Π Α Ν Τ Ε Ι Ο Π Α Ν Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ι Ο

Κ Ο Ι Ν Ω Ν Ι Κ Ω Ν Κ Α Ι Π Ο Λ Ι Τ Ι Κ Ω Ν Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ω Ν

Τ Μ Η Μ Α : Δ Η Μ Ο Σ Ι Α Σ Δ Ι Ο Ι Κ Η Σ Η Σ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Γ. ΔΡΟΣΟΣ

Διδακτορική Διατριβή

'' Εργασία και Κοινωνική Συγκρότηση στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας ''

ΑΘΗΝΑ 1990

Π Α Ν Τ Ε Ι Ο Π Α Ν Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ι Ο

Κ Ο Ι Ν Ω Ν Ι Κ Ω Ν Κ Α Ι Π Ο Λ Ι Τ Ι Κ Ω Ν Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ω Ν

Τ Μ Η Μ Α : Δ Η Μ Ο Σ Ι Α Σ Δ Ι Ο Ι Κ Η Σ Η Σ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Γ. ΔΡΟΣΟΣ

Διδακτορική Διατριβή

'' Εργασία και Κοινωνική Συγκρότηση στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας ''

ΑΘΗΝΑ 1990

στον Σάκη Καράγιωργα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

σελίδες

Εισαγωγή 1

I. Οι καταβολές της θεμελίωσης της αστικής κοινωνικότητας στην έννοια της εργασίας, στους A.Smith και Hegel 22

A. Εργασία και κοινωνική συγκρότηση στον Adam Smith 22

1. Η κοινωνία ως αγορά: η οικονομική συγκροτησιακή αρχή της αστικής κοινωνίας. 22

2. Ο νόμος της αξίας - εργασίας ως δεσμός γενικής αλληλεξάρτησης. 29

α. Καταμερισμός της εργασίας και αλληλεξάρτηση μέσω της ανταλλαγής. 29

β. Όρια της εργασιακής θεμελίωσης της αξίας στον A.Smith. 33

3. Η εργασία ως ''ατομικό φυσικό μέγεθος'' και η κοινωνική ευημερία ως ηθικο-πολιτικό αίτημα. 39

α. ''Ανθρώπινη φύση'' και οικονομική αλληλεξάρτηση. 39

β. Η ατομιστική αρχή και η αρχή της κοινωνικής ευημερίας. 43

B. Εργασία και κοινωνική συγκρότηση στον Hegel 51

1. Το κοινοτικό ιδεώδες στο ιδεαλιστικό σύστημα του Hegel. 51

2. Το σύστημα των αναγκών ως μορφή της καθολικότητας: αφηρημένη εργασία, αξία, συμβόλαιο. 63

3. Το κράτος ως πραγματική καθολικότητα 76

α. Αυτοθεμελίωση του κράτους. 76

β. Εργασία του πνεύματος και υπέρβαση των αντινομιών της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας. 84

./.

II. Εργασία και κοινωνική συγκρότηση στον Marx

Εργασία και απλή εμπορευματική κυκλοφορία -Εισαγωγή 95

1. Αφηρημένη εργασία και χρήμα: συγκρότηση του γενικού - κοινωνικού δεσμού στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας. 104

2. Οικονομική συγκρότηση και δικαιοπολιτική επικύρωση του γενικού κοινωνικού δεσμού. 137

3. Κοινωνικός καθορισμός του εγωϊστικού ατομικού πράττειν: η επιζήτηση του χρήματος. 153

4. Η εγγενής αντιφατικότητα του γενικού - κοινωνικού δεσμού και η δικαιακή μορφή. 168

III. Τυπική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο 187

1. Το χρήμα ως κεφάλαιο. 187

2. Εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης και κοινωνία των εμπορευματοϊδιοκτητών. 192

3. Ανταγωνισμός και αξιακός καθορισμός. 209

4. Η παραγωγή ως πεδίο κοινωνικών σχέσεων. 213

5. Τα ιστορικά όρια της εργάσιμης ημέρας. 222

IV. Πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο 242

1. Η παραγωγή από το ίδιο το κεφάλαιο των προϋποθέσεων της υπαγωγής της εργασίας. - Εισαγωγή 242

α. Οι ειδικά καπιταλιστικοί μέθοδοι παραγωγής. 244

β. Η επαρκής λειτουργία του νόμου της αξίας. 257

2. Η συνεργασία ως παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου 265

3. Η συνεργασία ως εν δυνάμει όριο του κεφαλαίου. 285

./.

σελ.

V. Απολογισμός και προοπτικές της έρευνας 298

Παράρτημα 333

Ιστορική παραγωγή των προϋποθέσεων της υπαγωγής της εργασίας και κεφάλαιο: συγκρότηση της λογικής του κεφαλαίου και ιστορικές λειτουργίες του κράτους.

1. Για τις ιστορικές παρεκβάσεις του ''Κεφαλαίου'': 333
2. Εργασία και κοινότητα στις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής. 339
3. Το κράτος κατά την διαδικασία συγκρότησης των προϋποθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. 349
4. Σκέψεις σχετικά με την κρατική μορφή, με αφορμή την παρουσίαση της Πρωταρχικής Συσσώρευσης. 365

Βιβλιογραφία 375

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η

Το ζητούμενο της παρούσας έκθεσης είναι η προσέγγιση του ζητήματος της συγκρότησης της αστικής κοινωνίας, όπως αυτή καθίσταται σταδιακά κατανοήσιμη, μέσω της ανάπτυξης των προσδιορισμών της έννοιας της εργασίας, στο, λεγόμενο, ώριμο έργο του K. Marx.

Αν και το έργο εκείνο, δεν είχε ως θέμα του την εργασία καθ' εαυτήν, η έννοια της εργασίας ευρίσκεται διαρκώς στο επίκεντρο των επιμέρους αναπτύξεων που περιλαμβάνει. (1)

Στην ανάπτυξη της μορφής της αξίας, έχουμε την κορυφαία και καθαρή διατύπωση της μαρξικής διαλεκτικής μεθόδου. Στα πλαίσια αυτής της ανάλυσης η έννοια της εργασίας προσδιορίζεται διττά: ως εργασία συγκεκριμένη, παραγωγική αξιών χρήσης και ως εργασία αφηρημένη, παραγωγική αξίας. (2)

Στον διττό αυτό προσδιορισμό εκδηλώνεται ο ιστορικά καθορισμένος κοινωνικός της χαρακτήρας: η μορφή της κοινωνικής εργασίας στην αστική κοινωνία στην πιο γενική - αφηρημένη της έκφραση.

---

(1) Η εστίαση του ενδιαφέροντός μας στην έννοια της εργασίας καθορίζεται απο το ότι συμμεριζόμαστε την άποψη πως:
''Επίκεντρο της προσπάθειας ανασυγκρότησης του διαλεκτικού πυρήνα της μαρξικής θεωρίας,είναι ο καθορισμός της εργασίας, μαζί με τις συναφείς έννοιες της παραγωγής και της κοινωνικής πράξης ως βάσης και συγχρόνως ως κινητήριας δύναμης της ανθρώπινης ιστορίας.'' W.Schmied-Kowarzik/1978, 121.
Ειδικά η εργασία ως κατεξοχήν μορφή των αντικειμενικού κοινωνικού πράττειν(βλ.K.Kosik/1975) μπορεί να επιτελέσει ως έννοια, λειτουργία αρθρωτική (όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε) μεταξύ της διαλεκτικής των κατηγοριών του κεφαλαίου και του ευρύτερου πεδίου των κατηγοριών του ιστορικού γίγνεσθαι.

(2) ''Απ'όλους τους οικονομολόγους, χωρίς εξαίρεση διέφυγε το απλό γεγονός, ότι, αν το εμπόρευμα πρέπει να έχει τον διπλό χαρακτήρα της αξίας χρήσης και της αξίας, τότε θα πρέπει επίσης και

Ο Marx μέσω της κατάδειξης της εργασιακής ουσίας της αξίας και της αναγκαίας μορφής της αξίας, δεν διατυπώνει απλώς έναν οικονομικό νόμο αλλά συγχρόνως προσδιορίζει την μορφή συγκρότησης της κοινωνικής ολότητας στο πιο αφηρημένο-γενικό επίπεδο. (3)

η εργασία που αντιπροσωπεύεται στο εμπόρευμα, να έχει επίσης έναν διπλό χαρακτήρα, ενώ η απλή ανάλυση της εργασίας sans phrase (της εργασίας γενικά, χωρίς κανέναν άλλο προσδιορισμό -Σ.Δ.) στον Smith , τον Ricardo κ.τ.λ. προσκρούει κατ'ανάγκη συνέχεια σε πράγματα που μένουν χωρίς εξήγηση. Αυτό είναι πράγματι όλοτο μυστικό της Κριτικής σύλληψης.΄΄(υπογρ.Σ.Δ.).
(Marx στον Engels 8.1.1868 MEW 32 , σελ. 11).
Αλλά και στο τελευταίο του ΄΄οικονομικό΄΄κείμενο
(Randglossen zu A. Wagner ς etc. 1880).
ο Marx θεώρησε αναγκαίο να επιμείνει:
΄΄(...) Κατά την ανάλυση του εμπορεύματος δεν μένει μόνο στο γεγονός του διπλού τρόπου με τον οποίο εμφανίζεται αυτό, αλλά αντίθετα προχωρώ στην διαπίστωση ότι σ'αυτή την διπλή υπόσταση του εμπορεύματος εκδηλώνεται ο διττός χαρακτήρας της εργασίας δηλ. τα συγκεκριμένα είδη εργασίας, που δημιουργούν αξίες χρήσης και η αφηρημένη εργασία, η εργασία ως δαπάνη εργασιακής δύναμης΄΄(υπογρ.Σ.Δ.) K. Marx, MEW 19, 370.
Ακριβώς σ'αυτή τη διάκριση του διττού χαρακτήρα της εργασίας στηρίζει ο Marx τον ισχυρισμό του ότι στην δική του θεωρία η αξία χρήσης παίζει έναν πολύ σημαντικότερο ρόλο απ'ότι σ'όλη την πολιτική οικονομία, εφιστώντας όμως την προσοχή στο ότι η αξία χρήσης ΄΄θεματοποιείται μόνο στον βαθμό που αυτή προκύπτει από την ανάλυση δεδομένων οικονομικών μορφών (...)΄΄(ibid 371)
(επίσης Rosdolsky, ιδιαίτερα το κεφ. The problem of use-value.

(3)΄Η κατηγοριακή ανάλυση θεμελιώνει την θεωρία της κοινωνίας΄΄
H.G. Backhaus /1986, 56.
Η προβληματική αυτή έπαιξε καθοδηγητικό ρόλο στην παρούσα μελέτη· στα πλαίσιά της αντιμετωπίζουμε την συγκρότηση των κατηγοριών ως βήματα στην συγκρότηση της κοινωνικής ολότητας,

./.

Περιγράφει μια στοιχειώδη ''κυτταρική'' μορφή κοινωνίας, της οποίας ο ουσιώδης συνεκτικός δεσμός είναι η εργασία, ο οποίος μάλιστα δεν εμφανίζεται άμεσα ως εργασία αλλά ως χρήμα. (4)

ως βαθμίδες μιας θεωρίας της αστικής κοινωνίας κι όχι απλώς μιάς οικονομικής θεωρίας. Για τον λόγο αυτό, μέσα από το πλήθος αυτών που επηρέασαν την σκέψη του Marx γίνεται εδώ αναφορά μόνο στον A. Smith και τον Hegel γιατί σ'αυτούς κυρίως είναι που συναντούμε για πρώτη φορά, τον ολικά-κοινωνικό προσανατολισμό των κατηγοριών.

βλ. επίσης H.G. Backhaus/1974a, 1974b, 1986
επίσης H. Reichelt / 1970

(4) Ο J.J. Rubin μας καθοδήγησε σε μια ανάγνωση της αξιακής μορφής από την σκοπιά του προσδιορισμού της ειδικής κοινωνικής μορφής της εργασίας.

''Το κλειδί της θεωρίας της αξίας δεν θα πρέπει να το αναζητήσει κανείς στην πράξη ανταλλαγής καθ'εαυτή, στην υλική εξίσωση των εμπορευμάτων των αξιών, αλλά στον τρόπο με τον οποίο εξισώνεται και καταμερίζεται εργασία στην εμπορευματική παραγωγή.''
J.J. Rubin /1973, 56-57.

Επίσης, ''Η αξία είναι η ειδική κοινωνική μορφή της εργασίας στην αστική κοινωνία.'' M.Eldred κ.α. / 1982

Κι επειδή δεν υπάρχει πρώτα εμπόρευμα και κατόπιν χρήμα, αλλά συγκροτούνται και τα δυό ως δύο όψεις της αυτής κοινωνικής μορφής, (το χρήμα ως γενικό ισοδύναμο είναι ο εκπρόσωπος της ολότητας των εμπορευμάτων: μέσω του ομοιόμορφου υλικού του χρήματος εκφράζεται η ένταξη του κάθε ξεχωριστού εμπορεύματος σ' αυτήν την ολότητα), έπεται ότι οι κατηγορίες της μαρξικής θεωρίας του χρήματος θα πρέπει να θεωρηθούν ως κατηγορίες ''μιας θεωρίας της κοινωνίας, όταν μάλιστα η κοινωνία συλλαμβάνεται ως ολότητα''
Backhaus/1976, 15.

./.

Η κατάδειξη της αναγκαιότητας αυτής της μορφής εμφάνισης πραγματοποιείται από τον Marx, μέσω της ανάπτυξης της διαλεκτικής της αξιακής μορφής. Αυτή η διαλεκτική, που αναπτύσσεται στα πλαίσια ενός αφηρημένου, εννοιολογικά ομοιογενούς πεδίου, έχοντας επίγνωση των ορίων του επιπέδου αφαίρεσης, τείνει να το υπερβεί καινα κινηθεί προς λιγότερο ατελείς προσδιορισμούς του αντικειμένου: πλουσιότερες συγκεκριμενοποιήσεις -στην- σκέψη της κοινωνικής ολότητας. (5)

Μέσα σ'αυτήν την διαλεκτική κίνηση αναπτύσσεται και η έννοια της εργασίας στον διττό προσδιορισμό της.
Προσδιορίζεται, προοδευτικά συγκεκριμενοποιούμενη, η κοινωνιοποιός ουσία της εργασίας: δομείται σταδιακά η θεωρία της κοινωνικής συγκρότησης.

Η διαλεκτική ανάπτυξη των κατηγοριών του κεφαλαίου καταδεικνύει αφ'ενόςτην εργασιακή τους ουσία και αφ'ετέρου την αναγκαιότητα της πραγμώδους μορφής εμφάνισής τους στην επιφάνεια της αστικής κοινωνίας.

Για τον Marx η κοινωνία προσδιορίζεται κατ'αρχήν ως ιστορική μορφή οργάνωσης της εργασίας. Ο σκόπιμος μετασχηματισμός της ύλης, προς παραγωγή αξιών χρήσης, και η συλλογική οργάνωση αυτής της διαδικασίας, αποτελούν γενικούς προσδιορισμούς, γενικές προϋποθέσεις κάθε μορφής κοινωνίας. (6)

---

(5) Για την έννοια του ομοιογενούς εννοιολογικού πεδίου και την μαρξική μέθοδο παρουσίασης ως βαθμιαία συγκεκριμενοποίηση β. G. Duménil/1979.

(6) ''Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η ''αξία''του εμπορεύματος εκφράζει μόνο με μια ιστορικά ανεπτυγμένη μορφή, αυτό που σε άλλες ιστορικές μορφές κοινωνίας, επίσης υφίσταται, και με άλλη μορφή, δηλ. ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, στον βαθμό που αυτή υφίσταται ως δαπάνη ''κοινωνικής''εργασιακής δύναμης.'' K.Marx,MEW 19, 375.

./.

Η εργασία γενικά θεμελιώνει την κοινωνικότητα γενικά.
Το ζήτημα είναι: ποιά εργασία, ποιά μορφή οργάνωσης της εργασίας ή αλλιώς ποιά μορφή συνεργασίας θεμελιώνει την αστική μορφή κοινωνικότητας;

Η μαρξική απάντηση είναι κληρονόμος των προβληματισμών δύο μεγάλων στοχαστών της αστικής κοινωνίας: του Adam Smith και του G.W.F. Hegel. Συγχρόνως όμως, διαφοροποιείται ριζικά από τις δικές τους προβληματικές: τις υπερβαίνει αφομοιώνοντάς τες σε μια δική του, ριζικά νέα μεθοδολογική προοπτική.
Βεβαίως στα πλαίσια αυτής της νέας προβληματικής, εξακολουθούν να λειτουργούν, όροι και έννοιες που προέρχονται από τους δύο αυτούς συγγραφείς. Ακόμα,στοιχεία της μεθοδολογίας παρουσιάζουν συγγένειες ή τουλάχιστον αναλογίες, με τις μεθοδολογίες εκείνων.

Η παρούσα μελέτη δεν αναλαμβάνει να αποσαφηνίσει το νέο περιεχόμενο των κληρονομημένων κατηγοριών και την πρωτοτυπία της μεθοδολογίας, παρά μόνον όσον αφορά το ζήτημα της έννοιας της εργασίας ως συγκροτησιακής ουσίας της αστικής κοινωνίας.
Κρίνεται, έτσι απαραίτητη η -συνοπτική- αναφορά στην ιδιαίτερη θέση που κατέχει η έννοια αυτή στην θεωρία του A.Smith και σ'εκείνη του Hegel.

Η αναφορά στον A. Smith, πραγματοποιείται σε τρείς βαθμίδες:

1. Επισημαίνεται η πρωτοτυπία της θεωρίας του για την συγκρότηση της αστικής κοινωνίας, όχι βάσει ενός πολιτικού Συμφώνου ή Συμβολαίου, αλλά μέσω της απρόσωπης και ασυνείδητης αλληλεξάρτησης που πραγματοποιείται στην αγορά.(7)

---

(7) Η ανάγνωση των δύο βασικών έργων του A.Smith, "Theory of Moral Sentiments " και "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", καθοδηγήθηκε από τις μελέτες των: Κ.Ψυχοπαίδη/ /1986-87, J.Patschull/1984, κυρίως, και δευτερευόντως από: Henryk Grossmann/1969, Geoffrey Key-James Rott/1982, P.Rosanvallon/1979, Ellen Frankel Paul/1979, Werner Stark/1976, Robert Heilbroner/1982, M.Perelman/1983, Ali Rattansi/1982, J.J.Rubin/1979, Morris Dobb/1976, H.Denis/1979, C.Palloix-Ph.Zariffian/1988.

Έτσι, η ιδιότητα του εμπορευματοϊδιοκτήτη εννοείται ως θεμελιώδες χαρακτηριστικό της κοινωνικότητας.

2. Η αγοραία αλληλεξάρτηση διέπεται, όχι από κάποια νομοθετημένη κανονικότητα αλλά από οικονομικούς νόμους. Η θεωρία της αξίας - εργασίας, μέσω της οποίας αναπτύσσονται οι ανταλλαγές και ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, αναδεικνύει την κεντρικότητα της έννοιας της εργασίας, αναδεικνύει την κεντρικότητα της έννοιας της εργασίας, όσον αφορά την ύφανση του απρόσωπου πλέγματος των οικονομικών αλληλεξαρτήσεων. Ωστόσο η σημασία αυτού του επιτεύγματος μειώνεται από τις ασυνέπειες και τις αντιφάσεις της σμιθιανής διατύπωσης της θεωρίας της αξίας - εργασίας. Γι'αυτό κρίνεται αναγκαία η αναφορά σ'αυτούς του περιορισμούς.
3. Οι ανωτέρω περιορισμοί πηγάζουν από την αδυναμία του Smith να συγκροτήσει μια ενιαία κοινωνική έννοια της εργασίας και να απεγκλωβιστεί από την φυσικο-ποσοτική θεώρησή της.

Η εργασιακή αξιακή θεωρία του δεν μπορεί να θεματοποιήσει την κοινωνικότητα που προσιδιάζει στην καπιταλιστική κοινωνία. Η οικονομική ενμετάλλευση δεν είναι θεωρητικά συμβατή με έναν έτσι διατυπωμένο νόμο της αξίας-εργασίας.

Είναι αναγκαίο να καταδειχθεί η ανεπάρκεια αυτής της θεώρησης της αξίας, όσον αφορά αυτό που απετέλεσε το αντικείμενο της θεωρίας του Marx: την ανατομία της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η ανεπάρκεια αυτή οφείλεται κυρίως στην μείωση του ζητήματος της αξίας σε ζήτημα απλώς αξιακού μεγέθους (Wertgröße) σε βάρος των διαστάσεών της ως ουσίας (Wertsubstanz) και κυρίως ως κοινωνικής μορφής (Wertform).(8)

---

(8) ''Οι κλασικοί αποκάλυψαν την εργασία πίσω από την Αξία· ο Marx έδειξε ότι οι σχέσεις εργασίας μεταξύ των ανθρώπων και η κοινωνική εργασία στην εμπορευματική παραγωγή λαβαίνουν κατ'αναγκαιότητα την πραγμώδη μορφή της Αξίας προϊόντων εργασίας''; J.J.Rubin/1973, 71.
Οι κλασικοί αντιμετωπίζουν το ζήτημα της Αξίας μόνο από ποσοτική άποψη: απορροφώνται από την διάσταση της ποσότητας της αξίας (Wertgröße) και την συνδέουν αδιαμεσολάβητα με την ουσία της αξίας (Wertsubstanz) παραμελώντας έτσι την αναγκαιότητα της μορφής της αξίας (Wertform) η οποία σύμφωνα με τον Marx αποτελεί την γενικότερη μροφή της εμπορευματικής παραγωγής. ibid 72.
Για μια συνοπτική αναφορά και στις τρείς διαστάσεις της αξίας βλ. την πρώτη έκδοση του ''Κεφαλαίου''.
''Για την Αξία'' έκδ. Κριτική, βλ. την εισαγωγή του Γ. Σταμάτη.
Για το ίδιο ζήτημα βλ. W.S/Wygodski/1970, 58.

./.

Η μονομέρεια αυτή χαραχτηρίζει εκτός από τον Smith, και όλη την Κλασική Πολιτική Οικονομία, και εκφράζεται στην έννοια της εργασίας, που χρησιμοποιείται μ'ένα περιεχόμενο φυσικό - ποσοτικό.
Αυτό έχει ως συνέπεια η αξία να θεμελιώνεται στην εργασία γενικά και να χάνει κάθε ειδικό ιστορικό, κοινωνικό προσδιορισμό· να θεωρείται τελικά ως φυσικό, υπεριστορικό και όχι ως κοινωνικό μέγεθος και μορφή προσιδιάζουσα σε ορισμένο τύπο κοινωνίας. Έτσι η θεμελίωση της κοινωνικότητας στην εργασία, λόγω της γενικότητας της έννοιας της τελευταίας, καταλήγει να αυτο-ακυρώνεται μειούμενη σε μία θεμελίωση της αστικής κοινωνικότητας στην ''ανθρώπινη φύση''.

Η ατομιστική παρακολούθηση των επιταγών της ανθρώπινης φύσης θεωρείται ως ο μόνος δρόμος για την μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Το πολιτικό στοιχείο περιορίζεται στην εξασφάλιση των προϋποθέσεων αυτού του ατομιστικού πράττειν αλλά και στην κάλυψη ''κενών'' ή αδυναμιών του τελευταίου να εκπληρώσει το αίτημα της συνολικής ευημερίας. Έτσι, αφ'ενός αποδίδονται τα πρωτεία στο οικονομικό, και αφ'ετέρου, το πολιτικό θεμελιώνεται εξωτερικά και μετριαστικά ως προς το πρώτο, χωρίς να συγκροτείται στην βάση ενός κοινού, ομοιογενούς εννοιολογικού πεδίου με αυτό, όπως συμβαίνει στον Hegel.

Γνωρίζουμε την εξαντλητική κριτική που έχει ασκήσει ο Marx στις ανακολουθίες της μισθιανής θεωρίας.
Θεωρούμε, ότι θεμελιώδες ζητούμενο της μαρξικής κριτικής υπήρξε η συνεπής θεωρητικοποίηση της αξίας, τόσο για την εμπορευματική όσο και για την καπιταλιστική μορφή παραγωγής· ή αλλιώς ο προσδιορισμός τόσο της αξιακής ουσίας όσο και της αξιακής μορφής, έτσι ώστε να καθίσταται δυνατή η κατανόηση της καπιταλιστικής μορφής της κοινωνικότητας κατά τρόπο θεωρητικά ενιαίο. Αυτό σήμαινε απαναπροσδιορισμό της έννοιας της εργασίας, και μάλιστα στη βάση μιας ριζικά διαφορετικής μεθοδολογίας από εκείνη του Smith: λογισμός μέσω προοδευτικής συγκρότησης κατηγοριών σε καθορισμένα επίπεδα αφαίρεσης.

./.

Την μέθοδο αυτή την κατέκτησε ο Marx μέσω της κριτικής αφομοίωσης του Hegel.(9) (Κι επειδή, επί του προκειμένου δεν μας ενδιαφέρει αυτή η μέθοδος παρά μόνο σε συνάρτηση με το αντικείμενο της μελέτης μας, κρίνουμε απαραίτητο να την παρουσιάσουμε, όπως την χρησιμοποιεί ο Hegel, όχι στην ''Λογική'' αλλά κυρίως στην ''Φιλοσοφία του Δικαίου'' και στην Realphilosophie, όπου ακριβώς διαπραγματεύεται το ζήτημα της συγκρότησης της αστικής κοινωνίας).

---

(9) Πολλά από τα κείμενα αυτά ήσαν άγνωστα στον K.Marx. Μερικές φορές ελέγχεται η κριτική του Marx στον Hegel, (ότι ο τελευταίος αντιλαμβάνεται την έννοια της εργασίας, μόνον ως αφηρημένα πνευματική εργασία λογικής κατανόησης του κόσμου), ως υπερβολική στα πλαίσια της αντι-ιδεαλιστικής πολεμικής του.
Γιατί ενώ στην ''Φαινομενολογία του Πνεύματος'' ο Hegel επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην ανάπτυξη της συνείδησης και του λόγου ως μέσον κατανόησης του κόσμου, στην ''Φιλοσοφία της Ιστορίας'' και στην ''Φιλοσοφία του Δικαίου'' ο Hegel αντιλαμβάνεται την κοινωνική ιστορία όχι μόνο θεωρητικά αλλά και με όρους ιστορικών γεγονότων και θεσμών. βλ. Maguire/1972, 97 και Luis Dupré/1966, 135, Oakley/1984, 245.
Ωστόσο, όπως θα δούμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, η κοινωνική θεωρία του Hegel μένει υποτελής στο ιδεαλιστικό του σύστημα, η υλική δραστηριότητα των ανθρώπων νοηματοδοτείται από την εργασία του Πνεύματος κι έτσι, παρά τις παραλήψεις της, η αντιϊδεαλιστική κριτική του Marx δεν χάνει την εγκυρότητά της.

Η ανάγνωσή μας του Hegel, καθοδηγήθηκε κυρίως από τις μελέτες των: K.Psychopedis/1984, J.Patschull/1984, και δευτερευόντως από τους: S.Avineri/1972, H.Marcuse/1985, L.Colletti/1976, K.Löwit/1987, J.Hyppolite/1978-1983, Alexandre Kojève/1985.

./.

Η αναφορά στον Hegel πραγματοποιείται επίσης σε τρείς βαθμίδες:

1. Γίνεται αναφορά στο κοινοτικό ιδεώδες που διαπατέχει την θεωρητική αναζήτηση του Hegel και καθορίζει θεμελιώδη χαρακτηριστικά της κοινωνικής του θεωρίας.
2. Παρουσιάζεται η χεγκελιανή οικειοποίηση των ορισμάτων της κλασικής πολιτικής οικονομίας.

Ο Hegel αντιλαμβάνεται την εργασία ως ειδολογική δραστηριότητα του ανθρώπου. Μέσω αυτής, ο άνθρωπος οικειοποιείται και εκλογικεύει το φυσικό περιβάλλον και μέσω αυτής επελευθερώνεται από την τυραννία της φυσικής ανάγκης, οικοδομόντας ένα σύστημα κοινωνικών κι όχι αδιαμεσολάβητα φυσικών αναγκών.

Το στοιχείο απελευθέρωσης, που ενέχει η εργασία οφείλεται στο ότι η τελευταία, είναι τρόπος Πνεύματος. Η έλλογη διάσταση της εργασίας - που ο Marx θα διακρίνει ως ''πνευματικές δυνάμεις της εργασίας''- για τον Hegel είναι η εργασία η ίδια· η εργασία νοείται έτσι ως εκδήλωση της Λογικής.

Σύμφωνα με τον Hegel, η εργασία δεν είναι κάποια επιμέρους οικονομική δραστηριότητα, αλλά ο θεμελιώδης τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος δημιουργεί τη ζωή του και με τον οποίο συγχρόνως διαμορφώνει τον κόσμο. Η εργασία μ'αυτή την έννοια, δεν εντάσσεται απλά στις κατηγορίες της υλικής ή της πνευματικής εργασίας αλλά εννοείται ως πλήρης πνεύματος δραστηριότητα.(10)

Η τυφλή, ασυνείδητη αλληλεξάρτηση δια της αγοράς κατανοείται ως μια πρώτη μόνο βαθμίδα της κοινωνικής καθολικότητας, ως μια στιγμή στην ανάπτυξη του πνεύματος, η οποία τείνει προς την ευσυνείδητη και έλλογη ενότητα ατομικού και καθολικού.

Στα πλαίσια του συστήματος των αναγκών η γενικότητα, που πραγματοποιείται μέσω της αφαίρεσης ιδιαίτερων προσδιορισμών των ατομικών εργασιών είναι μια γενικότητα αφηρημένη και επισφαλής λόγω των φυγόκεντρων τάσεων του εγωϊστικού ατομικού πράττειν που βασιλεύει σ'αυτό το επίπεδο. Ο Adam Smith και όλη η Πολιτική Οικονομία,

---

(10) (βλ. K.Löwit/1987, II, 57.

./.

περιορίστηκε στις προϋποθέσεις αυτής της σφαίρας γι'αυτό και η γενικότητα, η κοινωνική καθολικότητα την οποία μπόρεσε να προσεγγίσει ήταν μια καθολικότητα, ''εξωτερική''και υποταγμένη στην μερικότητα. Η συνολική κοινωνική συγκρότηση περιορίστηκε έτσι στο επίπεδο της ''σφαίρας των αναγκών''.

Για τον Hegel η αστική κοινωνία, εκτός από το σύστημα των αναγκών συμπεριλαμβάνει και τις διαμεσολαβήσεις που την προάγουν σε μια ανώτερη σύνθεση: την δικαιοδοσία, την αστυνομία, την συντεχνία.

Η αλληλεξάρτηση στα πλαίσια του συστήματος των αναγκών έχει νόημα, όχι καθ'εαυτήν, αλλά στον βαθμό που συνιστά στιγμή μιας ανώτερης αλληλεξάρτησης, πραγματικά καθολικής, η οποία ολοκληρώνεται στο επίπεδο του Κράτους.

Το Κράτος έτσι δεν ''προστίθεται εξωτερικά''σε μια ιδιωτική αστική κοινωνία, ήδη συγκροτημένη αφ'εαυτής.
Αλλά αντίθετα είναι το Κράτος που την συγκροτεί.

Το Κράτος ως πραγματική ύπαρξη του Αντικειμενικού Πνεύματος συνθέτει σε μια ολότητα τις απλούστερες στιγμές της κοινωνικότητας, οι οποίες δεν είναι τέτοιες παρά μόνον στον βαθμό που εμπεριέχουν ήδη το Αντικειμενικό Πνεύμα ως εμμενή σκοπό τους.

Έτσι, η πρωτογενής κοινωνικοποίηση των εξατομικευμένων ιδιοκτητών μέσω της αφαίρεσης της εργασίας, εμπεριέχεται και υπερβαίνεται μέσα στην κοινωνικοποίηση μέσω της συντεχνιακής οργάνωσης, η οποία επίσης εμπεριέχεται καιυπερβαίνεται μέσα στην κοινωνικοποίηση μέσω του Κράτους.

Η ομοιογένεια, που προϋποθέτειαυτή η διαλεκτική ανάπτυξη, εξασφαλίζεται από την κοινή δικαιοπολιτική ουσία των στιγμών της.

./.

Η στιγμή της οικονομικής καθολικότητας είναι στιγμή του Αφηρημένου Δικαίου και της Υποκειμενικής Ηθικότητας (Moralität).
Η στιγμή της πολιτικής καθολικότητας είναι εκείνη της Αντικειμενικής Ηθικότητας (Sittlichkeit). (11)

Βάσει αυτής της τελεολογίας του πνεύματος, κατανοούνται οι οικονομικές κατηγορίες, ως μορφές εμφάνισης μιάς κοινωνικής αλληλεξάρτησης, η οποία περιορίζεται σ'αυτές αλλά ολοκληρώνεται δικαιακο-πολιτικά(αξία, συμβόλαιο). Στα πλαίσια αυτά, ο Hegel κατορθώνει να εντοπίσει την κοινωνικοποιό αρχή της εργασίας, στον αφηρημένο χαρακτήρα που της προσδίδει η γενίκευση των ανταλλαγών των προϊόντων της, προαναγγέλοντας έτσι την μαρξική άποψη.

3. Η κοινωνικότητα ωστόσο δεν θεμελιώνεται στην έννοια της εργασίας, αλλά σ'εκείνη του Κράτους, ως ιστορικής πραγματοποίησης του αντικειμενικού πνεύματος, γιατί μόνο ως προς αυτό είναι δυνατή η νοηματοδότηση της κατ' αρχήν αλληλεξάρτησης βάσει της εργασίας. Έτσι το κράτος δεν συνάγεται αλλά αυτοθεμελιώνεται (α΄ μέρος) . Η δε αντιφατικότητα και η ροπή προς κρίση και αποσύνθεση της κοινωνικής συνοχής που συγκροτείται βάσει της υλικής εργασιακής δραστηριότητας των ατόμων, αίρεται στο επίπεδο της εργασίας του πνεύματος, η οποία και μόνο πραγματώνει την ενότητα της κοινωνίας.

---

(11) Σύμφωνα με τον Hegel, οι μορφές του οικονομικού πράττειν θα πρέπει να κατηγοριοποιηθούν στα πλαίσια της πολιτικής συστηματικής.
Στα πλαίσια της κρατικής έλλογης τάξης και δραστηριότητας αναπτύσσονται οι δυνάμεις (Kräfte) της κοινωνίας. Αυτές οι δυνάμεις δεν συλλαμβάνονται ενιαία ως συνολικός μέσος όρος, αλλά ως δυνάμεις των ιδιαίτερων ατόμων, οι οποίες είναι διαχωρισμένες και αποκλίνουσες και δεν βρίσκουν την ενότητά τους παρά στην σφαίρα του πολιτικού πράττειν, K.Psychopedis/ibid, 81.

./.

Κατ'αυτόν τον τρόπο, ο Hegel , ενώ υπερβαίνει τον οικονομίστικο, φυσικό-ποσοτικό ορισμό της εργασίας και παρουσιάζει μια ομοιογενή κι όχι δυϊστική θεώρηση της κοινωνικής ολότητας, δεν το κατορθώνει αυτό παρά μέσω μιας ιδεαλιστικής έννοιας της εργασίας, ως εργασίας του Πνεύματος. Μόνον η πολιτική εργασία, ως εργασία του Αντικειμενικού Πνεύματος είναι η πραγματικά ολοκληρώνουσα δραστηριότητα· η πραγματική κοινωνιοποιός αρχή.

Ο Marx μέσα από την ανάλυση της μορφής της αξίας, επιτελεί μια υπέρβαση τόσο της σμιθιανής όσο και της χεγκελιανής θεμελίωσης της κοινωνικότητας:

1) Συγκροτόντας μια νέα αντίληψη για την κοινωνική μορφή της εργασίας, επαναδιατυπώνει τον εργασιακό καθορισμό της αξίας, υπερβαίνοντας τον περιορισμένο φυσικό-ποσοτικό προσδιορισμό της εργασίας της Πολιτικής Οικονομίας μέσα από τον διττό προσδιορισμό της ως συγκεκριμένης και αφηρημένης.
2) Απαλλάσσοντας τον αξιακό καθορισμό από κάθε επίφαση ''φυσικότητας'', εντοπίζει την αστική μορφή κοινωνικότητας, στην κυτταρική της μορφή, μέσα στην ίδια την μορφή της αξιοπαραγωγού εργασίας. Η κοινωνικότητα αυτή δεν είναι παράγωγη [12] δεν υφίσταται ως τέτοια, χάρη

---

(12) Ο Marx θεωρούσε ως την μεγαλύτερη κατάκτηση της πολιτικής οικονομίας την κατάδειξη της ανθρώπινης εργασίας ως πηγής της αξίας. Όμως, οι οικονομολόγοι θεωρώντας την καπιταλιστική μορφή ως αιώνια φυσική μροφή της παραγωγής παραγνώρισαν την καθορισμένη κοινωνική μορφή με την οποία η Εργασία γίνεται πηγή της αξίας. (W.S.Wygodski /ibid, 21).

''Ο Hegel και οι κλασικοί της Πολιτικής Οικονομίας αναγορεύουν την ουσία της εργασίας σε θεμελιακή κατηγορία της ανθρώπινης ζωής, όμως, και σε αντίθεση με αυτή την θεμελίωση, αυτότο ποίο περιγράφουν είναι μια κοινωνία -η αστική καπιταλιστική- η οποία καθορίζεται όχι από αυτή την ουσία της εργασίας, αλλά από το Κεφάλαιο''.

(...) ''Το ζήτημα αντίθετα είναι να δείξει κανείς ότι οι οικονομολόγοι και επίσης ο Hegel που τους ακολουθεί στην''Φιλοσοφία

./.

στην τελεολογική συμπερίληψή της σε μιά ανώτερη καθολικότητα (όπως σε μια ανώτερη καθολικότητα (όπως εκείνη του Κράτους, στον Hegel) ώς ''στιγμή'' της ανάπτυξης της τελευταίας. Στον Marx η έννοια της κοινωνικής συγκρότησης δεν έλκεται από την πραγμάτωση του Αντικειμενικού Πνεύματος αλλά οικοδομείται με βάση την εγγενή κοινωνικότητα των απλούστερων μορφών της, οι δε συνθετότερες μορφές δεν είναι αυτοθεσμιζόμενες αλλά είναι προϊόν λογικής και ιστορικής συναγωγής.

λογικής, στον βαθμό που αποτελούν αναπτύξεις της εγγενούς αντιφατικότηταςτης πρωτογενούς κοινωνικότητας, και ιστορικής, στον βαθμό που η αντιφατικότητα αυτή υπερπροσδιορίζεται από παράγοντες που δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στα πλαίσια ενός ενιαίου ομοιογενούς εννοιολογικού πεδίου αλλά είναι αθρώσιμοι σε αυτό.

Το τελευταίο αυτό στοιχείο είναι συστατικό της εμπρόθετης μη αυτάρκειας της θεωρίας, στον Marx , και του πραξεολογικού της προσανατολισμού.(13)

του Δικαίου'', όσον αφορά την παρουσίαση της αστικής κοινωνίας, εξέφρασαν την πραγματική αντίφαση της αστικής κοινωνίας,και να αποσαφηνίσει πώς η Κοινωνική εργασία μπόρεσε να καταλήξει σ' αυτή την αντίφαση, γιατί μόνο τότε μπορεί να τεθεί το ζήτημα της δυνατότητας υπέρβασης αυτής της αντίφασης.''

W.Schmied-Kowarzik/ibid, 140-141

(13) Η σχέση βεβαίως, λογικού-ιστορικού στην μαρξική μεθοδολογία δεν είναι τόσο απλή όσουπέθετε ο F. Engels

(: ''δεν πρόκειται παρά για την ιστορική μέθοδο απαλλαγμένη από την ιστορική μορφή και από τυχαία άπαντα φαινόμενα. (...) πρόκειται για την έκφραση της ίδιας της ιστορικής πορείας με μια μορφή αφηρημένη και θεωρητική συνεκτική.''MEW 13, 475).

Η σχέση αυτή δεν είναι ακόμα επαρκώς λυμένη, και αποτελεί ένα από τα ''ανοικτά''ζητήματα της υατεριαλιστικής διαλεκτικής.

(βλ. H.G. Backhaus/1974).

./.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να παρακολουθήσει την ανάπτυξη των προσδιορισμών της κοινωνικής μορφής της εργασίας διαμέσου της ανάπτυξης των κατηγοριών του κεφαλαίου όπως αυτή πραγματοποιείται στο λεγόμενο ώριμο έργο του Marx (Grundrisse, ''Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας'', ''Θεωρίες για την Υπεραξία'', ''Το Κεφάλαιο'': σ'όλο αυτό το έργο αναφέρεται ο όρος ''Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας'' του τίτλου).

Φιλοδοξία της παρούσας μελέτης είναι να δείξει την αλήθεια των δύο προτάσεων, που διατυπώθηκαν πιο πάνω, οι οποίες συμπυκνώνουν, κατά την εκτίμησή μας, την μαρξική κριτική αφομοίωση τόσο της σμιθιανής όσο και της χεγκελιανής θεμελίωσης της κοινωνικότητας βάσει της έννοιας της εργασίας, υπερβαίνοντας τόσο την φυσικο-δικαιακή αναγωγικότητα και εννοιολογική δυαδικότητα της μιάς όσο και την ιδεαλιστική τελεολογική ενοείδια της δεύτερης.

Η έκθεση της μαρξικής αντίληψης, ολοκληρώνεται σε τρία μεγάλα βήματα: κεφ. II, III και IV.
Κατ'αρχήν παρουσιάζεται η μαρξική έννοια της αφηρημένης εργασίας, βάσει της επαναδιατύπωσης της θεωρίας της αξίας από τον Marx,καθώς και οι συνέπειες του τρόπου συγκρότησης αυτής της έννοιας για την θεωρητικοποίηση του γενικού κοινωνικού δεσμού σε επίπεδο απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας (κεφ. II).
Ακολούθως, εισάγεται στην παρουσίαση η έννοια του κεφαλαίου, αναδεικνύεται η λογική συνοχή της μαρξικής παρουσίασης ως προς την προηγούμενη βαθμίδα της και επισημαίνονται οι συνέπειες της ανάπτυξής της, ως προς την συγκρότηση του κοινωνικού δεσμού σε επίπεδο καπιταλιστικής παραγωγής (κεφ.III).

Τέλος, στην παρουσίαση της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, αναδεικνύεται το κεφάλιο ως ενοποιητικό ''τέλος'' της μαρξικής έκθεσης καθώς και η εγγενής του αντιφατικότητα (κεφ. IV).

./.

II. Στο κεφάλαιο II, επιχειρείται μιά παρουσίαση της μαρξικής θεωρίας για την αξία ώστε να αναδειχθεί η στρατηγική σημασία της έννοιας αφηρημένη εργασία, ως προς την θεώρηση του χρήματος ως γενικού κοινωνικού δεσμού. (14)

Η μαρξική θεώρηση της αντιφατικής ενότητας αφηρημένης και συγκεκριμένης εργασίας υπερβαίνει τόσο την φυσικό-ποσοτική αντίληψη της εργασίας (Smith), όσο και την ιδεαλιστική υπαγωγή της αφηρημένης εργασίας στην ολοποιητική λογική του πνεύματος (Hegel).

Στις υπόλοιπες παραγράφους επισημαίνονται οι συνέπειες αυτής της νέας θεμελίωσης ως προς τα εξής θέματα:

- συναγωγή της δικαιοπολιτικής επικύρωσης του κοινωνικού δεσμού, από την οικονομική του συγκρότηση και αποκλεισμός της αυτοθεμελίωσης του πολιτικού.
- καθορισμός του εγωϊστικού ατομικού πράττειν από την κοινωνική μορφή αλληλεξάρτησης κι όχι από την ανθρώπινη φύση.
- ανάδειξη της εγγενούς τάσης για κρίση και αποδιάρθρωση του γενικού κοινωνικού δεσμού και αναγκαιότητα της δικαιακής μορφής, η οποία όμως δεν αναιρεί, αλλά διαχειρίζεται την πρωτογενή αντιφατικότητα.

---

(14) Την σημασία της εκκίνησης της θεωρίας από την παρουσίαση κοινωνικών μορφών κι όχι από ''έννοιες'' (επιλογή πάνω στην οποία εδράζεται όλη η παρούσα μελέτη στην προσπάθειά της να αναγνώσει την μαρξική ανάλυση των κατηγοριών ως θεωρία της αστικής κοινωνίας) επισημαίνεται ο ίδιος ο Marx στο "Randglossen zu Wagners...." : ''Κατ'αρχήν εγώ δεν ξεκινάω από ''ένοιες'', έτσι λοιπόν δεν ξεκινάω ούτε από την ''έννοια της αξίας'' (...). Το σημείο από το οποίο ξεκινάω εγώ, είναι η απλούστερη κοινωνική μορφή, με την οποία παρουσιάζεται στην σημερινή κοινωνία, το προϊόν της εργασίας· και αυτή η μορφή είναι το εμπόρευμα.''(MEW 19, 369).
Ο Marx θεωρεί ως κυτταρική μορφή της αστικής κοινωνίας όχι την αξία αλλά το εμπόρευμα.
Τόσο στην ''Συμβολή'' όσοκαι στο ''Κεφάλαιο'' αρχίζει την παρουσίαση με την ανάλυση του εμπορεύματος. Αντίθεται στα Grundrisse, αρχίζει από την ανταλλακτική αξία, γεγονός που εκφράζει την κυριαρχία της τάξης της διαδικασίας έρευνας πάνω στην τάξη της διαδικασίας παρουσίασης, σ'αυτό το έργο. (W.S.Wygodski/ibid, 50,57).

./.

III. Παρακολουθώντας την ανέλιξη των βαθμίδων αφαίρεσης της μαρξικής παρουσίασης, το κεφάλαιο III επαναδιατυπώνει την εργασιακή θεμελίωση της κοινωνικής συγκρότησης, όπως αυτό καθίσταται αναγκαίο με την εισαγωγή του νέου προσδιορισμού της εργασίας ως υποταγμένης στο κεφάλαιο.

Σ'αυτά τα πλαίσια κρίνεται αναγκαία η λογική σύνδεση με την προηγούμενη βαθμίδα μέσω της λογικής ανάπτυξης της αξιακής μορφής από το χρήμα στο κεφάλαιο.(15)

Η μετάβαση αυτή προϋποθέτει την γενίκευση της εμπροευματοποίησης δηλ. την εμπορευματοποίηση και της εργασιακής δύναμης. Η μαρξική κατανόηση του νόμου της αξίας καθιστά ερμηνεύσιμη βάσει αυτού την οικονομική εκμετάλλευση. Έτσι, ο νόμος της αξίας καθίσταται ρυθμιστής της οικονομικής, κοινωνικής αλληλεξάρτησης, όχι μόνο στα πλαίσια μιας κοινωνίας, όπου τα προϊόντα της εργασίας γίνονται εμπορεύματα, αλλά και στα πλαίσια μιας κοινωνίας, όπου η ίδια η δυνατότητα του εργάζεσθαι γίνεται εμπόρευμα.(16)

---

(15) Για την κεντρική σημασία του χρήματος ως κοινωνικού δεσμού βλ. R. Rosdolsky/1980, 123-129.
Επίσης για την σημασία της ανάπτυξης των λειτουργιών του χρήματος (ibid 164-166).
Για την κλιμακούμενη πραγματοποίηση των οικονομικών κατηγοριών και την μαρξική κριτική της ως αντικειμενικών μορφών νόησης (ibid § 29).

(16) Η εξίσωση της εργασίας και ο καταμερισμός της αποτελούν την θεμελιώδη ουσία της αξίας τόσο στην εμπορευματική, όσο και στην καπιταλιστική παραγωγή.(βλ. J.J. Rubin/ibid, 61-63).
Επίσης, όσον αφορά την λογική συνοχή της θεωρίας της αξίας και της υπεραξίας βλ. Γ. Σταμάτης: ''Η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας ως θεωρία σύστασης του γνωστικού αντικείμενου της Επιστήμης της Αστικής Κοινωνίας'' στο Θέσεις 8, 1984.

./.

Αυτή η θεώρηση της γενικευμένης ισχύος του νόμου της αξίας - αδύνατη στα πλαίσια της σμιθιανής κατανόησης- κατέστη δυνατή χάρις στην αυστηρή διάκριση μεταξύ εργασίας και εργασιακής δύναμης, διάκριση θεωρητική νόμιμη χάρη στην, ήδη από το προηγούμενο επίπεδο, θεμελιωμένη διάκριση μεταξύ συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας.(17)

Οι νέοι προσδιορισμοί της ανάλυσης συνεπάγονται τροποποίηση της αντίληψης της κοινωνίας ως κοινωνίας εμπορευματοϊδιοκτητών. Η εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης καταργεί την ομοιομορφία της έννοιας εμπορευματοϊδιοκτήτης και εισάγει την διάκριση μεταξύ τυπικής πραγματικής ισότητας των συναλλασομένων, προϋπόθεση διάκρισης κοινωνίας ιδιωτών και κοινωνίας ταξικών ομαδοποιήσεων.
Αυτό συνεπάγεται επαναπροσδιορισμό της έννοιας του ανταγωνισμού, η οποία πλέον δεν περιορίζεται στην περιγραφή σχέσεων εμπορευματοϊδιοκτητών και αποκτά νέο κοινωνικό περιεχόμενο. Ωστόσο για τον Marx, ο κοινωνικός ανταγωνισμός, στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δεν υποκαθιστά -μόνο τροποποιεί- τον αξιακό καθορισμό στην συνεκτική, κοινωνιοποιό λειτουργία του.

---

(17) Η διάκριση συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας είναι κρίσιμη για την κατανόηση και ανάλυση της εργασιακής δύναμης ως εμπορεύματος. W.S.Wygodski/ibid, 26).
Στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής παραγωγής δεν έχει ακόμα τεθεί η αρχή της αναπαραγωγικής αυτής της πραγματοποίησης.
Μόνο με την ανάλυση του κεφαλαίου κατανοείται αυτή η αρχή γιατί το κεφάλαιο νοείται από τον Marx ως μια αναπτυσσόμενη έννοια, που εμπεριέχει το εμπόρευμα και το χρήμα ως στιγμές της.
Το κεφάλαιο προσδίδει στο εμπόρευμα μια λογική κίνησης, επομένως, καθιστά κατανοήσιμη την αναπαραγωγή του. Με αυτή την έννοια, η υπαγμένη στο κεφάλαιο εργασία είναι πληρέστερη (πιο ανεπτυγμένη) λογικά έννοια από την απλώς εμπορευματοπαραγωγική εργασία, αφού προϊποθέτει και σκοποθετεί την τελευταία.
Με την επιστημονική ανάλυση των καπιταλιστικών συνθηκών της εργασίας όχι μόνο δεν εγκαταλείπει ο Marx τις αρχικές τους προσεγγίσεις στο ζήτημα αλλά της θεμελιώνει λογικά, οριστικοποιώντας μάλιστα την αντίθεσή του στην αϊστορική χεγγελιανή ταύτιση αντικειμενοποίησης και πραγμοποίησης αντίθεση που ενδηλώνεται από τα πρώτα ήδη έργα του και αποτελεί πάντα την ουσιώδη διάσταση της ρήξης του με το χεγγελιανό σύστημα.(βλ. J.Elliot/1979).

./.

Το αντίθετο θα αναιρούσε την εργασιακή θεμελίωση της θεωρίας της αστικής κοινωνίας, υπέρ μιάς θεωρίας συσχετισμού δυνάμεων. Αντίθετα, ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της εργασίας, αναδεικνύει πλέον και την παραγωγή ως πεδίο κοινωνικών σχέσεων, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μια επαναδιατύπωση της συγκρότησης του κοινωνικού δεσμού σε συνολικό επίπεδο κοινωνικής παραγωγής (παραγωγή και κυκλοφορία).

Ακολούθως, κρίνεται αναγκαίο να δοθεί έμφαση στην διάκριση μεταξύ τυπικής και πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, προκειμένου ν'αναδειχθεί η λογική συνοχή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας ως προς το εξής σημείο:
η εμφάνιση του κεφαλαίου (ως αξίας χρήσης) αντί της εργασίας ως παραγωγού της αξίας, κι επομένως ως ρυθμιστού της κοινωνικής συνοχής, είναι η αναπτυγμένη μορφή της εμφάνισης του χρήματος (ως αξίας χρήσης) αντί της εργασίας ως εκφραστή της γενικής ανταλλαξιμότητας, κι επομένως, ως γενικού κοινωνικού δεσμού στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής παραγωγής.(18)

Ο Marx και στις δύο περιπτώσεις αναλύει τις αναγκαίες διαμεσολαβήσεις, που προσδίδουν πραγμώδη μορφή εμφάνισης (: στην απλή μορφή, το χρήμα, στην ανεπτυγμένη, το κεφάλαιο -πάντα ως αξίας χρήσης) στην ουσία της κοινωνικής αλληλεξάρτησης: την ανθρώπινη εργασία.(19)

---

(18) Για την κεντρική σημασία της αντίθεσης αξίας - αξίας χρήσης και της ανάπτυξής της, στην κριτική της πολιτικής οικονομίας, βλ. Rosdolsky/ibid, 130-134.
Επίσης για την σημασία του διπλού χαρακτήρα της παραγωγικής διαδικασίας ως διαδικασίας αξιοποίησης και διαδικασίας εργασίας, βλ. Grossman/1967, 326-328.

(19) Για την βαθμιαία αυτονόμηση της ανταλλακτικής αξίας, την οποία δείχνει ο Marx μέσα από την ανάπτυξη των κατηγοριών της απλής απλής κυκλοφορίας βλ. H. Reichelt/1970.

./.

Πριν, όμως, ''ανοιχθεί'' η παρουσίαση σ'αυτό το πεδίο, κρίνεται αναγκαία η αναφορά στους ιστορικούς όρους που ωθούν την ανάπτυξη της κυριαρχίας του κεφαλαίου από την τυπική στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας.

IV. Η παράγραφος 1 του κεφαλαίου IV, έχει ως στόχο να δείξει ότι οι προτάσεις των κεφ. II,III συνιστούν βαθμίδες προσέγγισης, που συνέχονται λογικά και νοηματοδοτούνται από την παρουσίαση του κεφαλαίου, ως παραγωγού των προϋποθέσεών του.

Το τελευταίο στην ανεπτυγμένη του μορφή, εμφανίζεται αυτό το ίδιο, ως αυτοθεμελιούμενο.

Αυτό προϋποθέτει την ανάπτυξη των λεγόμενων ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων παραγωγής (μέρος α').

Στις τελευταίες θεμελιώνεται η λειτουργία του νόμου της αξίας κατά ''επαρκή''-σύμφωνα με τον Marx τρόπον ώστε η αύξηση της υπεραξίας να εμπίπτει εξ'ολοκλήρου στην αρμοδιότητα της λογικής του κεφαλαίου. Η επαρκής αυτή λειτουργία εννοείται από τον Marx , ως τάση και όχι ως πραγματική κατάσταση. (μέρος β').

Στα πλαίσια αυτής της προβληματικής,η μεν τυπική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο θεματοποιεί την παραγωγή του κεφαλαίου από την εργασία, υπό την ιστορική προϋπόθεση του αποχωρισμού της εργασίας από τους αντικειμενικούς της όρους, η δε πραγματική υπαγωγή θεματοποιεί την ολοκλήρωση της αυτονόμησης του κεφαλαίου από την εργασία, μέσα από την τάση του να αναπαράγει, βάσει πλέον της δικής του, εγγενούς λογικής: τον προηγουμένως ιστορικά προϋποτιθέμενο, αποχωρισμό της εργασίας από τους αντικειμενικούς όρους της.

Σ'αυτό το επίπεδο, η ανάλυση της καπιταλιστικής μορφής οργάνωσης της εργασίας, διευρύνει την κατανόηση της κοινωνικής ολότητας, θεματοποιώντας, ως χώρο συγκρότησης του κοινωνικού, όχι μόνο την ανταλλαγή, αλλά και την παραγωγική διαδικασία. (20)

---

(20) (...) η πρωταρχική ιδιότητα της αφηρημένης εργασίας (δηλ. της κοινωνικά εξισωμένης εργασίας, με την ειδική μορφή που αυτή λαβαίνει στην εμπορευματική παραγωγή), συνίσταται στο ότι γίνεται κοινωνική, μόνον εφ'όσον εξισωθεί. Η δεύτερή της ιδιότητα, συνίσταται στο ότι η εξίσωση της εργασίας, πραγματοποιείται μέσω της εξίσωσης πραγμάτων.'' Rubin/ibid, 54.

./.

Σ'αυτό το πλαίσιο, η αντίφαση συγκεκριμένης και αφηρημένης διάστασης της εργασίας καθίσταται αντίφαση του ίδιου του κοινωνικού δεσμού ο οποίος εκδηλώνεται: ως κοινωνική επικύρωση χρόνου εργασίας μέσω της πραγματικής αναγωγής των συγκεριμένων εργασιών σε αφηρημένη εργασία, στην σφαίρα των αξιακών ισοδυναμιών (κυκλοφορία) αλλά συγχρόνως και ως δεσποτισμός επί της συγκεκριμένης εργασίας, στην σφαίρα της παραγωγής των αξιών (: αναγκαία συνέπεια του διαχωρισμού του εμπροευματοπαραγωγού από τον εμπορευματοκάτοχο).
Η τάση αυτή αναπτύσσει την συνεργασία ως παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου. Με την ίδια κίνηση όμως, αναπτύσσει στους κόλπους του, μια μορφή κοινωνικότητας, της οποίας η υπαγωγή στην αξιακή λογική δεν είναι δεδομένη εξ'αρχής και αποκαθίσταται υπό διαφορετικούς κάθε φορά ιστορικούς-κοινωνικούς και πολιτικούς όρους. Η μορφή αυτή κοινωνικότητας, που γεννάται στην βάση της τυπικά καπιταλιστικής κοινωνικότητας, αλλά αποκλίνει από την λογική της τελευταίας, συνιστά, κατά τον Marx, το εν δυνάμει όριό της και το πρόπλασμα μιας εναλλακτικής μορφής κοινωνικής συγκρότησης.

Στην τελευταία παράγραφο, αναφερόμαστε ακριβώς σε αυτή την αντιφατικότητα του καπιταλιστικού κοινωνικού δεσμού και παρακολουθούμε την προσπάθεια του Marx, να δείξει ότι η ανάπτυξη αυτής της αντιφατικότητας είναι που γεννά το σπέρμα μιάς μορφής κοινωνικότητας στην βάση της συνεργασίας των άμεσων παραγωγών (χωρίς να πρόκειται βέβαια για ολοκληρωμένο κοινωνικό δεσμό, δηλ. κοινωνικό μηχανισμό κατανομής της Κοινωνικής εργασίας και αξιακού καθορισμού (Wertbestimmung) βλ. το αντίστοιχο κεφάλαιο).(21)

Έτσι το κοινωνικό πρόταγμα του Marx θεμελιώνεται στην εργασιοκεντρική θεώρησή του για την υπαρκτή αστική κοινωνία και όχι σε κάποια αντίληψη συνολικά λογικής διεργασίας, που κινεί το ιστορικό γίγνεσθαι.

Αν όλος ο συλλογισμός είναι ορθός, αυτό θα πρέπει να σημαίνει ότι το κοινωνικό πρόταγμα, που αποτελεί το κίνητρο όλης της μαρξικής θεωρητικής περιπέτειας, δεν εννοείται από τον ίδιο, ως ιδεώδες, προκατασκευασμένο στον νού του ''οραματιστή'' αλλά ως πραγματική και μή περεταίρω θεωρητικοποιήσιμη δυνατότητα, αγνωστης κατ'αρχήν έκβασης, που προκύπτει από την ανάπτυξη

---

(21) Το κοινωνικό πρόταγμα του Marx έχει ως θεμελιώδες του χαρακτηριστικό τον άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας του κάθε ατόμου. (R.Rosdolsky/ibid (§28 για τα ιστορικά όρια του νόμου της αξίας).

./.

των πραγματικών αντιθέσεων της καπιταλιστικής μορφής οργάνωσης της εργασίας. (22)

Προς επίρρωση του ανωτέρω ισχυρισμού κρίνεται αναγκαία η προσθήκη ενός παραρτήματος για τις ιστορικές προϋποθέσεις της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής, όπως εντάσσονται από τον Marx στην τάξη της όλης παρουσίασης.

Το ενδιαφέρον του θέματος, ως προς την υπόθεση εργασίας της διατριβής, έγκειται στο εξής: στο πλαίσιο των ιστορικών παρεκβάσεών του, ο Marx αναφέρεται σε κατηγορίες, που δεν έχουν συγκροτηθεί εννοιολογικά στο αναλυτικό μέρος της παρουσίασής του. Η κυριότερη από αυτές, το κράτος, δεν εμφανίζεται ως λογική σύνοψη του ιστορικού γίγνεσθαι. Η αναλυτική πρωτοκαθεδρία των οικονομικών μορφών αποσυνδέεται από το ζήτημα της ιστορικής τάξης με την οποία εμφανίζονται οι μορφές αυτές.

Και τέλος, η μαρξική παρουσίαση κάθε άλλο παρά δεσμεύει προς μια αντίληψη του κράτους ως εργαλειακού παρακολουθήματος της οικονομίας.

---

(22) Οι συνέπειες της προβληματικής, που κινεί την παρούσα μελέτη, όσον αφορά την σχέση της μαρξικής διαλεκτικής με την οποία εσχατολογική αντίληψη του ιστορικού γίγνεσθαι, εκτίθενται μετά την διερεύνηση των ίδιων των κειμένων του K. Marx, στο τελευταίο κεφάλαιο (V. Απολογισμός και προοπτικές της έρευνας). Στο ίδιο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στα σημεία διασταύρωσης της προβληματικής αυτής (δηλ. της ανάγνωσης του ''Κεφαλαίου'' ως θεωρίας της αστικής κοινωνίας) με άλλες προσεγγίσεις και εγχειρήματα θεωρητικοποίησης του Καπιταλιστικού Κράτους.

Η επιλογή αυτής της τάξης παρουσίασης υπαγόρευσε την αναγορά σε δευτερογενή μαρξιστική βιβλιογραφία.

Αναγκαία, επίσης, κρίθηκε η αναφορά σε δευτερογενή βιβλιογραφία όσον αφορά την ''Εισαγωγή'', προκειμένου να επισημανθούν οι πηγές του τρόπου προσέγγισης του μαρξικού κειμένου. Ακόμα τέτοιου είδους αναφορές γίνονται και στο κεφάλαιο I (μαζί με τις αναφορές στα ίδια τα κείμενα των A. Smith και Hegel) στον βαθμό που τα κεφάλαια αυτά λειτουργούν ως υποστήριγμα του κυρίως θέματος, το οποίο αναπτύσσεται στα ακόλουθα κεφάλαια. Αντίθετα στο κεφάλαιο αυτό, δεν γίνεται χρήση καμιάς άλλης πηγής, πέραν των κειμένων του ίδιου του K.Marx, εφόσον, η παρουσίαση δεν αποσκοπεί στην σύνθεση δευτερογενών προσεγγίσεων, αλλά στην ανάλυση των ίδιων των κειμένων του, βάσει μιας προβληματικής, της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά, εκθέσαμε ήδη στην ''Εισαγωγή'' αυτή.

./.

I. ΟΙ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ A. SMITH ΚΑΙ G.M.F. HEGEL.

A. Εργασία και κοινωνική συγκρότηση στον Adam Smith

1. Η Κοινωνία ως αγορά: η οικονομική συγκροτησιακή αρχή της αστικής κοινωνίας.

Από τον 17ο αιώνα, το πρόβλημα που απασχολεί την δυτική πολιτική σκέψη είναι η θεώρηση της κοινωνίας ως αυτοθεσμιζόμενης. Η αποσύνθεση του παλαιού καθεστώτος, τα επιτεύγματα των επιστημών, η ανάπτυξη των αστικών οικονομικών δραστηριοτήτων, δημιουργούν μια συγκυρία πρωτοφανούς κινητικότητας σχέσεων και ιδεών.

Κοινός παρανομαστής των καθολικών αυτών μεταμορφώσεων (στην οικονομία, στην πολιτική, στην τέχνη, στις ιδέες), είναι η εμπιστοσύνη στον άνθρωπο και τις ''απεριόριστες'' δυνατότητές του.

Είναι η πίστη στην ''αυτοδυναμία'' και ''αυτονομία'' του ανθρώπου σε σχέση με οποιαδήποτε εξωτερική απ'αυτόν Ουσία.

Είναι η πίστη στην κοσμοποιό δύναμη του ανθρώπου, που εκτοπίζει σταδιακά την πίστη στον θείο - εξωανθρώπινο - καθορισμό της εγκόσμιας τάξης.

Η ανθρώπινη κοινωνία νοείται ως συγκροτούμενη από τον άνθρωπο πλέον κι όχι από τον Θεό.

Αν δεν είναι, όμως, η Θεία Τάξη και Δικαιοσύνη που συγκροτεί και συνέχει την ανθρώπινη κοινωνία, τότε ποιά ανθρωπογενής αρχή καταλαμβάνει την θέση τους;

Ποιά ανθρώπινη ιδιότητα οδηγεί τα άτομα σε κοινωνική συμβίωση και οργάνωση ή αλλιώς, μέσω ποιάς δικής του δύναμης πραγματοποιεί ο άνθρωπος την κοινωνική του ύπαρξη;

Στο πρόβλημα αυτό, που είναι συγχρόνως και πρόβλημα εκκοσμικευμένης νομιμοποίησης της κοινωνικής οργάνωσης και εξουσίας, επικεντρώνεται πλέον η δυτική φιλοσοφικο-πολιτική σκέψη.

Η πεποίθηση της αυτάρκειας του ανθρώπου, καταφάσκει στην αυτονόμηση του ατόμου που πραγματοποιείται ιστορικά μέσω της αποδιάρθρωσης των κοινοτικών δεσμών του παλαιού καθεστώτος. Το πρόβλημα της κοινωνικής συγκρότησης δεν μπορεί ιστορικά να τεθεί ως πρόβλημα, παρά μόνο στη βάση της αυτονόμησης του ατόμου. Ο ιστορικός διαχωρισμός του ατόμου από την

./.

κοινότητα, είναι που θέτει το πρόβλημα: πώς τα ξεχωριστά, αυτόνομα, ιδιοτελή άτομα συγκροτούν κοινωνία, παραμένοντας ξεχωριστά αυτόνομα και ιδιοτελή;

Η ηθική φιλοσοφία πλέον δεν θέτει ως στόχο της να υποδείξει τί πρέπει να κάνει ο άνθρωπος αλλά να μελετήσει τί είναι η ανθρώπινη φύση. Αυτό είναι εμφανές ήδη στον Machiaveli και διατυπώνεται ρητά από τον Hobbes.

Η θεωρία του φυσικού δικαίου, αναζητά όχι την Θεία Τάξη, αλλά την καλή κοσμική διακυβέρνηση, ξεκινώντας από την αναγνώριση όχι ηθικών υποχρεώσεων αλλά φυσικών δικαιωμάτων του ατόμου.
Τα πάθη της ανθρώπινης φύσης θεωρούνται δεδομένα και το ζήτημα της διακυβέρνησης, δεν τίθεται ως ηθικό δέον απέναντί τους, αλλά ως ζήτημα κοινωνικής τους αναγνώρισης ως δικαιωμάτων.

Ο Hobbes , αντιλαμβάνεται την κοινωνική συγκρότηση ως πρόβλημα μετάβασης από κάποια ''φυσική κατάσταση'' μιας εγγενούς αντικοινωνικότητας των ατόμων προς ένα κοινωνικό σύμφωνο, που εξασφαλίζεται μέσω της υποταγής όλων των ατόμων στο απολυταρχικό κράτος. Το τελευταίο είναι η μόνη αρχή που μπορεί να χαλιναγωγήσει (χωρίς να αρνηθεί) τον εγωϊσμό του ατομικού πράττειν, να ''ειρηνεύσει''(όχι να εξαλείψει) τον γενικευμένο πόλεμο όλων εναντίον όλων, με άλλα λόγια να συγκροτήσει κοινωνία.

Ο Locke, διευρύνει την έννοια της ατομικότητας θεωρόντας την ατομική ιδιοκτησία ως προέκτασή της.
Η ιδιοκτησία θεωρείται ''φυσική'' ιδιότητα του ατόμου, προϊόν μιάς ''φυσικής'' του δραστηριότητας: της εργασίας.

Στην βάση αυτής της αντίληψης, η κοινωνία δεν νοείται πλέον συγκροτούμενη από άμεσες ατομικότητες. Η σύγκρουση των εγωϊστικών ατόμων διαμεσολαβείται από την ιδιοκτησία τους, που σημαίνει ότι και η κοινωνική τους συνύπαρξη, δεν υπαγορεύεται απλώς από την ανάγκη αντιμετώπισης εξωτερικών κινδύνων αλλά διαμεσολαβείται επίσης από την ιδιοκτησία τους. Κατ' αυτόν, ο κυριότερος λόγος για τον οποίο, οι άνθρωποι συνενώνονται σε κοινωνία και υποτάσσονται σε κυβερνήσεις είναι η διατήρηση της ιδιοκτησίας τους.

./.

Έτσι, ''πριν'' απότην συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας, καταδεικνύεται μια αρχή μετριαστική των καθορισμένων από το ''φυσικό'' ένστικτο αυτοσυντήρησης εγωϊσμών: η ''φυσική'' ιδιότητα του ατόμου να κατέχει τα προϊόντα της εργασίας του.
Η αρχή αυτή, τίθεται ως περιορισμός της πολιτικής εξουσίας (Συνταγματική κι όχι Απόλυτη Μοναρχία), αλλά η συγκροτησιακή της κοινωνίας αρχή, παραμένει πολιτική, έστω και υπο περιορισμούς.

Αυτό όμως που είναι αξιοσημείωτο, είναι το γεγονός ότι η σμιθιανή οικονομική κατανόηση της κοινωνικής συγκρότησης, θα χρειαστεί να περάσει από την ανάπτυξη ακριβώς του θεμελίου αυτής της περιοριστικής και μετριαστικής αρχής: της έννοιας της εργασίας.

Ο Adam Smith, είναι ο πρώτος, που θα θεμελιώσει την γενική κοινωνική αλληλεξάρτηση στον καταμερισμό της εργασίας και στον δεσμό που συνιστά η αντίληψη αμοιβαίου οφέλους από την ανταλλαγή προϊόντων εργασίας.

Η σύγχρονη κοινωνία συγκροτείται και λειτουργεί κατά το πρότυπο της αγοράς: είναι μια κοινωνία εμπορευματική (comercial society).

Η αγγλική πολιτική σκέψη του 18ου αιώνα επεκτείνεται όλο και περισσότερο στο ζήτημα όχι απλά της θεσμοθέτησης, συγκρότησης, της κοινωνίας -κύριο ζήτημα για την πολιτική σκέψη του προηγούμενου αιώνα- αλλά κυρίως στο ζήτημα της λειτουργίας της κοινωνίας.

Το ζητούμενο δεν είναι πλέον η αρχή επί της οποίας συγκροτήθηκε το αρχικό κοινωνικό σύμφωνο, αλλά η λειτουργική αρχή βάσει της οποίας, η σύγχρονη κοινωνία κατορθώνει την συνοχή και αναπαραγωγή της.

Παρατηρούμε έτσι τον Mandeville να κάνει λόγο για εμπόριο, εργασία, βιομηχανία, πλούτο, φτώχεια, συμφέρον.
(The Fable of the bees / 1714).

Στην έννοια του συμφέροντος επιμένει και ο D. Hume (Of the original contract /1748), συνδέοντας την μάλιστα όχι πλέον με τα ''ανθρώπινα πάθη'' αλλά με την έννοια της ''ανάγκης''. Το ενδιαφέρον της πολιτικής φιλοσοφίας μετατοπίζεται έτσι από την ''φυσική κατάσταση'' (συμφέρον που πηγάζει από τα πάθη) στην σύγχρονη κοινωνία (συμφέρον που πηγάζει από τις ανάγκες).

./.

Η ανάγκη και το συμφέρον ορίζονται από τον Hume ως οι κύριοι (και μάλιστα, όπως γράφει: ιεροί) δεσμοί που μάς συνδέουν με την κυβέρνηση.

Θεμελιώνοντας το ατομικό συμφέρον στην ανάγκη, γίνεται ένα αποφασιστικό βήμα προς μια οικονομική κατανόηση της κοινωνικής συγκρότησης και συνοχής. Όμως, η λύση του τελευταίου ζητήματος παραμένει και στον Hume, μια λύση πολιτική .

Ο Hume προτείνει ως εγγύηση της εναρμόνισης των ιδιωτικών συμφερόντων με το γενικό συμφέρον την συγκρότηση μιας κυβέρνησης, στηριγμένης σε μια ισοβαρή κατανομή της εξουσίας στα άτομα και τις ομάδες συμφερόντων.

Η λύση αυτή έχει ένα ηθικό υπόβαθρο:

Είναι η έννοια της συμπάθειας που καθιστά δυνατή την συμφιλίωση του ιδιοτελούς ατομικού συμφέροντος με το συμφέρον της κοινωνίας. Στο Treatise on human nature (1739), η συμπάθεια θεωρείται ως η πλέον σημαντική ιδιότητα της ανθρώπινης φύσης, τόσο καθ'εαυτήν όσο και για τις συνέπειές της.

Είναι η ακαταμάχητη τάση που μας ωθεί να συμπαθήσουμε τους άλλους παρά τις διαφορές. Ανάλογες απόψεις διατυπώνει και ο Mandeville.

Αυτή η έννοια της συμπάθειας είναι κρίσιμη προκειμένου να κατανοήσουμε τον νεωτερισμό που εισάγει, ως τελευταίος αποδέκτης της, ο Adam Smith.

Στο έργο του, Theory of moral sentiments, ο Adam Smith βρίσκει σ' αυτήν την έννοια της συμπάθειας μια φυσική θεμελίωση της κοινωνικής τάξης, χωρίς να χρειάζεται να προσφύγει στο πολιτικό. (7ο μέρος, κεφ.I, section III). Αυτή την αντίληψη την στηρίζει στην υπόθεση της ισότητας των αναγκών.

Σ'αυτή την υπόθεση στηρίζει το εγκώμιό του προς την λιτότητα, την οποία αντιλαμβάνεται ως μετριαστική των κινουμένων από την ανάγκη ατομικών συμφερόντων.

Στο 4ο μέρος της Theory of moral sentiments, (TMS) αναφέρεται για πρώτη φορά στην ιδέα του αόρατου χεριού που καθοδηγεί τους πλούσιους να τείνουν να πραγματοποιούν μια κατανομή των αναγκαίων αγαθών παρόμοια με εκείνη που θα επραγματοποιείτο αν η γή είχε μοιρασθεί ισότιμα σ'όλους.

./.

Υπηρετούν έτσι το γενικό συμφέρον χωρίς να το επιδιώκουν συνειδητά. Το ''αόρατο χέρι'' εδώ είναι μια άλλη έκφραση για την ''Θεία Πρόνοια''.

Αυτό όμως που έχει σημασία είναι ότι μέσω αυτής της έννοιας, ο Adam Smith, κατανοεί την δυνατότητα κοινωνικότητας, την δυνατότητα εναρμόνησης ιδιωτικού και κοινωνικού συμφέροντος χωρίς πολιτικό καταναγκασμό χωρίς κάν συνείδηση και επίγνωση των κοινωνιοποιών συνεπειών του ατομικού πράττειν από τους ίδιους τους φορείς του.''Η αγαθοεργία είναι πάντα ελεύθερη και δεν μπορεί ποτέ να αποσπασθεί με τη βία και η έλλειψή της σε κανένα κίνδυνο τιμωρίας δεν εκθέτει, επειδή η απλή έλλειψη αγαθοεργίας δεν είναι και ροπή προς κανένα είδος πραγματικού κακού.''
(Adam Smith / T M S , 78). (υπογρ. Σ.Δ.)
Και αυτή η δυνατότητα οφείλεται στην θεμελίωση τόσο του Συμφέροντος όσο και της συμπάθειας στην ανάγκη, που είναι ίση για όλους.
Ωστόσο, διατηρεί συνέχεια τις επιφυλάξεις του ως προς την πραγματική αποτελεσματικότητα των δεσμών της αγάπης και της φιλανθρωπίας. Και οι επιφυλάξεις του, εκδηλώνονται ανοιχτά όταν θέτει το ζήτημα της διατήρησης του κοινωνικού δεσμού στην περίπτωση, που τα αισθήματα συμπάθειας δεν λειτουργούν. Εκεί φαίνεται καθαρά ότι ο Smith δεν στηρίζει στην συμπάθεια την κοινωνική συνοχή.

Η προτεραιότητα αυτή της ανάγκης οδηγεί τον A. Smith στην υπέρβαση της αναγκαιότητας και αυτής ακόμα της συμπάθειας, όσον αφορά την συγκρότηση-συνοχή της κοινωνίας.
Στο κρίσιμο αυτό σημείο εκδηλώνεται ο δικός του νεωτερισμός, η ριζική νέα αντίληψη για την αρχή που διέπει την κοινωνική συνοχή:

'' Όλα τα μέλη της κοινωνίας των ανθρώπων έχουν ανάγκη αλληλοβοήθειας κατά τον ίδιο τρόπο που είναι εκτεθειμένα σε αμοιβαίες βλάβες. Όταν η αναγκαία αυτή αλληλοβοήθεια παρέχεται αμοιβαία από αγάπη, από ευγνωμοσύνη, από φιλία και σεβασμό, η κοινωνία τότε ακμάζει και είναι ευτυχισμένη. Όλα τα διαφορετικά της μέλη, συνδέονται έτσι με τα παραδεκτά δεσμά της αγάπης και της στοργής και είναι σαν να έλκονται προς ένα κοινό κεντρο αλληλοπεριεχομένων καλών υπηρεσιών.

./.

Αλλά και άν ακόμα η αναγκαία αυτή αλληλοβοήθεια δεν παρέχεται εξαιτίας τέτοιων γενναιόδωρων και ανιδιοτελών κινήτρων, κι αν ακόμα μεταξύ των διαφορετικών μελών μιας κοινωνίας δεν υπάρχει αμοιβαία αγάπη και στοργή, η κοινωνία αυτή αν και λιγότερο ευτυχισμένη δεν διαλύεται παρ'όλα αυτά. Η κοινωνία μπορεί να υπάρχει μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων όπως και μεταξύ διαφορετικών εμπόρων εξαιτίας μιάς αντίληψης περί της χρησιμότητάς της χωρίς καθόλου αμοιβαία αγάπη ή στοργή. Ακόμα κι αν κανένας άνθρωπος εντός αυτής δεν έχει καμιά υποχρέωση προςκάποιον άλλο ή είναι δεσμευμένος προς κάποιον άλλον με τα δεσμά της ευγνωμοσύνης, η κοινωνία αυτή μπορεί παρ'όλα αυτά να διατηρηθεί εξαιτίας μιάς υπολογιστικής ανταλλαγής καλών υπηρεσιών συμφωνημένης αξίας.'' (Adam Smith /TMS, 86). (υπογρ. Σ.Δ.)

Εδώ, ο A. Smith , ανοίγει τον δρόμο για μια οικονομική θεμελίωση της κοινωνικότητας, δρόμο που θα ακολουθήσει με συνέπεια στο κυρίως οικονομικό του έργο Wealth of Nations.(WN).

Η ανάγκη της κοινωνικότητας είναι που ξεχωρίζει τους ανθρώπους από τα ζώα καιη κοινωνικότητα αυτή θεμελιώνεται κατ'αρχήν στην ίδια την ζωτική δραστηριότητα τους: την συν-εργασία.

''Σχεδόν όλα τα ζώα, από τη στιγμή που φτάνουν στην ωριμότητα, είναι ανεξάρτητα και δεν χρειάζονται πλέον, στην φυσική τους κατάσταση, καμιά βοήθει από τα άλλα ζώα.

Αντίθετα, ο άνθρωπος, έχει πάντα ανάγκη από την βοήθεια των συνανθρώπων του και είναι μάταιο να την περιμένει μόνο από την αγαθή τους προαίρεση. Είναι πιθανότερο να το επτύχει αυτό αν μπορεί να στρέψει τον εγωϊσμό τους προς το συμφέρον του, δείχνοντάς τους, ότι είναι προς το συμφέρον τους να κάνουν αυτό, το οποίο αυτός επιθυμεί.''(Adam Smith/WN, 26).

Η κοινωνικότητα αυτή δεν είναι άμεση: δεν είναι ανθρώπινη αλληλεγγύη, αλλά συνεργασία. Δεν θεμελιώνεται στην αγάπη του άλλου, αλλά στον εγωϊσμό. Είναι μιακοινωνικότητα έμμεση: προϋπόθέτει τον διαχωρισμό, την απομόνωση, την εξατομίκευση. Είναι μια κοινωνικότητα διαχωρισμένων, εγωϊστικών ατόμων. Όμως, είναι μια κοινωνικότητα, που δεν παράγεται πολιτικά, αλλά προκύπτει από την ίδια την ανάγκη για επιβίωση, από τον ίδιο τον εγωϊσμό. Αναγορεύοντας την συνεργασία σε κοινωνιοποιό εκδήλωση του εγωϊσμού, ο A. Smith, θέτει την ίδια την έννοια του εγωϊσμού, μια εγγενή, περιοριστική, μετριαστική αρχή.

./.

''Καθένας, που προτείνει στον άλλον, μιάν ανταλλαγή, προτείνει κάτι τέτοιο: δώσε μου αυτό που θέλω και θα πάρεις, αυτό που θέλεις. Αυτό είναι πάντα το νόημα κάθε τέτοιας πρότασης και με αυτόν τον τρόπο αποκτούμε ο ένας από τον άλλο το μεγαλύτερο μέρος των καλών υπηρεσιών που χρειαζόμαστε. Δεν περιμένουμε από την καλή προαίρεση του κρεοπώλη, του ζυθοποιού και του αρτοποιού να φάμε, αλλά από το ενδιαφέρον τους για το δικό τους συμφέρον. Δεν απευθυνόμαστε στην ανθρωπιά τους, αλλά στον εγωϊσμό τους και δεν τους μιλάμε για τις δικές μας ανάγκες, αλλά για τα δικά τους πλεονεκτήματα.'' (Adam Smith/WN , 26,27).

Η διαμεσολαβούμενη κοινωνικότητα δεν υλοποιείται παρά ως ένα σύστημα αλληλεξάρτησης με βάση την εργασία του κάθε ξεχωριστού εγωϊστικού ατόμου: τον καταμερισμό της εργασίας. Η συνεργασία των ατόμων, η κοινωνικοποίησή τους συνίσταται στην αναγκαία για την επιβίωσή τους ανταλλαγή των προϊόντων των ατομικών τους εργασιών.

''Εφόσον η συναλαλγή, η ανταλλαγή και η αγορά μας εφοδιάζει με τα περισσότερα αγαθά που χρειαζόμαστε, έτσι, αυτή η τάση για ανταλλαγή, είναι εκείνη, που δίνει ώθηση στον καταμερισμό της εργασίας.'' (υπογρ.Σ.Δ.) (Adam Smith/WN, 27).

Η κοινωνία συντίθεται από απομονωμένα εγωϊστικά άτομα και συνέχεται από την αλληλεξάρτηση των ατόμων αυτών, βάσει των ιδιαίτερων συμφερόντων τους. Η συνοχή επιτυγχάνεται στον βαθμό που το ατομικό συμφέρον του καθενός τον ωθεί να σχετισθεί με τους άλλους. Το συμφέρον αυτό είναι οικονομικό και η μορφή επικοινωνίας είναι η ανταλλαγή εμπορευμάτων. Η ανταλλαγή εμπορευμάτων γίνεται έτσι,ο συνεκτικός δεσμός μεταξύ των ατόμων, που θεμελιώνει την κοινωνία. Ένας γενικός κοινωνικός δεσμός οικονομικός και όχι πολιτικός (όπως το συμβόλαιο). Οι σχέσεις των ατόμων θεμελιώνονται πάνω στην ανταλλαγή ισοδυνάμων ποσοτήτων εργασίας αποκρυσταλλωμένων σε προϊόντα. Έτσι τα άτομα κατανοούνται πρωταρχικά ως συναλλασσόμενοι κι όχι ως υποκείμενα δικαίου. Έτσι αποφεύγεται το αδιέξοδο της θεωρίας του συμβολαίου όπου απέδιδε στα άτομα τον χαρακτήρα υποκειμένων του δικαίου (εφόσον ρυθμίζουν τις σχέσεις τους βάσει συμβολαίου) πριν ακόμα συγκροτήσουν το κράτος το οποίο εγκαθιδρύει στην πράξη το δίκαιο.

Η κοινωνία απ'αυτή την άποψη δεν είναι παρά μια κοινωνία της ανταλλαγής μια κοινωνία της αγοράς.

(βλ.

Adam Smith/WN, B. I. Ch. 2, 26-27.)

./.

2. Ο νόμος της αξίας-εργασίας ως δεσμός γενικής αλληλεξάρτησης.

α. Καταμερισμός της εργασίας και αλληλεξάρτηση μέσω της ανταλλαγής.

Η σμιθιανή κατανοήση της αστικής κοινωνίας, ως κοινωνίας της αγοράς, βρίσκεται σε σύμπνοια με την προβληματική που χαρακτηρίζει τις επεξεργασίες όλης της Σκωτικής Ιστορικής Σχολής του 18ου αιώνα.

Οι Adam Ferguson (Essay on the history of civil society, 1767), William Robertson (The History of Scotland, 1759, History of America 1777) και John Millar (An historical view of the english government, 1787· Observations concerning the distinction of ranks in society 1771), εννοούν τον άνθρωπο ως homo economicus από την φύση του και καθιστούν περιττή την έννοια της ''φυσικής κατάστασης'' ως διακεκριμένης από εκείνη της αστικής κοινωνίας. Αναδεικνύουν έτσι την αγορά -κι όχι την πολιτική βαθμίδα- ως ρυθμιστική της κοινωνικής συνοχής.
Ανάλογη άποψη έχει και ο James Stewart (An Inquiry into the principles of political economy / 1767).

Απορρίπτοντας την ιδέα του ''πρωταρχικού συμβολαίου'', προτείνει μια ιστορική μελέτη της πολιτικής. Η ανάλυση της εξέλιξης των πολιτικών καθεστώτων που παρέχει στηρίζεται στην ανάλυση των οικονομικών δομών. Η σύγχρονη (αστική) ελευθερία είναι για τον Stewart συνέπεια της ανεξαρτησίας των παραγωγών εμπορευμάτων. Η οικονομική δομή της παραγωγής για την αγορά βρίσκεται στην βάση του δημοκρατικού αστικού πολιτεύματος .(49). Η αγορά και όχι το συμβόλαιο είναι κινούσα δύναμη αυτού του πολιτεύματος. Είναι χαρακτηριστικές του ιδεολογικού περιβάλλοντος της εποχής, οι απόψεις ενός άγνωστουσυγγραφέα, κάποιου J.Harris, ''An Essay upon Money and Coins /1757, ο οποίος θεωρούσε ως θεμελιώδη δεσμό που συγκροτεί τα άτομα σε κοινωνία, το γεγονός ότι τα άτομα αυτά ''επιδίδονται σε ιδιαίτερες τέχνες και απασχολήσεις'' και ανταλλάσσουν τα διαφορετικά προϊόντα τους. (αναφέρεται από τον R.Meek:/1967).

Όμως,είναι ο Smith εκείνος που με τον νόμο της αξίας-εργασίας περιγράφει τον μη συνειδητό τρόπο με τον οποίο παράγεται και λειτουργεί αυτή η αγοραία κοινωνική αλληλεξάρτηση.

./.

Οι Millar και Ferguson είχαν ήδη αναφερθεί στον καταμερισμό της εργασίας ως θεμελιώδους χαρακτηριστικού της σύγχρονης οικονομικής ζωής.

Επίσης, πριν από τον A.Smith, ο W. Petty,(*) ανέπτυξε την ιδέα ότι ο καταμερισμός της εργασίας είναι παραγωγική δύναμη και μάλιστα, σύμφωνα με τον Marx " σε επιβλητικότερο διάγραμμα από ό,τι ο A. Smith".(K.Marx/Σ.58).

Με την προβληματική του ''αόρατου χεριού'' Ο Adam Smith, παρέχει στην έννοια της υποχρέωσης, μιά νεά θεμελίωση, χωρίς να καθίσταται αναγκαία πλέον η προσφυγή σε κάποια πολιτική εξωτερικότητα. Η αγορά συνιστά, έτσι έναν ρυθμιστικό νόμο της κοινωνικής τάξης, χωρίς νομοθέτη. Ο νόμος της αξίας ρυθμίζειτις ανταλλακτικές σχέσεις μεταξύ των εμπορευμάτων και μεταξύ των ατόμων. Οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων-μελών της κοινωνίας, νοούνται πλέον ως σχέσεις μεταξύ εμπορευματοκατόχων, τελικά ως σχέσεις μεταξύ εμπορευμάτων. Οι σχέσεις μεταξύ προσώπων ρυθμίζονται, έτσι από τις αντικειμενικές σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων που τα πρόσωπα κατέχουν.

Όμως, κανένας άλλος δεν μπόρεσε πριν από τον A. Smith να συνδέσει με συστηματικό τρόπο τον καταμερισμό της εργασίας με την ανταλλαγή και την αξία.

Η ιδέα για μια οικονομική τάξη που διέπεται από αντικειμενικούς νόμους, ανεξάρτητους από την θέληση των ατόμων ανήκει στους φυσιοκράτες, οι οποίοι μάλιστα, αντίθετα με τον Smith δεν ενδιαφέρθηκαν για τα κίνητρα και την φύση του ανθρώπου, αλλά κυρίως για την δομή των εμπορικών σχέσεων. (M. Dodd/1976, 60).

Ο Smith, ήλθε σε επαφή με την γαλλική σχολή το 1764-66 κατά τη διάρκεια ταξιδιού του στην Γαλλία και Ελβετία.

Ήδη, όμως, από το 1763, πριν έλθει σε επαφή με τους φυσιοκράτες θεωρεί την εργασία ως πηγή του υλικού πλούτου. (H.Denis/1966, 179).

(*) An Essay concerning the multiplication of mankind etc....."/1686.

./.

Δεν θεωρεί, όμως, ''στείρα'' την βιομηχανική εργασία.
Την θεωρεί παραγωγική όσο και την γεωργική, διαφοροποιούμενος έτσι, από τους φυσιοκράτες.

Η μεγάλη υπηρεσία που προσφέρει η θεωρία του Smith για τον καταμερισμό της εργασίας συνίσταται στο ότι μέσω αυτής καταλήγει σε μια κατανόηση της αστικής κοινωνίας ως μιας κοινωνίας που τα μέλη της εργάζονται και ανταλλάσσουν, συμμετέχοντας σ'ένα ενιαίο, συνολικό προτσές παραγωγής. (I.I. Rubin/1979, 181).
Αυτό είναι το κύριο χαρακτηριστικό των μελών της αστικής κοινωνίας.

Ο συνδετικός ιστός των μελών της κοινωνίας είναι η αλληλεξάρτησή τους ως εργαζόμενων-εμπορευομένων το προϊόν τους μέσα σ'ένα κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας.

Ο καθένας εξαρτάται από την εργασία του άλλου κι όλοι (A.Smith/WN,B.I.Ch συνδέονται μεταξύ τους μέσα σε μιά ''εργαζόμενη κοινωνία'' (I.I. Rubin/ibid Ο Smith, ενώ συλλαμβάνει την εργασιακή ουσία της κοινωνικής συνοχής, δεν βλέπει άλλη δυνατή μορφή εμφάνισης αυτής της ουσίας, από την ανταλλαγή. Η ''εργαζόμενη κοινωνία'' δεν μπορεί να είναι άλλη από την ''εμπορευματική κοινωνία''.

''Από τη στιγμή που καθιερώθηκε ο καταμερισμός της εργασίας, μόνο ένα μικρό μέρος από τις ανάγκες ενός ανθρώπου μπορεί να καλυφθεί από το προϊόν της εργασίας. Καθένας ζεί κυρίως από τα αγαθά, που παράγουν οι άλλοι και να αποκτά ανταλλάσοντας το πλεόνασμα της δικής του εργασίας, δηλ. το προϊόν της εργασίας του, που υπερβαίνει τις δικές του καταναλωτικές ανάγκες, με το αντίστοιχο πλεόνασμα της εργασίας άλλων. Έτσι ζεί κανείς από την ανταλλαγή, γίνεται δηλαδή, μέχρις ενός σημείου έμπορος και η κοινωνία η ίδια εξελίσσεται σε αυτό που λέμε εμπορευματική κοινωνία (commercial society)''(A.Smith/WN, 36).

Η αντίληψη της κοινωνίας ως εργαζόμενης και ανταλλακτικής συγχρόνως, οριοθετεί τον Smith από τους φυσιοκράτες και τους μερκαντιλιστές. Από τους πρώτους, γιατί η ανταλλαγή προϊόντων εργασίας διαφορετικών ατόμων ανάγεται από τον Smith σε αμοιβαία ανταλλαγή της ίδιας της εργασίας τους. Μέσα σ'αυτή την γενικευμένη αλληλεξάρτηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων, δεν υπάρχει η πρωτοκαθεδρία της αγροτικής εργασίας.

./.

Η εργασία γενικά είναι η πηγή κάθε πλούτου και οποιαδήποτε συγκεκριμενοποίησή της είναι ανταλλάξιμη με οποιαδήποτε άλλη στην βάση της ισοδυναμίας του χρόνου εργασίας. (I.I. Rubin.ibid,182).

Η δε διαφοροποίηση από τους μερκαντιλιστές έγκειται στο ότι σύμφωνα με τον Smith, η ανταλλαγή προϊόντων για χρήμα δεν είναι παρά ανταλλαγή για προϊόντα εργασίας άλλων. Το χρήμα είναι απλώς μέσο κυκλοφορίας. Έτσι, ο Smith, θέτει τις βάσεις για την κατανόηση της εργασιακής ουσίας του χρήματος. (A.Smith/WN, B. II. Ch.2/289 , 321)

Κύριος στόχος της κριτικής του Smith είναι το δόγμα του μερκαντιλισμού, σύμφωνα με το οποίο ο πλούτος ενός έθνους ταυτίζεται με το χρήμα. Διακηρύσσοντας ότι πηγή του πλούτου είναι η εργασία,ο Smith μεταφέρει την θεωρητική αναζήτηση σ'ένα πεδίο γόνιμο. Στο πεδίο αυτό αργότερα, θα μπορέσει ο Marx να καταδείξει την εργασιακή ουσία του γενικού κοινωνικού δεσμού, που ''αντικειμενοποιείται'' στο χρήμα.
''Ο,τι αγοράζεται με χρήμα ή με αγαθά αγοράζεται με τόση εργασία, όση αποκτιέται με τον κόπο και την φασαρία του δικού μας σώματος. Εκείνο το χρήμα ή εκείνα τα αγαθά, πράγματι μάς γλυτώνουν από αυτόν τον κόπο. Περιέχουν την αξία μιάς ορισμένης ποσότητας εργασίας, την οποία ανταλλάσουμε με κάτι, που υποτίθεται, ότι εκείνη τη στιγμή περιέχει την αξία ίσης ποσότητας (εργασίας).
Η εργασία ήταν η πρώτη τιμή, το αρχικό χρήμα (the original purchase-money), που πληρώθηκε για όλα τα πράγματα. Όχι με χρήμα ή με ασήμι, αλλά με εργασία, αποκτήθηκε αρχικά όλος ο πλούτος αυτού του κόσμου(...)''
(A.Smith/ibid, 48). (υπογρ.Σ.Δ.).

Ο καταμερισμός της εργασίας καθορίζεται από την τάση για ανταλλαγή και η ανταλλαγή καθορίζεται από την αξιακή ισοδυναμία, που με την σειρά της εκφράζει ποσότητα εργασίας, που αντικειμενοποιείται στο προϊόν. Προς το παρόν -πριν αναφερθούμε στις αντιφάσεις και ασυνέπειες του σμιθιανού προσδιορισμού της αξίας- αξίζει να επισημάνουμε την σημασία της όλης σύλληψης της κοινωνικής αλληλεξάρτησης, που θεμελιώνεται στον νόμο της αξίας - εργασίας.

Η κλασική πολιτική οικονομία, την οποία εγκαινιάζει ως επιστήμη ο Smith, ακολουθεί την παράδοση που ξεκινάει από τον John Locke

./.

με την εξής έννοια:
Ο Locke, υποθέτει την σύμπτωση δύο ειδών αξίας: την υποκειμενική αξία που σχετίζεται με την επιθυμία για την χρήση του προϊόντος και την αντικειμενική αξία που σχετίζεται με την εργασία που αντικειμενοποιείται στο προϊόν.
Η κλασική πολιτική οικονομία χτίζει την δική της θεωρία της αξίας πάνω στην δεύτερη αυτή αντικειμενική διάσταση. Και αυτό γιατί ο προσανατολισμός της, (τουλάχιστον του A. Smith), είναι η ολική ερμηνεία της αστικής κοινωνίας. Η έννοια της εργασίας μπορεί να οδηγήσει από το ξεχωριστο άτομο στην σχέση του με την κοινωνία. Η έννοια της υποκειμενικής επιθυμίας ξεκινάει από το απομονωμένο άτομο και καταλήγει σ'αυτό.
(Βλ. W. Stark/1976, 14).

β. Όρια της εργασιακής θεμελίωσης της αξίας στον A.SMITH

Η σμιθιανή αντίληψη του κοινωνικοποιού δεσμού της αλληλεξάρτησης ατομικών εργασιών μέσω του νόμου της αξίας-εργασίας, δεν καταφθάνει να κατακτήσει μια εσωτερική συνοχή και συνέπεια.

Κατ'αρχήν παρατηρούμε την απουσία στον Smith, ενός θεωρητικά ενιαίου προσδιορισμού της αξίας. Η αξία βέβαια, θεωρείται προσδιοριζόμενη από την αναγκαία ποσότητα εργασίας, αλλά αυτός ο προσδιορισμός, ισχύει, κατά τον Smith, μονο σ'ένα ''πρώϊμο κοινωνικό στάδιο''.

''Σ'εκείνο το πρωτόγονο και πρώϊμο κοινωνικό στάδιο που προηγείται, τόσο της συσσώρευσης κεφαλαίου όσο και της κατοχής γής, η αναλογία μεταξύ των ποσοτήτων εργασίας, που είναι αναγκαίες για να αποκτηθούν διάφορα αντικείμενα, φαίνεται να είναι η μόνη συνθήκη, που μπορεί να διαμορφώνει κάποιο κανόνα για την ανταλλαγή αυτών των αντικειμένων.''
(A.Smith/WN I Ch.4, 55).

Αυτό το πρώϊμο στάδιο, χαρακτηρίζεται από την κατοχή των αντικειμενικών όρων της εργασίας από τον άμεσα εργαζόμενο. Ο ιδιοποιούμενος το προϊόν είναι ο παραγωγός του. Σ'αυτό το στάδιο λειτουργεί πλήρως ο νόμος της

./.

αξίας - εργασίας. Ο τελευταίος εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή, μια συνοχή, που θεμελιώνεται στην ιδιοποίηση του προϊόντος από τον εργάτη παραγωγό του. Πάνω σ'αυτή την σχέση ιδιοποίησης που σημαίνει: απουσία οικονομικής εκμετάλλευσης, κτίζεται όλο το πλέγμα αλληλεξαρτήσεων μεταξύ των ιδιωτών-εργαζομένων, που συναντώνται ως εμπορευόμενοι το προϊόν της εργασίας τους, στην αγορά, και το ανταλλάσουν με άλλα προϊόντα σε ποσότητες ανάλογες προς την σχέση ποσοτήτων εργασίας που αυτά ενσωματώνουν. Έτσι η ποσότητα εργασίας που μπορεί να αγορασθεί από κάποιον (ενσωματωμένη σ'ένα προϊόν) καθορίζεται από την ποσότητα εργασίας που ο ίδιος καταβάλει κατά την παραγωγή του δικού του προϊόντος.

''Σ'αυτό το κατώτερο στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας ολόκληρο το προϊόν της εργασίας ανήκει στον εργάτη και η ποσότητα εργασίας, που συνήθως χρησιμοποιείται για την απόκτηση ή παραγωγή κάθε εμπορεύματος είναι η μόνη συνθήκη, που μπορεί να κανονίσει την ποσότητα εργασίας, που πρέπει συνήθως να αγορασθεί, να διαταχθεί, ή να ανταλλαγεί με κάθε εμπόρευμα''. (A. Smith / ibid).

Έχουμε, έτσι, μια συνεπή εργασιακή θεμελίωση του κοινωνικού δεσμού που συνέχει ένα τέτοιο μοντέλο κοινωνίας ατομικών ανεξάρτητων παραγωγών εμπορευμάτων.

Όμως, η εργασιακή αυτή θεμελίωση του κοινωνιοποιού δεσμού, παύει ισχύουσα όταν αρχίζει η συσσώρευση του κεφαλαίου, όταν δηλαδή αρχίζει η μορφή εκείνη παραγωγής που αποκόβει τους άμεσους παραγωγούς από τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας τους.

''Από την στιγμή που συσσωρεύτηκε κεφάλαιο στα χέρια μεμονωμένων ανθρώπων, μερικοί από αυτούς θα το χρησιμοποιήσουν φυσικά για να απασχολήσουν εργατικούς ανθρώπους, που θα τους εφοδιάσουν με πρώτες ύλες και με μέσα συντήρησης, προκειμένου να δημιουργήσουν ένα κέρδος από την πώληση της εργασίας τους ή από αυτό που η εργασία τους προσθέτει στην αξία των υλικών. Κατά την ανταλλαγή του τελικού προϊόντος είτε με χρήμα είτε με εργασία είτε με άλλα αγαθά, πέρα και πάνω απ'ό,τι είναι αρκετό για να πληρωθούν η τιμή των υλικών και οι μισθοί των εργατών, πρέπει να δοθεί κάτι για να καλυφθούν τα κέρδη του επιχειρηματία, ο οποίος διακινδυνεύει το κεφάλαιό του σε αυτή τη περιπέτεια.''(A. Smith / ibid).

./.

Αυτή η ''ανάγκη του κέρδους'' καθίσταται ασύμβατη με τον νόμο της αξίας-εργασίας.

''Κάτω από αυτές τις συνθήκες, το συνολικό προϊόν της εργασίας δεν ανήκει πάντοτε στον εργάτη. Πρέπει στις περισσότερες περιπτώσεις να το μοιρασθεί με τον κάτοχο του κεφαλαίου, που τον απασχολεί. Ούτε η ποσότητα της εργασίας, που συνήθως χρησιμοποιείται, προκειμένου να αποκτηθεί ή να παραχθεί ένα εμπόρευμα, είναι η μόνη συνθήκη, που μπορεί να ρυθμίσει την ποσότητα που θα έπρεπε συνήθως να αγορασθεί, να διαταχθεί, ή να ανταλλαγεί με αυτό το εμπόρευμα. Προφανώς, πρέπει μια επιπρόσθετη ποσότητα να αποδοθεί για τα κέρδη του κεφαλαίου, το οποίο προκαταβάλλει τους μισθούς και προμηθεύει τις πρώτες ύλες γι'αυτή την εργασία.''(A. Smith/WN I. Ch.6, 67).

Έτσι, οδηγείται ο Smith σε μια διολίσθηση από τον προσδιορισμό της αξίας βάσει της ενσωματωμένης στο εμπόρευμα εργασίας, σε έναν προσδιορισμό της αξίας βάσει της ποσότητας εργασίας που μπορεί να αγοράσει ή να διατάξει (comanded labour).

Αυτός ο δυϊσμός ενέχει την σύγχιση μεταξύ εργασίας και αξίας της εργασίας και συγχρόνως την πλάνη της σύστασης της αξίας από τα συστατικά μέρη της διανομής του εισοδήματος.

''Η πραγματική αξία όλων των διαφορετικών συστατικών μερών της τιμής, πρέπει να μην ξεχνάμε, ότι μετριέται με την ποσότητα εργασίας που, το κάθε μέρος μπορεί να αγοράσει ή να διατάξει. Η εργασία μετρά την αξία όχι μόνον εκείνου του μέρους της τιμής, που ανάγεται καθεαυτό σε εργασία, αλλά και αυτού που ανάγεται σε πρόσοδι και αυτού που ανάγεται σε κέρδος.'' (A.Smith / ibid).

Ο Smith, μή κατανοώντας ότι τα συγκεκριμένα κοινωνικά φαινόμενα δεν ανταναιλούν απλά και άμεσα τους ουσιώδεις νόμους που τα καθορίζουν, (βλ.I.I.Rubin/1976,186), αντιλαμβάνεται τον νόμο της αξίας-εργασίας, ως ακριβή ανταπόκριση της κάθε τιμής ενός ξεχωριστού προϊόντος στο κόστος εργασίας του. Πρόκειται για έναν νόμο που η αδυναμία του να εξηγήσει την πραγματικότητα, αποδίδεται σύμφωνα με τον Smith, στο ότι δεν αφορά παρά μια υποτιθέμενη προηγούμενη μορφή κοινωνίας όπου το προϊόν της εργασίας ανήκει ολόκληρο στον εργαζόμενο μια κοινωνία εμπροευματοπαραγωγών. Αναγκάζεται έτσι να δώσει μια δεύτερη ερμηνεία στην αξία των εμπορευμάτων

./.

σε μια καπιταλιστική κοινωνία, ερμηνεία που δεν συμβιβάζεται με την προηγούμενη: η τιμή κάθε προϊόντος αντιστοιχεί, όχι στην ποσότητα της αναγκαίας για την παραγωγή του εργασίας, αλλά στην ποσότητα εργασίας που μπορεί να αγοράσει (commanded labour). Συνέπεια του δυϊσμού της μεθόδου του, είναι αυτός ο δυϊσμός ως προς την θεωρία της αξίας: μια θεωρία της αξίας-εργασίας για την απλή εμπορευματική κυκλοφορία (την οποία υποστασιοποιεί σε ξεχωριστή μορφή κοινωνίας) και μια άλλη θεωρία της αξίας για την καπιταλιστική εμπορευματική κυκλοφορία.

Παρατηρούμε στον A. Smith, μια σύγχιση μεθοδολογική μια ''εύκολη'' ανάμειξη επιπέδων αφαίρεσης.

Είναι χαρακτηριστικός για τις ''αυτονόητες αναμείξεις'' επιπέδων αφαίρεσης, που πραγματοποιεί σ'όλο το έργο του ο A.Smith, ο τρόπος με τον οποίο περνάει από την θεματοποίηση της συνολικής εργασίας της κοινωνίας σ'εκείνη της καθοριζόμενης από το κεφάλαιο εργασίας: ''ενώ η αφαιτηρία της ανάλυσης υπήρξε ο αριθμός των παραγωγικά εργαζόμενων και η τεχνική και ποιοτική σύνθεση της κοινωνικής εργασίας με το τελευταίο επιχείρημα ο αριθμός των εργαζόμενων και η σύνθεση της εργασίας φαίνονται να εξαρτώνται από ένα άλλο μέγεθος το ''Κεφάλαιο''.''(βλ. Κ.Ψυχοπαίδης/1986-87, 40)
Όπως, ορθά έχει παρατηρηθεί, αυτή η προσέγγιση μεταβαίνει από την σκοπιά της παραγωγικότητας της συνολικής κοινωνικής εργασίας στην σκοπιά του κατόχου κεφαλαίου. (βλ. Κ.Ψυχοπαίδης/ibid).

Στο 6^{ο} κεφάλαιο του ''Πλούτου των Εθνών''και ενώ εξακολουθεί να δέχεται ο A.Smith ότι το συνολικό κοινωνικό προϊόν ανάγεται στην κοινωνική εργασία που αναλύθηκε για την παραγωγή του, εισάγεται για τον καθορισμό της αξίας μια άλλη οπτική: εκείνη των εξατομικευμένων ιδιοκτητών κεφαλαίου. Οι τελευταίοι ''ιδιοποιούνται το κοινωνικό προϊόν όχι στην βάση της δικής τους εργασίας που περιέχεται στο προϊόν που παράγουν οι ίδιοι, αλλά στην βάση της δυνατότητας που έχουν ως ιδιοκτήτες, να κινητοποιούν ξένη εργασία.''(βλ. Κ.Ψυχοπαίδης/ ibid, 51).
Αυτή η διολίσθηση προς την σκοπιά του εξατομικευμένου επιχειρηματία, βρίσκεται στην βάση μιάς δεύτερης αντίληψης για την αξία ως προσθετικού αποτελέσματος των εξόδων της παραγωγής, η οποία αντίληψη επικαλύπτει την

./.

προηγούμενη σύμφωνα με την οποία η εργασία είναι η πηγή όλης της αξίας. Αυτό το ''εύκολο'' πέρασμα από την αρχική προβληματική της εργασίας ως αληθινής πηγής του πλούτου σε μια προβληματική του ατομικού πράττειν του κεφαλαιούχου, καθορίζεται από την απουσία μιάς ενιαίας κοινωνικής έννοιας της εργασίας.

Αυτή η μη ομογενοποίηση, η εννοιολογική, της εργασίας, χαραχτηρίζει όλη την πολιτική οικονομία. Όλη η πολιτική οικονομία, χρησιμοποιεί μιά νατουραλιστική έννοια εργασίας: δεν κατορθώνει να διακρίνει την συγκεκριμένη χρησιμότητα της εργασίας από την κοινωνική της μορφή.

Απουσιάζει η διάκριση συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας. Από αυτή την έλλειψη προκαλείται και η απουσία διάκρισης μεταξύ εργασίας και δυνατότητας εργασίας, εξού και το αδιέξοδο της ''θεωρίας της αξίας-εργασίας που εκδηλώνεται στην, αναιρετική του νόμου αυτού, έννοια της ''αξίας της εργασίας''. Και όταν ακόμα αίρονται οι αντιφάσεις του Smith από τον Ricardo, και γίνεται δυνατή μια ενιαία διατύπωση του νόμου της αξίας-εργασίας, το πρόβλημα παραμένει γιατί η έννοια της εργασίας κατανοείται πάντα ως φυσική ποσότητα.

Ο Ricardo, όπως και ο Smith, στηρίζεται σιωπηλά στην νατουραλιστική υπόθεση ότι η εργασία εγκαθιδρύει το δικαίωμα ιδιοκτησίας άμεσα. (G.Kay-J.Mott/1982, (Αυτή η υπόθεση αποτελεί συνέχεια μιάς παράδοσης που ανάγεται στον Locke. (βλ. αναφορά Locke από τον K.Marx, στο ("Θεωρίες για την Υπεραξία''I, 36). Όπως είδαμε, σύμφωνα με τον Locke -σε αντίθεση με τον Hobbes- το φυσικό δικαίωμα ιδιοκτησίας αυτοελέγχεται, δεν είναι αχαλίνωτο και καταστροφικό ακριβώς χάρις στο γεγονός ότι εγκαθιδρύεται από την εργασία (G.Kay - J.Mott / 1982, 49).

Εκεί στηρίζεται η αδυναμία της πολιτικής οικονομίας να κατανοήσει την εκμετάλλευση στην βάση της ανταλλαγής ισοδυνάμων. Δηλ. να εξηγήσει το δικαίωμα ιδιοκτησίας που στοιχειοθετείται από αλλότρια εργασία.

Αμφότεροι θεωρούσαν ότι ο εργάτης πουλάει στον καπιταλιστική εργασία κι όχι εργασιακή δύναμη.

Τόσο για τον Smith, όσο και για τον Ricardo, ισχύει η αντίληψη του Locke, ότι ο άνθρωπος είναι καθολικό υποκείμενο από το ίδιο το γεγονός της ανθρώπινης φύσης του κι έτσι ό,τι μετασχηματίζει με την εργασία που συνιστά γι'αυτόν αντικείμενο ιδιοκτησίας. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας σε τελευταία

./.

ανάλυση θεμελιώνεται στην φύση του ανθρώπου. Άρα η ικανότητα προς εργασία ως αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητάς του, της καθολικής του υποκειμενικότητας, δεν μπορούσε να νοηθεί ως αντικείμενο, αλλοτριώσιμο στην αγορά. Η έννοια της εργασιακής δύναμης δεν συμβιβάζεται με τις θεμελιώδεις υποθέσεις της πολιτικής οικονομίας.

Η ισοδυναμία, ανόμοιων στην μορφή τους εργασιών, στηρίζεται για τον A. Smith, στην φυσικά δεδομένη ισότητα των ανθρώπων.
Πρόκειται για μια φυσική ισοδυναμία και ως τέτοια δεν χρειαζόταν πολιτική συγκρότηση. Αλλά δεν χρειάζεται ούτε μιά εννοιολογικά ομοιογενή εργασία, η οποία να καθιστά δυνατή την μετατρεψιμότητα, την συγκρισιμότητα των ανόμοιων χρήσιμων εργασιών κι έτσι να εκπληρώνει με συνέπεια τις απαιτήσεις μιάς πραγματικής κοινωνιοποιού αρχής.

Ο δυϊσμός του Smith οφείλεται στην μή συγκρότηση αυτής της έννοιας της εργασίας, δηλ. στην μή ολοκλήρωση της διάκρισης της αφηρημένης από την ''φυσική'', την συγκεκριμένη εργασία .
Παρά την ''διορθωμένη'' και ομοιογενοποιημένη διατύπωση της θεωρίας της αξίας-εργασίας από τον Ricardo, το ''προπατορικό αυτό αμάρτημα'' της πολιτικής οικονομίας δεν αίρεται, ακυρώνοντας έτσι την δυνατότητα κατανόησης της κοινωνικής συγκρότησης και συνοχής στην βάση της έννοιας της εργασίας.

Η ενότητα της μοντέρνας κοινωνίας, για τον Smith και για όλη την επιστήμη που αυτός ιδρύει, δεν συγκροτείται στην βάση της κοινωνικά καθοριζόμενης αφαίρεσης της εργασίας, αλλά στηρίζεται σε μια νατουραλιστική έννοια της εργασίας, γι'αυτό και βρίσκεται συνέχεια στην ανάγκη να καλύπτει τα θεωρητικά κενά της , μέσω μιας επίκλησης ενός απομηχανής θεού: της ανθρώπινης φύσης.

./.

3. Η εργασία ως ''ατομικό φυσικό μέγεθος'' και η κοινωνική ευημερία ως ηθικό - πολιτικό αίτημα.

α. ''Ανθρώπινη φύση'' και οικονομική αλληλεξάρτηση.

Σύμφωνα με τον Smith, τα οικονομικά φαινόμενα έχουν ''φυσικό'' χαρακτήρα.
Στην έννοια ''φυσικό'', αποδίδεται ένα διττό περιεχόμενο: α) από άποψη θεωρητική δηλώνει τον εγγενή ανεξάρτητο από την πολιτική βούληση, νομοτελειακό χαρακτήρα των οικονομικών φαινομένων, β)από άποψη οικονομικής πολιτικής δηλώνει ότι η ανεμπόδιστη από το κράτος, ''φυσική'' εξέλιξη των οικονομικών φαινομένων είναι η πλέον επωφελής για την κοινωνία ως σύνολο.
Με το διττό αυτό περιεχόμενο της έννοιας ''φυσικό'', ο Smith, απομονώνει το επιστημονικό αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας αφ'ενός και παρεμβαίνει στην σφαίρα της οικονομικής πολιτικής, ως υποστηρικτής του οικονομικού φιλελευθερισμού, αφ'ετέρου.
''Φυσικό'' σημαίνει εδώ σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο, ενώ στην πρώτη περίπτωση σημαίνει την αυθόρμητη, νομοτελειακή κανονικότητα των φαινομένων της αγοράς. Έχουμε μια αξιολογική ενώ στην πρώτη περίπτωση, μιά θεωρητική χρήση της έννοιας ''φυσικό''.

Σ'αυτή την παράγραφο, θα ενδιαφερθούμε κυρίως γι'αυτή την θεωρητική χρήση· στην επόμενη, για την αξιολογική.
Η θεωρητική χρήση της έννοιας του ''φυσικού'' διαφοροποιεί ριζικά τον Smith τόσο από τον πρακτικό προσανατολισμό των μερκαντιλιστών, όσο και από την τελεολογία των φυσιοκρατών.
Απέναντι στην άποψη των τελευταίων περί αναγκαιότητας ενός ιδανικού πολιτικού καθεστώτος για την εξασφάλιση της τέλειας ελευθερίας και δικαιοσύνης, αντιτάσσει ο Smith την ριζικά νέα άποψη, ότι η ίδια η οικονομική πρόοδος είναι που ανάγει από μόνη της τον δρόμο της, όποια και αν είναι η επιβραδυντική επίδραση της νομοθεσίας. (Βλ. A. Smith/ WN IV/9/674).

./.

Για τον Smith οι οικονομικοί νόμοι είναι πιο δυνατοί από τα όποια πολιτικά εμπόδια. Αυτή η αρχή καθιστά δυνατή την μελέτη των οικονομικών δυνάμεων ανεξάρτητα από τον πολιτικό τους περίγυρο. Έτσι, η πολιτική οικονομία αποδεσμεύεται από το φυσικό δίκαιο και συγκροτείται σε αυτόνομη επιστήμη.
Οι οικονομικές δυνάμεις είναι ισχυρότερες από τις ιστορικές-πολιτικές και μπορούν να μελετηθούν αυτόνομα, γιατί έχουν μια κανονικότητα μια σταθερότητα, που δεν χαρακτηρίζει το συνεχές μεταβαλόμενο ιστορικό - πολιτικό περιβάλλον.
Η σταθερότητα αυτών των οικονομικών δυνάμεων πηγάζει από την σταθερότητα της ανθρώπινης φύσης (η οποία επιδιώκοντας το ατομικό όφελος διαρκώς κινητοποιεί τις δυνάμεις της οικονομικής προόδου).
''Ενώ για τον Quesnay η αναγκαία συνθήκη της οικονομικής προόδου είναι η θέσμιση ενός αμετάβλητου συστήματος φυσικού δικαίου, για τον Smith είναι η δραστηριότητα της αμετάβλητης φύσης του οικονομικού ανθρώπου''
(βλ. I.I. Rubin / 1979, 169).

Έτσι, ο Smith, συγκροτεί την θεωρία της αξίας ως αφαίρεση από το ιστοριστικό, αναδεικνύοντας την ''λογική της αγοράς ως κατ'εξοχήν ιστορικο-σύγχρονο πεδίο αναφοράς''(βλ. Κ. Ψυχοπαίδης / 1986-87, 48 - 49).

Αυτό, όμως το πεδίο αναφοράς αν και ιστορικά προσδιορισμένο, αντλεί την ισχύ του από ένα αϊστορικό, σταθερό δεδομένο: την ανθρώπινη φύση.
''Ο καταμερισμός της εργασίας, από τον οποίο πηγάζουν τόσα πλεονεκτήματα, δεν είναι κατ'αρχήν το αποτέλεσμα μιάς ανθρώπινης σοφίας, που προβλέπει και επιδιώκει τη γενική ευημερία. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι η αναγκαία αν και πολύ αργή και σταδιακή συνέπεια μιάς ορισμένης τάσης στην ανθρώπινη φύση, η οποία δεν έχει υπόψη της μιά τόσο εκτεταμένη ωφελιμότητα: της τάσης να διαπραγματεύεται, να παζαρεύει και να ανταλλάσει το ένα πράγμα με το άλλο.''
(A. Smith / WN I, κεφ. II, 25).

Αμέσως παρακάτω ο A. Smith υπαινίσσεται ότι η τάση αυτή δεν αποτελεί αφετηριακή μη αναγώγιμη αρχή της ανθρώπινης φύσης αλλά μάλλον ''αποτέλεσμα των ικανοτήτων του λόγου και της ομιλίας''. Έστω όμως, και με αυτόν τον μετριασμό, η τάση για ανταλλαγή συνάγεται από μια ανθρώπινη ιδιότητα, επίκτητη βέβαια, όμως, αϊστορική.

./.

Ο Smith (και μαζί του όλη η κλασσική σχολή), τοποθετεί στο κέντρο της θεώρησής του τον λεγόμενο ''οικονομικό άνθρωπο''. Πρόκειται για εξιδανίκευση του ανεξάρτητου εμπορευματοπαραγωγού, του οποίου τα κοινωνικά χαρακτηριστικά αναγορεύονται σε φυσικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου γενικά.

Ο εμπορικός άνθρωπος του WN δεν είναι στην ουσία διαφορετικός από τον ηθικό άνθρωπο του TMS. Αποτελεί ''μέρος'' του ενάρετου ανθρώπου και η 'ευφυία'' της φύσης έγκειται ακριβώς στο ότι δεν είναι απαραίτητο να είναι ολοκληρωμένα ενάρετος ο εμπορικός άνθρωπος προκειμένου να λειτουργήσει η κοινωνία και να λειτουργήσει το οικονομικό σύστημα προς την κατεύθυνση της μεγιστοποίησης του πλούτου. (E. Frankel Paul / 1979, 16).

Αυτή η ''θεωρητική χρήση'' του ''φυσικού''στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως, εκδηλώνεται κατ'ανάγκην ως μια περιοριστική αντίληψη της ανθρώπινης φύσης. Δεν είναι ο άνθρωπος γενικά που απολυτοποιείται και θεμελιώνει την οικονομική νομοτέλεια, αλλά ένας καθορισμένος ιστορικά ιδιότητά του, του ενσαρκώνει την 'ουσία'' της ανθρώπινης φύσης.

Η κοινωνία συγκροτείται από μια μή σχεδιασμένη αλληλεξάρτηση, η οποία συνάγεται τελικά από την ανθρώπινη φύση.

Αρετή της σμιθιανής θεώρησης είναι η έμφαση στον ασυνείδητο, μη σχεδιασμένο χαρακτήρα της συγκρότησης της αστικής κοινωνίας.

Η αδυναμία της, να αναλύσει αυτή την απρόσωπη κοινωνιοποιό δύναμη, στην εγγενή, εσωτερική αντικειμενική της νομοτέλεια, εκφράζεται με την αναγωγή της σε κάτι εξωτερικό προς την ίδια: την ανθρώπινη φύση.

Η απουσία των αναγκαίων διαμεσολαβήσεων εκδηλώνεται διπλά:

α) όσον αφορά την επιστημονική έρευνα η ανάλυση της κοινωνικής συνοχής μένει ελλειπής

β) αυτή η έλλειψη έχει και μια ιδεολογική διάσταση: την περιοριστική αναγωγή της ανθρώπινης φύσης στις διαστάσεις του εγωϊστικού-ατομικού εμπορευματοκατόχου.

Εκδήλωση της αδυναμίας του να κατανοήσει την οικονομική νομοτέλεια στην ιστορική-κοινωνική της αυτάρκεια- ανεξάρτητα από ζητήματα αναφερόμενα

./.

στην ανθρώπινη φύση- είναι και η σύγχισή του όσον αφορά τον κοινωνικό και τον ενδοεργοστασιακό καταμερισμό της εργασίας.

Ο A. Smith δεν μπορεί να φανταστεί άλλον καταμερισμό εργασίας από εκείνον που βασίζεται στην εμπροευματική ανταλλαγή.
Γι'αυτόν, η ανταλλαγή είναι ένα αναγκαίο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης και απ'αυτή την καθαρά ανθρώπινη ταση είναι που προκύπτει ο καταμερισμός της εργασίας, αγνοώντας την ιστορική ύπαρξη μορφών καταμερισμού εργασίας χωρίς ανταλλαγή όπως (π.χ. στις ινδιάνικες κοινότητες).
Αυτό που προβλέπει ο Smith, επιμένοντας στον γενικό χαρακτήρα του καταμερισμού της εργασίας και στα υλικά-τεχνικά του πλεονεκτήματα, είναι ότι η ανταλλαγή αποτελεί την ειδική κοινωνική μορφή την οποία επενδύεται ο καταμερισμός της εργασίας στην εμπορευματική οικονομία.
(I.I. Rubin / 1979, 181).

Πάντως, έστω και θεμελιωμένη στην υποτιθέμενη ανθρώπινη φύση, η τάση για ανταλλαγή (και παρά το γεγονός ότι άλλοτε παρουσιάζεται ως ειδικότερη έννοια από τον καταμερισμό της εργασίας, άλλοτε δε ως αίτιό της - βλ.Κ. Ψυχοπαίδης /ibid, 44) εντούτοις κατορθώνει να συνδέσει την αναζήτηση του ατομικού συμφέροντος με μια μορφή κοινωνικής συνεργασίας. Κατορθώνει δηλ. να λειτουργήσει κοινωνιοποιητικά εφ'όσον καθ'εαυτήν προϋποθέτει ένα ελάχιστο μετριασμού του εγωϊσμού και αναγνώρισης του άλλου ως προσώπου που κινητοποιεί ισοδύναμη εργασία.
Αυτή η συνεισφορά του Smith στην κατανόηση της συγκρότησης και συνοχής της αστικής κοινωνίας, μετριάζεται από την θεμελίωση της ανταλλαγής στην ανθρώπινη φύση. Αυτή η προσφυγή στην φυσική ''εξωτερικότητα'', καθίσταται, ωστόσο, αναγκαία από το γεγονός της αδυναμίας συγκρότησης μιάς ενιαίας, ομοιογενούς, έννοιας της κοινωνικής εργασίας.

Η εργασία στον Smith είναι ατομική, συγκεκριμένη, ιδιαίτερη, και η θεμελίωση της κοινωνιοποίησης μέσω της ανταλλαγής ισοδυνάμων μένει μετέωρη, ελλείψει θεμελίωσης ''μέτρου'' της ισοδυναμίας.

Ο Smith θεωρεί την εξατομίκευση ως φυσική στιγμή της αστικής κοινωνίας, η οποία στιγμή θεμελιώνεται στην ανθρωπολογική αρχή της ''φυσικής τάσης για συναλλαγή''. Από αυτή την σκοπιά του ιδιοτελούς συμφέροντος κι όχι από μια συνολική-κοινωνική σκοπιά θεμελιώνει ο Smith την δική του έννοια της εργασίας.

./.

β. Η ατομιστική αρχή και η αρχή της κοινωνικής ευημερίας.

Το WN, εμπνέεται από την ιδανικότητα της ατομικής ελευθερίας, στην οποία αντιλαμβάνεται ως ελευθερία της ατομικής ιδιοκτησίας και του ανταγωνισμού.

Η θεωρητική αφετηρία του A. Smith δεν είναι ωστόσο, η άμεση επιδίωξη του ιδιωτικού συμφέροντος, αλλά των γενικευμένων συμφερόντων των ιδιωτών, που διαμεσολαβούνται από την αγορά.(J. Patschull / 1984, 24).

Τόσο στο WN όσο και στο TMS, ο Smith δεν υποστηρίζει κάποιον άκρατο, εγωϊστικό ατομισμό, αλλά προσπαθεί να δείξει τους όρους συμβατότητας της σκοπιάς του ιδιαίτερου ατομικού συμφέροντος με την σκοπιά της γενικής ευημερίας.

Το οικονομικό έργο του A. Smith προϋποθέτει την ηθικο-πολιτική φιλοσοφία των ''Ηθικών Συναισθημάτων''.

Αναφέρεται σε ζητήματα που αντιμετώπισε και στο TMS (αίτημα γενικής ευημερίας, διαμεσολάβηση ατομικών εγωϊσμών, συνέπειες της ανθρώπινης φύσης στο ατομικό πράττειν) αλλά ακολουθώντας άλλο μεθοδολογικό προσανατολισμό:

Στο TMS θεμελιώνει το αξιακό-ιδεολογικό πλαίσιο ενώ στο WN επιχειρεί την θεμελίωση του πραγματικού πλέγματος των οικονομικό-πολιτικών σχέσεων, που αν και δεν εδράζεται στο ήδη κατασκευασμένο ηθικό-αξιακό τύπο του πράττειν, είναι συμβατό με αυτόν.

Η προβληματική του ''πλούτου των Εθνών' καλύπτει κενά της προηγούμενης -της ''θεωρίας''- δείχνοντας ''διαδικασίες γένεσης κανόνων'' από τις οποίες η ηθικοπολιτική θεωρία είχε κάνει αφαίρεση.(K. Ψυχοπαίδης/ibid, 55-56).

Η θεωρία της ''μετριασμένης συμπάθειας'' γίνεται τώρα κατανοητή από την σκοπιά μιάς θεωρίας του καταμερισμού της εργασίας .

Και στις δύο περιπτώσεις το ζητούμενο είναι η γενική ευημερία.

Δεν επικρίνειτο κριτήριο της ατομικής οφελιμότητας ως αρχή της πολιτικής οικονομίας, αλλά ως αρχή της ηθικής. Δέχεται επομένως την αναγκαιότητα αυτού του κριτηρίου όσον αφορά την σφαίρα της οικονομίας, σ'ένα πρώτο επίπεδο αφαίρεσης.

./.

Ο τύπος του ιδιοτελούς εγωϊστικού ατόμου, τύπος που βρίσκεται πάντα στην βάση της λειτουργίας της οικονομικής σφαίρας, σύμφωνα με την σκιθιανή προβληματική, εισέρχεται σ'ένα επόμενο βήμα, στην σφαίρα της πολιτικής και του Δικαίου, όπου πλέον ως συμπαθητικό (κι όχι ως εγωϊστικό) άτομο συμμορφώνεται προς τους κανόνες και τις αξίες της αστικής κοινωνίας μέσω της ανάπτυξης της οποίας μπορεί να επιτευχθεί η γενική ευημερία.
Η υπεράσπιση της οικονομικής ελευθερίας αν και έχει φυσικο-δικαιακό υπόβαθρο, συνδιάζεται στον A. Smith και με ένα οφελιμιστικό κριτήριο. Η συμφιλίωση των δύο επιτυγχάνεται στην βάση της παραδοχής ότι η επιδίωξη του ιδιωτικού-ατομικού συμφέροντος ωθεί από την φύση της το άτομο σ'εκείνες τις οικονομικές επιλογές που είναι οι πλέον επωφελείς για την κοινωνία ως σύνολο.
Αυτή η παραδοχή βασίζεται σε μια θεμελιώδη: ότι η οικονομική τάξη είναι κατ'ουσίαν αρμονική.

Η ωφελιμιστική θεμελίωση της οικονομίας, και της πολιτικής δεν αντιφάσκει με την συμπαθητική θεμελίωση της ηθικής. Η επιδίωξη επομένως, της γενικής ευημερίας δεν προϋποθέτει την επιβολή της δεύτερης στην πρώτη.

Ο Smith αρνείται να αναγάγει στην δικαιοσύνη σε μηχανισμό συνοχής της όλης κοινωνίας, γιατί μια τέτοια αναγωγή θα παρεβίαζε την ίδια την θεωρητική του σκοπιά που δεν είναι άλλη από την σκοπιά της εξατομίκευσης και της οπτικής των ανταγωνιζόμενων εμπορευματοκατόχων.

Η επιβολή των κανόνων δικαιοσύνης δεν θα πρέπει λοιπόν, να παραβιάζει τον ερμηνευτικό ορίζοντα των επιμέρους ατόμων.
Κάτι τέτοιο, θα σήμαινε ότι η θεμελίωση των κανόνων θα ήταν κατανοητή δεοντολογικά μόνο από τον θεωρητικό κι όχι από τους άμεσα δρώντες. Οι τελευταίοι, όμως, αντιλαμβάνονται την κανονικότητα του πράττειν τους, όχι ως συμμόρφωση προς κάποιες γενικές, έξω από την αμεσότητα της υλικής τους ζωής, αρχές δικαιοσύνης, αλλά ως αμοιβαιότητα οφέλους, ως ανταλλαγή ίσων αξιών.

./.

Σύμφωνα με τον Adam Smith, ο αναγκαίος όρος για την ικανοποίηση των γενικών συμφερόντων και σκοπών της κοινωνίας, είναι η ελεύθερη, εγωϊστική και ανεμπόδιστη -από όποια εξωοικονομική δύναμη, διάβαζε: κράτος- επιδίωξη του ατομικού, ιδιωτικού συμφέροντος από το κάθε μέλος της κοινωνίας.
Ο Smith περιορίζει σε τρείς, τις υποχρεώσεις του κράτους: υπεράσπιση του Έθνους από εξωτερική προσβολή, προστασία του κάθε μέλους της κοινωνίας από τυχόν παράνομη πράξη άλλων και πραγματοποίηση ορισμένων δημόσιων έργων και υπηρεσιών αναγκαίων για το συμφέρον όλων των ιδιωτών, που όμως κανείς από αυτούς δεν θα είχε όφελος να αναλάβει την παραγωγή και την παροχή τους.(βλ. A. Smith/WN,βιβλίο IV, ch. 9).
Η γενική αρμονία, επιτυγχάνεται μέσα από την αυτόματη λειτουργία αντικειμενικών, ανεξάρτητων από την συνείδηση, οικονομικών νόμων.
Το ''αόρατο χέρι'' δεν είναι παρά ένας μη-συνειδητός μηχανισμός αντικειμενικών αλληλεξαρτήσεων. Η κοινωνική συνοχή δεν είναι ο συνειδητός σκοπός της ατομικής δραστηριότητας -η οποία δεν έχει άλλο κίνητρο δηλ. άλλη συνείδηση άξω από το ατομικό συμφέρον- αλλά το αντικειμενικό αποτέλεσμα μιάς μηχανής που δεν λειτουργεί παρά με την ενέργεια που απελευθερώνουν οι ατομικές δραστηριότητες, χωρίς όμως, να χρειάζεται καθόλου γι'αυτό, και την συνείδηση που τις ενεργοποιεί.

Το μυστικό του ''αόρατου χεριού'' είναι η ''δημιουργική δύναμη του ιδιωτικού οφέλους''. Αυτή η δημιουργική δύναμη είναι που γενά μέσα από τις ατομικές πράξεις, οργάνωση και τάξη αντί χάους, σύγκλιση και συνοχή αντί απόκλισης και αποδιοργάνωσης· με μια λέξη: κοινωνιοποίηση.
Ο Smith, βέβαια, δεν θεωρεί περιττή την παρέμβαση του κράτους. Αντίθετα την θεωρεί αναγκαία για την συγκρότηση μιας κοινωνίας της αγοράς. Στο 5ο βιβλίο του WN, παρουσιάζει τις αναγκαίες για τον σκοπό αυτό λειτουργίες του κράτους.
Ήδη από το Lectures on Justice, συνδέει ο A. Smith την πολιτική εξουσία με την ιδιοκτησία.

./.

''Ιδιοκτησία και πολιτική διακυβέρνηση εξαρτώνται πάρα πολύ η μιά από την άλλη. Η διατήρηση της ιδιοκτησίας και της ανισότητας κατοχής, που την διαμόρφωσε αρχικά, καθώς και η κατάσταση της ιδιοκτησίας μεταβάλονται πάντα μαζί με την μορφή διακυβέρνησης.''(A. Smith / Lectures on Justice, 286 αναφ. από E. Frankel Paul / 1979, 21).
Η αναγκαιότητα της προστασίας της ιδιοκτησίας δεν σημαίνει ότι η τάξη των ιδιοκτητών είναι 'προικισμένη'' με την ιδιότητα να ενσαρκώνει αυτή ως τάξη το γενικό κοινωνικό συμφέρον. Η γενική ευημερία δεν είναι προϊόν συνειδητής δράσης κάποιας κοινωνικής κατηγορίας: τάξης ή γραφειοκρατίας.

Οι τρείς κοινωνικές τάξεις που μοιράζονται το προϊόν της εργασίας, στην σύγχρονη, αστική κοινωνία είναι: η τάξη των γαιοκτημόνων, η τάξη των κατόχων κεφαλαίου, η τάξη των εργατών.
Σύμφωνα με τον Smith, το ιδιωτικό συμφέρον του κατόχου κεφαλαίου δεν συμπίπτει πάντοτε με το γενικό κοινωνικό συμφέρον,με την γενική ευημερία, σε αντίθεση με το συμφέρον του γαιοκτήμονα και του εργάτη.
Το γενικό συμφέρον δεν προκύπτει απότην συνειδητή επιδίωξή του από πλευράς του κεφαλαιούχου, αλλά προκύπτει μέσα από τον ανταγωνισμό του με τους άλλους κεφαλαιούχους.

Η προσπάθεια της πολιτικής οικονομίας(από τον A. Smith μέχρι το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα) είναι η θεωρητική θεμελίωση μιας κοινωνικής αρμονίας στην βάση της συμφιλίωσης δύο θεμελιωδών αρχών: της ελευθερίας τουα τόμου και της ισότητας.
Η κοινωνική ουτοπία που την εμπνέει, είναι η πίστη ότι ο καπιταλισμός προσφέρει την υλική και ηθική βάση μιάς τέτοιας συμφιλίωσης άρα και αρμονίας.(Werner Stark / 1976, 50-52).

Ο Smith έχει μια αντίληψη περί ιστορικής προόδου. Την πρόοδο αυτή την αντιλαμβάνεται ως πορεία προσέγγισης προς το αγαθό της γενικής ευημερίας. Με κριτήριο την τελευταία , θέτει τα όρια μεταξύ ''φυσικού'' κάι ''αφύσικου''. Η φυσική ανάπτυξη του πράγματος προϋποθέτει την

./.

απαλλαγή από κάθε ''αφύσικο'' προνόμιο που παρεμποδίζει τον ελεύθερο ανταγωνισμό, ο οποίος μόνο, μπορεί να οδηγήσει στη γενική ευημερία. Άρα ''φυσική'' θεωρείται η γενικευμένη εξατομίκευση, και ''αφύσικα'' τα προνόμια της προαστικής κοινωνίας, καθώς και οι κρατικές παρεμποδιστικές του ανταγωνισμού παρεμβάσεις και οι μεροληπτικές ατομιστικές πολιτικές πρακτικές.

Αυτό, το τελευταίο, έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί διακρίνει την σκωθιανή αρχή του εγωϊσμού απότην χομπσιανή.
Ο εγωϊστικός ατομικισμός του Smith δεν είναι άκρατος, απόλυτος, αλλά μετριασμένος και αυτοελεγχόμενος, που αποδέχεται ως γενικούς ρυθμιστικούς κανόνες αυτούς που ρυθμίζουν την διανομή του κοινωνικού προϊόντος, σύμφωνα με τις αρχές του ελεύθερου ανταγωνισμού.
Αυτή η αρχή αναφέρεται στην ιδανικότητα της αστικής κοινωνίας κι όχι στην παρούσα κατάστασή της.
Η εκπλήρωση αυτής της αρχής, δεν αποτελεί συνειδητό σκοπό καμμιάς κοινωνικής τάξης, ούτε ακόμα κανενός ατόμου, ούτε και του κράτους, αλλά είναι το ''αόρατο χέρι'' που την φέρνει σε πέρας, έξω από την συνείδηση των δρώντων υποκειμένων. Η θεωρία του ''αόρατου χεριού'', συναρτάται έτσι, με την αρχή της προόδου γίνεται το όργανό της.

Η αρχική κατάσταση της κοινωνίας δεν προκύπτει από κάποια κρατική συγκροτησιακή σύμβαση -όπως στον Hobbes- αλλά από την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας.
Η ανάπτυξη αυτή οδηγεί στην ''πολιτισμένη''κοινωνία, η οποία θεωρείται ως ''φυσική'', εφ'όσον η ολοκλήρωση της εξατομίκευσης που την χαρακτηρίζει, ανταποκρίνεται στην ανθρώπινη φύση.

Ο A. Smith, αντιλαμβάνεται λοιπόν, την αστική κοινωνία, ως πολιτισμένη κοινωνία, στην βάση της οποίας είναι δυνατή η εκπλήρωση της γενικής ευημερίας, γιατί μόνο στους κόλπους αυτής της κοινωνίας μπορούν να αναπτυχθούν οι προϋποθέσεις της.
Οι προϋποθέσεις αυτής της γενικής ευημερίας πηγάζουν από την κοινωνική

./.

μορφή οργάνωσης της εργασίας, η οποία μορφή χαρακτηρίζεται από: τον καταμερισμό της εργασίας, την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, την ανταλλαγή, και την ιδιοτέλεια των εξατομικευμένων οικονομικών υποκειμένων.

Το κοινωνικό ιδεώδες του A. Smith δεν ανατίθεται στο κράτος, ως καθήκον που συνέλαβε ο Φιλόσοφος. Οι δυνάμεις που τείνουν στην πραγμάτωσή του ιδεώδες αυτού, βρίσκονται ήδη σε λειτουργία στους κόλπους της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας.

Η πραγματική εξουσία στην σύγχρονη κοινωνία, δεν αποδίδεται στην κρατική βαθμίδα, αλλά συνίσταται στην δύναμη του ιδιώτη να εξουσιάζει (command) και να κινητοποιεί αλλότρια εργασία. (βλ.A. Smith / WN I, 48).

Είναι η οικονομική βαθμίδα που έχει τον πρώτο, τον καθοδηγητικό ρόλο στην προοδευτική πορεία της σύγχρονης κοινωνίας.

Ο A. Smith αποκαλούσε εκείνους που ήθελαν να διαμορφώσουν την κοινωνία, ''projectors'' ή ''men of system''.(Graeme Duncan / 1973, 40).

Ο A. Smith, αντιπαραθέτει σ'αυτούς, το παράδειγμα με το σκάκι. Παραβάλει την κοινωνία με μιά σκακιέρα που όμως, το κάθε πιόνι, έχει κινητήρια αρχή -σε αντίθεση με το πραγματικό σκάκι. Έτσι, καμιά εξωτερική, εκ των άνω διευθέτηση, δεν θα είχε νόημα, σε αντίθεση με το πραγματικό σκάκι, όπου τα πιόνια δεν έχουν άλλη κίνηση από εκείνη που τους επιβάλει ο παίκτης.

Το καθήκον του κράτους δεν είναι να ρυθμίζει άμεσα τις κοινωνικές σχέσεις, αλλά να εγγυάται το πλαίσιο της ελεύθερης οικονομικής δραστηριότητας των ατόμων.

Ωστόσο, μέσα στα πλαίσια αυτού του βασικού του καθήκοντος, ο ακριβής ρόλος του κράτους, προσδιορίζεται από τον A. Smith με αρκετά ελαστικό τρόπο. Έτσι αναγκαίες, για τον A. Smith λειτουργίες του κράτους όπως η πραγματοποίηση δημόσιων έργων και η δημιουργία εκπαιδευτικού συστή-

./.

ματος, οπωσδήποτε υπερβαίνουν τον άκαμπτο μοντέλο του κράτους-νυχτοφύλακα με το οποίο συνήθως χρεώνεται.
Πάντως, το όλο επιχείρημα του A. Smith, παραμένει αντιπολιτικό, με την έννοια ότι δεν είναι το κράτος -η πολιτική βαθμίδα- που συγκροτεί και πραγματοποιεί την ευημερία της κοινωνίας. Η συγκροτησιακή αρχή της κοινωνίας δεν είναι πολιτική· δεν βρίσκεται ''πάνω και έξω'' από αυτήν αλλά στους κόλπους της. (βλ. G. Duncan / ibid).

Η κοινωνική ζωή είναι προϊόν της ''συνεργασίας'' χιλιάδων ατόμων. Αυτή η ''συνεργασία'' που λειτουργεί ως κοινωνικός συνεκτικός ιστός, αναπτύσσεται φυσική και ασχεδίαστα, από τον καταμερισμό της εργασίας.

Είναι χαρακτηριστική της ''αισιοδοξίας'' του Smith, η πίστη του στην πραγματοποίηση μιάς αρμονικής κοινωνίας, όχι παρα αλλά μέσω της εγωϊστικότητας των ατομιστικών κινήτρων, ''αισιοδοξία'' που υποβαθμίζει την σοβαρότητα των ταξικών διαιρέσεων που παράγονται από τον ίδιο αυτό δρόμο και που τείνουν να αναιρέσουν το ίδιο το περιεχόμενο αυτής της έννοιας της ''συνεργασίας'' , έννοια ήδη υπονομευμένη από το μονοδιάστατο, ''φυσικό'' προσδιορισμό της σμιθιανής έννοιας της εργασίας.

Η ασθενής θεμελίωση του νόμου της αξίας-εργασίας στην βάση της μή διάκρισης μεταξύ συγκεκριμένης-ωφέλιμης εργασίας και κοινωνικής μορφής της εργασίας, υπονομεύει και την ιδεώδη θεμελίωση της σύγχρονης κοινωνίας στην βάση του νόμου αυτού.
Εξ'άλλου, η ασυμβατότητα της οικονομικής εκμετάλλευσης με τον νόμο της αξίας-εργασίας, -που έχει τα ίδια θεωρητικά αίτια- καθιστά την χρήση του όρου ''συνεργασία'' μάλλον μεταφορική.
Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους περιορισμούς, συγκρατούμε ως ουσιώδες από την σμιθιανή θεώρηση της σχέσης κοινωνίας-κράτους, την προτεραιότητα των δυνάμεων της εργασίας (και κυρίως της εξουσίας πάνω σ'αυτήν) στην συγκρότηση καισυνοχή της κοινωνικής αλληλεξάρτησης, προτεραιότητα

./.

που εκδηλώνεται ως προσδιοριστική και περιοριστική της κατεύθυνσης, της ποιότητας και της σημαντικότητας της κρατικής παρέμβασης.

Η αναγκη συμφιλίωσης του κριτηρίου της γενικής ευημερίας με την σκοπιά του ατομικού εγωϊστικού πράττειν, δεν υπηρετείται πλήρως από την ασθενή εργασιακή θεμελίωση της αστικής κοινωνικότητας.
Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, το κράτος να νοείται πάντα ως ''εξωτερικότητα'' ως προς το θεωρητικό πεδίο. Είτε ως εμπόδιο και φρένο στην ανάπτυξη του ανταγωνισμού, είτε ως αναγκαίο συμπλήρωμα των δυνάμεων της αγοράς όσον αφορά την επίτευξη της γενικής ευημερίας, είτε ως εγγυητής της ατομικής ιδιοκτησίας, το κράτος παραμένει εξωτερικό,ως προς την θεωρητική θεμελίωση της κοινωνικής συγκρότησης.
Η ολοκλήρωση της θεμελίωσης αυτής, τείνει προς έναν θεωρητικό δυϊσμό:

παρά την προτεινόμενη προτεραιότητα της εργασιακής αρχής, η θεμελίωση της κοινωνικής συγκρότησης γίνεται αισθητό ότι μένει εκκρεμής -βάσει των ίδιων των θεωρητικών προϋποθέσεων του A. Smith- χωρίς την συμπληρωματικότητα μιας άλλης -εννοιολογικά ξένης προς την πρώτη, αρχής- της κρατικής.
Δυϊσμός, υφίσταται στον βαθμό που η κρατική διάσταση της κοινωνικής συγκρότησης δεν συναρτάται λογικά με την εργασιακή αρχή, συνιστώντας έτσι δεύτερη, αυτοθεμελιούμενη αρχή.

Θεωρούμε ότι ο δυϊσμός αυτός, οφείλεται ακριβώς στην φυσικό-ποσοτική κατανόηση της έννοιας της εργασίας. Σε τελευταία ανάλυση, στην θεμελίωση της ανταλλαγής προϊόντων εργασίας, όχι στην κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας, αλλά στην ανθρώπινη φύση.

Αν κάποιος θεμελιώσειτην κοινωνική αλληλεξάρτηση μέσω του καταμερισμού της εργασίας, στην φυσικότητα του εγωϊστικού πράττειν, ή θα πρέπει να παραιτηθεί από το πρόταγμα της γενικής κοινωνικής ευημερίας, ή για να συμφιλιωθεί με αυτό, θα πρέπει να παραιτηθεί από την ομοιογένεια της θεωρίας του, εισάγοντας σ'αυτήν, μια δεύτερη συμπληρωματική, διορθωτική αρχή που δεν συνάγεται λογικά από την πρώτη.
Ο Smith, έκανε την δεύτερη επιλογή.

./.

Β. Εργασία και Κοινωνική Συγκρότηση στον HEGEL

1. Το κοινοτικό ιδεώδες στο ιδεαλιστικό σύστημα του HEGEL

Η έννοια της εργασίας κατέχει σημαντική θέση μέσα στην κοινωνική θεωρία του Hegel. Η τελευταία γνωρίζει την πιο ολοκληρωμένη της παρουσίαση στο έργο του ''Φιλοσοφία του Δικαίου''(1821)
Στοιχεία αυτής της θεωρίας, ωστόσο, συναντά κανείς διάσπαρτα σ'ολόκληρο το προηγούμενο έργο του, και ιδιαίτερα σ'εκείνο της ονομαζόμενης περιόδου της Ιένας (1801-1806).
Η θεωρία αυτή της κοινωνίας δεν είναι αυτοτελής σε σχέση με το όλο χεγκελιανό σύστημα. Η ''Φιλοσοφία του Δικαίου''γεφυρώνει την ''Επιστήμη της Λογικής''(1812-1816) με την ''Φιλοσοφία της Ιστορίας''(1822-1831). Αποτελεί εξειδίκευση στην σύγχρονη αστική κοινωνία της χεγκελιανής κατανόησης της ιστορίας ως λογικής ανάπτυξης της Ιδέας, δηλαδή ως πορείας προς την ταύτιση του Είναι με την Έννοιά του. Η Έννοια αυτή δεν συνάγεται από το ίδιο το Είναι. Το τελευταίο, δεν έχει κανένα αυτοτελές νόημα. Αποκτά νόημα μόνο μέσω της σχέσης του με το Όλον: το Απόλυτο Πνεύμα.

Η χεγκελιανή θεωρία της κοινωνίας, που μορφοποιείται ως θεωρία του κράτους, κινείται μέσα στα πλαίσια αυτής της ιδεαλιστικής προβληματικής. Δεν κρίνεται αναγκαίο, στα πλαίσια αυτής της μελέτης, να αναφερθούμε στο όλο χεγκελιανό ιδεαλιστικό σύστημα, παρά μόνο στον βαθμό που χρειάζεται προκειμένου να αναδειχθούν τα όρια που αυτό θέτει στην κοινωνική θεωρία και ειδικά στην ιδεαλιστική κατανόηση της έννοιας εργασία, που υπαγορεύει.

Θεμελιώδη ρόλο για τον προσανατολισμό της κοινωνικής θεωρίας του Hegel, έπαιξε η έλξη που άσκησε πάνω του, ήδη από τα πρώτα του φιλοσοφικά βήματα, το ιδεώδες της υποστασιακής ενότητας του ατόμου με το κοινωνικό σύνολο.

Η αρχαία πόλη-κράτους, που αποτελεί πρότυπο υποστασιακής γενικότητας για τον Hegel , δεν εξασφαλίζει ωστόσο την πλήρη χειραφέτηση του επιμέρους ατόμου. Η γενικότητα της Πολιτείας αποκλείει την ιδιωτική ιδιαιτερότητα (βλ. Ph. R, §46, §185, §260).

./.

Η νέα αρχή, η αρχή της ''άπειρα ελεύθερης προσωπικότητας'' κάθε ανθρώπου, αποτελεί συνεισφορά του χριστιανισμού.

Μόνο με την έλευση του χριστιανισμού αναγνωρίζεται το άτομο ως αξία, όχι χάριν της παιδείας του, της φυλής του, αλλά λόγω της ίδιας της ανθρώπινής του υπόστασης.

Το νεώτερο ευρωπαϊκό κράτος έχει ως καθήκον του, κατά τον Hegel, να συμφιλιώσει αυτή την νεά αρχή με την αρχή της αρχαίας πόλης, δηλαδή να συγκροτήσει εκείνη την μορφή υποστασιακής γενικότητας ή αντικειμενικής ηθικής ζωής που προσιδιάζει σε μια κοινωνία που διέπεται από την νέα αρχή της αναγνώρισης της υποκειμενικής ατομικότητας.

Η σκέψη του Hegel κυριαρχείται λοιπόν από δύο αλληλεξαρτημένα ιδεώδη: την αποκατάσταση της ολότητας και ακεραιότητας της ανθρώπινης προσωπικότητας και την αναδόμηση μιας αρμονικής κοινωνίας πάνω στην βάση της έννοιας της κοινότητας.

Το κάθε τι, υπάρχει πραγματικά μόνο στον βαθμό που υπερβαίνει την μερικότητά του και σχετίζεται καθολικά με άλλα πράγματα.
Το ανθρώπινο Είναι καταστά την πραγματικότητά του μόνο μέσα από την άρνηση της μερικότητάς του, δηλαδή μέσα από την συμμετοχή σε μια συλλογικότητα.
Κατά τον Hegel, η πρώτη μροφή συνείδησης δεν είναι η ατομική, αλλά η καθολική συνείδηση, η συνείδηση της πρωτόγονης ομάδας, όπου κάθε υποκειμενικότητα είναι αδιαχώριστη από την κοινότητα. (βλ. H.Marcuse/1986,86).

Το ζητούμενο, επομένως, για τον Hegel, όπως αυτό διαμορφώνεται ήδη από τα θεολογικά του κείμενα αναφέρεται στην αποκατάσταση, όχι της αρχαίας πόλης-κράτους, αλλά ενός θεμελιώδους χαρακτηριστικού της: της συνείδησης του ανήκειν στην κοινότητα, ως θεμελίου της απόλυτα ηθικής ζωής (absolutes Sittlichkeit), δηλαδή της πολιτικής ζωής της κοινωνίας, που δεν υπερτίθεται, αυθαίρετα και υποκειμενικά, της ατομικής ζωής, αλλά αναπτύσσει την τελευταία, την μορφώνει (Bildung) σε καθολικότητα που δεν καταργεί αλλά εμπεριέχει την ιδιαιτερότητα, χωρίς όμως να υποτάσσεται σε αυτήν αλλά υπερβαίνοντάς την.(βλ. S.Avineri/1972, 84).

./.

Κατά την περίοδο του Tübingen (1789-1793) δεν ενδιαφέρεται ακόμα για τις οικονομικές βάσεις αυτής της ''αναγέννησης'' της κοινοτικής συνείδησης θεωρόντας την θρησκεία ως τον κύριο κοινονικό δεσμό και θέτοντας την ανάγκη αναδιαμόρφωσης του χριστιανισμού που είχε περιέλθει σε κατάσταση απλώς τελετουργικών πράξεων, σε αντίθεση με την άμεση θρησκευτικότητα της αρχαίας Ελλάδας.

Κατά την περίοδο της Βέρνης, αντίθετα, εντοπίζει στις οικονομικές συνθήκες της ρωμαϊκής παρακμής την αλλοτρίωση του ατόμου από το κράτος. Αυτές οι συνθήκες επέφεραν την κατάργηση της λαϊκής θρησκείας, και την κυριαρχία του χριστιανισμού, ο οποίος πρόβαλε την ιδιωτικότητα του ατόμου και την προσωπική του σχέση με τον Θεό. (βλ. Raymond Plant / 1979 a))

Στην βάση αυτής της χριστιανικής συνείδησης της προσωπικότητας, θα έπρεπε να επαναπιτηθεί και να αναπτυχθεί η νέα κοινοτική συνείδηση.

Πράγματι, η ενότητα της αρχαίας πόλης-κράτους, στηριζόταν ακριβώς στην έλλειψη συνείδησης της ατομικότητας των πολιτών. Μια κοινωνία χειραφετημένων εξατομικευμένων υποκειμένων, έρχόταν σε σύγκρουση με την άμεση δημοκρατική ομοιογένεια και ενότητα. Φορέας αυτής της καταλυτικής υποκειμενικότητας και εσωτερικότητας ήταν ο Σωκράτης.(ibid, 236).
Όμως αυτή η υποκειμενικότητα δεν μπόρεσε να εκφρασθεί ως κρατική αρχή. Παρά την όποια νοσταλγία του γι'αυτήν, ήταν εξ'αρχής δεδομένο για τον Hegel ότι η κατάσταση της αρχαίας πόλης-κράτους και η έννοια της αρετής που της αντιστοιχούσε δεν μπορεί να αναβιωθεί, εξαιτίας του επιπέδου ανάπτυξης της σύγχρονης κοινωνίας και ειδικά της μεγάλης κοινωνικής διαφοροποίησης που την χαρακτηρίζει.
Αυτή ακριβώς η διαφοροποίηση θέτει ο Hegel όχι προς εξάλειψη αλλά προς υπέρβαση (Aufhebung), στο καθολικό επίπεδο του κράτους, μέσω μιας σειράς κλιμακούμενων διαμεσολαβήσεων. (βλ. S.Avineri / 1972, 85).
Θέτει ήδη από το πρώτο του άρθρο τις βάσεις της αντίληψής του για τις κοινωνικές τάξεις: την ιδιοτέλεια της αστικής τάξης και την ταύτιση της '' απόλυτης'' τάξης με το συμφέρον της κοινότητας. Ωστόσο αδύνατεί ακόμα να προσδιορίσει τις σχέσεις αυτών των τάξεων, και να θεμελιώσει αυτή την αντίληψη σ'ένα γενικότερο φιλοσοφικό σύστημα. Αυτή η αδυναμία καθορίζεται από την απουσία, ακόμα της θεμελιακής για το σύστημά του αντίληψης για την εργασία.

./.

Η αντίληψη αυτή αρχίζει να διαμορφώνεται αργότερα στο System der Sittlichkeit (1802 - 3) και στην Realphilosophie I(1803-4), II(1805-6 , /86).
Εκείνη εισάγεται για πρώτη φορά η έννοια του '' αντικειμενικού πνεύματος''.
Ωστόσο, ήδη από το 1799, έρχεται σε επαφή με το το έργο του James Steuart και αργότερα με όλη την αγγλική πολιτική οικονομία.
Μέσα από την μελέτη του James Steurt οδηγείται στην αναζήτηση των νέων μορφών ολοκλήρωσης και κοινότητας που παράγει η μοντέρνα κοινωνία.
Ειδικότερα, η γνωριμία του με την πολιτική οικονομία τον οδηγεί στην αναγνώριση της θεμελιώδους σημασίας της εργασίας για την αστική κοινωνική συγκρότηση.
Ήδα στα κείμενά του με την γενική ονομασία ''Το Πνεύμα του Χριστιανισμού και η Μοίρα του'' , αναγνωρίζεται ο Αβραάμ ως εκφραστής της ανεξαρτησίας αλλά όχι της ελευθερίας εφ'όσον δεν υπάρχει η μεσολάβηση της εργασίας, που εξανθρωπίζει τη φύση, η κοινωνία βρίσκεται σε ζωώδη κατάσταση και ο άνθρωπος είναι δούλος ενός πανταχού παρόντος υπερτάτου όντος.
Η εργασία είναι που εγκαινιάζει την αθρώπινη ιστορία και διακρίνει τον άνθρωπο από το ζώο.
Στο εξής, η αστική κοινωνία δεν θεωρείται από τον Hegel ως παρακμή της ζωής των αρχαίων, αλλά ως φορέας εν σπέρματι μιάς νέας κοινωνικής αλληλεγγύης που στηρίζεται στην προσωπική αυτονομία. Το ζήτημα είναι η κατανόηση αυτής της ουσίας της σύγχρονης κοινωνίας.(βλ. Raymond Plant/ibid).

Η αστική ζωή, η γενική αλληλεξάρτηση, η εργασία, το κράτος θεωρούνται ως στιγμές μιας προοδευτικής τάσης της ιστορίας.

Ο Hegel πείσθηκε ότι η σύγχρονη αστική κοινωνία περιείχε εντός της το σπέρμα της λύτρωσής της. Ήταν ζήτημα ορθής κατανόησης. Οι διχασμοί της σύγχρονης κοινωνίας φοείλοντας σε μεγάλο βαθμό σε ελλειπείς και λαθεμένες έννοιες που δεν προσέφεραν στον άνθρωπο την άποψη της ολότητας της κοινωνικής εμπειρίας.
Βέβαια, πριν την συγγραφή της ''Φιλοσοφίας του Δικαίου'', ο Hegel δεν μπορούσε να διακρίνει καθαρά το σύστημα των αναγκών ως σύστημα παραγωγής και ανταλλαγής χαρακτηριστικό του σύγχρονου κόσμου. Οι ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του, για την εργασία και τον καταμερισμό της εργασίας δεν ξεφεύγαν από τον γενικό προβληματισμό του γύρω από την αρχαία ελληνική πόλη και δεν αντιμετωπίζονται ως ειδικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης εμπορευματικής κοινωνίας.

./.

Όμως, το ιδεώδες της ενότητας της προσωπικής ιδιαιτερότητας και της πολιτικής καθολικότητας, που αρχικά είχε κάποιον χαρακτήρα αόριστης νοσταλγίας, αρχίζει, από την πρώτη γνωριμία του με την πολιτική οικονομία ήδη, αλλά κυρίως κατά την περίοδο 1805-1806 να τίθεται πλέον ως επίκαιρο ζήτημα, ως ώριμη πραγματική δυνατότητα που προκύπτει από τις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες.

Η χαρακτηριστική για το χριστιανικό πνεύμα αλλοτρίωση, καθιστά αδύνατη την αρχαία αδιαμεσολάβητη ενότητα του ατόμου με το κράτος. (βλ.J.Hyppolite, 1983 (*)). Το άτομο πλέον δεν συναντάται με την ουσία του, άμεσα, εμπειρικά. Η δράση του και ειδικά η εργασία του κατευθύνεται από το ιδιαίτερο ατομικό συμφέρον κι όχι από το γενικό, καθολικό. Αυτό το αδιαμφισβήτητο γεγονός της σύγχρονης κοινωνίας, που δίνει στην έννοια άτομο, μια σημασία και μια φαινομενική αυτάρκεια που δεν είχε κατά την αρχαιότητα, αυτό το γεγονός του διαχωρισμού του ατόμου από την κοινότητα θέτει κατ'ανάγκη το αίτημα της αποκατάστασης αυτής της ενότητας με εντελώς νέο τρόπο.
Η νέα ενότητα, η νεά οργανωμένη κοινότητα δεν μπορεί να υπάρξει παρά μέσω μιας σειράς διαμεσολαβήσεων ανάμεσα στο άτομο και το κράτος. Δεν μπορεί να είναι πλέον άμεση, ούτε είναι δυνατόν να αρθεί η ιστορική πραγματικότητα της συγκρότησης της ατομικότητας, αλλά είναι εξίσου απαράδεκτο για τον Hegel , η αρχή της ατομικότητας αυτή να κυριαρχήσει απόλυτα γιατί τότε θα έθετε σε κίνδυνο την ίδια την συνοχή της (επί αυτής της βάσης συντεταγμένης) κοινωνίας.

(*) για τη σχέση του χριστιανισμού με την αρχή της ατομικότητας, βλ. επίσης, J.Hyppolite / 1978 (ιδιαίτερα το 5ο μέρος)

./.

* * *

Η χεγκελιανή πρόσληψη της πολιτικής οικονομίας είναι φιλοσοφική. Φιλοσοφικά προσπαθεί να ''μεταφράσει'' τον A. Smith και φιλοσοφικά επίσης προσπαθεί να υπερβεί τις αντινομίες που ανέδειξε αυτή η ''νέα επιστήμη''. Η πρόσληψη αυτή χαρακτηρίζεται από τον εναπαπροσδιορισμό σε νέα φιλοσοφική βάση ορισμένων κρίσιμων εννοιών της πολιτικής οικονομίας, όπως οι έννοιες της Ιδιωτικής Αστικής Κοινωνίας, της Αγοράς και τη Εργασίας.

Χρησιμοποιεί τον όρο bürgerliche Gesellschaft με διαφορετικό τρόπο από τον Ferguson και τον Steuart (παρ'όλο που αρχικά ίσως ο όρος χρησιμοποιείται ως μετάφραση του αγγλικού (civil society).
Η έννοια αυτή της ''ιδιωτικής αστικής κοινωνίας'' αντιστοιχεί περισσότερο στην έννοια '' έθνος'' του A. Smith, στον βαθμό που σημαίνει το πλέγμα των αμοιβαίων εξαρτήσεων που θεμελιώνονται στο σύστημα του καταμερισμού της εργασίας. Αντιλαμβάνεται, λοιπόν ιστορικά την έννοια αυτή, ως χαρακτηριστική της μοντέρνας κοινωνίας. Στην βάση της, λειτουργεί η αγορά όχι απλώς ως οικονομικός μηχανισμός αλλά ως θεμελιώδες συγκροτησιακό της κοινωνίας, πλέγμα σχέσεων που πραγματοποιεί την προσιδιάζουσα σ'αυτή την κοινωνία καθολικότητα, καταργώντας τις παλαιότερες διακρίσεις και δεσμούς σύμφωνα με την φυλή, την θρησκεία και τις νομοκαταστημένες τάξεις. (βλ. P. Rosanvallon/ 1979, 165).

Ωστόσο, αυτή η ιδιωτική αστική κοινωνία είναι συγχρόνως εκτός από σφαίρα γενικευμένων αλληλεξαρτήσεων και σφαίρα γενικευμένων αντιθέσεων. Είναι το βασίλειο της ατομικότητας, του ιδιοτελούς συμφέροντος, του γενικευμένου ανταγωνισμού του bellum omni contra omnes.

Η αλληλεξάρτηση, η καθολικότητα δεν λειτουργεί παρά μόνο ασυνείδητα, πίσω από τις πλάτες των εξατομικευμένων δρώντων υποκειμένων.
Η ''λύση'' που η πολιτική οικονομία έδινε στο πρόβλημα, κινείται μέσα στα πλαίσια της κλασικής πολιτικής φιλοσοφίας του XVIII αιώνα.

./.

Ο Hegel χρησιμοποιεί την πολιτική οικονομία ως εφαλτήριο δικών του θεωρητικών καινοτομιών, που τον φέρνουν σε ρήξη τόσο με την αγγλική πολιτική φιλοσοφία, όσο και με τον προηγούμενο γερμανικό ιδεαλισμό. Ενώ, λοιπόν, ενθουσιάζεται αφ'ενός με τα επιτεύγματα της πολιτικής οικονομίας αυτής της scienza nuova των σύγχρονων καιρών, όπως την καταλάβαινε, ανθίσταται, εφ'ετέρου στον πειρασμό να αποδειχθεί τις δικές της φιλοσοφικές προϋποθέσεις: την θεωρία της συμπάθειας και της αρμονίας, συνειδητοποιώντας τα όρια και τις αντιφάσεις που αυτές κληροδοτούν στην Πολιτική Οικονομία. (βλ. P. Rosanvallon / 1979, 167).

Κατά τον Hegel , η πολιτική οικονομία έχει ως αφετηρία της την εξατομίκευση, όμως παραμένει καθηλωμένη στο επίπεδο ενός δικαίου της ιδιαίτερης ευημερίας και δεν προχωράει στο επίπεδο του γενικού καθορισμού της ιδέας του κράτους. (βλ. Rh.R §260,261). Επίσης, (βλ. J.Patschull/1984, 139).

Στην βάση αυτής της αντίληψης της εξατομίκευσης βρίσκεται η έννοια της εργασίας, την οποία η πολιτική οικονομία αντιλαμβάνεται ως φυσικό μέγεθος και θεωρεί ως δεδομένη και φυσιολογική μεθοδολογική της αρχή την αντίληψη του κεφαλαίου ως ποσότητα αντικειμενοποιημένης εργασίας. Καταλήγει έτσι, η πολιτική οικονομία, σε μια διπλή άποψη καθολικότητας: την καθολικότητα από την άποψη της ποσότητας εργασίας και των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας και άλλοτε την καθολικότητα του κοινωνικού κεφαλαίου ως συνόλου των ανταγωνιζομένων ατομικών κεφαλαίων.
Αυτή η διαδικασία υπερβαίνεται μόνο μέσα από μια αντικειμενοποιημένη μορφή: ως αντικειμενοποιημένη εργασία.
Εισάγει, επομένως, κατ'ανάγκην φυσικοδικαιακά κριτήρια στην θεμελίωση της κοινωνίας. (βλ. J.Patschull/ibid).

Ο Hegel αντιλαμβάνεται ως διαμεσολάβηση αυτής της μορφής καθολικότητας, την εργασία όχι ως φυσικό μέγεθος αντικειμενοποιημένης εργασίας, αλλά στην αφαίρεσή της από τις συγκεκριμένες της ιδιότητες και δεξιότητες.
Η ενότητα της αστικής κοινωνίας είναι μια ενότητα διαμεσολαβημένη (vermittelte).
'' Η δραστηριότητα της διαμεσολάβησης δεν είναι τίποτε άλλο από την δραστηριότητα της εργασίας.Με την εργασία , τα αντικείμενα γίνονται μέρος του υποκειμένου.

./.

Μέσα από την εργασία, ο άνθρωπος υπερβαίνει την ατομική του ύπαρξη και γίνεται μέλος της κοινότητας γιατί η εργασία είναι δραστηριότητα καθολική εφ'όσον τα προϊόντα της είναι γενικά ανταλλάξιμα.

Μέσα από την ανταλλαγή πραγματοποιείται αυτό που ο Hegel ονομάζει ''επιστροφή στο συγκεκριμένο'', δηλαδή η ικανοποίηση των συγκεκριμένων αναγκών των ατόμων, η οποία όμως δεν προκύπτει παρά μόνο μέσα από την διαμεσολάβηση του καθολικού, δηλαδή την συγκρισιμότητα και ανταλλαξιμότητα ποσοτήτων αφηρημένης γενικής εργασίας.
Έτσι, για τον Hegel.η έννοια της εργασίας είναι κεντρική για την σύλληψη της κοινωνικής καθολικότητας.

Επίσης, μέσα από αυτή την έννοια λύνει το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου που τον κληροδότησαν οι Kant,Fichte,Shelling (βλ. §189 της Ph.R, όπου η εργασία ορίζεται ως το ενδιάμεσο μεταξύ αντικειμενικού και υποκειμενικού).
(βλ. επίσης παράγραφο 54 ibid για την κοινωνικότητα της επιδίωξης της ιδιωτικής ικανοποίησης).

Η έννοια της εργασίας, ενώ στην πολιτική οικονομία είναι συνδεδεμένη με μια ατομιστική κοινωνία, στον Hegel δεν αποτελεί απλώς οικονομική κατηγορία αλλά έννοια που αναφέρεται σε μια ευρύτερη γενικότητα.
''Στο εργαλείο, η υποκειμενικότητα της εργασίας αναδεικνύεται σε κάτι το καθολικό (zu einem Allgemeinen erhoben)'ο καθένας μπορείνα γίνει κοινωνός του,με ακριβώς τον ίδιο τρόπο, κατα συνέπεια, αποτελεί τον σταθερό καθορισμό της εργασίας.''

Έτσι, η εργασία στον Hegel , αποκτά μια κεντρική θέση όχι απλώς ως μια υλική ''φυσική '' δραστηριότητα αλλά κυρίως ως ειδολογικά ανθρώπινη δραστηριότητα μέσω της οποίας το πεπερασμένο άτομο υπερβαίνειτην ατομικότητά του: κοινωνικοποιείται.
Αυτή η κοινωνικοποίηση, όμως, δεν έχει, για τον Hegel έναν στενά οικονομικό χαρακτήρα. Δεν ολοκληρώνεται στην σφαίρα της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας' εκεί καταλτά μιά μόνο στιγμή της. Από την ίδια της την λογική, ωθείται σε ανώτερες σφαίρες καθολικότητας που υπερβαίνουν την περιοχή των ιδιωτικών συμφερόντων.

./.

Η κοινωνιοποίηση, η διαλεκτική πορεία της ιδιαίτερης υποκειμενικότητας προς την καθολικότητα έχει, για τον Hegel, χαρακτήρα ηθικο-πολιτικό. Είναι πορεία ανάπτυξης της συνείδησης και συγχρόνης συγκρότησης του θεσμικού πλέγματος των δικαιο-πολιτικών σχέσεων. Εδώ βρίσκεται η ειδοποιός διαφορά της από την πολιτική οικονομία. Όπως η τελευταία, έτσι και ο Hegel , θέτει ως αφετηρία του, την αστική κοινωνία, την οποία εννοεί ως χαρακτηριζόμενη απότην εξατομίκευση και τις αντινομίες που προκύπτουν από την τελευταία. Αναγνωρίζει στην πολιτική οικονομία ότι αυτή πρώτη διετύπωσε νόμους που διέπουν τις ατομικές συμπεριφορές και την κοινωνική αναπαραγωγή. Αν και δεν προβαίνει σε ανάλυση αυτών των αναγκαιοτήτων και νόμων, ο Hegel, προϋποθέτει εν τούτοις, την ισχύ τους.

Ο Hegel όμως, εννοεί την έννοια της αναγκαιότητας όχι μόνον σε σχέση με τους οικονομικούς νόμους, αλλά και σε σχέση με τις δικαιακές μορφές που κατοχυρώνουν την ελευθερία στα πλαίσια της εξατομίκευσης της ιδιωτικής αστικής κοινωνία. (βλ.J.Ratschull/1984, 137).

Ο Hegel συλλαμβάνει την πολιτική οικονομία και την κρίνει από την σκοπιά του Δικαίου, της Πολιτικής και του Κράτους. Θεωρεί τα επίπεδα θεμελίωσής της ως αναγκαία επίπεδα θεμελίωσης της θεώρησης του κράτους. Κάθε βαθμίδα έχει το δικό της δίκαιο. Και τοΔίκαιο κάθε βαθμίδας υποτάσεται στο Δίκαιο της υπέρτατης και πλέον συγκεκριμένης, που είναι το κράτος. (ibid, 138).

Για τον Hegel , η αστική κοινωνία συγκροτείται μεν, κατ'αρχήν στην βάση ανταλλακτικών σχέσεων καθοδηγούμενων από τα ιδιοτελή κίνητρα των ατομικών εγωϊσμών, όμως η αναπαραγωγή της ολότητάς της δεν είναι δυαντή παρά μόνο από την νομικά πολιτική της θέσμιση.
Το νομικό-πολιτικό θεσμικό πλαίσιο επιβάλεται κατ'αρχήν στον ατομικό εγωϊσμό, ως μια εξωτερική αναγκαιότητα.
Ως δύναμη μετριασμού της εγωϊστικής ιδιοτέλειας του ατομικού πράττειν, ως εγγύηση της αμοιβαιότητας της αλληλαναγνώρισης των διαχωρισμένων στην ατομικότητά τους μελών της κοινωνίας. Αυτό είναι το επίπεδο του αφηρημένου Δικαίου.

./.

Η ολοκλήρωση όμως της κοινωνιοποίησης δεν μπορεί να αφεθεί σε μόνη την εφαρμογή μιάς εξωτερικής αναγκαιότητας, αλλά αφορά την ίδια την συνείδηση των μελών της κοινωνίας. Οφείλει να συγκροτείται σε σύστημα ηθικότητας.

Το επόμενο επίπεδο αφαίρεσης είναι για τον Hegel εκείνο της υποκειμενικής ηθικότητας.(Moralität

Η κοινωνιοποίηση ολοκληρώνεται στο επίπεδο της αντικειμενικής ηθικότητας, (Sittlichkeit), όπου πραγματώνεται η Έννοια και γίνεται Ιδέα, σύμπτωση του πραγματικού με το ιδανικό. Ενσάρκωση αυτής της ιδέας είναι το Κράτος. Οι στιγμές της κοινωνιοποίησης αντλούν το νόημά τους από το γεγονός ότι ενέχουν το κράτος ως εμμενή σκοπό.

Στο επίπεδο αυτό του κράτους μόνο,είναι δυνατή κατά τον Hegel , η υπέρβαση της διάσπασης της αστικής κοινωνίας σε αναγκαστικά, εγωϊστικά άτομα.

Μόνον εκεί, πραγματοποιείται η κοινότητα, όπου το κάθε άτομο αποκτά την αυτοσυνειδησία του ως μέλος της κοινωνίας, της οποίας τις σκοποθεσίες -που υπερβαίνουν τις δικές του τις ατομοκεντρικές- όχι μόνο αποδέχεται ως αναγκαίες αλλά, μέσα στο σύστημα μιας ηθικότητας αντικειμενικής, τις θέλει ο ίδιος, τις επιδιώκει συνειδητά.

Καταλήγει έτσι, σε μιά εγκοσμιοποίηση του Χριστιανικού ιδεώδους, συμφιλιωμένου με το αρχαιο ελληνικό ιδεώδες της πόλης-κράτους και την σύγχρονη αστική κοινωνία.

Για τον Hegel, όλη αυτή η διαδικασία από την μερικότητα στην καθολικότητα, από την ιδιωτική αστική κοινωνία στο κράτος, νοείται ως έλλογη ανάπτυξη του πνεύματος από την κατάσταση της στοιχειώδους υποκειμενικότητάς του ως το Αντικειμενικό Πνεύμα, που ενσαρκώνει το κράτος. Έχει σημασία να επιμείνουμε λίγο στον ιδεαλιστικό προσανατολισμό αυτής της προβληματικής για να κατανόησουμε ορθά τους προσδιορισμούς της χεγκελιανής έννοιας της εργασίας.

Η χεγκελιανή κοινωνική εθωρία επιχειρεί μια υπέρβαση των αντινομιών στις οποίες οδήγησε η αντίληψη της κλασσικής πολιτικής οικονομίας, για την θεμελίωση της κοινωνίας, υπέρβαση, που έχει ως φορέα της μια θεωρία της Ουσίας ως Υποκειμένου. (βλ. J.Patschull/1984, ibid) .

./.

Ο Hegel, στην ''Εγκυκλοπαίδεια των Φιλοσοφικών Επιστημών'', διαιρεί το σχετικό με την φιλοσοφία του πνεύματος τμήμα, σε 3 ενότητες: υποκειμενικό πνεύμα, αντικειμενικό πνεύμα, απόλυτο πνεύμα.

Το δεύτερο (αντικειμενικό Πνεύμα) αναπτύσσεται στην ''Φιλοσοφία του Δικαίου'':
Για τον Hegel , η αλήθεια δεν είναι μόνο κατηγόρημα της σκέψης αλλά και της εν πορεία πραγματικότητας. 'Ενα πράγμα είναιαληθινό όταν είναι αυτό που μπορεί να είναι, εκπληρώνοντας όλες τις αντικειμενικές δυνατότητες''(*). Τότε είναι ''ταυτόσημο με την Ιδέα του.''
Προκύπτει έτσι μια διπλή εφαρμογή της έννοιας Ιδέα, ως α) ουσία ενός περιεχομένου, β) αυθεντική πραγαμτοποίηση της ουσίας.
''Το υποκείμενο είναι ακριβώς η διαδικασία του γίγνεσθαι κατηγορούμενο και του αντιφάσκειν σ'αυτό.''(**) 'Ετσι ο Hegel διαλύει τα σταθερά υποκείμενα της παραδοσιακής λογικής.
Για τον Hegel η πραγματοποίηση του Λόγου δεν είναι ένα γεγονός αλλά ένα δέον, που καθίσταται δυνατόν ιστορικά στον βαθμό που το πνεύμα έχει κατακτήσει την συνείδηση της ελευθερίας του. (***)

Στην παράγραφο 33 της ''Φιλοσοφίας του Δικαίου'' μάς παρουσιάζει σχηματικά τα στάδια ανάπτυξης της Ιδέας της ελεύθερης βούλησης:

α) 'Αμεση(Unmittelbar) βούληση, αφηρημένη στην έννοιά της, η εμπειρική της ύπαρξη είναι ένα άμεσο εξωτερικό πράγμα -σφαίρα του αφηρημένου ή τυπικού δικαίου.

β) Επιστροφή της βούλησης από την εξωτερική ύπαρξη στον εαυτό της, ως υποκειμενική ατομικότητα (Subjekive Einzelheit),- σφαίρα της υποκειμενικής ηθικότητας.(Moralität).

γ) Ενότητα και Αλήθεια(Einheit und Wahrheit) των δύο αυτών αφηρημένων στιγμών η ελευθερία ως υπόσταση πραγματική και αναγκαία και ως βούληση υποκειμενική. (η Ιδέα στην καθολική καθ'εαυτήν και δι'εαυτήν ύπαρξή της) - σφαίρα της αντικειμενικής ηθικότητας. Sittlichkeit).
(βλ. Hegel/Ph.R., 87).

(*) H. Marcuse/1985,

(**) H. Marcuse/1985,

(***) H. Marcuse/1985,

./.

Αυτή η μετάβαση, που είναι συγχρόνως υπέρβαση των αντινομιών της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας, έχει σημασία να τονισθεί ότι δεν διαμεσολαβείται πλέον από την αφηρημένη εργασία (όπως συμβαίνει με την πρωτοβάθμια διαμεσολάβηση των ατόμων στην πρώτη μορφή καθολικότητας στο επίπεδο της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας) αλλά από μια ''ανωτέρου'' είδους δραστηριότητα: την εργασία του Πνεύματος.

'' Η βούληση δεν είναι βούληση αληθινή και ελεύθερη, (Wahrhafter, freier Wille) παρά ως σκεπτόμενη διάνοια '' (als denkende Intelligenz).
(βλ. Hegel/Ph.R., §21, 72)., βούληση, που μεσολαβημένη από την δραστηριότητα της σκέψης έχει περάσει στην καθολικότητα.
Η μετάβαση από το (α) στο (γ) (βλ. πιο πάνω), είναι έργο της σκέψης.
''Αυτή η αυτοσυνείδηση που συλλαμβάνει τον εαυτό της ως ουσία, μέσω της σκέψης (Die selbstbeußtsein, das durch das Denken sich als Wesen erfaßt), και χωρίζεται έτσι από το τυχαίο (Zufälligen) κι από το αναληθές (Unwahren), αποτελεί την αρχή του δικαίου, της υποκειμενικής καιαντικειμενικής ηθικότητας.'' (Hegel/ibid).

Η ανθρωπότητα έτσι, τίθεται όχι ως ουσία καθεαυτή, αλλά ως εμπειρική ύπαρξη της γενικής ουσίας που είναι το Απόλυτο Πνεύμα. Ο άνθρωπος γίνεται πραγματικά άνθρωπος όχι χάρις στην άμεση υλική του δραστηριότητα και την σχέση του με την συγκεκριμένη κοινωνική ολότητα- αλλά χάρις στην σχέση της συνείδησής του με την καθολικότητα της Ιδέας.

Ο χριστιανισμός ως η πρώτη απόλυτη θρησκεία , κατέστηκε δυνατόν τον απόλυτο πνευματικό προσδιορισμό του ανθρώπου (ενώ μια τέτοια γενικότητα ήταν αδιανόητη για τους αρχαίους προχριστιανικούς λαούς).
Έτσι, λοιπόν, δεν είναι ο πεπερασμένος, συγκεκριμένος άνθρωπος, που ενσωματώνεται στην καθολικότητα του κράτους, αλλά ο άνθρωπος που δεν αποτελεί ουσία καθ'εαυτήν αλλά που οφείλει να προσεγγίσει την ουσία, που αρχικά βρίσκεται έξω από τον ίδιο.
Αυτή η προσέγγιση της ουσίας η ανταπόκριση των ανθρώπων στην Έννοιά του είναι προϊόν μιας επίπονης πνευματικής εργασίας,μιάς μόρφωσης (Bildung) της συνείδησής του.

./.

2. Το Σύστημα των Αναγκών ως ''μορφή της καθολικότητας'': αφηρημένη εργασία, αξία και συμβόλαιο.

Η κοινωνική αλληλεξάρτηση ως αλληλεξάρτηση εμπορευματοκάτοχων, όπως την κατανόησε η πολιτική οικονομία, δεν αναφέρεται, σύμφωνα με τον Hegel, στην ολότητα της αστικής κοινωνίας, αλλά μόνο στην πιο γενική αφηρημένη βαθμίδα της: το Σύστημα των Αναγκών. (System der Bedürfnisse).

Το Σύστημα των Αναγκών, αποτελεί για τον Hegel, την πρώτη από τις τρείς αναγκαίες στιγμές που περιέχονται στην έννοια της αστικής κοινωνίας (Bürgerliche Gesellschaft) και ορίζεται ως: ''διαμεσολάβηση της ανάγκης και ικανοποίηση του ατόμου μέσω της εργασίας του και μέσω της εργασίας και ικανοποίησης των αναγκών όλων των άλλων.''(Hegel/Ph.R.,§188.A).

Η στιγμή αυτή εκφράζει ήδη μια οικονομική καθολικότητα (μέσω της ανάγκης και της εργασίας) ,(βλ. Hegel/Ph.R,§187) η οποία προϋποθέτει την αρχή της ιδιαιτερότητας.(βλ.Hegel/Ph.R.,§ 186).

Εδώ, σταματούσε η πολιτική οικονομία.
Στον Hegel όμως, οι δύο βαθμίδες, παρουσιάζονται έτσι ώστε το νόημά τους δεν εξαντλείται παρά με την τελεολογική τους ανάπτυξη προς το συγκεκριμένο καθολικό του κράτους.

Η γενική αλληλεξάρτηση (μέσω της εργασίας και της ανάγκης), την οποία περιγράφει ο A.Smith και η πολιτική οικονομία, δεν είναι για τον Hegel παρά μια ''μορφή της καθολικότητας'' (Form der Allgemeinheit). Πρόκειται για το ''εξωτερικό κράτος''(äußeren Staat) το Κράτος της Ανάγκης και της Κατανόησης (Not-und Verstandesstaat) (Hegel /Ph.R. § 183).
Η αστική κοινωνία δεν εξετάζεται παρα μόνον αναφορικά προς τον ''τελικό της σκοπό'' που είναι το πραγματικό κράτος, το κράτος του Λόγου (Vernunft).

Από την άποψη, λοιπόν, του συγκεκριμένου καθολικού, η αστική κοινωνία διαχωρίζεται σε τρείς στιγμές: Σύστημα Αναγκών - Δικαιοδοσία - Αστυνομία και Συντεχνία. (βλ. Hegel/Ph.R, § 188).
Κάθε βαθμίδα συγκεκριμενοποιεί σταδιακά το οικονομικό καθολικό του Συστήματος των Αναγκών προς στο επίπεδο του δικαιοπολιτικού καθολικού του Κράτους.

./.

Η διαφορά αυτή του Hegel από την πολιτική οικονομία ανταναλάται κατ' ανάγκη στον τρόπο που αυτός κατανοεί την γενική αλληλεξάρτηση ήδη στο ίδιο το πεδίο αναφοράς της πολιτικής οικονομίας: το Σύστημα των Αναγκών.

Η ίδια η συγκρότηση των κατηγοριών αυτής της σφαίρας, αποκλείει την αυτονομία τους και τις καθιστά στιγμές της τελεολογίας του Αντικειμενικού Πνεύματος.

* * *

Ο άνθρωπος ξεκινώντας από την ανάγκη, επιχειρεί τον μετασχηματισμό της φύσης για την ικανοποίησή του.
Αυτή η ''άρνηση'' της αμεσότητας της φύσης είναι για τον Hegel η πρώτη πράξη του Πνεύματος.
Έχει σημασία να τονισθεί ότι ο άνθρωπος δεν θεωρείται από τον Hegel ως υποκείμενο της ανάγκης, βορά της ανάγκης που του υπαγορεύει η φύση. Αυτό ισχύει για τα ζώα κι όχι για τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος αντίθετα, είναι ικανός να υπερβαίνει την υποταγή του στην ανάγκη χάρις ακριβώς στην εργασία. Έτσι, μπορεί να δημιουργεί και νέες ανάγκες πέρα από τις βιολογικές. (Hegel/Ph.R.,§ 190).
Οι ανάγκες λοιπόν στις οποίες αναφέρεται ο Hegel είναι ανάγκες κοινωνικές διαμεσολαβημένες από εργασία.
Η εργασία είναι συγχρόνως δραστηριότητα που απελευθερώνει το άτομο και το εντάσσει σ'ένα σύστημα αμοιβαίας αλληλεξάρτησης.

Η παραγωγική διαδικασία, για τον Hegel, καθιστά την εργασία, κοινωνική δραστηριότητα, που αποσκοπεί στην ικανοποίηση όχι ιδιαίτερων αναγκών, αλλά της ολότητας των αναγκών. Η σύγχρονη παραγωγική διαδικασία, είναι προσανατολισμένη στην παραγωγή εμπορευμάτων. Η εργασία του παραγωγού

./.

δεν αποσκοπεί στην ικανοποίηση της ιδιαίτερης, δικής του ανάγκης, αλλά στην ικανοποίηση των αναγκών όλων. Μόνον υπ'αυτόν τον όρο, (δηλαδή μόνον ως κοινωνικά αναγκαία), αναγνωρίζεται η δραστηριότητά του ως εργασία. Όπως γράφει ο ίδιος, μέσω της εργασίας, ο άνθρωπος γίνεται κάτι το καθολικό για τον άλλο, αλλά και ο άλλος τον ίδιο.(Hegel/System der Sittlichkeit), 16).
Αυτή η κοινωνικότητα της εργασίας, από την άλλη μεριά, προϋποθέτει και αναπαράγει την εξατομίκευση των λειτουργών της. Η εργασία στο σύγχρονο παραγωγικό σύστημα αλληλεξαρτά ήδη διαχωρισμένα άτομα.

Το συνολικό σύστημα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας προϋποθέτει την εξατομίκευση των εμπροευματοκατόχων και την ισότιμη αντιπαράθεσή τους: ''Η ολότητα της εργασίας είναι η ολοκληρωμένη ατομικότητα (vollkommene Individualität) και συγχρόνως ισότητα των αντιτεθεμένων (...)'' (Hegel/System der Sittlichkeit, 18).

Το Σύστημα των Αναγκών, είναι το σύστημα γενικής αλληλεξαρτησης εξατομικευμένων εμπροευματοπαραγωγών. Προϋποθέτει την ιστορική γενίκευση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας που καταργεί κάθε οικονομική αυτάρκεια του ατόμου, αλλά συγχρόνως θεΐει και τις βάσεις της προσωπικής του ελευθερί
Ωστόσο, ''αυτό το σύστημα των αναγκών, νοείται τυπικά, ως το σύστημα της καθολικής, αμοιβαίας, φυσικής αλληλεξάρτησης. Κανένας δεν είναι αυτάρκης, όσον αφορά την ολότητα των αναγκών του.
Η εργασία του ή η όποια μέθοδος ικανοποίησης των αναγκών του, δεν του εξασφαλίζει την ικανοποίηση της ολότητας. Είναι μια ξένη δύναμη (eine Fremde Macht) που βρίσκεται έξω από τον έλεγχό του, από την οποία εξαρτάται εάν το πλεόνασμα που αυτός κατέχει, θα του παρέξει την ικανοποίηση της ολότητας των αναγκών του.''(Hegel/System der Sittlichkeit, 80).

Αυτή η ''ξένη δύναμη'' είναι η ανεξάρτητη από τις υποκειμενικές θελήσεις αλληλεξάρτηση μέσω της αγοράς.
''Σε αυτό το σύστημα, το κυρίαρχο στοιχείο είναι η ασυνείδητη, τυφλή ολότητα των αναγκών (Bewußtlose, blinde Ganze der Bedürfnisse).(Hegel/System der Sittlichkeit, 81).

./.

Αυτό το τυφλό σύστημα το περιγράφει ο Hegel, ''εν εαυτώ κινουμένη ζωή του νεκρού''(ein sich in sich bewegendes Leben des Toten) για να τονίσει τον μή συνειδητό, αυθαίρετο, τυχαίο χαρακτήρα του.

Μέσα στα πλαίσια αυτής της αλληλεξάρτησης, τα άτομα πιστεύουν ότι πραγματοποιούν την υποκειμενική ελευθερία τους δρώντας με οδηγό την ατομική υποκειμενική τους βούληση την οποία θεωρούν λογική καθ'εαυτή.
Μέσα στα πλαίσια αυτά, το καθολικό πραγματοποιείται χωρίς την συνείδηση των ιδιωτών.
Σ'αυτή τη σφαίρα εγγράφεται ο θεωρητικός και ιδεολογικός ορίζοντας της πολιτικής οικονομίας.
Για τον Hegel όμως, δεν πρόκειται παρά για το '' αφηρημένο καθολικό'' μια αναγκαία βαθμίδα στην ανάπτυξη των συγκεκριμένου καθολικού, του κράτους. (J.Patschull/1984, 150).

'Ομως, είναι αναγκη να επιμείνουμε λίγο στους προσδιορισμούς αυτής της ''τυφλής καθολικότητας'' για να δούμε πώς ο Hegel αντιλαμβάνεται στα πλαίσιά της, την έννοια της εργασίας.
Η εργασία μετασχηματίζει μια ολότητα αντικειμένων για να ικανοποιήσει την ολότητα των αναγκών του υποκειμένου.
'Ομως, αυτή η διαμεσολάβηση, δεν πραγματοποιείται παρά μέσω ενός καταμερισμού των εργασιών.
Στο πλαίσιο αυτού του καταμερισμού,κάθε επιμέρους ξεχωριστή εργασία (einzelne Arbeiten), αποκτά έναν μηχανικό χαρακτήρα γιατί είναι αποκλεισμένη από κάθε πολυμορφία (Mannigfaltigkeit) εφ'όσον δεν ικανοποιεί την ολότητα των αναγκών.
''Αυτός ο τρόπος του εργάζεσθαι, που καταμερίζεται έτσι, προϋποθέτει, συγχρόνως ότι το υπόλοιπο των αναγκών θα ικανοποιηθεί κατ'άλλο τρόπο και μάλιστα, εφ'όσον και αυτό θα πρέπει να διαμεσολαβηθεί από εργασία, μέσω της εργασίας άλλων ανθρώπων.'' (Hegel/System der Sittlichkeit, 25) (υπογρ. Σ.Δ.)
'Ετσι, η κάθε ξεχωριστή εργασία, περιορίζεται σε μία μόνο από τις συνολικές αναγκες κι επομένως δεν συνδέει το υποκείμενό της άμεσα με την ολότητα, αλλά μόνο του παρέχει την δυνατότητα αυτής της σύνδεσης.

./.

Η εργασία γίνεται έτσι μονοδιάστατη μηχανική και εντελώς ποσοτική (ganz quantitativ).
Το ίδιο ισχύει και για το προϊόν της εργασίας.
''Είναι μεμονωμένο και ως εκ τούτου καθαρή ποσότητα για το υποκείμενο· αφού δεν σχετίζεται με την ολότητα των αναγκών, αλλά τις υπερβαίνει, είναι ποσότητα γενικά και αφηρημένα.'' (ibid, 26).

Στον βαθμό που η κατοχή αυτού του προϊόντος χάνει την άμεση σχέση της με την χρήση, παύει να είναι πλέον και ειδική ανάγκη για το ίδιο το υποκείμενο. Το προϊόν γίνεται έτσι πλεόνασμα.
Η σχέση του με την ανάγκη, γίνεται γενική και αναφέρεται στην χρήση άλλων.
Έτσι, φτάνουμε στην έννοια της αφαίρεσης: του αφηρημένου χαρακτήρα της ανάγκης.
''Επειδή (το προϊόν της εργασίας) στην σχέση του με το υποκείμενο, είναι μια αφαίρεση της ανάγκης γενικά, αποτελεί μια γενική δυνατότητα χρήσης και όχι (της χρήσης) του καθορισμένου, το οποίο εκφράζει, διότι αυτό είναι αποχωρισμένο από το υποκείμενο.''(Hegel/ibid, 26). (υπογρ.Σ.Δ.)

Η έννοια της ''αφαίρεσης της ανάγκης γενικά''(Abstraktion des Bedürfnisses überhaupt) οδηγεί στην έννοια της αφαίρεσης της εργασίας.
Εφ'όσον η εργασία, πραγματοποιείται όχι για την ικανοποίηση των συγκεκριμένων αναγκών αλλά για την εξασφάλιση της ''γενικής δυνατότητας''(allgemeir Mögligkeit) της ικανοποίησής του, γίνεται πλέον η ίδια ως δραστηριότητα, αδιάφορη για το συγκεκριμένο περιεχόμενό της, γίνεται μια δραστηριότητα αφηρημένη(*).

(*) ''Το καθολικό και αντικειμενικό στοιχείο της εργασίας, έγκειται, όμως στην αφαίρεση την οποία προκαλεί η εξειδίκευση των μέσων και των αναγκών, η οποία εξειδικεύει επίσης την παραγωγή και γεννά τον καταμερισμό των εργασιών. (Hegel/Ph.R.,§198). (βλ. επίσης, Jenaer Realphilosophie II, Hamburg 1967/ 214, 215).

./.

Οι ''ολικές ανάγκες'' που καθορίζουν την εργασία και τον καταμερισμό της μέσα στο παραγωγικό σύστημα, δεν είναι παρά μιά αφαίρεση για το κάθε ξεχωριστό μέλος αυτού του συστήματος.
Αυτό που παράγει την εξάρτηση, την κοινωνικότητα δεν είναι το συγκεκριμένο, η συγκεκριμένη εργασία, για την ικανοποίηση της συγκεκριμένης ανάγκης αλλά κάτι το αφηρημένο. Η εργασία είναι κοινωνιοποιός, ως αφαίρεση, δηλαδή η σχέση της κάθε συγκεκριμένης εργασίας προς το όλον είναι αφηρημένη, εφ'όσον η ίδια η ολότητα των κοινωνικών σχέσεων είναι, σ'αυτό το επίπεδο, μιά αφαίρεση: ''Η αφαίρεση, που γίνεται ένα χαρακτηριστικό των αναγκών και των μέσων, (για την ικανοποίησή τους -Σ.Δ.) , γίνεται επίσης ένας προσδιορισμός των αμοιβαίων σχέσεων των ατόμων.'' (Hegel/Ph.R.,§192).

Ενώ ο Smith και ο Ricardo, διέκριναν μια χρήσιμη και σκόπιμη αφ'ενός και μια αξιακή αφ'εταίρου, διάσταση, στα προϊόντα μόνον της εργασίας, ο Hegel μεταφέρει αυτή την διάκριση στην ίδια την έννοια της εργασίας. Έτσι, παραπέμπει σ'έναν προσδιορισμό του διπλού χαρακτήρα της εργασίας, τον οποίο θα ολοκληρώσει μόνον ο Marx. (βλ. J. Patschull/1984, 155).
Ο Hegel, δεν μένει στον φυσικο-ποσοτικό προσδιορισμό της έννοιας της εργασίας, όπως οι κλασικοί, της πολιτικής οικονομίας. Αναφέρεται βέβαια, σε αυτόν, αλλά το ουσιαστικό γι'αυτόν είναι ο κοινωνικό προσδιορισμός της αφηρημένης εργασίας: μόνος προσδιορισμός που την εξισώνει πραγματικά και την καθιστά κοινωνικό μέγεθος.
Η κοινωνική διάσταση της εργασίας δεν έγκειται στην συγκεκριμένη ωφελιμότητά της αλλά στην αφαίρεση από αυτήν.
Ανοίγει, έτσι, ο Hegel, τον δρόμο για μια νέα κατανόηση της κοινωνικής αλληλεξάρτησης, μέσω της έννοιας της αφηρημένης εργασίας και της υποστασιοποίησής της σαν χρήμα.
Η γενική τυφλή αλληλεξάρτηση μέσα στο Σύστημα των Αναγκών, θέτει την αναγκαιότητα ενός καθολικού, αφηρημένου κριτηρίου που να μπορεί να διαμεσολαβήσει την εργασία και το υποκείμενο, μέσα σε μια κοινωνία προσανατολισμένη στην παραγωγή εμπορευμάτων, όπου δηλαδή, η κοινωνικότητα της εργασίας είναι αφηρημένη. Το καθολικό αυτό είναι το χρήμα: '' Το πλεόνασμα, που μέσα στην αδιαφορία (αδιαφορία για το ιδιαίτερο περιεχόμενο της εργασίας - Σ.Δ.), δημιουργείται ως καθολικό και ως δυνατότητα όλων των αναγκών (Mögligkeit aller Bedürfnisse) είναι το χ ρ ή μ α · όπως και η εργασία, η οποία

./.

δημιουργεί πλεόνασμα και συγχρόνως δημιουργεί μηχανικά και ομοιόμορφα την δυνατότητα της γενικής ανταλλαγής και της απόκτησης όλων των αντικειμένων που ικανοποιούν ανάγκες. (des Erwerbs aller Notwendigkeiten).
(...) το χρήμα είναι το καθολικό (das Allgemeine), η αφαίρεσή τους (''die Abstraktion derselben'': όλων των αντικειμένων που ικανοποιούν ανάγκες - Σ.Δ.) και τα διαμεσολαβεί όλα (...) (Hegel/System der Sittlichk 32) (υπογρ. Σ.Δ.)
Η έννοια του χρήματος θεμελιώνεται, έτσι, στον αφηρημένο χαρακτήρα της εργασίας που δημιουργεί το εμπόρευμα (αυτό που ο Hegel ονομάζει Überfluß).
Βρισκόμαστε πολύ κοντά στην μαρξική κατανόηση της κοινωνικής αλληλεξάρτης μέσω της αφαίρεσης της εργασίας.
Ωστόσο, η μορφή αυτή της καθολικότητας (Form der Allgemeinheit), για τον Hegel, ''δεν ανταποκρίνεται ακόμα στην Έννοιά της.''
Ο ιδεαλισμός σ'αυτή την θεώρηση της εργασίας, έγκειται στην αφαίρεση από το υλικό προτσές εργασίας και την σύλληψη εργασίας της ως μιάς στιγμή δραστηριότητας της κατανόησης.(Verstandtätigkeit) (βλ. J.Patschull/1984,1

Σημείο αφετηρίας για την Φιλοσοφία του Δικαίου, αποτελεί η σύσταση του ατόμου ως ελεύθερου προσώπου (βλ.K. Psychopedis/1984, 87). Ενώ, για την κριτική της πολιτικής οικονομίας, σημείο αφετηρίας είναι η κυτταρική μορφ του πλούτου στην αστική κοινωνία (: το εμπόρευμα).(βλ. επόμενο κεφάλαιο).

Στην κατηγορία του προσώπου, τίθεται η έννοια της ελευθερίας στην πιο αφηρημένη της μορφή.
Το πρόσωπο είναι το άτομο θεωρημένο ως ελεύθερη βούληση.
Η ιδιοκτησία, αποτελεί στην αστική κοινωνία, το μέσο που φέρνει σε επαφή το ένα πρόσωπο με το άλλο. Αυτή η αλληλεξάρτησή τους όμως, είναι συγχρό και διαχωρισμός - εξατομίκευση.
Υπό αυτές τις προϋποθέσεις με βάση μόνο τα ατομικά πράττειν, τις ατομικές βουλήσεις, όπως καθορίζονται από την ιδιοκτησία, η γενική ενότητα δεν προ κύπτει παρά μόνο τυχαία, εξωτερικά. Στον Hegel, η ιδέα της ολότητας δεν προκύπτει από τις ατομικές βουλήσεις -όπως στις πολιτικές θεωρίες του Συμβολαίου- αλλά αποτελεί αυτοσκοπό, που οι υποκειμενικές βουλήσεις αποτε

./.

μόνον αναγκαίες στιμές του: του οφείλουν το ουσιώδες νόημά τους.
Το γεγονός της ιδιοκτησίας εμπεριέχει εκτός της υποκειμενικής,και μια αντικειμενική διάσταση.
Αυτή η αντικειμενική διάσταση είναι η αναγνώριση της ιδιοκτησίας από τους άλλους και δεν αναφέρεται στο πράγμα - που αποτελεί αντικείμενό της - αλλά στην βούληση του υποκειμένου.
Σε αυτό, διαφέρει η ιδιοκτησία (Eigentum) από την νομή(Besitz).
(βλ. K. Psychopedis/1984, 90).

Η ιδιοκτησία στον Hegel, διαχωρίζεται από την απλή νομή του πράγματος. Ο άνθρωπος προσπαθεί να ιδιοποιηθεί την φύση. Μέσω της ανάγκης, ιδιοποιείται τα αντικείμενα της φύσης και τα υποτάσσει στην υποκειμενικότητά του. Η ικανοποίηση της ανάγκης, προϋποθέτει την καταστροφή του αντικειμένου της. Σ'αυτό το επίπεδο, η ενότητα υποκειμένου και αντικειμένου, αποκαθίσταται μέσω της αφομοίωσης του δευτέρου από το πρώτο. Αυτή η πρωτογενής ενότητα ξεκινά από το υποκείμενο (που αρνείται την φύση) και καταλήγει στο υποκείμενο· δεν είναι λοιπόν γενικεύσιμη, δεν είναι κοινωνιοποιός· μένει εγκλωβισμένη στον χώρο της υποκειμενικότητας. Αυτή είναι η απλή νομή.
Η ιδιοκτησία αναφέρεται σε πιο ανεπτυγμένο επίπεδο ιδιοποίησης: δεν αποσκοπεί στην άμεση ικανοποίηση της αναγκης κι έτσι στην καταστροφή του αντικειμένου, αλλά στην διατήρησή του υπό την κατοχή του υποκειμένου. Έτσι, η ιδιοκτησία προσδιορίζεται όχι από την άμεση σχέση με το αντικείμενο αλλά από την κοινωνική αναγνώριση της ιδιοποίησής του. Η έννοια της ιδιοκτησίας, έτσι προσδιορισμένη, δεν είναι ατομοκεντρική: συνδέει το άτομο, όχι με την φύση, αλλά με την κοινωνία: το εξαρτά από την αναγνώριση των άλλων ατόμων. Εδώ είναι που διαφοροποιείται ριζικά η χεγγελιανή αντανόηση της ιδιοκτησίας από εκείνη, την ατομιστική που βρίσκεται στην βάση όλης της πολιτικής οικονομίας. (βλ. S. Avineri/1972, 88-89).

Η ανθρώπινη ελευθερία δεν ευρίσκεται σε κάποια ''φυσική κατάσταση'', αλλά στην δραστηριότητα του πνεύματος κατά την οποία διαχωρίζεται από την φύση.
Έτσι, ο άνθρωπος, δεν είναι έρμαιο κάποιων φυσικών αναγκών, ούτε αυτές

./.

οι ανάγκες είναι πεπερασμένες, διότι ο ίδιος ο άνθρωπος με την εργασία του, τις διαμεσολαβεί και τις πολλαπλασιάζει αδιάλειπτα.
Η εργασία αυτή, είναι έλλογη, σκόπιμη δραστηριότητα και ως τέτοια υπερβαίνει τον φυσικό χαρακτήρα των αναγκών, υποτάσσοντάς τες σε ανάγκες έλλογες, πνευματικές: σε αυτό συνίσταται η απευθερωτική δύναμη της εργασίας και η αδιάλειπτη ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, (η διαρκής ''ανησυχία'' της) η οποία θεμελιώνεται σ'αυτήν την απελευθερωτική από τον φυσικό καταναγκασμό δύναμη.
Το πρόσωπο δεν ιδιοποιείται μόνο το πράγμα, αλλά κυρίως τον εαυτό του τον ίδιο, την ύπαρξή του. Η αυτοϊδιοποίηση είναι κυριαρχική πράξη για το άτομο της αστικής κοινωνίας: είναι η πράξη που τον καθιστά <u>ελεύθερη βούληση</u>. Δεν είναι κανείς ελεύθερη βούληση, παρά ως ιδιοκτήτης και κυρίαρχος του εαυτού του.(βλ. Hegel/Ph.R., § 57) (*)

(*) Είναι χαρακτηριστική η αμηχανία αυτής της θεώρησης, μπροστά στο φαινόμενο της εμπορευματοποίησης της εργασιακής δύναμης.
Η αλλοτρίωση (Veräuberung) της ιδιοκτησίας μπορεί να αφορά την εκποίηση του αντικειμενοποιημένου ''κόπου'' αλλά μπορεί να αφορά και την εκποίηση του ''κόπου'' του ίδιου. Η εκποίηση των δυνάμεων (Kräfte) ενός προσώπου είναι δυνάμει επικίνδυνη για το ίδιο το status του προσώπου ως ελεύθερης βούλησης. Ο Hegel, έχοντας επίγνωση του κινδύνου αυτού που απειλεί την συνοχή της αστικής κοινωνίας, όπως ο ίδιος τον αντιλαμβάνεται -δηλαδή απειλεί και τα θεμέλια της ίδιας της κοινωνικής του θεωρίας- προσπαθεί να λύσει το πρόβλημα καταφεύγοντας σ'έναν μετριασμό της αρχής της γενικής εμπορευσιμότητας των αγαθών: υπάρχουν ορισμένα αγαθά <u>μή αλλοτριώσιμα.</u> Τέτοια αγαθά, είναι: η ελευθερία της βούλησης, η ηθικότητα και η θρησκευτική συνείδηση. Πρόκειται για αγαθά που συνιστούν την ίδια την ουσία της ελεύθερης προσωπικότητας. Αν αυτά, δεν είναι εκποιήσιμα, τότε και η αρχή της ελευθερίας της προσωπικότητας (θεωρητική αφετηρία της ανάλυσης), παραμένει απαραβίαστη. Η αλλοτρίωση, λοιπόν των '' δυνάμεων'' του προσώπου, δεν αφορά τους υποστασιακούς προσδιορισμούς της προσωπικότητας. Έτσι η χρήση αυτών των ''δυνάμεων'' από κάποιον άλλο δεν έχει την πληρότητα, τον ολοκληρωτικό χαρακτήρα της χρήσης ενός πράγματος. Μέσω αυτής της ''τροποποίησης'' , η αλλοτρίωση αυτών των ''δυνάμεων'' , χαρακτηριστική μιας κοινωνίας, όπου η εργασία είναι χωρισμένη από την ιδιοκτησία, καθίσταται συμβατή με την αρχή της ελευθερίας της βούλησης.

./.

Το άτομο γίνεται ελεύθερο υποκείμενο μέσα από μια διαδικασία αποκλεισμού των άλλων από τα αντικείμενα της βούλησής του.
Η δε πράξη αυτής της ιδιοποίησης, ολοκληρώνεται όταν ''οι άλλοι'' συναντούν στον αποκλεισμό τους αυτόν.
Η απλή νομή γίνεται ιδιοκτησία μόνο αν αναγνωρισθεί από τους άλλους ως τέτοια.
Το άτομο-ιδιοκτήτης δεν εννοείται , λοιπόν, από τον Hegel, ως φυσικό πρόσωπο, αλλά ως αφηρημένο υποκείμενο του Δικαίου.
Η ιδιοκτησία δεν προσδιορίζεται από την ''φυσική'' ανάγκη ή ''ροπή'', αλλά από την κοινωνική ανάγκη αναγνώρισης.
Κι επειδή αυτή η αναγνώριση ως γενικευμένη απάντηση στην σύγχρονη κοινωνία δεν μπορεί να επαφίεται στο τυχαίο και το αυθαίρετο, θα πρέπει να προσδιορίζονται αντικειμενικά οι όροι της: αυτό είναι δουλειά τουΔικαίου. Το Δίκαιο είναι το μέτρο, σύμφωνα με το οποίο, το πράττειν των ατόμων, αναγνωρίζεται γενικά ως κοινωνικά θεμιτό ή όχι.(''das Maß des Rechts'') (K.Psychopedis/1984, 85).

Επανερχόμενοι, τώρα, στο θέμα της γενικής αλληλεξάρτησης, στα πλαίσια του Συστήματος των Αναγκών, βλέπουμε ότι ο Hegel εντοπίζει στο ίδιο το γεγονός της εργασίας, για ικανοποίηση αλλότριας ειδικής αναγκης, την αρχή της Αντικειμενικής Ηθικής (Sittlichkeit)το σημείο άρθρωσης του Δικαίου.
''Η σχέση προς ένα αντικείμενο χρήσης (προς ικανοποίησης μιας αναγκης) το οποίο όμως δεν παράχθηκε για ίδια χρήση (...) εισάγει την αρχή της δικαιακής, τυπικά, αντικειμενικά ηθικής (Formal Sittlichen)καρπωσης και νομής.''(Hegel/System der Sittlichkeit, 29).
Από αυτό το γεγονός της αφαίρεσης των αναγκών, και της αφαίρεσης της εργασίας, συνάγει ο Hegel την αξία (βλ. J.Patschull/1984, 159).
Η έννοια της αξίας δεν έχει για τον Hegel στενά οικονομικό περιέχομενο: Αποτελεί την κατάλληλη μορφή μέσω της οποίας, το πράγμα (die Sache) καθίσταται αντικείμενο της συνείδησης (Gegenstand des Bewußtseins), και κατ'επέκταση αντικείμενο του Δικαίου.
Αυτή η καθολικότητα του πράγματος, η οποία στον απλό της προσδιορισμό γεννιέται από την ιδιαιτερότητά (Partikularität) του (του πράγματος), κατα τρόπον ώστε να γίνεται ταυτόχρονα αφαίρεση από τα ειδικά χαρακτηρι-

./.

στικά του, είναι η αξία του πράγματος, μέσα στην οποία καθορίζεται η αληθινή υποστατικότητά (wahrhafte Substantitalität) του, και καθίσταται αντικείμενο της συνείδησης.΄΄(Hegel/Ph.R.,§63).

Ενώ κοιπόν, η αφηρημένη εργασία τίθεται ως ουσία της αξίας, το ίδιο το γεγονός της αφίρεσης θεωρείται συστατικό της δικαιακής αντικειμενικότητας. Έτσι αξία και Δίκαιο, τείνουν να συμπέσουν ως ιδεώδες μέτρο που εμφανίζεται εμπειρικά ως τιμή: ΄΄ Αυτή η καθαρή απειρότητα (Unendlichkeit) τουΔικαίου, η αδιαιρετότητά του που ανταναικλαίται στο πράγμα, στο ίδιο το ιδιαίτερο άτομο, είναι η ισότητά του (Gleichheit) με τους αλλους, και η αφαίρεση αυτής της ισότητας ενός πράγματος με τα άλλα, η συγκεκριμένη ενότητα και το Δίκαιο είναι η αξία· ή πολύ περισσότερο η ίδια η αξία είναι η ισότητα ως αφαίρεση, το ιδεώδες μέτρο· ενώ το πραγματικά ευρισκόμενο, εμπειρικό μετρο είναι η τιμή.΄΄ (Hegel/System der Sittlichkeit, 29).
Η καθοριστικότητα της δικαιακής μορφής σημαίνει ότι είναι το στοιχείο της βούλησης, κι όχι απλώς της σχέσης προς τα πράγματα, που αναδεικνεύεται ως το ουσιώδες στοιχείο στις σχέσεις μεταξύ προσώπων - ιδιοκτητών.

Χαρακτηριστική αυτής της θεώρησης που θέτει ως αρχή της, την βούληση του ελεύθερου προσώπου, είναι η έννοια του συμβολαίου (Vertrag).
Το συμβόλαιο ως αμοιβαία αναγνώριση ελεύθερων βουλήσεων αποτελεί σχέση του Αντικειμενικού Πνεύματος.
Τοσυμβόλαιο δεν συνιστά για την φιλοσοφία του κράτους θεμελιακή-συγκροτησιακή έννοια, είναι όμως, αναγκαία διαμεσολαβητική στιγμή: είναι η δικαιακή μορφή μέσω της οποίας, οι οικονομικές σχέσεις καθίστανται αντικείμενο της Φιλοσοφίας του Δικαίου.
Στην βάση του συμβολαίου, θεμελιώνει ο Hegel , την θεώρησή του για την Αξία. (Hegel/Ph.R.,§ 80).
Η ανταλλαγή εννοείται ως αλλαγή της νομικής ιδιοκτησίας μέσω του συμβολαίου. Το σταθερό στοιχείο μέσα σ'αυτή την αλλαγή, είναι η ιδιοκτησία καθ 'εαυτήν, όπως αυτή τίθεται στο συμβόλαιο:
΄΄Αφού στο πραγματικό συμβόλαιο, ο καθένας διατηρεί την ίδια ιδιοκτησία (...), εκείνο που παραμένει ταυτόν (jenes identisch bleibende) ως η

./.

ιδιοκτησία καθ'εαυτήν μέσα στο συμβόλαιο, διαιρίνεται από τα εξωτερικά πράγματα που αλλάζουν ιδιοκτήτη μέσα από την ανταλλαγή.''(Hegel/Ph.R.,§77).

Πάνω σ'αυτό το ''σταθερό'' στοιχείο,θεμελιώνεται νομικιστικά, η έννοια της αξίας: '' Αυτή είναι η Αξία, με στην οποία τα αντικείμενα του συμβολαίου, παρ'όλες τις εξωτερικές ποιότικές διαφορές, είναι ίσα, αυτή είναι η καθολικότητά τους.''(Hegel/ibid).

Η έννοια αυτή της καθολικότητας, νοείται επομένως, ως το ισχύον γενικό νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνονται ως ισχύουσες μορφές, το Πρόσωπο, η Ιδιοκτησία και το Συμβόλαιο.
Μ'αυτόν τον τρόπο, το Δίκαιο καθίσταται μέτρο του κοινωνικού πράττειν. (βλ. K.Psychopedis/1984).

* * *

Ο Hegel έτσι, θέτει το πρόβλημα της αξίας (Hegel/Ph.R.,§65) ως πρόβλημα υπέρβασης της ιδιαιτερότητας, της εξατομίκευσης και ως πρόβλημα αποκατάστασης μιάς ''αφηρημένης κοινωνικής ενότητας'' των ιδιοκτητών.
Η ποσοτικοποίηση και η συγκρισιμότητα των αναγκών, που εκφράζει η αξία, υποδηλώνει μια κοινή κοινωνική ουσία όλων των εμπορευμάτων, η οποία φανερώνεται στο επίπεδο της ανταλλαγής. Στις σχέσεις ανταλλαγής, ποσοτικοποιούνται ποιτικά διφορετικές αξίες χρήσης. Για να είναι, όμως αυτό δυνατόν θα πρέπει να προϋπάρχει της ανταλλαγής, μια βάση, ένα μέτρο συγκρισιμότητας.
Ο Hegel δεν αναζητά αυτή την κοινή ουσία στην διαδικασία εργασίας, αλλά την θεμελιώνει νομικιστικά: το μέτρο της ποσοτικοποίησης αναζητείται

./.

στις θεσμικές μορφές τις οποίες προϋποθέτει η ανταλλαγή.
(K.Psychopedis 1984/93).

Η ποσοτικοποίηση των αξιών χρήσης δεν συνάγεται από την πραγματική ανταλλαγή, αλλά συλλαμβάνεται ως ιδεατή εξίσωση πραγμάτων. Γι'αυτό και το χρήμα νοείται ως ''σημείο'' της αξίας.
Το χρήμα είναι βέβαια, συστατική στιγμή της κοινωνικοποίησης, αλλά είναι οι θεσμικές μορφές που του δίνουν αυτή τη δυνατότητα κι όχι οι πραγματικές σχέσεις παραγωγής και ανταλλαγής.

Στον Hegel, λοιπόν, η αξία θεμελιώνεται όχι οικονομικά, αλλά δικαιοπολιτικά, ως σχέση του Αντικειμενικού Πνεύματος:
''Το συμβόλαιο προϋποθέτει ότι οι συμβαλλόμενοι, αναγνωρίζονται ως πρόσωπα και ιδιοκτήτες· επειδή αυτό είναι μια σχέση του αντικειμενικού πνεύματος, η στιγμή της αναγνώρισης (Anerkennung) εμπεριέχεται και προϋποτίθεται σ'αυτό.'' (Hegel/Ph.R.,§71) (υπογρ.Σ.Δ.).

Η άρση της αυθαιρεσίας, θεμελιώδης απάντηση της ύπαρξης και αναγνώρισης της αξίας, επιτυγχάνεται μέσω του συμβολαίου.
Η διαμεσολαβούσα, λοιπόν, κοινωνικοποιός αρχή, είναι για τον Hegel, δικαιακή και αυτό συναρτάται λογικά με τον όλο τρόπο που αυτός αντιλαμβάνεται την γενική αλληλεξάρτηση, μέσω των αναγκών και της εργασίας, ως ''μορφή της καθολικότητας.''

./.

3. Το Κράτος ως η πραγματική καθολικότητα.

α. Αυτοθεμελίωση του Κράτους

Η εργασία στην αστική κοινωνία, δηλαδή σε μια κοινωνία όπου κυριαρχεί η ''ελευθερία'' δηλαδή η ελευθερία της απόλυτης ατομικής ιδιοκτησίας, δεν προσανατολίζεται παρά στην εκπλήρωση προσωπικών σκοπών, δηλαδή μερικών σκοπών. Η εργασία αυτή λοιπόν, κατά τον Hegel, κυριαρχείται από την μερικότητα, αν αφεθεί στον εαυτό της, χωρίς ανώτερη (μέσα από δημόσιους θεσμούς) ρύθμιση.(*)

Τίθεται έτσι το ζήτημα των κατάλληλων διαμεσολαβήσεων, των ατομικών εγωϊστικών συμφερόντων, για την σύνθεση - υπέρβασή τους στο επίπεδο της πραγματικής καθολικότητας.

Είδαμε ότι η περισσότερο ανεπτυγμένη μορφή σχέσης μεταξύ υποκειμένων στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας είναι το συμβόλαιο.

(*) Η άμεση υπαγωγή της, ωστόσο σε μια τέτοια ρύθμιση θα αναιρούσε τον ειδικό κοινωνικό της χαρακτήρα· θα αναιρούσε δηλαδή την ''ελευθερία''. Μια τέτοιου είδους υπαγωγή, μια άμεση κοινωνικοποίηση της εργασίαςπου θα την εξύψωνε στο επίπεδο της καθολικότητας άμεσα, θα καταργούσε τις ίδιες τις προϋποθέσεις του Δικαίου της αστικής κοινωνίας. Μια τέτοια καθολικότητα προσιδιάζει σε άλλους τύπους κοινωνιών, όπως π.χ. της αρχαίας Αιγύπτου και της Ασίας, στις οποίες η εργασία, δεν καθοδηγείται από ατομικές βουλήσεις και σκοποθεσίες, δηλαδή δεν υφίστανται οι προϋποθέσεις της ''ελευθερίας'' αλλά καθοδηγείται από τις απαιτήσεις δημόσιων σκοποθεσιών. (βλ. Ph.R.,§236 - Zusatz).

./.

Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας δεν διαχωρίζει μόνο τα άτομα, αλλά τα συνδέει επίσης. Χωρίς αυτή την σύνδεση, τα απομονωμένα άτομα θα καταστρέφονταν μέσα σε μια γενικευμένη σύγκρουση ανταγωνιστών. Η εμπορευματική κοινωνία χαρακτηρίζεται από την σύγκρουση ατομιστικών συμφερόντων, όμως, διατηρεί την συνοχή της ακριβώς χάρις στο γεγονός ότι οι συγκρούσεις αυτές δεν είναι ανεξέλεγκτες, αλλά διεξάγονται στην βάση ''αμοιβαίας αναγνώρισης'' ατομικών δικαιωμάτων. Η έκφραση αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας είναι το συμβόλαιο (vertrag)το οποίο ο Hegel, αντιλαμβάνεται ως ένα από τα θεμέλια της σύγχρονης εμπορευματικής κοινωνίας.
Η ουσία του συμβολαίου, είναι το ''καθολικό''.
Και η εγγύηση της τήρησης του συμβολαίου, από το κράτος, αποτελεί την βάση της ενοποιητικής δύναμης του κράτους. (H.Marcuse /1985, 92-96).

Το συμβόλαιο, είναι: α) μέσο στην υπηρεσία των ατομικών θελήσεων,
β) προανάκρουσμα μιάς ανώτερης μορφής βούλησης.

Το συμβόλαιο ''προαναγγέλει'' μια ανώτερη μορφή καθολικότητας, αποτελεί σχέση του Αντικειμενικού Πνεύματος. Τίθεται όμως το ερώτημα:
Το ίδιο το κράτος, ως πιο ανεπτυγμένη σχέση του Αντικειμενικού Πνεύματος, είναι επίσης συμβόλαιο;
Διαφωνεί ο Hegel με την πολιτική θεωρία του ''Κοινωνικού Συμβολαίου'', γιατί θεωρεί ότι η γενική βούληση προκύπτει μέσα από μακρά διαδικασία, είναι το αποτέλεσμα κι όχι η απαρχή του κράτους. Το κράτος εμφανίζεται αρχικά ως εξωτερική δύναμη που εναντιώνεται στην ατομική βούληση των ιδιωτών: αρνείται αρχικά αυτές τις ατομικές βουλήσεις για να τις συνθέσει με την διαμεσολάβησή του σε γενική βούληση.
Το κράτος είναι η έλλογη οργάνωση της κοινωνίας. (H.Marcuse/ibid).

Δεν αποτελεί η γενική βούληση προϋπόθεση του κράτους, αλλά αντίθετα, το κράτος αποτελεί προϋπόθεση της γενικής βούλησης.

Στην παράγραφο 75 της Φιλοσοφίας του Δικαίου, ο Hegel διευκρινίζει ότι η βούληση, η οποία συγκροτείται με το συμβόλαιο, δεν αφορά, παρά τα δύο συμβαλλόμενα μέρη ως ''άμεσα ανεξάρτητα πρόσωπα'', επομένως , ''είναι κοινή αλλά όχι καθολική καθ'εαυτήν ή δι'εαυτήν.''

./.

Υποκείμενα του συμβολαίου είναι λοιπόν, δυό άμεσα ανεξάρτητα πρόσωπα: προϋποτίθεται δηλαδή ο διαχωρισμός και η ανεξαρτησία των προσώπων ως στιγμή της ενότητάς τους που είναι προϊόν έτσι της ελευθερογνωμίας τους. Αντικείμενο δε του συμβολαίου είναι ''ένα ιδιαίτερο εξωτερικό πράγμα, διότι μόνο ένα τέτοιο πράγμα υποτάσσεται στην απλή καλή βούληση να το εκποιούν τα συμβαλλόμενα μέρη.''
Το συμπέρασμα που συνάγει ο Hegel από τους προσδιορισμούς αυτούς του συμβολαίου είναι ότι ''το κράτος δεν συνίσταται σε σχέσεις συμβολαίου.''

Η έννοια του συμβολαίου συνάγεται σ'ένα επίπεδο αφαίρεσης όπου η μόνη κοινωνική σχέση που θεματοποιείται είναι η ατομική ιδιωτική ιδιοκτησία. Οι αρχικές κατηγορίες δεν ανταποκρίνονται ακόμα, μέσα στην αφαίρεσή τους, στην ουσία αλλά αποτελούν αναγκαίες συνθήκες για την παρουσίαση των πιο συγκεκριμένων κατηγοριών. Από την άλλη, αυτές οι κατηγορίες της αφετηρίας, προϋποθέτουν κατηγορίες ''μεταγενέστερες, -όχι ιστορικά αλλά αναλυτικά- οι οποίες δεν έχουν ακόμα συγκροτηθεί θεωρητικά. Έτσι, η ισχύς του ''αφηρημένου Δικαίου'' και των ρυθμίσεων και θεσμών που απορρέουν απ'αυτό προϋποθέτουν την πραγματική ύπαρξη του κράτους. Αποτελούν αναγκαίους προσδιορισμούς του κράτους, αλλά δεν επαρκούν για την θεωρητική συγκρότηση της κατηγορίας κράτος.
Το ζήτημα του κράτους ως σκοπού της κοινωνικής ζωής δεν τίθεται ακόμα, στο επίπεδο των κατηγοριών του αφηρημένου προσώπου και της ιδιοκτησίας. (βλ. K.Psychopedis/1984, 87).
Το κράτος, αναφέρεται σε ένα ανώτερο και πολύ πιο σύνθετο επίπεδο αφαίρεσης. Έτσι, εκείνοι που το συλλαμβάνουν θεωρητικά ως συμβόλαιο ''έχουν μεταφέρει τα χαρακτηριστικά της ατομικής ιδιοκτησίας σε μια σφαίρα που είναι μιάς άλλης φύσης και πιο υψηλή.''
Και παραπέμπει ο Hegel παρακάτω στο μέρος που διαπραγματεύεται την Αντικειμενική Ηθική και το Κράτος.

Η πολιτική οικονομία στην δική της θεωρητική θεμελίωση της κοινωνίας, δεν ξεκινάει από το κράτος, αλλά από την εξατομίκευση ως ελεύθερο ανταγώνισμό. Η μεθοδολογικά θεμελιώδης βαθμίδα είναι η οικονομική καθολικότητα της ικανοποίησης του ιδιαίτερου συμφέροντος ή του ατομικού οφέλους.

./.

Αυτή η βαθμίδα είναι που εγγυάται την καθολική ευημερία. Προβαίνει η πολιτική οικονομία σ'ένα διαχωρισμό κοινωνίας και κράτους γι'αυτό και τα κανονιστικά νομικο-πολιτικά κριτήρια που εισάγει έχουν τον χαρακτήρα απαιτήσεων, διεκδικήσεων απέναντι στο κράτος· κατά τον Smith, αυτές οι απαιτήσεις συνιστούν κρατικά καθήκοντα.
(επίσης, ο Ricardo διεκδικεί την καλή κυβερνητική πολιτική: άρση όλων των εμποδίων που ορθώνονται στον ελεύθερο ανταγωνισμό.)
(βλ. Patschull/1984, 173).

Για τον Smith, αυτή η σκοπιά της γενικής ευημερίας παραμένει εγκλωβισμένη στην σφαίρα της αναζήτησης της μερικής, ιδιωτικής ευημερίας. Το ιδιωτικό γίνεται σκοπός του καθολικού.
Ο Hegel, διακρίνει και αυτός την κοινωνία από το κράτος αλλά με εντελώς διαφορετικό τρόπο.
Η όλη παρουσίαση της κοινωνικής καθολικότητας, αποτελεί ανάπτυξη των Στιγμών της ελευθερίας της βούλησης του προσώπου, το οποίο όμως, εννοείται ως ον πολιτικό, του οποίου η πληρότητα δεν συμπυκνώνεται στο οικονομικό του πράττειν, αλλά στην ανταπόκρισή του προς την Έννοιά του ως οργανικού μέλους της κοινωνικής ολότητας.
Κάθε βαθμίδα της ανάπτυξης της ελευθερίας της βούλησης και του Δικαίου, εμπεριέχει ένα Δίκαιο.
Κάθε φάση θεμελίωσης βρίσκει το όριό της σ'ένα ανώτερο Δίκαιο.

Απότην βαθμίδα του Αφηρημένου Δικαίου των Προσώπων, περνάμε στο Δίκαιο της ιδιαιτερότητας, της υποκειμενικής ελευθερίας και από αυτό, στο Δίκαιο της αντικειμενικά ηθικής υπόστασης και στο κράτος.
Το Δίκαιο ως αφηρημένο, (ή δίκαιο ιδιοκτησίας), αναγνωρίζει αυτή την κοινή βούληση, προσδίδοντας έτσι, στις ατομικές βουλήσεις, μια στοιχειώδη κοινωνική υπόσταση αναγκαία για την ανάπτυξή τους μεχρι την σύνθεση της καθολικής βούλησης .. Αυτό το αφηρημένο δίκαιο, εμφανιζόμενο ως εξωτερικός καταναγκασμός αποτελεί την πρώτη μόνο στιγμή στην πραγματοποίηση του Δικαίου., το οποίο ''δεν υπάρχει αρχικά παρά ως οφείλειν.
Είναι,(sollen), γιατί η βούληση δεν είναι ακόμη ικανή να ελευθερωθεί από την αμεσότητα του συμφέροντος για να θέσει ως σκοπό της, (όντας η ίδια) μερική, την γενική βούληση· εκείνη ακόμη καθορίζεται εδώ ως μια αναγνωρισμένη πραγματικότητα μπροστά στην οποία τα μέρη υποχρεούνται να κάμουν

./.

αφαίρεση των ιδιαιτέρων απόψεων και συμφερόντων τους.΄΄(Hegel/Ph.R.,§86).
Το Αφηρημένο Δίκαιο είναι Δίκαιο καταναγκασμού (βλ. Hegel/Ph.R.,§ 94).

Η δεύτερη στιγμή συνίσταται στην αντίδραση της υποκειμενικής ηθικότητας απέναντι στον εξωτερικό καταναγκασμό. Είναι η Στιγμή της Υποκειμενικής Ηθικότητας.΄΄(Moralität).

Στο επίπεδο της Υποκειμενικής Ηθικότητας, το πραγματικό στοιχείο που προστίθεται στην ιδέα είναι η υποκειμενικότητα της βούλησης.(βλ. Hegel/Ph.R.,§106).
Αυτή η δεύτερη σφαίρα παρουσίαζε, την πραγματική πλευρά της έννοιας της ελευθερίας.
Η υποκειμενικότητα ήταν στο προηγούμενο επίπεδο αφηρημένη ή ξεχωριστή από την Έννοια.
Το Δίκαιο της υποκειμενικής βούλησης είναι μορφή που παίρνει η ηθική άποψη σ'αυτό το επίπεδο.
Σ'αυτό το επίπεδο, η ηθική άποψη είναι μια άποψη σχετική, εκείνη του καθήκοντος ή της απαίτησης.΄΄(βλ. Hegel/Ph.R.,§108).
Στην σφαίρα της υποκειμενικότητας της βούλησης περιλαμβάνεται όλη η περιοχή του ηθικού, όπως επίσης κι'εκείνη του ανήθικου, στον βαθμό που σ'αυτό το επίπεδο η υποκειμενικότητα αντιπαρατίθεται στην αντικειμενικότητα ως καϊτι το εξωτερικό και η σχέση της μαζί της ρυθμίζεται από την έννοια του καθήκοντος.

Η τρίτη Στιγμή είναι η Αντικειμενική Ηθικότητα (Sittlichkeit) μέσα από την ένωση της υποκειμενικής μεριικότητας και της νομικής καθολικότητας: τότε το άτομο έχει εξυψωθεί στην οργανική ολότητα του κράτους, καταιτώντας την αυτοσυνείδησή του μετέχει στην πολιτική ζωή, ως οργανικό μέλος της ανθρώπινης κοινότητας.

Ως Sittlichkeit,αντιλαμβάνεται ο Hegel, την ταύτιση του ατόμου με την ολότητα της κοινωνικής ζωής.(Hegel/System der Sittlichkeit, 8, 52-55).

Μόνο σ'αυτό το επίπεδο, που διατηρεί και υπερβαίνει τις δύο προηγούμενες βαθμίδες, μπορεί να θεμελιωθεί ως δι'εαυτόν, το κράτος.

Το πολιτικό, στην πολιτική οικονομία, εννοείται μόνο στο επίπεδο της καθολικότητας των συμφερόντων των ιδιωτών που αντιστοιχεί στο χεγκε-

./.

λιανό επίπεδο του Δικαίου της ιδιαίτερης ευημερίας. Ενώ οι οικονομολόγοι είναι σαν να συνάγουν το κράτος σε επίπεδο ιδιωτικής αστικής κοινωνίας. Κατά τον Hegel, μόνον μια αυτοθεμελίωση του κράτους μπορεί να εγγυηθεί και να νοηματοδοτήσει την σφαίρα στην οποία αναφέρεται η πολιτική οικονομία. Αν μείνει κανείς σε μια αντίληψη του κράτους, ως απλής ενότητας προσώπων, ως απλής ''εταιρείας'', μένει ουσιαστικά στο επίπεδο της αστικής κοινωνίας ταυτίζει το κράτος με την αστική κοινωνία.
Το κράτος των οικονομολόγων, δεν είναι παρά, αυτό που ο Hegel ονομάζει ''εξωτρικό κράτος'' δηλαδή η ιδιωτική αστική κοινωνία, και αντιστοιχεία σε ένα κατώτερο επίπεδο αυτοσυνειδησίας, στο επίπεδο της Verstand.

Η ιστορία για τον Hegel, είναι μια πρόοδος της συνείδησης της ελευθερίας. Αυτή την πρόοδο οφείλει να συλλάβει η θεωρία και με κριτήριο την εκπλήρωση του έλλογου σκοπού , να διακρίνει τα συμβάντα σε ''αναγκαία'' και ''τυχαία''(που αποκλίνουν, ή διακυβεύουν τον σκοπό) (βλ. K.Psychopedis/ 1984, 74). Ο δε έλλογος σκοπός δεν είναι άλλος από την συγκρότηση του ''συστήματος των πολιτικών θεσμών της ελευθερίας.''(ibid).

Η ιστορία, δεν ξεκινάει βέβαια μ'έναν συνειδητό σκοπό, ο σκοπός αυτός συγκροτείται σταδιακά και αναδρομικά σύμφωνα με την έννοιά του, αλλά είναι αυτός που έχει την πρωτοκαθεδρία μέσα στην ιστορική διαδικασία. (βλ. K.Psychopedis/ 1984, 77). Η αυτοσυγκρότηση του σκοπού είναι η αυτοσυγκρότηση της λογικότητάς του, και πραγματοποιείται μέσα από την διεργασία της Πανουργίας του Λόγου. (List der Vernunft).
Τα αποτελέσματα των ιδιαίτερων πράξεων των υποκειμένων δεν είναι τα επιδιωκόμενα.
Πίσω από τις υποκειμενικές βουλήσεις είναι ο Λόγος, που -δια της ''πανουργίας''του- αυτοπραγματώνεται.

Η αντίληψη του Hegel για την ιδιωτική αστική κοινωνία, δεν περιορίζεται στο Σύστημα των Αναγκών, αλλά περιλαμβάνει και τις διαμεσολαβήσεις, των ατομικοτήτων που αναπαράγει αυτό το Σύστημα, μέσα από την Συντεχνία. Εδώ, διαφοροποιείται η χεγκελιανή ''ιδιωτική αστική κοινωνία'' από εκείνη της Πολιτικής Οικονομίας: η ιδιωτική κοινωνία δεν είναι αυτοτελής εφ'όσον σ'αυτήν εμπεριέχεται και η διαμεσολάβησή της προς μια βαθμίδα που την υπερβαίνει.

./.

Το θεωρητικό εγχείρημα του Hegel, περνά κατ'ανάγκη μέσα από την αφομοίωση του Smith, χωρίς την οποία, η κοινωνική θεωρία, θα κινδύνευε να εκφυλισθεί σε μια πολιτική θεωρία του συμβολαίου.
Αντίθετα, η δική του κατανόηση για την συνειδητή πολιτική καθολικότητα, στηρίζεται στην προηγούμενη κατανόηση του τί σημαίνει το γεγονός της τυφλής γενικής αλληλεξάρτησης μέσω της αγοράς.
Αυτή η ''πρώτη'' βαθμίδα κοινωνιοποίησης που χαρακτηρίζει την ιδιωτική κοινωνία, αποτελεί για τον Hegel μια ''πρώτη'' κρατική βαθμίδα: είναι το ''εξωτερικό κράτος''των αναγκών και της Verstand.

Η δε υπέρβασή του στο επίπεδο του λογικού κράτους, που ενσωματώνει το ιδιαίτερο και το καθολικό, διαμεσολαβείται από έναν θεσμό διαφορετικό από εκείνου της αγοράς, που όμως την προϋποθέτει: την συντεχνία (Korporation).
Η συντεχνία διαμεσολαβεί τις κατακερματισμένες από την αγορά ατομικότητες, και αποτελεί γι'αυτές μια άμεση αν και περιορισμένη εμπειρία καθολικότητας. Ο Hegel, την θεωρεί ως ''δεύτερη οικογένεια'' για τα άτομα, και ως ηθική ρίζα του κράτους μέσα στην ιδιωτική κοινωνία. (βλ. Hegel/Ph.R.,§ 251).

Η Συντεχνία, είναι μια πολιτικοποιούσα και ολοκληρώνουσα Στιγμή· με αυτή εισέρχεται η Sittlichkeit στην αστική κοινωνία.(Hegel/Ph.R., § 249, 182, 252).

Το άτομο μαθητεύει στην εξοικείωση με όλο και πλατύτερες και καθολικότερες αξίες, μέσα από την συμμετοχή του σε ιδιαίτερες ομαδοποιήσεις, όπως οι συντεχνίες και οι τάξεις. Εκεί μαθαίνει να λαμβάνει υπόψη τους τις επιθυμίες των άλλων κατά την διαμόρφωση των δικών του επιθυμιών. Όμως, παρόλ'αυτά, η συμμετοχή αυτή δεν γεννά στα άτομα ταύτιση με κάποια γενική κανονιστική τάξη (αφού παρά την υπέρβαση της ατομικότητας οριοθετείται από ιδιαίτερα συμφέροντα ομάδων). Αυτή η καθολικότητα μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο από το πολιτικό κράτος και την γενική πολιτισμική ζωή της κοινωνίας (τέχνη, θρησκεία, φιλοσοφία).
Το κράτος είναι αντιπροσωπευτικό των τάξεων-συντεχνιών.
Η καθολικότητα δεν επιβάλελται από τα πάνω, αλλά συμβιώνει ενεργά με τα ιδιωτικά συμφέροντα μέσα στην σφαίρα της οικονομίας.

./.

Δεν έχουμε, λοιπόν μια συναγωγή του κράτους από την σφαίρα των αναγκών ούτε κι από την ιδιωτική αστική κοινωνία (που συμπεριλαμβάνει την προηγούμενη σφαίρα μαζί με τις βαθμίδες της Δικαιοδοσίας, της Αστυνομίας και της Συντεχνίας).
Έχουμε, αντίθετα μια αυτοθεμελίωση του κράτους.(*)

(*) Το σχήμα του Hegel για την σχέση κοινωνίας και κράτους, καταλήγει μέσα από την έννοια της ενικότητας του κράτους στην διακήρυξη της αναγκαιότητας του μονάρχη.
Η έλλειψη αυτογενούς ουσίας για το επιμέρους -την ιδιωτική αστική κοινωνία- μεταφράζεται σε ενσάρκωση του Λόγου στο κράτος και η τελευταία εκφράζεται ως αυτοκαθοριζόμενη θέληση, που προσωποποιείται στον μονάρχη.
Σύμφωνα με τον Marx,στον Hegel, ''το πραγματικό υποκείμενο, εμφανίζεται σαν αποτέλεσμα, ενώ εκείνο που έπρεπε να κάνει είναι να ξεκινήσει από το πραγματικό υποκείμενο και να διαπιστώσει την αντικειμενοποίησή του ''(K.Marx/K 43, 57,224).
Και το ''πραγματικό υποκείμενο'' για τον Marx είναι βέβαια η κοινωνία των ιδιωτών. Μόνο ξεκινώντας από αυτή μπορεί κανείς να δεί την υπάρχουσα μορφή του κράτους, ως ιστορικό αποτέλεσμα, κι όχι ως απόλυτη ιστορική υποστασιοποίηση του πνεύματος.
Η χεγγελιανή θεωρία, καταλήγει, είναι αναγκαία στην ελεύθερη εκδήλωση της θέλησης του μονάρχη. Όπως γράφει ο Marx , ''η έννοια αυτή όχι μόνο δεν παράγεται, αλλά αντίθετα αρχίζει απλά και καθαρά από τον εαυτό της.'' (K.Marx/ibid, 62, 229).
Με βάση αυτή την αυθύπαρκτη και μη παραγωγόμενη έννοια, το χεγκελιανό κράτος, εντελώς αυθαίρετα ''γνωρίζει τί θέλει και το γνωρίζει στην καθολικότητά του με την μορφή της σκέψης· γι'αυτό λειτουργεί και ενεργεί σύμφωνα με εγνωσμένους σκοπούς...''(K.Marx/ibid, 47, 214).

./.

Δεν συνάγεται η πραγματική καθολικότητα απότην διαμεσολαβούσα αρχή της αφηρημένης καθολικότητας (την αφηρημένη εργασία) αλλά η τελευταία νοείται μόνον ως Στιγμή της αυτοθεμελιούμενης πρώτης: μόνον ως Στιγμή του εργαζόμενου Πνεύματος (arbeitender Geist), δηλαδή της εργασίας του Λόγου που αυτοσυγκροτείται σε κράτος.
''Η διαδικασία αυτοσυγκρότησης του Πνεύματος, λειτουργεί ως διαδικασία εργασίας, της οποίας υποκείμενο και αντικείμενο είναι το πνευματικό, όπως αυτό αναπτύσσεται ιστορικά σε όλο και υψηλώτερες μορφές ελευθερίας.''
(K.Psychopedis/1984, 76).

β. Εργασία του Πνεύματος και υπέρβαση των αντινομιών της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας.

Τονίσαμε ήδη την απελευθερωτική ειδολογική διάσταση που έχει η χεγκελιανή έννοια της εργασίας.
Στην έννοια αυτή όμως, ενυπάρχει εκτός, από την απελευθερωτική, και μιά αλλοτριωτική διάσταση. Όμως, η τελευταία, θεωρείται αναγκαία και αναπόφευκτη ακόμα περισσότερο: σ'αυτήν ακριβώς, συνίσταται το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του ειδικού τύπου κοινωνικότητας στην αστική κοινωνία.

Ο Hegel επίσης, αντιλαμβάνεται ότι η σύγχρονη αλληλεξάρτηση μέσω της εργασίας, έχει κάποιο κόστος από δυό απόψεις: α) την μηχανοποίηση της εργασίας που παράγει αποχαυνωτικά αποτελέσματα στα άτομα και εμποδίζει την ανάπτυξη της εσωτερικής τους ζωής, και β) την εξασθένηση των παραδοσιακών κοινωνικών δεσμών, στο πλαίσιο του συστήματος των αναγκών. Οι αρνητικές αυτές συνέπειες τονίζονται περισσότερο, στο πρό της ''Φιλοσοφίας του Δικαίου'' έργο. (έργο εν πολλοίς άγνωστο στον K.Marx).

Την Realphilosophie της Ιένας αλλά και στο System der Sittlichkeit (25-26), 84-86) παρουσιάζει το πρόβλημα της γενίκευσης της κυριαρχίας της μηχανής πάνω στην εργασία, ως το ''άλυτο πρόβλημα της εποχής'; ενώ στην Φιλοσοφία του Δικαίου επιμένει περισσότερο στην θετική διάσταση αυτής της διαδικασίας.
Στην πρώτη περίπτωση, η γενικευμένη αλληλεξάρτηση των ατόμων, μέσω της αφηρημένης εργασίας έχει ως αντίστροφη όψη της άκρα εξειδίκευση της συγκεκριμένης εργασίας των ιδιαίτερων ατόμων, έτσι ώστε καθ'ένα από τα τελευταία, ενώ εξαρτάται όλο και περισσότερο απ'όλους, με την ίδια

./.

κίνηση γίνεται όλο και πιο ανίκανος για την ικανοποίηση της ολότητας των αναγκών του με συνέπεια την συνεχή υποβάθμιση της καθολικής συνείδησής του.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρεται ο Hegel για τις αρνητικές συνέπειες της μηχανοποίησης της εργασίας στην ανάπτυξη της συνείδησης του εργάτη.(Hegel/ Ph.R.,§ 190).

Για τον Hegel , οι αρνητικές αλλοτροιωτικές διαστάσεις και συνέπειες του καταμερισμού της εργασίας δεν είναι τυχαίες, ή αποσπασματικές, αλλά αναγκαίες συνεπειες της ανάπτυξης της αστικής κοινωνίας.

Ο Hegel πρώτος, αντιλαμβάνεται ότι η αγορά όχι μόνο συνδέει και ενοποιεί την κοινωνία, αλλά συγχρόνως και κατα τρόπο αναγκαίο την διασπά και την αποδιαρθρώνει.

Η κοινωνιοποίηση των ατόμων μέσω της αφηρημένης εργασίας, η κοινωνιοποίηση μέσω της αγοράς (Marktvergesellschaftung) προϋποθέτει και αναπαράγει τον διαχωρισμό και την απομόνωσή τους. Η σύνδεση της συγκεκριμένης ξεχωριστής εργασίας του καθενός με το σύνολο των αναγκών, είναι δεν είναι αδιαμεσολάβητα αισθητή.

Η ενότητα γίνεται αφηρημένη απέναντι στην άμεση, απτή πολυδιάσπαση και ιδιαιτερότητα. Η ενότητα της αστικής κοινωνίας, είναι συνεχώς διαταραγμένη, συνεχώς απειλούμενη από φυγόκεντρες δυνάμεις που παράγονται από την ίδια την μορφή της. Το πρόβλημα αυτό το έβελεπε και ο A. Smith,αλλά κατ' αυτόν η αρμονία των συμφερόντων μπορούσε τελικά να επιβληθεί μέσω της αρετής, της αυτοσυγκράτησης και του μετριασμού του ατομικού εγωϊσμού.

Για τον Hegel, όμως αποτελεί αντικειμενική αναγκαιότητα, ανεξάρτηση από όποια αρετή ή καλή θέληση, η αυξανόμενη ανισότητα και ανισορροπία στους κόλπους της κοινων ς, φαινόμενα που απειλούν την συνοχή της.(βλ. Hegel/ Ph.R., §243).

Το πιο σημαντικό από αυτά τα αρνητικά προϊόντα της αστικής ανάπτυξης, είναι η φτώχεια.

Η φτώχεια, θεωρείται αναγκαία συνέπεια που πλήττει την τάξη που είναι συνδεδεμένη με μια ιδιαίτερη εργασία, την εργατική τάξη, που αποτελεί ένα τμήμα της reflektierende Stand.(της τάξης που ασχολείται με την βιομηχανία και το εμπόριο).

Ο Hegel, κάνει την διάκριση πιο προωθημένη μεταξύ reflektierende Stand και τάξης συνδεδεμένης με μια ιδιαίτερη εργασία.(der an diese Arbeit gebundenen Klasse). (Hegel/Ph.R., §243).

./.

(Είναι χαρακτηριστική η χρήση του όρου Klasse και όχι Stand, όσον αφορά τους εργάτες).
Σ'αυτό το επίπεδο, ο Hegel , (που αντιλαμβάνεται λίγο πιο πάνω -Ph.R., § 236-)την δυνατότητα κοινωνικών αντιπαραθέσεων ως σύγκρουση (Kollision) συμφερόντων παραγωγών (Produzenten) και καταναλωτών (Konsumenten), αντιλαμβάνεται την αναγκαία τάση προς κρίση και αναίρεση της δυνατότητας που γεννά η αστική κοινωνία για πραγμάτωση της πραγματικής καθολικότητας. Μόνο που η αναίρεση αυτή δεν οφείλεται στην φτώχεια καθ'εαυτήν, αλλά στις ηθικές και μορφωτικές της συνέπειες.(Hegel/Ph.R.,§ 243,244,245). Ακριβώς επειδή η δυνατότητα της πραγμτικής καθολικότητας, στηρίζεται στην επίμονη εργασία της μόρφωσης (Bildung) (Hegel/PH.R., §187), η οποία οδηγεί το άτομο από την περιορισμένη και εγωϊστική ιδιαιτερότητά του στην συνείδηση της μέθεξής του στην κοινωνική ολότητα και την αντικειμενικά ηθική ζωή.
Την δυνατότητα όμως αυτής της κρίσης, δεν την αντιμετωπίζει όπως οι οικονομολόγοι με την θέση περί αυτορρύθμισης του ελεύθερου ανταγωνισμού αλλά με την θέση περί ''επαγρύπνισης (Aufsicht) και πρόνοιας (Vorsorge) της δημόσιας δύναμης.''(Hegel/Ph.R.,§235).
Αυτά τα πολιτικά-κανονιστικά κριτήρια που εισάγει ο Hegel περιορίζουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό,αντίθετα από ότι η φιλελεύθερη αντίληψη των κλασσικών.(Hegel/Ph.R.,§236,237 για την αναγκαιότητα της Polizei).

Βέβαια, η έννοια της κρατικής παρέμβασης, δεν απουσιάζει από την κλασική πολιτική οικονομία, ούτε από τον Adam Smith.
Όμως, πρόκειται πάντα για παρέμβαση προστατευτική ή ακόμα και διορθωτική αλλά πάντα υποταγμένη στην λογική της αγοράς. Το κράτος της πολιτικής οικονομίας είναι υποταγμένο στις αναγκαιότητες της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας· δεν υπερβαίνει ως λογική, τον ορίζοντα της επιδίωξης του ιδιωτικού οφέλους.

Στον Hegel η ίδια η κοινωνική οργάνωση της εργασίας που μετατρέπει την επιμέρους εργασίας του ατόμου, σε ''γενική εργασία''(την εργασία, την ονομάζει ο Hegel ''αφηρημένη και ποσοτική εργασία'') αυτή είναι και η πηγή των κοινωνικών ανισοτήτων και αντιθέσεων. Η ατομιστική κοινωνία αδυνατεί να υπερβεί από μόνη της τις αντιθέσεις αυτές. Η ενότητά της γίνεται έτσι το αναγκαίο αντικείμενο του ''συστήματος κυβέρνησης''. (System der Regierung).

./.

Η αναρχία που χαρακτηρίζει το ''Σύστημα Αναγκών'' χαρακτηρίζει και το πρώτο επίπεδο του ''συστήματος κυβέρνησης'' όπου η προσπάθεια κυριαρχίας πάων στο ασυνείδητο μένει εντελώς λόγω της μεγαλύτερης ισχύος των επιμέρους συμφερόντων. Σ'ένα δεύτερο επίπεδο, το ''σύστημα κυβέρνησης'' ορίζε ως ''σύστημα δικαίου''. Σ'αυτό εξισορροπούνται οι υπάρχουσες αντιθέσεις όμως μόνο στο βαθμό που το επιτρέπουν οι ισχύουσες σχέσεις ιδιοκτησίας. Το τρίτο ''σύστημα κυβέρνησης'' θεμελιώνεται στην πειθαρχία (Zucht), πρόκειται για ένα αυταρχικό κράτος-ισχύος, μόνο ικανό να τιθασεύσει τις αντιθέσεις της ατομιστικής αστικής κοινωνίας. Κατά τον Hegel η ίδια η δομή της οικονομίας εμποδίζει την δημιουργία κοινού συμφέροντος, εφ' όσον προσανατολίζει ατομιστικά τις επιμέρους βούλήσεις. Μόνο μια ισχυρή εξωτερική προς την ιδιωτική κοινωνία δύναμη μπορεί να αποκαταστήσει μιαν έλλογη κοινότητα. Έτσι, το αυταρχικό κράτος τίθεται ως αναγκαίο συμπλήρωμα της φιλελεύθερης ανταγωνιστικής κοινωνίας.(H.Marcuse/1985, 70-75).

Ο Hegel προσδίδει λοιπόν στο κράτος μια διπλή υπόσταση: είναι αφ'ενός ''εργαλειακό'' και αφ'εταίρου, εμμενές. Σ'ένα πρώτο επίπεδο, περιφρουρεί απλώς τα ιδιωτικά συμφέροντα. Σ'ένα επίπεδο ανώτερο και πιο σύνθετο, το κράτος ενσαρκώνει την εμμενή ανάγκη του ανθρώπου να υπερβεί τα ιδιωτικά του συμφέροντα και να πραγματοποιήσει την καθολική του φύση. Αυτή η δεύτερη διάσταση αντιστοιχεί σ'εκείνο που ονομάζει στην ''Φιλοσοφία του Δικαίου'', ''Αντικειμενικό Πνεύμα''.

Το κράτος υπερβαίνει, μέσω της καθολικότητάς του, τον ατομισμό και τις συνεπόμενες φυγόκεντρες δυναμείς της αγοράς και τις εντάσσει σ'ένα ολοκληρωμένο σύστημα.
Έτσι, το κράτος οφείλει να μετριάζει (mindern) της ανισότητας που αναπόφευκτα γεννά η κοινωνία της αγοράς. (Hegel/System der Sittlichkeit, 84-85)

Αναζητώντας λύση στο μείζον πρόβλημα της αστικής κοινωνίας την φτώχεια, ο Hegel ''βλέπει'' μια επέκταση, μιά αναζήτηση αγορών έξω από τα Εθνικά σύνορα (Kolonisation) (Hegel/Ph.R.,§ 248). αλλά γνωρίζει ότι μια τέτοια λύση θα ήταν ανεπαρκής. Θα μετέθετε το πρόβλημα, ακυρώνοντας την αξίωση για καθολικότητα.
Με βάση τηνα γορά μόνο και τηνεσωτερική λογική της, το πρόβλημα μένει άλυτο:

./.

η κατάσταση της φτώχειας, αποκλείει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού από την σύγχρονη πολιτική ζωή, που θεμελιώνεται στην προσωπική ελευθερία και το καταδικάζει σε μορφές εξάρτησης ανάξιές του ως μέλους της αστικής κοινωνίας. Από την άλλη μεριά, η επιβολή στους πλουσίους μιας υποχρέωσης να συντηρούν τους φτωχούς, απάδει προς την εγγενή λογική της αγοράς, αφού παραβιάζει την θεμελιώδη αρχή της, σύμφωνα με την οποία κριτήριο του ανήκειν στην κοινωνία είναι η αυστοσυντήρηση του ατόμου με βάση των ελεύθερη από όποιους περιορισμούς εργασία του.
Η λύση του Hegel, δεν απορρέει από την λογική της αγοράς, την λογική της αφηρημένης εργασίας ούτε από κάποια τροποποίηση ή βελτίωσή της. Η λύση του είναι πολιτική και εντάσσεται σε μια λογική ευρύτερη εκείνης της αγοράς, που ενώ δεν την αναιρεί την υπερβαίνει.
Η καθολικότητα βασίζεται στην λογική της αφηρημένης εργασίας, την λογική της τυφλής αλληλεξάρτησης, αλλά δεν πραγματοποιείται παρά μέσω της υπέρβασης αυτής της τελευταίας ως μιάς στιγμής της ιστορικής ανάπτυξης.

Η ''τάξη'' της βιομηχανίας (Stand des Gewerbes) ως προσανατολισμένη, λόγω της μορφής της εργασίας της, στην μερικότητα και την ιδιαιτερότητα υπερβαίνει αυτόν τον περιορισμό μέσα από την συντεχνία (Korporation).
Στα πλαίσια της συντεχνίας αποκτά μια ανώτερη συνείδηση της καθολικότητας σε σχέση μ'εκείνη της τυφλής αλληλεξάρτηση μέσω της αγοράς. Αποκτά , έτσι το άτομο, μια δεύτερη οικογένεια (Hegel/Ph.R.,§252).
Στα πλαίσια αυτής της οικογένειας, μπορεί να αντιμετωπισθεί και το πρόβλημα της φτώχειας όχι ως τυχαία αγαθοεργία με ταπεινωτικά, για τον φτωχό, αποτελέσματα, αλλά ως καθήκον του πλούσιου στα πλαίσια μιάς συντροφικότητας (Genossenschaft) η οποία εξαλείφει κάθε εγωϊστική υπερηφάνεια και φθόνο. (Hegel/Ph.R.,§253).
Αυτός είναι ολόγος που κατά τον Hegel η συντεχνία (μαζί με την οικογένεια) αποτελεί ''ηθική ρίζα του κράτους''(sittliche Wurzel des Staats, §255), εφ'όσον δίνει στα μέλη της την συνείδηση της κοινής δραστηριότητας για έναν συλλογικό σκοπό.

./.

Ο σκοπός αυτός αναδεικνύεται στην πληρότητά του στην αντικειμενική ηθική ζωή στην συμμετοχή στο κράτος. (*)

Η πολιτική θεωρία του Hegel, δεν ''εισάγει'' το κράτος ως εξωτερικό περιορισμό της λογικής της αγοράς. Αναζητά την μορφή κράτους που προσιδιάζει σ'αυτήν την κοινωνία, η οποία συγκροτείται κατ'αρχήν στην βάση της λογικής της αφηρημένης εργασίας, όχι για να περιορίσει ή να συγκρατήσει ή να βελτιώσει την λογική αυτή, αλλά για να την αναδείξει ως στιγμή μιάς άλλης λογικής, που την υπερβαίνει. Δεν πρόκειται για νοσταλγία της προκαπιταλιστικής Gemeinschaft, ούτε για κρατισμό, ο οποίος θα αποτελούσε άρνηση της ιδιωτικής κοινωνίας (βλέπε σχετικά την κριτική του στον ανατολι δεσποτισμό, παράγραφο 236 αλλά και την διαφοροποίησή του από το πλατωνικό ιδεώδες).
Ούτε τέλος, πρόκειται απλώς για πρόταση προστατευτισμού της υποανάπτυκτης γερμανικής κοινωνίας απέναντι σ'έναν αναπτυγμένο και ανταγωνιστικό περίγυ Αν και σε μια πρώτη φάση, διαπιστώνει την ανάγκη ''γενικής πρόληψης και διευθέτησης''(Hegel/Ph.R.,§236) προκειμένου να διορθωθούν οι ατέλειες της κοινωνίας της αγοράς, ο Hegel δεν περιορίζεται σ'αυτό.

(*) Είναι χαρακτηριστικό αυτό το σημείο, της ριζικής διαφοράς προσανατολισμού του Hegel σε σχέση με τον Marx. Σύμφωνα με τον τελευταίο, οι αντινομίες της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας, δεν υπερβαίνονται στα πλαίσια μιάς ανώτερης ηθικής πολιτικής βαθμίδας, η οποία δεν αμφισβητεί τις κοινωνικές της αιτίες. Η ''μορφωτική'' δραστηριότητα του κράτους, νομιμοποιεί αλλά δεν αναιρεί τις αντινομίες αυτές γιατί οι τελευταίες δεν αναφέρονται στον βαθμό ανάπτυξης της αυτοσυνειδησίας και της ελεύθερης βούλησης, αλλά σε κοινωνικές μορφές ανεξάρτητης από την συνείδηση και την βούληση.(βλ. επόμενο κεφάλαιο).

./.

Η αντίληψή του για την πολιτική δεν περιορίζει την τελευταία σε μια απλή οικονομική, διορθωτική λειτουργικότητα, σε μια οικονομική πολιτική. Κάτι τέτοιο ήταν ήδη δυνατόν μέσα στα πλαίσια της αγγλικής φιλελεύθερης πολιτικής φιλοσοφίας και πράγματι μια τέτοια οικονομική αντίληψη του πολιτικού βρήκε την θεση της μέσα στηνκλασική πολιτική οικονομία.

Το πραγματικό πρόβλημα που αναθέτει ο Hegel στο κράτος είναι όχι απλώς να πλαισιώσει καινα βοηθήσει την λειτουργία της αγοράς, αλλά να πραγματοποιήσει αυτό που η αγορά υπόσχεται αλλά δεν μπορεί να ολοκληρώσει η ίδια: την πραγματική καθολικότητα. Μέσα σ'αυτή τη νέα προβληματική είναι η οικονομία (: η ιδιωτική κοινωνία στην βάση του συστήματος των αναγκών) που τίθεται ως στιγμή της πολιτικής (: της διεργασίας για την πραγματοποίηση της καθολικότητας) κι όχι το αντίστροφο. Η πραγματοποίηση της καθολικότητας τίθεται όχι ως αποτέλεσμα της οικονομικής αρμονίας αλλά ως απαίτηση πολιτική.

Οι αντινομίες της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας, αναγκαία συνέπεια της κοινωνιοποίησης μεσω της αφηρημένης εργασίας, λύνονται στο επίπεδο του κράτους μέσω μιάς ανώτερης μορφής, άμεσα και συγκεκριμένα καθολικής εργασίας.

Αυτό το είδος εργασίας, έχει ως λειτουργό του μια ξεχωριστή κοινωνική '' τάξη''.

Ο Hegel συνάγει από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, τις 3 βασικές ''τάξεις''(Stände) της σύγχρονης κοινωνίας: την τάξη που σχετίζεται παραγωγικά με την γή (ackerbauende Stand - substantielle Stand) (γαιοκτήμονες - αγρότες), την τάξη της βιομηχανίας και του εμπορίου (Stand des Gewedes) (που συμπεριλαμβάνει και τους εργάτες), και την τάξη της δημόσιας υπηρεσίας.(allgemeine Stand ή absolute Stand).

Πρόκειται για κοινωνικές ομάδες μέσα στο σύστημα αναγκών, που ορίζονται όχι με βάση την σχέση τους με τα μέσα παραγωγής, αλλά με βάση τον τύπο εργασίας που πραγματοποιούν.

Μέσα από την συμμετοχή τους, σ'αυτές τις τάξεις,τα άτομα αναπτύσσουν την κοινωνική, καθολική διάσταση της συνείδησής τους. Μ'αυτό τον τρόπο, υπερβαίνουν τον καθαρά τυπικό χαρακτήρα της καθολικότητας της συνείδησής τους,

./.

τον οποίο παραδέχεται ο Hegel ότι χαρακτηρίζει κατ'αρχήν τα εγωϊστικά δρώντα άτομα. Σ'αυτήν την συμμετοχή, εναποθέτει ο Hegel τις ελπίδες του για την πραγματοποίηση μιας καθολικότητας, μιας κοινότητας: δρόμος που γι'αυτόν περνάει μέσα από την ανάπτυξη της συνείδησης.

Για τον Hegel, οι τρείς αυτές τάξεις της σύγχρονης κοινωνίας αντιστοιχούν όχι μόνο σε τρία διαφορετικά είδη εργασίας, αλλά και -κυρίως- σε τρία ιεραρχημένα επίπεδα αναπτυξης της συνείδησης.
Έτσι, η ''υποστασιακή τάξη'', που η εργασία της την φέρνει σε άμεση σχέση με την φύση, αναπτύσσει μια ανεπεξέργαστη συνείδηση άμεσης πίστης. Η εργασία της είναι άμεση και πάντα συγκεκριμένη· αναφέρεται σε φυσικό κι όχι παραγόμενο αντικείμενο· δεν λαβαίνει αφηρημένη μορφή και καλύπτει σχεδόν όλες του τις αναγκες. (Hegel/Ph.R.,203 & System der Sittlichkeit, 68).
Οι προσδιορισμοί αυτοί της εργασίας τους, στενεύουν τον συνειδησιακό ορίζοντα των μελών της υποστασιακής τάξης, στο επίπεδο της άμεσης δραστηριότητας.
Η δεύτερη ''τάξη'', που σχετίζεται με την βιομηχανία και το εμπόριο, προσεγγίζει ένα υψηλότερο επίπεδο συνείδησης, λόγω ακριβώς της καθολικής αλληλεξάρτησης τωνμελών της, που καθορίζεται από την αφηρημένη μορφή της εργασίας που κυριαρχεί σ'αυτή την σφαίρα. Ωστόσο, ούτε αυτή η τάξη καταστά την συνείδηση της καθολικότητας, εφ'όσον τα μέλη της ενεργούν ως εγωϊστικά και ιδιοτελή, άτομα και η καθολική αλληλεξάρτηση τους επιβάλλεται αντικειμενικά, δηλαδή έξω από την θέλησή τους και την συνείδησή τους.(Hegel/Ph.R., § 204 & System der Sittlichkeit, 65-68). Η μορφή της καθολικότητας, σ'αυτό το επίπεδο είναι για τα κριτήρια του Hegel μια καθολικότητα στο επίπεδο της Verstand(Verstandsallgemeinheit).

Τέλος, η τάξη των δημόσιων λειτουργών, έχει ως αντικείμενο εργασίας την ίδια την καθολικότητα. Το συμφέρον της είναι το συμφέρον της ολότητας και ο σκοπός τους είναι η ίδια η γνώση. Αυτοί λοιπόν, είναι οι φορείς και λειτουργοί του υψηλότερου επιπέδου συνείδησης: της καθολικής συνείδησης, εφ'όσον το καθολικό δεν τους επιβάλεται ως εξωτερική αναγκαιότητα αλλά η εργασία τους συνίσταται στο να το υπηρετούν συνειδητά.(Hegel/Ph.R.,205 & System der Sittlichkeit, 63-65).

./.

Αυτό που έχει σημασία για τον Hegel και ότι η καθολικότητα δεν μπορεί να αποτελέσει συνειδητό αντικείμενο δραστηριότητας της δεύτερης τάξης. Η κοινωνικοποίηση μέσω της αφηρημένης εργασίας, παραμένει αφηρημένη η ίδια, αν αφεθεί στην υποκειμενικότητα και μονομέρεια που χαρακτηρίζουν την σφαίρα των αναγκών.(Hegel/Ph.R.,§250).
Δεν είναι η αστική τάξη που εκφράζει την ανώτερη συνείδηση της καθολικότητας, αλλά μια άλη τάξη: ''Η καθολική τάξη, ακριβέστερα εκείνη που αφοσιώνεται στην υπηρεσία της κυβέρνησης, έχει άμεσα ως προσδιορισμό της να έχει το καθολικό ως σκοπό της ουσιώδους δραστηριότητάς της.'' (Hegel/Ph.R.,§303).

Όμως, αυτή η πραγματοποίηση της πραγματικής - πολιτικής - καθολικότητας δεν αναιρεί την προηγούμενη μορφή καθολικότητας -την ''τυφλή'' διαμεσολαβημένη από την αγορά- αλλά την διατηρεί και την υπερβαίνει.

* * *

Για τον Hegel, η ιδιωτική αστική κοινωνία, βασίζεται σε μια κοινωνικοποίηση των εξατομικευμένων μελών της, μέσω της αγοράς· κοινωνικοποίηση αντιφατική και επισφαλής, επιρρεπής σε κρίση και αποσύνθεση. Η δυνατότητα υπέρβασης των προβλημάτων αυτής της κοινωνικοποίησης δεν είναι εγγενής στην σφαίρα της ιδιωτικής κοινωνίας της ίδιας, αλλά της παρέχεται από την ανώτερη και υπερβαίνουσα σφαίρα της πολιτικής, της οποίας η πρώτη, αποτελεί στιγμή.
Ο Hegel κληρονομεί από την αγγλική πολιτική οικονομία ένα μέρος από τους προβληματισμούς που αφορούν το ζήτημα της συνοχής και αστικής κοινωνίας, αλλά θέτει το ζήτημα αυτό με πρωτότυπο τρόπο διευρύνοντας την κεντρική, για την πολιτική οικονομία, έννοια της εργασίας.
Η εργασία, δεν έχει στον Hegel στενά οικονομικό περιεχόμενο.

./.

Αποτελεί μια σύνθετη έννοια που περιγράφει δραστηριότητες όχι μόνο οικονομικές και περιλαμβάνει το σύνολο της κουλτούρας - ιδιαίτερα δε την πολιτική εργασία, την συνειδητή εργασία των πολιτικών θεσμών και του κράτους.
Είναι η ''εργασία της 'Εννοιας'' που αναπτύσσεται ως οργανισμός με νοήμον κέντρο την συνειδητή πολιτική. (βλ.

Μέσα στην σφαίρα των αναγκών, όπου βασιλεύει, η εξατομίκευση και η τυχαία αλληλεξάρτηση, το μόνο σταθερό στοιχείο αποτελεί το Δίκαιο.(Hegel/Ph.R.,§229).

Το Δίκαιο αυτό λειτουργεί και ισχύει μέσα στα πλαίσια ενός πολιτικού θεσμικού συστήματος.
Μέσω του συστήματος αυτού, περβαίνονται οι αντιθέσεις της ιδιωτικής κοινωνίας και καθίσταται δυνατή μια ανώτερη μορφή, πολιτικής πλέον, κοινωνικοποίησης

Θεσμοί αυτού του συστήματος, είναι το σύστημα της Δικαιοδοσίας και η Αστυνομίς της οποίας η δραστηριότητα έχει τον χαρακτήρα επίβλεψης και πρόληψης των αντιθέσεων και συγκρούσεων που ανακύπτουν στους κόλπους της ιδιωτικής κοινωνίας. Η τελευταία καθίσταται έτσι, αντικείμενο της κρατικής δραστηριότητας, η οποία την απορροφά και την υπερβαίνει λύνοντας τα προβλήματα που προκαλεί η εγγενής στην ιδιωτική κοινωνία τάση για κρίση.
Η κρατική αυτή δραστηριότητα δεν αναιρεί τα αίτια της κρίσης(: σε τελευταία ανάλυση το τυπικό για την σύγχρονη κοινωνία διαχωρισμό της εργασίας από τους υλικούς όρους της), αλλά έχει ως σκοπό τονέλεγχο των εγωϊστικών και κατά συνέπεια κεντρόφυγων - πρακτικών που απορρέουν από αυτά τα αίτια και την αποκατάσταση της κοινωνικής ενότητας που δεν μπορεί να είναι παρά πολιτική ενότητα, εφ'όσον ο έλεγχος αυτός είναι αδύνατος από τις ίδιες της δυνάμεις της αγοράς.
Η ενδιάμεση βαθμίδα - θεσμός, που καθιστά εφικτή αυτή την πολιτικοποίηση (ή αλλοιώς ενοποίησης) της κοινωνίας είναι η Συντεχνία (korporation).

Το κράτος δεν οριοθετεί τους εγωϊσμούς των ατόμων, άμεσα, αλλά οριοθετεί τους, πρωτοβάθμια ήδη, ενοποιημένους και ομαδοποιημένους σε συντεχνίες εγωϊσμούς.(*)

(*) ''Η κρατική τελεολογική Αρχή γίνεται το μέτρο και το όριο των εγωϊσμών των συντεχνιών και η κάθε ξεχωριστή συντεχνία γίνεται το μέτρο και το

./.

Η εργασία αυτή διαφοροποιείται ριζικά από τις εργασίες των άλλων μελών της κοινωνία, εργασίες υποταγμένες στις ιδιοτελείς υποκειμενικές σκοποθεσίες, που εκπληρώνονται σε μή επιδιωκόμενα αποτελέσματα, γιατί αυτή η εργασία ολοκληρώνεται συνειδητά σε αυτό που είναι πραγματικότητα· δεν συγκροτεί ασυνείδητα την πραγματικότητα αλλά αποτελεί την ίδια την συνείδησή της.

Και αυτή η πραγματικότητα στην σύγχρονη κοινωνία είναι το κράτος, με το σύστημα των δικαιοπολιτικών του θεσμών, γιατί μόνο στα δικά του πλαίσια πραγματοποιείται η συγκεκριμένη γενικότητα, η λογικότητα με την έννοια ότι η δική του ύπαρξη και πράξη, η δική του εργασία έχει ως συνειδητό, έλλογο σκοπό, αυτό που για ιδιαίτερα άτομα προκύπτει ασυνείδητα μέσα από τις ιδιοτελείς τους εργασίες: την συγκρότηση της ολότητας, την πραγματοποίηση της γενικής αλληλεξάρτησης και συγχρόνως της γενικής ελευθερίας.

όριο των εγωϊσμών των μελών της.''(K Psychopedis/1984, 132).

'Ολη η διαλεκτική της φιλοσοφίας του Δικαίου, οργανώνεται από αυτήν την κρατική τελεολογική Αρχή.

Είναι η εργασία του Πνεύματος που διευθετεί τις αντινομίες, αποκλίσεις και εγωϊστικές πρακτικές της αστικής κοινωνίας, χωρίς να καταργεί τις κοινωνικές προϋποθέσεις της κοινωνικοποίησης μέσω της αγοράς.

Εδώ έγκειται και η θεμελιώδης διαφορά με την κοινωνική θεωρία του Marx όπου οι κοινωνικές αυτές προϋποθέσεις είναι περιοριστικές όσον αφορά τις πολιτικές μορφές κοινωνικότητας.

Στην κριτική της πολιτικής οικονομίας, (βλ. επόμενα κεφάλαια), δεν υπάρχει άλλη διαλεκτική (π.χ. εκείνη της αυτοσυνείδησίας του Πνεύματος) από εκείνη της αξιακής μορφής. 'Ετσι, δεν στοιχειοθετείται αλλη τελεολογί πλήν εκείνης του Κεφαλαίου με συνέπεια να καθίσταται αδιανόητη η υλοποίηση της ''πραγματικής καθολικότητας'' χωρίς υπέρβαση της ίδιας της μορφής οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας στην αστική κοινωνία.

./.

II . ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΣΤΟΝ Κ. MARX

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΠΛΗ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στον Marx η ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, παίρνει την μορφή μιάς φαινομενολογικής ανάλυσης. Σημείο εκκίνησης είναι το εμπόρευμα: η κυτταρική μορφή αυτού του τρόπου παραγωγής.

Η ανάλυση της μορφής αυτής περνάει από την εμπειρική αίσθησή της, στην κατανόησή της, ως σχέσης και στην ανάδειξη της εσωτερικής της αντίφασης. Αυτά είναι στάδια της διαδικασίας της γνώσης, από το φαινόμενο στην ουσία.

Παράλληλα, όμως, σηματοδοτούν αντίστροφα την αναγκαιότητα εμφάνισης της ουσίας με τη συγκεκριμένη αυτή μορφή.

Ποιά είναι όμως, η ''ουσία'' που εμφανίζεται μέσα από την μορφή εμπόρευμα; Η ''ουσία'' την οποία προσεγγίζει η γνώση μέσα από την διαδικασία των αφαιρέσεων ; Στον Hegel, η ουσία που κρύβεται πίσω από τις εμπειρικές υπάρξεις είναι το Απόλυτο Πνεύμα.

Αυτό είναι που νοηματοδοτεί τις εμπειρικές υπάρξεις, οι οποίες το περιέχουν, ως εγγενή τους σκοπό. Το απόλυτο αυτό πνεύμα αποτελεί το τέλος της διαδικασίας της γνώσης αλλά και της διαδικασίας του ιστορικού γίγνεσθαι. Εφ'όσον είναι απόλυτο δεν υπόκειται σε κίνηση, δεν περιέχει αντίφαση. Η αντίφαση είναι στοιχείο του μή απόλυτου, είναι η κινητήρια δύναμή του προς το απόλυτο. Το απόλυτο επομένως, είναι αϊστορικό. Ως τέλος της ιστορίας δεν μπορεί παρά να είναι έξω από αυτήν:

Στον Marx, όμως, τουλάχιστον μετά την Γερμανική Ιδεολογία(*), η ανθρώπινη ''ουσία''δεν είναι παρά το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.

(*) Ήδη, ωστόσο, από το 1844, ο Marx, προσπαθεί να υπερβεί τον χεγκελιανό εγκλωβισμό στην προβληματική της αυτοσυνείδησης και να θέσει την προτεραιότητα του,έξω από την συνείδηση,κόσμου στην ''ουσία'' του ανθρώπου και στην αυτοσυνείδηση.

''Για τον Hegel η ουσία του ανθρώπου -ο άνθρωπος- ταυτίζεται με την αυτοσυνείδηση (selbstbewußtsein). Κάθε αποξένωση της ανθρώπινης ουσίας δεν είναι λοιπόν παρά αποξένωση της αυτο-συνείδησης. Η αποξένωση της αυτοσύνείδησης δεν αναγνωρίζεται ως έκφραση της πραγματικής αποξένωσης του ανθρώπινου όντος - η έκδρασή της που αντανακλάται στο χώρο της γνώσης και της σκέψης''(K. Marx X 44/ 198/575).

./.

Μ'αυτή την έννοια, η ''ουσία'' είναι ιστορικά καθορισμένη, υπόκειται σε αντιφάσεις και συνεπώς σε κίνηση. Η ανάλυση της μορφής δεν είναι επομένως, μια φαινομενολογία που οδηγεί στο απόλυτο, αλλά ανάλυση της μορφής εμφάνισης ενός μή απόλυτου, ενός πεπερασμένου.
Αυτό το πεπερασμένο είναι η κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας. Είναι δηλαδή κι αυτό μια μορφή. Μορφή ποιάς "ουσίας„; της εργασίας ως Gattungstätigkeit.
"Ουσία„, η οποία όμως δεν μπορεί να υποστασιοποιηθεί σε ξεχωριστή οντότητα ανεξάρτητη από την μορφή εμφάνισής της.
Το ζήτημα λοιπόν δεν τίθεται ως βαθμιαία προσέγγιση της ουσίας, ως ''αποκάλυψη'' της ουσίας, αλλά ως ανάπτυξη των μορφών εμφάνισής της.
Κίνητρο αυτής της θεωρητικής παρακολούθησης της ανάπτυξης των μορφών, είναι βέβαια, η πραγματική υπέρβασή τους: η ιστορική υπέρβαση των πραγματικών ουσιωδών κοινωνικών σχέσεων των οποίων εκδηλώσεις αποτελούν.
Όμως, αυτή η διαλεκτική της ιστορικής υπέρβασης δεν συγχέεται με την διαλεκτική ανάπτυξης των μορφών: η πραγματική υπέρβαση δεν είναι αποτέλεσμα ''αυτοσυνειδησίας'', προϊόν της εργασίας του πνεύματος.

Έτσι, η ''τελεολογική'' μορφή της διαλεκτικής του κεφαλαίου δεν παραπέμπει σε καμμιά τελεολογία της ιστορίας, αλλά εξυπηρετεί ανάγκες της παρουσίασης: παράγει την νοητική πρόσληψη του πραγματικού κι όχι το ίδιο το πραγματικό. Έχει δηλαδή γνωσιολογικό αλλά όχι οντολογικό χαρακτήρα.

Όπως και στην θεωρία του Hegel, έτσι και σ'εκείνη του Marx, είναι κεντρικής σημασίας η έννοια της εργασίας. Όμως, στην δεύτερη περίπτωση, η έννοια αυτή δεν αναφέρεται στην δραστηριότητα του πνεύματος μέσω της οποίας αυτό κατακτά και πραγματοποιεί την έννοιά του(*), αλλά αναφέρεται

(*) ''Η άποψη του Hegel, είναι η άποψη της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Αντιλαμβάνεται την εργασία ως την ουσία του ανθρώπου -ως την αυταπόδεικτη ουσία του ανθρώπου: βλέπει μόνο την θετική, κι όχι την αρνητική πλευρά της εργασίας. Η εργασία είναι η πορεία του ανθρώπου προς την ύπαρξή του για τον εαυτό του (Fürsichwerden des Merischen) μέσα στην αλλοτρίωση, ή ως αλλοτριωμένου ανθρώπου.

./.

στην ειδική ανθρώπινη δραστηριότητα (Gattungstätigkeit), μέσω της οποίας και μόνο, επιβιώνει το ανθρώπινο είδος, μετασχηματίζοντας την ύλη σε χρήσιμη και κατάλληλη για την ικανοποίηση των αναγκών του.

Η ουσιώδης αυτή δραστηριότητα, βρίσκεται στην βάση κάθε κοινωνίας, που είνα αδιανόητη χωρίς κάποια μορφή ''συνεργασίας'' δηλαδή χωρίς κάποια μορφή κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας.

Η μόνη εργασία που ο Hegel γνωρίζει και αναγνωρίζει είναι η αφηρημένα πνευματική (abstrakt geistige) εργασία. Αυτό λοιπόν που αποτελεί την ουσία της φιλοσοφίας -η αλλοτρίωση του ανθρώπου στην αυτογνωσία του (Entübßerung des sich wissenden Menschen), ή η αλλοτριωμένη επιστήμη που νοεί τον εαυτό της (die sich denkende entäußerte wissenscheff)- ο Hegel το αντιλαμβάνεται σαν την ουσία της εργασίας· και για τούτο μπορεί να συγκεντρώσει τα ξεχωριστά στοιχεία και φάσεις της περασμένης φιλοσοφίας και να παρουσιάσει τη φιλοσοφία του, σαν ''την Φιλοσοφία'' (K. Marx /X 44, 198, 574), (υπογρ. Σ.Δ.).

./.

Στην κριτική της πολιτικής οικονομίας, ο Marx, δεν αναλύει την εργασία γενικά, σαν να αποτελούσε φυσική, αϊστορική δραστηριότητα, αλλά την καπιταλιστική μορφή οργάνωσής της.(*)

(*) Σύμφωνα με μια διατύπωση που βρίσκουμε στην ''Γερμανική Ιδεολογία'', οι άνθρωποι αρχίζουν να διακρίνουν τον εαυτό τους από τα ζώα από την στιγμή που αρχίζουν να παράγουν τα μέσα συντήρησής τους.(K.Marx/ /Γ.Ι., 61/21). Η ίδια η επιβίωσή τους προϋποθέτει την ικανοποίηση ορισμένων αναγκών. ''Η ζωή απαιτεί πριν από κάθε τι άλλο, φαγητό και πιοτό, κατοικία, ρούχα και μερικά άλλα πράγματα. Η πρώτη ιστορική πράξη είναι έτσι η παραγωγή των μέσων για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών, η παραγωγή της ίδιας της υλικής ζωής''.
(K. Marx /Γ. Ι. , 73/28).
Έχει σημασία να υπογραμμισθεί, ότι για τον Marx , αυτό αποτελεί μια ιστορική πράξη κι όχι μια φυσική λειτουργία: αναφέρεται όχι στον άνθρωπο γενικά, αλλά στον ιστορικό άνθρωπο, δηλαδή στους ιστορικούς τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επιτελούν τέτοιου είδους πράξεις. Η ίδια η πράξη της ικανοποίησης στοιχειωδών αναγκών επιβίωσης καθώς και τα μέσα και τα όργανα αυτής της πράξης οδηγούν σε νέες ανάγκες. Οι άνθρωποι, λοιπόν παράγουν όχι μόνο τους υλικούς όρους της ζωής τους, αλλά παράγουν και μέρος των αναγκών τους. Οι ανάγκες αυτές που δεν τίθενται άμεσα από τη φύση -όπως η ανάγκη της βιολογικής επιβίωσης- είναι ανάγκες ειδικά ανθρώπινες, δηλαδή μή ζωώδεις, δηλαδή ανάγκες κοινωνικές. Ο Marx αντιμετωπίζει αυτά τα δύο γεγονότα όχι ως στάδια αλλά ως ''στιγμές'' της κοινωνικής δραστηριότητας. Λειτουργούν συγχρόνως και σε συνδιασμό με μια τρίτη στιγμή: την αναπαραγωγή του είδους.
Η οικογένεια μέσα από την οποία πραγματοποιείται αυτή η αναπαραγωγή, ήταν κατ'αρχήν και η μόνη κοινωνική σχέση γιατί μέσα από αυτή εκπληρώνοντας και οι λειτουργείες που αντιστοιχούν στις δύο άλλες ''στιγμές'' εξωοικογενειακές, ξεχωριστές κοινωνικές δραστηριότητες.

Η παραγωγή της ζωής, τόσο του καθενός μέσα στην εργασία όσο και καινούργιας ζωής μέσω της γέννησης απογόνων, εμφανίζεται τώρα, ως

./.

Για να το κάνει αυτό, διατυπώνει κατ'αρχήν την θεωρία του για την αξία, επι τη βάσει των προϋποθέσεων, όχι της καπιταλιστικής, αλλά της απλής εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας.

μια διπλή σχέση: απότη μια μεριά ως φυσική, και από την άλλη, ως κοινωνική σχέση. Λέγοντας κοινωνική, εννοούμε τη συνεργασία πολλών ατόμων, άσχετα κάτω από ποιές συνθήκες, με ποιό τρόπο και για ποιό σκοπό. Από δώ προκύπτει ότι ένας καθορισμένος τρόπος παραγωγής, ή βιομηχανικό στάδιο, συνδυάζεται πάντα μ'έναν καθορισμένο τρόπο συνεργασίας ή κοινωνικό στάδιο, και αυτός ο τρόπος συνεργασίας είναι ο ίδιος μια ''παραγωγική δύναμη''(Produktivkraf). Προκύπτει επίσης, ότιη μάζα των παραγωγικών δυνάμεων που είναι προσιτές στον άνθρωπο, καθορίζει τη φύση της κοινωνίας, άρα, ότι την ''ιστορία της ανθρωπότητας'', πρέπει πάντοτε να τη μελετάμε και να την επεξεργαζόμαστε σε σχέση με την ιστορία της βιομηχανίας και της ανταλλαγής''. (K. Marx /Γ. I., 75/29-30).

Κατ'αρχήν, λοιπόν, η παραγωγική δύναμη, έχει ως βάση τη συνεργασία των ανθρώπων για την ικανοποίηση των αναγκών τους. Προϋποθέτει τη συνεργασία τους, δηλαδή μια κοινωνική σχέση. Η συνεργασία των ανθρώπων, αναπτύσσει τα εργαλεία της εργασίας τους και την παραγωγικότητά της, μέσω του καταμερισμού της εργασίας.
Ο καταμερισμός της εργασίας κατανοείται ως ιστορικό προϊόν της ανάπτυξης της κοινωνικότητας των ανθρώπων όπου ''πρώτη'' πράξη αυτής της κοινωνικότητας, δεν είναι, παρά η συνεργασία τους για την ικανοποίηση των αναγκών τους και για την αναπαραγωγή τους.

./.

Το ζητούμενο είναι, η θεμελίωση του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας. Ο κοινωνικός αυτός χαρακτήρας της εργασίας, που εκδηλώνεται στην αξιακή μορφή, είναι ευκολώτερο να θεμελιωθεί στο γενικότερο αφηρημένο επίπεδο: όπου τα μέλη της κοινωνίας υποτίθεται ως εμπορευματοπαραγωγοί - εμπορευματοκάτοχοι των οποίων οι σχέσεις εμπεδώνονται στην σφαίρα των ανταλλαγών.

Η μαρξική θεωρία της αξίας στηρίζεται στην κατηγορία της αφηρημένης εργασίας, η συγκρότηση της οποίας επιφέρει μια τομή στην κλασική αντίληψη. Η γενική αφηρημένη εργασία αποτελεί την κοινή ουσία όλων των εμπορευμάτων. Πάνω σ'αυτή την κατηγορία θεμελιώνεται η διάστασή τους ως κοινωνικά μεγέθη.
Για την δική μας παρουσίαση, η αφηρημένη εργασία έχει ενδιαφέρον από τρείς απόψεις:

1) Στην τάξη παρουσίασης του κεφαλαίου, αποτελεί τον πρώτο προσδιορισμό της έννοιας ''εργασία''. Ο Marx, επιλέγει ως αφετηρία της διαδικασίας παρουσίασης, το εμπόρευμα(*).

(*) βλ. και ''Randgloßen zu Wagners...'', όπου ο Marx τονίζει ότι δεν ξεκινά από ιδέες ή αφαιρέσεις, αλλά από το εμπόρευμα: το ''το απλούστερο οικονομικό συγκεκριμένο'' (das einfachste ökonomische konkretum).
''Το σημείο από το οποίο ξεκινάω, είναι η απλούστερη κοινωνική μορφή, με την οποία παρουσιάζεται το προϊόν της εργασίας στην σημερινή κοινωνία και αυτή η μορφή είναι το ''εμπόρευμα''. (MEW 19,369).

./.

Για την ακρίβεια, η πραγματική προϋπόθεση για την ανάλυση του κεφαλαίου είναι η κατανόηση της κοινωνικής σχέσης, χρήμα. Το χρήμα αποτελεί την γενική μορφή της αξίας, η οποία για να κατανοηθεί στην αυτονόμησή της πρέπει να κατανοηθεί προηγουμένως στην ενότητά της με την αξία χρήσης, μέσα στο εμπόρευμα. Αυτή η εκκίνηση απότην απλούστερη σε προσδιορισμούς σχέση, στηρίζεται στην απλούστερα προσδιορισμένη έννοια της εργασίας: την αφηρημένη εργασία. Η διάκριση της εργασίας σε συγκεκριμένη και αφηρημένη, σε εργασία παραγωγό αξίας χρήσης και σε εργασία παραγωγό αξίας, αποτελεί το πρώτο βήμα στην κατανόηση της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου. Η πρώτη κίνηση της διαδικασίας γνώσης είναι αρνητική: η εργασία δεν είναι αυτό που φαίνεται μόνο, εργασία δηλαδή ωφέλιμη, προσανατολισμένη στην παραγωγή ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας που ικανοποιεί συγκεκριμένη ανάγκη.

Ένας τέτοιος ορισμός της δεν θα την κατανοούσε ως κοινωνικό μέγεθος αφού δεν θα εντόπιζε μέσα στην άπειρη ποικιλία των συγκεκριμένων μορφών της εργασίας την βάση της κοινωνικής τους συγκρισιμότητας.

Έτσι, η κατηγορία της αφηρημένης εργασίας αποτελεί το θεμέλιο της θεωρίας του κεφαλαίου, ως κοινωνικής σχέσης. Η ανάπτυξη της θεωρίας αυτής, αρθρώνεται στην κάθε της φάση σε έναν εμπλουτισμό των προσδιορισμών της έννοιας ''εργασία'' .

2) Η κατηγορία της αφηρημένης εργασίας, ως αναλυτική κατηγορία που είναι, ως κατηγορία δηλαδή που προσδιορίζει την αναλυόμενη σχέση σ'ένα καθορισμένο επίπεδο αφαίρεσης, αποτελεί μιαν αφηρημένη κατηγορία.

Αφαιρεί δηλαδή απότο αντικείμενο της σκέψης, μια σειρά προσδιορισμών και δεν περιγράφει παρά εκείνους μόνο, που κρίνονται ουσιώδεις σ' αυτό το επίπεδο. Τί αφαιρείται στην προκειμένη περίπτωση; Αφαιρείται πάνω απ'όλα, ο τρόπος που τα εμπορεύματα παράγονται. Αν στην έννοια της αφηρημένης εργασίας έχουμε τον πρώτο προσδιορισμό του ''κοινωνικού'', το κοινωνικό αυτό, αφορά την σφαίρα ανταλλαγής των εμπορευμάτων.

./.

Πρόκειται για μια πρώτη περιγραφή αυτής της σφαίρας, προτού αναλυθεί η σφαίρα της παραγωγής.
Αυτή τη πρώτη περιγραφή, ονομάζει ο Marx ''απλή κυκλοφορία''.
Ενώ είναι γνωστή η έμφαση που δίνει στις σχέσεις παραγωγής, δεν αρχίζει από αυτές, αλλά απότην απλή κυκλοφορία. Η εξήγηση βρίσκεται στο ότι ο Marx επιλέγει να αναπτύξει την παρουσίασή του, προχωρόντας όχι μόνο από απλούστερες κατηγορίες σε σύνθετες αλλά και από απλούστερες ολότητες σε πιο σύνθετες.
Η ''απλή κυκλοφορία'' αποτελεί την πιο απλή, την πιο γενική κοινωνική ολότητα, περιγράφει δηλαδή την σύγχρονη κοινωνία στους πιο γενικούς της προσδιορισμούς ως κοινωνία εμπορευματοκατόχων.
Γι'αυτό ο Marx την ονομάζει ''πρώτη ολότητα'' (erstes Ganzes).
Στην πιο αφηρημένη της γενικότητα, η κοινωνική αυτή ολότητα συνέχεται από τον κοινωνικό δεσμό του χρήματος.
Το χρήμα αποτελεί στα πλαίσιά της, το nexus varum et honimum.
Και η κατηγορία που βρίσκεται στην βάση αυτής της σχέσης είναι η αφηρημένη εργασία. Το χρήμα ορίζεται ως αποκρυστάλλωση ποσότητας κοινωνικής, γενικής αφηρημένης εργασίας.
Η καπιταλιστική κοινωνική ολότητα, επομένως, στον απλούστερο προσδιορισμό της, ως κοινωνία εμπορευματοϊδιοκτητών, είναι μια κοινωνία όπου τα άτομα-μέλη της, συνέχονται διαμέσου της αφηρημένης αξιοπαραγωγού εργασίας τους.

3) Αν ο αφηρημένος χαρακτήρας αποτελεί τον πιο γενικό προσδιορισμό της αξιοπαραγωγού εργασίας, γιατί αυτός ο προσδιορισμός αποτελεί στιγμή στην ανάπτυξη της έννοιας του κεφαλαίου; Γιατί αποτελεί μια αναλυτική κατηγορία του κεφαλαίου, δηλαδή μια κατηγορία επιδεκτική, επαναπροσδιορισμού προς την κατεύθυνση αυτή;
Η απάντηση βρίσκεται μέσα στην μαρξική της κατανόηση όχι μόνο ως αφαίρεσης αναλυτικής, αλλά και ιστορικής. Η αφαίρεση από την εργασία των συγκεκριμένων, οφέλιμων, ειδικών, ειδικών χαρακτηριστικών της είναι μια πραγματική ιστορική αφαίρεση, η οποία πραγματοποιείται μέσα από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος γνωρίζει την μεγαλύτερή του ανάπτυξη μόνο υπό την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

./.

Η γενική αφηρημένη εργασία δεν κυριαρχεί ιστορικά, παρά μόνο στον βαθμό που η γενική αφηρημένη δυνατότητα προς εργασία, γίνεται εμπόρευμα.

Είναι επομένως η αφαίρεση αυτή, ιστορικό προϊόν του κεφαλαίου.

Ο αναλυτής δεν την παράγει αυτός, αλλά την βρίσκει εμπρός του εκπληρωμένη από το κεφάλαιο. Όταν την επιλέγει ως πρώτη φάση της παρουσίασής του, έχει ήδη υπόψη του τις ιστορικές συνθήκες παραγωγής της, αλλά τις αφαιρεί (: εδώ έγκειται η δική του αναλυτική αφαίρεση). Αυτό που θα αναλυθεί αργότερα, εδώ προϋποτίθεται.

Έτσι, η αφηρημένη εργασία, ενέχει ως εγγενή σκοπό της το κεφάλαιο, επομένως αποτελεί κατηγορία του, στιγμή της λογικής του ανάπτυξης.

./.

1. Αφηρημένη εργασία και χρήμα: συγκρότηση του γενικού-κοινωνικού δεσμού στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας.

Ο Marx , αρχίζει την έκθεσή του με την παρατήρηση ότι το εμπόρευμα αποτελεί την ''στοιχειώδη υπόσταση''(elementarisches Dasein) του αστικού πλούτου, ο οποίος παρουσιάζεται άμεσα σαν ένας σωρός εμπορευμάτων. Το σημείο εκκίνησης της ανάλυσης είναι, λοιπόν, ένα στοιχείο της εμπειρικής πραγματικότητας, έτσι όπως παρουσιάζεται άμεσα στις αισθήσεις. Σύμφωνα με την χεγκελιανή μέθοδο, αυτή η παρατήρηση του αισθητού αντικειμένου αποτελεί την πρώτη μόνο βαθμίδα στην διαδικασία της γνώσης του. Στην δεύτερη βαθμίδα θα πρέπει το αντικείμενο να κατανοηθεί ως σχέση.

Ο Marx, έχοντας κατά νού την αναγκαιότητα αυτής της διαδοχικής προσέγγισης, δηλώνει ότι το εμπόρευμα δεν μπορεί να κατανοηθεί ως σχέση, όσο μένουμε στην αντίληψη της αισθητής του μόνο ποιότητας. Αυτή την αισθητή ποιότητα, δηλαδή τα χαρακτηριστικά του,που το καθιστούν κατάλληλο προς ορισμένη χρήση την ονομάζει ο Marx, αξία χρήσης. Η χρήση βέβαια αντιστοιχεί σε κάποια ανάγκη και οι ανάγκες είναι κοινωνικές, όπως έχει ήδη δείξει ο Marx τόσο στα ''Χειρόγραφα του 1844''όσο και στην ''Γερμανική Ιδεολογία''. Το εμπόρευμα συμμετέχει επομένως ως αξία χρήσης σε κάποια κοινωνική σχέση. Η σχέση αυτή όμως, που είναι η κατανάλωσή του, δεν είναι σχέση που το συγκροτεί ως εμπόρευμα, αλλά σχέση που το καταστρέφει ως αξία χρήσης.
Είναι δηλαδή σχέση όχι εγγεγραμμένη στον εμπορευματικό χαρακτήρα του αντικειμένου χρήσης. Σχέση που αφορά την χρήση αντικειμένου (ή υπηρεσίας), ανεξάρτητα από το άν αυτό (αυτή), έχει την μορφή εμπορεύματος ή όχι. Ένα προϊόν έχει ορισμένες ιδιότητες και παρέχει ορισμένες υπηρεσίες, που αντιστοιχούν σε κοινωνικές ανάγκες ανεξάρτητα από το άν αγοράζεται από τον χρήση του ή προσφέρεται ελεύθερα σε αυτόν. Η σχέση λοιπόν της κατανάλωσης δεν είναι εσωτερική στην εμπορευματική μορφή και επομένως δεν μπορούμε από αυτήν να συνάγομε την αναγκαιότητα της εμπορευματικής μορφής. Όμως, ήδη η παρατήρηση αυτή μας ανάγκασε να διακρίνουμε την εμπορευματική ιδιότητα ως μορφή, διακριτή από το υλικό περιεχόμενου του πλούτου της κοι-

./.

νωνίας.

΄΄Οποιαδήποτε και αν είναι η κοινωνική μορφή του πλούτου, το περιεχόμενό του το αποτελούν αξίες χρήσης...΄΄ (K. Marx /Σ , 30/15).

Αν η μορφή αυτή δεν είναι εγγενής στην αξία χρήσης, τότε είναι καθορισμένη ιστορικά. Κι επειδή ο ιστορικός καθορισμός της χρήσης είναι ανεξάρτητος από την μορφή, ο ιστορικός καθορισμός που ενδιαφέρει εδώ (: αυτός δηλαδή που προσδίδει στην μορφή χαρακτήρα κοινωνικής σχέσης) δεν μπορεί να αφορά την κατανάλωση αλλά την παραγωγή του εμπορεύματος.

΄΄Η αξία χρήσης, παρ'όλο που είναι αντικείμενο κοινωνικής ανάγκης και συνδέεται, κατά συνέπεια με την κοινωνία, δεν εκφράζει ωστόσο καμιά κοινωνική παραγωγική σχέση΄΄.(K.Marx / ibid, 30/15).

Στον χώρο των κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων, πρέπει να αναζητηθούν οι καθορισμοί της εμπορευματικής μορφής.

Σε τί συνίστανται όμως οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής των εμπορευμάτων; Τί προσδίδει στα προϊόντα της εργασίας χαρακτήρα εμπορεύματος;

Κατ'αρχήν, η παραγωγή εμπορευμάτων προϋποθέτει την ανάπτυξη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, και του αντίστοιχου συστήματος κοινωνικών αναγκών.

Οι εμπορευματικές ανταλλαγές προϋποθέτουν την ύπαρξη ατομικών αναγκών που δεν ικανοποιούνται από μόνα τα προϊόντα των ατομικών εργασιών.

Οι ανάγκες αυτές γίνονται από ατομικές, κοινωνικές με την μεσολάβηση του εμπορεύματος. Το εμπόρευμα λοιπόν είναι το προϊόν που παράγεται από έναν παραγωγό, ο οποίος προτίθεται όχι αν το χρησιμοποιήσει ο ίδιος, αλλά να το πουλήσει, ώστε να μπορέσει να αγοράσει κατόπιν τα προϊόντα άλλων παραγωγών -εμπορεύματα δηλαδή τα οποία είναι <u>γι'αυτόν</u>(και όχι για τους παραγωγούς τους), αξίες χρήσης. Οι προϋποθέσεις , λοιπόν, της παραγωγής εμπορευμάτων είναι <u>ιστορικές</u>. Ενώ, πάντοτε, τα προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας παρείχαν κάποιες υπηρεσίες, ήσαν δηλαδή πάντοτε αξίες χρήσης, μόνο σ'ένα ιστορικό στάδιο, ανεπτυγμένου κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, οι αξίες χρήσης αυτές έπαψαν να αναλώνονται αδιαμεσολάβητα, κι επομένως έπαψαν να παράγονται με κριτήριο τη χρήση και άρχισαν να παράγονται με κριτήριο την ανταλλαγή. Μόνο σ'αυτό το ιστορικό στάδιο συγκροτήθηκε η εμπορευματική ως μορφή κοινωνικά κυρίαρχη. Αυτή η μορφή

./.

Αυτή η μορφή, επομένως, είναι αποκρυστάλλωση όχι φυσικών και αϊστορικών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης εργασίας, αλλά ιστορικά καθορισμένων μορφών οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας.

Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας και η παραγωγή με σκοπό την ανταλλαγή τίθενται από τον Marx, ως οι πρώτοι -σ' ένα πρώτο δηλ. επίπεδο αφαίρεσης- καθορισμοί αυτής της οργάνωσης.

Η ανταλλαγή εμφανίζεται ως σχέση ποσοτική.

Εμπορεύματα διαφορετικών χρήσεων ανταλλάσονται μεταξύ τους σε καθορισμένες ποσότητες. Η ανταλλαγή προϋποθέτει την διαφορετικότητα στις αξίες χρήσης. Για να ανταλλαγούν δύο προϊόντα μεταξύ τους, πρέπει κατ'αρχήν να είναι αξίες χρήσης και κατά δεύτερο λόγο πρέπει να είναι διαφορετικές μεταξύ τους αξίες χρήσης. Αλλιώς, η ανταλλαγή δεν έχει νόημα. Αν όμως η υλική τους υπόσταση είναι διαφοροποιημένη, σε τί συνίσταται η ουσία του κοινού τους μέτρου, που μόνο αυτό επιτρέπει την ποσοτική τους συσχέτιση;

Με βάση τις αξίες χρήσης είναι αδύνατο να βρεθεί κοινό μέτρο.

Η αξία χρήσης διαχωρίζει τα εμπορεύματα μεταξύ τους. Είναι η αρχή της διαφοροποίησής τους. Η αξία χρήσης μόνο συγκεκριμένη και ιδιαίτερη μπορεί να είναι κι έτσι δεν μπορεί να αποτελέσει αρχή γενικότητας, καθολικότητας.

Το μόνο τους συστατικό μπορεί να αναζητηθεί έξω από τον χώρο των αξιών χρήσης, έξω απότην σφαίρα της κατανάλωσης.

Όλα τα εμπορεύματα έχουν το κοινό ότι αποτελούν υλοποίηση εργασίας.

'''Αμεσα οι αξίες χρήσης είναι αντικείμενα χρήσιμα στη ζωή. Αντίστροφα τώρα, τα χρήσιμα αυτά μέσα για τη ζωή είναι και τα ίδια προϊόντα της κοινωνικής ζωής, αποτέλεσμα ξοδεμένης ανθρώπινης ζωϊκής δύναμης (Lebenskraft). Είναι αντικειμενοποιημένη εργασία (vergegenständlichte Arbeit - υπογρ. K.Marx). Όλα τα εμπορεύματα ως αντικειμενοποιημένη κοινωνική εργασία, είναι αποκρυσταλλώματα της ίδιας ενότητας.''
(υπογρ. Σ.Δ.) (K.Marx/ibid 31/16).

Το γεγονός ότι είναι προϊόντα κοινωνικής εργασίας δίνει στα εμπορεύματα μια κοινή ουσία και βάση συγκρισιμότητας.

Η αντικειμενικοποίηση σ'αυτά, χρόνου εργασίας, συγκροτεί την διάστασή τους ως αξιών. Αυτός ο χρόνος εργασίας είναι δηλ. ο παράγων που τα καθιστά εμπορεύματα. Ο χρόνος αυτός, ως ποσοτική υπόσταση (quantitatives Dasein) της εργασίας είναι που τα καθιστά κοινωνικά μεγέθη.

./.

Κοινωνικά όχι από την άποψη της χρήσης τους, αλλά της παραγωγής τους. Αυτή η κοινωνική, αξιακή τους διάσταση είναι ανεξάρτητη από το υλικό τους περιεχόμενο από τις ιδιαίτερες ιδιότητές τους ως αξιών χρήσης. Είναι κοινή για όλα τα εμπορεύματα και δεν διαφοροποιείται από το ένα στο άλλο παρά μόνο ως προς την ποσότητα. Ως ανταλλακτικές αξίες τα εμπορεύματα είναι απλώς ποσότητες στερεοποιημένου χρόνου εργασίας (festgeronnener Arbeitszeit), ενώ ως αξίες χρήσης διαφέρουν ως προς την ιδιαιτερότητα των ιδιοκτητών τους.

Η διαφορά τους ως ανταλλακτικές αξίες είναι μόνο ποσοτική: αποτελούν διαφορετικά ποσά της <u>ίδιας κοινωνικής ουσίας, της εργασίας.</u>
Αυτή η υπόθεση, όμως, εγείρει ένα σημαντικό πρόβλημα: Η εργασία που αντικειμενοποιείται στις αξίες χρήσης δεν είναι μια τυχαία εργασία. Εφ'όσον κάθε αξία χρήσης δεν είναι μια τυχαία εργασία. Εφ'όσον κάθε αξία χρήσης παρέχει μια καθορισμένη υπηρεσία διακριτή από εκείνες των υπόλοιπων αξιών χρήσης, η εργασία που αντικειμενικοποιείται σ'αυτό κατά την παραγωγή του πρέπει να είναι εργασία αντίστοιχων καθορισμένων ειδικών χαρακτηριστικών και δεξιοτήτων. Η διαφορά των εμπορευμάτων μεταξύ τους ως αξιών χρήσης είναι και διαφορά (ποιοτική επίσης) της ειδικής χρησιμότητας της εργασίας που τα παράγει. Πώς, λοιπόν, αυτή η ποιοτικά διαφοροποιημένη εργασία μπορεί να νοηθεί ως συστατική μιας κοινής τους ουσίας, που επιτρέπει την ποσοτική και μόνο συγκρισιμότητά τους κι επομένως την ανταλλαγή τους; Αν δεν απαντηθεί αυτό το ερώτημα, τότε ο ίδιος ο χαρακτήρας τους ως εμπορεύματα, μένει ανεξήγητος γιατί μένει ανεξήγητη η ανταλλαγή, ως ποσοτική σχέση.

Η θεμελίωση της αξίας στην βάση της εργασίας που αντικειμενικοποιείται στα εμπορεύματα -χωρίς άλλους προσδιορισμούς της έννοιας εργασία- κινδυνεύει να καταρεύσει γιατί παραπέμπει άμεσα στην πολλαπλότητα των ιδιαιτεροτήτων κι έτσι αδυνατεί να συλλάβει την ενοποιό, κοινωνική διάσταση. Η προβληματική δηλαδή, κινδυνεύει να ολισθήσει στην ανάλυση των εμπορευμάτων μόνο από την σκοπιά της αξίας χρήσης και να βρεί μπροστά της ξανά τό ίδιο πρόβλημα της μη συγκρισιμότητας δηλαδή στην ουσία την απουσία κοινωνικού δεσμού.

./.

Το ανυπέρβλητο για την πολιτική οικονομία εμπόδιο, αντιμετώπισε ο Marx με την συγκρότηση μιας νέας κατηγορίας: της αφηρημένης γενικής εργασίας (abstrakt allgemeine Arbeit).

Για τον Marx, η κοινή ουσία των εμπορευμάτων θεμελιώνεται στην αναγωγή της εργασίας σε απλή χωρίς ιδιαίτερη ποιότητα εργασία. Αυτή η απλή ἀδιαφοροποίητη εργασία αποτελεί κατ'αρχήν μιαν αφαίρεση της θεωρητικής σκέψης: η ουσία κάθε ειδικής, χρήσιμης εργασίας είναι η δαπάνη ζωϊκής δύναμης. Αυτή η δαπάνη ζωϊκής δύναμης αποτελεί την κοινή ουσία κάθε ατομικής, ιδιαίτερης εργασίας. Αυτή η κοινή ουσία, είναι που καθιστά δυνατή την διαφοροποίηση των ατομικών εργασιών ως προς την ποσότητα μόνο και όχι ως προς την ποιότητα. Αυτή, επομένως βρίσκεται στη βάση της ανταλλακτικής αξίας. ''Ως ανταλλακτικές αξίες (τα εμπορεύματα) παριστάνουν όμοια, ίση αδιαφοροποίητη εργασία, εργασία δηλαδή που έχει εξαφανισθεί από μέσα της η ατομικότητα αυτών που εργάστηκαν. Κατά συνέπεια, η εργασία που παράγει ανταλλακτική αξία είναι αφηρημένη γενική εργασία'' (υπογρ. K. Marx) (K.Marx/ ibid, 32/17).
Χωρίς την αναγωγή των συγκεκριμένων ατομικών εργασιών σε αφηρημένη γενική εργασία, δεν θεμελιώνεται σύγκριση, ούτε ανταλλαγή, ούτε κοινωνικότητα. Ο Marx επιμένει στο ζήτημα της αναγωγής αυτής ως μόνης οδού, που οδηγεί από την ατομική εργασία στην κοινωνική εργασία, που κατανοεί δηλαδή τα άτομα μέσα στην ατομική εργασιακή τους διαδικασία ως λειτουργούς μιας σχέσης, εξωατομικής, κοινωνικής.
'' Για να καταλάβουμε τον τρόπο που καθορίζεται η ανταλλακτική αξία από το χρόνο εργασίας, πρέπει να έχουμε πάντα υπόψη μας τα παρακάτω κύρια σημεία: την αναγωγή (Reduktion) της εργασίας σε απλή εργασία, σε εργασία δηλαδή χωρίς καμμιά ποιότητα, και πως το ιδιαίτερο είδος, της εργασίας, που δημιουργεί ανταλλακτική αξία και παράγει κατά συνέπεια εμπορεύματα, είναι κοινωνική εργασία (gesellscheftliche Arbeit), τέλος την διαφορά ανάμεσα στην εργασία που πραγματοποιείται σε αξίες χρήσης και την εργασία που πραγματοποιείται σε ανταλλακτικές αξίες'' (K. Marx/ Σ 33, 18).

Η αναγωγή αυτή παρουσιάζεται βεβαίως ως αφαίρεση θεωρητική, που γίνεται στον νού του επιστήμονα για λόγους αναλυτικούς.

./.

Ωστόσο, πριν ακόμα την συλλάβει το σκεπτόμενο υποκείμενο, η αφαίρεση αυτή έχει ήδη πραγματοποιηθεί στην πράξη και πραγματοποιείται κάθε μέρα ανεξάρτητα από την συνείδηση των ατόμων, μέσα στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Πρόκειται, λοιπόν, για μια αφαίρεση, σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Marx, πραγματική.

''Την εργασία, όπως παρουσιάζεται στις ανταλλακτικές αξίες, θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε γενική ανθρώπινη εργασία (allgemein menschliche Arbeit). Η αφαίρεση αυτή: γενική ανθρώπινη εργασία υπάρχει και είναι η μέση εργασία που μπορεί να κάνει καθε μεσο άτομο μιας δοσμένης κοινωνάις και είναι ορισμένη παραγωγική κατανάλωση από ανθρώπινους μύωνες , νεύρα, μυαλό κ.λ.π. Είναι απλή εργασία (einfache Arbeit). (Οι 'Αγγλοι οικονομολόγοι την ονομάζουν unskilled labour - K.Marx) που μπορεί να τη μάθει κάθε μέσο άτομο και που πρέπει να την εκτελεί με τη μιά ή την άλλη μορφή. (K.Marx/ibid). Η πραγματοποίηση αυτής της αφαίρεσης όμως δεν είναι δυνατή παρά μόνο στα πλαίσια καθορισμών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, έστω κι αν πάντοτε η εργασιακή δραστηριότητα του ανθρώπου συνίσταται σε ''παραγωγική κατανάλωση από μύωνες, νεύρα, μυαλό κ.τ.λ.''.

''Είναι μια ορισμένη κοινωνική σχέση των παραγωγών, αυτό, στα πλαίσια του οποίου οι παραγωγοί εξομοιώνουν τα διάφορα χρήσιμα είδη εργασιών τους ως ανθρώπινη εργασία.'' (K. Marx/Για την αξία, 39).

Στην εμπορευματική οργάνωση της παραγωγή, είναι που η αφηρημένη εργασία καθίσταται η πραγματική μορφή της κοινωνικής εργασίας. Γίνεται μια αφαίρεση έτσι, όχι μόνο πραγματική αλλά και ιστορικά καθορισμένη. Ο Marx την ονομάζει επίσης ιστορική αφαίρεση (historische abstraktion), στο γράμμα του στον Engels της 2.4.1858: ''(...) η αφαίρεση (αυτή) είναι ιστορική αφαίρεση, που θα μπορούσε να εκτιμηθεί μόνο με βάση ορισμένη οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας(...)''(MEW 29,315)*.

(*) Με αφορμή την ανάλυση της αξίας του Marx μας δίνει στα Grundrisse, μερικές παρατηρήσεις με μεθοδολογικό ενδιαφέρον, όσον αφορά την κατανόηση της συμπύκνωσης του κοινωνικού μέσα στο εμπόρευμα. Ο αντιπραγματισμός - troc - προηγήθηκε της εμπορευματικής ανταλλαγής. Ο Marx, δεν εξηγεί την δεύτερη με βάση την ιστορική εξέλιξη του πρώτου. Και τούτο γιατί όπως αναφέρει ''οι συνθήκες υπό τις οποίες γεννιέται κατ'αρχήν μια σχέση, δεν μας δείχνουν καθόλου την σχέση την ίδια, ούτε στην καθαρότητά της, ούτε στην ολικότητά της.''(K. Marx/G. 134).

./.

Αυτή η μεθοδολογική διευκρίνηση δείχνει, νομίζουμε γιατί οι βαθμίδες αφαίρεσης, που χρησιμοποιεί στην παρουσίασή του ο Marx δεν αντιστοιχούν σε ιστορικά στάδια, ότι η παρουσίαση των κατηγοριών δεν ακολουθεί την σειρά της ιστορικής τους γέννεσης.

Έτσι, πιο συγκεκριμένα, παρουσίασή της απλής εμπορευματικής παραγωγής πριν από την μισθωτή σχέση (ή στη γλώσσα των Grundrisse του ''κεφαλαίου για το χρήμα,'', πριν από το ''κεφάλαιο για το κεφάλαιο'') δεν είναι ιστορικής αλλά αναλυτικής τάξης αναγκαιότητα.

Ένα άλλο μεθοδολογικό χαρακτηριστικό στην μαρξική διαδικασία παρουσίασης, είναι ότι το σημείο περάσματος των πιο απλώς στις περισσότερες σύνθετες κατηγορίες, τίθεται από την αναγκαιότητα αναπαραγωγής των πρώτων. Έτσι, και όσον αφορά το πέρασμα από το troc στην εγχρήματη ανταλλαγή εμπορευμάτων, ο Marx δεν ''αναπαράγει''την ιστορική διαδικασία αλλά δείχνει ότι η ανταλλακτική αξία συγκροτείται ως σχέση μόνο στον βαθμό που το troc γενικεύεται, κανονικοποιείται και αναπαράγεται.

Η εργασία αποτελεί πάντα την ουσία του, όμως μόνο από την στιγμή που τίθεται το ζήτημα της αναπαραγωγής, η εργασία αυτή υποστασιοποιείται σε αξία. ''Το troc , στην πιο πρωτόγονη μορφή του, προϋποθέτει την εργασία ως ουσία και τον χρόνο εργασίας ως μέτρο των εμπορευμάτων· και αυτό εξάλλου αποκαλύπτεται εντελώς από τη στιγμή που το troc κανονικοποιείται, γίνεται συνεχές και καταλήγει να περιλαμβάνει στον ίδιο τον εαυτό του τις αμοιβαίες συνθήκες της ανανέωσής του. Το εμπόρευμα δεν είναι ανταλλακτική αξία παρά μόνο στον βαθμό που εκφράζεται σε ένα άλλο πράγμα, επομένως μόνο στον βαθμό που είναι σχέση''(K. Marx/G, 135).

Δηλαδή, αυτό που καθιστά το εμπόρευμα, σχέση είναι η έκφρασή του σε αλλότριο πράγμα. Το αλλότριο πράγμα(:το χρήμα),προσφέρει την υλική του αισθητή μορφή σε κάτι υπεραισθητό; την αξία.

Στην βάση της συγκρότησης της σχέσης - εμπόρευμα βρίσκεται ο διχασμός του σε αξία χρήσης και αξία τελικά σε αξία χρήσης και χρήμα.

Είναι φανερό ότι η διατύπωση αυτή δεν επιτρέπει καμμιά προχρηματική αντίληψη για την αξία. Η κοινή ουσία των ανταλλασόμενων εμπορευμάτων είναι η εργασία, ακόμα και όταν κυριαρχεί το troc.

./.

Στην βάση, επομένως της αφηρημένης εργασίας, δηλαδή της αναγκαίας κοινής ουσίας των εμπορευμάτων, βρίσκεται μια ιστορικά καθορισμένη οργάνωση της εργασίας. Μόνο κάτω από ορισμένους ''κοινωνικούς όρους εργασίας ή όρους κοινωνικής εργασίας''(gesellschaftliche Bestimmungen der Arbeit oder Bestimmungen der gesellscheftlicher Arbeit), μπορούν τα διάφορα είδη ιδιαίτερων εργασιών να αναχθούν σε αφηρημένη εργασία. Μόνο μέσα από μια οργάνωση της εργασίας προσανατολισμένη στην παραγωγή όχι αξιών χρήσης αλλά ανταλλακτικών αξιών, το κόστος γίνεται κριτήριο της παραγωγικότητας της εργασίας. Γιατί μόνο σε αυτές τις συνθήκες ο ατομικός παραγωγός έχει συμφέρον να δαπανήσει όσο το δυνατόν λιγότερο χρόνο εργασίας για την παραγωγή μιάς αξίας χρήσης ή να παράγει όσο το δυνατόν περισσότερες αξίες χρήσης δαπανόντας τον ίδιο χρόνο εργασίας. Γιατί σε αυτές τις κοινωνικές συνθήκες, οι αξίες χρήσης που παράγει είναι τέτοιες μόνο για τον δυνητικό αγοραστή. Για τον παραγωγό δεν είναι απρά ανταλλακτικές αξίες δηλαδή αποκρυσταλλώματα χρόνου εργασίας. Ως αξίες ανταλλακτικές δεν έχουν παρά ποσοτική μόνο διάσταση. Αν ο ατομικός παραγωγός δαπανά χρόνο εργασίας περισσότερο από τον κατα μεσο όρο αναγκαίο σ'επίπεδο κοινωνίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, όταν δηλαδή η ενσωματωμένη σ'αυτό <u>ατομική</u> εργασία είναι περισσότερη απότον μέσο όρο, τότε η τιμή του έμπορεύματος, η χρηματική έκφραση της ανταλλακτικής αξίας του θα είναι μεγαλύτερη από την τιμή που έχουν κατά μεσον όρο εμπορεύματα της ίδιας χρήσης και ποιότητας. Τότε ο ατομικός παραγωγός θα αντιμετωπίσει προβλήματα πώλησης των εμπορευμάτων του.

'Ομως, η συγκρότηση της ανταλλακτικής αξίας σε κοινωνική σχέση δεν εκτελείται παρά μόνο στον βαθμό, που νέες συνθήκες <u>αναπαραγόμενων</u> ανταλλαγών, η ίδια η εργασία αποκτά μια διπλή υπόσταση σε οφέλιμη και αξιοπαραγωγό και η δεύτερη αυτή υπόστασή της ενσαρκώνεται σε μια ιδιαίτερη αξία χρήσης, τον χρυσό π.χ. που γίνεται χρήμα. Τότε είναι που ενώ ''στην ανταλλακτική αξία, τα εμπορεύματα (προϊόντα) τίθενται ως σχέσεις προς την κοινωνική τους ουσία, δηλαδή την εργασία, άλλά ως τιμές, αυτά εκφράζονται σε ποσότητες άλλων προϊόντων, σύμφωνα με τα φυσικά τους χαρακτηριστικά''. (K.Marx/G, 136).

./.

Το γεγονός ότι δεν είναι ο μόνος παραγωγός των συγκεκριμένων αξιών χρήσης, το αντιλαμβάνεται στην αγορά. Ο ανταγωνισμός των υπόλοιπων ατομικών παραγωγών του επιβάλει την προσαρμογή της ατομικής εργασιακής διαδικασίας τους στις κοινωνικά δοσμένες συνθήκες. Έτσι τείνει να δαπανήσει για την παραγωγή της δοσμένης αξίας χρήσης, χρόνο εργασίας ίσο με τον κοινωνικά αναγκαίο. Έτσι, ο χρόνος αυτός γίνεται πραγματικά ο χρόνος που χρειάζεται η κοινωνία, με δοσμένο το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών της δυνάμεων, για να παράγει μια συγκεκριμένης αξία χρήσης αντίστοιχη μιας κοινωνικής ανάγκης.
Μέσω της ποσοτικής συγκρισιμότητας επιβάλλεται η κοινωνική επικύρωση των ατομικών εργασιών.
Όμως, ''(...) τα μεγέθη διαφορετικών πραγμάτων είναι ποσοτικά συγκρίσιμα μόνον μετά την αναγωγή τους στην ίδια ενότητα''(K.Marx/Για την Αξία, 27). Και αυτή η ίδια ενότητα ή ουσία είναι η αφηρημένη εργασία.

Μόνο μέσα από αυτή την διαδικασία κοινωνικής επικύρωσης, η ατομική εργασία καθίσταται κοινωνική.
Την καθιστά κοινωνική, το γεγονός της πραγματικής εξίσωσής της με κάθε άλλη ατομική εργασία, ανεξάρτητα από την συγκεκριμένη ωφελιμότητα της καθε μιάς. Η εξίσωση αυτή δηλαδή, η γενική ανταλλαξιμότητα των προϊόντων καθε συγκεκριμένης εργασίας, που σημαίνει και γενική ισοδυναμία των ίδιων των ατομικών εργασιών, η εξίσωση αυτή είναι η αναγκαία διαμεσολάβηση της κοινωνικότητας των ατομικών εργασιών.

Ο αξιακός καθορισμός (Wertbestimmung) των προϊόντων της εργασίας, είναι αναγκαία προϋπόθεση κάθε κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Η εργασία είναι πάντοτε η ουσία αυτού του καθορισμού: η Wertsubstanz. Αυτό σημαίνει ότι σε κάθε κοινωνική οργάνωση εργασίας πραγματοποιείται εξίσωση των διαφορετικής οφελιμότητας εργασιών.
Όμως, μόνο στην εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας , οι ατομικές εργασίες δεν αποτελούν κλάσματα κοινωνικής εργασίας παρά μόνον εφόσον πρώτα εξισωθούν,
Μόνο στην εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας, η ουσία της αξίας (Wertsubstanz) εκδηλώνεται με την μορφή (Wertform) της αφηρημένης εργασίας. Μόνον εκεί η εργασία είναι κοινωνική μόνον ως αφηρημένη εργασία.

./.

Θα πρέπει να αποσαφηνισθεί ότι η αφηρημένη εργασία, ως ειδική μορφή της κοινωνικής εργασίας, στην εμπορευματοπαραγωγική κοινωνία, δεν αναφέρεται στα υλικά, φυσιολογικά χαρακτηριστικά της εργασίας.
Η εργασία των ατομικών εμπροευματοπαραγωγών εξισώνεται και γίνεται από ατομική, κοινωνική, όχι επειδή τυποποιείται και ομοιογενοποιείται ως προς τα φυσιολογικά της χαρακτηριστικά.
Η εξίσωση των ατομικών εργασιών δεν πραγματοποιείται κατά την άμεση διαδικασία παραγωγής, αλλά μόνο μέσα από την ανταλλαγή.
Ως ανταλλαγή ο Marx, αντιλαμβάνεται αφ'ενός μεν μια ιδιαίτερη φάση της διαδικασίας αναπαραγωγής διακριτή από την φάση της άμεσης παραγωγής, αφ'ετέρου δε η ανταλλαγή σημαίνει για τον Marx την ειδική κοινωνική μορφή, που σφραγίζει το σύνολο της κοινωνικής παραγωγής. Απ'αυτή την άποψη, η κυκλοφορία εννοείται ως κοινωνική ολότητα στην πιο αφηρημένη της μορφή.
Σ'αυτόν τον προσδιορισμό της έννοιας ανταλλαγή, παραπέμπει ο Marx, όταν υποστηρίζει ότι η αφηρημένη εργασία είναι το αποτέλεσμα της ανταλλαγής, εννοεί δηλαδή ότι η αφηρημένη εργασία πηγάζει όχι από μία φάση της κοινωνικής διαδικασίας αναπαραγωγής, αλλά από μια καθορισμένη κοινωνική μορφή παραγωγής.
Είναι, λοιπόν, η αφηρημένη εργασία μιά έννοια καθαρά κοινωνική, αφού αναφέρεται αποκλειστικά στην κοινωνική μορφή παραγωγής και καμιά σχέση δεν έχει με τα όποια φυσιολογικά γνωρίσματα των ατομικών εργασιών.
Για τον ίδιο λόγο είναι και ιστορικά καθορισμένη: δεν ανάγεται σε κάποια φυσικά γνωρίσματα της εργασίας, αναγνωρίσιμα σε κάθε ιστορική περίοδο , αλλ είναι η ιστορικά καθορισμένη μορφή της κοινωνικής εργασίας σε μια κοινωνία όπου κυριαρχεί η εμπορευματική παραγωγή.

Σε όλες τις κοινωνίες, η κοινωνική εργασία είναι εξισωμένη εργασία. Στην εμπορευματοπαραγωγική κοινωνία, η εργασία δεν είναι κοινωνική, παρά μόνο εφ'όσον προηγουμένως, εξισωθεί πραγματικά μέσα στην διαδικασία ανταλαλγής.

Η ειδική κοινωνική μορφή αυτής της εξίσωσης, προϋποθέτει ανταλλαξιμότητα των προϊόντων της εργασίας. Μόνο μέσω της εξίσωσης των προϊόντων τους, εξισώνονται και οι ατομικές εργασίες.

Η κύρια αδυναμία της κλασικής πολιτικής οικονομίας, είναι ότι δεν μπόρεσε να υπερβεί έναν νατουραλιστικό προσδιορισμό της έννοιας Εργασία.

./.

Ο δε Hegel, έφτασε στην έννοια της αφηρημένης εργασίας, αλλά δεν μπόρεσε να την αντιληφθεί ως κατηγορία που παράγεται απότην ίδια την μορφή της κοινωνικής παραγωγής, ως αφαίρεση πραγματική και ιστορική, η οποία από μόνη της, χωρίς προσφυγή σε κάποια υπερβατική βαθμίδα της οποίας αποτελεί κατηγόρημα, συγκροτεί έναν ειδικό τύπο κοινωνικότητας.

Η αφηρημένη εργασία ως ειδική μορφή της κοινωνικότητας της εργασίας, χαρακτηρίζει όχι μόνο την απλή εμπορευματική παραγωγή, αλλά και την γενίκευσή της: την καπιταλιστική μορφή οργάνωσης της εργασίας. Ο Marx, όμως, προκρίνει την εμπορευματική μορφή, ως μεθοδολογικά πρώτη, γιατί θεωρεί ότι μια εκκίνηση της θεωρίας από πιο ανεπτυγμένες σχέσεις (από το κεφάλαιο δηλαδή κι όχι το εμπόρευμα), θα κινδύνευε να οδηγήσει στην μή κατανόηση της σχεσιακής (κι όχι πραγμώδους) ουσίας των οικονομικών κατηγοριών. Αυτό υπήρξε το λάθος της πολιτικής οικονομίας, όπως εκδηλώθηκε στην αδυναμία της να κατανοήσει το χρήμα ως σχέση κι όχι ως πράγμα. Ο Marx επιμένει για τούτο στην αναγκαιότητα της ανάλυσης αρχικά των απλούστερων μορφών, επειδή ακριβώς σ'αυτές, η κοινωνική - σχεσιακή τους ουσία είναι περισσότερο ευδιάκριτη.

Στην περίπτωση της εργασίας η πραγματική διαδικασία αναγωγής της σε γενική αφηρημένη εργασία είναι ο ιστορικά προσδιορισμένος τρόπος με τον οποίο η εργασία σε μια εμπορευματική κοινωνία εμφανίζεται ως (και είναι) κοινωνική εργασία. Αυτή δε η ''εμπορευματική κοινωνία που έχει ως βάση της την ''απλή εμπορευματική παραγωγή'' δεν πρέπει να νοείται παρά ως μια αφαίρεση της ''καπιταλιστικής κοινωνίας'' και της ''καπιταλιστικής παραγωγής'' . Η αφαίρεση αυτή εξυπηρετεί την ανάδειξη της πιό στοιχειώδους μορφής κοινωνικότητας στην καπιταλιστική κοινωνία: του μεσολαβημένα κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας.

'' Πρόκειται για ειδικό τύπο της κοινωνικότητας (spezifische Art der Gesselschaftlichkeit). Πρώτα-πρώτα, η αδιαφοροποίητη απλότητα της εργασίας, είναι η ισότητα των εργασιών που κάνουν διαφορετικά άτομα. Οι εργασίες των ατόμων αυτών σχετίζονται αμοιβαία χάρις στην ταυτότητά τους και γιατί όλες μπορούν να αναχθούν πραγματικά σε εργασία του ίδιου είδους ''.(K.Marx / Σ, 34/19). Ο χρόνος εργασίας του ξεχωριστού ατόμου δεν παράγει αξία, παρά μόνο στον βαθμό που αποτελεί τμήμα της κοινωνικής εργασίας. Της εργασίας που επικυρώνεται κοινωνικά ως αναγκαία.

./.

Αυτός ο κοινωνικός χρόνος εργασίας εφ'όσον πρέπει να ισχύει γενικά, πρέπει να βρεί μια γενική έκφραση, μέσα από ένα γενικό ισοδύναμο. Μέσα δηλαδή από ένα γενικό εμπόρευμα, του οποίου η αξία χρήσης, θα συνίσταται στο ότι δεν χρησιμεύει παρά ως γενικά αποδεκτή αποκρυστάλλωση κοινωνικού χρόνου εργασίας. Αν η αφηρημένη εργασία και ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας σχετίζουν ουσιαστικά το εμπόρευμα ως αξία, με όλα τα άλλα εμπορεύματα και το καταξιώνουν ως κοινωνικό μέγεθος (gesellschaftliche Größe), αυτή η γενική ανταλλαξιμότητα δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στην πράξη, παρά μόνο,αν η αφηρημενική εργασία βρεί έναν γενικό φορέα, ένα γενικό εμπόρευμα. Μόνο μέσα από την ανταλλαγή καθε εμπορεύματος με το γενικό ισοδύναμο, πραγματοποιείται η γενική συγκρισιμότητα και ανταλλαξιμότητα όλων των ανταλλακτικών αξιών.

''Η γενική αξιακή μορφή είναι η εξελιγμένη αξιακή μορφή και ως εκ τούτου η εξελιγμένη εμπορευματική μορφή. Τα από υλική άποψη τελείως διαφορετικά προϊόντα εργασίας δεν δύνανται να κατέχουν έτοιμη εμπορευματική μορφή και ως εκ τούτου ούτε να λειτουργούν στην διαδικασία ανταλλαγής ως εμπορεύματα, χωρίς να έχουν παρασταθεί ως πραγμώδεις εκφράσεις της αυτής όμοιας ανθρώπινης εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι, για να λάβουν ολοκληρωμένη εμπορευματική μορφή, πρέπει να λάβουν ενιαία, γενική σχετική αξιακή μορφή. Αυτήν όμως την ενιαία σχετική αξιακή μορφή, μπορούν να την αποκτήσουν απομονώνοντας από τον δικό τους κύκλο, ένα ορισμένο είδος εμπορεύματος, ως γενικό ισοδύναμο, και μόνον απότην στιγμή, που αυτός ο αποκλεισμός περιορίζεται τελειωτικά σε ένα ειδικό είδος έμπορεύματος, κερδίζει η ενιαία σχετική αξιακή μροφή αντικειμενική σταθερότητα και γενική κοινωνική ισχύ.''
(K. Marx / Για την Αξία , 53).

Μόνο μέσα από αυτό το ενδιάμεσο, ο ατομικός παραγωγός παύει να είναι απλώς ένα αυτόνομο, απομονωμένο υποκείμενο και γίνεται μέλος της κοινωνίας. Στον βαθμό που είναι λειτουργός μιας εργασίας κοινωνικής, γίνεται όργανο αυτής της εργασίας (organe der Arbeit).

Αυτό το είδος κοινωνικότητας που προσιδιάζει στην εμπορευματική κοινωνία, προϋποθέτει την απομόνωση, την αυτονόμηση των ατόμων-παραγωγών, τον διαχωρισμό τους το ένα από το άλλο. Είναι μια διαμεσολαβημένη κοινωνικότητα.

Σε αυτή την κοινωνική οργάνωση της εργασίας, η γενικότητα, προϋποθέτει

./.

την ιδιαιτερότητα και την ποικιλία, την ομοιογένεια, την διαφοροποίηση, την κοινωνικότητα την ατομικότητα. Δηλαδή η συνένωση προϋποθέτει τον διαχωρισμό. Η κοινωνικότητα αυτής της οργάνωσης της εργασίας δεν είναι μια άμεση, αλλά μόνο μια διαμεσολαβημένη κοινωνικότητα. Η αναγκαιότητα της χρηματικής διαμεσολάβησης, δεν είναι παρά οικονομική έκφραση ενός κοινωνικού διαχωρισμού, μιάς πολυδιάσπασης της κοινωνίας σε απομονωμένα άτομα. Δεν πρόκειται για άτομα των οποίων η ατομική ζωή καθορίζεται άμεσα από το γεγονός ότι αποτελούν μέλη κοινότητας - που η ατομική τους ζωή είναι αναπόσπαστη από την ζωή της κοινότητας.

Η κοινωνικότητα της εμπροευματικής οργάνωσης της εργασίας, στηρίζεται στην κατάλυση κάθε άμεσου κοινοτικού δεσμού μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Ο Marx, ήδη από το 1844 ονόμαζε το χρήμα, γενικό μέσο διαχωρισμού και γενικό μέσο συνένωσης. Και πριν ακόμα τα ''Χειρόγραφα'', που αποτελούν την πρώτη του προσπάθεια στον χώρο της πολιτικής οικονομίας, στην ''Κριτική της Χεγκελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου''το 1843, είχε επισημάνει τον διαλυτικό κάθε προηγούμενου κοινωνικού δεσμού, ρόλο που έπαιζε το χρήμα.(*)

(*) Διαβάζουμε την ''Κριτική της Χεγκελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου'': ''Το χρήμα είναι η αποξενωμένη ουσία της εργασίας (daW dem Menschen entfremdete Wesen seiner Arbeit) και της ύπαρξης (Dasein) του ανθρώπου· αυτή η αλλότρια ουσία τον κυριαρχεί και την λατρεύει''(K.Marx/K43 107/374-375).

Επίσης, στα ''Χειρόγραφα''του 1844: '' Έχοντας την ιδιότητα της αγοράς πάντων, έχοντας την ιδιότητα της ιδιοποίησης όλων των αντικειμένων, το χρήμα είναι λοιπόν το κατ'εξοχήν αντικείμενο (Gegenstand im eminenten Sinn). Η καθολικότητα της ιδιότητάς του, αποτελεί την παντοδυναμία του είναι του. Λειτουργεί, επομένως, σαν παντοδύναμο όν. Το χρήμα είναι ο μεσολαβητής (ο μαστρωπός λεέι ο Marx,"der Kuppler") ανάμεσα στην αναγκη του ανθρώπου και στο αντικείμενο, ανάμεσα στη ζωή του και στα μέσα επιβίωσής του.''(K.Marx/ X44, 178, 563).

Το χρήμα λοιπόν συγκροτεί την σχέση του ανθρώπου με τα αντικείμενα. Χωρίς τα αντικείμενα, δεν υπάρχει ανθρώπινη ζωή. Όμως στην αστική κοινωνία, η ιδιοποίηση των αντικειμένων, δεν μπορεί να είναι άμεση:

./.

μεσολαβείται από το χρήμα. Μόνο μια συγχρήματη σχέση με τα αντικείμενα αναγνωρίζεται σαν νόμιμη, αλλιώς το σύστημα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας θα καταργόταν. Όμως, δεν είναι αυτή η μόνη διάσταση της μεσολαβητικής ιδιότητας του χρήματος γιατί -και το είχαμε ήδη συναντήσει πιο παύω- μέσω της σχέσης τους με τα αντικείμενα, σχετίζονται και τα ίδια τα άτομα μεταξύ τους.

'' Αλλά αυτό που μεσολαβεί ανάμεσα σε μένα και στη ζωή μου, μεσολαβεί (vermittelt) κι ανάμεσα στην ύπαρξη των άλλων ανθρώπων και σε μένα. Για μένα αυτό είναι το άλλο άλλο άτομα'. (K.Marx/ibid).

Το χρήμα δηλαδή διαμεσολαβεί τις διατομικές σχέσεις. Το χρήμα είναι κοινωνική σχέση· και μάλιστα όχι μια οποιαδήποτε κοινωνική σχέση, αλλά η κατ'εξοχήν κοινωνική σχέση μέσα στην σύγχρονη κοινωνία. Η ανάλυση της σχέσης αυτής, μάς δείχνει όχι μόνο πώς αυτή συνέχει τα άτομα, αλλά πώς καταργεί μεταξύ τους καθε άλλης μορφής δεσμό. Στον βαθμό που το κατορθώνει γίνεται σχέση κυρίαρχη. Αν το χρήμα είναι ο δεσμός (Band) που συνδέει την ανθρώπινη ζωή, που συνδέει την κοινωνία και μένα με την φύση και τον άνθρωπο, δεν είναι λοιπόν αυτό ο δεσμός όλων των δεσμών; Δεν μπορεί να λύσει και να δέσει όλους τους δεσμούς; Δεν είναι λοιπόν το καθολικό μέσο διαχωρισμού; (Scheidunngsmittel). Είναι αληθινό μέσο διαχωρισμού καθώς και το αληθινό συνδετικό μέσο(Bindungsmittel) - η (...) χημική δύναμη της κοινωνίας.'(K.Marx/ ibid, 181,565).

Εδώ, ο Marx, έφτασε σ'έναν πολύ σημαντικό διπλό προσδιορισμό της έννοιας του χρήματος σαν ''καθολικό μέσο διαχωρισμού'' και συγχρόνως σαν ''αληθινό συνδετικό μέσο''. Πρόκειται για προσδιορισμούς θετικούς ανεξάρτητα από το άν βρίσκονται στο τέρμα μιάς προβληματικής κατεξοχήν αρνητικής.

''Η χαμένη καθολικότητα της σύγχρονης κοινωνίας, υποκαθίσταται από την καθολικότητα του χρήματος. Στην καθολικότητα του χρήματος οφείλει την καταστροφή της δικής της αδιαμεσολάβητης καθολικότητας και στην ίδια αιτία επίσης οφείλει την αποκατάσταση των κοινωνικών δεσμών με μεσολαβημένο πλέον τρόπο. Το χρήμα καταργεί όλους τους άλλους δεσμούς και γίνεται αυτό ο αποκλειστικός δεσμός ή ''αληθινά δημιουργική δύναμη'' (die Wahrhaft schöpferische Kraft) .(K.Marx/ibid, 182,565).

./.

Ωστόσο, αυτή η κατανόηση του κοινωνιοποιητικού ρόλου του χρήματος, έμενε χωρίς βαθύτερη θεωρητική θεμελίωση. Από το 1857 και μετά, η θεμελίωση αυτή προσφέρεται από την μαρξική θεωρία της αξίας. Ειδικότερα, η κεντρική κατηγορία αυτής της θεωρίας, η έννοια της αφηρημένης εργασίας, προσφέρει την θεμελίωση της κοινωνικής ουσίας που συνδέει τις φαινομενικά ποικιλόμορφες ετερότητες των ατομικών εργασιών και των αποτελεσμάτων τους.
Οι προσεγγίσεις της πρώτης περιόδου, βρίσκουν την θέση τους ως πρώτες βαθμίδες γνώσης ενός και του αυτού αντικειμένου. Με τη νέα προσέγγιση, διαφαίνονται και τα όρια όχι μόνο των πρώτων προσεγγίσεων, αλλά ακόμα και εκείνων της ''Γερμανικής Ιδεολογίας'', παρά τις επαναστατικές αλλαγές που αυτή επιφέρει στην προβληματική του Marx. Στο έργο αυτό, κεντρική θέση στην θεωρία, κατείχε η έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, όπως αναπτύσσεται ιστορικά. Εκεί, η έννοια της εργασίας, ήταν γενικά μόνο προσδιορισμένη. Στην γλώσσα της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, μπορούμε να πούμε ότι επρόκειτο για την εργασία που παράγει αξίες χρήσης. Η ιστορική ανάλυση του καταμερισμού της, βρίσκει την θεωρητική θέση της, στην κριτική της πολιτικής οικονομίας, ως ανάλυση των ιστορικών προϋποθέσεων συγκρότησης μιάς οργάνωσης της εργασίας ως παραγωγικής ανταλλακτικών αξιών.
Οργάνωση που εμφανίζεται ως κοινωνική μόνο διαμεσολαβημένα, μέσα από την αποκρυστάλωση σε ένα γενικό εμπόρευμα, της αφηρημένης εργασίας που αποτελεί την κοινή ουσία όλων των ποικιλόμορφων προϊόντων του καταμερισμού της παραγωγικής αξιών χρήσης, εργασίας. Αυτό το γενικό εμπόρευμα, λόγω ακριβώς αυτών των κοινωνικών καθορισμών του, κατακτά θέση κοινωνικού δεσμού στον βαθμό που ο καταμερισμός της εργασίας διαχωρίζει τις ατομικές εργασιακές δραστηριότητες και γενικεύει την κοινωνική παραγωγή ως παραγωγή ανταλλακτικών αξιών. Ο όρος ''κοινωνικός δεσμός'' σημαίνει τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται τα άτομα ως μέλη της ίδιας κοινωνίας, την σχέση που τα συγκροτεί σε κοινωνία. Σε κάθε ιστορική κοινωνία, ο δεσμός αυτός, είναι διαφορετικός γιατί διαφορετική είναι και η κοινωνική οργάνωση της εργασίας, της ανθρώπινης δηλαδή δραστηριότητας που βρίσκεται στην βάση κάθε συγκρότησης κοινωνίας. Η κοινωνία στον πιο γενικό προσδιορισμό της δεν είναι παρά κοινός τρόπος ικανοποίησης και παραγωγής αναγκών. Αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς κάποια μορφή εργασίας. Η

./.

κοινωνία λοιπόν, συγκροτείται, αρχικά, γύρω από μια ειδική μορφή οργάνωσης της εργασίας. Σε όλες τις εποχές αυτή η δραστηριότητα, η ειδικά ανθρώπινη, έχει κοινωνική υπόσταση, είναι δραστηριότητα μελών κοινωνίας, δηλαδή δεν νοείται έξω από την κοινωνία, δηλαδή έξω από σχέσεις συνεργασίας και σχέσεις επιμετάλλευσης. Ο Marx, φέρνει παραδείγματα από άλλες κοινωνικές μορφές οργάνωσης της εργασίας, για να σκιαγραφήσει τον ρόλο του χρήματος ως κοινωνικού δεσμού, θέση που σε άλλες κοινωνίες εκτός της εμπορευματικής, κατείχαν άλλου τύπου κοινωνικές σχέσεις.

Στην πατριαρχική αγροτική π.χ. οικονομία, τα προϊόντα της ύφανσης και της κλωστικής ήταν άμεσα κοινωνικά προϊόντα, γιατί προέκυπταν από έναν καταμερισμό της εργασίας μέσα στην οικογένεια και αποσκοπούσαν στην ικανοποίηση δικών τους αναγκών. ''Ο κοινωνικός της χαρακτήρας (της εργασίας) δε βρισκόταν στο περιστατικό πως το νήμα, ως γενικό ισοδύναμο, ανταλλασόταν με το ύφασμα ως άλλο γενικό ισοδύναμο, ή πώς και τα δύο ανταλλάσσονται μεταξύ τους σαν οποιεσδήποτε ισοδύναμες εκφράσεις του ίδιου χρόνου γενικής εργασίας. Την ιδιαίτερη κοινωνική σφραγίδα στο προϊόν της εργασίας την έβαζε εδώ πριν απ'όλα, η οικογενειακή οργάνωση με τον αυθόρμητο φυσικό καταμερισμό της εργασίας της.''(K.Marx / Σ, 36, 21).

Στην φεουδαλική κοινωνία με τις αγγαρείες και τα δοσίματα σε είδος, τον κοινωνικό δεσμό, ούτε εδώ δεν τον συγκροτεί η γενική ισοδυναμία, αλλά ''οι ορισμένες εργασίες των ξεχωριστών ατόμων, εμ τη φυσική τους μορφή, η ατομικότητα και όχι η γενικότητα της εργασίας.'' (K.Marx/ibid). Βλέπουμε, λοιπόν, ότι σε προεμπορευματικές κοινωνίες, ο κοινωνικός δεσμός ήταν εγγενής στην ατομική, συγκεκριμένη εργασιακή δραστηριότητα. Η κοινωνικήυπόσταση της βασικής ανθρώπινης δραστηριότητας ήταν αδιαχώριστη από την ατομική της εφαρμογή. Κατ'επέκταση ολόκληρη η ατομική ζωή των μελών της κοινωνίας ήταν άμεσα ζωή της ίδιας της κοινωνίας.

Όμως, στην εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας, οι ανάγκες των μελών της κοινωνίας δεν ικανοποιούνται άμεσα από την ατομική τους εργασία και τα προϊόντα της. Ο ειδικά χρήσιμος χαρακτήρας αυτών των εργασιών, παύει να είναι ο κύριος προσδιορισμός τους.
Δεν έχουν ως σκοπό την παραγωγή προς άμεση χρήση αλλά την παραγωγή για την ανταλλαγή. Η ίδια αυτή μεταμόρφωση της οργάνωσης της εργασίας είναι που αφαιρεί από την άμεση, συγκεκριμένη, χρήσιμη, ατομική εργασία τον εγγενώς κοινωνικό χαρακτήρα που είχε. Παύει να αποτελεί πλέον άμεσο κοινωνικό δεσμό.

./.

Αυτό σημαίνει, ότι μέσα από μόνη την παραγωγή αξιών χρήσης, τα άτομα-μελη της κοινωνίας δεν συνέχονται ως τέτοια. Αντίθετα η παραγωγή αξιών χρήσης σ'αυτό το καθεστώς του ανεπτυγμένου καταμερισμού της εργασίας προϋποθέτει τον διαχωρισμό των ατόμων ως παραγωγικών μονάδων.
Τα άτομα ως παραγωγοί αξιών χρήσης, αποτελούν όχι οργανικά μέλη ενός κοινωνικού συνόλου, αλλά εξατομικευμένα υποκείμενα. Μόνο η αγορά τα φέρνει σε επαφή. Μόνον εκεί εξισώνονται οι ατομικές τους εργασίες μέσω του γενικού ισοδύναμου. Εκεί, επικυρώνεται ο ενσωματωμένος στα εμπορεύματα ατομικός χρόνος εργασίας, ως κοινωνικός χρόνος παραγωγής ανταλλακτικών αξιών. Μόνο ως ανεξάρτητοι παραγωγοί αξιών, τα άτομα καθίστανται μέλη κοινωνίας. Μόνο ως τέτοιοι συγκρούονται με την αρχική αυταπάτη της αυτονομίας και ελευθεροβουλίας τους, που παρήγε ο προαπαιτούμενος διαχωρισμός τους.

Μόνο με οικονομικά διαμεσολαβημένο τρόπο, η ατομική εργασία τους γίνεται εργασία κοινωνική. Και το μέσο αυτής της@διαμεσολαβησης είναι η αφηρημένη εργασία που υποστασιοποιείται σε μια ξεχωριστή αξία χρήσης: το γενικό εμπόρευμα, το χρήμα. Το χρήμα λοιπόν, έτσι καθορισμένο ως κοινωνική σχέση, αποτελεί τον ειδικό κοινωνικό δεσμό της έμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας.
Αυτός ο κοινωνικός δεσμός έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που το ξεσωρίζει από καέθ αντίστοιχο δεσμό στην ιστορία.
Ακριβώς επειδή προϋποθέτει τον διαχωρισμό, επειδή δεν συνενώνει παρά μόνο διαχωρίζοντας, επειδή δεν κοινωνιοποιεί, παρά μόνο εξατομικεύοντας, δεν νοείται παρά σε αντίθεση με το άμεσα αισθητό.

Σε αντίθεση με κάθε άλλο κοινωνικό δεσμό προηγουμένων μορφών οργάνωσης της εργασίας, το χρήμα δεν είναι εγγενές στον χρήσιμο χαρακτήρα της συγκεκριμένης εργασίας, της άμεσα αισθητής εργασίας. Αποτελεί υποστασιοποίηση μιας αφαίρεσης, η οποία παρόλο που αναπαράγεται πραγματικά στην καθημερινή ζωή, δεν παύει να αποτελεί αφαίρεση: υπεραισθητό πράγμα (übersinnliches Ding), αλλά αν έχει συγχρόνως και άμεσα αισθητή (sinnliche) μορφή ως αξία χρήσης. Η σχεσιακή του ουσία είναι υπεραισθητή, ενώ η υλική του υπόσταση αισθητή. Από εκεί προκύπτει καιη κάλυψη αυτής της κοινωνικής σχεσιακής ουσίας κάτω από το περίβλημα σχέσης μεταξύ πραγμάτων.

./.

Η ανταλλακτική αξία εμφανίζεται ως φυσικό χαρακτηριστικό των εμπορευμάτων, χαρακτηριστικό εγγενές στο βασίλειο των αξιών χρήσης. Το άμεσα αισθητό είναι η συσχέτιση ποσοτήτων αξιών χρήσης για την παραγωγή των οποίων δαπανήθηκαν ανόμοιες εργασίες. Η γενική ισοδυναμία που εκφράζεται μέσα από το χρήμα αποδίδεται επίσης στις υλικές ιδιότητες του αγαθού που δίνει στο χρήμα υλική μορφή (π.χ. ο χρυσός). Η φυσική μορφή του γενικού ισοδυνάμου είναι συγχρόνως και η γενική κοινωνική μορφή του.
Η πραγματική ανάδειξη ενός εμπορεύματος ως γενικού ισοδυνάμου, παρέχει στην αφηρημένη ανθρώπινη εργασία μια ενιαία μορφή εμφάνισης. ''Η ιδιωτική εργασία που περιέχεται στο λινό ύφασμα (αν αυτό παίζει τον ρόλο του γενικού ισοδυνάμου - Σ.Δ.) ισχύει γι'αυτό κριβώς και ως εργασία, η οποία βρίσκεται άμεσα σε γενική κοινωνική μορφή ή στην μορφή της ομοιότητας με όλα τα άλλα εμπορεύματα.
Όταν λοιπόν ένα εμπόρευμα κατέχει την γενική μορφή ισοδυνάμου ή λειτουργεί ως γενικό ισοδύναμο, η φυσική ή σωματική μορφή του ισχύει ως η ορατή ενσάρκωση (ως) η γενική κοινωνική χρυσαλλίδωση κάθε ανθρώπινης εργασίας.''
(K.Marx/Για την Αξία, 49) .

Όπως η αξία, αν και αφαίρεση, βρίσκει μια συγκεκριμένη, αισθητή μορφή εμφάνισης, στην υλική υπόσταση του ισοδυνάμου, στην αξία χρήσης του, κατ'ανάλογο τρόπο η αφηρημένη εργασία, δηλ. η ειδική μροφή της κοινωνικής εργασία, βρίσκει μια συγκεκριμένη, αισθητή μορφή εμφάνισης, στα συγκεκριμένα, χρήσιμα χαρακτηριστικά της ιδιαίτερης εργασίας που παράγει το εμπόρευμα το οποίο παίζειτον ρόλο του ισοδυνάμου.

Έτσι, ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, εμφανίζεται ως πραγμώδης (Sachlich) και μαζί μ'αυτόν, ο ειδικός κοινωνικός δεσμός. Και η κοινωνία εμφανίζεται σαν άμορφο άθροισμα υποκειμένων με ελεύθερη βούληση, αθροισμα αποκλινόντων ποικιλομορφιών χωρίς κοινή ουσία. Αυτή η απόκρυψη που παράγεται πραγματικά καθημερινά μαζί με την αφαίρεση της εργασίας, είναι ειδικό χαρακτηριστικό της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας. Σε καμμιά προηγούμενη μορφή ο κοινωνικός της χαρακτήρας δεν ήταν καλυμένος γιατί πουθενά δεν έπαιρνε την μορφή αφηρημένης γενικότητας.

./.

Τα προϊόντα της εργασίας (και η εργασία η ίδια), ήταν κοινωνικά μεγέθη στην άμεσή τους υπόσταση. Τώρα στην άμεσή τους υπόσταση δεν είναι παρά αντικειμενοποιημένος χρόνος ατομικής εργασίας με ιδιαίτερο περιεχόμενο κι όχι γενικός χρόνος εργασίας.
Κατά συνέπεια, δεν είναι άμεσα ανταλλακτική αξία μα πρέπει πρώτα αν γίνει τέτοια.
Στην σφαίρα των ανταλαλγών, το εμπόρευμα συσχετίζεται με όλα τα άλλα εμπορεύματα. Μόνο μέσα από αυτήν την σχέση είναι εμπόρευμα. Έτσι η ανταλλακτική του αξία γίνεται συνάρτηση της ανταλλακτικής αξίας όλων των άλλων εμπορευμάτων, εξαρτάται δηλαδή όχι απλά από τον χρόνο ατομικής εργασίας που ενσωματώνει, αλλά από τον χρόνο εργασίας που χρησιμοποιείται για την παραγωγή όλων των άλλων εμπορευμάτων.
Έτσι, ''ο κοινωνικός χρόνος εργασίας υπάρχει στα εμπορεύματα αυτά μόνο σε λανθάνουσα, σαν να πούμε κατάσταση (nurlatent) και φανερώνεται μόνο μέσα στη διαδικασία της ανταλλαγής τους(...). Η γενική κοινωνική εργασία δεν είναι λοιπόν κάποια έτοιμη από τα πρώτα υπόθεση, μα το αποτέλεσμα στο δρόμο της πραγμάτωσής του (werdendes resultat)" . (K.Marx / Σ, 50/32).

Αυτή η διαμεσολαβημένη κοινωνικοποίηση της εργασίας είναι το κύριο χαρακτηριστικό της ειδικά εμπορευματικής μορφής οργάνωσής της.
Προϋποθέτει ότι ο ατομικός παραγωγός δεν κατέχει τις αξίες χρήσης που είναι αναγκαίες για την αναπαραγωγή του. Αυτές υπάρχουν ως ανταλλακτικές αξίες στην κατοχή άλλων ατομικών παραγωγών. Για να γίνουν αξίες χρήσης για αυτόν, πρέπει πρώτα να ''αλλοτριωθούν'', δηλαδή να αλλάζουν ιδιοκτήτη. Και μπορούν να ''αλλοτριωθούν''μόνο ανταλλασόμενες με ισοδύναμες ανταλλακτικές αξίες. Δεν μπορείνα αποκτήσει λοιπόν αυτές τις αξίες χρήσης παρά μόνο αν απρουσιάσει στην αγορά, ανταλλακτική αξία, ισοδύναμη με την δική τους και υποστασιοποιημένη στην υλική μροφή τση αξίας χρήσης που απράγει ο ίδιος. Η εργασία δηλαδή που δαπανά για την παραγωγή αυτής της αξίας χρήσης, δεν έχει γι'αυτόν παρά το περιεχόμενο που εννούσε ο Marx, με τον όρο Erwarbsarbeit που χρησιμοποιούσε στα ''Χειρόγραφα''. Η ατομική εργασία δηλαδή δεν είναι για τον λειτουργό της παρά αναγκαία για την επιβίωσή του δαπάνη ζωϊκής δύναμης.

Η έννοια ωστόσο της αλλοτρίωσης (Entäußerung) που χρησιμοποιεί ο Marx στην ''Συμβολή...'' είναι διαφορετική από εκείνη των Χειρογράφων.

./.

Είναι αλλοτρίωση του εμπορεύματος, αλλαγή του ιδιοκτήτη του. Προϋπόθεση για την μετατροπή του σε απλή αξία χρήσης. Πριν την αλλοτρίωσή του, το εμπόρευμα εμφανίζεται με διπλή υπόσταση: είναι η αντιφατική ενότητα αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας. Αυτή η ανταλλακτική του αξία είναι μια αισθητή και συγχρόνως, υπεραισθητή οντότητα.
Δεν εκφράζεται εξωτερικά, παρά μόνο μέσα απότην ανταλλαγή.
Εκεί λαβαίνει την αισθητή μορφή μιας άλλης αξίας χρήσης.

Η ανάπτυξη των ανταλλαγών παράγει ως αποτέλεσμά της, το γενικό ισοδύναμο, δηλαδή την γενική αξία χρήσης (allgemeine Gebrauchswert), που αποτελεί υποστασιοποίηση του γενικού χρόνου εργασίας και με την οποία πρέπει να συσχετισθούν όλα τα εμπορεύματα (και οι ατομικές εργασίες που αυτά ενσωματώνουν), γι να γίνουν πραγματικά κοινωνικά μεγέθη, δηλαδή αν ικανοποιήσουν ανάγκες κοινωνικές. Η ανάγκη του ξεχωριστού εμπορευματοπαραγωγού, δεν μπορεί να ικανοποιηθεί άμεσα, εφ'όσον δεν αντέχει και δεν παράγει ο ίδιος, όλες τις αναγκαίες αξίες χρήσης. Η διαμεσολλαβηση της ανταλλαγής εκφράζει τις ατομικές ανάγκες σαν κοινωνικές. Μόνον ως κοινωνικές, μπορούν να ικανοποιηθούν παρόλο που η χρήση των αντίστοιχων εμπορευμάτων γίνεται ατομικά. Αυτή όμως η ατομική χρήση προϋποθέτει την προηγούμενη αλλοτρίωσή τους στην αγορά.
Έτσι, το ''πράγμα''- χρήμα, έφτασε να κατανοείται ως μορφή εμφάνισης μιάς κοινωνικής σχέσης. Η σχέση αυτή, έγκειται στο γεγονός ακριβώς της μή αυτάρκειας των ατομικών παραγωγών. Η ανάλυση της εμπορευματικής μορφής έδειξε ότι αυτή είναι αναγκαία μόνον αν έχει προηγηθεί μια ιστορική διαδικασία αποχωρισμού των ατομικών παραγωγών από την άμεση (χωρίς ανταλλαγή) χρήση των αναγκαίως, για την φυσική αναπαραγωγή τους, αγαθών.
Αυτός ο αποχωρισμός, είναι ένα άλλο όνομα για τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας; Όχι απλά. Ο κοινωνικός καταμερισμός μπορεί να υπάρχει και έχει ιστορικά υπάρξει χωρίς γενικευμένη παραγωγή εμπορευμάτων.
Η τελευταία όμως, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ανάπτυξη του πρώτου.
Ο καταμερισμός που προσιδιάζει στην εμπορευματική παραγωγή είναι καταμερισμός εργασιών που καταλήγουν σε ιδιαίτερες αξίες χρήσης, οι οποίες

./.

δεν καταναλώνονται ως τέτοιες παρά μόνο με την μεσολάβηση της ανταλλαγής δηλαδή μόνο υπό την προϋπόθεση του καταμερισμού της συνολικής κοινωνικής εργασίας σε ανεξαρτητοποιημένες, εξατομικευμένες εργασιακές διαδικασίες, που δεν αλληλεξαρτώνται βάσει κάποιου συνειδητού συνεκτικού δεσμού, και δεν σκοποθετούνται από την ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών των λειτουργών τους, αλλά από την γενική ανάγκη ιδιοποίησης αξίας.
Υπό αυτές τις συνθήκες κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, οι συγκεκριμένες ανάγκες των ατόμων-παραγωγών, δεν μπορούν να ικανοποιηθούν παρά μόνο ''δια και μέσω''(durch und vermittelst) της ''αλλοτρίωσης και της εκποίησης'' (Ent - und veräußerung''(K.Marx /G , 126) των προϊόντων της εργασίας τους.

Ο Marx, επικρίνει τον A. Smith, που ''ζητάει να πραγματοποιήσει με τον καταμερισμό της εργασίας, το πέρασμα από τη συγκεκριμένη εργασία στην εργασία που δημιουργεί ανταλλακτική αξία, δηλαδή στην αστική εργασία με τη βασική της μορφή''. (K.Marx/Σ, 68/46).
Ιστορική προϋπόθεση επομένως της εμπορευματικής ανταλλαγής δεν είναι απλά ο καταμερισμός της εργασίας, αλλά και η απαλλοτρίωση από την άμεση χρήση αναγκαίων αξιών χρήσης. Τα ανταλλασσόμενα εμπορεύματα είναι αξίες χρήσης, το καθένα γι'αυτόν που δεν το κατέχει.

Γι'αυτό, όπως παρατηρεί ο Marx, ''η διαδικασία της ανταλλαγής των εμπορευμάτων δεν απουσιάζεται αρχικά στους κόλπους των πρωτόγονων κοινοτήτων, μα στα λιγοστά σημεία, όπου έρχονται σε επαφή με άλλες κοινότητες. Εδώ αρχίζει το ανταλλακτικό εμπόριο και από εδώ, απλώνεται στο εσωτερικό της κοινότητας, όπου ενεργεί αποσυνθετικά.'' (υπογρ.Σ.Δ.)(*)

(*) Για το ίδιο ζήτημα, γράφει στο Κεφάλαιο :''Από τη στιγμή όμως, που ορισμένα πράγματα έγιναν πιά εμπορεύματα προς τα έξω, γίνονται από αντανάκλαση και στην εσωτερική ζωή της κοινότητας. Η ποσοτική τους ανταλλακτική σχέση, είναι στην αρχή, πέρα για πέρα τυχαία. Ανταλλάξιμα γίνονται, χάρις στην βουλητική πράξη των κατόχων τους να τα εκποιήσουν ο ένας στον άλλον. Ωστόσο, εδραιώνεται σιγά-σιγά, η ανάγκη απο ξεύα αντικείμενα χρήσης. Η διαρκής επανάληψη της ανταλλαγής την μετατρέπει σε κοινωνικό προτσές. Γι'αυτό με τον καιρό, πρέπει τουλάχιστον, ένα μέρος των προϊόντων εργασίας, να παράγονται επίτηδες με σκοπό την ανταλλαγή.

./.

Μόνο υπό την ιστορικά παραγμένη προϋπόθεση, της γενικευμένης εμπορευματοποίησης καθίσταται η αξιακή μορφή καθοριστική της κοινωνικής αλληλεξάρτησης (βλ. υποσημείωση).
Υπογραμμίζουμε επίσης, τον αποδιαρθρωτικό για την προηγούμενη κοινωνική οργάνωση, καταμερισμό της εργασίας, τον οποίο παράγουν οι εμπορευματικές σχέσεις ανταλλαγής. Οι σχέσεις αυτές όχι μόνο δεν προϋποτίθενται από τον καταμερισμό της εργασίας γενικά, αλλά αντίστροφα, τον προϋποθέτουν αυτές, που σημαίνει: παράγουν όχι καταμερισμό της εργασίας γενικά, αλλά έναν καταμερισμό που τους προσιδιάζει.
Αυτό ακριβώς ονομάζουμε εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας.
Για τον Marx, είναι αυτή η ιστορικά διαμορφωμένη κοινωνική μορφή που καθορίζει την εμπορική συμπεριφορά των ατόμων κι όχι κάποια αϊστορική φυσική ανθρώπινη τάση για ανταλλαγή και καταμερισμό εργασίας.
Θεμέλιο αυτής της νέας αντίληψης, είναι η θεωρία του Marx για το χρήμα ως γενικό κοινωνικό δεσμό.

Το γεγονός, ότι η πρόθεση του Marx σ'αυτότο επίπεδο της παρουσίασης, είναι να εξηγήσει το χρήμα ως κοινωνικό δεσμό, (παρά την αφετηρία από το εμπόρευμα), διαφαίνεται πιο καθαρά στα Grundrisse, όπου γράφει για το εμπόρευμα και το χρήμα, συνοψίζοντας:
''Το προϊόν γίνεται εμπόρευμα. Το εμπόρευμα γίνεται ανταλλακτική αξία. Η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος αποκτά μια ιδιαίτερη ύπαρξη δίπλα στο εμπόρευμα· δηλαδή: το εμπόρευμα με την μορφή που είναι 1)ανταλλάξιμο με όλα τα άλλα εμπορεύματα, που είναι 2)γι'αυτόν τον λόγο γενικό εμπόρευμα, όπου η φυσική τους ιδιαιτερότητα εξαφανίζεται, 3)που θέτει στον εαυτό του το μέτρο της ανταλλαξιμότητάς του, την καθορισμένη σχέση σύμφωνα με την οποία τίθεται ίσο προς όλα τα άλλα εμπορεύματα, όλα αυτά τα εμπορεύματα είναι ως χρήμα (υπογρ.Σ.Δ.) και ακριβέστερα όχι ως χρήμα απλώς, αλλά ως καθορισ-

---

Από τη στιγμή αυτή σταθεροποιείται από τη μιά, ο χωρισμός ανάμεσα στην οφελιμότητα των πραγμάτων για την άμεση ανάγκη, και στην οφελιμότητά τους για την ανταλλαγή. Η αξία χρήσης τους, χωρίζεται από την ανταλλακτική τους αξία. Από την άλλη, η ποσοτική σχέση που ανταλλάσσονται, αρχίζει να εξαρτιέται από την ίδια την παραγωγή τους. Η συνήθεια τα παγιώνει ως μεγέθη αξίας. ''(K. Marx/K.I, 100/102). (υπογρ.Σ.Δ.).

./.

μένη ποσότητα χρήματος (υπογρ. K.Marx), γιατί για να παρουσιάζει την ανταλλακτική αξία σε όλες της, τις διαφορές, πρέπει το χρήμα να είναι μετρητό. ποσοτικά διαιρετό.''(K.Marx /G , 102/98).
Μέσα από την αποκάλυψη της διπλής μορφής της εργασίας (Doppelform der Arbeit), εμφανίζεται και το χρήμα, ως μια σχέση κοινωνική που δεν είναι ένδηλη στην άμεση υλική του υπόσταση.
Με αυτό τον διπλό προσδιορισμό της έννοιας εργασία, ο Marx, ανάγει δύο προοπτικές: 1)εκείνη της θεωρητικής κατανόησης του χρήματος, ως κοινωνικής σχέσης, αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση του κεφαλαίου, 2) εκείνη της κριτικής της αστικής ιδεολογίας, όπως αυτή αναπαράγεται στις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας.

Αξίζει προσοχής, η αντίληψη του Marx για τον ιδεολογικό χαρακτήρα της πολιτικής οικονομίας: οι πλάνες της, πριν παραχθούν στα μυαλά των λειτουργών της, παράγονται στην καθημερινή πρακτική, κατ'αντιστοιχία της πραγματικής αφαίρεσης. Αποδίδει δηλαδή ο Marx στην ιδεολογία, έναν διπλό χαρακτήρα:πλάνη συγχρόνως και πραγματικότητα.

Η πραγματική αφαίρεση είναι επίσης, προϊόν σκέψης και καθημερινής πρακτικής. Τί είναι αυτό που την καθιστά ''ορθή''σε αντίθεση με την αφαίρεση την ιδεολογική, η οποία δεν υστερεί απ'αυτήν σε πραγματικότητα; Η πραγματική αφαίρεση είναι σημείο αφετηρίας της ανάλυσης.
Είναι στιγμή της διαδικασίας γνώσης και ως τέτοια, έχει συνείδηση της αντιφατικότητας και της μεταβατικότητάς της.
Είναι αναλυτική αφαίρεση. Αντίθετα, η αφαίρεση η ιδεολογική, αποτελεί όχι αφετηρία μορφικής ανάλυσης, αλλά σημείο κατάληξης. Η μορφή δεν αναλύεται με βάση την άμεση υπόστασή της, αλλά η άμεση υπόστασή της, νοείται ως η αλήθεια της.
Οι σχέσεις που εξετάζονται με βάση τις κατηγοριοποιήσεις αυτές, δείχνουν ενδεχόμενα όψεις των καθορισμών της αλλά έχουν κατ'ανάγκη μερικό χαρακτήρα στον βαθμό που η ουσία των φαινομένων εκλαμβάνεται ως ταυτόσημη με αυτά τα ίδια. Η ιδεολογική αφαίρεση είναι μια ''κενή αφαίρεση'' (Leere Abstraktion),
στον βαθμό που, εκλαμβάνει το πράγμα καθ'εαυτόν (an sich), ως κάτι δεδομένο και ανεπίδεκτο περαιτέρω ανάλυσης. Το να θεωρείς όμως το πράγμα με αυτόν τον τρόπο και να μην το μεταβάλεις σε αντικείμενο κριτικής, κινδυνεύεις όχι μόνο να μήν το κατανοήσεις,

./.

αλλά και να του προσδώσεις απόλυτο χαρακτήρα δηλαδή να το απομονώσεις από τους προσδιορισμούς τους(που σημαίνει: νομιμοποίηση της παραίτησης απότην διαδικασία γνώσης και μετασχηματισμού του).
Η πολιτική οικονομία είναι '' ιδεολογική'' στον βαθμό που εγκλωβίζεται στις μορφές της επιφάνειας και η συνείδησή της δεν ξεπερνάει την τρέχουσα συνείδηση που η πραγματικότητα της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας εγχαράσει και αναπαράγει καθημερινά στους άμεσους λειτουργούς της.

Η κριτική της πολιτική οικονομίας έχει αυτόν τον διπλό χαρακτήρα της κριτικής των πραγματικών κοινωνικών σχέσεων, αλλά και των μορφών της νόησης που τους αντιστοιχούν.

Παρατηρούμε ότι η κριτικής της πολιτικής οικονομίας, μέχρι αυτό το σημείο δεν αποτελεί ακόμη κριτική της καπιταλιστικής μορφής.
Η αξία, η αφηρημένη εργασία που την δημιουργεί, το χρήμα ως κοινωνικό προϊόν της ανταλαλγής, όλες οι κατηγορίες που θεμελιώθηκαν μέχρι τώρα, δεν αναφέρονται παρά στην εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας ή αλλιώς την απλή εμπορευματική παραγωγή.
Όλοι, οι μέχρι τώρα, προσδιορισμοί των σχέσεων παραγωγής είναι μερικοί και δεν θέτουν ζήτημα εκμετάλλευσης, παραγωγής και ιδιοποίησης πλεονάσματος. Η όλη ανάλυση εκτιλύσσεται σαν να αναφέρεται σε μια κοινωνία όπου δεν υπάρχουν παρά παραγωγοί εμπορευμάτων.
Μια commercial society, όπου όλα τα μέλη της ανήκουν ουσιαστικά στην ίδια τάξη, αφού όλοι παράγουν με σκοπό την πώληση.
Προκύπτει το μεθοδολογικό ζήτημα, γιατί ο Marx ξεκινάει μ'αυτή την υπόθεση. Γιατί ενώ στόχος του είναι το καπιταλιστικό σύστημα, δεν το προϋποθέτει ευθύς εξ αρχής, δεν το θέτει ως αντικείμενό του, αλλά ξεκινάει από την κριτική μιας μορφής που δεν είναι ή δεν είναι ακόμα καπιταλιστική;
Αν η ανάλυση του Marx, ήταν μια ιστορική ανάλυση, αυτή η εκκίνηση δεν μπορούσε παρά να σημαίνει ότι ο Marx θεωρούσε την απλή εμπορευματική παραγωγή, ως ιστορικό τρόπο παραγωγής που προηγήθηκε του καπιταλιστικού και τον προετοίμασε. Όμως, ο Marx επανηλημένα έχει εφιστήσει την προσοχή του αναγνώσει στο ότι η παρουσίαση των κατηγοριών δεν συμπίπτει με την ιστορική σειρά εμφάνισής τους. Ο Marx δεν εκθέτει

./.

την διαδικασία ιστορικής γένεσης των κατηγοριών. Αναλύει τις κατηγορίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ξεκινώντας από τις πιο στοιχειώδεις μορφές γιατί σ'αυτές τις μορφές, μπορεί να αποκαλυφθεί ευκολώτερη η κοινωνική σχέση που καλύπτεται πίσω από την πραγμοποιημένη μορφή εμφάνισης.

Αν αρχίζει από το εμπόρευμα κι όχι από το κεφάλαιο, αυτό δεν σημαίνει ότι αναφέρεται σε μια ιστορική κοινωνία όπου κυριαρχούσε το εμπόρευμα κι όχι το κεφάλαιο. Το εμπόρευμα είναι η στοιχειώδης μορφή του κοινωνικού πλούτου της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Ότι έτσι αντιλαμβανόταν το ζήτημα ο Marx, φαίνεται από μια σύγκριση της πρώτης παραγράφου της ''Συμβολής στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας'', με την πρώτη παράγραφο του ''Κεφαλαίου''.

Γράφει στην ''Συμβολή...'': ''Ο αστικός πλούτος παρουσιάζεται με την πρώτη ματιά σαν τεράστιος σωρός από εμπορεύματα και κάθε ξεχωριστό εμπόρευμα σαν η στοιχειώδης του υπόσταση (elementarisches Dasein)'' (K.Marx /Σ , 29/15). Ο ''αστικός πλούτος''(bürgerliche Reichtum) , είναι η κοινωνική μορφή του πλούτου στον καπιταλισμό, κι όχι σε κάποιον άλλο τρόπο παραγωγής. Πράγματι, η ίδια φράση εμφανίζεται στο ''Κεφάλαιο'' χαρακτηριστικά αποσαφηνισμένη: ''Ο πλούτος των κοινωνιών όπου κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής (Der Reichtum der Gesellschaften, in welchen kapitalistisch Produktionsweise herrscht.(υπογρ.Σ.Δ.), εμφανίζεται σαν ένας τεράστιος σωρός από εμπορεύματα και το ξεχωριστό εμπόρευμα σαν η στοιχειώδης μορφή του. (Elementarform).''(K.Marx/K/I, 47/49).

Και προσθέτει ο Marx , στο ''Κεφάλαιο'': ''Γι'αυτό η έρευνά μας ξεκινά από την ανάλυση του εμπορεύματος. Ο Marx, εγκωμιάζει τον James Steuart ακριβώς επειδή αντελήφθει, αυτός πρώτος, ως ειδικά αστικό, τον χαρακτήρα της εργασίας που παράγει ανταλλακτικές αξίες, παρόλο που ανταλλαγές γίνονταν και σε αρχαιότερες από την αστική, κοινωνίες.

''Ο Steuart, ήξερε φυσικά πολύ καλά, πως το προϊόν και στις προαστικές εποχές, έπαιρνε τη μορφή του εμπορεύματος και το εμπόρευμα, τη μορφή του χρήματος, μα αποδείχνει πολύ διεξοδικά πως το εμπόρευμα που είναι η βασική στοιχειώδης μορφή του πλούτου, και η αλλοτρίωσή του, που είναι η επικρατέστερη μορφή απόκτησής του, ανήκουν μονάχα στην αστική περίοδο της παραγωγής, κατά συνέπεια, και ο χαρακτήρας της εργασίας,

./.

που δημιουργεί ανταλλακτική αξία είναι ειδικά αστικός.''(K.Marx/Σ. 66/44). (υπογρ. Σ.Δ.)

Το εμπόρευμα, αναλύεται όχι καθ'εαυτό, αλλά ως στοιχειώδης μορφή του κοινωνικού πλούτου, μόνο ως τέτοιο, είναι ειδικά αστικό.

Το ιστορικό γίγνεσθαι δεν εκτιλύσσεται με βάση την ''φυσική'' δεδομένη μορφή - εμπόρευμα, αλλά βρίσκεται ήδη αποκρυσταλλωμένο σ'αυτό.

Βέβαια, ο πλούτος στις αστικές κοινωνίες ωρεύεται με την μορφή χρήματος. Το χρήμα, επομένως, είναι η elementarisches Dasein, όπως εμφανίζεται άμεσα στις αισθήσεις. Γιατί ο Marx, δεν αρχίζει τότε από το χρήμα; Στην ουσία, η πρώτη πράξη της κριτικής της πολιτικής οικονομίας είναι η εξήγηση του χρήματος. Αν αρχίζει από την ανάλυση του εμπορεύματος, αυτό δεν γίνεται γιατί το εμπόρευμα είναι ιστορικά ή θεωρητικά προγενέστερο του χρήματος. Το εμπόρευμα δεν νοείται έξω ή πριν από το χρήμα. Και τούτο, επειδή το εμπόρευμα είναι αντιφατική ενότητα αξίας χρήσης και αξίας. Ως αξία, δεν μπορεί να νοηθεί καθ' εαυτό, αλλά μόνο σε σχέση με όλες τις άλλες αξίες, άρα σε σχέση με το γενικά ισοδύναμο της αξίας, όπως αποκρυσταλλώνεται σε μια γενική αξία χρήσης, δηλαδή το χρήμα. Η εκκίνηση από το εμπόρευμα επομένως, δεν σημαίνει απά την αναγκαιότητα κατανόησης του χρήματος ως του γενικού εμπορεύματος.

Η κοινωνική σχέση που καλύπτει με την υλική μορφή, το χρήμα, είναι απλούστερο να δειχθεί πρώτα αφηρημένα ως ουσία κάθε έμπορεύματος κι επομένως και του χρήματος, πριν εξετασθούν οι πιο σύνθετες μορφές του μέσα στην πολλυπλοκότητα του νομισματικού συστήματος.

Όταν λοιπόν, ο Marx, αρχίζει από την ανάλυση του εμπορεύματος,δεν είναι το εμπόρευμα γενικά που τον ενδιαφέρει, αλλά το γενικό εμπόρευμα. Γιατί το χρήμα, ως γενικό εμπόρευμα, είναι η μεταβατική κατηγορία που ανοίγει την ανάλυση προς την πιο σύνθετη κατηγορία: το κεφάλαιο.

Δυο σχόλια του Marx, πάνω σε προγενέστερες θεωρίες, δείχνουν ότι αυτή η διαδρομή, δεν γίνεται για λόγους κομψότητας του τρόπου έκθεσης. Αναφερόμενος στους φυσιοκράτες, τους προσάπτει ότι ''το φλέγον ζήτημα (γι'αυτούς), δεν ήταν τόσο το ποιά εργασία δημιουργεί αξία, μα ποιά εργασία δημιουργεί υπεραξία''. Και σχολιάζει: ''Καταπιάνονται λοιπόν με το πρόβλημα στην περιπλοκότερή του μορφή, πριν απόμα το λύσουν στη στοιχειώδη μορφή του, όπως γίνεται σε όλες τις επιστήμες, που

./.

η ιστορική τους πορεία δεν αρχίζει από την πραγματική τους αφετηρία, μα φτάνει σ'αυτή, ύστερα από ένα σωρό λοξοδρομήσεις και στριφογυρίσματα.'' (K.Marx / Σ , 64/42). (υπογρ.Σ.Δ.). Αυτό υπονοεί σαφώς, ότι το σημείο εκκίνησης της δικής του παρουσίασης, δεν είναι παρά αποτέλεσμα μιάς διαδικασίας έρευνας. Μέσα από την διαδικασία αυτή σκέψης, το σημείο αυτό αναδείχθηκε αναγκαίο, ως αφετηρία. Αυτό που μας παρουσιάζει ο Marx, είναι μια επιστημονικά αναγκαία διαδικασία έκθεσης (Darstellungprozess) η οποία προϋποθέτει μιαδιαδικασία έρευνας (Forschungprozess). Αυτή η διαδικασία έρευνας, δεν αρχίζει κατ'ανάγκη από την επιστημονικά ορθή αφετηρία γιατί αυτή δεν είναι δεδομένη έξω από την διαδικασία της γνώσης: δεν είναι άμεσα αισθητή. Είναι αναγκη να κατακτηθεί η ίδια επιστημονικά.

Αντίστροφα, από τους φυσιοκράτες, ο Adam Smith, μπόρεσε να δεί την εργασία (βεβαίως την εργασία πάντοτε ως φυσική συγκεκριμένη δραστηριότητα κι όχι διττά ως συγκεκριμένα ωφέλιμη και ως αφηρημένη),ως πηγή της αξίας, όμως η πραγματική πολυπλοκότητα των πιο σύνθετων από το απλό εμπόρευμα μορφών, τον οδήγησε στην αντίληψη ότι ο νόμος της αξίας, χαρακτηρίζει ένα ορισμένο ιστορικό στάδιο, εκείνο της απλής εμπορευματικής παραγωγής, ενώ ''καταργείται'' στο καπιταλιστικό σύστημα.

''Ο Adam Smith, καθορίζει, βέβαια, την αξία του εμπορεύματος με τον χρόνο εργασίας που περιέχεται σ'αυτό, ύστερα όμως μετατοπίζει την αλήθεια του καθορισμού αυτού στους προαδαμιαίους χρόνους. Με άλλα λόγια, αυτό που του φαίνεται αληθινό από την άποψη του απλού εμπορεύματος, γίνεται σκοτεινό μόλις παρουν τη θεόη του ανώτερες και πολυπλοκλότερες μορφές όπως είναι το κεφάλαιο, η μισθωτή εργασία, η γαιοπρόσοδος κ.τ.λ.''(K.Marx/Σ, 67/44). (Βλ. επίσης, K.Marx /Θ.Υ. I, 54/48).
Ο A. Smith, αντιλαμβανόταν την δυσκολία απόδειξης της εργασίας ως ουσίας του κεφαλαίου, της κοινωνικής μορφής του πλούτου. Απέφευγε δηλαδή το προθύστερο εγχείρημα των φυσιοκρατών να κατανοήσουν την υπεραξία χωρίς να κατανοήσουν πρώτην την αξία. Όμως, πέφτει στο αντίστροφο σφάλμα, όταν αντιλαμβάνεται αυτή την πολυπλοκότητα σαν αναίρεση της υπόθεσης της αξίας - εργασίας. Αντί να δείξει την εργασιακή ουσία του κεφαλαίου, αρχίζοντας από την εργασιακή ουσία της απλούστερης μορφής -όπως έκανε ο Marx-,

./.

εκλαμβάνει ως ιστορική πραγματικότητα μια αφαίρεση που για τον Marx, είναι μόνο θεωρητική: την απλή εμπορευματική κυκλοφορία.
Η προηγούμενη αρνητική εμπειρία των φυσιοκρατών και του A. Smith, οδήγησε τον Marx: α) στην επιλογή της αφετηρίας της παρουσίασης από τις απλούστερες μορφές και β) στην διάκριση της ιστορικής-πραγματικής αφαίρεσης από την θεωρητική αφαίρεση.
Η ΄΄απλή εμπορευματική κυκλοφορία΄΄, έτσι βρήκε τη θέση της στην παρουσίαση ως επίπεδο αναλυτικής αφαίρεσης κι όχι ως ιστορικό στάδιο . Το λάθος του A. Smith, διδάσκει τον Marx να διακρίνει την διαδικασία της ιστορικής γένεσης απότην διαδικασία θεωρητικής παρουσίασης του αντικειμένου.
΄΄Εμπόρευμα είναι η πιο στοιχειώδης μορφή του αστικού πλούτου.
Η εξήγηση της παραγωγικής εργασίας, με το ότι είναι η εργασία που παράγει ΄΄εμπόρευμα΄΄, ανταποκρίνεται λοιπόν επίσης σε μια πολύ πιο στοιχειώδη άποψη από εκείνην που εξηγεί, ότι η παραγωγική εργασία είναι εκείνη που παράγει κεφάλαιο.΄΄ (K.Marx/Θ.Υ.Ι., 170/143).

Ο ίδιος ο Marx, δηλώνει ρητά αυτή την χρήση της αφαίρεσης για την ανάλυση μορφών απλούστερων από εκείνες που την καθιστούν πραγματική ιστορική αφαίρεση. Στο γράμμα του στον Ένγκελς, της 2.4.1858, όπου συνοψίζει την προβληματική και τους στόχους της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, αναφέρει:
΄΄(...) εδώ έγιναν υποθέσεις που δεν ισχύουν με κανένα τρόπο σε όλες τις κοινωνικές καταστάσεις.(...). Και οι πιο αφηρημένοι ορισμοί, όταν εξατασθούν με μεγαλύτερη προσοχή παραπέμπουν πάντοτε σε μια ευρύτερη συγκεκριμένη, καθορισμένη ιστορική βάση.΄΄ (zeigen immer auf weitere konhrete bestimmte historische Basis hin) (MEW 29/317), (υπογρ.Σ.Δ.).

Οι οικονομολόγοι δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν αυτήν την θεωρητική διαδρομή, και εγκλωβισμένοι στον εμπειρισμό τους, είτε δεν κατανόησαν την αξία ως προϊόν μιας ιστορικά καθορισμένης μορφής οργάνωσης της εργασίας, είτε μέσα από την ανάλυση μόνο των πιο ανεπτυγμένων μορφών της αξίας δεν είδαν ότι ΄΄η αξία καθεαυτή δεν αποτελείται από κανένα άλλο υλικό, έξω από αυτή την ίδια την εργασία΄΄. (ibid/315). Και ΄΄(...) η αφαίρεση είναι ιστορική αφαίρεση, που θα μπορούσε να εκτιμηθεί μόνο με βάση ορισμένη οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας.(...)΄΄(ibid/315).

./.

Τέλος, όσον αφορά το ζήτημα της κυκλοφορίας, θα πρέπει να προσέξουμε ότι δεν είναι τα εμπορεύματα που θέτει σε κυκλοφορία το χρήμα. Δεν είναι αυτό που τα κινεί πραγματικά, από το ένα μέρος στο άλλο. Όταν προσδιορίζουμε το χρήμα ως κυκλοφοριακό μέσο, δεν αναφερόμαστε στην υλικότητα της έννοιας κυκλοφορία, στην πραγματική δηλαδή μετακίνηση των εμπορευμάτων.

Το χρήμα πραγματοποιεί μόνο τις τιμές των εμπορευμάτων και κάνοντάς το αυτό, το μόνο που πραγματικά μετακινεί δεν είναι παρά οι τίτλοι ιδιοκτησίας των εμπορευμάτων. ''Αυτά που το χρήμα κάνει να κυκλοφορούν δεν είναι τα εμπορεύματα, αλλά οι τίτλοι ιδιοκτησίας τους (Eigentumstitel)''.(K.Marx/G,124). Η κυκλοφορία έτσι δεν είναι μια τεχνική διαδικασία , αλλά μια αλληλουχία κοινωνικών σχέσεων, που έχει πάνω της εγχαραγμένη την κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας, που στηρίζεται στην ιδιωτική ιδιοκτησία. Η κυκλοφορία είναι αναγκαία γιατί αποτελεί την μοναδική οικονομική διαδικασία αλλαγής ιδιοκτήτη. Και η συνεχής μεταβίβαση τίτλων, ιδιοκτησίας είναι αναγκαία γιατί αποτελεί τον μοναδικό τρόπο μετατροπής των προϊόντων της εργασίας σε αξίες χρήσης. Ό,τι επομένως, απειλεί ή προσβάλλει το χρήμα, ως γενικό μέσο κυκλοφορίας, δεν δημιουργεί ένα απλώς τεχνικό εμπόδιο στην ομαλή διεξαγωγή των ανταλαλγών, αλλά προσβάλει την ίδια την υπόσταση της κοινωνικής συνοχής.
Παρατηρούμε δύο σημαντικά στοχεία: α) Η κοινωνική βάση της παραγωγής εμπορευμάτων είναι η ιδιωτική ιδιοκτησία. Η αναγκαία, για την κοινωνική αναπαραγωγή, ανταλλαγή της ύλης, παίρνει την μορφή μεταβίβασης τίτλων ιδιοκτησίας. β)Αν η ιδιωτική ιδιοκτησία, ανεξάρτητα από τον τρόπο απόκτησής της, αποτελεί προϋπόθεση αυτής της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, δεν αποτελεί από μόνη της κοινωνικό δεσμό, δενε ίναι από μόνη της παράγων κοινωνικής συνοχής. Ο τρόπος απόκτησής της είναι αδιάφορος, όσον αφορά την συγκρότηση των προϋποθέσεων αυτής της κοινωνικής οργάνωσης, αλλά δεν είναι αδιάφορος όσον αφορά την αναπαραγωγή της.''Η νομική αυτή σχέση, που η μορφή της είναι το συμβόλαιο, αδιάφορο αν αιτοχυρώνεται με νόμο ή όχι, αποτελεί μια βουλητική σχέση που αντικαθρεφτίζει την οικονομική σχέση. Το περιεχόμενο αυτής της νομικής ή βουλητικής σχέσης το δίνει η ίδια η οικονομική σχέση.''(K.Marx/K, I, 96/98). (υπογρ.Σ.Δ.) Εδώ πλέον, ο Marx, αποκλείει μια δικαιοπολιτική θεμελίωση της κοινωνικής αλληλεξάρτησης.

./.

Δεν είναι οποιαδήποτε μεταβίβαση τίτλων ιδιοκτησίας, αναπαραγωγική της κοινωνικής οργάνωσης, αλλά μόνο εκείνη η μεταβίβαση που διέπεται από τον αξιακό καθορισμό.

Γι'αυτό δεν είναι η νομική σχέση ιδιοκτησίας, ο γενικός κοινωνικός δεσμός, αλλά το χρήμα. Μόνο η ανταλλαγή ισοδυνάμων, μόνο η αμοιβαία δηλαδή μεταβίβαση τίτλων ιδιοκτησίας, αναπαράγει την κοινωνική σχέση της ιδιοκτησίας και μαζί της ολόκληρη την κοινωνία.

Μόνον, αν η ιδιωτική ιδοκτησία μπορεί να αναπαράγει την κοινωνική συνοχή, αναπαραγόμενη η ίδια, μόνο τότε μπορεί να αποτελεί κυρίαρχη κοινωνική σχέση -βάση της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας.

Στην αντίθετη περίπτωση, αποτελεί βέβαια πάντα κοινωνική σχέση, σχέση όμως που οδηγεί στην κοινωνική αποσύνθεση.

Αυτά τα δύο στοιχεία, αποτελούν βασικές προϋποθέσεις της απλής εμπορευματικής παραγωγής, που κατανοούνται όμως, μόνο αν το ζήτημα τεθεί από την άποψη της αναπαραγωγής. Μόνο από αυτή την σκοπιά κατανοείται το χρήμα ως γενικός κοινωνικός δεσμός.

(Αλλά και η δυνητική γενίκευση των αποκλίσεων, που προσβάλουν την κοινωνική συνοχή καιη δικαιοπολιτική αποτροπή τους, μόνον επίσης από την σκοπιά της αναπαραγωγής της αξιακής μορφής ως κοινωνικού δεσμού, μπορεί να τεθεί ως θεωρητικό πρόβλημα.).

Στην συγκροτούμενη από αυτό τον δεσμό, κοινωνία, η παραγωγή δεν εμφανίζεται ως αυτοσκοπός για τον κάθε εμπορευματοπαραγωγό, παρά μόνον ως μέσο. Είναι η κυκλοφορία, η διαδικασία εκείνη που μέσω της γενικής εκποίησης, οδηγεί στην γενική ιδιοποίηση προς χρήση και ικανοποίηση αναγκών. Μόνον μέσα από αυτήν την κοινωνική διαδικασία, η εργασία γίνεται κοινωνική δραστηριότητα, όχι μόνο γιατί με τον τρόπο αυτό επικυρώνεται ως κοινωνικά αναγκαίος ο αξιοπαραγωγός χρόνος της αλλά και γιατί μόνο μέσα από αυτήν την διαδικασία επιβάλλεται κοινωνικά η εργασία ως ο μόνος κοινωνικά αποδεκτός τρόπος για την ιδιοποίηση των αξιών χρήσης. Ο χρηματικός περιορισμός σημαίνει ότι ο καθένας μόνο με καταβολή και αντικειμενοποίηση της δικής τους εργασίας και εκποίηση του προϊόντος της, μπορεί να απαιτήσει τίτλο ιδιοκτησίας παύω στο προϊόν αλλότριας εργασίας. Η κυκλοφορία λοιπόν θεμελιώδης μορφή εμφάνισης της αστικής κοινωνικής συνοχής.

./.

Είναι η μοναδική και αναγκαία διαδικασία προς αυτό τον σκοπό, όταν η εργασία των ανθρώπων δεν είναι άμεσα κοινωνική, συνειδητή δραστηριότητα, αλλά στην άμεση υπόστασή της μόνο ιδιωτική εργασία -μέσο, εργασία-ανάγκης (Zwangsarbeit) διαχωρισμένη από την συγκεκριμένη της ωφελιμότητα ως προς την επιβίωση και αναπαραγωγή των ατόμων και της κοινωνίας.
Υπο συνθήκες εμπορευματικής οργάνωσης της εργασίας, η κοινωνική ολότητα εμφανίζεται ως κυκλοφορία εμπορευμάτων, εφ'όσον μόνο στα πλαίσιά της πραγματοποιείται η εξίσωση και κοινωνικοποίηση των ατομικών εργασιών.
Η άμεση παραγωγική δραστηριότητα είναι συνειδητή, και εμπρόθετη, αλλά η συνείδηση και η πρόθεσή της δεν διέπονται από την κοινωνική χρησιμότητα των προϊόντων της, αλλά από την ατομιστική επιζήτηση του χρήματος.

Ωστόσο, η τελευταία, δεν είναι αποτελεσματική παρά μόνο υπό την προϋπόθεση της κοινωνικής χρησιμότητας των προϊόντων της ατομικής εργασίας, η οποία δεν επαληθεύεται παρά μόνο στα πλαίσια μιάς διαδικασίας που δεν είναι ούτε συνειδητή ούτε εμπρόθετη, γιατί δεν είναι δραστηριότητα ενός άλλου υποκειμένου. Η διαδικασία αυτή, αποτελεί την στιγμή της κοινωνικής αλήθειας για την κάθε ατομιστικά προσανατολισμένη εργασία.
Επειδή στην συνείδηση και την πρόθεση της κάθε εργασίας, δεν υπάρχει το κοινωνικό, παρά ως μέσον, το τελευταίο εκδηλώνεται στην επιφάνεια της πραγματικότητας, ανεξαρτητοποιημένο από την συνείδηση και την πρόθεση των δρώντων υποκειμένων.
Η κοινωνική αλληλεξάρτηση, αποχωρίζεται και ιδιατεροποιείται από την άμεση συνειδητή και εμπρόθετη παραγωγική δραστηριότητα.
Η εμπορευματική οργάνωση της εργασίας χαρακτηρίζεται από τον διαχωρισμό παραγωγής και κυκλοφορίας.
Ο κοινωνικός χαρακτήρας της πρώτης, εμφανίζεται στην δεύτερη. Η κοινωνικότητα των ατομικών εργασιών, διαχωρίζεται από τα συγκεκριμένα τους χαρακτηριστικά, πραγματοποιείται ως αφαίρεση, ως αξιακή μορφή.

Η αξιακή μορφή καθορίζει την κοινωνική αλληλεξάρτηση, και όχι η συνείδηση και η έλλογη πρόθεση της ατομικής άμεσης εργασιακής δραστηριότητας.
Η αναπαραγωγή της κοινωνίας δεν σκοποθετεί την ατομική δραστηριότητα.
Έτσι η κοινωνική ολότητα, εμφανίζεται στην σφαίρα της κυκλοφορίας, ως ασυνείδητη και αντικειμενική αλληλεξάρτηση (objektiver Zusammenhang).

./.

''Βέβαια, η ολότητα προκύπτει από την αλληλεπίδραση συνειδητών ατόμων, αλλά δεν βρίσκεται ούτε στην συνείδησή τους, ούτε αφομοιώνεται ως όλο από τα άτομα. Η ίδια η αλληλοσύγκρουσή τους παράγει μια κοινωνική δύναμη (macht) που τους είναι ξένη, και που τοποθετείται πάνω από αυτά· που είναι η αμοιβαία τους σχέση ως διαδικασία και εξουσία (gewalt), ανεξάρτητη από αυτά''. (K.Marx/G , 127).

Όπως, έχουμε ήδη υποστηρίξει, η παρουσίαση του Marx, στηρίζεται στο πέρασμα, από ένα επίπεδο αφαίρεσης στο αμέσως επόμενο, συγκροτώντας, εννοιολογικά, στο καθεύα από αυτά μια αντίστοιχη ολότητα των κοινωνικών σχέσεων, όπωςαυτή θα εσυγκροτείτο αν οι ισχύουσες σχέσεις μέσα στην κοινωνία ήταν μόνο οι οριζόμενες από το επίπεδο αφαίρεσης.
Όταν, π.χ. παρουσιάζει το εμπόρευμα, δεν πρόκειται για την ανάλυση ενός μεμονωμένου εμπορεύματος. Η αφαίρεση αφορά την κοινωνική ολότητα. Αναλύεται μια κοινωνική ολότητα όπως αυτή θα εσυγκροτείτο αν κάθε μέλος της κοινωνίας ήταν απλώς εμπορευματοκάτοχος.
''Η κυκλοφορία, επειδή είναι ολότητα της κοινωνικής διαδικασίας, είναι επίσης η πρώτη μορφή, στην οποία, η κοινωνική σχέση δεν παρουσιάζεται μόνο σαν κατι ανεξάρτητο από τα άτομα, όπως συμβαίνει π.χ. στην ανταλλακτική αξία, σε ένα νόμισμα, αλλά (εμφανίζεται) ως το όλο της ίδιας της κοινωνικής κίνησης. (das Ganze der gesellschaftlichen Bewegung selbst). (K.Marx/ G , 127). (υπογρ. Σ.Δ.).
Όχι λοιπόν, μόνο το εμπόρευμα, αλλά η κυκλοφορία,όχι μια σχέση αλλά το σύνολο των κοινωνικών αλληλεξαρτήσεων, παίρνει αυτονομημένη, πραγματοποιημένη μορφή και παρουσιάζεται σαν και το φυσικό, ή το τυχαίο και οπωσδήποτε σαν κάτι ανεξάρτητο από τα ίδια τα άτομα, την θέλησή τους, τη δράση τους. Και τούτο επειδή στην εμπορευματική κοινωνία το άτομο-μέλος της, δεν είναι το ελεύθερο κοινωνικό άτομο (freie gesellschaftliche Individuum), αλλά το άτομο, το απομονωμένο στην εγωϊστική του ατομικότητα. Απομόνωση, η οποία δεν νοείται, από τον Marx, ως εκδήλωση της ''προαιώνιας''ανθρώπινης φύσης, αλλά η οποία παράγεται ιστορικά όχι βάσει συνειδητού σχεδίου ούτε δια της ''πανουργίας του Λόγου'' αλλά από την ιστορική διαμόρφωση της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Η εξατομίκευση, λοιπόν, αυτή, από αξιολογική άποψη νοείται ως μείωση του ανθρώπου σε μία μόνο διάσταση της κοινωνικής του ζωής, συρρίκνωση της δυνατότητας του κοινωνείν στην ιδιότητά του ως εμπροευματοκατόχου.
Από οντολογική δε άποψη, η εξατομίκευση αυτή, συνεπάγεται τον διαχωρισμό

./.

του ατόμου από την κοινωνική ολότητα και την πραγμάδη μορφή εμφάνισης της τελευταίας.
Έτσι, ο διαχωρισμός αξίας και αξίας χρήσης, κατ'αρχήν αφηρημένης και συγκεκριμένα ωφέλιμης εργασίας κατόπιν, καταλήγει στην υποστασιοποίηση της αξιακής μορφής στην αξία χρήσης του χρήματος, στην οποία έτσι συμπυκνώνεται πραγμοποιούμενος ο γενικός κοινωνικός δεσμός και τέλος ο χωρος όπου ο δεσμός αυτός βασιλεύει, η σφαίρα της κυκλοφορίας εμφανίζεται ως η κοινωνική ολότητα.
Η μαρξική θεωρία του χρήματος,αναγιγνώσκεται από αυτή την σκοπιά, ως θεωρία της αστικής κοινωνίας. Η θεματοποίηση της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο μια πρώτη βαθμίδα αυτής της κοινωνικής θεωρίας. Γι'αυτό και ο Marx, την ονομάζει ''πρώτη ολότητα'' (erste Totalität).

Αφού αναλύσει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, θα φτάσει σε μιά δεύτερη ολότητα, την ''παραγωγή γενικά''(άμεση διαδικασία παραγωγής σύν κυκλοφορία) κ.ο.κ. Στην ''πρώτη ολότητα''όμως, μπορεί να δειχθεί με το πιο καθαρό τρόπο, απ'ότι στις πιο σύνθετες, ακριβώς αυτός ο αυτονομημένος και φετιχοποιημένος χαρακτήρας της συνολικής κοινωνικής αλληλεξάρτησης.
Η φετιχοποίηση αυτή των κοινωνικών σχέσεων, προκύπτει από μόνο το γεγονός της αφαίρεσης της εργασίας. Από το γεγονός ότι μόνον ως αφηρημένη γενική εργασία, μπορεί η ανθρώπινη εργασιακή δραστηριότητα να παρουσιάζεται ως κοινωνική εργασία.

Αρκεί γι'αυτό η προϋπόθεση της εξατομίκευσης και του διαχωρισμού των παραγωγικών μονάδων. Δεν έχει ακόμα υποτεθεί ο διαχωρισμός των άμεσων παραγωγών από τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας τους.
Η καθοριστικότητα της μορφής της αξίας όσον αφορά την κοινωνικοποίηση των ατομικών εργασιών παράγει την θεωρητικοποίηση της κοινωνικής αλληλεξάρτησης, συγκροτεί εννοιολογικά την κοινωνική ολότητα, σ'αυτή την βαθμίδα αφαίρεσης. Στην καθοριστικότητα αυτη της μορφής της αξίας, θεμελιώνεται η μαρξική θεωρία της αστικής κοινωνίας στην πιο γενική της διατύπωση.

./.

2. Οικονομική συγκρότηση και δικαιοπολιτική επικύρωση του γενικού κοινωνικού δεσμού.

Όπως, είδαμε, η αντικειμενοποιημένη σε χρήμα αφηρημένη εργασία, συγκροτεί αυτό που ο Marx ονόμαζε ήδη από το 1844 nexus rerum et hominum.

Η έννοια του χρήματος είναι κομβική για την κατανόηση του συνδετικού ιστού της αστικής κοινωνίας: όχι μόνο συμπυκνώνει την στοιχειώδη αστική κοινωνική σχέση (την εμπορευματική) αλλά μέσω της ανάπτυξης των προσδιορισμών του, παρέχει πρόσβαση σε μια περισσότερο σύνθετη σχέση(την κεφαλαιακή).

Πριν όμως παρουσιάσει την μεταμόρφωση του χρήματος στο κεφάλαιο, ο Marx παρουσιάζει τις λειτουργίες του χρήματος ως μετρικής μονάδας της αξίας, ως μέσον κυκλοφορίας, ως μέσον αποθησαυρισμού και ως μέσον πληρωμών.

Τις λειτουργίες αυτές τις επιτελεί το χρήμα επενδυόμενο μορφές εμφάνισης (νόμισμα, χρυσός, τραπεζογραμμάτιο, λογιστικό χρήμα) που όχι μόνο το ανεξαρτητοποιούν φαινομενικά από την ουσία του ως αντικειμενοποιημένου χρόνου κοινωνικής εργασίας (βλ. προηγούμενη ενότητα), αλλά επιπλέον του προσδίδουν την επίφαση <u>σύμβασης:</u> το εμφανίζουν ως προϊόν συνειδητής σύνθεσης βουλήσεων, η οποία μέσω της κρατικής νομοθέτησής της, διαμεσολαβεί κανονιστικά τις οικονομικές σχέσεις της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας.

Είναι αναγκαίο να αναγνώσει κανείς τα σχετικά τμήματα της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, από την σκοπιά της κριτικής αυτής της επίφασης, (κριτική, η οποία αν και δεν βρίσκεται στο πρώτο πλάνο της μαρξικής παρουσίασης υπολανθάνει σε αυτήν και οπωσδήποτε συνάγεται λογικά από αυτήν).

Για την δική μας προβληματική, μια τέτοια ανάγνωση είναι λογικά αναγκαία, γιατί θέτει σε δοκιμασία την υπόθεση της εργασιακής σύστασης του γενικού κοινωνικού δεσμού. Αν ο τελευταίος συγκροτείται <u>εμπρόθετα ως προϊόν δικαιοπολιτικής πράξης</u>, όπως παρουσιάζεται λόγω της κρατικής επικύρωσης

./.

της νομισματικής του υπόστασης, τότε αναιρείται η θεμελίωση της μαρξικής κοινωνικής θεωρίας στην κοινωνική συστατικότητα της αξιοπαραγωγού εργασίας.

* * *

Έχοντας κατανοήσει το χρήμα ως αισθητή υλική υποστασιοποίηση μιάς μή αισθητής οντότητας: της αξίας, έχουμε θεμελιώσει και την δυνατότητά του να λειτουργεί ως μέτρο της αξίας.

Όμως, για να χρησιμεύσει το χρήμα ως μετρική μονάδα αξίας, δεν είναι αναγκαία η υλική παρουσία του. Η αξία εμπορεύματος, όταν εκφράζεται σε μια τιμή, δεν έχει ανάγκη, για να το κάνει αυτό, να έχει μπροστά της την υλική αυπόσταση της τιμής αυτής. Η έκφρασή αυτή γίνεται σε νομισματικές μονάδες, και είναι εντελώς ανεξάρτητη από την πραγματική αντιπαράθεση του εμπορεύματος με το ισοδύναμο σε αξία χρήμα. Η τιμή του είναι απλώς ένας αριθμός. Ο αριθμός αυτός, μετράει μονάδες αξίας και προϋποθέτει ασφαλώς την κοινωνική γενική έκφρασή της στην μορφή ενός και του αυτού, για όλη την κοινωνία, γενικού εμπορεύματος.
Στον βαθμό, όμως, που δεν κάνει άλλο από το να μετράει μόνο, δεν χρειάζεται καθόλου το πραγματικό χρήμα: το προϋποθέτει ιδεατά. Στην χρηματική έκφραση της αξίας, επομένως, το χρήμα υπάρχει, όχι υλικά, αλλά μόνο ιδεατά.

Η μέτρηση της αξίας, παρουσιάζεται ανεξάρτητη από την πραγματική ανταλλαγή. Όταν το εμπόρευμα εισέρχεται στον χώρο της κυκλοφορίας, όχι μόνο έχει ήδη ενσωματωμένη μέσα του την αξία του, αλλά την έχει ήδη εκφρασμένη σε μονάδες του γενικού ισοδυνάμου, δηλαδή την παρουσιάζει ιδεατά ως δυνάμει επικυρωμένη κοινωνικά.

Στις τιμές τους, όλα τα εμπορεύματα παριστάνουν ποσότητες χρυσού. Αυτή η παράσταση είναι ιδεατή. Η μετατροπή του εμπορεύματος σε ποσότητα χρυσού γίνεται νοητά. Δεν πρόκειται παρά για απόδοση χρηματικών ονομάτων (Geldnamen) στην αξία του εμπορεύματος.
Το χρήμα που μεσολαβεί σ'αυτή την ονοματοδοσία δεν είναι παρά λογιστικό χρήμα (Rechnengeld).

./.

Τα χρηματικά αυτά ονόματα, είναι ονόματα μερών βάρους χρυσού.
Τα εμπορεύματα δηλαδή, όταν σχετίζονται μεταξύ τους στην αγορά, δεν σχετίζονται άμεσα ως αξίες δηλαδή ως υλάσματα χρόνου κοινωνικής εργασίας, αλλά ως ομώνυμα μεγέθη μετρημένα με χρυσάφι. Το χρυσάφι έτσι, δεν εμφανίζεται ως μέτρο των αξιών, αλλά ως μέτρο των τιμών.
Η τιμή ενός εμπορεύματος είναι δηλωμένη σ'αυτό πριν ανταλλαγεί πραγματικά. Για την μετατροπή τους αυτή σε τιμές, ο χρυσός είναι απαραίτητος αλλά μόνο ως φανταστικό υλικό. (nur als vorgestelltes Material).
Το εμπόρευμα πριν ακόμα ανταλλαγεί πραγματικά, εμφανίζεται να έχει κοινή ουσία με όλα τα άλλα εμπορεύματα, μετρήσιμη και συγκρίσιμη σε μέρη βάρους χρυσού.
Η διπλή μορφή της εργασίας (Dopelform der Arbeit) εκδηλώνεται στην αντίθεση μεταξύ των συγκεκριμένων αξιών χρήσης (αποκρυστάλλωση συγκεκριμένης εργασίας) και στην αφηρημένη γενική εργασία, που βρίσκει στη τιμή μια φανταστική υπόσταση (vorgestelltes Dasein). (K.Marx/ Σ ,78/53).

Μήπως, όμως, -και αυτό είναι το πρόβλημα που μας ενδιαφέρει επί του προκειμένου- αυτή η ιδεατότητα συνεπάγεται ότι στην λειτουργία του αυτή, το χρήμα μπορεί να ανταποκριθεί ως κατά σύμβαση σύμβολο της αξίας, οπότε θα μπορούσε πλέον να ορισθεί ως πράξη έλλογου υποκειμένου κι όχι όπως ήδη ορίσθηκε (: ως κοινωνική υλοποίηση αδιαφοροποίητης εργασίας΄΄-K.Marx/ K I , 120/124);
Η μαρξική παρουσίαση αποκλείει μια τέτοια θεωρητική διολίσθηση. Σύμφωνα με τον Marx, το χρυσάφι, μπορεί να χρησιμεύσει ως ιδεατό χρήμα, ως λογιστικό χρήμα, μόνο επειδή είναι συγχρόνως και πραγματικό χρήμα.
Το γεγονός ότι στην πραγματική κυκλοφορία, μέσα από την διαδικασία κοινωνικής επικύρωσης των ατομικών εργασιών, το εμπόρευμα όχι μόνο θα παραστήσει, μέσα από την τιμή του μια ποσότητα χρυσού, αλλά θα ανταλλαγεί πραγματικά με μια ποσότητα χρυσού, το γεγονός δηλάδη ότι τότε ο χρυσός με την πραγματική του υλική υπόσταση, αγοράζει το εμπόρευμα, λειτουργώντας ως πραγματικό γενικό ισόδυναμο, μόνο αυτό το γεγονός είναι που του δίνει την ιδιότητα να μετράει με το βάρος του την τιμή, να λειτουργεί δηλαδή και ιδεατά, χωρίς την απαραίτητη υλική παρουσία του ως χρήμα. Όπως, γράφει ο Marx στο ΄΄Κεφάλαιο΄΄: ΄΄Η μορφή της τιμής περικλείει το εκποιήσιμο των εμπορευμάτων

./.

με χρήμα και την ανάγκη αυτής της εκποίησης. Από την άλλη, ο χρυσός λειτουργεί ως ιδεατό μέτρο της αξίας, μόνο γιατί κυκλοφορεί κιόλας στο προτσές της ανταλλαγής ως χρηματικό εμπόρευμα. Έτσι μέσα στο ιδεατό μέτρο των αξιών παραμονεύει το καμπανιστό χρήμα΄΄(K.Marx/K I,114/118). (υπογρ.Σ.Δ.).

Ως πραγματικό χρήμα, ο χρυσός, είναι γενικά ανταλλάξιμος, επειδή είναι εμπόρευμα (το γενικό εμπόρευμα) δηλαδή απομυστάλλωση χρόνου κοινωνικής εργασίας. Ως τέτοιος εξισώνει πραγματικά τους ατομικούς χρόνους εργασίας, επικυρώνοντάς τους κοινωνικά. Για να το κάνει αυτό, πρέπει να κυκλοφορεί πραγματικά, όπως κάθε άλλο εμπόρευμα.

Η ιδιότητά του, αυτήν, ιδιότητα που παράγεται κοινωνικά μέσα από την γενίκευση των ανταλλαγών, είναι που του δίνει την ικανότητα να μετράει με με μέρη του βάρους του την χρηματική αξία των εμπορευμάτων.(*)

Όμως, για μόνη την μέτρηση αυτή δεν είναι αναγκαία η υλική παρουσία του. Ως μέτρο των τιμών είναι μόνο αριθμός μονάδων με ειδική ονομασία. Διακρίνουμε δηλαδή δυό λειτουργίες: μέτρο της αξίας και κλίμακα των τιμών. Στην πρώτη του λειτουργία ενεργεί ως αξία, στην δεύτερη ως βάρος μετάλλου. Με την διάκριση αυτή, ο Marx , διαλύει όλες τις αυταπάτες των αστών οικονομολόγων σχετικά με την αναζήτηση ενός σταθερού μέτρου της αξίας. Ως μέτρο της αξίας, το χρήμα, είναι το ίδιο αξία, άρα μεταβλητό μέγεθος. Και η μεταβλητότητά του, καθόλου δεν το εμποδίζει στην λειτουργία του αυτή· ακριβώς το αντίθετο. Μόνον ως κλίμακα των τιμών του είναι αναγκαία μια σταθερότητα. Όμως: δεν πρόκειται για σταθερότητα αξίας -κάτι τέτοιο θα ήταν εξ'ορισμού αδιανόητο, αλλά για σταθερότητα βάρους. Γράφει, στο ΄΄Κεφάλαιο΄΄, συνοψίζοντας την ανάλυση της ΄΄Συμβολής΄΄: ΄΄Ως μέτρο των αξιών (Maß dererte)

(*) ΄΄Ιδεατό χρήμα ή μέτρο της αξίας ο χρυσός έγινε γιατί όλα τα εμπορεύματα μετρούσαν την αξία τους μ'αυτόν και τον μετέτρεψαν έτσι σε φανταστικό αντίθετο, της μορφής χρήσης τους, σε μορφή της αξίας τους. Πραγματικό χρήμα ο χρυσός γίνεται γιατί τα εμπορεύματα με την ολόπλευρη εκποίησή τους (allseitige Veräus serung) τον μετατρέπουν σε πραγματική αποσπασμένη απ'αυτά ή αλλαγμένη μορφή της χρήσης τους κι επομένως, σε πραγματική μορφή της αξίας τους΄΄. (K.Marx/ K I, 120/124).

./.

και ως κλίμακα των τιμών (Maßtab der Preise), το χρήμα εκτελεί δυό τελείως διαφορετικές λειτουργίες. Μέτρο των αξιών είναι ως κοινωνική ενσάρκωση της ανθρώπινης εργασίας. Κλίμακα των τιμών είναι ως καθορισμένο βάρος μετάλλου. Ως μέτρο της αξίας χρησιμεύει για να μετατρέπει τις αξίες των πολυποίκιλων εμπορευμάτων σε φανταστικά ποσά χρυσού. Ως κλίμακα των τιμών μετράει τα ποσά αυτά του χρυσού. Με το μέτρο των αξιών μετριούνται τα εμπορεύματα ως αξίες, η κλίμακα των τιμών αντίθετα μετράει τα ποσά του χρυσού με βάση ένα ορισμένο ποσό χρυσού, και όχι την αξία ενός ποσού χρυσού με το βάρος ενός άλλου. Για την κλίμακα των τιμών πρέπει να καθοριστεί ένα καθορισμένο βάρος χρυσού ως μονάδα μέτρησης. Εδώ, όπως και σ'όλους τους άλλους καθορισμούς των μέτρων ομώνυμων μεγεθών, αποφασιστικό ρόλο παίζει η σταθερότητα του μέτρου. Γι'αυτό, η κλίμακα των τιμών εκπληρώνει τη λειτουργία της τόσο καλύτερα, όσο πιο αμετάβλητα το ίδιο ποσό χρυσού χρησιμεύει ως μονάδα μέτρησης. Ως μέτρο των αξιών ο χρυσός μπορεί να χρησιμεύσει μόνο γιατί ο ίδιος, είναι προϊόν εργασίας, δηλαδή κάτι που η αξία του μπορεί ν'αλλάξει.'' (K.Marx, K I, 109/113). (υπογρ. Σ.Δ.).

Αυτός είναι ο λόγος που το χρήμα είναι αξία αλλά δεν έχει τιμή. Για να είχε, θα έπρεπε να αναφερθεί στον εαυτό του τον ίδιο ως δικό του ισοδύναμο. (K.Marx /K I, 106/110).

Η διάκριση αυτή μεταξύ ''μέτρου των αξιών'' και κλίμακας των τιμών'' ενώ απαντά κυρίως στο πρόβλημα της αναζήτησης του ''σταθερού μέτρου'' που απασχόλησε την πολιτική οικονομία, συνεπάγεται συγχρόνως και την διάκριση μεταξύ αντικειμενικής ασυνείδητης αλληλεξάρτησης και θεληματικού συμβατικού παραπληρώματός της.

Η συνειδητή σύνταξη της ''κλίμακας των τιμών'' δεν έχει νόημα παρα μόνο ως προς την πραγματική ''μέτρηση'' των αξιών στα πλαίσια της πραγματικής κυκλοφορίας.

./.

Ως μέτρο της αξίας, το χρήμα μπορεί να λειτουργήσει, επειδή είναι μέσο της κυκλοφορίας. Ως τέτοιο, εμφανίζει την κυκλοφορία των εμπορευμάτων ως αποτέλεσμα της δικής του κίνησης.(K.Marx/ K I, 126/129).

Κι επειδή στα πλαίσια αυτής της κυκλοφορίας, αντιμετωπίζει τα διάφορα εμπορεύματα, με την μορφή ενός κομματιού χρυσού καθορισμένου βάρους: ως νόμισμα, εμφανίζεται η κυκλοφορία ως κίνηση του νομίσματος. Το νόμισμα, όμως, κόβεται από το κράτος, και μια σύγχιση μεταξύ χρήματος και νομισματικής του μορφής, κινδυνεύει να οδηγήσει σε αλλοίωση του περιεχομένου της θεωρίας της κοινωνικής συγκρότησης.
Γιατί, αν κόβοντας το νόμισμα, το κράτος θεωρηθεί ότι συγκροτεί την σχέση-χρήμα, τότε είναι αυτό που θα πρέπει να υποκαθιστά την αξιακή μορφή στον καθορισμό της αξίας κι έτσι στην συγκρότηση του γενικού κοινωνικού δεσμού.
Αν η εργασία, όπως ασκείται από τα άτομα-μέλη της αστικής κοινωνίας δεν εμπεριέχει (εκτός από προσδιορισμούς διαχωρισμού) και προσδιορισμού) και προσδιορισμούς κοινωνικότητας, τότε η τελευταία, μοιραία, θα πρέπει να αποδοθεί στην λειτουργία μιας βαθμίδας εξωτερικής προς την παραγωγική εργασία την ίδια.
Ή αλλιώς, αν το χρήμα, ως γενικός κοινωνικό δεσμός, δεν αποτελεί υποστασιοποίηση της κοινωνικής εργασίας που παράγει εμπορεύματα, αλλά της πολιτικής εργασίας, τότε είναι το κράτος κι όχι η αξιακά καθορισμένη συμμετοχή, στην κοινωνική εργασία που καθιστά τα άτομα, μέλη κοινωνίας.

Η προτεραιότητα της πολιτικής κι όχι της παραγωγικής εργασίας στην συγκρότηση του χρήματος, θα άφηνε ανοικτή την δυνατότητα μιάς χεγκελιανού τύπου τελεολογικής καθοριστικότητας του δικαιοπολιτικού και τελικά του πνευματικού.

Κατά τον Marx όμως, είναι η αντικειμενική, (΄΄πίσω από τις πλάτες΄΄ των υποκειμένων), κοινωνικοποίηση της εργασίας (μέσω της αφαίρεσής της διαδικασία των γενικευμένων ανταλλαγών) κάι όχι κάποιο υποκείμενο (ατομικό ή συλλογικό) που συγκροτεί τον γενικό κοινωνικό δεσμό της αστικής κοινωνίας.

./.

Η παρουσία του κράτους, ως δημιουργού του χρήματος είναι εντελώς απατηλή. Το κράτος δεν δημιουργεί το χρήμα: κόβει το νόμισμα. Δηλαδή δίνει ειδικά, εθνικά ονόματα σε μέρη βάρους χρυσού (ή όποιου άλλου υλικού χρησιμοποιείται σαν χρήμα).

''Τα λογιστικά ονόματα του χρυσού: λίρα, σελίνι, πένα πρέπει να είναι ονόματα που παριστάνουν ορισμένο ποσό χρόνου εργασίας. Επειδή ο χρόνος εργασίας είναι η ουσία και το σταθερό μέτρο της αξίας, τα ονόματα αυτά, αντιπροσωπεύουν ουσιαστικά αναλογίες της ίδιας της αξίας.(...)''
(K.Marx/ S, 95/65).

Μόνο η ονοματοδοσία των μερών βάρους, εμπίπτει στην δικαιοδοσία του κράτους. Η λειτουργία αυτών των βαρών ως χρήμα, είναι αντικειμενική, κοινωνική διαδικασία.

Η συμμετοχή του κράτους αφορά μια τυπική μόνο ενέργεια, αναγκαία, ασφαλώς, λόγω του κατακερματισμού του κεφαλαίου σε εθνικά κεφάλαια, και της αναγκαίας ισχύος ενός μόνο γενικού ισοδυνάμου και ενιαίας κλίμακας των υποπολλαπλασίων του μέσα σε κάθε εθνική αγορά. Αυτά, όλα αφορούν λειτουργικές απαιτήσεις του χρήματος, όμως, προϋποθέτουν το ίδιο το χρήμα ως μορφή αποκρυστάλλωσης της αφηρημένης, ανθρώπινης εργασίας και ως τέτοιο δεν μπορεί να τεθεί από το κράτος, γιατί δεν είναι σύμβαση αλλά σχέση αντικειμενική. Το κράτος επικυρώνει συμβάσεις, ή δημιουργεί συμβατικά δικαιώματα και συμβατικές υποχρεώσεις. Δηλ. υποχρεώσεις και δικαιώματα που απορρέουν από την σύμπτωση ατομικών βουλήσεων υπό καθορισμένους και εγγυημένους όρους. Οι κοινωνικές σχέσεις όμως δεν μειώνονται στο επίπεδο απλών συμβάσεων γιατί συγκροτούνται, στην αστική κοινωνία, απρόσωπα και ανεξάρτητα από τις ατομικές βουλήσεις των λειτουργών τους. Οι κοινωνικές σχέσεις λοιπόν, δεν συγκροτούνται από το κράτος. Το χρήμα αποτελεί υπόδειγμα αυτής της μαρξικής προβληματικής για τους οικονομικούς περιορισμούς της κρατικής πρακτικής. Όσες φορές, ο Marx αναφέρεται στο κράτος, βλέπουμε το τελευταίο να λειτουργεί στις παρυφές των οικονομικών νόμων, οι οποίοι του υπερτίθενται ως περιορισμοί.

Και στην ''Αθλιότητα της Φιλοσοφίας'', βρίσκουμε υπαινιγμούς για τους περιορισμούς που θέτουν οι οικονομικές σχέσεις στην κρατική δραστηριότητα.

''(...) σε κάθε εποχή, οι ηγεμόνες είναι εκείνοι που υπάγονται στις οικονομικές και ποτέ δεν είναι αυτοί που υπαγορεύουν στις σχέσεις αυτές τον νόμο.

./.

Τόσο η πολιτική όσο και η αστική νομοθεσία ανατυπώνουν, καταγράφουν απλώς (proklamieren, protokollieren nur) την δύναμη των οικονομικών σχέσεων.΄΄(K.Marx/A.Φ.80/109,και πιο κάτω: (der Verkehr souveräner ist als der Souverän) (ibid , 82/111).
Επίσης, στο ΄΄Εβραϊκό Ζήτημα΄΄:
΄΄Η αντίφαση ανάμεσα στην πραιτική δύναμη του εβραίου και στα πολιτικά του δικαιώματα είναι η αντίφαση ανάμεσα στην πολιτική και την χρηματική δύναμη γενικά. (Geldmacht).
Θεωρητικά, μιλώντας η πρώτη δύναμη υπερισχύει της δεύτερης, στην πραγματικότητα όμως είναι η αιχμάλωτή της΄΄(K.Marx/E.Z. 104/374).
Και αυτό, γιατί ΄΄το χρήμα έγινε παγκόσμια δύναμη΄΄(ibid).
΄΄Επειδή ο καθορισμός της μεταλλικής μονάδος, των υποπολλαπλασίων της και των ονομάτων των υποπολλαπλασίων αυτών είναι από τη μια μεριά καθαρά συμβατικός (reinkonventionell) και από την άλλη, επειδή μέσα στην κυκλοφορία πρέπει να έχουν γενικότητα και αναγκαιότητα, είπρεπε να καθοριστεί νομικά (gasetzlid). Η καθαρά τυπική (reinformalle) λοιπόν, ενέργεια ήταν κυβερνητικό έργο. Το ορισμένο μέταλλο που χρησίμευε ως υλικό του χρήματος, καθορίστηκε κοινωνικά.(gesellschaftlich gegaben) .΄΄(Σ., 82/56).) (υπογρ.Σ.Δ.).

Με βάση την λειτουργία του χρήματος ως κυκλοφοριακού μέσου, εξηγείται κι ένα άλλο φαινόμενο, που τρέφει την αυταπάτη ότι το κράτος δημιουργεί το χρήμα. Τα μεταλλικά κομμάτια με την σφραγίδα του κράτους που κυκλοφορούν ως νομίσματα φθείρονται από την χρήση κι έτσι μειώνεται η περιεκτικότητά του σε χρυσό. Έτσι, μέσα από την ίδια την κυκλοφορία, το αντίστοιχο νόμισμα, καταλήγει να συμβολίζει μια ορισμένη ποσότητα χρυσού παρά να είναι το ίδιο η ακριβής αυτή ποσότητα. Γίνεται δεκτό το νόμισμα στις ανταλλαγές σαν να αντιπροσώπευε ακριβώς την αναγραφόμενη πάνω του ποσότητα χρυσού.

Το νόμισμα γίνεται έτσι, ΄΄σύμβολο του επίσημου μεταλλικού του περιεχομένου΄΄.
Η κρατική παρέμβαση εδώ συνίσταται στην επίσημη αναγνώριση αυτής της τάσης και στον καθορισμού του ανεκτού βαθμού απωλείας σε μέταλλο του νομίσματος. Εδώ, όμως, βλέπουμε την δυνητική τάση να διαχωρισθεί η λειτουργική του υπόσταση (funktionelles Dasein) από το ονομαστικό περιεχόμενο (Nominalgehalt), την μεταλλική υπόσταση (Metalldasein) του νομίσματος.

./.

Αυτή η τάση δείχνει την δυνατότητα να αντικατασταθεί το χρήμα στην λειτουργί σαν νόμισμα, με σήματα (Marken) από υλικό ή σύμβολα (Symbole) (K.Marx/K I, 136/170).
Επειδή όμως και αυτά τα σύμβολα (με καθορισμένο αυθαίρετα από τον νόμο μεταλλικό περιεχόμενο) φθείρονται, πιο γρήγορα κι απο τον χρυσό, η νομισματική τους λειτουργία καθίσταται ανεξάρτητη από το βάρος τους, δηλαδή ανεξάρτηση από κάθε αξία.(unabhängig von allem Wert).
Ολοκληρώνεται, έτσι ο διαχωρισμός μεταξύ νομισματικής λειτουργίας και αξιακής ουσίας του χρήματος. Αντικείμενα χωρίς αξία, μπορούν να λειτουργήσουν ως νόμισμα, εφ'όσον η σχέση του νομίσματος με την αξία έχει γίνει πλέον καθαρά συμβολική. Έτσι φτάνουμε στο κρατικό χαρτονόμισμα με αναγκαστική κυκλοφορία (Staatspapiergeld mit Zwangskurs).

Να λοιπόν πάλι το κράτος που παρουσιάζεται σαν αυθαίρετος δημιουργός χρήματος μάλιστα που δεν έχει το ίδιο καμμιά σχεδόν αξία (όση αξία έχει το χαρτί -υλικός φορέας του) και το οποίο δεν αντλεί την κοινωνική του ισχύ, παρα μόνο από τον νόμο του κράτους(:Zwangskurs).
Όμως, στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για το χρήμα, αλλά για την νομισματική του λειτουργία και μόνο.
Είναι η ίδια η κυκλοφορία κι όχι το κράτος που το καθιστά ''σύμβολο''.
Μόνο πάνω σ'αυτή την κοινωνικά παραγμένη βάση, μπορεί το κράτος να διαλέξει και να επιβάλει δια νόμου, το σχήμα, το χρώμα, το όνομα και το σχέδιο του χαρτιού που θα λειτουργήσει ως ''σύμβολο''.
Η δράση του κράτους περιορίζεται και εδώ στο τυπικό κι όχι στο ουσιαστικό επίπεδο και ανταποκρίνεται σε λειτουργική αναγκαιότητα της λογικής της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας κι όχι σε όποια δική του ιδιαίτερη (κρατική) λογική.
Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι το χρήμα και ως μέτρο της αξίας και ως μέσο κυκλοφορίας εμφανίζεται με διαφοροποιημένη από την ουσία του υπόσταση.

'''Ενα εμπόρευμα γίνεται, λοιπόν, πρώτα χρήμα ως μετρική μονάδα της αξίας και μέσο κυκλοφορίας, ή, η μετρική μονάδα της αξίας και το κυκλοφοριακό μέσο είναι χρήμα. Ως τέτοια όμως μονάδα, το χρυσάφι έχει πάλι ανεξάρτητη ύπαρξη που και στις δύο περιπτώσεις είναι διαφορετική από την υπόστασή του. Ως μέτρο της αξίας είναι ιδεατό μόνο χρήμα και ιδεατό χρυσάφι.
Ως απλό κυκλοφοριακό μέσο είναι συμβολικό χρήμα και συμβολικό χρυσάφι''
(K.Marx/ Σ., 143/102),(υπογρ.Σ.Δ.)

./.

Μέσα στην κυκλοφορία, το χρήμα το ίδιο ''εξαχνούται'' (sublimiert), (όπως αποκρυσταλλώνεται στο χρυσό χρήμα η αξία) και αντικαθίσταται σταδιακά από σχετικά χωρίς αξία (relativ wertlose) σύμβολα του εαυτού του (ibid, 101/94).

Όμως, θα πρέπει να προσέξουμε ότι το σύμβολο που παίρνει την θεση του χρυσού δεν εκφράζει άμεσα σχέση αξίας. Όπως είδαμε πιο πάνω, ο ίδιος ο χρυσός, το μεταλλικό χρυσό νόμισμα δεν εκφράζει αξιακή σχέση άμεσα αλλά μόνο σχέση τιμών. Ο χρυσός, δείξαμε,,είναι το υλικό στο οποίο εκφράζονται, μετριώνται και συγκρίνονται οι τιμές κι όχι οι αξίες των εμπορευμάτων. Η κοινή τους ουσία (αφηρημένη, αδιαφοροποίητη, ανθρώπινη εργασία) δεν παρουσιάζεται άμεσα. Αν δεν το κάνει αυτό με τον χρυσό, δεν το κάνει ούτε με το σύμβολό του. Ούτε το ένα, ούτε το άλλο εκφράζουν από μόνα τους σχέση αξίας. Όπως, διευκρινίζει ο Marx, ειδικά στην ''Συμβολή ....'': '' Στη διαδικασία Ε - Χ - Ε, η ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων αποκτά στην τιμή ιδεατή μόνο υπόσταση και στο χρήμα συμβολική. Την υπόσταση αυτή, την αποκτά στο μέτρο που η διαδικασία αυτή είναι η δυναμική ενότητα ή η άμεση μετατροπή των δύο μεταμορφώσεων -αυτή είναι η μορφή που παίρνει στην σφαίρα της κυκλοφορίας όπου λειτουργεί το σύμβολο της αξίας. Η ανταλλακτική αξία παριστάνεται έτσι μόνο σαν νοερή ή σαν συμβολισμένη με πράγματα, ωστόσο δεν έχει καθόλου πραγματικότητα παρά μόνο μέσα στα ίδια τα εμπορεύματα, εφ'όσον έχει αντικειμενοποιηθεί σ'αυτά ορισμένο ποσό εργάσιμου χρόνου''(ibid., 133/95), (υπογρ. Κ.Μ.).

Να λοιπόν, με ποιό τρόπο κατά τον Marx, ένα γεγονός, προϊόν αντικειμενικών συνθηκών έξω από την υποκειμενική βούληση (κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας από κάθε ειδικό χρήσιμο χαρακτηριστικό) παρουσιάζονται στην αισθητή πραγματικότητα σαν αποτέλεσμα συμφωνίας μεταξύ υποκειμενικών βουλήσεων. Στο ερώτημα άν υπάρχει σύμβαση, όσον αφορά το χρήμα, η απάντηση του Marx, είναι σταθερά αρνητική. Σύμβαση υπάρχει, αλλά δεν αφορά το χρήμα. Το χρήμα δεν είναι σύμβαση, όπως δεν είναι σύμβαση και η αξία. Είναι οικονομική σχέση. Οι βουλήσεις που ενεργούν μέσα στην αστική κοινωνία συμπεριλαμβάνουν την σχέση αυτή, ως καθορισμό τους. Δεν την συγκροτούν όμως: καθορίζονται από αυτήν.

Οι συμβάσεις που συγκροτούν οι ατομικές βουλήσεις έστω κι αν αφορούν την ανταλλαγή εμπορευμάτων δεν την συγκροτούν ως κοινωνική σχέση αλλά την προϋποθέτουν. Το ίδιο και με το χρήμα και το νόμισμα.

./.

'''Ένα ορισμένο αντικείμενο, που σχετικά δεν έχει αξία, ένα κομμάτι δέρμα ή ένα κομμάτι χαρτί κ.τ.λ., γίνεται στην αρχή από συνήθεια, σύμβολο του υλικού που αποτελεί το χρήμα, ώσπου δεν διατηρείται ως σύμβολο του χρήματος παρά μόνο εφ'όσον εγγυάται την ύπαρξή του, ως σύμβολο, η γενική θέληση αυτών που είναι κάτοχοι εμπορευμάτων, δηλαδή εφ'όσον αποκτά νομικά συμβατική ύπαρξη (gesetzlich konventionelles Dasein) και κατά συνέπεια αναγκαστική κυκλοφορία.''(*) (ibid, 133/95) (υπογρ. Σ.Δ.)

Η συνειδητή πρακτική δεν αφορά, παρά την εγγύηση της διατήρησης ενός υλικού στην λειτουργία του ως συμβόλου εφ'όσον όμως το έχει ''επιλέξει'' πρώτα ως τέτοιο η ίδια η έμπρακτη επανάληψη των ανταλλακτικών πράξεων.

(*) Βλέπουμε, στο απόσπασμα αυτό, από την ''Συμβολή'' που δεν συμπεριλαμβάνεται στο ''Κεφάλαιο'' τον Marx να κάνει λόγο για θέληση, μάλιστα για γενική θέληση των κατόχων εμπορευμάτων (allgemeinen Willen der Warenbesitzer). Μέχρι τώρα για να παρουσιάσει την κοινωνική σχέση του χρήματος δεν προσέφυγε καθόλου στην ''θέληση'' ή στην εγγύησή της από το κράτος. Αντίθετα, η κοινωνική σχέση, κατανοήθηκε ως ανεξάρτητη από αυτές τις έννοιες. Αυτό οφείλεται εν μέρει στην αναλυτική αφαίρεση· στον τρόπο παρουσίασης της σχέσης στην πιο απλή αρχικά μορφή της, πριν θεωρηθεί στην πιο σύνθετη μορφής της συμπεριλαμβάνοντας τις ''θελήσεις'' και το κράτος.
Όμως, μόνο εν μέρει. Γιατί η προτεραιότητα της ανάλυσης της σχέσης στην πιο απλή της μορφή, υποτίθεται από την αρχή (και πουθενά μετέπειτα δεν αναιρείται αυτή η υπόθεση), όχι μόνο ως ανεξάρτητη από τις ''θελήσεις'' των ατόμων και του κράτους, αλλά και ως καθοριστική τους. Η ''εισαγωγή'', στην ανάλυση της ''θέλησης'', της σύμβασης, του νόμου, του κράτους δεν εξηγεί την σχέση. Αντίθετα, όλες αυτές οι κατηγορίες εξηγούνται σε ουσιαστικές λειτουργίες τους, από την οικονομική σχέση.

./.

Ο Marx, το υπογραμμίζει επίμονα:
΄΄΄Οσα είπαμε ως τώρα, μάς έδειξαν πως η νομισματική υπόσταση του χρυσού, ως σύμβολο της αξίας, που είναι αποκομένο από την ίδια την ουσία του χρυσού, προέρχεται από την διαδικασία της κυκλοφορίας και όχι ύστερα από συμφωνία ή επέμβαση του κράτους (nicht aus Übereinkunft oder Staatseinmischung) (K.Marx/ Σ, 134/95) (υπογρ.Σ.Δ.)
Η ανάμειξη του κράτους παρουσιάζεται να ΄΄υποκαθιστά΄΄ τον οικονομικό νόμο, αφού με την σφραγίδα του μετατρέπει ένα κομμάτι χαρτί σε χρυσό.
Ωστόσο τα χαρτιά αυτά (τα τραπεζογραμμάτια) αντλούν την ισχύ τους από τον ρόλο που τους αποδίδει η κυκλοφορία. Μέσα σε αυτήν, αποτελούν την νομισματική μορφή του χρήματος. Χωρίς αυτήν, χάνουν κάθε αξία, και μετατρέπονται σε χωρίς αξία κομμάτια χαρτιού. Η αξία τους, τους αποδίδεται επομένως, από την λειτουργία τους ως νομίσματος μέσα στην κυκλοφορία.
Η ελευθεροβουλία του κράτους είναι, επί του προκειμένου, μόνο φαινομενική (bloßer Schein): ΄΄Μπορεί να βάζει σε κυκλοφορία οποιοδήποτε ποσό από χάρτινα γραμμάτια με οποιαδήποτε νομισματικά ονόματα, όμως, μαζί με τη μηχανική αυτή πράξη παύει και ο έλεγχός τους. Μόλις παραλάβει το σύμβολο της αξίας ή το χαρτονόμισμα η κυκλοφορία, τότε αυτό βρίσκεται κάτω από τους δικούς της εσωτερικούς νόμους ΄΄(K.Marx/ Σ , 138/98) (υπογρ.Σ.Δ.).
Είναι σαφής και συνεπής η διατύπωση από τον Marx της προτεραιότητας του οικονομικού νόμου σε σχέση με τους νομοθετικούς και διοικητικούς χειρισμούς της πολιτικής εξουσίας.

Αν η ΄΄βούληση΄΄ δεν είναι συστατική, αυτό οφείλεται στο ότι το ΄΄συμφέρον΄΄που την καθοδηγεί είναι ήδη κοινωνικά καθορισμένο.
΄΄(...) Το ίδιο το ιδιωτικό συμφέρον είναι ήδη κοινωνικά καθορισμένο και δεν μπορούμε να το προσεγγίσουμε, παρά μόνο μέσα από το πλαίσιο συνθηκών επιβεβλημένων από την κοινωνία και με τα μέσα που αυτή παρέχει (...) είναι επομένως συνδεδεμένο με την αναπαραγωγή αυτών των συνθηκών και των μέσων.΄΄(K.Marx/G, 1/90) (υπογρ.Σ.Δ.)

Η κοινωνικότητα βρίσκεται ήδη εγχαραγμένη στο γεγονός ότι τα ιδιωτικά συμφέροντα, τα οποία χωρίζουν και αντιπαραθέτουν τα άτομα, είναι καθορισμένα από κοινωνικές συνθήκες, κοινές για όλους και ανεξάρτητες από την θέληση του καθενός. Η συνένωση, βρίσκεται μέσα στον ίδιο τον

./.

διαχωρισμό. Γι'αυτό το λόγο, όταν ο Marx ορίζει το χρήμα ως τον γενικό κοινωνικό δεσμό, του αποδίδει και τις δύο αυτές ιδιότητες: και του γενικού μέσου διαχωρισμού και του γενικού μέσου συνένωσης. Τόσο οι συνθήκες λοιπόν, όσο και τα μέσα της επιδίωξης των ατομικών συμφερόντων, δεν εφευρίσκονται από τα άτομα, αλλά τους είναι δεδομένα κοινωνικά.(*)

Το ειδικό χαρακτηριστικό της αστικής μορφής κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, σε σχέση με άλλες αντίστοιχες μορφές, έγκειται ακριβώς στο ότι ο γενικός κοινωνικός δεσμός, γενάται ανεξάρτητα από τις πολιτικές σχέσεις των ατόμων, είναι προϊόν της οικονομικής τους δραστηριότητας που, τους υπερτίθεται και τα καθορίζει ''πριν''από την πολιτική τους δραστηριότητα. Έτσι, ο χώρος της πολιτικής συνειδητής δραστηριότητας διαχωρίζεται από τον χώρο της οικονομικής, ασυνείδητης δραστηριότητάς τους -χώρο που ονομάζουμε συνήθως αστική ιδιωτική κοινωνία.

(*) Σημαντική είναι η καταληκτική φράση της παραγράφου, όπου ο Marx, συνδέει το ιδιωτικό συμφέρον με την αναπαραγωγή των συνθηκών και των μέσων αυτών. Το ιδιωτικό συμφέρον, καταστώντας την συνείδηση της αναγκαιότητας της αναπαραγωγής των κοινών για όλους, συνθηκών και μέσων, ως προϋπόθεση του αγώνα του, κατά των άλλων ιδιωτικών συμφερόντων, προσεγγίζει μια συνείδηση κοινωνική πλέον.

Ο Marx, αντιλαμβάνεται το καθολικό συμφέρον (μιλάμε πάντα στο επίπεδο αφαίρεσης μιάς κοινωνίας εμπορευματοκατόχων), όχι ως σύνθεση των επιμέρους ιδιωτικών συμφερόντων, αλλά ως δυναμική και αντιφατική διαδικασία αναπαραγωγής των συνθηκών και των μέσων που επιτρέπουν την συγκρότηση και τον ανταγωνισμό των ιδιωτικών συμφερόντων: αναπαραγωγής, με άλλα λόγια των σχέσεων που αρθρώνονται γύρω από τον γενικό κοινωνικό δεσμό.

./.

Σε τελευταία ανάλυση, ο διαχωρισμός αυτός, εξηγείται από το γεγονός ότι η ατομική εργασιακή δραστηριότητα εμφανίζεται ως κοινωνική εργασία μόνο διαμεσολαβημένα και ανεξάρτητα από κάθε υποκειμενική βούληση, ιδιωτική ή δημόσια.

Για τον Marx, κοινωνικός δεσμός δεν είναι, παρά ένα πλέγμα σχέσεων που αλληλεξαρτά τα άτομα, χωρίς να τα αποσπά από τις ατομικές τους δραστηριότητες. Το ζήτημα είναι, λοιπόν, να αναζητηθεί μέσα στην ατομική οικονομική δραστηριότητα του καθενός η κοινωνική διάσταση, το καθολικό κι όχι να συντεθεί ex post από τον αυτοματισμό της αόρατης χειρός ή της πολιτικής βούλησης(*).

Και αυτή η κοινωνική διάσταση, δεν είναι άλλη, από την παραγωγή ανταλλακτικής αξίας. Αυτή είναι η προβληματική του Marx.

'' Αυτή η κοινωνική αλληλεξάρτηση εκφράζεται μέσα από την ανταλλακτική αξία, μόνο με αυτήν, η ιδιαίτερη δραστηριότητα του καθενός ή το προϊόν του καθίστανται με δραστηριότητα και ένα προϊόν για τον ίδιο· είναι υποχρεωμένος να παράγει ένα γενικό προϊόν (allgemeines Produkt): την ανταλλακτική αξία, ή αν την δούμε, στην απομονωμένη, στην εξατομικευμένη μορφή της, χρήμα.'' (K.Marx/G , 91).

(*) ''Κοινωνικότητα'' στον Marx, δεν σημαίνει ''αρμονία''. Επειδή, ο ''ατομισμός'' , κατά τον ίδιο, δεν είναι φυσικά, αλλά κοινωνικά καθορισμένος, δεν αντιπαρατίθεται σε κάποια εναρμονιστική πρός το '' συνολικό κοινωνικό'' συμφέρον ''κοινωνικότητα''. Η ''κοινωνικότητα στην αστική της μορφή, είναι που παράγει την αντίθεση αυτή.

Ο Marx, επικρίνει την αντίληψη του A. Smith, σχετικά με τα ανταγωνιζόμενα ιδιωτικά συμφέροντα που καταλήγουν χωρίς κανεξί να το επιδιώκει σε εξυπηρέτηση οικουμενικών συμφερόντων. Ο Marx, κατ'αρχήν παρατηρεί, ότι η εξυπηρέτηση των ιδιωτικών συμφερόντων από τον καθένα μάλλον καταλήγει σε καθολική άρνηση (allgemeine Negation), παρά σε καθολική κατάφαση (allgemeine Afirmation). (ibid).

./.

Η κοινωνικότητα έτσι, του κάθε ατόμου, συνίσταται στο ότι για να ιδιοποιηθεί τα ιδιαίτερα προϊόντα που του είναι αναγκαία, οφείλει να παράγει ένα γενικό προϊόν, οφείλει να θέσει την ατομική του οφέλιμη εργασία υπό την κρίση της κοινωνίας, να δεχθεί εκεί την επικύρωσή της ως κομμάτι της γενικής, κοινωνικής, αφηρημένης εργασίας, και να βρεί την ισοδυναμία της σε κάποια ποσότητα του γενικού ισοδυνάμου των αξιών: του χρήματος. Με αυτόν τον τρόπο και τα ιδιαίτερα προϊόντα, που αρχικά χρειαζόταν, τα αποκτά με την διαμεσολαβηση του χρήματος, δηλαδή μόνον ως ισοδύναμα προϊόντα γενικής αφηρημένης εργασίας, ιδίας με την δική του.

Το γεγονός, ότι ο γενικός κοινωνικός δεσμός δεν είναι άμεσα πολιτικός, συνεπάγεται ότι διανέμει μεταξύ των ατόμων όχι μόνο πλούτο αλλά και κοινωνική (όχι άμεσα πολιτική) δύναμη. ΄΄Από την άλλη, η δύναμη (Macht) που κάθε άτομο ασκεί πάνω στην δραστηριότητα των άλλων, ή πάνω στον κοινωνικό πλούτο, την ασκεί στον βαθμό που κατέχει ανταλλακτικές αξίες, χρήμα. Την κοινωνική του δύναμη (gesellschaffliche Macht), όπως και την αλληλεξάρτησή του με την κοινωνία, την κουβαλάει στην τσέπη του.΄΄ (K.Marx/G, 90).

Η πραγμοποίηση του κοινωνικού δεσμού, τον μετατρέπει σε αντικείμενο - φορέα όχι μόνο πλούτου, αλλά και κοινωνικής δύναμης. Εδώ, βρίσκουμε μια βασική διαφορά μεταξύ της κοινωνίας των εμπορευματοκατόχων και των προηγούμενων κοινωνιών, που το άτομο δεν υπήρχε παρά ως μέλος φυλής, ή οικογένειας και αναπαραγόταν απευθείας από την φύση (direkt aus der Natur sich reproduriert). Ο κοινωνικός δεσμός τότε ήταν άμεσα πολιτικός, δεν ήταν αντικείμενο κατοχής και δεν διένειμε δύναμη μή άμεσα πολιτική Οι σχέσεις των ατόμων εμφανίζονταν και ήταν άμεσες διαπροσωπικές αλληλεξαρτήσεις, γιατί ο κοινωνικός δεσμός δεν σχηματιζόταν ανεξάρτητα από την συνείδησή τους. Ενώ, τώρα, ο κοινωνικός χαρακτήρας της δραστηριότητας του ατόμου, του εμφανίζεται σαν κάτι ξένο σαν ένα πράγμα, ΄΄ όχι σαν αμοιβαία συμπεριφορά ατόμων, αλλά σαν υποταγή τους σε σχέσεις που υπάρχουν ανεξάρτητα από αυτά και που γεννώνται μέσα από την αλληλοσύγκρουση αδιάφορων ατόμων.΄΄(K.Marx/G, 91) (υπογρ. Σ.Δ.)

./.

Η κοινωνική δύναμη που κατανέμουν αυτές οι απρόσωπες, αντικειμενοποιημένες σχέσεις, η δύναμη του χρήματος, αποτελεί έναν συστεμικό περιορισμό για την άσκηση της συνειδητής πολιτικής πρακτικής.
Η τελευταία, δεν ασκείται ελευθερόβουλα, αλλά καθορίζεται στην μορφή της από την πρώτη.(*)
Η αντιφατικότητα της πρωτογενούς, μη συνειδητής κοινωνικότητας δεν αίρεται, κατά τον Marx, από την δευτερογενή, συνειδητή κοινωνικότητα της πολιτικής πρακτικής, αλλά την σφραγίζει και αυτήν.

Ωστόσο, η καθοριστικότητα της αντιφατικής κοινωνικότητας επί της πολιτικής πρακτικής, είναι πολύ λιγότερο συμβατή με μια υποτιθέμενη εργαλειακή λειτουργικότητα της τελευταίας, απ'ότι με μια υπόθεση αναπαραγωγής της αντιφατικότητας μέσω και εντός αυτής της κρατικής πρακτικής.

(*) Δεν θα πρέπει να ξεχνά κανείς, ότι οι προσδιορισμοί της ιδιαιτεροποίησης της αστικής πολιτικής πρακτικής,(όπως προκύπτουν από την μέχρι τώρα παρουσίαση), δεν αναφέρονται στις ιστορικές διαδικασίες συγκρότησης της αστικής κοινωνίας, αλλά την προϋποθέτουν ως τετελεσμένη ιστορικά. (βλ. σχετικά ''Παράρτημα'').

./.

3. Ο κοινωνικός καθορισμός του εγωϊστικού ατομικού πράττειν: η επιζήτηση του χρήματος.

Η μέχρι το σημείο αυτό, παρουσίαση του χρήματος είναι ελλειπής. Το χρήμα οδηγήθηκε στη λειτουργία του, ως μέτρο των αξιών και πλίμακα των τιμών και ως μέσο κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Με βάση αυτά τα δύο, τέθηκαν οι αρχές κατανόησης της σύμβασης και της εγγυητικής λειτουργίας του κράτους.
Δεν μπορεί, όμως, να εξηγηθεί η αναγκαιότητα της συμβατικής μορφής, αν δεν εξηγηθούν οι όροι και τα κίνητρα της απόκλισης των υποκειμενικών βουλήσεων.
Για να ολοκληρωθεί όμως, η κατανόηση του χρήματος, ως άμεση και στοιχειώδης υπόσταση της αστικής μορφής του πλούτου, θα πρέπει να εξετασθεί και στην λειτουργία του ως αντικειμένου της αναζήτησης πλουτισμού (Gegenstand der Bareicherungssucht). Ακόλουθα, με βαση αυτή του τη λειτουργία, μπορεί να εξηγηθεί και η λειτουργία του, ως μέσου πληρωμών (Zahlungsmittel) που είναι αποφασιστική στιγμή για την κατανόηση της συμβατικής μορφής.

Κατ'αρχήν, ο έμπορος υποχρεώνεται να αποσύρει, ένα ποσό χρήματος από την κυκλοφορία. Το αποσπά δηλαδή από την νομισματική του λειτουργία. Κάθε εμπορευματοπαραγωγός, έχει ανάγκη να κρατάει ένα ποσό, ένα απόθεμα χρήματος πλάϊ στα εμπορεύματά του. Η ίδια η διάσπαση της ανταλλακτικής σχέσης σε δύο πράξεις, επιβάλει την διατήρηση ενός αποθέματος. ''(...) στην κυκλοφορία Ε-Χ-Ε, το δεύτερο μέλος Χ-Ε, απλώνεται σε μια σειρά από αγορές που δεν γίνονται την ίδια στιγμή μα διαδέχονται η μιά την άλλη χρονικά, έτσι που ένα μέρος του Χ κυκλοφορεί ως <u>νόμισμα</u>, ενώ το άλλο μέρος ησυχάζει ως <u>χρήμα</u>. Το χρήμα ουσιαστικά είναι <u>μόνο νόμισμα σε διαθεσιμότητα</u> (nur suspendierte Münze) (Κ.Marx/Σ., 146/104),(υπογρ. Σ.Δ.). Αυτή η μετατροπή του νομίσματος σε χρήμα, αποτελεί για τον Marx, τεχνικό στοιχείο της χρηματικής κυκλοφορίας. Αυτή, το καθιστά αναγκαίο: δεν μπορεί το νόμισμα να λετιουργήσει ως τέτοιο, αν δεν μετατρέπεται συνεχώς σε χρήμα και αντιστρόφως. Αν και η απομάκρυνση χρήματος από την κυκλοφορία είναι αναγκαία συνθήκη αποθησαυρισμού, δεν είναι και επαρκής.

./.

Στην προκειμένη περίπτωση, η ''συσσώρευση'' χρήματος έξω από την κυκλοφορία, αποτελεί αναγκαιότητα της ίδιας της κυκλοφορίας. Για να φτάσει στον αποθησαυρισμό, ο Marx περνάει από την έννοια του πλεονάσματος ή περισσεύματος (Überschuß - Überfluß).

Ο Marx, θεωρεί το πλεόνασμα, το περίσσευμα, ως την πρώτη φυσική μορφή του πλούτου. Το μέρος των προϊόντων που πλεονάζουν ως αξίες χρήσης, είναι που μεταβάλλεται σε εμπορεύματα. Όπως θυμόμαστε, το εμπόριο άρχιζε εκεί όπου τελείωναν τα όρια της αυτάρκους κοινότητας και άρχιζαν οι σχέσεις της με τις άλλες κοινότητες. Από την στιγμή που δημιουργείται πλεόνασμα, δημιουργείται δυνατότητα ανταλλαγής- εμπορίου.
Το πλεόνασμα δηλαδή αυτό, δεν είναι για τους παραγωγούς του, παρά ανταλλακτική αξία, που τους παρέχει την δυνατότητα να αγοράσουν το (εμπορεύσιμο, επίσης) πλεόνασμα άλλων παραγωγών, το οποίο τής είναι αναγκαία ως αξία χρήσης. Τίθεται, λοιπόν το ζήτημα διατήρησης αυτής της δυνατότητας. Πρέπει να διατηρηθεί δηλαδή το πλεόνασμα, ώστε να έχει την δυνατότητα ο παραγωγός να πραγματοποιήσει τις αναγκαίες αγορές, όταν χρειασθεί. Το πλεόνασμα αυτό, αποτελεί τον πλούτο του. Επειδή δεν είναι γι'αυτόν παρά ανταλλακτική αξία, το ζήτημα τίθεται ως διατήρηση ανταλλακτικής αξίας κι όχι οποιασδήποτε υλικής μορφής (αξίας χρήσης) έχει το πλεόνασμα. Η κοινωνική ενσάρκωση της αξίας είναι το χρήμα, επομένως αυτό αποτελεί και την κατάλληλη μορφή διατήρησης του πλεονάσματος, δηλαδή του πλούτου. Κάθε άλλο εμπόρευμα, αποτελεί κοινωνική σχέση μόνο στον βαθμό που κυκλοφορεί. Όταν βγεί από την κυκλοφορία αναλώνεται ως αξία χρήσης και καταστρέφεται ως αξία. Όμως, το χρήμα είναι αξίας και έξω από την κυκλοφορία. Η αξία χρήσης του, συνίσταται ακριβώς στο ότι αποτελεί υλοποίηση γενικού χρόνου εργασίας (Materiatur der allgemeinen Arbeitszeit).
Το υλικό που δίνει την μορφή του στο χρήμα, (π.χ. χρυσός), μπορεί, επομένως να ακινητοποιηθεί και να αποτελέσει θησαυρό. Αυτή του η ιδιότητα, ως χρήματος κι όχι όποια άλλα φυσικά του χαρακτηριστικά, είναι που δίνουν στον χρυσό την δυνατότητα να αποτελεί μέσο αποθησαυρισμού.

Η λειτουργία αυτή του χρήματος, είναι λογική συνέπεια του ορισμού του.
Η κατανόησή της, παρέχει την απάντηση του ερωτήματος που θέσαμε στα προηγούμενα, σχετικά με την συγκρότηση των κινήτρων δράσης των ατόμων-μελών

./.

μιας εμπορευματικής κοινωνίας. Ο Marx κατορθώνει να παρουσιάζει αυτά τα κίνητρα, ως στοιχείο καθοριζόμενο από την μορφή οργάνωσης της εργασίας κι όχι από παράγοντες εγγενείς στην ανθρώπινη φύση. Η ίδια η φύση των εμπορευματικών ανταλαλγών καθιστά αναγκαία την διατήρηση του πλεονάσματος, της φυσικής μορφής του πλούτου. Το γεγονός όμως, ότι το πλεόνασμα αυτό, πρέπει να διατηρηθεί ως αξία, κι όχι ως σωρός αξιών χρήσης, είναι γεγονός που απορρέει αμιβώς από την κοινωνική οργάνωση της εργασίας. Έτσι ο Marx, πραγματοποιεί ένα πέρασμα από την έννοια του φυσικού στην έννοια του κοινωνικού πλούτου.

Αν το πλεόνασμα είναι φαινόμενο κάθε κοινωνίας, η διατήρησή του με την μορφή χρήματος, δηλαδή ενσάρκωσης ανταλλακτικής αξίας, είναι φαινόμενο που προϋποθέτει αναγκαία την ανάπτυξη της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Είναι η μορφή την οποία παίρνει ο πλούτος μέσα σε μια τέτοια κοινωνία. Είναι κοινωνική κι όχι φυσική μορφή πλούτου.

Αυτή η μορφή του πλούτου είναι που επιβάλλεται στις υποκειμενικές βουλήσεις και καθορίζει το βασικό κίνητρο της εγωϊστικής συμπεριφοράς τους.

Αυτό, είναι αναγκαία συνέπεια μιάς κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας προσανατολισμένης όχι στην άμεση ικανοποίηση των αναγκών, αλλά στην παραγωγή με σκοπό την πώληση. Η αξία και όχι η αξία χρήσης είναι που κυβερνά την επιθυμία των ατόμων.

Αυτή η κυριαρχία, κινεί και προσανατολίζει τα άτομα στην επιδίωξη της αποθησαύρισης χρήματος. Όμως, το κίνητρο αυτό δεν είναι ίδιον της ανθρώπινης φύσης. Ο Marx, δεν αναφέρεται στον άνθρωπο γενικά, αλλά μόνο σε κοινωνικά καθορισμένα υποκείμενα που λειτουργούν ιστορικά καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις. ''Το χρήμα δεν είναι μόνο ένα από τα αντικείμενα του πλουτισμού, είναι το αντικείμενο του πλουτισμού. Ουσιαστικά είναι auri sacra fames (η καταραμένη δίψα για χρυσάφι).'' (K.Marx / Σ ,153/119), Επίσης, (K.Marx/G, 149).

Ας προσέξουμε ότι από αυτό το σημείο, ο Marx, κάνει λόγο για πάθος ή επιθυμία για πλουτισμό (Bereichungssucht), Φιλαργυρία (Geiz), δίψα για χρυσό (Goldgier). Όλα αυτά τα ορίζει ως κοινωνικά

./.

κι όχι ''ανθρώπινα'' πάθη. ''Το πάθος του πλουτισμού, σε αντίθεση με την επιθυμία για κάποιο ιδιαίτερο φυσικό πλούτο ή για διάφορες αξίες χρήσης, όπως λ.χ. για φορέματα, στολίδια, κοπάδια κ.τ.λ., τότε μόνο μπορεί να υπάρχει, όταν ο γενικός πλούτος (allgemeinerReichtum), έχει ατομικοποιηθεί σε ένα ξεχωριστό αντικείμενο (in einem besondern Ding individualisier ist) και μπορεί κατά συνέπεια να διατηρηθεί ως ξεχωριστό εμπόρευμα.''(ibid υπογρ.Σ.Δ.). Μόνο στην απλή εμπορευματική παραγωγή, μπορεί να πραγματοποιηθεί αυτή η ''ατομικοποίηση'' σε ξεχωριστό αντικείμενο του γενικού πλούτου. Μόνο τότε λοιπόν, αυτό το ξεχωριστό αντικείμενο συγκεντρώνει πάνω του την επιθυμία του καθένα. Μόνο υπό αυτές τις ιστορικές κοινωνικές συνθήκες, μια κοινωνική σχέση μπορεί να πραγμοποιηθεί και να γίνει αντικείμενο επιθυμίας. Η επιθυμία η προσανατλισμένη σε αξίες χρήσης είναι εντελώς διαφορετική από την επιθυμία πλουτισμού. Η πρώτη είναι προσανατολισμένη στην ικανοποίηση συγκεκριμένων υλικών ή πνευματικών αναγκών, ενώ η δεύτερη, συγκροτεί μιάν ανάγκη ιδιώνυμη: μια ανάγκη-αυτοσκοπό.
Η αφαίρεση από κάθε ιδιαίτερη ανάγκη, παρουσιάζεται ως σκοπός καθεαυτός. Το γενικό ισοδύναμο των ανταλλαγών -ενώ στην νομισματική του κυκλοφορία, προσδιοριζόταν ως μέσο- τώρα γίνεται ο σκοπός κάθε ανταλλαγής.

Αυτό είναι το γεγονός που αναστρέφει το νόημα της κυκλοφορίας όπως το ορίσαμε μέχρι τώρα. Η κυκλοφορία των εμπορευμάτων, παρουσιάζεται ως μέσο και το χρήμα ως σκοπός, γιατί αυτό, το χρήμα κι όχι το φευγαλέο περιεχόμενο της όποιας αξίας χρήσης, αναγνωρίζεται ως γενικός κοινωνικός πλούτος. ''Η μεταμόρφωση του εμπορεύματος Ε-Χ γίνεται για χάρη αυτής της ίδιας της μεταμόρφωσής του, για να μετατρέψει από ιδιαίτερο φυσικό πλούτο (besonderm näturlichen Reichtum) σε γενικό κοινωνικό πλούτο (allgemeinen gesellschafflichen Reichtum) (K.Marx/ Σ , 148/106) (υπογρ.Σ.Δ.).(*)

(*) Το κυνήγι αυτό του χρήματος, ως μορφής του γενικού κοινωνικού πλούτου, προϋποθέτει την ανταλλαγή όχι ως μεμονωμένη πράξη, αλλά ως συνολική κοινωνική διδικασία ως μορφή της ολότητας. Γι'αυτό και κυριαρχεί πραγματικά, όταν αντικαταστήσει καθε προηγούμενο κοινωνικό δεσμό. ''Η δίψα για χρήμα ή η επιζήτηση του πλουτισμού, σημαίνει κατ'ανάγκη την παρακμή των παλαιών κοινοτήτων (Gemeinwesen). Εξού και η αντίθεση μεταξύ τους. Είναι αυτή η ίδια η κοινότητα (Gemeinwesen) και δεν μπορεί να ανεχθεί τίποτε άλλο ανώτερο από την ίδια.

./.

Αυτή η πραγμοποίηση, καθορίζει την επιθυμία, τα πάθη, τα κίνητρα δράσης των ατόμων-μελών της κοινωνίας. Μόνο με την εξήγηση της πραγμοποίησης του πλούτου, μπορεί να εξηγηθεί η δίψα των ατόμων για χρήμα, για την κατάλληλη, την άφθαρτη μορφή της αξίας.
Με αυτό τον τρόπο, μπορεί να εξηγηθεί όχι η εγωϊστική συμπεριφορά του ανθρώπου γενικά (πρόβλημα που δεν απασχολεί τον Marx, αλλά η μορφή που λαβαίνει ο εγωϊσμός αυτός σε συνθήκες απλής εμπορευματικής παραγωγής:

Αυτό όμως προϋποθετει την πλήρη ανάπτυξη των ανταλλακτικών αξιών, και μαζί τους μια αντίστοιχη οργάνωση της κοινωνίας.''(K.Marx/G,149).

Η μέχρι τώρα παρουσίαση, ενώ δεν μπορεί να περιγράψει τον πλουτισμό ως διαδικασία συσσώρευσης (η εργασία, μέχρι τώρα εξηγήθηκε ως παραγωγική αξίας - wertbildende όχι όμως και ως αξιοποιούμενη - verwertende) εξηγεί ωστόσο, βάσει της αντίληψής της για την κοινωνικότητα της εργασίας, την αναγκαιότητα της γενικής κοινωνικής μορφής που επενδύεται ο πλουτισμός στην αστική κοινωνία.. Και με την ίδια κίνηση, αναδεικνύει ότι η πραγμοποίηση της κοινωνικής εργασίας στην αστική κοινωνία, συνιστά την ίδια την συνεκτικότητα που της προσιδιάζει. Είναι η ίδια η ''κοινωνική αλληλεξάρτηση στην συμπαγή της μορφή.''(der gesellschaftliche Zusammenhang in seiner Kompakten Form).
Ο κοινωνικός αυτός δεσμός είναι το εμπόρευμα και ''η κατάλληλη μορφή του εμπορεύματος, είναι το χρήμα.''(K.Marx/ Σ ,152/109).

./.

η εκδήλωσή του ως απόρεστη δίψα για χρήμα. Η θεωρία του Marx, δεν είναι θεωρία της ανθρώπινης συμπεριφοράς: είναι θεωρία των ειδικά αστικών κοινωνικών καθορισμών της.(*)

Όμως, ο γενικός κοινωνικός δεσμός δεν λειτουργεί ως τέτοιος, παρά μόνον υπό την προϋπόθεση ότι συγχρόνως είναι και μέσο διαχωρισμού. Η φιλαργυρία, ενέχει ως δυνατότητα, την απόκλιση ακόμα και τηνα ποσύνθεση της εμπορευματικής κοινωνίας. Εξού και η αναγκαιότητα της εξωοικονομικής εγγύησης της κοινωνικής συνοχής. Όμως, στον Marx, η συνοχή αυτή δεν παράγεται εξωοικονομικά. Παράγεται από την ίδια σχέση που παράγεται καιη δυνητική αποσύνθεσή της. Το χρήμα δεν είναι μόνο γενικό μέσο διαχωρισμού, αλλά συγχρόνως και γενικό μέσο σύνδεσης, αλληλεξάρτησης.

(*) Ήδη από το 1844 ο Marx, είχε εντοπίσει στην επιζήτηση του χρήματος την σύνοψη όλων των αναγκών. (Κατ'αντίστοιχο τρόπο και ο Hegel στην System der Sittlichkeit θεώρησε το χρήμα ως ενσάρκωση της δυνατότητας ικανοποίησης όλων των αναγκών).
Έγραφε λοιπόν, στα Χειρόγραφα του '44:
'' Η ανάγκη για χρήμα είναι λοιπόν η μοναδική και η αληθινή ανάγκη που παράγεται από το σύγχρονο οικονομικό σύστημα. Η ποσότητα του χρήματος γίνεται ολοένα και περισσότερο η μόνη αποτελεσματική του ιδιότητα. Όπως περιορίζει κάθε τι στην αφηρημένη μορφή του, έτσι περιορίζει και τον εαυτό του στη διάρκεια της ίδιας της κίνησής του σε ποσοτική οντότητα (quantitatives Wesen).
Η υπερβολή και έλλειψη παντός μέτρου, καταλήγουν να είναι ο αληθινός του κανόνας.''(K.Marx/K X,44, 149/547).
Το χρήμα γίνεται έτσι η ''αληθινή δύναμη'' (das wahre Vermögen) και ''κάθε τι άλλο είναι τελικά υπηρέτης του. (...)
Όλα τα πάθη και όλες οι δραστηριότητες, πρέπει λοιπόν να βυθιστούν μέσα στη δίψα του πλούτου.''(ibid, 153/549).

./.

Η έννοια της εγγύησης της συνοχής αυτής, στην στοιχειώδη μορφή της δεν αφορά παρά την ανταλλαγή ισοδύναμων αξιών. Ως τέτοια, μεσολαβείται κατ' ανάγκη από την έννοια της Σύμβασης. Η καταλληλότητα της χρηματικής μορφής, ως γενικής μορφής του πλούτου, ενέχει και τον κίνδυνο της υπεξαίρεσης (της απόκτησης αξίας χωρίς αντιπαροχή ισοδύναμης αξίας).

Αν η επιθυμία του χρήματος αλληλεξαρτά τα άτομα (γιατί στην προσπάθειά τους να το αποκτήσουν μέσα από την εργασία τους, ικανοποιούν έμμεσα ανάγκες που δεν είναι μόνο δικές τους, ατομικές), συγχρόνως τα διαχωρίζει, στον βαθμό που το καθένα επιθυμεί να αποκτήσει την μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα κοινωνικής αξίας προσφέροντας την μικρότερη δυνατή.

Η εμπορευματική κοινωνία απειλείται με διάλυση, αν η ατομική βούληση του κάθε μέλους της δεν βρεί σημείο σύμπτωσης με την ατομική βούληση κάθε άλλου με το οποίο συναλλάσεται. Αν ο οικονομικός νόμος δεν μπορεί να εγγυηθεί αυτή την σύμπτωση βουλήσεων, την σύμβαση, είναι αναγκαία γι' αυτό μια εξωοικονομική βαθμίδα. Όμως, για την εξήγηση της έννοιας της σύμβασης είναι αναγκαία η ανάπτυξη της λειτουργίας του χρήματος ως μέσου πληρωμών.
Η μέχρι τώρα παρουσίαση των λειτουργιών του χρήματος, και κυρίως της ιδιότητάς του ως μορφή του γενικού κοινωνικού πλούτου, εξηγεί το κίνητρο των μελών της κοινωνίας να επιζητούν το χρήμα. Όμως, δεν μπορεί να δείξει αν η δίψα αυτή για χρήμα οδηγεί σε τίποτε άλλο πέρα από τον αποθησαυρισμό. Ο πλουτισμός παρουσιάζεται ως ο υπέρτατος σκοπός, και ο αποθησαυρισμός, ο ενδεδειγμένος τρόπος, λόγω της μορφής του κοινωνικού πλούτου. Ο αποθησαυρισμός νοείται ως απόσυρση χρήματος από την κυκλοφορία. Το αποθησαυριζόμενο ποσό δεν παύει να εκπροσωπεί γενική αφηρημένη εργασία, αλλά στον βαθμό που βρίσκεται έξω από την κυκλοφορία και την παραγωγή, είναι ανενεργό οικονομικά. Πρόκειται για κοινωνική αξία, που δεν λειτουργεί όμως ως τέτοια -δεν ανταλλάσεται, αλλά συσσωρεύεται υπό την κατάλληλη υλική μορφή της, τον χρυσό.

Το χρήμα, έτσι παρουσιάζεται μεν ως σκοπός της ανταλλαγής, όμως ο σκοπός αυτός δεν εξηγείται <u>ως αναγκαιότητα της κυκλοφορίας της ίδιας</u>, αλλά ως συνέπεια ενός πάθους, μιάς ψυχικής τάσης, της μανίας του πλουτισμού. Η μανία αυτή ερμηνεύεται από μια ιδιότητα που αποκτά το χρήμα, αντικειμενικά, έξω από τις υποκειμενικές θελήσεις.

./.

Όμως, δεν παύει -αν η παρουσίαση μείνει σ'αυτό το σημείο - να αποτελεί κοινωνικά παραγόμενη παραμόρφωση, αλλά όχι και λειτουργική ανάγκη της αστικής κοινωνίας.
Ο Marx,βέβαια, έχει υπόψη του ότι το summum bonum της αστικής κοινωνίας δεν είναι ο αποθησαυρισμός, αλλά η συσσωρεύουσα αναπαραγωγή, δηλαδή η χρήση του σωρευμένου χρηματικού πλούτου ως κεφαλαίου.

Σε μια τέτοια προοπτική, η συγκέντρωση πλούτου με την μορφή χρήματος, παύει να είναι αυτοσκοπός. Το χρήμα δεν είναι πλέον επιθυμητό στην υλική του μορφή, αλλά ως αξία αξιοποιούμενη. Βέβαια, σ'αυτό το στάδιο της παρουσίασης, δεν αναλύεται η (πιο σύνθετη) σχέση του κεφαλαίου. Ωστόσο, ο Marx κατορθώνει, χωρίς να ανφερθεί καθόλου στο κεφάλαιο, μένοντας συνεχεια στο ίδιο επίπεδο αφαίρεσης της απλής εμπορευματικής παραγωγής, να δείξει, την δίψα για χρήμα, όχι μόνο ως ιδιοτροπία ατομική (έστω και κοινωνικά καθορισμένη), αλλά ως οικονομικά αναγκαία πρακτική, επιβαλλόμενη αντικειμενικά από την ίδια την κυκλοφορία. Αυτό το πετυχαίνει αναλύοντας την λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμών (Zahlungsmittel).

Στην λετιουργία του χρήματος, ως απλού κυκλοφοριακού μέσου, η ανταλλαγή των εμπορευμάτων ορίζεται ως ανταλλαγή τους με ισοδύναμο σε αξία χρήμα. Έχουμε δηλαδή ταυτόχρονη ανταλλαγή εμπορεύματος-χρήματος. Μέσα σ'αυτή την ανταλλαγή, ''το ίδιο αξιακό μέγεθος υπάρχει με δύο μορφές.'' Τόσο το εμπόρευμα όσο και το χρήμα, δεν αποτελούν παρά δύο διαφορετικές ως προς την υλικότητά τους μορφές του ίδιου όμως, μεγέθους αξίας.
Η δε σχέση των προσώπων πουεκφράζεται μέσα από αυτή την ανταλλαγή, ορίζεται ως σχέση κατόχων ισοδυνάμων πραγμάτων. Το γεγονός της πραγματικής κατοχής που έχουν πάνω σ'αυτό τα πράγματα, εκφράζεται μέσα από την ταυτόχρονη ανταλαλγή που πραγματοποιούν. Την ίδια χρονική στιγμή, ο αγοραστής παρουσιάζεται ως πραγματικός κάτοχος χρήματος και ο πωλητής ως πραγματικός κάτοχος εμπορεύματος.
Την επόμενη χρονική στιγμή η θεση τους, έχει αλλάξει αμοιβαία.
Όπως, λέει χαρακτηριστικά ο Marx, οι μεταμορφώσεις του εμπορεύματος στην διαδικασία κυκλοφορίας, δεν είναι παρά αντικειμενική έκφραση μεταβαλλόμενων κοινωνικών σχέσεων.

./.

Ο πωλητής γίνεται αγοραστής και ο αγοραστής πωλητής και συνεχίζεται η αλυσίδα των ανταλλαγών Ε-Χ-Ε. Στην πραγματικότητα, όμως, οι η ανταλλαγή Ε-Χ, δεν γίνεται ταυτόχρονα. Η αγορά είναι ανεξάρτηση από την πώληση Ε-Χ και Χ-Ε είναι δύο αδιαφορες, η μια για την άλλη, πράξεις. Όμως, βλέπουμε ότι στην πραγματικότητα κάθε μία από αυτές τις δυό πράξεις, μπορεί αν εκτελείται χωρίς ταυτόχρονη ανταλλαγή, ισοδυνάμων. Πρόκειται για τις λεγόμενες ''πωλήσεις με προθεσμία.''. Σε μια τέτοια σχέση, ο αγοραστής δεν παρουσιάζεται ως άμεσος κάτοχος χρήματος, αλλά ως φορέας μιάς υπόσχεσης για μελλοντική παροχή χρήματος, ισοδύναμου σε αξία με ένα εμπόρευμα του οποίου όμως, τη χρήση του παρέχει ο πωλητής ήδη από τώρα.
(''Ο αγοραστής αγοράζει ως αντιπρόσωπος μελλοντικού χρήματος, ενώ ο πωλητής πουλάει ως κατοχος εμπορεύματος που υπαρχει αυτή τη στιγμή.'') (K. Marx/ Σ, 161/116).

Το χρήμα εδώ, δεν λειτουργεί ως μέσο κυκλοφορίας. Δεν μπαίνει στην κυκλοφορία παρα μόνο όταν λήξει η προσθεσμία, που ορίσθηκε. Ως κυκλοφοριακό μέσο λειτούργησε ήδη, ιδεατά κατά την πράξη της μεταβίβασης της κατοχής του εμπορεύματος, πριν δηλαδή παρουσιαστεί πραγματικά στην κυκλοφορία. Επομένως, η πραγματική του παρουσία σ'αυτήν δεν είναι πλέον με την ιδιότητα του μέσου κυκλοφορίας (λειτουργία που επετέλεσε ήδη), αλλά με την ιδιότητα του πραγματικού ισοδυνάμου σε αξία, με την ιδιότητά του να είναι με την υλική του μορφή, ενσάρκωση της ίδιας της αξίας.
Με αυτή του την ιδιότητα εμφανίζεται, πλέον, ''όχι ως το ενδιάμεσο της κυκλοφορίας, μα μόνον ως κατάλληλη μορφή (als allein adüquate Form) της ανταλλακτικής αξίας, ως ο μοναδικός πλούτος, ολότελα το ίδιο όπως το φαντάζεται και ο θησαυριστής.''(K.Marx/ Σ , 169/122).

Ενώ, λοιπόν στην ταυτόχρονη ανταλλαγή το χρήμα δεν ήταν μια ξεχωριστή αυτονομημένη οντότητα, αλλά η άλλη μορφή του εμπορεύματος ως αξία, εδώ η αξία αυτονομείται, απολυτοποιείται στην ξεχωριστή μορφή του χρήματος. Το χρήμα δεν είναι ένα ενδιάμεσο απλώς για την διενέργεια της αλυσίδας των ανταλλαγών, το οποίο μπορεί, όπως είδαμε να αντικατασταθεί σ'αυτή τη λειτουργία του από ένα σύμβολο, ούτε είναι απλώς μέτρο της αξίας (που και ως τέτοιο, όπως είδαμε, μπορεί να λειτουργήσει ιδεατά ως λογιστικό μόνο χρήμα).

./.

Ως μέσο πληρωμών, εμφανίζεται, ως η απόλυτη μορφή του γενικού ισοδυνάμου, ως το απόλυτο εμπόρευμα (als die absolute Ware).
Ως τέτοιο μόνο νοείται ολοκληρωτικά ως χρήμα. (Ο Marx ο ίδιος, μόλις το παρουσιάζει σε αυτή του τη λειτουργία, ως απόλυτο εμπόρευμα, προσθέτει: ''με μια λέξη, ως χρήμα''(mit einem wort, als Geld) (K.Marx/ Σ ,169/122).

Μόνο με αυτή του την λειτουργία, το χρήμα παρουσιάζεται πραγματικά, υλικά και όχι ιδεατά ή συμβολικά, ως η ενσάρκωση κοινωνικού χρόνου αφηρημένης εργασίας. Αυτή είναι η κατάλληλη μορφή αυτής της ενσάρκωσης.
Όπως και στην περίπτωση του αποθησαυρισμού, έτσι και τώρα ως μέσο πληρωμών, το χρήμα αναγνωρίζεται ως η κατάλληλη γενική μορφή της αξίας.
Όμως, στην περίπτωση του αποθησαυρισμού, αυτή η αναγνώριση ανταλλαγε στην έξοδο του χρήματος από την κυκλοφορία, οδηγούσε στον οικονομικό παροπλισμό του, στο θησαυροφυλάκιο του αποθησαυριστή.
Ως μεσο πληρωμών, όμως το χρήμα δεν αφαιρείται από την κυκλοφορία αλλά πραγματοποιείται ως γενική μορφή της αξίας μέσα σ'αυτήν.
''Μπαίνει πιο πολύ στην κυκλοφορία ως το μοναδικό κατάλληλο ισοδύναμο του εμπορεύματος, ως απόλυτος τρόπος ύπαρξης της ανταλλακτικής αξίας, ως τελευταία λέξη στη διαδικασία της ανταλλαγής, κοντολογής ως χρήμα· και μάλιστα ως χρήμα στην ορισμένη λειτουργία του γενικού μεσου πληρωμών. Στην λειτουργία αυτή του μέσου πληρωμών παρουσιάζεται το χρήμα, ως το απόλυτο εμπόρευμα, μέσα αόωμς στην ίδια την κυκλοφορία και όχι, όπως ο θησαυρός, έξω από αυτήν. Η διαφορά αναμέσα στο αγοραστικό μέσο και το μέσο πληρωμών γίνεται πολύ δυσάρεστα αισθητή στις εποχές των εμπορικών κρίσεων.''(K.Marx/ Σ ,163/118).

Μέσα από την ανάλυση της λειτουργίας του ως μέσου πληρωμών, το χρήμα, από ενδιάμεσο της ανταλλαγής, γίνεται σκοπός της ανταλλαγής. Το χρήμα και όχι η αξία χρήσης γίνεται το τέλος της διαδικασίας ανταλλαγών.
Η κυριαρχία της αξίας πάνω στην αξία χρήσης, ειδικό χαρακτηριστικό της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας, εκδηλώνεται καθαρά μέσα από την λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμών. Και το σημαντικότερο: είναη η ίδια η διαδικασία κυκλοφορίας που οδηγεί στο χρήμα ως το απόλυτο εμπόρευμα, ως summum bonum, κι όχι η έξοδος από αυτήν, όπως ο αποθησαυρισμός. Όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, σχετικά με τα πάθη που

./.

δημιουργεί η φιλαργυρία, ισχύουν και τώρα, όμως εμπλουτισμένα με μια νέα διάσταση: την διάσταση της αναγκαιότητας, που υπαγορεύεται από την ίδια την ροή της κυκλοφορίας. Η ατομιστική παρέκλιση στην συμπεριφορά των ατόμων, δεν καθορίζεται τώρα μόνο από το γεγονός της πραγμοποίησης σε ένα αντικείμενο, της ουσίας του κοινωνικού πλούτου, αλλά και από το γεγονός ότι η ίδια η κυκλοφορία E-X-E αναδεικνύει το χρήμα, ως απόλυτο σκοπό της και καθιστά την κατοχή του απόλυτου εμπορεύματος την πιό κατάλληλη μορφή οικειοποίησης αντικειμενοποιημένης κοινωνικής εργασίας. Είναι η ίδια η κυκλοφορία που αναγκάζει τα άτομα να επιζητούν αυτή την γενική μορφή του κοινωνικού πλούτου.
Η κυκλοφορία, όμως, είναι η μορφή που λαβαίνει η ολότητα των κοινωνικών σχέσεων σε συνθήκες εμπορευματικής οργάνωσης της εργασίας.
''Στο περιστατικό όμως, πως το χρήμα που πλήρωσε ο Α στον Β, περναέι από τον Β στον Γ, από τον Γ στον Δ κ.λ.π. και μάλιστα σε χρονικά διαστήματα που διαδέχονται σύντομα το ένα το άλλο, -σ'αυτήν την εξωτερική αλληλουχία (äußerliche Zusammenhang) παρουσιάζεται απλά μια κοινωνική αλληλουχία (gesellschaftlicher Zusammenhang), που υπήρχε κιόλας από πρίν. Το ίδιο χρήμα δεν κυκλοφορεί μέσα στα διάφορα χέρια, επειδή παρουσιάζεται ως μέσο πληρωμών, μα κυκλοφορεί ως μεσο πληρωμών γιατί τα διάφορα χέρια έχουν κιόλας ενωθεί.''(K.Marx/ Σ ,167/121).

Ενώ, στον αποθησαυρισμό, η μορφή οργάνωσης της εργασίας, καθορίζει την φιλάργυρη εγωϊστική συμπεριφορά των ατόμων, έμμεσα (λόγω της μορφής που έδινε στον γενικό κοινωνικό πλούτο, τώρα στο χρήμα ως μέσο πληρωμών, ο καθορισμός αυτός προκύπτει άμεσα από την ίδια την λειτουργία αυτής της μορφής οργάνωσης της εργασίας.
'Οταν, ο Marx, κάνει λόγο, όπως, στο πιο πάνω απόσπασμα, για κοινωνική αλληλουχία, ως προϋπόθεση της κυκλοφορίας του χρήματος ως μέσου πληρωμών, στην ουσία τελειοποιεί την θεώρησή του, του χρήματος, ως του βασικού κοινωνικού δεσμού της εμπορευματικής κοινωνίας.

Τί είναι αυτό που συνέχει αυτή την κοινωνική αλληλουχία, τί αλληλεξαρτά και συνδέει τα άτομα, πριν αυτά κυκλοφορήσει το μέσο πληρωμών στην κυκλοφορία; Δεν είναι άλλο από τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που προκύπτουν

./.

για τα αντισυμβαλλόμενα άτομα, σύμφωνα με τους όρους του συμβολαίου που συνήψαν κατά την ανταλλαγή.

Όταν το χρήμα χρησιμοποιείται ως μέσο πληρωμών, τότε συμβολικός εκπρόσωπος του χρήματος δεν είναι πλέον το σύμβολο της αξίας -το νόμισμα, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του κυκλοφοριακού μέσου- αλλά ο ίδιος ο αγοραστής. Ο αγοραστής ο ίδιος γίνεται προσωπικό σύμβολο (persönliche Symbolik) του μελλοντικού χρήματος.

Είναι φορέας μιας υπόσχεσης για μελλοντική -εντός προθεσμίας- παροχή χρήματος, υπόσχεση που του αποδίδει τον οικονομικό χαρακτήρα του οφειλέτη. Αντίθετα ο πωλητής γίνεται πιστωτής, εφ'όσον παραχωρεί την κατοχή του εμπορεύματός του στον αγοραστή όχι έναντι χρηματικού ισοδυνάμου, αλλά έναντι υπόσχεσης για μελλοντική εξόφληση, σε χρηματικό ισοδύναμο αξίας.

Τα άτομα συνάπτουν έτσι σχέσεις, πριν αυτά ρεύσει στην κυκλοφορία το μέσο πληρωμών. Οι σχέσεις αυτές εξαρτώνται από την σύμπτωση των βουλήσεών τους. Ο πωλητής συγκατατίθεται να εισπράξει το χρήμα, μόνο μετά την παρέλευση μιας χρονικής περιόδου κι όχι την ίδια στιγμή που αυτός παραχωρεί το εμπόρευμα, ο δε οφειλέτης αναλαμβάνει την υποχρέωση της εκπλήρωσης της οφειλής ορισμένου ποσού σε ορισμένη προθεσμία. Όλα αυτά, αποτελούν στοιχεία διαπραγμάτευσης των δύο μερών, που καταλήγουν σε συμφωνία και συνυπογράφουν συμβόλαιο που τους δεσμεύει στην εφαρμογή των όρων του. Τους δεσμεύει έναντι ποίου; Αν ο ένας δεσμευόταν μόνο έναντι του άλλου, τότε δεν υπήρχε η ανάγκη του συμβολαίου. Το συμβόλαιο αποτελεί μια τρίτη κατάσταση ανάμεσα στα δύο μέρη. Αποκρυσταλλώνει την σχέση τους σε μια ανεξάρτητη τρίτη μορφή, που τίθεται πλέον πάνω από αμφότερα τα μέρη καιρυθμίζει τις σχετικές ενέργειές τους. Αυτή η μορφή της σχέσης, για να υπάρξει καινα τηρηθεί, χρειάζεται να βρίσκεται υπό την εγγύηση μιας δύναμης έξω και πάνω από τα αντισυμβαλλόμενα μέρη. Κι επειδή, οι σχέσεις (και τα σύμβόλαιο) αυτές,είναι γενικευμένες και κάθε μέλος - ιδιώτης της κοινωνίας, υποθέσαμε ότι είναι εμπροευματοπαραγωγός, επομένως, δυνητικά συμβαλλόμενο μέρος, η εγγύηση αυτή δεν μπορείνα παρασχεθεί από κανέναν ιδιώτη αλλά από μια δύναμη δημόσια, που να ασκεί νομική και πολιτική κυριαρχία απέναντι στον κάθε ιδιώτη.

./.

Μ'αυτό τον τρόπο, εισάγει ο Marx το κράτος, ως εγγυητή του συμβολαίου, κατά την λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμών, ως αναγκαία συνέπεια του συμβολικού χαρακτήρα που λαβαίνει ο αγοραστής (κατ'αντιστοιχία προς τον συμβολικό χαρακτήρα του κρατικού τραπεζογραμματίου, στην περίπτωση της νομισματικής κυκλοφορίας):

''Τώρα αντιπροσωπεύει συμβολικά το χρήμα ο ίδιος ο αγοραστής αντί να το αντιπροσωπεύει όπως πρώτα, το σύμβολο της αξίας. Μα, όπως πρώτα ο γενικός συμβολικός χαρακτήρας στο σύμβολο της αξίας είχε ως συνέπεια τηνεγγύηση απο μέρους του κράτους και την αναγκαστική κυκλοφορία, έτσι και τώρα ο προσωπικός συμβολικός χαρακτήρας του αγοραστή έχει ως συνέπεια τα ιδιωτικά συμβόλαια ανάμεσα στους κατόχους των εμπορευμάτων, που είναι από τον νόμο υποχρεωτικό να εκτελεστούν.'' (K.Marx/ Σ ,162/117).

Σ'αυτό το σημείο, βλέπουμε το κράτος, μέσα από την δικαιακή του λειτουργία να μετατρέπει σε χώρο της δικής του δικαιοδοσίας, μια συμφωνία μεταξύ ιδιωτών.

Αυτό είναι αναγκαίο επειδή η συμφωνία αυτή, έχει λίγες πιθανότητες να τηρηθεί αν παραμένει ιδιωτική υπόθεση. Ο οφειλέτης έχει κάθε συμφέρον να οικειοποιηθεί το εμπόρευμα, διατηρώντας και το χρήμα του, μη εκπληρώνοντας δηλαδή την υπόσχεσή του. Η διατύπωση της βούλησής του, η αναγγελία της υπόσχεσής του δεν επαρκούν. Έχει συμφέρον, όπως και κάθε μέλος της εμπορευματικής κοινωνίας, να απαιτεί την τήρηση μόνο των υποσχέσεων των άλλων. Η βούλησή του είναι αναγκαία ατομιστική -εξηγήθηκε γιατί- και κάθε έκφραση βούλησης για εξυπηρέτηση αλλότριων συμφερόντων (εδώ: πληρωμή του χρηματικού ισοδυνάμου), πρέπει να τον δεσμεύει δημόσια δηλαδή αν επικυρώνεται νομικά.

Η συμβατική μορφή γίνεται αναγκαία από το γεγονός ότι στις διαδικασίες Χ-Ε και Ε-Χ η διαφορά μεταξύ αγοράς και πώλησης, ενώ παρουσιαζόταν άμεσα στην κυκλοφορία ως φανταστική, τώρα γίνεται πραγματική γιατί ''η μια μορφή υπάρχει μόνο στο εμπόρευμα και η άλλη στο χρήμα,και στις δυό όμως υπάρχει μόνο η άκρη απ'όπου ξεκινά η πρωτοβουλία. Και στις δύο μορφές υπάρχει τούτο το κοινό, πως και στη μιά και στην άλλη, το ένα από τα ισοδύναμα βρίσκεται μόνο στην κοινή θέληση του αγοραστή και του πωλητή , μια θέληση, που υποχρεώνει και τους δυό και παίρνει ορισμένες νομικές

./.

μορφές.΄΄(υπογρ.Σ.Δ.) (K.Marx/ Σ ,162/117).

Είχαμε δεί, ότι στην νομισματική κυκλοφορία, η εγγύηση του νόμου, αφορούσε, την αναγκαστική κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων, δηλαδή την κρατική επικύρωση των χαρτιών αυτών, ως συμβόλων γενικής αντικειμενοποιημένης εργασίας, δηλαδή την γενική αποδοχή τους ως γενικό ισοδύναμο αξίας. Δεν ήταν το κράτος που δημιουργούσε το χρήμα, αλλά η ίδια η κυκλοφορία. Η κυκλοφορία επίσης, δημιουργούσε την δυνατότητα αντικατάστασης του χρυσού με σύμβολα του χρήματος. Το κράτος επεκύρωνε και εγγυόταν σχέσεις δημιουργημένες από την οικονομία. Επίσης, στο ίδιο επίπεδο, παρουσιάσαμε το κράτος ως εγγυητή της απόκτησης όποιας αξίας, μόνο μέσα από την ανταλλαγή ισοδυνάμων, ουσιαστικά δηλαδή ως εγγυητή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

΄Ετσι και τώρα που εξετάζουμε το χρήμα ως μεσο πληρωμών, παρατηρούμε ότι ο κρατικός νόμος καθορίζεται από τον οικονομικό και τον περιφρουρεί. Μόνο που η σχέση τώρα είναι πιο περίπλοκη.

΄Οπως, και πριν, έτσι και τώρα, είναι ο αντικειμενικός αξιακός καθορισμός και όχι η αυθαίρετη βούληση των αντισυμβαλομένων μερών που ρυθμίζει την ανταλλακτική σχέση. ΄Ομως, επειδή οι δύο μορφές της αξίας Ε και Χ αυτονομούνται πραγματικά και δεν ανταλλάσονται ταυτόχρονα, η σχέση ανταλλαγής παρουσιάζεται ως σχέση βουλήσεων.

΄΄Η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος υπολογίζεται σε χρήμα, που λογαριάζεται ως η μονάδα που τη μετρά, μα η τιμή, ως συμβατικά μετρημένη ανταλλακτική αξία, δεν υπάρχει μόνο στο κεφάλι του πωλητή, ταυτόχρονα είναι και το μέτρο των υποχρεώσεων του αγοραστή.΄΄ (K.Marx/ Σ ,163/118) (υπογρ. Σ.Δ.).

Η χρηματική τιμή, εδώ δεν μετράει, λοιπόν, μόνο αξία αλλά και το μέτρο των υποχρεώσεων του αγοραστή, που μετατρέπεται πλέον σε οφειλέτη. Η βάση αυτού του μέτρου είναι ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας. Η τιμή κυμαίνεται γύρω από αυτό το κέντρο βάρους.

Ως ποσοτική σχέση, η σχέση οφειλέτη, πιστωτή, καθορίζεται από τον νόμο της αξίας. Δεν είναι επομένως η ποσοτική αυτή διάσταση που ρυθμίζεται

./.

από την σύμπτωση των βουλήσεών τους, στο συμβόλαιο. Αυτό που πραγματοποιείται με το συμβόλαιο είναι μεταμόρφωση των οικονομικών χαρακτήρων των συναλλασομένων από ''αγοραστή'' και ''πωλητή'' σε ''οφειλέτη'' και ''πιστωτή'' και η αμοιβαία αποδοχή αυτής της μεταμόρφωσης, υπό ορισμένους όρους. Στους όρους αυτούς, περιλαμβάνεται και η τιμή, το πληρωτέο ποσό, όμως, αυτό τότε μόνο αποτελεί σημείο κοινής συμφωνία, όταν απομακρύνεται σε μέγεθος κοινωνικά -έξω από τις ατομικές βουλήσεις - επικυρωμένο. Το αντικείμενο της βούλησης επομένως, δεν είναι, παρά η αμοιβαία αποδοχή των οικονομικών ρόλων καιτων υποχρεώσεων που συνεπάγονται. Ως τέτοιο, απαιτεί την κρατική εγγύηση, και πάλι. Η εγγύηση του κράτους, εδώ είναι διακριτού τύπου από τις δύο προηγούμενες, τις οποίες και περιλαμβάνει. Εδώ, το κράτος δεν εγγυάται μόνο την ιδιοκτησία, και την αναγκαστική κυκλοφορία αλλά και την πραγματοποίηση την ίδια της ανταλλαγής ισοδυνάμων, παρουσιάζοντας την ανταλλακτική σχέση σαν σχέση δικαιακή. Εδώ έχουμε δηλαδή την πιο ανεπτυγμένη, δικαιακή διάσταση της σχέσης ανταλλαγής, στην οποία μπορούμε να φτάσουμε σε αυτό το επίπεδο αφαίρεσης. Και τούτο, γιατί μέσα από την λειτουργία του χρήματος, ως μέσου πληρωμών, φτάνουμε στην πιο ανεπτυγμένη μορφή της σχέσης ανταλλαγής ισοδυνάμων, η οποία μορφή συμπεριλαμβάνει και όλες τις άλλες λειτουργίες του χρήματος ως στιγμές της. Ο Marx, θεωρεί την ανάπτυξη αυτής της μορφής, ως κριτήριο για τον βαθμό επικράτησης της ανταλλακτικής αξίας στην μορφή οργάνωσης της εργασίας μιάς κοινωνίας: ''Ο βαθμός ανάπτυξης που έφτασε το χρήμα, ως αποκλειστικό μέσο πληρωμών, δείχνει ως ποιό βαθμό έχει κυριαρχήσει η ανταλλακτική αξία σε βάθος και πλάτος της παραγωγής.'' (K.Marx/ Σ ,166/120).

Μόνο υπό την προϋπόθεση και ως συμπύκνωση της κυριαρχίας αυτής της κοινωνικής μορφής, μπορεί το χρήμα να λειτουργήσει -σύμφωνα με την έκφραση που χρησιμοποιείται στα Grundrisse- ως ''γενικό υλικό των συμβολαίων''(allgemeine Material der Kontrakte). (K.Marx/G, 162).

./.

4. Η εγγενής αντιφατικότητα του γενικού κοινωνικού δεσμού και η δικαιακή μορφή.

Έχει ήδη επισημανθεί ότι η θεματοποίηση της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας, δεν συλλαμβάνει μόνο την εργασία στην πιο αφηρημένη γενικότητά της, αλλά κάνει το ίδιο -και μέσα από την ίδια την κίνηση- για την αστική κοινωνία. Πίσω από την θεώρηση της αφηρημένης εργασίας λανθάνει μια θεώρηση μιας εξίσου αφηρημένης αστικής κοινωνίας. Βέβαια, η εικόνα της κοινωνίας αυτή, -μια κοινωνία εμπορευματοπαραγωγών- παρόλο που στην αφηρημένη της γενικότητα δεν πραγματοποιείται ιστορικά παρά μόνο κάτω από την κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής- δεν αρκεί από μόνη της για να εξηγήσει τον ειδικά καπιταλιστικό προσδιορισμό της κοινωνίας στην οποία αναφέρεται: Όμως, με την θεωρία του για την εργασιακή ουσία του χρήματος, ο Marx, κατασκευάζει μια στοιχειώδη απεικόνηση της σύγχρονης κοινωνίας. Η αντίληψη του χρήματος ως στοιχειώδους κοινωνικού δεσμού, τοποθετεί την ανάλυση, ευθύς εξαρχής σε επίπεδο εννοιολογικής συγκρότησης κοινωνίας. Η συγκρότηση αυτή νοείται μερικά, λόγω του επιπέδου αφαίρεσης, όμως η διατύπωση αυτής της κοινωνιοποιού αρχής, θετει ευθύς εξ'αρχής τα άτομα ως μέλη κοινωνίας. Απαγορεύει κάθε εγκλωβισμό της κοινωνικής θεωρίας στον χώρο της ατομικής, υποκειμενικής βούλησης. Η κοινωνιοποίηση των ατόμων τίθεται ως μεθοδολογικά πρώτη, σε σχέση με την υποκειμενική βούληση. Η τελευταία επομένως, τίθεται ως περισσότερο συγκεκριμένη και συνεπώς καθορισμένη από την αφαίρεση, του κοινωνικού δεσμού.

Η έννοια της αφαίρεσης της εργασίας, έχει για τον Marx μια ολική κοινωνική σημασία. Το γεγονός ότι η αφηρημένη εργασία υποστασιοποιείται και αυτονομείται από τα εργαζόμενα άτομα και αντιπαρατίθεται στην ζωντανή συγκεκριμένη τους εργασία, ως η πραγμοποιημένη κοινωνική υπόσταση της τελευταίας, είναι ένα γεγονός καθοριστική του τύπου σχέσεων μεταξύ των ατόμων μέσα στην εμπορευματική κοινωνία.
Οι σχέσεις αυτές δεν μπορούν να είναι προσωπικές (persönlichen) γιατί δεν είναι προσωπικός ο κοινωνικός δεσμός που τις συνιστά. Είναι σχέσεις πραγμώδεις (sachlichen). Τα άτομα δεν σχετίζονται μεταξύ τους ως

./.

ελεύθερα, αυτόβουλα πράσματα, αλλά ως άτομα καθορισμένα (bestimmte).
Ο συνεκτικός τους δεσμός είναι άσχετος με την προσωπικότητά τους, είναι αφηρημένος με την έννοια ότι δεν είναι δεσμός παρά μόνο στον βαθμό που αφαιρεί από τα άτομα κάθε στοιχείο, προσωπικό, αισθηματικό ή άλλο άσχετο από την ιδιότητά τους να είναι κάτοχοι εμπορευμάτων. Η αφαίρεση αυτή είναι όχι μόνο πραγματική αλλά και ιστορικά κυρίαρχη. Ο Marx το εκφράζει αυτό χαρακτηριστικά στα Grundrisse:'' Στο εξής, τα άτομα κυριαρχούνται από αφαιρέσεις, ενώ παλιότερα, εξαρτιώνταν το ένα από το άλλο. ''(G, 97).
Όπως η αφηρημένη εργασία δεσπόζει πάνω στις ατομικές συγκεκριμένες εργασίες, είτι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής κυριαρχεί πάνω στα άτομα και καθορίζει τις σχέσεις μεταξύ τους.
Φυσικά, όταν ο Marx κάνει λόγο για σχέσεις μεταξύ ατόμων, εννοεί τις σχέσεις εκείνες που είναι κοινωνιοποιές. Μεταξύ των ατόμων μπορούν να συναφθούν πλήθος σχέσεων: σχέσεις αγάπης, φιλίας, ληστείας, υποταγής, μίσους κ.τ.λ. Όμως, άλλες από αυτές, αν και παίρνουν διαφορετική μορφή σε κάθε ιστορική εποχή δεν είναι αυτές που καθορίζουν τον ειδικό χαρακτήρα της. Άλλες , πάλι, αν και καθορισμένες κοινωνικά είναι αποκοινωνιοποιές. Τα άτομα δεν σχετίζονται πραγματικά μόνο ως κάτοχοι εμπορευμάτων, όμως, μόνο ως σχετιζόμενοι κάτοχοι εμπορευμάτων, συγκροτούν αστική κοινωνία. Για τον Marx δεν συγκροτούν κοινωνία, σχέσεις που -αν και αποτελούν πραγματικά και αναπόσπαστα στοιχεία του κοινωνικού όλου- δεν καθορίζουν τους όρους αναπαραγωγής των μελών της· κατά συνέπεια την οργάνωση της εργασίας, της βασικής αναπαραγωγικής των ανθρώπων δραστηριότητας. Τα άτομα, λοιπόν σχετίζονται μεταξύ τους, μέσω της κοινής υποταγής τους στην αφαίρεση, όχι επειδή δεν έχουν προσωπικότητα και βούληση, αλλά επειδή αυτά τα στοιχεία τους είναι αδιάφορα όσον αφορά την ίδια την αναπαραγωγή των ατόμων όπως αυτή ορίζεται από την κοινωνική οργάνωση της εργασίας- παραγωγού αξίας. Η ηθελημένη, η προσωπική σχέση των ατόμων, μπορεί να αποκλίνει από την αφαίρεση αυτή, αλλά τότε ή είναι κοινωνικά αδιάφορη, ή μη καθοριστική, ή (οριοθετείται κοινωνικά ως) αντικοινωνική, και οπωσδήποτε δεν είναι συστατική της κοινωνικής συνοχής. Όταν ο Marx, λοιπόν αναφέρεται στην κυριαρχία της αφαίρεσης πάνω στις κοινωνικές σχέσεις, δεν είναι ο ίδιος που αφαιρεί κάθε άλλη κοινωνική σχέση. Αντίθετα, είναι ο κοινωνικός δεσμός εκείνος που πραγματοποιεί αυτή την αφαίρεση, ορίζοντας ως κοινωνιοποιές σχέσεις μόνο αυτές που κυριαρχούνται από την αφαίρεση: από την αξία.

./.

Η ανταλλακτική σχέση σε αυτό το πρώτο μέρος της ανάλυσης, εμπεριέχει και κάποιους προσδιορισμούς, στο ίδιο επίπεδο αφηρημένης γενικότητας, και για την δικαιακή μορφή.
Η διεξαγωγή των εμπορευματικών ανταλλαγών (η κοινωνία σ'αυτό το επίπεδο αφαίρεσης δεν περιλαμβάνει άλλου είδους σχέση εκτός της εμπορευματικής ανταλλαγής: ''ως τώρα δε γνωρίζουμε άλλη οικονομική σχέση των ανθρώπων εκτός από τη σχέση ακτόχων εμπορευμάτων(...).'' (K.Marx/K.I, 119/123).) προϋποθέτει τον σεβασμό, εκ μέρους των συναλλασσομένων, των όρων της ανταλλαγής όπως καθορίζονται από τον νόμο της αξίας.

Σε μια τέτοια κοινωνία, η αδιαμεσολάβητη οικειοποίηση των αξιών χρήσης είναι αδιανόητη οικονομικά. Για να μπορέσει να γενικευθεί η παραγωγή αξιών χρήσης με σκοπό την πώλησή τους πρέπει κατ'αρχήν να εξασφαλισθούν: 1)η απόλυτη κατοχή τους από τον άμεσο παραγωγό τους πριν μεσολαβήσει η πράξη της πώλησης, 2)η ανταλλαγή τους με χρήμα, ισοδύναμο σε αξία ως ο αποκλειστικός τρόπος αλλαγής του δικαιούχου του τίτλου ιδιοκτησίας τους.
Αναγκαία, λοιπόν συνέπεια της διενέργειας των ανταλλαγών ισοδυνάμων είναι η συγκρότηση ειδικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των υποκειμένων-λειτουργών τους.
Οι φορείς αυτοί γίνονται έτσι εκτός από οικονομικά και δικαιακά υποκείμενα.
Η δικαιακή πλαισίωση της ανταλλαγής αποτελεί εμπλοκή δικαιακών μορφών σε μια οικονομική κοινωνική σχέση και μάλιστα στην σχέση εκείνη που -σ'αυτό το επίπεδο αφαίρεσης- αποτελεί την θεμελιώδη, συγκροτησιακή κοινωνίας, σχέση.
Το δικαιακό πλαίσιο εγγυάται την διεξαγωγή μιας σειράς πράξεων μεταξύ των ατόμων, που σημαίνει ότι προστατεύει τις πράξεις αυτές και τις αντίστοιχες σχέσεις, από κάθε είδους πρακτική που θα απείλουνε την ''κανονική'' διεξαγωγή τους. Σε τί αναφέρεται αυτό το ''κανονική;'' Ποιός είναι ο κανόνας και ποιός τον θέτει;
Το ερώτημα αυτό είναι κρίσιμο γιατί ο ορισμός αυτής της κανονικότητας δεν είναι παρά ορισμός του ειδικού τύπου κοινωνικότητας που συνέχει την δεδομένη κοινωνία. Το ερώτημα αφορά ουσιαστικά, τον ρόλο της πολιτικής διαμεσολάβησης στην συγκρότηση της κοινωνιοποιού αρχής.
Το κράτος -εδώ: η δικαιακή λειτουργία του- εγκαλεί τα άτομα ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων να συμμορφωθούν με έναν κανόνα που ρυθμίζει

./.

την ουσιαστική μεταξύ τους σχέση. Χωρίς αυτή την δικαιακή πλαισίωση η ίδια η σχέση αυτή απειλείται με αποσύνθεση, δηλαδή η ίδια η κοινωνία με διάλυση.

Όμως, όλη η μέριμνα του νόμου - και οι ''κανόνες'' που τίθενται από αυτόν- αφορούν την εφαρμογή κάποιου κανόνα που ο ίδιος βρίσκεται έξω από την δικαιοδοσία του νόμου. Τα εμπορεύματα ανταλλάσονται μεταξύ τους, τηρούμενων των νομικών προϋποθέσεων, σε αναλογίες όμως που δεν ορίζονται από τον νόμο, αλλά από την κοινωνική εργασία που είναι αναγκαία για την παραγωγή τους. Ο νόμος της αξίας κι όχι ο νόμος του κράτους είναι που ορίζει τους όρους ανταλλαγής.

Αυτή η ανεξαρτητοποίηση της κοινωνικής σχέσης από τους ατομικούς φορείς της και την υποκειμενική τους βούληση- χαρακτηριστική της αστικής μόνο κοινωνίας -δεδομένης της πολυδιάστασης αυτής της κοινωνίας σε διαχωρισμένα εγωϊστικά άτομα-ιδιώτες, που λειτουργούν με μόνο κριτήριο την μεγιστοποίηση του ιδιαίτερου ατομικού τους οφέλους, εμπεριέχει τον κίνδυνο διάρρηξης των όρων της ανταλλαγής όπως ορίζονται από τον νόμο της αξίας.

Ο νόμος αυτός,μόνο οικονομικές κυρώσεις μπορεί να επιβάλει και τούτο υπό την προϋπόθεση της αναγνώρισής του, ενώ ο νόμος του κράτους τιμωρεί την παραβίαση αλλά και την μη αναγνώρισή του. Πώς όμως, μπορεί να τηρηθεί ένας νόμος απρόσωπος, ο οποίος δεν θεσμοθετείται από κανένα υποκείμενο; Και από την τήρηση του οποίου εξαρτάται ο πλουτισμός ή η εξαθλίωση των ατόμων; Στην ιστορική πραγματικότητα καθημερινές θα είναι οι τάσεις παραβίασής του προς την μιά ή την άλλη κατεύθυνση. Η δικαιοδοσία του είναι οικονομική και μόνο. Αυτό σημαίνει ότι προϋποθέτει την σύμπτωση των ατομικών βουλήσεων των υποκείμενων λειτουργών του, αλλά δεν μπορεί από μόνος του -με τις δικές του δυνάμεις- ούτε να επιβάλλει αυτή την σύμπτωση, ούτε να την περιφρουρήσει.

Πιο πάνω υποστηρίξαμε ότι ο νόμος της αξίας είναι ανεξάρτητος από τις ατομικές βουλήσεις. Τώρα που προϋποθέτουμε σύμπτωση αυτών των βουλήσεων δεν αναιρούμε την αλήθεια της προηγούμενης πρότασης;

η σύμπτωση των βουλήσεων δεν αφορά τον ορισμό των όρων της ανταλλαγής αλλά την κοινή παραδοχή του απρόσωπου νόμου της αξίας ως του μόνου ρυθμιστή της σχέσης τους. Με αυτή την έννοια, ο αξιακός καθορισμός, λειτουργεί ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές βουλήσεις. Ακριβώς επειδή σύμπτωση των

./.

βουλήσεων είναι εξωτερική προϋπόθεση και όχι εσωτερική παράμετρος του αξιακού καθορισμού, γι'αυτό τον λόγο είναι αναγκαία η εξωτερική προς αυτόν θεσμοθέτηση και προστασία της. Έτσι φτάνουμε στην έννοια της Σύμβασης (Vertrag) ως αναγκαίας νομικής προϋπόθεσης για την πραγματική κυριαρχία μιας σχέσης κοινωνικής. Αν η συσχέτιση όλων των ατομικών εργασιών μεταξύ τους ως τμημάτων της κοινωνικής εργασίας αποτελεί την κοινωνική τους επικύρωση, η ηθελημένη αποδοχή αυτής της επικύρωσης ως κανονιστικής αρχής των ανταλλαγών, όπως εκφράζεται μέσα από την Σύμβαση, αποτελεί την νομική επικύρωση όχι πλέον των ίδιων των ατομικών σχέσεων, αλλά της κοινωνικής τους επικύρωσης. Το Δίκαιο δηλαδή, εδώ, δεν παρεμβαίνει κανονιστικά, αλλά πλαισιώνει με την δύναμή του την λειτουργία μιας αρχής κανονιστικής, συγκροτημένης πριν από αυτό το ίδιο.
Αυτό το ''πριν'' δεν αναφέρεται στην ιστορική σειρά εμφάνισης αλλά στο γεγονός ότι μπορούμε να αντιληφθούμε -όπως ήδη κάναμε- την κοινωνική διεργασία εξίσωσης των εργασιών πριν εξετάσουμε την δικαιακή μορφή που την εγγυάται αλλά δεν την παράγει.

Έτσι ο Marx, δεν αποδίδει σε κάποια εξωτερική οντότητα,(π.χ. στο κράτος) την συγκρότηση της κοινωνικής συνάφειας, αλλά την κατανοεί, ως εγγενή στην ολική κοινωνική σχέση της ανταλλαγής. Γι'αυτό και την αντίστοιχη παρέμβαση του κράτους -την νομική επικύρωση της σύμβασης- δεν την αντιλαμβάνεται ως πράξη κανονιστική των κοινωνικών σχέσεων, αλλά ως πράξη προστατευτική του κανόνα που έχει ήδη τεθεί αντικειμενικά. Αυτό που ρυθμίζει ο κρατικός νόμος δεν είναι ο κανόνας καθεαυτός, αλλά οι όροι σύγκλισης και σύμπτωσης των βουλήσεων σύμφωνα με τον ανεξάρτητο των βουλήσεων (επομένως και της βούλησης του κράτους) κανόνα. Παρατηρούμε ότι η κρατική παρέμβαση δεν έρχεται (μέσα στην θεωρία) στα πλαίσια μιας συγκροτημένης, ολοκληρωμένης έννοιας της κοινωνίας. Αλλά παρουσιάζεται μερικά κι αυτή, μέσα από μια στοιχειώδη της (επίσης) μορφή, ως μια διάσταση των κοινωνικών σχέσεων, όπως ορίζονται στο δεδομένο επίπεδο αφαίρεσης. Σ'αυτό το στάδιο, επομένως, δεν έχουμε να κάνουμε με το καπιταλιστικό κράτος, όχι περισσότερο απ'όσο έχουμε να κάνουμε και με την καπιταλιστική κοινωνία.
Βέβαια, ο Marx, δεν επιμένει στην κρατική διάσταση των σχέσεων που αναλύει. Για τους στόχους της ανάλυσής του δεν είναι αυτή η διάσταση

./.

η κύρια.

Όμως, η παρακολούθηση του συλλογισμού του, νομίζουμε, ότι αναδεικνύοντας μια κοινωνιοποιό αρχή με βάση την κοινωνική εργασία, δεσμεύει τον ενδιαφερόμενο για μια θεωρία του κράτους συμβατή με την μαρξική θεωρία της αξίας, στον αποκλεισμό της (χεγκελιανής προέλευσης) θεώρησης του κράτους ως κοινωνιοποιού αρχής: ως ''εξωτερικής αναγκαιότητας'' και ''συγχρόνως ''εγενούς σκοπού'' σε σχέση με τα επιμέρους άτομα, όπως έθετε ο Hegel στην Φιλοσοφία του Δικαίου.

Η έννοια της εργασίας στον Marx, προσδιορίζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε οι προσδιορισμοί του κράτους να απορρέουν από την μορφή της κοινωνικής της οργάνωσης (της εργασίας). Δεν είναι η λογική ανάπτυξη των κατηγοριών του Αντικειμενικού Πνεύματος, που καθορίζει την συναγωγή του πολιτικού, αλλά είναι η λογική ανάπτυξη των προσδιορισμών της κοινωνικής εργασίας. Έννοια η οποία στον Marx δεν παραπέμπει ούτε σε στενά οικονομικό μέγεθος, ούτε σε υπερβατική δραστηριότητα, αλλά θεμελιώνει την κατανόηση του συγκροτησιακού κοινωνικού πράττειν τόσο στην οικονομική, όσο και στην εξωοικονομική του διάσταση.

Στις σημειώσεις του για τον Wagner, ο Marx υποστηρίζει με σαφήνεια την προτεραιότητα της οικονομικής ανταλλαγής σε σχέση με την δικαιακή μορφή, όσον αφορά την συγκρότηση του κοινωνικού:

''Αυτή η <u>πρακτική</u> σχέση που αναδύεται από την ίδια την ανταλλαγή, επενδύεται <u>αργότερα δικαιακή μορφή</u> στην σύμβαση κτλ., αλλά αυτή η μορφή δεν δημιουργεί <u>ούτε το περιεχόμενο της ανταλλαγής, ούτε την περιεχόμενη στην ανταλλαγή σχέση των προσώπων μεταξύ τους</u>, αλλά το αντίστροφο.''

(...) ''Πρώτα είναι η συναλλαγή (Verkehr) και μετά αναπτύσσεται από αυτήν μια δικαιακή τάξη (Rechtsordnung).'' (MEW, 19,377).

Το τέλος της παρουσίασης:(το κεφάλαιο) δεν εμφανίζεται ως ''εγγενής σκοπός'' (immanenterziel) <u>των επιμέρους ατόμων αλλά του χρήματος</u>.

Τα άτομα είναι <u>εκτός της εξεταζόμενης σχέσης</u>, οντότητες.

Το χρήμα είναι <u>ήδη σχέση</u>, προϋποθέτει τα άτομα μόνο ως προς τη συμμετοχή τους σ'αυτή τη σχέση δηλαδή μόνο ως ιστορικά καθορισμένα άτομα.

Ο Marx κατορθώνει έτσι, να εντοπίσει την λογική (με την χεγκελιανή έννοια) ενός ''πράγματος'' που δεν είναι παρά πραγμοποιημένη σχέση.

Η πραγμοποίησή του όμως, η ίδια το ανεξαρτητοποιεί από τις υποκειμενικές βουλήσεις, το αντιπαραθέτει σ'αυτές, τις υποτάσει σ'αυτό. Η λογική του είναι εξωυποκειμενική, παρόλο που δεν είναι το ίδιο παρά προϊόν ανθρώπινης εργασίας. Η λογική αυτή επομένως δεν μπορεί να νοηθεί ως προϊόν υποκειμενικής βούλησης, αλλά ούτε και ως ''πανουργία

./.

του Λόγου ''.

Η λογική της κοινωνιοποίησης των ατόμων δεν είναι 'λογική'' ενός υποκειμένου που ενσαρκώνει τον ορθό Λόγο. Η εγγενής της αντίφαση -αντικειμενική δυνατότητα κρίσης- παραμένει δικαιοπολιτικά ανυπέρβλητη:

''(...) ο χωρισμός σε Ε-Χ και Χ-Ε είναι η πιο αφηρημένη και επιφανειακή μορφή, όπου εκδηλώνεται η δυνατότητα των κρίσεων.''(K.Marx/ Σ,242/316).

Η έννοια της κρίσης εδώ, εισαγέται στην ίδια την κοινωνιοποιό αρχή, το χρήμα· είναι εγγενής δυνητικά σ'αυτήν. Το γεγονός ακριβώς ότι η κοινωνική εργασία δεν εμφανίζεται ως τέτοια παρά μόνο διαμεσολαβημένη, το γεγονός δηλαδή ότι η ικανοποίηση μιας ατομικής ανάγκης εκδηλώνεται ως κοινωνική πράξη με την διαμεσολάβηση δύο τουλάχιστον πράξεων (πώληση παραγομένου εμπορεύματος, έναντι χρήματος και αγορά μέσω του χρήματος νέας αξίας χρήσης) καθιστά τον τύπο αυτό κοινωνικότητας επιρεπή σε κρίσεις. Κανένας δεν εγγυάται ότι η αλυσίδα των αναγκαίων ανταλλακτικών πράξεων θα εκτυλιχθεί ομαλά. ''(...) η αντίθεση ανάμεσα στο εμπόρευμα και το χρήμα αποτελεί την αφηρημένη και γενική μορφή κάθε αντίθεσης, που συνεπαγέται η αστική μορφή της εργασίας.''(K.Marx/ Σ ,111/77).

Όπως η κανονική ροή των ανταλλαγών, έτσι και η κρίση τους, είναι ανεξάρτητη από τις υποκειμενικές βουλήσεις. Αποτελούν και οι δύο, αντίθετες στιγμές της ίδιας ενότητας: της λογικής της χρηματικής σχέσης. Άν η λογική αυτή είναι ανεξάρτητη από την όποια συνειδητή πρακτική, το ίδιο ισχύει και για το στοιχείο της κρίσης της.

Ο χωρισμός της ανταλαλγής σε δύο πράξεις ανεξάρτητες η μία από την άλλη (ο χωρισμός του Ε-Χ-Ε σε Ε-Χ και Χ-Ε) δεν παρουσιάζεται σαν κάποιο τυχαίο παρεπόμενο της ανταλλαγής, κάποια λεπτομέρεια της εμπροευματικής κοινωνίας, αλλά ως η μόνη πραγματοποίηση του κοινωνικού nexus που προσιδιάζει ειδικά σ'αυτήν. Η συνοχή αυτής της κοινωνίας σύμφωνα με τις υποθεσεις που έγιναν γι'αυτή, δεν πραγματοποιείται παρά μόνο μέσα από την άπειρη αλυσίδα των αγορών και των πωλήσεων. Μέσα από αυτή την άπειρη μεταμόρφωση των αξιών χρήσης, είναι που αναδεικνύεται το χρήμα -που παίρνει συνεχώς την θεση κάθε εκποιούμενου εμπορεύματος- ως η κατ'εξοχήν εμπορευματική μορφή, ως το μόνο πραγματικά γενικό εμπόρευμα. Μ'αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η ανταλλακτική αξία -της οποίας φορέας είναι το χρήμα- ως η κυρίαρχη κοινωνική σχέση.

./.

Έτσι, η διάσπαση σε δύο τυχαία μόνο συμπίπτουσες πράξεις, είναι η αναγκαία μορφή των ανταλλαγών, σε μια κοινωνία όπου κυριαρχεί όχι η απλή ανταλλαγή αλλά η γενικευμένη.
Η εμπορευματική μορφή κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας δεν μπορεί να κυριαρχήσει ως σχέση, παρα μόνο μέσα από την συνεχή αναπαραγωγή αυτής της διάσπασης.
Μόνο με αυτό τον αντιφατικό τρόπο, το χρήμα που συνοψίζει αυτή την σχέση, γίνεται ο νέος κοινωνικός δεσμός, που διαλύει κάθε προηγούμενο.
''Η κυκλοφορία των εμπορευμάτων σπάει τους χρονικούς, τυπικούς και ατομικούς φραγμούς της άμεσης ανταλλαγής προϊόντων ακριβώς επειδή διασπάει σε δύο αντίθετες πράξεις, σε πώληση και αγορά, την άμεση ταυτότητα που υπάρχει εδώ ανάμεσα στην απόδοση του δικού του προϊόντος και στην λήψη, σε αντάλλαγμα,του ξένου.''(K.Marx/ K I, 124/127) (υπογρ. Σ.Δ.)

Η κοινωνιοποιητική δύναμη που φέρει ο χρηματικός δεσμός οφείλεται ακριβώς στην ανεξαρτητοποίηση των δύο πράξεων της ανταλλαγής. Αυτή η ανεξαρτητοποίηση όμως, δεν κάνει άλλο από το να εκδηλώνει ως εξωτερική αντίθεση, μια αντίφαση εσωτερική του εμπορεύματος: Είναι η αντιφατική ενότητα αξίας χρήσης και αξίας που εκδηλώνεται στον διπλασιασμό του εμπορεύματος σε εμπόρευμα και χρήμα (ή σε ιδιαίτερο και σε χρηματικό εμπόρευμα). Το χρήμα δίνει εξωτερική υλική υπόσταση στην αξία του, είναι εσωτερική στο εμπόρευμα. Η άπειρη ακολουθία των ανταλλακτικών πράξεων, που επιβάλει ο καταμερισμός της εργασίας, εξαρτά το κάθε άτομο όχι από ένα ή δύο άλλα, αλλά από κάθε άλλο άτομο της κοινωνίας.
Ακριβώς, επειδή έχει ξεπεραστεί η απλή ανταλλαγή, ακριβώς γι'αυτό, το χρήμα έχει γίνει, το γενικό εμπόρευμα, το εμπόρευμα που ο καθένας επιθυμεί (ενώ ένα ιδιαίτερο εμπόρευμα δεν είναι γενικά επιθυμητό: δεν είναι αξία χρήσης για τον καθένα). Έτσι το χρήμα (:η αξία) γίνεται γενικός κοινωνικός δεσμός όχι επειδή είναι προσωπικός αλλά ακριβώς για το αντίθετο· επειδή είναι απρόσωπος. Εδώ έγκειται και η ειδοποιός διαφορά του από κάθε προηγούμενο κοινωνικό δεσμό. Δεν συνδέει τα άτομα με βάση διαφορές και ομοιότητες που είχαν προσωπικό χαρακτήρα. Είναι αποσυνδεδεμένος από την αξία χρήσης (μ'οποιοδήποτε ιδιαίτερο περιεχόμενο) αν και την προϋποθέτει. Η αξία χρήσης είναι συνυφασμένη με χρήση δηλαδή με ανάγκη. Ως τέτοια, είναι ιδιαίτερη οντότητα, απαιτεί ειδική ωφέλιμη εργασία, είναι προσωπική, τόσο για τον παραγωγό, όσο και για τον χρήστη της.

./.

Ο παραγωγός ενσωματώνει πάνω της, τις ικανότητες, τις δεξιότητες, τις γνώσεις, την φαντασία, που του είναι προσωπικά. Ο χρήστης την καταστρέφει, αφομοιώνοντάς την κάνοντάς την προέκταση της προσωπικής του οντότητας. Δεν είναι όμως, η αξία χρήσης που συνδέει τα άτομα, αλλά η αξία. Η αξία, το χρήμα δεν συνδέει τα άτομα, παρα αρνούμενη κάθε τι το προσωπικό. Είναι αρχή κοινωνιοποίησης, αφηρημένη και εκφράζει την λειτουργία νόμων κοινωνικών που λειτουργούν πίσω από τις πλάτες των ατόμων. Δεν κοινωνιοποιεί τα άτομα ως πρόσωπα, αλλά ως ιδιώτες. Δεν τα διαχωρίζει ως προς την διαφορά ποιοτήτων, αλλά αριβώς, ως προστην διαφορά μεγεθών αξίας που κατέχουν. Η κοινωνιοποίηση αυτού του τύπου δεν στηρίζεται στο τί είναι τα άτομα αλλά στο πόσο έχουν.

Το σημαντικό είναι ότι, ο Marx, αριβώς λόγω αυτού του προσδιορισμού της εμπορευματικής σχέσης ως αντιφατικής ενότητας που εκδηλώνεται ως εξωτερική αντίθεση, τοποθετεί στο εσωτερικό της, όχι μόνο την κοινωνιοποιό των ατόμων αρχή, αλλά και την δυνατότητα κρίσης της.

''Το γεγονός ότι τα δύο προτσές, που έρχονται αντιμέτωπα ως αυτοτελή, αποτελούν μιαν εσωτερική ενότητα, σημαίνει επίσης η εσωτερική τους ενότητα κινείται μέσα σε εξωτερικές αντιθέσεις. Αν συνεχισθεί πέρα από ένα ορισμένο σημείο η εξωτερική αυτοτελοποίηση των προτσές που εσωτερικά δεν είναι αυτοτελή, επειδή συμπληρώνουν το ένα το άλλο, τότε η ενότητα επιβάλλεται βίαια- με μια κρίση.''(K.Marx/K I, 124/127) (υπογρ. Σ.Δ.).

Αυτή η σημαντική πρόταση δεν σημαίνει παρά το γεγονός ότι, η ανεξαρτητοποίηση της αξίας διαμέσου του χρήματος -που προκύπτει όπως είδαμε από την ίδια την κυκλοφορία- είναι αυτονόμηση ενός στοιχείου εσωτερικού στο εμπόρευμα, που βρίσκεται σε αντιφατική αλλά αναγκαία ενότητα με την αξία χρήσης. Εκδηλώνεται όμως εξωτερικά, ενσαρκώνεται σε μια μορφή εξωτερική προς το ίδιο το εμπόρευμα: το χρήμα.

Αυτό πρακτικά σημαίνει: α)αυτονόμηση των ανταλλαγών από τις ανάγκες. Αν η αξία και όχι η αξία χρήσης καθοδηγεί την ανταλλαγή, που είναι σκοπός της παραγωγής, συνεπάγεται ότι οι ανάγκες μόνο διαμεσολαβημένα και ποτέ άμεσα μπορούν να ικανοποιηθούν. Αυτό σημαίνει ότι ο χρόνος της συνολικής κοινωνικής εργασίας δεν κατανέμεται ανάλογα με τις ανάγκες της παραγωγής αξιών χρήσης, αλλά των αξιών. Ο διαχωρισμός αυτός συνεπάγεται ότι η σύμπτωση του χρόνου εργασίας που αφιερώνει η κοινωνία

./.

για την παραγωγή μιας αξίας χρήσης, μόνο συμπτωματικά μπορεί να αντα-
ποκρίνεται στην κοινωνική ανάγκη που ικανοποιεί η αξία χρήσης.
Η ίδια η παραγωγή προς ανταλλαγή είναι ''φύσει'' επιρεπής σε κρίση.
β)επειδή η διαδικασία αυτή είναι ακριβώς εκείνη που κοινωνιοποιεί τα
άτομα σε μια εμπορευματική κοινωνία, συνεπάγεται ότι η κρίση είναι εγγενής
στον κυρίαρχο κοινωνικό δεσμό. Οι ίδιοι οι προσδιορισμοί του δεσμού αυτού
είναι και αντίστοιχοι προσδιορισμοί της δυνητικής του κρίσης.

Με τον Marx, η κρίση παύει να είναι φαινόμενο τυχαίο, ή οφειλόμενο σε
υποκειμενικές αποκλίσεις και όχι μόνο γίνεται καθαρά κοινωνικό φαινόμενο,
αλλά γίνεται στοιχείο τόσο κεντρικό όσο και ο κοινωνικός δεσμός της
εμπορευματικής κοινωνίας. Η δυνατότητα της κρίσης είναι εγγεγραμένη σ'
αυτή την κοινωνική μορφή της οργάνωσης της εργασίας, ακριβώς λόγω της
ιδιαιτερότητας να παρουσιάζει την εργασία ως κοινωνική δραστηριότητα
μόνο διαμεσολαβημένα.'' (*)

(*) Ωστόσο αυτή η τυπική δυνατότητα δεν εξηγεί τους μηχανισμούς ενδή-
λωσης της κρίσης, ούτε και συμπεριλαμβάνει όλες τις δυνατές κρίσεις
του καπιταλιστικού συστήματος. Όπως, με την εργασία και το κράτος,
η κρίση για την οποία γίνεται εδώ λόγος, πρέπει να κατανοηθεί στο
αντίστοιχο επίπεδο αφηρημένης γενικότητας. Είναι η τυπική, αφηρη-
μένη μορφή του αστικού πλούτου καισυνυφασμένη με τον ειδικά εμπορευ-
ματικό τύπο κοινωνιοποίησης.
Ο Marx, προσεχτικά, περιορίζει την εμβέλεια των κατηγοριών που
παράγει, στο επίπεδο αφαίρεσης στο οποίο αναφέρεται.
''Γι'αυτό οι μορφές αυτές κλείνουν μέσα τους τη δυνατότητα, μα μόνο
τη δυνατότητα των κρίσεων. Η εξέλιξη αυτής της δυαντότητας σε πραγμα-
τικότητα απαιτεί ένα ολόκληρο σύνολο από σχέσεις που δεν υπάρχουν
ακόμα καθόλου από τηνάποψη της απλής κυκλοφορίας των εμπορευμάτων.''
(K.Marx/ K I, 124/127).

./.

Τα άτομα-εμπορευματοπαραγωγοί συμπεριφέρονται έτσι, όπως τους υπαγορεύει η λογική της κοινωνικής τους σχέσης, μεταβάλοντάς τους σε λειτουργούς της. Όμως, σε μια αντίστοιχη κοινωνία, τα μέλη της έστω κι αν λειτουργούν οικονομικά ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές τους βουλήσεις, αυτό δεν σημαίνει ότι οι υποκειμενικές τους βουλήσεις δεν υπάρχουν.
Η επιμονή του Marx στην ανεξαρτησία του οικονομικού νόμου από αυτές, αυτό ακριβώς επισημαίνει: ότι οι υποκειμενικές βουλήσεις και πρακτικές, λειτουργούν μέσα στην κοινωνία, ιστορικά καθορισμένες και ανεξάρτητα από τον νόμο της αξίας τόσο, όσο κι αυτός λειτουργεί ανεξάρτητα από αυτές.

Στον βαθμό που οι βουλήσεις αυτές προσαρμόζονται στις απαιτήσεις του νόμου της αξίας, οι φορείς τους γίνονται συνειδητά φορείς (bewußte Träger) της ανταλλακτικής σχέσης. Η ίδια η ανταλλακτική σχέση, όμως προϋποθέτει διαχωρισμένη εγωϊστικά υποκείμενα. Τα υποκείμενα αυτά δεν γνωρίζουν άλλο κίνητρο από την επιδίωξη του μεγίστου ατομικού τους οφέλους. Το καθένα από αυτά έχει και τα κίνητρα και την βούληση να διεκπεραιώσει τις ανταλλαγές του με πιο συμφέροντες για το ίδιο όρους από εκείνους που υπαγορεύει ο κοινωνικός νόμος της αξίας.
'''Έτσι επιτρέπεται σε ένα πλήθος παράσιτα να χώνονται στην διαδικασία της παραγωγής και να εκμεταλλεύονται τονχωρισμό αυτό (πώλησης και αγοράς). Αυτό όμως σημαίνει μόνο, πως μαζί με το χρήμα, τη γενική μορφή της αστικής εργασίας (Geld als der allgemeinen Form der bürgerlichen Arbeit) δίνεται και η δυνατότητα να αναπτυχθούν και οι αντιφάσεις της.''
(K.Marx/ Σ ,113/79).
Η ελεύθερη εκδήλωση τέτοιου είδους βουλήσεων θα γενίκευε τις αντίστοιχες πρακτικές με αποτέλεσμα, το χρήμα ως στοιχειώδης μορφή του κοινωνικού πλούτου και ακριβώς λόγω αυτής του της ιδιότητας να πάψει να αποτελεί γενικό κοινωνικό δεσμό. Γιατί το χρήμα αποτελεί κοινωνικό δεσμό μόνο χάρη στο γεγονός ότι αποτελεί την γενική μορφή αποκρυστάλλωσης της ανταλλακτικής αξίας, δηλαδή την υλική εκφραση της κοινωνικής αφηρημένης εργασίας. Η τελευταία αποτελεί την ουσία του δεσμού αυτού, γιατί μόνο με δαπάνη αξιοπαραγωγού εργασίας αποκτά κανείς ισοδύναμη σε αξία ποσότητα χρήματος. Σε περίπτωση όμως γενίκευσης των αποκλίσεων από τον κανόνα αυτό, θα φτάναμε σε μια κοινωνία όπου η απόκτηση του χρήματος δεν θα προϋπόθετε την δαπάνη εργασίας κι έτσι το χρήμα (η αφηρημένη εργασία)

./.

δεν θα ήταν πλέον κοινωνικός δεσμός. Η συνολική κοινωνική εργασία θα έτεινε να ελαχιστοποιηθεί και μαζί της και ο συνολικός πλούτος θα έμενε στάσιμος, μια και δεν έχει άλλη πηγή από την εργασία. Θα είχαμε, επομένως, μια εντελώς διαφορετικού τύπου κοινωνική οργάνωση όπου ο συσχετισμός δύναμης και όχι η κοινωνικά αναγκαία εργασία θα καθόριζαν τις ''συναλλαγές.''

Η γενίκευση επομένως των αποκλίσεων θα έθετε σε απειλή τα θεμέλια της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της εργασίας.
Βέβαια, στον πραγματικό κόσμο ο καθένας ξεχωριστός εμπορευματοπαραγωγός, παραβιάζει σε κάθε ευκαιρία τους όρους του κοινωνικού αξιακού καθορισμού. Όμως, αυτό προϋποθέτει ότι αξία παράγεται· ότι δηλαδή κάποιοι άλλοι - ή και ο ίδιος σ'ένα βαθμό- καταβάλουν εργασία για την παραγωγή αξιών. Οι παραβιάσεις αλλοιώνουν την κατανομή βεβαια,αλλά προϋποθέτουν ότι η παραγωγή εξελίσσεται. Η προϋπόθεση αυτή σημαίνει ακριβώς ότι οι παρεκλίνουσες πρακτικές πρέπει να περιορίζονται και να μη γίνουν κυρίαρχες μορφές πρακτικής μέσα στην κοινωνία.
Η πλαισίωση του οικονομικού από τον κρατικό νόμο είναι αναγκαία ακριβώς γι'αυτό το λόγο. Περιορίζει τον καθένα ξεχωριστά από τους συναλλασσόμενους αλλά αποτελεί λειτουργική ανάγκη της αναπαραγωγής τους, γιατί η γενίκευση των ατομικών αποκλίσεων θα οδηγούσε, σε αφανισμό όλους τους εμπορευματοπαραγωγούς, ως τέτοιους, αφού θα αντικαθιστούσε το εμπόριο με μια άλλη μορφή ανταλλαγής της ύλης: την ληστεία.

Να παρατηρήσουμε, ότι σ'αυτό το επίπεδο της ανάλυσης, όπου η ιδιοποίηση πλούτου δεν έχει πηγή των εργασία άλλου, όπου δεν τίθεται κάν το θέμα της επαύξησης του πλούτου -αυτό προϋπόθετε θεωρία πλεονάσματος,- δεν είναι δυνατόν αν χωρέσει στην θεωρία καμία κρατική διάσταση, παρα μόνο υπό τον όρο ότι τα άτομα παρουσιάζονται ως ανταγωνιστές αλλήλων και η βούλησή τους δεν είναι εξορισμού ταυτισμένη με τις απαιτήσεις του ρόλου τους ως λειτουργών της ανταλλακτικής σχέσης.
Πραγματικά, δεν θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε, στο ίδιο επίπεδο αφαίρεσης την αναγκαιότητα παρέμβασης άλλης κοινωνικής δύναμης πλήν του χρήματος, αν ο Marx προσεκτικά δεν είχει ορίσει το χρήμα, όχι μόνο ως γενικό μεσο σύνδεσης (Bindungmittel) αλλά και ως γενικό μέσο διαχωρισμού. (allgemeines Scheidungsmittel).

./.

Η απαλλοτρίωση και ο γενικός διαχωρισμός που προϋποτίθενται για την επικράτηση της εμπορευματικής μορφής και αναπαράγονται από το χρήμα, είναι που δίνουν στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων, εγωϊστικό και ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Ο ανταγωνισμός αυτός παράγεται από την ίδια την μορφή κοινωνικής οργάνωσης και αυτός την κινεί.
Όμως, η ανεμπόδιστη εκδήλωση που κινδυνεύει να καταργήσει την ίδια την κοινωνική μορφή που τον γέννησε. Η αναπαραγωγή της θέτει ως απαίτηση την κανονικοποίηση του ανταγωνισμού αυτού.
Η κανονικοποίηση αυτή δεν είναι κανονικοποίηση του τύπου σχέσεων, του χαρακτηριστικού της κοινωνικής μορφής οργάνωσης -αυτή η κανονικοποίηση προκύπτει από την χρηματική μορφή έκφρασης της κοινωνικής εργασίας- αλλά κανονικοποίηση των εξωτερικών της όρων.
Φορέας, επομένως, πρέπει να είναι μια κοινωνική δύναμη έξω από το χώρο αξιών, εφ'όσον ο χώρος αυτός και η κοινωνική δύναμη που αυτός αναδεικνύει (:το χρήμα) δεν είναι σε θέση να ελέγξει τις υποκειμενικές βουλήσεις, ως ανεξάρτητος από αυτές.
Η κοινωνική αυτή δύναμη, πρέπει αν έχει εξουσία ελέγχου και επιβολής πάνω στις ατομικές βουλήσεις. Αυτή η κοινωνική δύναμη πρέπει να είναι διαχωρισμένη από τα ξεχωριστά εγωϊστικά άτομα. Δεν μπορεί να είναι ένα από αυτά τα ξεχωριστά άτομα ή μια ομάδα από αυτά στον βαθμό που κινείται με τα ίδια ιδιωτικά κίνητρα. Και αυτό τίθεται ως απαίτηση της ίδιας της μορφής που λαβαίνει η κοινωνική εργασία. Το κράτος -στο επίπεδο που εξετάζεται εδώ- ορίζεται ως εγγυητής της εμπορευματικής μορφής, απέναντι στις υποκειμενικές βουλήσεις που τείνουν, αφηρημένες στην δική τους δυναμική, στην αναίρεση της μορφής αυτής. Με το κράτος ως εγγυητή της, η απρόσωπη κοινωνική μορφή αποκτά μια συνειδητή έκφραση. Η συνείδηση μιας κοινωνικής μορφής ανεξάρτητη από τσι ατομικές συνειδήσεις δεν μπορεί παρά να είναι υπερατομική. Το κράτος εμφανίζεται έτσι ως καθολικότητα.
Όμως η καθολικότητά του αυτή δεν είναι αληθινή, γιατί δεν είναι απόλυτη. Είναι αναγκαία μορφή μιας ιστορικά καθορισμένης κοινωνικής σχέσης. Είναι εγγυητής -όχι δημιουργός- της κοινωνικής συνοχής, έτσι όπως την θεΐει ως δική της απαίτηση η εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας.

Εδώ, θα πρέπει να προσέξουμε το εξής: το κράτος -και μην ξεχνάμε ότι σ'αυτό το επίπεδο δεν αναφερόμαστε στο καπιταλιστικό κράτος, ως συνολικά ανεπτυγμένη μορφή, αλλά μόνο σε στοιχειώδεις μορφές δράσης του,

./.

λειτουργικές προϋποθέσεις της χρηματικής σχέσης- δεν μπορεί, σύμφωνα με τον συλλογισμό που αναπτύξαμε ήδη, να συνάγεται ως κατηγορία της θεωρίας της αξίας. Αν το κράτος ήταν κατηγορία της διαλεκτικής της αξιακής μορφής, δεν θα μπορούσε να είναι τίποτα άλλα από υλικό μορφή αποκρυστάλλωσης κοινωνικής εργασίας. Στο εννοιολογικό πεδίο της διαλεκτικής αυτής, (που είναι και η μόνη που παρουσίασε ποτέ ο Marx) δεν υπάρχουν, παρά αξιακές κατηγορίες.
Εδώ, βρίσκεται και η ουσιώδης διαφορά της μαρξικής από την χεγγελιανή κατανόηση της δικαιακής μορφής.

Για τον Hegel, η δικαιακή μορφή είναι μια αναγκαία στιγμή που διαμεσολαβεί την μετάβαση από την ''μορφή της καθολικότητας''(Form der Atgemeinh δηλαδή την τυφλή αλληλεξάρτηση στα πλαίσια του συστήματος των αναγκών (Erstes System der Regierung)προς την πραγματική καθολικότητα του απολύτου (Drittes System der Regierung).
Αποτελεί δηλαδή η δικαιακή μορφή συστατικό ενός''δεύτερου συστήματος διακυβέρνησης''(Zweites System der Regierung) όπου αίρεται ο τυφλός - ποσοτικός και ασυνείδητος χαρακτήρας του πρώτου και επιβάλλεται η ''καθολικότητα της έννοιας''(Allgemeinheit des Bergiffs) μέσω της αμοιβαίας αναγνώρισης (Anerkennen). Η επόμενη στιγμή είναιη υπέρβαση κάθε διαφοράς (Differenz) και η κατανόηση της ''απόλυτης καθολικότητας'' (Absolute Allgemeinheit) ως ουσίας (Wesen) της διαφοράς.(βλ.Hegel/ System der Sittlichkeit, 80-90).
Είναι χαρακτηριστική για τον Hegel, η ενοείδια αυτής της διαδικασίας. Πρόκειται για την ανάπτυξη στιγμών της ίδιας ιδέας. Η τυφλή αλληλεξάρτηση μέσω των ανταλλακτικών αξιών, η δικαιοδοσία και η απόλυτη καθολικότητα αποτελούν κατηγορίες ενός ομοιογενούς εννοιολογικού πεδίου: είναι στιγμές της εργασίας του πνεύματος.
Αντίθετα στον Marx, η εγγενής αντιφατικότητα της κοινωνικότητας της εργασίας δεν αίρεται μέσω της δικαιακής μορφής. Διότι η αντιφατικότητα αυτή δεν έγκειται στην δυνατότητα της υποκειμενικής παρέκλισης, (βλ. προηγούμενη ενότητα) η οποία θα μπορούσε να καταργηθεί μέσω μιας διαδικασίας μόρφωσης (Bildung) της συνείδησης του υποκειμένου. Αντίθετα,

./.

η αντιφατικότητα έγκειται στο αντικειμενικό γεγονός ότι η εργασία ως κοινωνική δραστηριότητα υφίσταται μόνον ως αντιφατική ενότητα της συγκεκριμένης και της αφηρημένης της υπόστασης.
Και αυτή η αντίφαση δεν αίρεται μέσα στα πλαίσια της εμπορευματικής μορφής οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας. (αντίθετα αναπτύσσεται -βλ. επόμενο κεφάλαιο- σε αντίθεση ζωντανής και νεκρής εργασίας).
Η δικαιακή μορφή δεν είναι, επομένως, στιγμή της διαδικασίας μόρφωσης της συνείδησης κι έτσι δεν καταργεί αλλά αναπαράγει την αντιφατικότητα της αστικής μορφής της κοινωνικής αλληλεξάρτησης.
Και τούτο, γιατί οι κατηγορίες με τις οποίες ο Marx ''συνθέτει'' την πρώτη μορφή της κοινωνικής ολότητας (εμπόρευμα, αξία, χρήμα, κυκλοφορία) αναφέρονται σε μια ουσία (Wesen) που δεν είναι η αυτοσυνειδησία του αντικειμενικού πνεύματος, αλλά μια εκτός συνείδησης ολότητα κοινωνικών σχέσεων παραγωγής: το κεφάλαιο. (Μ'αυτή την έννοια δεν είναι τυχαίος ο τίτλος του πιο συγκροτημένου έργου της κριτικής της πολιτικής οικονομίας).
Και αν το τέλος της διαλεκτικής ανάπτυξης των κατηγοριών είναι το κεφάλαιο, τότε δεν υπάρχει χώρος για κανένα άλλο τέλος <u>γι'αυτή την διαλεκτική.</u>
Μια τελεολογική διαλεκτική του συνολικού ιστορικού γίγνεσθαι δεν μπορεί να θεμελιωθεί στην κοινωνική θεωρία του Marx, έστω κι αν αποτελεί στοιχείο της ιδεολογίας και της πολιτικής του πρακτικής.
Η μόνη λογική που παρουσιάζεται στην κριτική της πολιτικής οικονομίας είναι <u>η λογική της αξιακής μορφής</u>.

./.

Ο Marx , στα Grundrisse, διατυπώνει χωρίς παραπέρα ανάπτυξη έναν υπαινιγμό: ''Το χρήμα δεν γεννιέται από σύμβαση, όπως ούτε και το κράτος.''(Das Geld entsteht nicht duch Konvention, sowenig wie der Staat). Γεννιέται τελείως κατα φυσικό τρόπο απότην ανταλλαγή και μέσα στην ανταλλαγή· είναι το προϊόν της.''(G, 98). Ο υπαινιγμός δεν σημαίνει βέβαια ότι το κράτος επίσης είναι προϊόν της ανταλλαγής αν και μερικές λειτουργίες του την υπηρετούν. Η αναλογία με την ανταλλακτική αξία, νομίζουμε ότι βρίσκεται αλλού. Ο μη συμβατικός χαρακτήρας της αξίας, σημαίνει τον αντικειμενικό και εξατομικό τρόπο γέννεσης και επιβολή της πάνω στα άτομα.

Η σύμβαση,προϋποθέτει βουλήσεις που υπό ορισμένους όρους και με καθορισμένο αντικείμενο συμπίπτουν (κι έτσι συνάπτουν σύμβαση).

Το χρήμα γεννιέται και λειτουργεί ανεξάρτητα απ'αυτές και γι'αυτό και μόνο τον λόγο δεν αποτελεί σύμβαση. Όμως, σε ορισμένες λειτουργίες του (π.χ. αναγκαστική νομισματική κυκλοφορία, μέσο πληρωμών) αποκτά και συμβατική διάσταση υπό την επικύρωση του κράτους. Αυτό περιπλέκει τα πράγματα. Κατ' αρχήν όσον αφορά τις λειτουργίες αυτές του χρήματος, η συμβατική τους διάσταση δεν μπορεί να τους αποδοθεί παρά μόνο στον βαθμό που αυτό έχει ήδη επιβληθεί αντικειμενικά και όχι συμβατικά ως γενικός κοινωνικός δεσμός. Το χρήμα ούτε είναι ούτε γίνεται σύμβαση. Όσον αφορά, όμως το Κράτος;

Είδαμε το κράτος να επικυρώνει και να εγγυάται την σύμπτωση των ιδιωτικών βουλήσεων. Επίσης εγγυάται την μη διάλυση, την αναπαραγωγή των κοινωνικών προϋποθέσεων των οικονομικών νόμων. Και στη μιά και στην άλλη περίπτωση το είδαμε να σχετίζεται με ηθελημένες, συνειδητές ιδιωτικές πρακτικές, και να περιφρουρεί την αποσυνθετική δυνητική απόκλισή τους. Πίσω από τις δραστηριότητες αυτές του κράτους, βρίσκουμε συνέχεια, την αναζήτηση της σύμβασης, ή την βίαιη επιβολή της μή απόκλισης. Ο Marx, όμως επιμένει ότι το κράτος δεν είναι σύμβαση. Τί σημαίνει αυτή η πρόταση δεν μας λέγεται ρητά. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε, υποθεσεις συμβατές με την μέχρι τώρα ανάλυση. Το ότι το κράτος δεν είναι σύμβαση, σημαίνει κατ'αρχήν ότι, παρόλο που βρίσκεται στην υπηρεσία της κοινωνικής συνοχής δεν είναιτο απλό αποτέλεσμα μιας συμφωνίας των ατόμων-μελών της κοινωνίας να δημιουργήσει έναν μηχανισμό που να παίζει αυτόν τον ρόλο. Το κράτος είναι δηλαδή ένα αθέλητο κοινωνικό προϊόν. Προκύπτει μεσα από μια ιστορική, κοινωνική διαδικασία, χωρίς κανείς να το έχει επιδιώξει

./.

ή να το έχει σχεδιάσει a priori. Όπως, το χρήμα γεννιέται απότην κυκλοφορία κι όχι από τη βούληση των ατόμων, έτσι και το κράτος γεννιέται από μια κοινωνική διαδικασία, εξίσου απρόσωπη και αντικειμενική όπως η κυκλοφορία, (όχι όμως από την κυκλοφορία γιατί τότε θα ήταν μια οικονομική κατηγορία.). Η κοινωνική διαδικασία που παράγει το κράτος, δεν περιγράφεται από τον Marx, ούτε κάν υποδεικνύεται, στο σημείο αυτό. Η κοινωνία χωρίζεται απλώς σε ιδιώτες εμπορευματοκατόχους.
Ο υπαινιγμός του, λοιπόν, για το κράτος δεν μας λέει πολλά πράγματα για την διαδικασία γένεσής του. Μας θέτει μόνο τον περιορισμό να μην αναζητήσουμε αυτή τη γέννεση στην βούληση των ατόμων.
Ο Marx θέτει μόνο τον περιορισμό της αντικειμενικότητας της υπόστασης του κράτους, χωρίς να είναι σε θέση -λόγω του επιπέδου των υποθέσεων- να την αναλύσει, όπως έκανε για το χρήμα. Μια τέτοια ανάλυση αναφέρεται σε μια συνολική ιστορική διεργασία, η οποία δεν θεματοποιείται από την διαλεκτική της αξιακής μορφής και προϋποθέτει πιο ανεπτυγμένες αξιακές κατηγορίες (όπως η υπεραξία, το κεφάλαιο, κ.λ.π.) αλλά και έννοιες που δεν αποτελούν οικονομικές κατηγορίες, (όπως πολιτική πρακτική, ταξική συγκρότηση κ.λ.π.) Αυτός είναι και ο λόγος που υποστηρίζουμε ότι σ'αυτό το επίπεδο δεν μπορεί να γίνει συναγωγή του κράτους, παρα μόνο ορισμένων λειτουργιών του, αναγκαίων για την αναπαραγωγή των κοινωνικών προϋποθέσεων της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Για την ακρίβεια, μάλιστα συνάγεται μόνο η αναγκαιότητα της αναπαραγωγής των προϋποθέσεων αυτών μέσα σ'ένα εννοιολογικό πεδίο από εκείνο της αξίας και με την διαμεσολάβηση διαδικασιών που είναι εξωοικονομικές (δικαιακή μορφή), χωρίς να καθορίζεται με ακρίβεια ότι αποτελούν λειτουργίες μιάς οντότητας που είναι κράτος κι όχι άλλου είδους μηχανισμός. Επειδή δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια οι λειτουργίες του κράτους πριν προσδιοριστεί το ίδιο το κράτος, κάνοντας λόγο εδώ για κρατικές λειτουργίες, το κάνουμε (όπως και ο ίδιος ο Marx εξάλλου) καταχρηστικά και προεξοφλώντας θεωρητικές υποθέσεις που δεν έχουν ακόμα αναπτυχθεί. Αυτές οι αναφορές στο κράτος, περιορίζονται από τον Marx στο απολύτως αναγκαίο για την διαλεκτική παρουσίαση του αντικειμένου του, που δεν είναι το κράτος.
Ο μόνος προσδιορισμός για το κράτος, που προκύπτει από τώρα, είναι η αναγκαιότητα του διαχωρισμού από την κοινωνία των ιδιωτών.

./.

Αυτός ο πρώτος προσδιορισμός, προκύπτει όπως είδαμε, από την ερμηνεία του χρήματος ως γενικού κοινωνικού δεσμού, συγκροτούμενου ανεξάρτητα από την ιδιωτική καιτην πολιτική βούληση.
Βέβαια, στον βαθμό που η παρουσίαση τείνει να σπάει τα όρια των αφαιρέσεών της καινα θίξει ζητήματα αναπαραγωγής, πραγματοποιούνται θεωρητικές έξοδοι προς συνθετώτερες κοινωνικές σχέσεις όπως το κράτος.
Η αυτονόμηση του κράτους σε χωριστή από την ιδιωτική κοινωνία βαθμίδα, μπορεί να θεμελιωθεί θεωρητικά ήδη από την ανάλυση της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Δεν μπορεί όμως, ακόμα να θεμελιωθεί αυστηρά ο χαρακτηρισμός του Marx για το κράτος (στην κριτική του, του 1843) ως μιας μερικότητας (Besonderheit) ανάμεσα στις άλλες καιι όχι ως καθολικότητας (Universalität όπως εμφανίζεται. Και τούτο γιατί σ'αυτότο επίπεδο αφαίρεσης,όπου η κοινωνία δεν χωρίζεται σε τάξεις αλλά σε εμπορευματοπαραγωγά άτομα, το κράτος παρουσιάζεται όχι ως εγγυητής κάποιου ιδιαίτερου ιδιωτικού συμφέροντος αλλά ως εγγυητής της κυρίαρχης κοινωνικής σχέσης, η οποία απειλείται όχι από κάποιους συγκροτημένους σε τάξη, φορείς άλλων δυναμει σχέσεων παραγωγής, αλλά από ιδιώτες που τείνουν να την παραβιάσουν ως εμπορευματοκάτοχοι, χωρίς δηλαδή να αμφισβητούν την κοινωνική κυριαρχία της, αλλά αντίθετα προϋποθέτοντάς την. Γιατί, οι ιδιώτες που προσπαθούν να αλλοιώσουν τους κοινωνικούς όρους της ανταλλαγής προς όφελός τους, δεν αμφισβητούν την κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας, αντίθετα την προϋποθέτουν. Όσοι προσπαθούν να ιδιοποιηθούν χρήμα χωρίς ανταλλαγή, ισοδύναμης αξίας, δεν αμφισβητούν το χρήμα ως μορφή αποκρυστάλλωσης κοινωνικής εργασίας, αντίθετα το προϋποθέτουν ως τέτοιο, το αναγνωρίζουν ως στοιχειώδη μορφή του κοινωνικού πλούτου καιι το επιθυμούν ως τέτοιο. Επομένως, η αντίστοιχη κρατική λειτουργία δεν συγκροτείται, εναντίον άλλης δυνητικής μορφής οργάνωσης της εργασίας.
Κατά συνέπεια δεν παρουσιάζεται ως μερικότητα. Η επίφαση της καθολικότητάς του, εμφανίζεται ισχυρή. Για να νοηθεί το κράτος ως μερικότητα, θα πρέπει η ανάλυση να προχωρήσει σε λιγότερο αφηρημένο επίπεδο, όπου η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής δεν θα αποτελεί πλέον καθολικό φαινόμενο, αλλά ειδικό προσδιορισμό μιας κοινωνικής τάξης.

Η ανάλυση πρέπει δηλαδή να προχωρήσει από το χρήμα στο κεφάλαιο.
Μια τέτοια πρόοδος, με βάση την μέχρι τώρα προβληματική, δεν εμφανίζεται ως αυθαιρεσία του αναλυτή αλλά ως εσωτερική αναγκαιότητα του προηγούμενου

./.

επιπέδου αφαίρεσης. Ας δούμε γιατί.
Το χρήμα κατανοήθηκε ως κοινωνική σχέση και ως στοιχειώδης μορφή του κοινωνικού πλούτου. Παράλληλα, η κοινωνία κατανοήθηκε ως διάρθρωση ατομικών εργασιακών διαδικασιών. Συνέπεια των δύο υποθέσεων, είναι το ασταμάτητο ατομικό κυνήγι του χρήματος. Ο πολλαπλασιασμός του χρήματος -αναγκαία επιδίωξη του κάθε ιδιώτη- δεν μπορεί να κατανοηθεί, να προκύψει από τις προσωρινές υποθέσεις του επιπέδου αφαίρεσης.

Η ανταλλαγή ισοδυνάμων αξιών δεν μπορεί από μόνη της να εξηγήσει την επαύξηση πλούτου, παρόλο που εξηγεί την στοιχειώδη του μορφή. Αυτό συνιστά μια εσωτερική αντίφαση της διαδικασίας γνώσης του αντικειμένου, που την ωθεί κατ'ανάγκη σε ανώτερο επίπεδο. Ο Marx, παρουσιάζει αυτόν τον προβληματισμό, στο γράμμα του στον Ένγκελς της 2.4.1858:
''Η απλή κυκλοφορία του χρήματος δεν έχει μέσα της την αρχή της αυτοαναπαραγωγής και μας αναγκάζει έτσινα προχωρήσουμε πιο πέρα. Το χρήμα, όπως δείχνει η ανάπτυξη του προορισμού του -κλείνει μέσα την απαίτηση να έχει αξία, αξία που θα μπεί στην κυκλοφορία, θα διατηρηθεί στην κυκλοφορία και ταυτόχρονα θα προσθέσει αξία στον εαυτό της- το κεφάλαιο.''(MEW 29, 317)
(υπογρ. Σ.Δ.).
Στον βαθμό, λοιπόν που η απλή κυκλοφορία του χρήματος δεν εμπεριέχει την αρχή της αυτοαναπαραγωγής του, δεν εξηγεί τον ειδικό χαρακτήρα της παραγωγής του πλούτου στην αστική κοινωνία. Εξηγόντας, όμως, την στοιχειώδη μορφή του, δίνει την άκρη του νήματος για την εμβάθυνση της ανάλυσης. Η ανατομία της αστικής κοινωνίας, επομένως, πρέπει να συνεχισθεί κατ'ανάγκη, λαβαίνοντας ως σημείο αφετηρίας, το σημείο κατάληξης της πρώτης βαθμίδας της διαδικασίας έκθεσης: το χρήμα , ως γενική μορφή του πλούτου.

./.

III. ΤΥΠΙΚΗ ΥΠΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Το χρήμα ως κεφάλαιο

Η ιδιότητα του χρήματος ως γενικού εμπορεύματος (allgemeine Ware) προσφέρει ένα σημείο εξόδου, όσον αφορά την τάξη έκθεσης, προς την παρουσίαση πιο σύνθετων μορφών. Το ότι ο Marx, αντιμετώπιζε το σημείο αυτό, ως τέτοιο, είναι περισσότερο σαφές στα ''Grundrisse'': ''Αυτή η ιδιότητα του χρήματος ως γενικού εμπορεύματος, απέναντι σε όλα τα άλλα, ως ενσάρκωσ της ανταλλακτικής τους αξίας, το καθιστά συγχρόνως την πραγματοποιημένη και πάντα πραγματοποιούμενη μορφή του κεφαλαίου (...) γεγονός που εμφανίζεται στο ότι ιστορικά το κεφάλαιο, δεν αρχίζει να παρουσιάζεται παρά με την μορφή του χρήματος''. (K.Marx/G.,80).
Είναι οι ίδιοι οι καθορισμοί της ανταλλακτικής αξίας, που την κάνουν να ασφυκτιά μέσα στα πλαίσια της απλής κυκλοφορίας. Για να επαληθεύεται το χρήμα ως γενικός εκπρόσωπος κάθε πλούτου, πρέπει να μεταφράζεται σε ιδιαίτ ωφέλιμο πλούτο και συγχρόνως να διατηρείται ως γενική μορφή. Αυτή η αντίφαση ορίζει την αναγκαιότητα της κίνησής του. Ορίζει την σχέση του με την κυκλοφορία. ''Η είσοδός του στην κυκλοφορία πρέπει να αποτελεί στιγμή της διατήρησής του στον εαυτό του (Beisichbleiben) και η διατήρησή του στον εαυτό του να αποτελεί μια είσοδο στην κυκλοφορία''. (G., 161).
Ενώ, μέχρι τώρα, βλέπαμε την αυτοδιατήρησή του, ως έξοδο από την κυκλοφορί τώρα πλέον την βλέπουμε ως αναγκαία στιγμή της κυκλοφορίας. Αυτή η διατήρησή του ως γενικής μορφής της αξίας, για να αποτελεί συγχρόνως και στιγμ της κυκλοφορίας δεν μπορεί κατ'ανάγκη να συνίσταται σε μια κατάσταση ακινησίας, όπως ο αποθησαυρισμός. Πρέπει αντίθετα, να είναι και συγχρόνως να μην είναι αποθησαυρισμός.
Αν, η ακινησία -ο αποθησαυρισμός- δεν είναι πλέον η κατάλληλη μορφή για τη διατήρηση και επαύξηση του πλούτου και επομένως δεν μπορεί να νοηθεί μέσα στην ολότητα της κυκλοφορίας, ως στιγμή της, στην θέση που πρέπει να τεθεί μια διαδικασία επίσης. Η διαδικασία αυτή δεν είναι άλλη από την παραγωγή την ίδια της αξίας. ''Η διαδικασία της κυκλοφορίας, πρέπει να παρουσιασθε επίσης ως διαδικασία παραγωγής ανταλλακτικών αξιών''.(G., 161).

./.

Η κυκλοφορία, προϋπέθετε μέχρι τώρα, την παραγωγή των αξιών. Προϋπέθετε την εργασία ως διαδικασία συγκρότησης της αξίας. Τώρα, η κυκλοφορία πρέπει να συμπεριλάβει, όχι μόνο να προϋποθέσει την διαδικασία αυτή. Το σύνολο των μεταμορφώσεων της αξίας, σύνολο που αναπαριστά σχέσεις που συγκροτούν κοινωνία, δεν μπορεί παρά να συμπεριλάμβάνει και την ίδια την δημιουργία της αξίας, την παραγωγή. Να την συμπεριλάβει, σημαίνει να την κατανοήσει, ως διαδικασία αναπαραγόμενη. Η κοινωνία, η όποια κοινωνία, δεν είναι συγκροτήσιμη παρά μόνο υπό την προϋπόθεση της αναπαραγωγιμότητας των θεμελιωδών της σχέσεων. Αν το χρήμα συνιστά τον θεμελιώδη κοινωνικό δεσμό και στην βάση της συγκρότησής του βρίκεται η αφηρημένη εργασία, η κοινωνική αναπαραγωγή, δηλαδή η συγκρότηση της κυκλοφορίας ως ολότητας, προϋποθέτει την επιστροφή της ανταλλακτικής αξίας (του χρήματος) στην εργασία που το παρήγε και την επανάληψή της όλης διαδικασίας. ''Από την μια πλευρά, λοιπόν, η ανταλλακτική αξία ξαναπερνά στην εργασία, από την άλλη, το χρήμα ξαναπερνά στην ανταλλακτική αξία, αλλά μια ανταλλακτική αξία που τώρα τίθεται υπό έναν βαθύτερο καθορισμό''. (G., 161).

Αυτή όμως η ''επιστροφή'' της ανταλλακτικής αξίας στην εργασία, αυτή η ανταλλαγή της με εργασία, ορίζει πλέον την ανταλλακτική αξία, ως κεφάλαιο. ''Τιθέμενη έτσι, η ανταλλακτική αξία είναι το κεφάλαιο, και η κυκλοφορία, τίθεται συγχρόνως ως πράξη παραγωγής''. (G.,161).

Ο Marx, χωρίς να έχει αναπτύξει τους προσδιορισμούς της εργασίας, υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου, φτάνει την παρουσίαση της αξίας σ'ένα σημείο, όπου πλέον το κεφάλαιο διαγράφεται στον ορίζοντα ως το αναγκαίο επόμενο στάδιο στην ανάπτυξη της ίδιας της έννοιας της αξίας. Η αξία αναπτυσσόμενη, αγκαλιάζοντας το σύνολο της κοινωνικής διαδικασίας, τείνει να λάβει την ολοκληρωμένη της μορφή, την μορφή μέσα από την οποία εξασφαλίζεται, όχι μόνο η παραγωγής της, αλλά και η επαυξημένη αναπαραγωγή της. Η πηγή της παραγωγής της είναι η κοινωνική εργασία· αυτό απετέλεσε τον θεμέλιο λίθο όλης της θεωρίας της αξίας.
Όμως, στο πρώτο επίπεδο αφαίρεσης, η κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας δεν αναλύθηκε πλήρως, απλά και μόνο προϋποτέθηκε ως βασικός της προσδιορισμός, ο προσανατολισμός της στην παραγωγή ανταλλακτικών αξιών κι όχι μόνον αξίων χρήσης.

./.

Όλο το ενδιαφέρον στράφηκε στην διαδικασία κυκλοφορίας των αξιών, παρόλο που οι αξίες δεν παράγονται σ'αυτό τον χώρο αλλά μόνο πραγματοποιούνται εκεί.

Αυτό έγινε γιατί έπρεπε να αποκατασταθεί η έννοια της αλληλεξάρτησης των ατομικών εργασιών, η έννοια της κοινωνικής συνοχής. Η μορφή οργάνωσης της εργασίας, που αναφέρουμε δεν αναδεικνύεται ως κοινωνική μορφή παρά μόνο μέσα στην κυκλοφορία. Έξω από αυτήν δεν συνίσταται παρά σε διάσπαρτες ατο δραστηριότητες, που δεν μπορούν από μόνες τους, αδιαμεσολάβητα, να συγκροτι ολότητα, παρόλο που παράγουν το υλικό τους. Με αυτές τις υποθέσεις αναδει το χρήμα, ως γενικός κοινωνικός δεσμός της εμπορευματικής κοινωνίας.

Όμως, ο ίδιος ο προσδιορισμός του αυτός, τον θέτει ως κυρίαρχη κοινωνική σχέση. Η κυριαρχία του μέσα στην κοινωνία του ξεκίνησε από τον πόλο της εργασίας που τον παρήγε· για να ολοκληρωθεί θα πρέπει να επανέλθει καινα σι περιλάβει αυτόν τον πόλο και μάλιστα σε ανώτερο επίπεδο, ώστε η κυριαρχία του, να εξασφαλισθεί όχι μόνο ως ολική αλλά και ως αναπαραγόμενη.

Το χρήμα, λοιπόν, πρέπει να συναντήσει την εργασία την ίδια, αφού συνάντησε κάθε προϊόν της (για να το μετατρέψει σε εμπόρευμα) και να την μετατρέψει την ίδια σε εμπόρευμα. Για να γίνει πραγματικά καθολικό εμπόρευμα, πρέπει να αγοράζει και την ίδια την δυνατότητα να παράγεται σε αυξημένη κλί μακα το ίδιο, δηλαδή να αναπαράγεται και στην ιδιότητά του ως γενική μορφή του κοινωνικού πλούτου.

Αυτή η επαναστροφή της ανταλλακτικής αξίας στην πηγή της, ως αναγκαιότητα της επαύξησής της, αποτελεί συγχρόνως και τον πρώτο γενικό προσδιορισμό του κεφαλαίου.

Παρατηρούμε, ότι το πέρασμα του Marx, σε πιο σύνθετες κατηγορίες, προκύπτει ως αναγκαιότητα της ίδιας της παρουσίασης του αντικειμένου, από την στιγμή που αυτό τίθεται στην τάση του, τάση προς ολικότητα και την αναπαραγωγή. Από την στιγμή που ο Marx θέτει τις κεντρικές κατηγορίες που έχει συγκρο τήσει, όχι στην αυθυπαρξία και ακινησία τους αλλά ως στιγμές μιας ολικής και αναπαραγώγιμης διαδικασίας, τότε ακριβώς, οι κατηγορίες αυτές αποκαλύπτ την ανεπάρκεια των προσδιορισμών τους και έλκονται προς μια επαναδιατύπωσ τους, της οποίας τους όρους έχουν ήδη θέσει στην στοιχειώδη τους μορφή.

Έτσι, σκιαγραφείται για πρώτη φορά η κατηγορία του κεφαλαίου, όχι ως κάτι το ''ριζικά νέο'' στην παρουσίαση, αλλά ως προοπτική (ως ''εγγενής σκοπός'' των κατηγοριών που ήδη λειτουργούν. Αυτή η προοπτική αφορά κατ'αρχήν τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της εργασίας.

./.

'Οταν η κυκλοφορία δεν θεωρείται πλέον στην αρχική της απλότητα, αλλά τίθεται ως ολότητα αυτό σημαίνει ότι το χρήμα δεν ανταλλάσει μόνο τον υπάρχοντα ήδη πλούτο, αλλά ανταλλάσσεται και με την εργασία δηλαδή ''την ίδια την δραστηριότητα την παραγωγική δυνητικού (potentieller) πλούτου''(G., 145). Με αυτόν τον τρόπο ο Marx απαντά στο ερώτημα που απασχόλησε τους κλασσικούς οικονομολόγους: αν το χρήμα είναι παραγωγικό ή όχι; Το χρήμα είναι παραγωγικό στον βαθμό που ανταλλάσσεται με αυτή την παραγωγική δραστηριότητα, στον βαθμό που γίνεται κεφάλαιο. Το χρήμα κατανοείται έτσι ως σχέση παραγωγής, μόνο αν αναλύσουμε την εμπορευματική κυκλοφορία στην γενικευμένη της μορφή.
Η ''επιστροφή'' αυτή όμως του χρήματος στην εργασία, την επαναπροσδιορίζει ως εξαρτημένη μισθωτή εργασία.
Η ανταλλακτική αξία στον απλό προσδιορισμό της δεν έθετε την απαίτηση ενός τέτοιου προσδιορισμού της εργασίας. Τώρα, όμως, η ανταλλακτική αξία τίθεται ως παραγωγική διαδικασία, μέσα στην ολότητα της γενικευμένης κυκλοφορίας.
Μέσα από αυτή την ολότητα μόνο, μπορούμε να δούμε πραγματικό το χρήμα ως κοινωνικό δεσμό και μάλιστα δεσμό με απαίτηση αποκλειστικής κυριαρχίας. (G., 149).

Αυτός είναι ο λόγος, που ενώ το χρήμα εμφανίσθηκε και σε άλλες κοινωνίες και λειτούργησε αποδιαρθρωτικά για τις κοινωνικές σχέσεις, δεν μπόρεσε να λειτουργήσει και συνδετικά, συγκροτησιακά παρά μόνο σε κοινωνίες όπου η ανταλλαγή έγινε από μεμονωμένη πράξη, διδικασία ολική. Μόνο η αναπαραγόμενη ανταλλακτική σχέση συγκροτεί κοινωνία, γιατί μόνο αυτή τείνει προς την καθολική ανάπτυξή της.
Για τον λόγο αυτό ο Marx, επιμένει ότι μόνο όταν το χρήμα αγοράζει και την ίδια την παραγωγική δυνατότητα, μόνο τότε επικρατεί πραγματικά ως καθολικός κοινωνικός δεσμός . ''Ο απλός καθορισμός του χρήματος απαιτεί την ύπαρξη του χρήματος ως αναπτυγμένης στιγμής της παραγωγής μόνον εκεί όπου υπάρχει μισθωτή εργασία (Lohnarbeit)''(υπογρ. K.M.) (G., 150).
Αυτό δείχνει άκομα μια φορά, ότι ο Marx, δεν αντιλαμβάνεται την εμπορευματική κοινωνία ως πραγματική ιστορική κοινωνία, αλλά μόνο ως αφαίρεση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Οι όροι της αναπαραγωγής της εμπροευματικής κοινωνίας είναι οι ίδιοι όροι που θέτουν τα όριά της.

./.

Η γενικευμένη παραγωγή και ανταλλαγή εμπορευμάτων δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου. Μόνον υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου το χρήμα γίνεται πραγματικά κυρίαρχο, γίνεται η ίδια η κοινότητα (Gemeinwesen). Μόνο τότε παύει να είναι αρνητικότητα όσον αφορά την κοινωνική συνοχή και γίνεται θετικότητα.
''Είναι, λοιπόν, σαφές ότι με βάση την μισθωτή εργασία, το χρήμα δεν έχει διαλυτικά αποτελέσματα, αλλά παραγωγικά· ενώ η αρχαία κοινότητα βρίσκεται ήδη καθ'εαυτήν σε αντίθεση με την μισθωτή εργασία ως γενική βάση''.(G., 1
Εδώ πλέον είναι σαφής ο ιστορικός προσδιορισμός της εργασίας ως βάσης της κοινωνίας που συνέχεται από το χρήμα. Είχαμε ήδη επισημάνει ότι η ιστορική εμφάνιση και κυριαρχία της αφηρημένης εργασίας, προϋπέθετε κοινωνικές σχέσεις πιο ανεπτυγμένες από εκείνες της απλής εμπορευματικής παραγωγής.

Ωστόσο, ο Marx, διαχωρίζοντας τυπική από ιστορική ανάλυση, εθεμελίωσε την θεωρία του για την αξία, στην έννοια της αφηρημένης εργασίας, παρόλο που ιστορικά η τελευταία κυριαρχεί μόνο μέσα από την υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Στο σημείο αυτό των Grundrisse, ο Marx, επιβεβαιώνει αυτή την υπόθεση: ''Η γενική βιομηχανία δεν είναι δυνατή παρά μόνον εκεί όπου οποιαδήποτε εργασία παράγει τον γενικό πλούτο, και όχι μια καθορισμένη μορφή του· και επομένως εκεί, όπου επίσης ο μισθός του ατόμου είναι χρήμα.

Αν όχι, δεν είναι δυνατές, παρα μόνο ιδιαίτερες μροφές δραστηριότητας. Η ανταλλακτική αξία ως άμεσο προϊόν της εργασίας είναι χρήμα ως άμεσο προϊόν της. Επομένως, η άμεση εργασία που παράγει την ανταλλακτική αξία ως τέτοια, είναι εργασία μισθωτή''. (G., 151) (υπογρ. Σ.Δ.)

Μόνο, λοιπόν, όταν η εργασία προσδιοριστεί ως γενική παραγωγική δραστηριότητα "ανταλλάξιμη με χρήμα, μόνο τότε η αφηρημένη εργασία (που ενσαρκώνεται στο χρήμα)" γίνεται πραγματικός κοινωνικός δεσμός. Στην αντίθετη περίπτωση, το χρήμα λειτουργεί μόνο αποδιαρθρωτικά για την κοινότητα.
''Εκεί, όπου το χρήμα δεν είναι το ίδιο η κοινότητα, πρέπει αναγκαστικά να διαλύσει την κοινότητα''. (ibid). Το χρήμα επομένως, που το προσδιορίσαμε, υποθέτοντας μια εμπορευματική κοινωνία, δεν κυριαρχεί πραγματικά παρά ως κοινωνικός δεσμός της καπιταλιστικής κοινωνίας, της κοινωνίας που βασίζεται στην μισθωτή εργασία.
Μόνο υπότην ιστορική κυριαρχία του κεφαλαίου, ολοκληρώνεται η κυριαρχία της αφηρημένης εργασίας, μέσα από την ενσάρκωσή της σε χρήμα, το οποίο για την ίδια του την επαύξηση είναι υποχρεωμένο να καταφεύγει

./.

συνεχώς σ'αυτήν (την εργασία) που είναι η μόνη πηγή του.
'Οπου, το χρήμα "αγοράζει" εργασία αλλά και η εργασία αγοράζει χρήμα, γιατί δεν έχει άμεση πρόσβαση στις αξίες χρήσης.
''Ο άνθρωπος της αρχαιότητας μπορούσε ν'αγοράζει αμέσα, εργασία, να αγοράζει έναν σκλάβο· όμως, ο σκλάβος δεν μπορούσε ν'αγοράσει χρήμα με την εργασία του.''(ibid). Τότε, δεν ήταν το χρήμα, αλλά άλλες κοινωνικές σχέσεις που συνιστούσαν το nexus rerum.
'Ετσι, τίθεται το πρόβλημα του επαναπροσδιορισμού της έννοιας της εργασίας. Η εργασία πρέπει να θεματοποιηθεί τώρα, όχι μόνο όσον αφορά στο αποτέλεσμά της- το εμπόρευμα, αλλά στην ιδέα της διεξαγωγής της υπό την εξουσία του κεφαλαίου. Οι προσδιορισμοί της καπιταλιστικής κοινωνίας περνούν αναγκαστικά από τον προσδιορισμό της εργασίας, όχι πλέον ως παραγωγού αξίας, αλλά ως παραγωγού αξίας αυτοαξιοποιούμενης δηλαδή ως παραγωγού κεφαλαίου.

2. Εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης και κοινωνία των εμπορευματοϊδιοκτητών.

Η λειτουργία του χρήματος, ως κεφαλαίου, τροποποιεί την εικόνα της αστικής κοινωνίας, ως κοινωνίας εμπροευματοϊδιοκτητών, όπως αυτή περιγράφεται στην βάση της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας ως ολότητας.
Δεν ενδιαφέρει, στα πλαίσια της παρουσίασης αυτής, να αναπαραχθεί η θεωρία του Marx για την υπεραξία, αλλά μόνο να αναδειχθούν οι συνέπειές της, όσον αφορά την ανάπτυξη της κοινωνικής θεωρία του και κυρίως η λογική συνοχή της νέας της βαθμίδας με την προηγούμενη.

Κατ'αρχήν το χρήμα ως αξία αξιοποιούμενη καθίσταται σκοπός της κυκλοφορίας τροποποιώντας τον τύπο Ε-Χ-Ε (εμπόρευμα - χρήμα - εμπόρευμα) σε Χ-Ε-Χ.

Αν στον τύπο Ε-Χ-Ε, το όφελος για αγοραστή και πωλητή, έγκειται στο ότι αποκτούν μια αξία χρήσης διαφορετική από αυτή που παρήγαν και πώλησαν ο καθένας, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τον τύπο Χ-Ε-Χ. Εδώ και στην αφετηρία και στο τέρμα της ανταλλακτικής πράξης έχουμε την ίδια αξία χρήσης.

./.

Ενώ στην πρώτη περίπτωση, η ανταλλαγή ίσων ανταλλακτικών αξιών, επέφερε αμοιβαίο όφελος, εδώ, η ανταλλαγή ισοδυνάμων δεν έχει κανένα νόημα.
Για ποιό λόγο να ανταλλάξει κανείς μια αξία χρήσης με ίση αξιακή ποσότητα της ίδιας αξίας χρήσης;
Για να έχει κάποιο νόημα η ανταλλαγή αυτού του τύπου, πρέπει η τελικά απαι τούμενη αξία να είναι προσαυξημένη σε σχέση με την προκαταβαλλόμενη. Μετα δυό χρηματικών ποσών μόνο ποσοτική διαφορά μπορεί να υπάρξει. Χωρίς διαφορά, δεν υπάρχει λόγος ανταλλαγής.
Πρέπει, λοιπόν να υπάρξει επαύξηση της αξίας. Το όφελος του κατόχου χρήμα που ανταλλάσει με σκοπό το χρήμα, δεν μπορεί παρά να είναι όφελος εκφρασμέ σε αξία, σε μεγαλύτερη αξία. Αυτή την μεγαλύτερη αξία ονομάζει ο Marx υπεραξία (Mehrwert).
''Αυτή την προσαύξηση (Inkrement) ή το περίσσευμα (Überschuß) πάνω από την αρχική αξία, το νομάζω: υπεραξία (surplus value) ''(K.Marx/K.I., 161/165)
Ο Marx, ονομάζει το τύπο X-E-X, γενικό τύπο του κεφαλαίου (allgemeine form des kapitals).
Αυτός ο τύπος εκφράζει την ανταλλαγή με σκοπό την ανταλλακτική αξία. Στον τύπο E-X-E τα εμπορεύματα, ανταλλάσσεται βέβαια, σύμφωνα με τις ανταλλακτους αξίες, κι όχι σύμφωνα με τις αξίες χρήσης τους, όμως είναι η διαφορετητα των αξιών χρήσης που προσδίδει νόημα στην ανταλλαγή.

Κρίσιμο σημείο διαφοράς του E-X-E από το X-E-X, είναι το ζήτημα της επα ροής του X. Στην πρώτη περίπτωση, για να επιστρέψει στον αρχικό του κάτοχ το χρήμα, πρέπει να επαναληφθεί η διαδικασία.
Στην δεύτερη, αντίθετα, ο τρόπος που ξοδεύεται το χρήμα, καθορίζει και την επαναροή του, στον ίδιο και τον αυτό κύκλο.

Το ζήτημα, λοιπόν είναι να προσδιορισθεί ένας τρόπος δαπάνης του χρήματος, τέτοιος που να το επαυξάνει. Προφανώς, η τελική ανταλλαγή ισοδυνάμων αξιά αποκλείεται εξ ορισμού, εφ'όσον ως σκοπός της ανταλλαγής, τίθεται ακριβώς η ανισότητα, η ανισοδυναμία των αξιών στους δύο πόλους της.
Μήπως, τότε η ανταλλαγή ανισοδυνάμων, είναι πηγή της επιπλέον αξίας;
Ο Marx απαντά αρνητικά. Και η αρνησή του αυτή, συνδέεται με τον τρόπο π δομεί την κοινωνική του θεωρία. Ανταλλαγή ανισοδυνάμων, έχουμε είτε όταν εμπορεύματα πωλούνται ακριβότερα από όσο αξίζουν. οπότε κερδίζουν αξία οι πωλητές, είτε όταν αγοράζονται φθηνότερα, οπότε επωφελούνται οι αγοραστές.

./.

Όμως, η κοινωνία που περιγράφει ο Marx, δεν είναι κοινωνία που χωρίζεται σε αγοραστές και πωλητές· είναι κοινωνία εμπορευματοκατόχων, γενικά. Η ιδιότητα του αγοραστή, κι εκείνη του πωλητή, είναι εναλλάξιμες για όλους τους εμπορευόμενους.
Έτσι, ό,τι κερδίζει ένας εμπροευματοκάτοχος ως πωλητής, το χάνει ως αγοραστής, και το αντίστροφο. Η ανταλλαγή ανισοδυνάμων δεν μπορεί να θεμελιώσει την συγκρότηση κοινωνικού πλούτου και την συγκέντρωσή του , στα χέρια μιας κοινωνικής τάξης. Δεν μπορεί να συγκροτηθεί κοινωνική τάξη στη βάση της γενικευμένης ανταλλαγής ανισοδυνάμων αξιών.
Ούτε η υπόθεση του Malthus για την αναγκαιότητα μιας κοινωνικής τάξης, η οποία καταναλώνει κι έτσι πληρώνει πάνω από την αξία τους τα αγοραζόμενα από αυτήν εμπορεύματα, γίνεται αποδεκτή από τον Marx (K.I., 173_177) επίσης(βλ.Θ.Υ.III, 41-65/35-54). Ακόμα και μια τέτοια τάξη θα πρέπει να χρησιμοποιεί ένα μέρος της αξίας που θα της παρέχεται προφανώς δωρεάν, εφόσον η ίδια δεν παράγει. Η αξία που θα δωρίζει έτσι ο αστός, θα επέστρεφε βέβαια σε αυτούς αλλά όχι αυξημένη.

''Δεν μπορεί το σύνολο της τάξης των κεφαλαιοκρατών μιάς χώρας να κερδίζει σε βάρος του εαυτού της''.(K.I., 174/177) (υπογρ. Σ.Δ.).
Αυτή η διατύπωση του Marx, δείχνει ότι αυτό που τον ενδιαφέρει δεν είναι να δείξει το ευκαιριακό, προσωρινό, και ατομικό ενδεχόμενο απόσπασης πλεονάσματος, αλλά έναν συστηματικό τρόπο απόσπασης πλεονάσματος που χαρακτηρίζει το σύνολο μιάς τάξης. (Εδώ είναι η πρώτη φορά -πρώτη στην τάξη παρουσίασης του ''Κεφαλαίου''- που αναφέρεται στην τάξη των καπιταλιστών.)
Εδώ πλέον, δεν γίνεται λόγος για κοινωνία εμπορευματοκατόχων γενικά, αλλά για κοινωνία όπου μια τάξη εμπορευματοκατόχων αποσπά συστηματικά πλεόνασμα χωρίς όμως την παραβίαση του νόμου της ισοδυναμίας των ανταλλασόμενων αξιών. Αν αυτή η παραβίαση συνίσταται σε αναντιστοιχία τιμών-αξιών, δεν εξηγεί το συνολικό, το κοινωνικό πλεόνασμα. Αν συνίσταται σε απάτη, κλοπή, ληστεία, κ.ο.κ., τότε αυτοαναιρείται η ίδια η έννοια της κοινωνικής συνοχής, μέσω της αγοράς.
'''Οταν ανταλλάσσονται ισοδύναμα, δεν γεννιέται υπεραξία κι όταν ανταλλάσσονται μή ισοδύναμα πάλι δεν γεννιέται υπεραξία. Η κυκλοφορία ή η ανταλλαγή εμπορευμάτων δεν δημιουργεί αξία.''(K.I., 174/177-178).

./.

Δεν είναι λοιπόν, απλώς η ισοδυναμία ή η ανισοδυναμία, αλλά η ίδια η κυκλοφορία, η σφαίρα των ανταλλαγών που δεν μπορεί να εξηγήσει την υπεραξία. Η εργασία, μέχρι τώρα, έχει οριστεί ως εργασία του ίδιου του εμπορευματοκατόχου. Αυτός που εμπορεύεται τα προϊόντα της εργασίας, είναι ο ίδιος που τα παράγει, σύμφωνα με τις υποθέσεις της απλής έμπορευματικής παραγωγής Όμως: ''Ο κάτοχος εμπορευμάτων, μπορεί με την εργασία του να δημιουργεί αξίες: δεν μπορεί όμως να δημιουργεί αξίες που αυτοαξιοποιούνται '' (K.Marx/ K.I., 176/180).

Ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, λοιπόν, αναφέρεται στον προσανατολισμό των ατομικών εργασιών στην ανταλλακτική αξία. Η ανταλλαγή, δηλαδή η κυκλοφορία είναι που παρουσιάζει την εργασία ως κοινωνική δραστηριότητα. Και μάλιστα, μέσα από την υποστασιοποίηση της αφηρημένης εργασίας στο χρήμα -το οποίο αναδεικνύεται επίσης μέσα από την κυκλοφορία σε γενικό κοινωνικό δεσμό- η εργασία καθίσταται η θεμελιώδης κοινωνική δραστηριότητα.
Η σφαίρα παραγωγής, υποτίθεται μέχρι στιγμής, ως χώρος ατομικής και όχι κοινωνικής δραστηριότητας. Μέσα σε αυτόν τον χώρο, η εργασία δεν είναι από κοινωνική σχέση. Είναι ατομική δραστηριότητα του εμπορευματοκατόχου - άμεσο παραγωγού, που μετασχηματίζει την ύλη παράγοντας αξίες χρήσης. Μόνο το γεγονός του προσανατολισμού της παραγωγής αυτής προς την ανταλλαγή, είναι που συσχετίζει την ατομική εργασία, με κάθε άλλη ατομική εργασία. Μόνο μέσα από αυτόν τον συσχετισμό, η εργασία γίνεται κοινωνική σχέση. Όταν μέχρι τώρα μιλούσαμε για εμπορευματική μορφή οργάνωσης της εργασίας, ακριβώ αυτό εννοούσαμε: μια οργάνωση της κοινωνικής εργασίας όπου ο κοινωνικός τη χαρακτήρας έγκειται στον γενικό συσχετισμό των ατομικών εργασιών, μέσα από την ανταλλαγή των προϊόντων τους. Αυτός ο προσδιορισμός της εργασίας, επαρκής για να δείξει την αξιοπαραγωγό της ιδιότητα, αδυνατεί τώρα να δείξε την προέλευσή της υπεραξίας. Η υπεραξία δεν μπορεί να παράγεται από την ατομική εργασία του εμπροευματοκατόχου-άμεσου παραγωγού.
''Για να εξηγήσουμε την αξιοποίηση του εμπορικού κεφαλαίου όχι απλώς από τη εξαπάτηση των εμπροευματοπαραγωγών, χρειάζεται μια μεγάλη σειρά από ενδιάμεσους κρίκους που μάς λείπει ολότελα, εδώ όπου ως μόνη μας προϋπόθεση έχουμε την εμπορευματική κυκλοφορία και τους απλούς της συντελεστές''. (K.Marx/K.I., 175/179).
Εδώ, ακριβώς είναι που ο Marx θέτει καθαρά το ζήτημα των ορίων του προηγούμ επιπέδου αφαίρεσης. Είναι αναγκαίο πλέον να επαναπροσδιορισθεί η έννοια

./.

της εργασίας. Και αυτό, θα γίνει με την ανάλυση του χώρου ακριβώς εκείνου, ο οποίος στο προηγούμενο επίπεδο αφαίρεσης, υπετέθει ως χώρος απλώς ιδιωτικός: το πεδίο της παραγωγής.

Αν μείνουμε στους ίδιους προσδιορισμούς, η υπεραξία προκύπτει μόνον ως εξαίρεση, μόνον ως παραβίαση των κανόνων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις. Για να αποτελέσει κοινωνικό φαινόμενο, δηλαδή φαινόμενο γενικό και συστηματικά επαναλαμβάνομενο, δηλαδή αναπαραγόμενο, θα πρέπει να αναλυθούν νέοι προσδιορισμοί που να το καθορίζουν ως τέτοιο.

Πρέπει να τεθεί η παραγωγή, πλέον ως σχέση όχι μόνον έμμεσα, αλλά και άμεσα κοινωνική. Αυτό δεν μπορεί να γίνει όσο συμπίπτουν τα φυσικά πρόσωπα του εμπορευματοκατόχου και του άμεσου παραγωγού. Είναι αναγκαία η διανομή των δύο αυτών οικονομικών ρόλων σε δύο ξεχωριστές φιγούρες. Αν δεν είναι η εργασία του εμπροευματοκατόχου που παράγει την υπεραξία, θα πρέπει να είναι η εργασία κάποιου άλλου που παράγει για τον εμπροευματοκάτοχο. Ή αλλιώς: το εμπόρευμα που εμπορεύεται ο ιδιοκτήτης του δεν είναι προϊόν δικής του εργασίας, άρα όχι μόνο η υπεραξία, αλλά και η αξία του, παράγεται από άλλον. Έχουμε δηλαδή το εξής ''παράδοξο'', ως προς τις μέχρι τώρα υποθέσεις μας: ενώ υποθέσαμε ότι ο τίτλος ιδιοκτησίας πάνω σ'ένα εμπόρευμα αποκτάται μόνο με την δαπάνη του αναγκαίου χρόνου εργασίας, έχουμε εδώ την περίπτωση απόκτησης τίτλου ιδιοκτησίας, πάνω στο προϊόν εργασίας <u>άλλου υποκειμένου.</u>
Το ''παράδοξο'' αυτό αφορά τον τρόπο χρήσης του χρήματος, μέσα στον τύπο Χ-Ε-Χ. Ο Marx κάνει λόγο για ''αντιφάσεις του γενικού τύπου''(αυτός είναι ο τίτλος της 2ης παραγράφου του 4ου κεφαλαίου του ''Κεφαλαίου'').

Εφ'όσον ο χώρος της ανταλλαγής αποκλείσθηκε, η αλλαγή στην ποσότητα της αξίας πρέπει να λαβαίνει χώρα κατά την πράξη Χ-Ε (και όχι Ε-Χ΄, όπου απλώς η αξία λαβαίνει την χρηματική της μορφή). Το Χ-Ε κρύβει την ειδική χρήση του χρήματος που επαυξάνει την αξία. Η επαύξηση αυτή, εφ'όσον γίνεται ανταλλαγή ισοδυνάμων, πρέπει να οφείλεται στην <u>αξία χρήσης του Ε</u> κι όχι στην ανταλλακτική αξία του. Πρέπει το Ε δηλαδή να είναι ένα εμπόρευμα που η αξία χρήσης του να έγκειται ακριβώς στο ότι παράγει αξία.
Απ'ότι γνωρίζουμε, μόνο η εργασία είναι σε θέση να παράγει αξία, επομένως και η επι πλέον αξία μόνο από εργασία μπορεί να προέλθει.
Επομένως, η ίδια η ικανότητα παραγωγής αξίας πρέπει να γίνει εμπόρευμα.
Ο κάτοχος αξίας Χ, αγοράζει, λοιπόν την <u>δυνατότητα εργασίας</u>, ενός άλλου ατόμου που συμπεριφέρεται ως πωλητής αυτής της δυνατότητας.

./.

'''Οταν λέμε εργασιακή δύναμη ή δυνατότητα εργασίας (Arbeitskraft der Arbeit vermögen) εννοούμε το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων που υπάρχουν στο σώμα, στη ζωντανή προσωπικότητα ενός ανθρώπου και που τις βάζει σε κίνηση κάθε φορά που παράγει οποιουδήποτε είδους αξίες χρήσης ''. (K.Marx/ K.I., 178/181).

Παρατηρούμε, ότι η Εργασιακή Δύναμη έτσι προσδιορισμένη, δεν αποτελεί ειδική κατηγορία κάποιου ιστορικού τρόπου παραγωγής. Είναι έννοια που σημαίνει όλες τις υποκειμενικές προϋποθέσεις διεξαγωγής μιας δραστηριότητας, ειδικά ανθρώπινης, όπως η εργασία.

Υπό οποιοδήποτε καθεστώς κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, πάντα απαιτείται δαπάνη ''φυσικών, πνευματικών ικανοτήτων'' από μέρους του εργαζόμενου ανθρώπου. Η εργασιακή δύναμη είναι χαρακτηριστικό των ανθρώπων ανεξάρτητα από ιστορική εποχή και κοινωνικές σχέσεις παραγωγής.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι για να εμβαθύνει τον ιστορικό προσδιορισμό της έννοιας της εργασίας ο Marx, κάνει κατ'αρχήν ένα βήμα ''πίσω '', ορίζοντας μια έννοια προηγούμενη κάθε ιστορικής οργάνωσης της εργασίας.

Η εργασιακή δύναμη είναι δυνάμει μόνο εργασία.

Από μόνη της δεν εξηγεί το είδος της εργασίας, ούτε τις κοινωνικές συνθήκες εφαρμογής της.

Όμως, αν η δυνατότητα εργασίας, είναι ένα φυσικό χαρακτηριστικό ειδικά ανθρώπινο, δεν αποτελεί διόλου φυσικό φαινόμενο, η εμπορευματοποίησή της.

Πάντοτε οι άνθρωποι είχαν την δυνατότητα να εργάζονται, αλλά μόνο κάτω από ορισμένες ιστορικές, κοινωνικές συνθήκες εκποιούν συστηματικά αυτή την δυνατότητα, την ανταλλάσουν με χρήμα. Πάνω στο ζήτημα της ιστορικής γέννεσης αυτών των συνθηκών, επανέρχεται ο Marx σε άλλα σημεία, (τις ιστορικές παρεκβάσεις του , βλέπε Παράρτημα). Εδώ, όμως, αναφέρεται συνοπτικά στις τυπικές προϋποθέσεις τις αναγκαίες για την εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης. Αναφέρει δύο βασικούς όρους:

1) ''Για να μπορεί ο κάτοχός της (της εργασιακής δύναμης) να την πουλάει ως εμπόρευμα, πρέπει να την εξουσιάζει, νάναι δηλαδή ελεύθερος ιδιοκτήτης της ικανότητάς του για εργασία της προσωπικότητάς του ''(K.Marx/ ibid). Αυτός ο όρος δεν εκπληρώνεται υπό οποιοδήποτε κοινωνικό καθεστώς. Ο δούλος δεν είναι ελεύθερος ιδιοκτήτης της εργασιακής του δύναμης, δεν τ

./.

εξουσιάζει, επομένως δεν μπορεί να την εμπορεύεται. Ο όρος εκπληρώνεται μόνο όταν έχει διαλυθεί κάθε είδους προσωπικός κοινωνικός δεσμός.
Όταν δηλαδή ο άμεσος παραγωγός, ο εργαζόμενος έχει ο ίδιος την ευθύνη της ατομικής φυσικής αναπαραγωγής του. Τότε η μόνη σχέση του με τον εργοδότη του είναι μια σχέση απρόσωπη, καθοριζόμενη από όρους Σύμβασης, όπως συμβαίνει μεταξύ όλων των συναλλασσομένων εμπορευματοκατόχων. Ο εργάτης δηλαδή, εμφανίζεται απέναντι στον κάτοχο του χρήματος, ως εμπορευματοϊδιοκτήτης και ο ίδιος. Το ίδιο Δίκαιο που αναγνωρίζει και επικυρώνει τους τίτλους ιδιοκτησίας πάνω στα εμπορεύματα, αναγνωρίζει και επικυρώνει και την δική του εξουσία πάνω στην εργασιακή δύναμή του. Μόνο που επειδή η εργασιακή του δύναμη δεν είναι ένα προϊόν διακριτό από τον ίδιο, αλλά είναι αδιαχώριστη από την προσωπικότητά του την ίδια, ο νόμος τον αναγνωρίζει ως κύριο, , ως ''ιδιοκτήτη'' του εαυτού του, παρέχοντάς του την δυνατότητα να τον χρησιμοποιήσει ακόμα και ως εμπόρευμα.
Ο αγοραστής και ο πωλητής, λοιπόν της εργασιακής δύναμης αναγνωρίζονται ως ''νομικώς ισότιμα πρόσωπα''(juristisch gleiche Personen).
Το Δίκαιο πιστοποιώντας την τυπική τους ισότητα, περιφρουρεί με την ίδια πράξη, την ελεύθερη εκδήλωση της πραγματικής ανισότητάς τους, έξω από το πεδίο των δικαιακών σχέσεων. Η ιδιορυθμία του εμπορεύματος Εργασιακή Δύναμη '', απαιτεί την προσωρινή μόνο, για καθορισμένο χρόνο, εκποίησή της. Ο εργάτης την θέτει στη διάθεση του αγοραστή. Κατά το χρονικό διάστημα, που η εργασιακή του δύναμη βρίσκεται στην διάθεση του καπιταλιστή, η χρήση της, η ανάπτυξή της δηλαδή από δυνάμει σε πραγματική εργασία δεν ανήκει παρά στον αγοραστή, σαν να επρόκειτο για δική του προσωπική εργασία. Μ'αυτό τον τρόπο και χωρίς να ξεφεύγουμε από τον Νόμο της Αξίας, στοιχειοθετεί η εργασία αυτή δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω σε ολόκληρη την παραγόμενη αξία για λογαριασμό του καπιταλιστή.
Ο καπιταλιστής γίνεται ιδιοκτήτης της παραγόμενης αξίας, όχι επειδή την παρήγε με την εργασία του, αλλά επειδή η εργασία που την παρήγε, είχε εκχωρηθεί μέσω ανταλλαγής σ'αυτόν· ο φυσικός φορέας της, δηλαδή την είχε θέσει στην διάθεση του καπιταλιστή, εισπράττοντας το αξιακό, ισοδύναμο της αναπαραγωγής της.
Έτσι, είχε ήδη παραιτηθεί από το δικαίωμα ιδιοκτησίας τόσο πάνω σ'αυτήν, όσο και στην χρήση της και ακόμα στα αποτελέσματα αυτής της χρήσης.

./.

Γιατί όποιος εκποιεί ένα εμπόρευμα παύει να είναι κάτοχός του και εκχωρεί συγχρόνως κάθε δικαίωμα πάνω στην χρήση του.

''Στον αγοραστή του εμπορεύματος ανήκει η χρήση του εμπορεύματος, και ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης δίνοντας την εργασία του, παραχωρεί στην πραγματικότητα μόνο την αξία χρήσης που πούλησε. Από τη στιγμή που μπαίνει στον τόπο δουλειάς του κεφαλαιοκράτη, η αξία χρήσης της εργασιακής του δύναμης, δηλαδή η χρήση της, η εργασία, ανήκει στον κεφαλαιοκράτη (...). Το προτσές εργασίας είναι προτσές ανάμεσα σε πράγματα που του ανήκουν. Γι'αυτό του ανήκει το προϊόν αυτού του προτσές (...) ''
(K.Marx/ K.I., 196/200) (υπογρ. Σ.Δ.)

Ωστόσο, η ιδιαιτερότητα της εργασιακής δύναμης ως εμπόρευμα, συνίσταται, στο ότι η εκποίησή της δεν είναι οριστική.

Ο εργάτης εκποιώντας την, δεν παραιτείται από το δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω της, παρά μόνο προσωρινά (K.Marx/ K.I., 179/183).

Αυτό σημαίνει ότι αναλαμβάνει ο ίδιος την ευθύνη της αναπαραγωγής της, έξω από την σφαίρα της παραγωγής. Αυτό είναι όρος της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής.

Μια οριστική εκποίηση της εργασιακής δύναμης θα μετέτρεπε τον φυσικό φορέα της σε δούλο.(*)

(*) Αυτό το κατανόησε ο Hegel επίσης, του οποίου ο Marx παραθέτει ένα σχετικό απόσπασμα από την Φιλοσοφία του Δικαίου.

''Από τις ιδιαίτερές μου σωματικές και πνευματικές ικανότητες και δυνατότητες δραστηριότητας μπορώ... να εκποιήσω σ'έναν άλλο μια περιορισμένη στον χρόνη χρήση, γιατί πέρα απ'αυτό τον περιορισμό αποχτούν μια εξωτερική σχέση προς την ολότητα και τη γενικότητά μου. Αν εκποιούσα όλο μου το χρόνο που πραγματοποιείται με εργασία και την ολότητα της παραγωγής μου, θα μετέτρεπα σε ιδιοκτησία άλλου το ουσιαστικό που υπάρχει σ'αυτήν, την γενική μου δραστηριότητα και πραγματικότητα, την προσωπικότητά μου ''(Ph.R., 567) (υπογρ. Σ.Δ.)

Ωστόσο, στον Hegel, ο περιορισμός αυτός ''λύνει'' άλλου είδους θεωρητικά προβλήματα. Η διαλεκτική πορεία προς την ελευθερία της βούλησης αναπτύσσεται στην βάση της κοινωνιοποίησης δια της αγοράς .

./.

2) Ο δεύτερος αναγκαίος όρος για την εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης, αφορά όχι την τυπική ελευθερία του εργάτη να εξουσιάζει την εργασιακή του δύναμη, αλλά την αναγκαιότητα της εκποίησής της. ''Ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης, αντί να μπορεί να πουλάει εμπορεύματα στα οποία έχει αντικειμενοποιηθεί η εργασία του, να είναι αντίθετα υποχρεωμένος να προσφέρει ως εμπόρευμα για πώληση την ίδια την εργασιακή του δύναμη που υπάρχει μόνο στο ζωντανό του σώμα.''(K.Marx/ K.I., 179/183). (υπογρ. Σ.Δ.). Αυτό σημαίνει πρακτικά, ότι ο άμεσος παραγωγός είναι στερημένος από κάθε άλλη δυνατότητα επιβίωσης. Δηλαδή, δεν κατέχει τίτλο ιδιοκτησίας, ούτε πάνω σε εμπορεύματα που χρησιμεύουν ως παραγωγικά μέσα γιατί τότε θα είχε δικαίωμα πώλησης εμπορευμάτων στα οποία αντικειμενοποιείται η εργασία του, ούτε πάνω σε εμπορεύματα που χρησιμεύουν ως καταναλωτικά αγαθά γιατί τότε θα μπορούσε να επιζήσει χωρίς να εκποιεί την εργασιακή του δύναμη.(**)

· δεν θέτει ως ανάγκη την κατάργησή της. Η γενίκευση όμως της εμπορευσιμότητας μοιραία συνεπάγεται και την εκποίηση της ίδιας της ελευθερίας της βούλησης του εργαζόμενου υποκειμένου, γεγονός που συνεπάγεται την καταίωση του όλου απελευθερωτικού εγχειρήματος. Ο Hegel ''λύνει'το πρόβλημα, θέτοντας την μή εμπορευσιμότητα ορισμένων αγαθών (όσων συνιστούν την προσωπικότητα του υποκείμενου) αλλά μόνο την εκποίηση της ''περιορισμένης στον χρόνο χρήσης τους''. Για τον Marx όμως η δικαιακή κατοχύρωση της ελευθερίας και της ισότητας δεν αποτελεί στιγμή στην ανάπτυξη του αντικειμενικού πνεύματος αλλά μορφή διακριτή μεν, αλλά αδιαχώριστη από την πραγματική και αναγκαία υποδούλωση -για ''περιορισμένο χρόνο'' βεβαίως, αλλά συστηματικά επαναλαμβανόμενη, δηλ. διαιωνομένα πραγματοποιούμενης προσωπικότητας. Η διαλεκτική της αξιακής μορφής κι όχι η διαλεκτική του πνεύματος οργανώνει τις κατηγορίες.

(**) Η υπόθεση αυτή του Marx δεν αναιρείται από το πραγματικό γεγονός ότι η εκποίηση εργασιακής δύναμης είναι δυνατή και χωρίς αποκλεισμό του φορέα της από την ιδιοκτησία άλλων εμπορευμάτων (όρων της φυσικής αναπαραγωγής του, αλλά ακόμα και αντικειμενικών όρων εργασίας).

./.

Αυτός ο όρος είναι πολύ σημαντικός, γιατί τροποποιεί την βασική προϋπόθεση της αφηρημένα εμπορευματικής κοινωνίας. Την προϋπόθεση σύμφωνα με την οποία κάθε άτομο - μέλος της κοινωνίας ήταν εμπροευματοκάτοχος. Τώρα βλέπουμε, ότι μια ολόκληρη κατηγορία ατόμων πρέπει να μην είναι εμπορευματοκάτοχοι, ώστε να εκποιούν κατ'ανάγκη την εργασιακή τους δύναμη. Να είναι ''ελεύθεροι'' όπως λέει ο Marx από κάθε ιδιοκτησία. Βλέπουμε, ότι η καπιταλιστική κοινωνία όχι μόνο δεν στηρίζεται στην γενικευμένη ιδιωτική ιδιοκτησία, όπως η αφηρημένα εμπορευματική κοινωνία, αλλά αντίθετα στηρίζεται στην απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας αυτής για μεγάλο μέρος των μελών της. Χωρίς αυτή την προηγούμενη αλλά και αναπαραγόμενη απαλλοτρίωση, δεν μπορεί να υπάρξει καπιταλιστική οργάνωση της παραγωγής.
Είναι εμφανές, ότι μια τέτοια παραδοχή τροποποιεί την εικόνα της κοινωνίας ως κοινωνίας εμπορευματοϊδιοκτητών γενικά.

Έχουμε πλέον να κάνουμε με μια κοινωνία χωρισμένη σε κοινωνικές τάξεις. Το δίκαιο όμως, δεν εγκαλεί τα μέλη της κοινωνίας, ως μέλη τάξεων, αλλά ως ισότιμα υποκείμενα δικαίου, ως εμπορευματοϊδιοκτήτες. Η σχέση εργάτη-καπιταλιστή πλαισιώνεται δικαιακά ως σύμβαση εμπορευματοϊδιοκτητών. Αυτός είναι ο λόγος που ο Marx επέμεινε τόσο πολύ στην προηγούμενη κατανόηση της σχέσης εμπορευματοϊδιοκτητών πριν περάσει στην μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο.

> Αφ'ενός ο Marx αναφέρεται στον καπιταλισμό της εποχής του, ο οποίος κατέστει δυνατός μόνο μέσω μιας μαζικής προλεταριοποίησης, και μέσω μιας συνεχούς αύξησης του εργάσιμου χρόνου- ως μοναδικού αρχικά τρόπου για την αύξηση της υπεραξίας (απόλυτη υπεραξία)- η οποία απέκλειε την δυνατότητη άλλης απασχόλησης παράλληλης προς την μισθωτή εργασία.
> Όμως, πλήν της ιστορικής, η υπόθεσή του έχει και λογική υποστήριξη από το γεγονός ότι η θεωρία του για την υπεραξία, αποδείκνυε την αναπαραγωγή της απαλλοτρίωσης του άμεσου παραγωγού από τους αντικειμενικούς όρους της υποταγμένης στο κεφάλαιο εργασίας του και την αδυναμία ανάκτησής τους μέσω της μισθωτής εργασίας και μόνο.

./.

Η σύμβαση, αδιαφορώντας για το ιστορικό της πρωταρχικής απόκτησης ή απώλειας τίτλων ιδιοκτησίας, επικυρώνει και περιφρουρεί την αναπαραγωγή της διανομής αυτών των τίτλων, όπως παρουσιάζεται μπροστά της. Η σύμβαση αποδίδει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, πάνω σε αλλότρια εργασία, στον καπιταλιστή και το δικαίωμα είσπραξης της αξίας της εργασιακής του δύναμης στον άμεσο παραγωγό.
Το πραγματικό γεγονός του αποκλεισμού του δευτέρου από κάθε άλλη ιδιοκτησία, γεγονός που τον ωθεί στην εμπόρευματοποίηση της δύνατότητάς του να εργάζεται, δεν συγκροτείται από την δικαιακή πράξη την ίδια (που σημαίνει ότι δεν μπορεί ούτε να αναιρεθεί στα πλαίσια αυτής της πράξης), απλώς επικυρώνεται από αυτήν.
Η εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης είναι μια άλλη έκφραση για την απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών, για τον αποχωρισμό τους από κάθε τίτλο ιδιοκτησίας. Η μισθωτή μορφή της εργασίας είναι η ειδικά καπιταλιστική μορφή της και συγχρόνως, το σημείο ολοκλήρωσης της εμπορευματοποίησης των προϊόντων της.
''Αυτό λοιπόν που χαρακτηρίζει την κεφαλαιοκρατική εποχή, είναι ότι, η εργασιακή δύναμη, αποχτάει για τον ίδιο τον εργάτη τη μορφή εμπορεύματος που του ανήκει, και η εργασία του αποχτάει επομένως, τη μορφή της μισθωτής εργασίας. Από την άλλη μεριά,μόνο απ'αυτή τη στιγμή, γενικεύεται η εμπορευματική μορφή των προϊόντων εργασίας''.(K.Marx/K.I., 181/183).

Όπως, έχει ήδη τονισθεί, η υπόθεση της εμπορευματικής κοινωνίας, πάνω στην οποία στηρίχθηκε όλη η ανάλυση της έννοιας της αφηρημένης εργασίας, δεν αποτελούσε παρά μια αφαίρεση της καπιταλιστικής κοινωνίας.
Εδώ έχουμε μια ακόμη επιβεβαίωση από τον ίδιο τον Marx, ότι μόνο στην καπιταλιστική κοινωνία ολοκληρώνεται η εμπορευματοποίηση των προϊόντων της εργασίας. Η καπιταλιστική κοινωνία είναι η μόνη,ολοκληρωμένα εμπορευματική,κοινωνία. Η ειδοποιός διαφορά είναι η εμπροευματοποίηση της ίδιας της εργασιακής δυνατότητας.
Λίγο πριν, έχει γράψει καθαρά ο Marx:''Αν ερευνούσαμε παρα πέρα για να βρούμε: κάτω από ποιές συνθήκες όλα τα προϊόντα ή έστω μόνο η πλειονότητά τους παίρνουν τη μορφή του εμπορεύματος, θα βρίσκαμε ότι αυτό γίνεται μόνο πάνω στη βάση ενός ολότελα ειδικού τρόπου παραγωγής του κεφαλαιοκρατικού ''. (K.Marx/ K.I., 180/183).

./.

Ωστόσο, η ανάλυση αυτού του τρόπου παραγωγής δεν ήταν αναγκαία για την θεωρητική παρουσίαση της έννοιας της αφηρημένης εργασίας και της έννοιας του χρήματος (δηλαδή του γενικού κοινωνικού δεσμού που αναφέρεται στην πρώτη κοινωνική ολότητα, την σφαίρα κυκλοφορίας των εμπορευμάτων).

Η εμπορευματική κοινωνία, όντας αφαίρεση της καπιταλιστικής κοινωνίας, αντιστοιχεί σε μια πρώτη ατελή γνώση της. Αποτελεί την επιφάνειά (Oberfläche) της. Αυτή η επιφάνεια είναι ''το βασίλειο της ελευθερίας, της ισότητας και της ιδιοκτησίας που στηρίζονται στην ''εργασία'' γράφει ο Marx στον Engels (2/4/1858 , MEW 29, 317).(*)

(*) Ο Marx μας εφιστά την προσοχή στον αποπροσανατολισμό, όσον αφορά τον προσδιορισμό της αξίας, στον οποίο μπορεί να οδηγήσει (όπως π.χ. τον Smith) το γεγονός ότι ο μισθός συμφωνείται πριν την διαδικασία αξιοποίησης:

''Η μέση τιμή της εργασίας είναι ένα δοσμένο μέγεθος, γιατί η αξία της εργασιακής δύναμης, όπως και η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, καθορίζεται από τον αναγκαίο για την αναπαραγωγή της, εργάσιμο χρόνο. Όσον αφορά, όμως, το μέρος της αξίας των εμπορευμάτων, που αποτελεί τον μισθό εργασίας, δεν πηγάζει από το ότι παίρνει αυτή την μορφή του μισθού εργασίας, από το ότι ο κεφαλαιοκράτης προκαταβάλλει στον εργάτη το μερίδιό του από το προϊόντου ίδιου του εργάτη με την μορφή εμφάνισης του μισθού εργασίας, αλλά από το ότι ο εργάτης παράγει ένα ισοδύναμο που ανταποκρίνεται στον μισθό εργασίας του, δηλαδή ότι ένα μέρος της ημερήσιας ή ετήσιας εργασίας του, παράγει την αξία που περιέχεται στην τιμή της εργασιακής δύναμης.

Ο μισθός εργασίας, όμως, συμφωνείται με συμβόλαιο, προτού παραχθεί το αντίστοιχο μ'αυτόν ισοδύναμο αξίας. Γι'αυτό, ο μισθός εργασίας ως ένα στοιχείο της τιμής, το μέγεθος του οποίου είναι δοσμένο πριν παραχθούν το εμπόρευμα και η αξία του εμπορεύματος, ως ένα από τα συστατικά της τιμής κόστους, εμφανίζεται όχι ως ένα μέρος που αποσπάται με αυτοτελή μορφή από τη συνολική αξία του εμπορεύματος, αλλά αντίθετα ως ένα δοσμένο μέγεθος που προκαθορίζει την αξία αυτή, δηλαδή ως δημιουργός τιμής ή αξίας ''. (K.Marx/K.III,1069/878, βλ. επίσης Θ.Υ I/65-68/57-60).

./.

Για τον Marx, έχει σημασία να γίνει η διάκριση μεταξύ της μορφής της εργασίας, ως μισθωτής εργασίας και της εργασίας ως αξιοπαραγωγού δραστηριότητας: ''Και γενικά όταν παίρνουμε την εργασία, ως δημιουργό αξίας (Wertbildend), δεν την βλέπουμε στη συγκεκριμένη της μορφή ως όρο της παραγωγής, αλλά σε έναν κοινωνικό καθορισμό (gesellschaftlichen Bestimtheit) που διαφέρει από τον καθορισμό της, ως μισθωτής εργασίας ''.
(K. Marx/ K.III, 1011/831).
Ο λόγος γι'αυτό, είναι ότι η σύγχιση των δύο καθορισμών, βρίσκεται στην βάση της σκιθιανής θεώρησης της αξίας ως αθροίσματος των τριών μορφών εισοδήματος, της άποψης δηλαδή που θεωρεί ότι η κάθε μορφή εισοδήματος, αφού είναι ανεξάρτητη από τις άλλες, έχει και την δική της ξεχωριστή πηγή, όπου δηλαδή, το κεφάλαιο δημιουργεί τον τόκο, η γή την γαιοπρόσοδο και η εργασία, -η μισθωτή εργασία που έτσι αναγορεύεται σε φυσική μορφή της εργασίας- δημιουργεί τον μισθό. Η αντίληψη αυτή αποτελεί τον κύριο στόχο της κριτικής του Marx, γιατί αποκρύπτει την ιδιότητα της εργασίας και μόνο της εργασίας να είναι η πηγή όλης της αξίας, η οποία αναλύεται κατόπιν - και δεν συντίθεται από- στις εισοδηματικές μορφές.
Ο Marx, αναφερόμενος στην εσφαλμένη αστική αντίληψη του κεφαλαίου, της εργασίας και της γής, ως πηγές αντίστοιχων εισοδημάτων (τόκου, μισθού, γαιοπροσόδου -επισημαίνει ότι ''η '' εργασία ("die" Arbeit) ''δεν είναι παρά μία αφαίρεση''. Η αστική πολιτική οικονομία κατανοεί την εργασία γενικά, ως πηγή του εισοδήματος που έχει την μισθιακή μορφή.
Την εργασία αυτή δεν την αντιλαμβάνονται στους ιστορικούς προσδιορισμούς της, αλλά ως ''παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπου γενικά, με την οποία πραγματοποιεί την ανταλλαγή της ύλης με την φύση, δραστηριότητα γυμνή όχι μόνο από καθε κοινωνική μορφή και από κάθε συγκεκριμένο χαρακτήρα, αλλά που και σ'αυτή την απλή φυσική της ύπαρξη, είναι ανεξάρτητη από την κοινωνία, αποκομμένη από όλες τις κοινωνίες και ως έκφραση και κατάφαση της ζωής, είναι κοινή και στον όχι ακόμα κοινωνικό άνθρωπο, και στον άνθρωπο που κατά κάποιο τρόπο είναι κοινωνικά καθορισμένος''.
(K.Marx/K.III, 1002/823).
Το ότι προηγήθηκε στην παρουσίαση, η εργασία ως δημιουργός αξίας,ως αφηρημένη εργασία, της μισθωτής εργασίας, δεν υπαγορεύθηκε από λόγους κομψότητας της έκθεσης, αλλά ακριβώς για να ανατραπεί ριζικά η μυστικοποίηση που πηγάζει από την σύγχιση των αιτίων και των αποτελεσμάτων που παράγουν τα οικονομικά φαινόμενα και όπως αναπαράζονται στην αστική σκέψη, μέσα από την σύγχιση των επιπέδων αφαίρεσης.

./.

Ο Marx, ξεκαθαρίζει το ζήτημα της εργασίας, ως καθοριστικής της αξίας (wertbestimmend) στο τελευταίο (ουσιαστικά) κεφάλαιο του 3ου τόμου:

''Παρ'όλο που η μορφή της εργασίας, ως μισθωτής εργασία είναι αποφασιστικής σημασίας για την διαμόρφωση του όλου προτσές και τον ειδικό τρόπο της ίδιας της παραγωγής, η μισθωτή εργασία δεν είναι καθοριστική της αξίας (Wertbestimmend).''Οσο για τον καθορισμό της αξίας, πρόκειται για τον κοινωνικά εργάσιμο χρόνο γενικά, για την ποσότητα της εργασίας που πρέπει γενικά να διαθέσει η κοινωνία, και που η σχετική απορρόφησή της από τα διάφορα προϊόντα καθορίζει κατά κάποιο τρόπο το αντίστοιχο κοινωνικό ειδικό βάρος τους ''. (K.Marx/ K.III, 1082/889).

Η σχέση του κοινωνικού αυτού καθορισμού της εργασίας ως Wertbestimmend, με τον κοινωνικό καθορισμό της ως μισθωτής εργασίας, έγκειται μόνο στο γεγονός ότι μόνο πάνω στην βάση της γενίκευσης της μισθωτής μορφής της εργασίας, η εμπορευματική παραγωγή γίνεται η γενική μορφή της παραγωγής, δηλαδή η εργασία ως Wertbestimmend, γίνεται γενική μορφή της εργασίας. (βλ. ibid).

Και αλλού :

''Είναι φανερό, ότι το κεφάλαιο προϋποθέτει την εργασία ως μισθωτή εργασία. Είναι όμως εξίσου φανερό ότι, αν ξεκινήσουμε από την εργασία ως μισθωτή εργασία, έτσι που να φαίνεται αυτονόητη η σύμπτωση της εργασίας γενικά με την μισθωτή εργασία, τότε το κεφάλαιο και η μονοπωλημένη γή, πρέπει να φαίνονται επίσης σαν φυσική μορφή των όρων εργασίας σε σχέση με την εργασία γενικά ''.(K.Marx/ K.III, 1013/833).

Γι'αυτό γίνεται αναγκαία η διάκριση συγκεκριμένης, ωφέλιμης εργασίας και αφηρημένης αξιοπαραγωγού εργασίας, πριν ακόμα περάσουμε στον προσδιορισμό της μισθωτής εργασίας. Γιατί, η εργασία στο άμεσο προτσές της, παρουσιάζεται ως σκόπιμη (zweckmäßige) , παραγωγική δραστηριότητα και όχι ως αφηρημένη και τα μέσα παραγωγής εισέρχονται άμεσα στο ίδιο προτσές με την υλική τους υπόσταση, κι όχι την αξιακή. Έτσι, είναι δυνατόν -και αυτό κάνουν οι απολογητές οικονομολόγοι- να θεωρηθούν ως κεφάλαιο λόγω ακριβώς της υλικής τους υπόστασης και να θεωρηθεί ο διαχωρισμός τους από την εργασία ως ιδιότητα εγγενής της αξίας χρήσης τους. Κατ'αντίστοιχο τρόπο, η μισθωτή εργασία μπορεί να χαρακτηρισθεί ως η φυσική μορφή της εργασίας και έτσι να συμπέσει ο μισθός με το προϊόν της εργασίας, όπως επίσης το κέρδος με το

./.

προϊόν του κεφαλαίου κι έτσινα χαθεί συγχρόνως και η πηγή κάθε αξίας και η ιστορικότητα των μορφών, μισθωτή εργασία και κεφάλαιο.

Ο Marx, προσάπτει στους οικονομολόγους της εποχής του, το θεωρητικό σφάλμα, ότι αντιμετωπίζοντας τις ''πιο ανεπτυγμένες παραγωγικές σχέσεις και τους ανταγωνισμούς τους, θέτουν ως ισχύουσα δική τους αλήθεια, αυτή την άμεσως επιφανειακή και αφηρημένη σχέση ''. (MEW 29, 317/318).
Αν το χαρακτηριστικό της εμπορευματικής κοινωνίας είναι η γενίκευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, το ειδικό χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής, είναι ο αποκλεισμός από κάθε ιδιωτική ιδιοκτησία, μιάς ολόκληρης κοινωνικής τάξης. Το νέο ιστορικό στοιχείο που φέρνει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, είναι αυτή η απαλλοτρίωση. Μόνο στην επιφάνειά του παρουσιάζονται τα μέλη της κοινωνίας ως ιδιώτες εμπορευματοκάτοχοι. Η ισότητά τους αυτή, είναι όμως μόνο τυπική και αναφέρεται μόνο στην σφαίρα της κυκλοφορίας, στην ανταλλαγή ισοδυνάμων, στην εργασία που παράγει αξία κι όχι υπεραξία. Στην σφαίρα της κυκλοφορίας, η ανταλλαγή ισοδυνάμων προσδίδει στους συναλλασόμενους μια ισότητα αδιάφορη για οποιοδήποτε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους, για οποιοδήποτε μή χρηματικό κοινωνικό δεσμό. Σ'αυτή τη σφαίρα παρουσιάζονται όλοι ως κάτοχοι εμπορευμάτων. Οι πληροφορίες που μας δίδονται σ'αυτή τη σφαίρα, δεν διακρίνουν τα εμπορεύματα παρα μόνο ως προς τις αξίες τους. Η εργασιακή δύναμη είναι ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα. '''Οπως η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, και η αξία της εργασιακής δύναμης καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή, επομένως και για την αναπαραγωγή αυτού του ειδικά είδους''.(K.Marx/ K.I., 181/183). Εφ'όσον το εμπόρευμα αυτό είναι αδιαχώριστο από τον φυσικό φορέα του, η αναπαραγωγή του προϋποθέτει την αναπαραγωγή εκείνου. Έτσι η αξία του, αναλύεται στον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο για την παραγωγή των μέσων συντήρησης του κατόχου της. Κατ'αναλογία με κάθε άλλο εμπόρευμα. Το γεγονός ότι τα μέσα αυτά συντήρησης, δεν υπάρχουν, παρά μόνο υπό την εμπορευματική μορφή, είναι σύμφωνο με τις υποθέσεις της απλής εμπορευματικήςκυκλοφορίας. Το γεγονός, όμως, ότι η ''ιδιοκτησία'' αποκλειστικά πάνω στην ίδια εργασιακή δύναμη, ισοδυναμεί με αποκλεισμό κάθε μορφής ιδιοκτησίας, όπως και το γεγονός ότι η ενεργοποίηση αυτής της δύναμης παράγει για τον φορέα της μόνο ένα χρηματικό ισοδύναμό της, κι όχι τίτλο ιδιοκτησίας πάνω στο προϊόν της δικής του εργασίας, είναι γεγο-

./.

νότα που μένουν ανεξήγητα από τις υποθέσεις της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας, γιατί αναφέρονται σε σχέσεις που ξεπερνούν το πλαίσιο της ανταλλαγής και της κυκλοφορίας.

Στην σφαίρα της καπιταλιστικής παραγωγής, πραγματοποιείται ο πρώτος -(αναλυτικά και όχι ιστορικά)- ριζικός διαχωρισμός της ιδιωτικής αστικής κοινωνίας σε κοινωνικές τάξεις. Η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής κατανοείται από τον Marx, ως διαδικασία αναπαραγωγής της απαλλοτρίωσης των άμεσων παραγωγών. ''(...) η σταθερή τάση και νόμος ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, είναι να χωρίζουν ολοένα και περισσότερο, τα μέσα παραγωγής από την εργασία (...) δηλαδή να μετατρέπεται η εργασία σε μισθωτή εργασία και τα μέσα παραγωγής σε κεφάλαιο''. (K.Marx/ K.III, 1086/892).

Οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής που στηρίζονται στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, αναπαράγουν τον αποκλεισμό των άμεσων παραγωγών από την ιδιοκτησία αυτή.

Αυτός ο συστηματικός αποκλεισμός, αποτελεί condition sine qua non για τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις. Κάτω από την επιφάνεια της γενικής ισοτιμίας και της αρμονίας μιάς κοινωνίας εμπορευματοκατόχων, αναπαράγεται μέσα από μια διαρκή σύγκρουση μια κοινωνία,συστηματικά αποκλείει την πλειοψηφία των μελών της από την ιδιοκτησία πάνω στα προϊόντα της εργασίας τους, όπου η εργασία αποτελεί πηγή πλουτισμού, όχι για τους άμεσους λειτουργούς της αλλά για τους ιδιοκτήτες της,αντικειμενοποιημένης σε μέσα παραγωγής, εργασίας.(*)

(*) Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής του διαχωρισμού της εργασίας από τους αντικειμενικούς της όρους, βρίσκει την θέση της και η διατύπωση των χειρογράφων του 1844, παρ'ότι η τελευταία, έχει διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες:

''(...) η εργασία είναι εξωτερική προς τον εργάτη, δηλαδή, δεν ανήκει στην ουσιαστική του ύπαρξη (nicht zu seinem Wesen gehört) (...) στην εργασία του επομένως δεν επιβεβαιώνει, αλλά αρνείται τον εαυτό του (...) ''. (K.Marx/ X 40, 90/514).

./.

Στην ίδια σημαντική επιστολή της 2/4/1858, ο Marx γράφει για την σφαίρα της κυκλοφορίας, στην οποία περιορίζεται η παρουσίασή του στην ''Συμβολή'':

''Ως νόμος της ιδιοποίησης στη σφαίρα αυτή, η ιδιοποίηση με την εργασία, παρουσιάζεται να είναι ανταλλαγή ισοδυνάμων, έτσι που η ανταλλαγή να μην κάνει τίποτα άλλο, παρά να γυρίζει πίσω στην ίδια την αξία με διαφορετική υλική μορφή.

Με λίγα λόγια, το κάθε τι είναι εδώ ''ωραίο'' μα γρήγορα θα έχει τρομερό τέλος και αυτό και η αιτία γι' αυτό θα είναι μάλιστα ο νόμος των ισοδυνάμων. Δηλαδή τώρα φτάνουμε στο: Κεφάλαιο''. (ibid/ 318).

Το κρίσιμο σημείο της μετάβασης στην παρουσίαση του κεφαλαίου, είναι το ότι η συστηματική αναπαραγωγή της απαλλοτρίωσης των άμεσων παραγωγών, αναλύεται <u>ως λειτουργία του κεφαλαίου</u>.

Η αναπαραγωγή αυτή δεν στηρίζεται (έστω κι αν προέρχεται, όπως δείχνεται στο κεφάλαιο για την πρωταρχική συσσώρευση) στην χρήση εξωοικονομικής βίας, αλλά αποτελεί κατ'αρχήν αποτέλεσμα της ίδιας της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Η υπαγωγή αυτή, ενώ δεν είναι ξένη προς τα φαινόμενα βίας -αντίθετα: αποτελεί διαδικασία συνεχών συγκρούσεων- αποτελεί κυρίως οικονομική σχέση ή καλύτερα: κοινωνική σχέση που παρουσιάζεται με μορφή οικονομική. Η υπαγωγή αυτή δεν είναι φαινόμενο απλά νομικό, πολιτικό ή ιδεολογικό. Και τούτο γιατί η συστηματική παραγωγή υπεραξίας, δεν βασίζεται στην αυθαίρετη απόσπαση πλεονάσματος ή υπερεργασίας, όπως σε άλλους τρόπους παραγωγής. Ούτε βασίζεται, στην συστηματική αγορά της εργασιακής δύναμης κάτω από την αξία της. Ο Marx επιμένει στο σημείο αυτό, όχι γιατί πιστεύει ότι η εργασιακή δύναμη πωλείται πραγματικά πάντα στην αξία της. Αντίθετα, ο ίδιος αναφέρει σε πολλά σημεία του έργου του, πλήθος παραδειγμάτων που αποδεικνύουν ότι στην πράξη μια τέτοια ανταλλαγή ισοδυνάμων αποτελεί εξαίρεση. Ωστόσο, επιμένει γιατί θέλει να δείξει ότι μια τέτοια πηγή πλουτισμού είναι δευτερογενής, δεν είναι η κύρια, η ειδικά καπιταλιστική. Όλη η ανάλυση της υπεραξίας, θέλει να αποδείξει, ότι ακόμα και αν ο εργάτης πληρώνεται με το ακριβές αξιακό ισοδύναμο, για την εργασιακή δύναμη που θέτει στην διάθεση του καπιταλιστή, η χρήση αυτής της εργασιακής δύναμης παράγει, πλήν της δικής της αξίας, και μια επιπλέον αξία, που ενσωματώνεται στο τελικό προϊόν το οποίο αποτελεί ιδιοκτησία όχι πλέον του άμεσου παραγωγού, αλλά του καπιταλιστή.

./.

''Ο κάτοχος του χρήματος πλήρωσε την ημερήσια αξία της εργασιακής δύναμης, γι'αυτό του ανήκει η χρήση της στο διάστημα της ημέρας, η εργασία μιάς ολόκληρης ημέρας. Το περιστατικό ότι η ημερήσια συντήρηση της εργασιακής δύναμης, κοστίζει μόνο μισής μέρας εργασία, παρά το γεγονός ότι η εργασιακή δύναμη μπορεί να δρά, να εργάζεται μια ολόκληρη μέρα, ότι επομένως, η αξία που δημιουργεί η χρήση της στο διάστημα μιας μέρας, είναι διπλάσια από τη δική της ημερήσια αξία, το περιστατικό αυτό είναι μεγάλο βέβαια ευτύχημα για τον αγοραστή, δεν αποτελεί όμως καθόλου αδικία σε βάρος του πωλητή ''. (K.Marx/ K.I., 204/208).

3. Αξιακός καθορισμός και ανταγωνισμός

Η όλη τυπική παρουσιάση του κεφαλαίου γενικά, κάνει αφαίρεση του ανταγωνισμού, τόσο μεταξύ των κεφαλαίων, όσο και μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Η αναφορά σ'αυτόν δεν μπορεί να γίνει, κατά τον Marx, παρά μόνο στην βάση γενικά διατυπωμένων νόμων πάνω στους οποίους αρθρώνεται και από των οποίων την λειτουργία, καθορίζεται. Μόνο τότε μπορούμε αν δούμε την επενέργεια του ανταγωνισμού πάνω στους οικονομικούς νόμους, των οποίων την ισχύ σχετικοποιεί παρουσιάζοντάς τους στην επιφάνεια των κοινωνικών σχέσεων ως τάσεις. Αυτός είναι ο λόγος που η εξήγηση της αξίας δεν αρχίζει από τις αγοραίες τιμές, αλλά καταλήγει σ'αυτές, αφού πρώτα αναλύεται υπό την αφαίρεση της σύμπτωσης προσφοράς και ζήτησης. Η λογική αυτή αναδεικνύεται με σαφήνεια, όταν ο Marx φτάνει στην εξήγηση του τόκου, όπου πραγματικά, <u>ο ανταγωνισμός</u> είναι καθοριστικός και όπου μόνος 'νόμος'' είναι ο συσχετισμός δύναμης και το τυχαίο. Ο Marx αντιπαραβάλει στον καθορισμό αυτό του τόκου, τον καθορισμό της τιμής και του μισθού: ''Το ίδιο ισχύει και για την αμοιβή της εργασίας. Όταν καλύπτονται η ζήτηση και η προσφορά, τότε αίρεται η επίδρασή τους και ο μισθός εργασίας είναι ίσος με την αξία της εργασιακής δύναμης. Διαφορετικά έχει όμως η υπόθεση με τον τόκο του χρηματικού κεφαλαίου. Ο ανταγωνισμός δεν καθορίζει εδώ τις αποκλίσεις από τον νόμο, αλλά δεν υπάρχει κανένας άλλος νόμος της διάσπασης, εκτός από τον νόμο που υπαγορεύει ο ανταγωνισμός (...) (K.Marx/K.III, 450/369).

./.

Και στο επόμενο κεφάλαιο:
''Στο μοίρασμα ανάμεσα στην υπεραξία και στον μισθό εργασίας, στο οποίο βασίζεται ουσιαστικά ο καθορισμός του ποσοστού του κέρδους, δρούν καθοριστικά δυό εντελώς διαφορετικά στοιχεία, η εργασιακή δύναμη και το κεφάλαιο. Είναι συναρτήσεις δύο ανεξάρτητων μεταβλητών, που αλληλοπεριορίζονται και που από την ποιοτική τους διαφορά προκύπτει το ποσοτικό μοίρασμα της παραγμένης αξίας (...). Σχετικά με τον τόκο, δεν συμβαίνει κάτι παρόμοιο. Εδώ η ποιοτική διαφορά, προκύπτει αντίθετα από το καθαρά ποσοτικό μοίρασμα του ίδιου του ποσού υπεραξίας.''(K.Marx/K.III, 460/377).

Στην μία περίπτωση, (μισθός) ο οικονομικός νόμος προσδιορίζει το πεδίο ανταγωνισμού δύό διαφορετικών μεταβλητών· καθορίζει επίσης και την ποιοτική διαφορά τους. Στην άλλη περίπτωση, (τόκος) ο ανταγωνισμός δεν περιορίζεται από κανένα οικονομικό νόμο και είναι αυτός που καθορίζει και την ποιοτική διαφορά. Η προβληματική αυτή είναι αποκαλυπτική, όσον αφορά τον τρόπο που ο Marx κατανοεί το ζήτημα της ''αμοιβής της εργασίας''. Ο Marx δεν βιάζεται να ''αναγγείλει'' τον καθορισμό της από την πάλη των τάξεων, όπως κάνει στην πρώτη γραμμή κιόλας των ''Χειρογράφων''. Ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο να αναλύσει το πεδίο αυτής της σύγκρουσης, όπως ορίζεται στην γενικότητά του από τον νόμο της αξίας. Η ταξική πάλη δεν τίθεται ως καθοριστικός παράγων μιας ποιοτικής διαφοράς (μεταξύ εργατών και καπιταλιστών), αλλά ως προσδιοριστική των ποσοτικών όρων πραγματοποίησης του οικονομικού νόμου, ο οποίος προσδιορίζει ήδη την ποιοτική διαφορά.
Η ποιοτική διαφορά έγκειται: 1) στην διαφορετική θέση των δύο παραγόντων μέσα σε μια μορφή παραγωγής, όπου οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας είναι αποχωρισμένοι από την εργασία την ίδια, 2) στην διπλή σχέση (φυσικής υπαγωγής μεσα στο παραγωγικό προτσές και ισοδύναμης ανταλλαγής μέσα στην κυκλοφορία), στην οποία αναλύεται η μισθωτή μορφή της εργασίας.

Αν έθετε ο Marx, την ταξική πάλη αδιαμεσολάβητα (δηλαδή άν προχωρούσε την ιστορική ανάλυση, χωρίς την μεσολάβηση της κριτικής της πολιτικής οικονομίας), οι κοινωνικές σχέσεις θα καθορίζονταν στην θεωρία, από το τυχαίο και μόνο. Η δε απαίτηση της εργατικής τάξης για ανάκτηση όλου του κοινωνικού προϊόντος, δεν θα μπορούσε να τεθεί, γιατί θα ήταν εντελώς αστήριχτη και αυθαίρετη, εφ'όσον το μοίρασμα του προϊόντος με βάση μόνο τον συσχετισμό δύναμης, δεν θα μπορούσε παρά να αποκρύψει την εργασία ως μοναδική πηγή όλου του προϊόντος.

./.

Αυτό το ενδιαφέρον του Marx, να υπερασπισθεί με συνάπεια τον νόμο της αξίας και να αναλύσει στο φώς του την καπιταλιστική μορφή εκμετάλλευσης, τον οδηγεί στην παραγωγή της κατηγορίας ''εργασιακή δύναμη'' και της κατηγορίας ''αξία της εργασιακής δύναμης''. Το ότι αφαιρεί την ταξική πάλη όταν εξετάζει το ζήτημα του καθορισμού αυτής της αξίας, δεν σημαίνει ότι παραγνωρίζει την τελική της επίδραση, όπως δεν παραγνωρίζει και την τελική επίδραση του ανταγωνισμού των κεφαλαίων και την διακύμανση των τιμών αγοράς με κέντρο βάρους τις τιμές παραγωγής, τελικά τις αξιες.

Η επιμονή του Marx στο γεγονός ότι η υπεραξία δεν είναι φαινόμενο της ανταλλαγής, ότι δεν παραβιάζει, αλλά προϋποθέτει την ανταλλαγή ισοδυνάμων, υποδεικνύει την σημασία που απέδιδε στην κυριαρχία του κεφαλαίου σε σχέση με την κυριαρχία του εξωοικονομικού καταναγκασμού.
Είναι η πρώτη και όχι η δεύτερη, που έχει την αναλυτική προτεραιότητα.
Η επιμονή στην ισοδυναμία των ανταλλακτικών σχέσεων και στην ισοτιμία των ατόμων που προκύπτει, υποδεικνύει την μή αναίρεση της δικαιακής ισότητας από το γεγονός της εκμετάλλευσης στην σφαίρα της παραγωγής.
Αυτή η αντιφατική ενότητα της δικαιακής ισότητας και της κοινωνικής ανταγωνιστικής ετερογένειας, αντιστοιχεί στην αντιφατική ενότητα της σφαίρας κυκλοφορίας και της σφαίρας παραγωγής. Αποτελεί ειδικά καπιταλιστικό φαινόμενο, όπως επίσης ειδικά καπιταλιστικό φαινόμενο αποτελεί και ο διαχωρισμός των κοινωνικών σχέσεων συναλλαγής και επικοινωνίας σε παραγωγικές και ανταλλακτικές σχέσεις. Η δικαιακή ισότητα δεν είναι αυτόνομο κρατικό φαινόμενο, αλλά πλαισίωση κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούνται στην σφαίρα των ανταλλαγών.
Η ιδιορρυθμία όμως της εργασιακής δύναμης, ως εμπορεύματος και η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, αφαιρούν από την δικαιακή ισότητα, κάθε περιεχόμενο ουσιαστικής ισοδυναμίας και την ''αυτονομούν'' σε τυπικό, νομικό φαινόμενο.
Η χρήση της εργασιακής δύναμης που αγόρασε είναι νομικά προστατευόμενο δικαίωμα του καπιταλιστή. Είναι ο ίδιος που την ορίζει, ως αγαθό που του ανήκει. Η χρήση της εργασιακής δύναμης είναι μ'αυτή την έννοια, η υποταγή της εργασίας και επομένως, του λειτουργού της, στην εξουσία του καπιταλιστή. Γι'αυτό τον σκοπό, ο τελευταίος έχει -όπως λέει ο Marx- τον δικό του code pénal.

./.

Ο ίδιος νόμος που αποδίδει σε κάθε αγοραστή, το δικαίωμα κατανάλωσης του αγοραζόμενου εμπορεύματος, αποδίδοντας το ίδιο δικαίωμα στον αγοραστή του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη, καλύπτει ουσιαστικά την καπιταλιστική άσκηση εξουσίας πάνω στους φυσικούς φορείς της ζωντανής εργασίας. Η άσκηση αυτή εξουσίας, διασφαλίζεται με την δημόσια νομιμοποίηση της μικρής ιδιωτικής νομοθεσίας του καπιταλιστή. Η ιδιωτική αυτή εξουσία είναι οργανική αναγκαιότητα της τυπικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Η μορφή άσκησής της, είναι τέτοια, ώστε δεν εμφανίζεται ως αυθαιρεσία του καπιταλιστή. Έχει την προστασία του νόμου, όχι επειδή ο νόμος είναι άνισος, αλλά ακριβώς για τον αντίθετο λόγο. Εφ'όσον η εργασιακή δύναμη έχει μεταβληθεί σε εμπόρευμα, ο νόμος που κατοχυρώνει το δικαίωμα -ίσο για όλους- της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, επαρκεί για την κατοχύρωση της ιδιοποίησης προϊόντος αλλότριας εργασίας, αλλά και της επιβολής πάνω στους όρους εφαρμογής αυτής της εργασίας. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, παρουσιάζει την ιδιομορφία ότι η αναγκαία άσκηση βίας κατά το προτσές εργασίας (βία παρούσα σε κάθε εκμεταλλευτικό τρόπο παραγωγής), δεν αναιρεί την τυπική ελευθερία του εκμεταλλευόμενου και την νομική ισότητά του με τον εκμεταλλευτή. Η ανταλλαγή εργασιακής δύναμης και χρηματικού ισοδυνάμου της αξίας της, παράγει δικαιώματα ανάλογα κάθε εμπορευματικής ανταλλαγής. Αυτός είναι ένας σημαντικός λόγος για την αναγκαιότητα της παρουσίασης της απλής εμπορευματικής παραγωγής πριν από την καπιταλιστική.

Η δικαιακή ισότητα πίσω από την επίφαση της ουδετερότητας και της απρόσωπης αδιαφορίας, συνιστά νομιμοποίηση ταξικών διαχωρισμών. Δεν αποτελεί όμως ψευδές επιφαινόμενο. Έχει μια πραγματική υλική υπόσταση. Χαρακτηρίζεται όντως από αδιαφορία· είναι όντως απρόσωπη. Στον καπιταλισμό, τα πρόσωπα του δράματος δεν επιλέγονται από τον νόμο, αλλά από τις παραγωγικές σχέσεις. Η δικαιακή ισότητα, στηρίζεται σε κοινωνικές εξω-νομικές σχέσεις αφ'ενός· αφ'ετέρου, παρουσιάζει αυτές τις σχέσεις επιλεκτικά: η ισότητα του νόμου μεταφράζει την οικονομική ισότητα της σφαίρας κυκλοφορίας, αλλά αποσιωπά τον χώρο της παραγωγής, χώρο επίσης σύναψης κοινωνικών σχέσεων που δεν ανάγονται όμως σε σχέσεις ισότητας αλλά ούτε ανισότητας. Η ισότητα αυτή, λοιπόν, λαβαίνει τα χαρα-

./.

κτηριστικά ενός ιδεολογικού φαινομένου, παράλληλα με τις λειτουργίες της. Η ισότητα των ανταλλαγών, αποτελεί έτσι συγχρόνως και μια πρωτοβάθμια νομιμοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, μια νομιμοποίηση της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Η νομιμοποίηση αυτή περνάει μέσα από την εξατομίκευση που παράγει η ανταλλαγή και η οποία συνυπαρχει σε αντιφατική ενότητα με την ομαδοποίηση (μια πρωτοβάθμια ταξική συγκρότηση) που παράγει η παραγωγή. Η παραγωγή αναπαράγει τον αποκλεισμό από την ιδιοκτησία πάνω στο προϊόν της εργασίας τους, τους άμεσους παραγωγούς: τους ομογενοποιεί έτσι ως διακριτή κοινωνική ομάδα ως τάξη καθ'εαυτήν (an sich). Η ανταλλαγή όμως, δεν παύει να αντιμετωπίζει τον κάθε άμεσο παραγωγό ξεχωριστά όχι ως κάτοχο του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη: ως ιδιοκτήτη.

Η δικαιακή ισότητα, ως παράγωγο αυτών των ανταλλακτικών σχέσεων, δηλαδή παράγ της επιφάνειας των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, αντιμετωπίζει τους παραγωγούς αυτούς, ως άτομα, ως ιδιώτες, ως ιδιοκτήτες, κι όχι ως μέλη της τάξης των μή ιδιοκτητών. Το Δίκαιο, δεν βλέπει τάξεις,αλλά άτομα. Αυτό σημαίνει δύο πράγματα:

1) ότι η διάκριση σε κοινωνικές τάξεις, στον καπιταλισμό δεν είναι προϊόν του Δικαίου, και

2) ότι το Δίκαιο νομιμοποιεί και αναπαράγει την διακριση αποκρύπτοντάς την, αλλά με ένα τρόπο που του υπαγορεύεται από τις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής.

4. Η διαδικασία παραγωγής ως πεδίο κοινωνικών σχέσεων

Αφού υποτεθεί η εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης και η μετατροπή της εργασίας από ανεξάρτητη δραστηριότητα σε εξαρτημένη μισθωτή, το ζήτημα που τίθεται είναι σε τί αλλάζει το περιεχόμενο της εργασίας. Η μετατροπή της σε μισθωτή εργασία, είναι ασφαλώς μια αλλαγή της κοινωνικής μορφής της. Κατα πόσο η αλλαγή μορφής αυτής, συνεπιφέρει και αλλαγή του περιεχομένου της εργασίας;

./.

Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό ο Marx, κάνει πάλι ένα βήμα πίσω, όπως έκανε προηγουμένως και για την εργασιακή δύναμη. Προσπαθεί λοιπόν να ορίσει κατ'αρχήν την έννοια της εργασία στην αφηρημένη γενικότητά της με σκοπό κατόπιν να την εξετάσει κάτω από μια ιστορικά καθορισμένη μορφή της. Πώς ορίζει ο Marx, του κεφαλαίου την εργασία γενικά;

''Η εργασία είναι πρώτα ένα προτσές, ανάμεσα στον άνθρωπο και στην φύση, ένα προτσές όπου ο άνθρωπος με τη δική του πράξη μεσολαβεί, ρυθμίζει και ελέγχει την ανταλλαγή της ύλης ανάμεσα στον εαυτό του και τη φύση''. (K.Marx/ K.I., 188/192). (υπογρ. Σ.Δ.).

Το τονισμένο στοιχείο αυτού του ορισμού, είναι ακριβώς ο καθοριστικός ρόλος της ''διαμεσολαβούσας δραστηριότητας'' μέσα σ'αυτό το προτσές. Ο όρος ''διαμεσολαβούσα δραστηριότητα'' είναι κληρονομημένος από τον Hegel. Ο Marx δεν κρύβει αυτό το δάνειο και παραθέτει την σχετική περικοπή από την Λογική της ''Encyklopädie'': ''Το λογικό είναι τόσο πανούργο όσο και δυνατό. Η πανουργία συνίσταται γενικά στην διαμεσολαβούσα δραστηριότητά, που βάζοντας τα αντικείμενα να επενεργούν σύμφωνα με τη φύση τους το ένα πάνω στο άλλο καινα επεξεργάζονται το ένα το άλλο, χωρίς να αναμιγνύεται άμεσα σ'αυτό το προτσές, πραγματοποιεί ωστόσο μόνο το δικό του σκοπό''. (K. Marx/K.I., 190/194) (υπογρ. Σ.Δ.).

Αυτό που τονίζει ο Hegel, είναι η υποταγή της εργασιακής δραστηριότητας σ'έναν σκοπό που έχει θέσει το λογικό (Vernunft). Ο Marx το δέχεται αυτό, παραθέτοντας την γνωστή σύγκριση μεταξύ της καλύτερης μέλισσας και του χειρότερου αρχιτέκτονα (''πουέχει φτιάξει το κύτταρο στο κεφάλι του, προτού το φτιάξει στο κερί''). Ο άνθρωπος, λοιπόν για τον Marx, ενεργεί έλλογα και σκόπιμα πάνω στο αντικείμενο της εργασίας του, όμως όχι βάζοντας τα αντικείμενα νε επενεργούν σύμφωνα με τη φύση τους'', αλλά διαμορφώνοντας την ίδια την ''φύση''των πραγμάτων αυτών, μεταβάλλοντάς τα σε μέσα εργασίας και ρυθμίζοντας έτσι και τον σκόπιμο επίσης τρόπο επενέργειάς τους.

Ο Marx, ενσωματώνοντας την αντίληψη του Φραγκλίνου για τον άνθρωπο ως '' toolmaking animal'',στον ορισμού του Hegel, αφομοιώνει το στοιχείο της έλλογης και σκόπιμης διαμεσολαβούσας δραστηριότητας, αποκλείοντας συγχρόνως την ενδεχόμενη απόκλιση, που εμπεριείχε η χεγγελιανή διατύπωση, προς μια κατανόηση της εργασίας ως διανοητικής μόνο δραστηριότητας.

./.

Η έλλογη σκοποθεσία της εργασίας είναι που διευθετεί κατάλληλα τα μέσα εργασίας μέσα στο προτσές, ώστε το αντικείμενο εργασίας να μετασχηματισθεί σε χρήσιμο προϊόν, σε αξία χρήσης.
Μέσα στον σκοπό που προϋπάρχει του προτσές, έχει ήδη γίνει νοητή, η σύνδεση της αναγκης και της επιθυμητής αξίας χρήσης.
'' Ο εργάτης δεν πετυχαίνει μονάχα μιάν αλλαγή της μορφής του φυσικού, πραγματοποιεί ταυτόχρονα στο φυσικό στοιχείο το σκοπό του, έναν σκοπό που τον ξέρει, ένα σκοπό που καθορίζει ως νόμος τον τρόπο και το είδος της ενέργειάς του και που σ'αυτόν πρέπει να υποτάξει τη θέλησή του .''
(K. Marx/ K.I., 189/193), (υπογρ. Σ.Δ.).
Ο σκοπός λοιπόν, δεσμεύει την θέληση του άμεσου παραγωγού. Δεδομένου του σκοπού, κάθε κίνησή του μέσα στο προτσές εργασίας δεν μπορεί να είναι τυχαία ή αυθαίρετη· αντίθετα, υπάγεται σε μια πειθαρχία, απόρροια του σκοπού του ίδιου του παραγωγού.
Πρόκειται για μια ορθολογική αυτοπειθαρχία στον βαθμό που ο εμπνευστής του σκοπού και ο εκτελεστής της εργασίας συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο.
Αυτός ο ορισμός της εργασίας, είναι αφηρημένα γενικός και ισχύει ανεξάρτητα από την κοινωνική μορφή οργάνωσής της. Υπό οποιαδήποτε μορφή οργάνωσής της, η εργασία είναι πάντα έλλογη διαμεσολαβούσα δραστηριότητα μετασχηματισμού του αντικειμένου με την βοήθεια μέσων εργασίας και σκοπό την παραγωγή αξιών χρήσης.
Στον βαθμό που η παραγωγή αξιών χρήσης, λαβαίνει την μορφή παραγωγής ανταλλακτικών αξιών, η διαδικασία εργασίας, όπως την περιγράψαμε, είναι συγχρόνως και διαδικασία παραγωγής αξίας (Wertbildungsprozaß).

Η εργασία που καταβάλλεται κατά την διαδικασία εργασίας, αποκτά τότε διπλή υπόσταση: εκτός από συγκεκριμένη χρήσιμη εργασία είναι συγχρόνως και χρονικό τμήμα της κοινωνικής αφηρημένης εργασίας και μόνο στον βαθμό που δεν παραβιάζει τον κοινωνικά αναγνωρισμένο αναγκαίο χρόνο εργασίας για την παραγωγή της συγκεκριμένης αξίας χρήσης, μόνο σ'αυτό τον βαθμό αναγνωρίζεται ως αξιοπαραγωγός εργασία (Wertbildende Arbeit).
Τί μεταβολή επιφέρει στο προτσές εργασίας, η νέα αυτή διπλή υπόσταση της εργασίας; Κατ'αρχήν από την άποψη της σκόπιμης, έλλογης διαμεσολαβούσας δραστηριότητας, αυτή δεν αλλάζει ως προς το περιεχόμενό της. Μόνο που δίπλα στην επιβαλλόμενη πειθαρχία που υπαγορεύει ο σκοπός του

./.

χρήσιμου αποτελέσματος, λειτουργεί τώρα και η πειθαρχία που υπαγορεύει η παραγωγή αξίας, η φροντίδα δηλαδή συμμόρφωσης με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο. Επηρεάζεται έτσι, η εντατικότητα και η διάρκεια του εργασιακού προτσές, αλλά όχι το περιεχόμενό του.

Αν περάσουμε τώρα στην περίπτωση, όπου η κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας δεν είναι απλώς εμπορευματική, αλλά καπιταλιστική, τί αλλάζει στο περιεχόμενο της εργασιακής διαδικασίας;

Σε πρώτη φάση τίποτα. Γράφει ο Marx:

'' Η γενική φύση του προτσές της εργασίας, δεν αλλάζει φυσικά από το γεγονός, ότι ο εργάτης το εκτελεί για τον κεφαλαιοκράτη και όχι για τον εαυτό του. Μα και ο συγκεκριμένος τρόπους που φτιαχνουν υποδήματα ή κλώθουν κλωστή, δεν μπορεί να αλλάξει μονομιάς από το γεγονός ότι μπαίνει στη μέση ο κεφαλαιοκράτης. Ο κεφαλαιοκράτης, είναι αρχικά υποχρεωμένος να παρει την εργασιακή δύναμη, έτσι όπως τη βρίσκει στην αγορά, επομένως και την εργασία της, έτσι όπως αναπτύχθηκε σε μια περίοδο που δεν υπήρχαν ακόμα κεφαλαιοκράτες.'' (K.Marx/ K.I., 195/199), (υπογρ. Σ.Δ.)

Αυτή η υπαγωγή στο κεφάλαιο, των παραγωγικών δυνάμεων (εργασιακών και άλλων), έτσι όπως κληρονομήθηκαν από το παλιό καθεστώς, είναι μια τυπική μόνο υπαγωγή. Διαδικασίες επεξεργασίας και γνώσεις, δεξιότητες και τεχνικές δεν μετασχηματίζονται εσωτερικά, περιεχομενικά, αλλά οργανώνονται όπως έχουν, κάτω από μια νέα κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας: την μισθωτή εργασία.

Ωστόσο, και αυτή η τυπική μόνο υπαγωγή, επιφέρει από την αρχή, μια σημαντική αλλαγή όχι στο περιεχόμενο το ίδιο, αλλά στις συνθήκες της εργασιακής διαδικασίας.

Η αλλαγή έγκειται στο ότι η σκοποθεσία της εργασιακής διαδικασίας, δεν είναι πλέον έργο του αμέσου λειτουργού της. Ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής είναι εκείνος που ενσαρκώνει την έλλογη και σκόπιμη διάσταση της διαδικασίας. Εφ'όσον το παραγόμενο προϊόν είναι ιδιοκτησία δική του και όχι του άμεσου παραγωγού, αυτός επιφορτίζεται με την φροντίδα για τα αναγκαία χαρακτηριστικά της αξίας χρήσης και για την τήρηση των ορίων που θεΐει ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος.

''Η δύναμη αυτή, πρέπει να ξοδεύεται με το συνηθισμένο μέσο βαθμό μόχθου, με τον κοινωνικά συνηθισμένο βαθμό έντασης. Πάνω σ'αυτό, επαγρυπνεί ο

./.

κεφαλαιοκράτης, με την ίδια έγνοια που επαγρυπνεί για να μη σπαταληθεί χρόνος χωρίς εργασία. ΄Εχει αγοράσει την εργασιακή δύναμη για ορισμένο χρονικό διάστημα. Επιμένει να πάρει απ'αυτήν ό,τι του ανήκει . ΄΄ (K.Marx/ K.I., 206/210).

Η διπλή πειθαρχία που επιβάλλει ο διπλός χαρακτήρας της διαδικασίας, ως υλικής διαδικασίας εργασίας και συγχρόνως ως διαδικασίας δημιουργίας αξίας, δεν είναι πλέον ένας έλεγχος ιδίων δυνάμεων, μια αυτοπειθαρχία, αλλά ένας έλεγχος πάνω σε αλλότρια εργασιακή δύναμη.

Εδώ πραγματοποιείται κοινωνικά, ένας χωρισμός του έλλογου στοιχείου της διαμεσολαβούσας διαδικασίας από το υλικό σωματικό της στοιχείο. Τα δυό αυτά στοιχεία ενσαρκώνονται πλέον σε δυό διαφορετικά υποκείμενα, και η αναγκαία ενότητά τους εκδηλώνεται ως κοινωνική σχέση υπαγωγής του ενός υποκειμένου στην βούληση του άλλου. ΄Ομως, θα πρέπει να προσέξουμε ότι αυτή η βούληση δεν είναι ελεύθερη. ΄Οπως στην απλή εμπορευματική παραγωγή, έτσι και εδώ είναι καθορισμένη, είναι δεσμευμένη από τον σκοπό που τέθηκε, είναι διαμεσολαβημένη από έλλογες διαδικασίες προσαρμογής σε αναγκαιότητες που ορίζονται εξωτερικά ως προς την βούληση αυτή, δηλαδή κοινωνικά. Τώρα, οι κοινωνικοί περιορισμοί, προς τους οποίους οφείλει να συμμορφωθεί ο διευθύνων νούς της εργασιακής διαδικασίας εμφανίζονται εμπλουτισμένοι σε σχέση με εκείνους της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Στην καπιταλιστική παραγωγή, το κίνητρο της δέσμευσης σε μια διαδικασία μετασχηματισμού της ύλης, είναι το ΄΄κέρδος΄΄. Η παραγωγή ανταλλακτικών αξιών δεν εμφανίζεται ως αναγκαία διαμεσολάβηση για την απόκτηση αξιών χρήσης, αλλά ως αναγκαιότητα για την επαύξηση της κατεχόμενης αρχικής ανταλλακτικής αξίας. Αυτή η επιπλέον αξία δεν έχει άλλη πηγή από την μόνη πηγή καθε αξίας: την εργασία, η οποία εδώ, δεν είναι παρά εργασία αλλότριου υποκειμένου. Αν στην πρώτη περίπτωση (απλή εμπροευματική παραγωγή), προϋποτίθεται ένας κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας που καθιστά τις αναγκαίες αξίες χρήσης προσιτές μόνο με την διαμεσολάβηση των ανταλλακτικών αξιών, στην δεύτερη περίπτωση, (καπιταλιστική παραγωγή) μαζί με αυτόν τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, πολυδιασπά την κοινωνική παραγωγή σε άπειρα ΄΄ατομικά΄΄ εργασιακά προτσές, προϋποτίθεται και ενάς άλλος καταμερισμός εργασίας, ο οποίος διασπά το

./.

ίδιο το ''ατομικό'' εργασιακό προτσές: ο έλλογος σχεδιασμός και έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας συνιστά πλέον ο ίδιος, μια ιδιαίτερη εργασία, ξεχωριστή από εκείνη που συνίσταται στην υπαγμένη σ'αυτόν αναλωση εργασιακής δύναμης. Ο διαχωρισμός αυτός δεν συμπίπτει κατ'αναγκην ακριβώς με τον διαχωρισμό πνευματικής και χειρονακτικής εργασίας μέσα στο ίδιο προτσές. Το καθοριστικό κριτήριο δεν είναι η πνευματική ή χειρονακτική μορφή της εργασιακής ενέργειας, αλλά το αντικείμενό της: στην μιά περίπτωση, το αντικείμενο είναι η προς μετασχηματισμό πρώτη ύλη και στην άλλη περίπτωση, η ίδια η διαδικασία μετασχηματισμού της ύλης.
Ανεξάρτητα από το ζήτημα του παραγωγικού ή μή χαρακτηρήρα των δύο αυτών εργασιών, αυτό που επισημαίνουμε εδώ, είναι ο καταμερισμός τους σε δυό ξεχωριστές οικονομικές φιγούρες, διαχωρισμός που εκδηλώνεται ως σχέση εξουσίας μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Αυτός ο διαχωρισμός είναι συναφής με τον κεφαλοσκοπικό προσανατολισμό της παραγωγικής διαδικασίας. Η παραγόμενη εξία, αφ'ενός ανήκει στον ιδιοκτήτη της αρχικής αξίας, αφ'ετέρου είναι επαυξημένη. Η παραγωγική διδικασία δεν είναι πλέον μόνο διαδικασία εργασίας και διαδικασία δημιουργίας αξίας, αλλά διαδικασία εργασίας και διαδικασία δημιουργίας νέας επιπρόσθετης αξίας:διαδικασίας, δηλαδή αξιοποίησης. Αυτή η νέα αξία ωστόσο, μπορεί να πηγάζει (έστω κι αν την προϋποθέτει), από την ''εργασία επίβλεψης και ελέγχου'' ή από την τυχόν συμεμτοχή του ίδιου του ιδιοκτήτη στην διαδικασία μετασχηματισμού της ύλης. Ο καπιταλιστής δεν μπορεί να πλουτίσει, ''κλέβοντας'' αξία από τον εαυτό του. Η συμμετοχή του ίδιου στην παραγωγή δεν πρέπει κάν να μας απασχολεί, γιατί παύει αν είναι αναγκαία και παύει να υφίσταται μετά τα πρώτα του βήματα ως καπιταλιστή. Όσο για την εργασία επίβλεψης και ελέγχου, αυτή, σύμφωνα με όσα είπαμε, δεν έχει κάν αντικείμενο έξω από την διαδικασία της αλλότριας εργασίας.
Η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, έστω και τυπική, επιφέρει την αλλαγή αυτή στην διαδικασία εργασίας, αλλαγή που συνιστά την ειδοποιό διαφορά μεταξύ απλής και καπιταλιστικής μορφής της εμπρευματικής παραγωγής.
''Ως ενότητα του προτσές εργασίας και του προτσές δημιουργίας αξίας, (Wertbildungsprozeß), το προτσές της παραγωγής είναι προτσές παραγωγής εμπορευμάτων (Verwertungsprozeß) · ως ενότητα του προτσές εργασίας και του προτσές αξιοποίησης είναι κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγής, κεφαλαιοκρατική μορφή της εμπορευματικής παραγωγής .'' (K.Marx/ K.I., 207/211).

./.

Η λογική της αξιοποίησης είναι που δεσμεύει και καθορίζει την βούληση του καπιταλιστή. Η λογική αυτή, η αντικειμενική και απρόσωπη, καθοδηγεί την οργάνωση και τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Για να είναι η διαδικασία εργασίας, διαδικασία αξιοποίησης, θα πρέπει ο χρόνος εργασίας όχι μόνο να κυμαίνεται μέσα στα όρια που επιβάλλει ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος (απαίτηση της Wertbildung), αλλά να είναι και μεγαλύτερος από τον χρόνο εργασίας, τον αναγκαίο για την αναπλήρωση της αξίας της εργασιακής δύναμης (απαίτηση της Verwertung). Αν ο χρόνος εργασίας αφιερώνεται ολόκληρος στην τελευταία (δηλαδή παράγει μόνο το αξιακό της ισοδύναμο), δεν υπάρχει υπεραξία, δεν υπάρχει καπιταλιστικό κίνητρο παραγωγής.
Σ'αυτήν την περίπτωση, ο καπιταλιστής θα απασχολούσε εργάτες μόνο και μόνο για να τους πληρώνει με την αξία του προϊόντος που παρήγαν γι'αυτόν : Μόνο η επιμήκυνση του εργάσιμου χρόνου πέραν αυτού του σημείου, παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον καπιταλιστή.
'' Αν τώρα, συγκρίνουμε το προτσές δημιουργίας της αξίας, με το προτσές αξιοποίησης, θα δούμε ότι το προτσές αξιοποίησης δεν είναι παρά ένα προτσές δημιουργίας αξίας που έχει παραταθεί πέρα από ένα ορισμένο σημείο. Αν το τελευταίο, διαρκεί μόνο ως το σημείο που η πληρωμένη από το κεφάλαιο αξία της εργασιακής δύναμης αναπληρώνεται από ένα νέο ισοδύναμο, τότε είναι απλό προτσές δημιουργίας αξίας.'' (K.Marx/ K.I., 206/210). (υπογρ. Σ.Δ.)

Η αναγκαιότητα αυτής της ''παράτασης'' είναι μια ειδική καπιταλιστική αναγκαιότητα που επιπροστίθεται στην απαίτηση πειθαρχίας και ελέγχου, που υπαγορεύεται από την απλή Wertbildung, και στην οποία αναφερθήκαμε μέχρι τώρα. Η αλλότρια εργασιακή δύναμη, που τίθεται υπό την εξουσία του καπιταλιστή, πρέπει να χρησιμοποιηθεί απ'αυτόν με τέτοιο τρόπο, ώστε όχι μόνο να παράγει προϊόντα που να είναι αξίες, αλλά να παράγει τόση ποσότητα αξίας, που να επαρκεί για την πληρωμή της και να αφήνει κι ένα επιπλέον απλήρωτο μέρος ενσωματωμένο στο προϊόν.

Όσον αφορά την σχέση της εργασίας του καπιταλιστή με την παραγωγή της αξίας, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στις σκέψεις που κάνει ο Marx

./.

στον III τόμο του Κεφαλαίου, σχετικά με το τοκοφόρο κεφάλαιο.
''Ο τόκος παρασταίνει το κεφάλαιο, όχι σε άμεση αντίθεση προς την εργασία, αλλά αντίστροφα, χωρίς καμιά σχέση με την εργασία και σαν απλή σχέση ενός κεφαλαιοκράτη με έναν άλλον. Δηλαδή παρασταίνεται σαν ένας εξωτερικός και χωρίς σημασία για την σχέση του κεφαλαίου με την εργασία προορισμός.''
(K.Marx/ K.III, 482/395).

Το γεγονός ότι με το τοκοφόρο κεφάλαιο, η ιδιοκτησία του κεφαλαίου χωρίζεται από την παραγωγική λειτουργία του ως κεφάλαιο, οδηγεί σε μια διπλή μυστικοποίηση: α)ο τόκος παρουσιάζεται σαν μέρδος εντελώς ανεξάρτητο από κάθε σχέση προς την εργασία, β)το επιχειρηματικό μέρδος (Unternehmergewinn) που συνδέεται με την λειτουργία του κεφαλαίου, παρουσιάζεται σαν παραγόμενο από την εργασία του ίδιου του καπιταλιστή του εκπρόσωπου του λειτουργούντος κεφαλαίου (fungierende Kapital).
Και πραγματικά, ο επιχειρηματίας καπιταλιστής, σε αντίθεση με τον δανειστή ιδιοκτήτη χρηματικού κεφαλαίου, εργάζεται, είναι (τουλάχιστον στα πρώτα βήματα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής), ο λειτουργός της εργασίας της εποπτείας (Aufsichtarbeit). ''Επειδή ο αλλοτριωμένος χαρακτήρας του κεφαλαίου, η αντίθεση προς την εργασία μετατίθεται πέρα από το πραγματικό προτσές της εκμετάλλευσης, συγκεκριμένα μετατίθεται στο τοκοφόρο κεφάλαιο αυτό το ίδιο το προτσές της εκμετάλλευσης, εμφανίζεται σαν απλό προτσές εργασίας, στο οποίο ο ενεργός καπιταλιστής (der fungierende Kapitalist) κάνει μόνο διαφορετική εργασία από την εργασία που κάνει ο εργάτης.''
(K.Marx/ K.III, 483/396).
Από την άποψη του υλικού προτσές εργασίας, η εποπτική εργασία, διαφέρει από την εργασία του εργάτη μόνο ως προς το περιεχόμενό της, ως προς την συγκεκριμένη της οφελιμότητα. Μόνο, στην βάση της μαρξικής διάκρισης προτσές αξιοποίησης και προτσές εργασίας, γίνεται κατανοητή η διαφορά ως προς την κοινωνική μορφή, των δύο εργασιών.
Το ότι ο ενεργός καπιταλιστής, εμφανίζεται σαν εργαζόμενος, έχει ως άμεση συνέπεια, η υπεραξία που καρπώνεται να παρουσιάζεται αντίστοιχα σαν αμοιβή της εργασίας του, σαν μισθός εποπτείας (Aufsichtlohn).

./.

Έτσι, επικαλύπτεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της υπεραξίας, ως αξίας που παράγεται, όχι από ίδια εργασία, αλλά από αλλότρια απλήρωτη εργασία. ΄΄Οι ιδιαίτερες λειτουργίες που έχει να εκπληρώσει ο καπιταλιστής ως καπιταλιστής και που ακριβώς έχει χρέος να τις εκπληρώσει σε διάκριση από τους εργάτες και σε αντίθεση προς αυτούς, παρασταίνονται σαν απλές λειτουργίες εργασίας. (Arbeitsfunktionen).΄΄(K.Marx/ibid).

Αυτές οι λειτουργίες εργασίας, διακρίνονται από τις υπόλοιπες εργασίες του παραγωγικού προτσές μόνο λόγω του περιεχομένου τους, που τις θέτει ιεραρχικά ανώτερες μέσα στην διαδικασία. Επειδή όμως, αυτή η ιεράρχηση της παραγωγής διαδικασίας δεν είναι ειδικό χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αλλά γενικό χαρακτηριστικό κάθε τρόπου παραγωγής που στηρίζεται στην συνεργασία, αυτή η διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο , αποκρύπτει τον ειδικό χαρακτήρα της καπιταλιστικής σχέσης:
Αν ΄΄η εργασία του εκμεταλλευτή, (Arbeit des Exploitierens) είναι εξίσου εργασία, όπως η εκμεταλλευόμενη εργασία , (exploitierte Arbeit) ΄΄(ibid), τότε η έννοια της υπεραξίας παύσει να υφίσταται και μεταβάλλεται σε μισθό για την εργσία του εκμεταλλευτή, μεταβάλλεται στο αντίθετο της υπεραξίας: σε ισοδύναμο για εργασία.
Μια τέτοια απόκρυψη της υπεραξίας, στηρίζεται σε μια αντίληψη που εξαρτά τον μισθό της εργασίας από το συγκεκριμένο περιεχόμενο της εργασίας και όχι από την αξία της εργασιακής δύναμης. Ο επιχειρηματίας καπιταλιστής, είναι πράγματι εργαζόμενος σε σχέση με τον καπιταλιστή του χρήματος, όμως η εργασία του συνίσταται στην εκμετάλλευση αλλότριας εργασίας: ΄΄Ο μισθός που διεκδικεί και που εισπράττει γι'αυτή την εργασία, είναι ακριβώς ίσος με την ιδιοποιημένη ποσότητα ξένης εργασίας και εξαρτιέται άμεσα, εφ'όσον υποβάλλεται στον απαραίτητο κόπο να εκμεταλλεύεται ξένη εργασία, από τον βαθμό εκμετάλλευσης αυτής της εργασίας, όχι όμως από τον βαθμό του κόπου που του στοιχίζει αυτή η εκμετάλλευση, τον οποίο κόπο μπορεί έναντι μέτριας πληρωμής να τον φορτώσει σε ένα διευθυντή.΄΄ (K.Marx/ K.III., 489/401) , (υπογρ. Σ.Δ.). Ακριβώς όταν το κεφάλαιο φτάσει στο επίπεδο ανάπτυξης, που επιτρέπει στον καπιταλιστή επιχειρηματία να αναθέσει τις αναγκαίες ΄΄λειτουργίες εργασίας΄΄ σ'έναν μισθωτό διευθυντή,

./.

τότε αποδεσμεύεται πραγματικά ο ίδιος από καθε εργασία και τότε χάνεται η επίφαση του κέρδους σαν αμοιβής εργασίας. Όταν η διεύθυνση, γίνει μια ξεχωριστή εργασία -αποτέλεσμα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας- τότε πλέον και το επιχειρηματικό κέρδος, όπως και ο τόκος παρουσιάζεται ως προϊόν όχι προσωπικής εργασίας, αλλά ιδιοκτησίας κεφαλαίου.
Τότε ολοκληρώνεται πραγματικά ''ο διαχωρισμός της ιδιοκτησίας από την εργασία'', αφού και αυτή η εργασία εποπτείας διαχωρίζεται εντελώς πλέον από την ιδιοκτησία του κεφαλαίου.

Το σημείο που τονίζουμε εδώ δεν είναι η κάλυψη της ιδιοποίηση του προϊόντος πίσω από τις σχέσεις ανταλλαγής ισοδυνάμων, αλλά η αλλαγή του περιεχομένου της έννοιας Εργασία, που επιφέρει η υπαγωγή της στο κεφάλαιο, αυτός ο νέος προσδιορισμός της κοινωνικής της μορφής.
Η εργασία πλέον καθίσταται ελεγχόμενη, ετεροκαθοριζόμενη διαδικασία, από μόνο το γεγονός της υπαγωγής της στην μισθιακή μορφή. Ωστόσο, η υπαγωγή της αυτή, δεν συνεπάγεται τον αυτόματο μετασχηματισμό της ίδιας, ως υλικής διαδικασίας.
Οι εργασιακές δυνάμεις υποτάσσονται στην λογική της αξιοποίησης, χωρίς να αλλάζουν, σε πρώτη φάση, οι πρότερες ιδιότητές τους. Η υπεραξία που αποσπάται μέσα από αυτή την τυπική μόνο υπαγωγή, ονομάζεται από τον Marx ''απόλυτη υπεραξία''.

5. Τα ιστορικά όρια της εργάσιμης ημέρας.

Κατ'αρχήν, ο μοναδικός τρόπος αύξησης της υπεραξίας, με δεδομένη την αξία της εργασιακής δύναμης, είναι η αύξηση του χρόνου υπερ εργασίας, είτε με την επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας, είτε με την εντατικοποίησή της εργασίας.
Σε τί είδους περιορισμούς υπόκειται αυτή η τάση;
Κατ'αρχήν περιορίζεται από δυό παράγοντες:
α) τα ''φυσικά'' όρια της εργασιακής δύναμης και β) από πολιτισμικής τάξης φραγμούς.

./.

''Ο εργάτης χρειάζεται χρόνο για να ικανοποιεί πνευματικές και κοινωνικές ανάγκες, που η έκταση και ο αριθμός τους καθορίζονται από την γενική κατάσταση του πολιτισμού. Γι'αυτό, οι διακυμάνσεις της εργάσιμης ημέρας κινούνται μέσα σε φυσικά και κοινωνικά όρια. Και τα δυό όρια όμως, είναι πολύ ελαστικά και επιτρέπουν τις μεγαλύτερες διακυμάνσεις''. (K.Marx/K.III, 241/246). Αυτά τα δυό όρια, όμως, εκφράζουν απλώς αναγκες της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης· δεν συνιστούν άμεσα κανένα πραγματικό περιορισμό πάνω στον εργάσιμο χρόνο, παρά μόνο αν τεθούν ως απαίτηση των ίδιων των άμεσων παραγωγών. Ο καπιταλιστής, επικαλούμενος τον νόμο της ανταλλαγής των εμπορευμάτων (K.Marx/ K.III., 242/247) καταβάλλει κάθε προσπάθεια να υπερβεί κάθε όριο στην χρήση του εμπορεύματος που αγόρασε. Και δεν συναντά μπροστά του κατ'αρχήν, κανένα εμπόδιο στο σκοπό αυτό: το αστικό δίκαιο δεν τον περιορίζει στην κατανάλωση δικού του εμπορεύματος. Αντίθετα, κατοχυρώνει την ελευθερία του, όσον αφορά τους όρους κατανάλωσης της αξίας χρήσης του.

Το μόνο εμπόδιο μπορεί να τεθεί από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του εμπορεύματος αυτού. Μόνο, στον βαθμό που ο εργάτης ο ίδιος προβάλλει ενεργό αντίσταση κινούμενος από τα δυό όρια που βαραίνουν πάνω στην αναγκαιότητα της δικής του αναπαραγωγής, μόνο στον βαθμό αυτό, τα όρια αυτά είναι δυνατόν να καταστούν πραγματικά όρια της εργάσιμης ημέρας. Όμως, οι όροι αυτοί (ο φυσικός και ο ηθικός) συνιστούν στοιχεία της αξίας της εργασιακής δύναμης. Αν δεν αναγνωρίζονται ως περιορισμοί της εργάσιμης ημέρας παρά μόνο μέσα από την πάλη των εργατών, αυτό σημαίνει ότι μόνο μέσα από την τελευταία, αναγνωρίζεται στην αγορά η αξία της εργασιακής δύναμης. Ο Marx βάζει στο στόμα ενός ιδεατού εργάτη που θέτει αυτή την απαίτηση, την εξής φράση: ''Ζητώ την κανονική εργάσιμη ημέρα, γιατί, όπως και κάθε άλλος πωλητής, ζητών την αξία του εμπορεύματός μου''.(K.Marx/ K.III, 243/249), (υπογρ. Σ.Δ.). Και για να δείξει ότι η φράση αυτή δεν είναι καθόλου ιδεατή συμπληρώνει σε υποσημείωση ότι κατά την διάρκεια της μεγάλης απεργίας των οικοδόμων του Λονδίνου το 1860-1861, για τον περιορισμό της εργάσιμης ημέρας, οι εργατικές επιτροπές στήριξαν πράγματι τα αιτήματά τους, στην βάση μιας τέτοιας επιχειρηματολογίας. (ibid).

Εδώ, τίθεται ένα σημαντικό θεωρητικό ζήτημα: Ο καπιταλιστής επικαλείται τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιότητά του, ως αγοραστή του εμπορεύματος ''εργασιακή δύναμη'' για να την χρησιμοποιήσει χωρίς περιορισμό.

./.

Ο εργάτης επικαλείται τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιότητά του ως πωλητή του ίδιου εμπορεύματος για να θέσει περιορισμούς σ'αυτή τη χρήση. Από τον χρόνο της χρήσης αυτής εξαρτάται η πληρωμή ή όχι της αξίας της εργασιακής δύναμής του, του εμπορεύαμτος που εκποιεί. Και οι δυό επικαλούνται την λειτουργία του νόμου της ανταλλαγής ισοδύναμων αξιών. Όμως, αυτός ο νόμος από μόνος του δεν μπορεί να ρυθμίσει το αποτέλεσμα της διαμάχης. Ο ίδιος οικονομικός νόμος που αποδίδει ελευθερία στον χρήστη, αποδίδει και την δικαιωματική απαίτηση της ισοδύναμης αξίας στον πωλητή. Πρόκειται για δυό όψεις του ίδιου νομίσματος: της απόλυτης, ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Ο οικονομικός νόμος, αυτός είναι που δεσμεύει και τον κρατικό νόμο να μην παρέμβει στον χώρο χρήσης των αγοραζομένων εμπορευμάτων. Ο χώρος αυτός, αναγνωρίζεται ως ιδιωτικός. Ορίζεται οικονομικά, ως σχέση του καταναλωτή προς την ιδιοποιημένη αξία χρήσης. Σχέση ανθρώπου προς πράγμα. Δεν ισχύει το ίδιο και για την χρήση της εργασιακής δύναμης. Όπως, έχουμε ήδη τονίσει ο χώρος της παραγωγής -που είναι ο χωρός κατανάλωσης της εργασιακής δύναμης- από την στιγμή που ο άμεσος παραγωγός και ο ιδιοκτήτης των μεσών παραγωγής κατανέμονται σε χωριστά υποκείμενα, παύει ουσιαστικά να αποτελεί ιδιωτικό χώρο. Ο νόμος της ανταλλαγής όμως, τον αναγνωρίζει ως χώρο ιδιωτικό. Παρουσιάζει την σχέση μεταξύ ανθρώπων σαν σχέση μεταξύ πραγμάτων. Εδώ παρουσιάζεται μιά ριζική αναντιστοιχία σε σχέση με κάθε άλλο εμπόρευμα. Ο τρόπος που ο Marx κατανοεί την αναντιστοιχία αυτή, τον διαφοροποιεί ριζικά από κάθε οικονομολόγο, από κάθε οικονομιστική αντίληψη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής: ''Βλέπουμε πως αν παραβλέψουμε τα τελείως ελαστικά όρια της εργάσιμης ημέρας, η ίδια η φύση της ανταλλαγής εμπορευμάτων δεν βάζει καθόλου όρια στην εργάσιμη ημέρα, επομένως και στην υπερεργασία''. (K.Marx/K.III.,244/249), (υπογρ. Σ.Δ.). Εδώ ο Marx, δεν κάνει τίποτα άλλο από το να επισημαίνει ότι αυτό που ρυθμίζεται οικονομικά για όλα τα εμπορεύματα δηλαδή η ανταλλαγή τους σύμφωνα με την αξία τους, δεν μπορεί να ρυθμισθεί με τον ίδιο τρόπο όσον αφορά την αγοραπωλησία του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη. Η πραγματική αναντιστοιχία της ανταλλαγής αυτής, με όλες τις άλλες ανταλλαγές εκδηλώνεται ως αντιφατικότητα του ίδιου του οικονομικού νόμου των ανταλλαγών όσον αφορά την κανονική διεξαγωγή της. ''Κανονική'' εδώ, σημαίνει ανταλλαγή ισοδύναμων αξιών.

Ο κρατικός τώρα νόμος, που αναγνωρίζει δικαιώματα και ορίζει υποχρεώσεις στην βάση της ανταλλαγής ισοδυνάμων, αδυνατεί να αποφανθεί a priori ποιό

./.

δικαίωμα είναι ισχυρότερο: το δικαίωμα της απόλυτης ελευθερίας στην χρήση, ή το δικαίωμα είσπραξης της αξίας;
Επειδή ο νόμος αυτός πλαισιώνει και δεν υποκαθιστά τον οικονομικό νόμο, δεν μπορεί παρά να θεωρεί αδιάσπαστα και ισοδύναμα τα δικαιώματα που απορρέουν από δυό αναπόσπαστες όψεις του ίδιου οικονομικού νόμου.
Ο νόμος του κράτους που προστατεύει, την ιδιωτική ιδιοκτησία δεν μπορεί να υποκαταστήσει τον οικονομικό νόμο σ'αυτή την λειτουργία του, χωρίς να τον αναιρέσει συνολικά. Συνεχίζει ο Marx: ΄΄ Ο κεφαλαιοκράτης επωφελείται από τ δικαίωμά του ως αγοραστής, όταν προσπαθεί να μεγαλώσει όσο γίνεται την εργάσιμη ημερα, και άν είναι δυνατό, να κάνει την μία εργάσιμη ημέρα δυό. Από την άλλη μεριά, η ειδική φύση του εμπορεύματος που πωλήθηκε περικλείει ένα όριο στην κατανάλωσή του από τον αγοραστή και ο εργάτης επωφελείται από το δικαίωμά του ως πωλητής όταν προσπαθεί να περιορίσει την εργάσιμη ημέρα σ' ένα καθοισμένο κανονικό μέγεθος΄΄. (ibid).
Η σύγκρουση των δικαιωμάτων απορρέει από την απαίτηση εφαρμογής του νόμου της αξίας. Όμως, ο τελευταίος είναι πηγή και των δύο δικαιωμάτων. Η αντίθεση γίνεται έτσι δική του εσωτερική αντίφαση. Ως τέτοια, οι δικοί του εσωτερικοί όροι αδυνατούν αν την λύσουν: την αναπαράγουν μόνο.
Ο Marx βλέπει την λύση της μόνο στην προσφυγή σε μία εξωτερικότητα σε σχέση με αυτούς τους εσωτερικούς όρους. ΄΄Επομένως έχουμε εδώ μιάν αντινομία, δίκαιο ενάντια σε δίκαιο, και τα δυό εξίσου κατοχυρωμένα από τον νόμο της της ανταλλαγής εμπορευμάτων. Και ανάμεσα σε δυό ίσια δίκαια αποφασίζει η βία ΄΄. (ibid).

Ο Marx, κάνει μια μεγάλη ιστορική παρένβαση -ολόκληρο το 8ο κεφάλαιο του 1ου τόμου του ΄΄Κεφαλαίου΄΄-για να περιγράψει τις μορφές που πήρε αυτή ακριβώς η βία στην Αγγλία του 19ου αιώνα. Η παρένβαση αυτή, με αντικείμενο την πάλη για τον καθορισμό των ορίων της εργάσιμης ημέρας, κρίθηκε από τον Marx αναγκαία για την κατανόηση της τυπικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Η παρένβαση αυτή, μοιάζει με την άλλη σημαντική παρένβαση για την πρωταρχική συσσώρευση. Αναφέρονται σε ιστορικές περιόδους, όπου η εργασία υπάγεται μόνο τυπικά στο κεφάλαιο. Και στα δυό τμήματα, περιγράφονται διαδικασίες βίαιες, εξωοικονομικές μορφές υποταγής της εργασίας και κρατικές παρεμβάσει και ρυθμίσεις. Η παρένβαση αυτή (που άλλωστε κι κείνη του 24ου κεφαλαίου), δεν είναι μια ιστορική εικονογράφιση της θεωρίας. Προκύπτει ως ανάγκη από τα ίδια τα όρια της τυπικής ανάλυσης.

./.

Η τυπική ανάλυση εγγίζει τα όριά της, όταν φτάνει στο ζήτημα του καθορισμού της εργάσιμης ημέρας.

Η τυπική ανάλυση εξήγησε τον νόμο της ανταλλαγής ισοδυνάμων, υπαινίχθηκε τις αντίστοιχες δικαιακές ρυθμίσεις, παρουσίασε την ανταλλαγή της εργασιακής δύναμης με χρήμα, ως εφαρμογή της ανταλλαγής ισοδυνάμων,(*) ανέλυσε τον αναγκαίο χωρισμό της εργασιακής διαδικασίας σε χρόνο αναγκαίο για την αναπαραγωγή της αξίας της εργασιακής δύναμης και σε χρόνο αναγκαίο για την δημιουργία νέας αξίας.

Εξήγησε ακόμα, ότι ο χωρισμός αυτός,σε χρόνο αναγκαίας εργασίας και σε χρόνο αναγκαίας υπερεργασίας, σε αντίθεση με άλλες μορφές παραγωγής, στην καπιταλιστική μορφή δεν είναι διαφανής. Και τα δυό στοιχεία: η αναγκαία εργασία και η υπερεργασία είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένα σε ένα και το αυτό προτσές αξιοποίησης. Δεν είναι δυό διακριτές, διαφορετικές διαδικασίες, αλλά δυό όψεις της ίδιας διαδικασίας.

Υπό την προϋπόθεση πάντα, ότι η εργασιακή δύναμη αμοίβεται στην αξία της, όσο περισσότερο διαρκεί η εργασιακή διαδικασία, τόσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος υπερεργασίας. Όμως ποιά είναι τα όρια του αναγκαίου χρόνου και του χρόνου υπερεργασίας,αυτό δεν μπορεί να το προσδιορίσει η τυπική ανάλυση.

(*) Υπό την τυπική βέβαια προϋπόθεση, ότι ο μισθός ισούται με την αξία της της εργασιακής δύναμης. Ο Marx δεν κουράζεται να υπενθυμίζει αυτή την προϋπόθεση όχι ως πραγματικά, αλλά ως αναλυτικά αναγκαία για την θεωρία του της υπεραξίας. Το 8ο κεφάλαιο αρχίζει με την φράση: ''Ξεκινήσαμε από την προϋπόθεση ότι η εργασιακή δύναμη αγοράζεται και πωλείται στην αξία της''. (K.Marx/ K.III., 240/245). Επίσης, στις σημειώσεις για Wagner, τονίζει:

''(...) ξεκινάω π.χ. από έναν καθορισμό της αξίας της εργασιακής δύναμης, όπου αυτή πληρώνεται πραγματικά στην αξία της, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα (was tatsächlich nicht der Fall ist)".

''Randglossen zur Wagner's...''(MEW 19, 360).

./.

Τη σχέση αυτή που ονομάζει ποσοστό υπεραξίας ή ποσοστό εκμετάλλευσης, το μέγεθός της είναι αδύνατον να προσδιορισθεί a priori. Εδώ ορθώνονται τα όρια της εμπορευματικής ανάλυσης της εργασιακής δύναμης. Εδώ σταματά η ομολογία της με τα υπόλοιπα εμπορεύματα. Σε κανένα άλλο εμπόρευμα δεν συμβαίνει η ανάλωση της αξίας χρήσης τους να έρχεται σε σύγκρουση με την αναπλήρωση της αξίας του, να συγκρούεται το δικαίωμα του αγοραστή πάνω στην χρήση του με το δικαίωμα του πωλητή πάνω στην αξία του. Η αντιπαράθεσή τους γίνεται στο πεδίο των αξιών· η σχέση τους είναι σχέση ιδιοκτητών αξίας. Ο χώρος της κατανάλωσης είναι έξω από τη σχέση τους. Εδώ όμως, που η αξία χρήσης του εμπορεύματος είναι η αξιοπαραγωγός ζωντανή εργασία, η κατανάλωσή του, η παραγωγική κατανάλωση δεν είναι καθόλου αδιάφορη για τον πωλητή. Η αναπλήρωση της δικής του αξίας εξαρτάται από τους όρους αυτής της κατανάλωσης. Το θεωρητικό πρόβλημα που ανακύπτει είναι ξένο προς στην απλή εμπορευματική ανάλυση.
Ούτε η εμπορευματική παραγωγή, ούτε τα νομικά δικαιώματα που απορρέουν από αυτή, είναι σε θέση αν το λύσουν πρακτικά, ούτε η θεωρητική ανάλυση του εμπορεύματος αν το θεωρητικοποιήσει με τα δικά της μόνο αναλυτικά εργαλεία.

Στο σημείο αυτό, όμως, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή:
το γεγονός ότι ο ιστορικός καθορισμός των ορίων μεταξύ αναγκαίου χρόνου εργασίας και υπερεργασίας, ωθεί την ανάλυση πέραν των περιορισμών του επιπέδου αφαίρεσης, δεν σημαίνει αναίρεση των προτάσεων που διατυπώθηκαν σ' αυτό το επίπεδο.

Η ιδιομορφία του έμπορεύματος εργασιακή δύναμη δεν αναιρεί τα ''κεκτημένα'' της ανάλυσης της εμπορευματικής παραγωγής και κυκλοφορίας. Η ανάλυση αυτή, ανέδειξε την εμπορευματική μορφή, ως γενική κοινωνική μορφή των προϊόντων της ανθρώπινης εργασίας - κατ'επέκταση: γενική μορφή του κοινωνικού δεσμού της εργασίας- σε μιά κοινωνία εμπορευματοϊδιοκτητών.
Η συνοχή μιας τέτοιας κοινωνίας, ρυθμίζεται κατ'αρχήν, από τον νόμο της αξίας

Αυτό σημαίνει, ότι οι σχέσεις μεταξύ ανταλλασσόμενων εμπορευματοκατόχωνδεν συνάπτονται ούτε καθορίζονται αυθαίρετα, αλλά σύμφωνα με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασία που χρειάζεται για την παραγωγή των εμπορευμάτων.

./.

Αυτός ο αξιακός καθορισμός δεν σημαίνει ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν αποκλίσεις, παραβιάσεις, ή αυθαιρεσίες, αλλά ότι, παρ'όλα αυτά τα φαινόμενα, που επηρεάζουν τις χρηματικές εκφράσεις της αξίας, οι τελευταίες τείνουν να κυμαίνονται γύρω από έναν άξονα που δεν είναι άλλος από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, έστω κι αν δεν συμπέσουν ποτέ πραγματικά με αυτόν.
Μια πραγματική απόκλιση της τιμής από τον αξιακό καθορισμό της, είτε αυτή οφείλεται στην σχέση προσφοράς-ζήτησης, είτε σε έκτακτες εξωοικονομικές συνθήκες, δεν αναιρεί την θεωρητική θεμελίωση του νόμου της αξίας, ως κατ'αρχήν ρυθμιστικού της συνοχής μιας εμπορευματικής κοινωνίας. Και τούτο, γιατί ο συνεκτικός ιστός μιας τέτοιας κοινωνίας, που υφαίνεται στη βάση των ανταλλακτικών σχέσεων, θα οδηγείτο στην αποσύνθεση, αν ο κανόνας των σχέσεων αυτών, ήταν η αυθαιρεσία. Ανταλλαγή μή ισοδυνάμων, είναι δυνατή, βάσει αυσχετισμών δύναμης, αλλά μια τέτοια ανταλλαγή -ακόμα κι αν αποτελεί καθημερινή πραγματικότητα- δεν μπορεί να αποτελέσει καθ'εαυτήν ρυθμιστικό κανόνα κοινωνικής συνοχής, δηλαδή δεν εξασφαλίζει τους κοινωνικούς όρους αναπαραγωγής μιας κοινωνίας, όπου όλοι οι άλλοι κοινωνικοί δεσμοί πλην της ανταλλαγής, έχουν ήδη αποσυντεθεί.

Ο κανόνας, λοιπόν, διατυπώνεται αφηρημένα στο αναλυτικό επίπεδο, αλλά η πραγματική του ισχύς δεν είναι ορατή, παρά μέσω αποκλίσεων και παραβιάσεων. Παραβίαση και απόκλιση, δεν μπορούν να ορισθούν παρά μόνον αν υποτεθεί κανόνας. Πάνω στο ζήτημα της αναγνώρισης του κανόνα, αρθρώνεται, όπως είδαμε η δικαιακή διάσταση της ανταλλακτικής σχέσης: η τελευταία εμφανίζεται ως σύμβαση, ως σύμπτωση ελεύθερων και ανεξάρτητων βουλήσεων. Η σύμβαση είναι η δικαιακή μορφή της σχέσης μεταξύ προσώπων - κατόχων εμπορευμάτων: είναι η δικαιακή διάσταση της εμπορευματικής μορφής.

Στην περίπτωση του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη υφίσταται, βέβαια, η ιδιομορφία ότι το εν λόγω εμπόρευμα δεν είναι προϊόν διαδικασίας παραγωγής. Αυτό όμως, δεν αναιρεί την ισχύ του αξιακού καθορισμού και σε αυτή την περίπτωση - δηλαδή: την γενική ρυθμιστική επάρκεια του νόμου της αξίας σε μια κοινωνία γενικευμένης εμπορευματικής (δηλαδή καπιταλιστικής), παραγωγής.

./.

Γιατί όταν λέμε ότι η εργασιακή δύναμη είναι εμπόρευμα, δεν εννοούμε ότι παράγεται πραγματικά όπως κάθε άλλο εμπόρευμα. Εννοούμε, ότι ανταλλασσόμενο έναντι χρήματος, λαβαίνει την κοινωνική μορφή, που λαβαίνουν όλα τα προϊόντα ανθρώπινης εργασίας -έστω κι αν το ίδιο δεν είναι τέτοιο- δηλαδή την εμπορευματική μορφή.
Αυτό σημαίνει ότι η εργασιακή δύναμη ανταλλάσσεται ως εμπόρευμα, δηλαδή με τους όρους και σύμφωνα με τον κοινωνικό κανόνα που ανταλλάσσονται τα εμπορεύματα: όχι αυθαίρετα, τυχαία ή βίαια, αλλά ανάλογα με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που απαιτεί η αναπαραγωγή τους.

Το ότι η εργασιακή δύναμη δεν είναι προϊόν διαδικασίας παραγωγής, δεν αναιρεί το θεμελιώδες γεγονός ότι η αναπαραγωγή της -εφ'όσον έχει ιστορικά συντελεσθεί ο διαχωρισμός των άμεσων παραγωγών από τους αντικειμενικούς όρους της παραγωγής, που σημαίνει και αποκλεισμό τους από την αδιαμεσολαβητη πρόσβαση σε μέσα συντήρησης -απαιτεί την καταβολή ενός χρηματικού ισοδυνάμου, κοστίζει δηλαδή μια ποσότητα ανθρώπινης εργασίας: ενός κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης.

Το γεγονός ότι ο καθορισμός αυτού του αναγκαίου χρόνου, πραγματοποιείται ιστορικά μεσω μιάς διαδικασίας κοινωνικού ανταγωνισμού, που σηματοδοτείται από αποκλίσεις, παραβιάσεις, πράξεις βίας, δεν αναιρεί τον αξιακό καθορισμό της ανταλλακτικής σχέσης, περισσότερο απ'όσο αναιρείται από το πραγματικό γεγονός του ανταγωνισμού, αποκλίσεων κ.τ.λ., μέσω των οποίων πραγματοποιείται ιστορικά και η ανταλλαγή όλων των άλλων εμπορευμάτων (βλέπε πιο πάνω).

Ωστόσο το γεγονός της ιδιαιτερότητας του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη (δεν παράγεται και δεν διαχωρίζεται από την φυσική υπόσταση του φορέα ιδιοκτήτη του) αν και δεν αναιρεί την κοινωνική ισχύ του αξιακού καθορισμού, δεν περνά δίχως άλλες συνέπειες: αντίθετα το γεγονός αυτό συνιστά την ειδοποιό διαφορά του επιπέδου αφαίρεσης της καπιταλιστικής σε σχέση με την απλή εμπορευματική παραγωγή.
Η κοινωνική διεργασία του ανταγωνισμού που διαμεσολαβεί τον ιστορικό καθορισμό των ορίων του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, είναι εντελώς διαφορετικής ποιότητας από εκείνη που διαμεσολαβεί τον αντίστοιχο καθορισμό όσον αφορά τα υπόλοιπα εμπορεύματα:

./.

δεν πρόκειται για ανταγωνισμό μεταξύ εμπροευματοκατόχων, που είναι όλοι ιδιοκτήτες και των αντικειμενικών όρων παραγωγής των εμπορευμάτων τους, αλλά για ανταγωνισμό μεταξύ εμπορευματοϊδιοκτητών μεν, εκ των οποίων όμως, ένα μέρος εμπορεύεται μόνο την ικανότητά του προς εργασία, ακριβώς επειδή είναι αποκλεισμένο από τους αντικειμενικούς όρους που θα επέτρεπαν σ'αυτήν την ικανότητα να αποκρυσταλλωθεί σε προϊόν, δηλαδή σε εμπράγματη ιδιοκτησία του. Αντιπαραθέτει, δηλαδή αυτός ο ανταγωνισμός ιδιοκτήτες και μή ιδιοκτήτες αντικειμενικών όρων εργασίας.

Αυτός ο ανταγωνισμός φέρει το στίγμα ενός ταξικού διαχωρισμού. Το νέο αυτό στοιχείο εισάγει η ανάλυση της ειδικά καπιταλιστικής μορφής.

Όμως το νέο αυτό στοιχείο δεν διαταράσσει την συνοχή της θεωρίας, αλλά αναπαράγει τις γενικές της προτάσεις, σ'ένα επίπεδο αφαίρεσης πλουσιώτερο σε προσδιορισμούς.
Αυτό σημαίνει ότι ο κοινωνικός -ταξικός πλέον- ανταγωνισμός διεξάγεται στην βάση του πεδίου των αξιακών σχέσεων: δεν καθορίζει αυθαίρετα την σχέση ανταλλαγής, αλλά την πραγματοποιεί μέσα από αποκλίσεις και διακυμάνσεις με άξονα τον αξιακό-εργασιακό καθορισμό.
Έτσι, ο ανταγωνισμός αυτός, αντικειμενοποιείται κατ'αναγκη σε εμπορευματική μορφή, χωρίς να παύει ωστόσο να απειλεί συνεχώς την αντικειμενοποίηση αυτή και τον εγκλωβισμό της σε σχέση δύναμης.

Η εργασιακή δύναμη, αντιπροσωπεύει, μ'αυτή την έννοια, μια ''ανωμαλία'' για το βασίλειο των εμπορευμάτων. Η ιστορική παρέκβαση του 8ου κεφαλαίου, γίνεται ακριβώς υπό την πίεση αυτού του περιορισμού. Η πραγματική αντίφαση του αντικειμένου της ανάλυσης, εκδηλώνεται στην θεωρία ως δική της ''αντίφαση''.
Αν η εργασιακή δύναμη δεν συμπεριφέρεται οικονομικά όπως τα υπόλοιπα εμπορεύματα, θα πρέπει και η θεωρία για να την κατανοήσει, να υπερβεί τα όρια του αφαιρετικού της επιπέδου. Αυτό ακριβώς κάνει ο Marx με την παρέκβασή του. Η παρέκβαση αυτή εισάγει ένα στοιχείο εξωτερικό προς την τυπική ανάλυση: την πάλη των τάξεων. Εξωτερικό με την έννοια ότι δεν έχει θεωρητικά συγκροτηθεί η έννοια της ταξικής πάλης ούτε κάν εκείνη της κοινωνικής τάξης. Αυτή η συγκρότηση δεν εκπληρώνεται με την ιστορική παρέκβαση· παραμένει θεωρητικά εκκρεμής. Όμως, σ'αυτό το σημείο της ανάλυσης είναι αναγκαία αυτή η (παρενθετική από άποψη τάξης παρουσίασης) ανάδυση στα φαινόμενα της επιφάνειας για τους λόγους που αναφέραμε.

./.

Έτσι βλέπουμε τον Marx, αμέσως μετά την παρουσίαση του αδιεξόδου της αντιπαράθεσης δυό εξίσου κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και της προσφυγής στην βία ως μόνης διεξόδου, να πραγματοποιεί ένα θεωρητικό άλμα από τις κατηγορίες του αγοραστή και του πωλητή της εργασιακής δύναμης, σ'εκείνες της αστικής τάξης και της εργατικής τάξης: ''Γι'αυτό, στην ιστορία της καπιταλιστικής παραγωγής, η ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας παρουσιάζεται ως πάλη για τα όρια της εργάσιμης ημέρας -πάλη ανάμεσα στον συλλογικό καπιταλιστή (Gesamtkapitalist) δηλαδή την τάξη των καπιταλιστών και στο συλλογικό εργάτη (Gesamtarbeiter) δηλαδή την εργατική τάξη.'' (ibid) (υπογρ. Σ.Δ.)

Και αμέσως μετά περναέι στην περιγραφή αυτής της ταξικής σύγκρουσης που εκφράστηκε σε συνολικό κοινωνικό επίπεδο με την θεσπιση των αγγλικών νόμων για τα εργοστάσια (Factory Acts) και τις διαμάχες γύρω από τους όρους ουσιστικής εφαρμογής τους.

'' Οι νόμοι αυτοί βάζουν χαλινάρι στην τάση του κεφαλαίου για απεριόριστη απομύζηση της εργασιακής δύναμης, περιορίζοντας με τη βία την εργάσιμη ημέρα δια μέσου του κράτους, που το κυριαρχούν ο κεφαλαιοκράτης και ο γαιοκτήμονας.''(K.Marx/ K.I., 248/253).

Μέσα στην διατύπωση αυτή, παρατηρούμε δύο στοιχεία: α) οι νόμοι ''βάζουν χαλινάρι.... με την βία'': έρχονται σε σύγκρουση με την τάση του κεφαλαίου, β) οι νόμοι αυτοί ωστόσο θεσπίζονται από ένα κράτος που ''κυριαρχείται από τον καπιταλιστή και τον γαιοκτήμονα.

Το κράτος αυτό, εκφράζει συνολικούς κοινωνικούς συσχετισμούς· δεν προσδιορίζεται στενά στα πλαίσια της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, αλλά σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας όπου συσχετίζονται κοινωνικές τάξεις που αντιστοιχούν σε πιο πλούσια προσδιορισμένες κοινωνικές σχέσεις. Ένα κράτος,που δεν κυριαρχείται πάντως από την εργατική τάξη, λαβαίνει μέτρα, νομοθετεί φραγμούς στην εκμετάλλευσή της. Οι νόμοι που προστατεύουν την ιδιωτική ιδιοκτησία αποτελούν τυπικές προϋποθέσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ανεξάρτητα από ιστορικές ιδιαιτερότητες υφίστανται ως λειτουργικές αναγκαιότητες της τάσης του κεφαλαίου. Μπορεί να κατανοήσει κανείς την αναγκαιότητά τους, παραμένοντας στο τυπικό επίπεδο ανάλυσης. Μια αναφορά στις ταξικές συγκρούσεις μέσα από τις οποίες θεσπίζονται οι νόμοι αυτοί θα εικονογραφούσε απλώς την τυπική ανάλυση. Όμως, οι νόμοι για τα εργοστάσια;

./.

Καμιά τυπική ανάλυση της τάσης δεν τους προϋποθέτει. Μένουν ανεξήγητοι χωρίς την αναφορά στη ταξική σύγκρουση που τους προκάλεσε.
Ο Marx δεν προϋποθέτει αυτούς τους νόμους: τους παρακολουθεί στη γέννησή τους. Η προβληματική που αναδεικνύεται μέσα από αυτή την ιστορική προσέγγιση (τόσο στο θέμα αυτό όσο και σ'εκείνο της πρωταρχικής συσσώρευσης), δεν είναι αδιάφορη ως προς τους όρους συγκρότησης μιάς θεωρίας για το καπιταλιστικό κράτος, παρ'ότι δεν στοχεύει άμεσα σ'αυτήν.
Υπολανθάνει στο κείμενο μια εννοιολογική διάκριση μεταξύ της τάσης του κεφαλαίου αφ'ενός και του συμφέροντος της τάξης των καπιταλιστών αφ' ετέρου. Η διαίρεση προκύπτει κατ'ανάγκη από την στιγμή που τίθεται η απαίτηση της αναπαραγωγής της κεφαλαιακής σχέσης. Το συμφέρον των καπιταλιστών και του κάθε καπιταλιστή χωριστά, προβάλλει αυτή την απαίτηση. Το κεφάλαιο που κατέχουν δεν έχει ενδιαφέρον γι'αυτούς παρα μόνο στον βαθμό που η αξιοποίησή του δεν είναι μια εφ'άπαξ πράξη, αλλά μια αναπαραγόμενη σχέση. Κάθε στοιχείο του κεφαλαίου πρέπει να αναπαράγεται και να βρίσκει ξανά μπροστά του τις αντικειμενικές προϋποθέσεις της επαναλειτουργίας του ως κεφάλαιο. Συνεπώς και η εργασιακή δύναμη πρέπει - προς το συμφέρον των καπιταλιστών- να αναπαράγεται για να είναι δυνατή η επαναμετατροπή της σε μεταβλητό κεφάλαιο. Χωρίς την συνεχή εξασφάλιση αυτής της προϋπόθεσης σταματά η λειτουργία του χρήματος ως κεφαλαίου.
Η αναπλήρωση των δυνάμεων της εργασιακής δύναμης είναι συμφέρον όχι μόνο της ίδιας αλλά του καπιταλιστή. Αν ο εργάτης εξαρτά από αυτή την αναπλήρωση, την φυσική επιβίωσή του, ο καπιταλιστής, εξαρτά την κοινωνική αναπαραγωγή του.
Αυτό είναι το συμφέρον του καπιταλιστή. Ποιά είναι όμως η τάση, η δυναμική αυτής της απρόσωπης κοινωνικής δύναμης που κατέχει ο ίδιος (: του κεφαλαίου), τάση που καθορίζει και τα δικά του πρωτογενή, αναπλαστικά, που του υπαγορεύει τις ενστικτώδεις κινήσεις που εμφανίζονται να εξυπηρετούν ό,τι του παρουσιάζεται σαν άμεσο συμφέρον;

''Η αξία της εργασιακής δύναμης όμως, περιλαμβάνει την αξία των εμπορευμάτων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή του εργάτη ή για την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης. Αν λοιπόν η παράταση της εργάσιμης ημέρας πέρα από τα φυσικά της όρια, που επιδιώκει κατ'αναγκην το κεφάλαιο με την απεριόριστη τάση του ν'αυτοαξιοποιείται, συντομεύει τη διάρκεια της

./.

της ζωής των ξεχωριστών εργατών και επομένως τη διάρκεια λειτουργίας της εργασιακής τους δύναμης, γίνεται απαραίτητη η γρηγορότερη αναπλήρωση των φθαρμένων εργασιακών δυνάμεων και επομένως η διάθεση μεγαλύτερων εξόδων φθοράς για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, ακριβώς όπως το μέρος της αξίας μιάς μηχανής που πρέπει ν'αναπαράγεται καθημερινά είναι τόσο πιο μεγάλο, όσο πιο γρήγορα φθείρεται η μηχανή.
Θα νόμιζε λοιπόν κανείς ότι το κεφάλαιο απ'αυτό το ίδιο του το συμφέρον, τείνει προς μια κανονική εργάσιμη ημέρα.'' (K.Marx/K.I., 277/281), (υπογρ. Σ.Δ.)

Στις υπογραμμίσεις που κάνουμε, διαφαίνεται η διάκριση που υποθέσαμε πιο πάνω. Από την μία έχουμε την αναγκαία επιδίωξη που προκύπτει από την ''απεριόριστη τάση του κεφαλαίου να αυτοαξιοποιείται'', από την άλλη έχουμε το συμφέρον του κεφαλαίου που θα έπρεπε να ''τείνει προς μιά κανονική ημέρα''. Τα δυό κίνητρα δεν συμπίπτουν άμεσα.
Οι καπιταλιστές δεν περιορίζουν από μόνοι τους τον χρόνο εργασίας. Για να το κάνουν θα πρέπει να δουν τον εαυτό τους και την παραγωγική σχέση που ελέγχουν, στην προοπτική της αναπαραγωγής.
Από τυπική άποψη, αυτή η συνείδησή τους μπορεί να τεθεί ως αναγκαία προϋπόθεση. Όμως, η μελέτη της ιστορίας του κεφαλαίου, δείχνει, ότι οι καπιταλιστές δεν ενεργούν σύμφωνα με το συμφέρον που υπαγορεύει η αναπαραγωγή τους, παρά μόνο στον βαθμό που είναι αναγκασμένοι να το κάνουν. Η μόνη δύναμη που κινεί αυτή την αναγκαιότητα είναι η κίνηση των άμεσων παραγωγών. Χωρίς αυτή την πάλη, επικρατούν οι άμεσες υπαγορεύσεις της τάσης του κεφαλαίου.
''(...) το κεφάλαιο είναι ανελέητο απέναντι στην υγεία και στη διάρκεια ζωής του εργάτη, παντού όπου δεν υποχρεώνεται από την κοινωνία να τις υπολογίζει.''(durch die Gesellschaft zur Rücksicht gezwungen wird) (K.Marx/ K.I., 281/285). (υπογρ. Σ.Δ.).

Η κοινωνία υποχρεώνει τους καπιταλιστές να δεχθούν ως εξωτερική αναγκαιότητα το συμφέρον τους. Η εξωτερική αυτή αναγκαιότητα εκφράζεται με την μορφή κρατικής ρύθμισης. Αποδέκτης του αιτήματος που θέτει η πάλη των εργατών δεν είναι άμεσα ο καπιταλιστής. Είναι το κράτος, που

./.

θεσπίζει νόμο και μετασχηματίζει την αναπαραγωγική αναγκαιότητα σε νομική υποχρέωση των καπιταλιστών. Σ'αυτή του την παρέμβαση το κράτος, λειτουργεί ως εγγητής όχι της ατομικής κατοχής των μέσων παραγωγής, αλλά της κοινωνικής αναπαραγωγής της. Μέσα σ'αυτή την διαδικασία, οι άμεσοι παραγωγοί εμφανίζονται όχι ως ατομικοί πωλητές εργασιακής δύναμης αλλά ως τάξη.

Ως άτομο, ο εργάτης βρίσκεται ανίσχυρος μπροστά στο κεφάλαιο. Μέσα στην διαδικασία εργασίας διαλύεται κάθε επίφαση ατομικής ελευθερίας γι'αυτόν. Εκεί παύει να είναι ελεύθερος εμπορευματοκάτοχος και γίνεται σκλάβος του κεφαλαίου.

''Το συμβόλαιο με το οποίο πούλησε στον κεφαλαιοκράτη την εργασιακή του δύναμη απόδειξε, σαν να λέμε όπως ένα κι ένα κάνουν δύο, ότι διαθέτει τον εαυτό του ως ελεύθερος άνθρωπος. Όταν κλείσει η συναλλαγή, ανακαλύπτει ότι ''δεν ήταν ελεύθερος άνρθωπος'', ότι ο χρόνος για τον οποίο είναι ελεύθερος να πουλάει την εργασιακή του δύναμη, είναι ο χρόνος για τον οποίο είναι αναγκασμένος να την πουλάει, ότι στην πραγματικότητα ο απομυζητής του δεν τον παρατάει ''όσο υπάρχουν για εκμετάλλευση ακόμα έστω και ένας μύς, ένα νεύρο, μια σταγόνα αίματος. Για ''να προστατευθούν'' από die Schlange ihrer Qualen (το φίδι των βασάνων τους - λόγια του H.Heine), οι εργάτες είναι υποχρεωμένοι να συνενωθούν και ως τάξη να πετύχουν με τον αγώνα τους ένα νόμο του κράτους, ένα ανυπέρβλητο κοινωνικό πρόσκομμα που να τους εμποδίζει τους ίδιους να πουλάνε σε εθελοντικό συμβόλαιο με τον κεφάλαιο, τον εαυτό τους και το γένος τους στο θάνατο και στη σκλαβιά.''(K.Marx/K.I., 314/320), (υπογρ. Σ.Δ.).

Η πρώτη στιγμή της ταξικής συγκρότησης των άμεσων παραγωγών, προκύπτει ως αναγκη μπροστά στην ατομική τους αδυναμία μέσα στο προτσές της παραγωγής. Οι αντιφάσεις του προτσές αυτού, όπως τις ανέδειξε η τυπική ανάλυση, ζωντανεύουν τώρα· γίνονται ενεργός ανταγωνισμός. Η εργασιακή δύναμη γίνεται ιδιότητα συλλογική ενός υπό συγκρότηση ταξικού υποκειμένου. Από την άλλη μεριά, η ίδια αυτή διαδικασία σύγκρουσης με τις προσωρινές αποκρυσταλλώσεις της σε κρατικό επίπεδο, είναι και διαδικασία συγκρότησης και των συνολικών καπιταλιστικών συμφερόντων στον βαθμό που οργανώνει τις συνθήκες που αναπαράγουν για όλους τους καπιταλιστές και για τον καθένα χωριστά, την θεση τους μέσα στις σχέσεις παραγωγής.

./.

Πρόκειται για την ίδια την συγκρότηση του συλλογικού καπιταλιστικού συμφέροντος με κέντρο την οργάνωση της αναπαραγωγής.
Συμφέρον που δεν βρίσκεται συγκροτημένο αδιαμεσολάβητα, έξω από το κράτος. Σ'αυτή την θεωρητική προοπτική το κράτος δεν νοείται ως εκτελεστικό όργανο των καπιταλιστικών επιταγών, αλλά ως πεδίο ειδικών δραστηριοτήτων και σχέσεων που αναφέρονται στους κοινωνικούς όρους αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Έτσι μένει ανοικτό, ως θεωρητικό ζήτημα, η ανατομία των διαδικασιών συγκρότησης και νομιμοποίησης αυτών των όρων, ζήτημα θα προϋπέθετε ως ''λυμένο''μια, αδιαμεσολάβητα ταξική - τελικά εργαλειακή- αντίληψη περί κράτους.

Το κράτος -όπως τουλάχιστον εμφανίζεται σ'αυτές τις ιστορικές παρεμβάσεις- δεν είναι απλώς ένα όργανο επιβολής των ήδη διαμορφωμένων καπιταλιστικών συμφερόντων, αλλά ένας μηχανισμός, εξωτερικός ως προς το κεφάλαιο, όπου τα συμφέροντα αυτά συγκροτούνται, και εκφράζονται ως πολιτικές αποφάσεις. Έξω από το κράτος δεν υπάρχουν διαμορφωμένα ταξικά συμφέροντα των καπιταλιστών· υπάρχει μόνο η τάση του κεφαλαίου.
Η θέσπιση και εφαρμογή των Factory Acts δίνει ένα ιστορικό παράδειγμα της αντιφατικής διαδικασίας μέσα από την οποία, οι λειτουργοί του κεφαλαίου αναγνωρίζουν σε μια κατ'αρχήν ''εχθρική'' και ''φιλεργατική'' κρατική πράξη, το δικό τους ταξικό συμφέρον. Τα πρώτα εγχειρήματα νομοθέτησης των εργασιακών σχέσεων χρονολογούνται από τις αρχές του 19ου αιώνα. Κάτω από την πίεση του εργατικού κινήματος, οι Factory Acts αρχίζουν να εφαρμόζονται -αν και όχι πλήρως, όπως θα δούμε- από το 1833, και αφορούν αρχικά ορισμένους μόνο κλάδους της βιομηχανίας.
Η βίαιη αντίδραση που συνάντησαν από πλευράς καπιταλιστών, άρχισε να υποχωρεί, όταν φάνηκαν τα ευεργετικά για την τάξη τους αποτελέσματα της εφαρμογής αυτών των νόμων στους κλάδους όπου αρχικά θεσπίστηκαν. Τα αποτελέσματα αυτά αφορούσαν την άνοδο της αποδοτικότητας των εργατών, που έφερε η καλύτερη αναπλήρωση των εργασιακών τους δυνάμεων, λόγω του περιορισμού του εργάσιμου χρόνου.
''Ωστόσο, η αρχή είχε νικήσει με τη νίκη της στους μεγάλους βιομηχανικούς κλάδους, που αποτελούν το πιο γνήσιο δημιούργημα του σύγχρονου τρόπου παραγωγής. Η θαυμαστή ανάπτυξή τους από το 1853 ως το 1860, μαζί με τη σωματική

./.

και ηθική αναγέννηση των εργοστασιακών εργατών, άνοιξε τα μάτια και των πιο κοντόφθαλμων. Οι ίδιοι οι εργοστασιάρχες από τους οποίους αποσπάσθηκε βήμα-βήμα και ύστερα από εμφύλιο πόλεμο μισού αιώνα, το νόμιμο όριο και ο νόμιμος κανόνας της εργάσιμης ημέρας, καμάρωναν τονίζοντας την αντίθεση που υπάρχει, ανάμεσα στους τομείς που ελέγχονται από το νόμο και στους ''ελεύθερους'' ακόμα τομείς εκμετάλλευσης.'' (K.Marx/ K.III., 307/412). (υπογρ. Σ.Δ.).

Μέσα από μια πρακτική διαδικασία δοκιμασίας, μια κρατική πολιτική καταξιώθηκε ως ταξική πολιτική. Βλέπουμε σε αυτό το παράδειγμα, κάτι αντίστοιχο μ'εκείνο της πρωταρχικής συσσώρευσης: δεν υπάρχει αυτόματη a priori σύμπτωση της κρατικής πρακτικής, της τάσης του κεφαλαίου και της βούλησης των καπιταλιστών. Παρατηρούμε επίσης, ότι κανένα υποκείμενο δεν δρά ελευθερόβουλα: η βούληση των καπιταλσιτών καθορίζεται κατ'αρχήν από την τάση του κεφαλαίου· η βούληση των εργατών από την ανάγκη επιβίωσης, η βούληση του κράτους από τον ταξικό συσχετισμό και τις αναγκαιότητες της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής. Ο ταξικός προσανατολισμός των καπιταλιστών διαμεσολαβείται από όλους τους προηγούμενους καθορισμούς. Ο Marx αναφέρει πληθώρα μαρτυριών, σχετικά με τους τρόπους που επινόησαν αρχικά οι καπιταλιστές για να παραβιάσουν τους νόμους αυτούς, ή να πιαστούν από το γράμμα τους προκειμένου να επεκτείνουν ουσιαστικά την εργάσιμη ημέρα. Παράλληλα, οι διακυμάνσεις των ταξικών συσχετισμών άλλοτε, επέτρεπαν στο κράτος να ανέχεται την ουσιαστική απονέκρωση των νόμων του και άλλοτε το ανάγκαζαν να εξασφαλίζει την εφαρμογή τους. Το στοιχείο που αξίζει να απομονωθεί και να προσεχθεί ανάμεσα σ'αυτό το πλήθος των πληροφοριών που μας δίνει ο Marx είναι, νομίζουμε εκείνο που αναφέρεται -επιγραμματικά έστω- στο ζήτημα του καθορισμού των αποφάσεων μέσα από την πίεση της συγκυρίας των κοινωνικών συμμαχιών.

Ο Marx, χωρίς να αναπτύσσει και να θεωρητικοποιεί, αναφέρεται, σε κάποιο σημείο, στις συνθήκες που επέτρεψαν την λήψη των νομοθετικών αυτών μέτρων:

''Επιπλέον, όσο κι αν επιθυμούσε ο ξεχωριστός εργοστασιάρχης ν'αφήσει ελεύθερα τα ηνία της παλιάς αρπαχτικότητας, οι εκπρόσωποι και οι πολιτικοί ηγέτες της τάξης των εργοστασιαρχών πρόσταξαν ν'αλλάξει η στάση και η γλώσσα

./.

απέναντι στους εργάτες. Είχαν αρχίσει την εκστρατεία τους υπέρ της κατάργησης των νόμων για τα σιτηρά και για να νικήσουν χρειάζονταν τη βοήθεια των εργατών:''(K.Marx/ K.I., 293/297), (υπογρ. Σ.Δ.)
Εδώ φαίνονται καθαρά δυό γεγονότα: α) οι 'εργοστασιάρχες' λειτουργούν ως κυρίαρχη τάξη μέσα από αποφάσεις της πολιτικής τους ηγεσίας, β) οι αποφάσεις των τελευταίων δεν καθορίζονται στενά από την τάση του κεφαλαίου αλλά από τους συγκεκριμένους όρους αναπαραγωγής της όπως τίθενται μέσα στα πλαίσια ευρύτερων κοινωνικών συσχετισμών.
Βλέπουμε δηλαδή, ότι και η πιο τυπικά καπιταλιστική παρέμβαση του κράτους: παρέμβαση στους όρους εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης από το κεφάλαιο, αποφασίζεται και εκτελείται στη βάση ενός συσχετισμού δυνάμεων που ορίζονται και από άλλες κοινωνικές τάξεις, εκτός της εργατικής και της αστικής. Δεν υπάρχει στον Marx, κανένα μοντέλο κοινωνίας δύο τάξεων. Υπάρχει κατα κύριο λόγο ένα τυπικό επίπεδο ανάλυσης όπου οι δρώσες φιγούρες δεν είναι η αστική τάξη και η εργατική τάξη, αλλά το κεφάλαιο και η εργασία και υπάρχουν επίσης ιστορικές παρεμβάσεις -με σπέρματα μόνο, θεωρητικοποίησης- όπου εμφανίζεται και το κράτος, όμως όχι δίπλα στις κατηγορίες κεφάλαιο και εργασία, ούτε κάν δίπλα μόνο στις κατηγορίες αστική τάξη και εργατική τάξη, αλλά μέσα από αναφορές σ'ολόκληρο τον οικονομικο-κοινωνικό σχηματισμό.
(Σ'ένα παράδειγμα, λίγες σελίδες πιο κάτω, αναφέρεται στην αλλαγή της συγκυρίας, το 1846 και 1847 και την αλλαγή των κοινωνικών συμμαχιών.)."
(K.Marx/K.I., 294/299).

Υπό την πίεση των συνεχώς αναδιαμορφωνόμενων ταξικών συσχετισμών και συμμαχιών, το κράτος οδηγείται σε μιά παρέμβαση, που θα ήταν αδιανόητη αν έμενε κανείς σ'ένα τυπικό επίπεδο ανάλυσης της εμπορευματικής μ φής. Το κράτος παρεμβαίνει στον ίδιο τον χώρο χρήσης, κατανάλωσης ενός εμπορεύματος: Η εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης επαναστατικοποιεί τους νόμους της εμπροευματικής κοινωνίας.
Στο θεωρητικό επίπεδο η συγκρότηση της κατηγορίας μισθωτή εργασία, επαναστατικοποιεί την θεωρία. Δημιουργεί μιά διαρκή ένταση που ωθεί προς την διεύρυνση του αναλυτικού πεδίου, προς τον εμπλουτισμό των κατηγοριών με νέες που να θεωρητικοποιούν το κράτος, τις τάξεις, την πολιτική πρακτική.

./.

Η ώθηση αυτή είναι εμφανής στο έργο του Marx, αλλά δεν ολοκληρώνεται· εκδηλώνεται μόνο με τις εν λόγω ιστορικές παρεκβάσεις. Ο παρενθετικός μόνο χαρακτήρας των τελευταίων επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι δεν αναπτύσσονται τα όποια σπέρματα θεωρίας που αναγνωρίζει κανείς σ'αυτές, αλλά χρησιμεύουν μόνο για τις ανάγκες της τυπικής ανάλυσης, στο επίπεδο που επιλέγει κάθε φορά ο συγγραφέας. Έτσι και εδώ, η ιστορική παρουσίαση των αγώνων για το 10ωρο, εξυπηρετεί την προσπάθεια κατάδειξης του τρόπου συγκρότησης των νόμων της κεφαλαιακής τάσης.

''Είδαμε ότι αυτές οι πολύ λεπτομερειακές διατάξεις που ρυθμίζουν με τόση στρατιωτική ομοιομορφία, σύμφωνα με το χτύπημα του κουδουνιού, τη διάρκεια, τα όρια και τα διαλείμματα της εργασίας, δεν ήταν καθόλου προϊόντα κοινοβουλευτικής φαντασίας. Γεννήθηκαν σιγά-σιγά από τις δοσμένες σχέσεις σαν φυσικοί νόμοι του σύγχρονου τρόπου παραγωγής. Η διατύπωσή τους, η επίσημη αναγνώρισή τους και η διακήρυξή τους από το κράτος, ήταν καρπός μακρόχρονων ταξικών αγώνων.''(K.Marx/ K.I., 294/299) (υπογρ. Σ.Δ.).

Η παρεμβολή του κράτους, εντοπίζεται στην ''επίσημη αναγνώριση'', όρων οικονομικών, που εκμαιεύονται από μακρόχρονους ταξικούς αγώνες. Ή καλύτερα: οι αγώνες αυτοί, καταλήγουν να αποκρυσταλλώνονται σε οικονομικούς νόμους μέσα όμως από την διαμεσολάβηση της ''διατύπωσης και επίσημης αναγνώρισής τους από το κράτος''. Πρόκειται για νόμους δευτερογενείς θα λέγαμε, που αρθρώνονται πάνω στην εγγενή λογική του κεφαλαίου για να αποτελέσουν μαζί του εννιαίο σώμα.

Ο Marx ο ίδιος, υποδεικνύει μια σχέση παραλληλίας, ανάμεσα στα φαινόμενα που εξετάζει εδώ και σ'εκείνα της πρωταρχικής συσσώρευσης.

Και στις δυό περιπτώσεις, έχουμε να κάνουμε με την ανεπάρκεια της τάσης του κεφαλαίου να διασφαλίσει από μόνη της τις συνθήκες αναπαραγωγής της.

Την ''ρωγμή'' αυτή στην συνέχεια της λογικής του κεφαλαίου, έρχεται να καλύψει η εξωοικονομική δύναμη του κράτους, με διαφορετικό τρόπο στην κάθε περίπτωση.

''Ο καθορισμός μιας κανονικής εργάσιμης ημέρας, είναι το αποτέλεσμα πάλης ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη και τον εργάτη που βάσταξε πολλούς αιώνες. Η ιστορία όμως, αυτής της πάλης, παρουσιάζει δυό αντίθετα ρεύματα.

./.

Ας συγκρίνουμε λ.χ. τη σημερινή αγγλική εργοστασιακή νομοθεσία με τα αγγλικά καταστατικά εργασίας, από τον 14ο ως τα μέσα του 18ου αιώνα. Ενώ ο σύγχρονος εργοστασιακός νόμος περιορίζει με τη βία την εργάσιμη ημέρα, τα καταστατικά που αναφέρμε προσπαθούν αν την παρατείνουν με τη βία. '' (K.Marx/ K.I., 282/286), (υπογρ. Σ.Δ.).

Αυτό που είναι κοινόκαι στις δυό περιπτώσεις, είναι η αναγκαιότητα της εξωοικονομικής βίας. Στην μία περίπτωση γιατί το κεφάλαιο ''δεν εξασφαλίζει ακόμα μόνο με τη δύναμη των οικονομικών σχέσεων αλλά και με την βοήθεια της κρατικής εξουσίας'', το ''δικαίωμά του ν'απορροφά μιά επαρκή ποσότητα υπερεργασίας''.

Στην δε άλλη περίπτωση, επειδή δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσει την αναγκαία αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, η οποία του παρέχει αυτήν την ''επαρκή υπερεργασία''. Στην πρώτη περίπτωση, η κρατική παρέμβαση είναι αξίωση του ίδιου του κεφαλαίου. Στην δεύτερη, παρουσιάζεται ως υποχρέωση παραχωρήσεων από πλευράς του. Ο Marx, βλέπει και στις δυό περιπτώσεις, την κρατική παρέμβαση, ως αναπλήρωση ''κενών''στην λογική της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Θεωρεί ότι τα κενά αυτά είναι χαρακτηριστικά με την μιά ή την άλλη μορφή, ολόκληρης της περιόδου της πρωταρχικής συσσώρευσης και της μανουφακτούρας, όπου η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο είναι μόνο τυπική. Προκαταβάλει την ιδέα ότι η ολοκλήρωση της υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο τείνει να καταστήσει περιττές τέτοιου είδους εξωοικονομικές ρυθμίσεις. Αυτή η προκαταβολή, προαναγγέλει και την επιστροφή της ανάλυσης στο τυπικό επίπεδο. Οι ιστορικές παρενθέσεις, χρησιμοποιούνται για να δείξει την συγκρότηση των προϋποθέσεων οικονομικών νόμων, που θα αναλυθούν στην συνέχεια.

Μέσα από την ίδια κίνηση όμως, δείχνουν εμπειρικά την δυνητική αφομοίωση από το κεφάλαιο, με την διαμεσολάβηση του κράτους, κινήσεων που αρχικά δυνατόν να παρουσιάζονται και ως εχθρικές προς αυτό.

Γίνεται φανερό, ότι μέσα από μια διαλεκτική που κράτά αιώνες μερικές φορές, εξωοικονομικές αρχικά διαδικασίες εμπεδώνονται, ''απορροφώνται'' σε τέτοιο βαθμό που να αποτελούν τελικά ενιαίο σώμα με τους εσωτερικούς νόμους του κεφαλαίου.

Κατ'αρχήν η ''αυτονόητη''-από την σκοπιά του αναπτυγμένου καπιταλισμού-πώληση της εργασιακής δύναμης:

./.

''Απαιτήθηκαν αιώνες ολόκληροι, ώσπου ο ''ελεύθερος '' εργάτης να συγκαταθεί εθελοντικά, δηλαδή να εξαναγκασθεί κοινωνικά, συνεπεία του ανεπτυγμένου κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, να πουλάει ολόκληρο τον ενεργό χρόνο της ζωής του στην τιμή των συνηθισμένων του μεσών συντήρησης, να πουλάει αντί πινακίου φακής την ίδια την ικανότητά του για εργασία, τα πρωτοτόκια του.''(ibid), (υπογρ. Σ.Δ.).

Ο οικονομικός -και όχι εξωοικονομικός όπως σε άλλους τρόπους παραγωγής- καταναγκασμός, βασικός νόμος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, φέρει μέσα του, αφομοιωμένους, αιώνες βίαιου καταναγκασμού.

Από την άλλη πλευρά, η επίσης τυπικά καπιταλιστική οριοθέτηση της εργάσιμης ημέρας -χωρίς την οποία, ο τρόπος παραγωγής θα εκφυλιζόταν σε δουλοκτητικό, ή θα απεσυντίθετο- επιβλήθηκε στους καπιταλιστές εξωτερικά, και την εφάρμοσαν ''μουρμουρίζονταν και δυστροπώντας'' μέχρι να την βιώσουν ως νόμο της ταξικής τους αναπαραγωγής.

''Γι'αυτό είναι φυσικό, η παράταση της εργάσιμης ημέρας, που από τα μέσα του 14ου ως τα τέλη του 17ου αιώνα, προσπαθεί το κεφάλαιο να επιβάλλει στους ενήλικους εργάτες με τη βοήθεια της κρατικής βίας, να συμπίπτει περίπου με τα όρια του εργάσιμου χρόνου του στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, βάζει που και που το κράτος στην μετατροπή του αίματος των παιδιών σε κεφάλαιο.''(K.Marx/ K.I., 282/286).

Η σημασία των διατυπώσεων αυτών, έγκειται στο ότι υποδεικνύουν την συγκρουσιακή συγκρότηση των νόμων του Κ.Τ.Π. που αναλύει -στην αφαίρεσή τους- το τυπικό μέρος.

Θα πρέπει να προσέξει επομένως, κανείς, το εξής σημείο: Η τάση του κεφαλαίου, δεν πραγματοποιείται ιστορικά, ποτέ στην καθαρή της μορφή, αλλά πάντα υπερπροσδιορίζεται από τις κοινωνικές ιστορικές κινήσεις του συνολικού οικονομικού-κοινωνικού σχηματισμού. Ορισμένες από τις κινήσεις αυτές, ενσωματώνονται, με την διαμεσολάβηση του κράτους, απο το κεφάλαιο και γίνοντα δικές του εσωτερικές κινητήριες δυνάμεις, όμως όχι γενικοί νόμοι, αλλά ιστορικά ειδικές μορφές που προσιδιάζουν στον αναφερόμενο οικονομικό-κοινωνικό σχηματισμό. Το 10ωρο δεν αποτελεί γενικό νόμο του κεφαλαίου. Αποτελεί: 1) κατάκτηση της εργατικής τάξης της Αγγλίας του 19ου αιώνα και 2) εσωτερικευμένο -μέσα από μακρόχρονη, αντιφατική και διαμεσολαβημένη

./.

από το κράτος- στοιχείο της αναπαραγωγής του κεφαλαίου μέσα στον οικονομό κοινωνικό σχηματισμό της Αγγλίας του 19ου αιώνα.

Από τις κινήσεις της ταξικής πάλης, εσωτερικεύονται στην καπιταλιστική λογική μόνον εκείνες, που δοκιμάζονται και αποδεικνύονται ιστορικά, συμβατές με την αναπαραγωγή του κεφαλαίου σε δεδομένο χωρο και χρόνο.

Τέλος, μια ακόμα παρατήρηση σχετικά με τις ιστορικές παρεκβάσεις του ''Κεφαλαίου''. Ενώ στο τυπικό μέρος, το κεφάλαιο είναι μια σχέση χωρίς εθνικά σύνορα, όπως και οι κοινωνικές τάξεις που τον υλοποιούν, στις ιστορικές παρεκβάσεις πρόκειται πάντα για την αστική και την εργατική τάξη μιάς συγκεκριμένης χώρας, για το κεφάλαιο όπως αναπαράγεται σ'αυτή τη χώρα, σε καθορισμένη ιστορική περίοδο. Το κράτος, έτσι εμφανίζεται κι αυτό στην δεύτερη περίπτωση. Το κράτος του είναι πάντοτε εθνικό κράτος.
Το κεφάλαιο είναι σχέση που τρέφεται από την επέκτασή της, τείνει στην παγκοσμιότητα -αυτή η τάση αναλύεται στο τυπικό μέρος- μια παγκοσμιότητα όμως, που παραμένει κατακερματισμένη σε χωριστούς κοινωνικούς σχηματισμούς, όπου το κεφάλαιο αναπαράγεται, υπό όρους, που καθορίζουν οι ιδιαίτεροι κοινωνικοί αγώνες και που αναγνωρίζονται και αποκρυσταλλώνονται με την διαμεσολάβηση των εθνικών κρατών.

./.

IV. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΥΠΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1. Η παραγωγή από το ίδιο το Κεφάλαιο, των προϋποθέσεων της υπαγωγής της εργασίας. - Εισαγωγή

Ο Marx συνοψίζει σε δύο, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής: α) Στο ότι όχι απλώς παράγει εμπορεύματα (Waren zu produzieren), αλλά στο ότι τα προϊόντα του είναι εμπορεύματα (Waren zu sein), β) Στο ότι η παραγωγή της υπεραξίας είναι ο άμεσος σκοπός και το καθορίζον κίνητρο παραγωγής. (direkter Zweck und bestimmendes Motiv). (K.Marx/K.III., 1080/886).

Από το πρώτο στοιχείο, συνάγεται ότι: 1) η εργασία εμφανίζεται ως μισθωτή εργασία (ο εργάτης εμφανίζεται ο ίδιος ως κάτοχος του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη), 2) η κοινωνική εργασία εμφανίζεται ως τέτοια, μόνο μέσα από την πολυδιάστασή της σε "ατομικές" ανεξάρτητες μεταξύ τους εργασιακές διαδικασίες, των οποίων, οι ιδιοκτήτες είναι όχι οι άμεσοι παραγωγοί, αλλά οι καπιταλιστές. Οι εμπορευματοκάτοχοι που αντικρίζονται στην κυκλοφορία είναι οι καπιταλιστές. Η κυκλοφορία είναι η κυκλοφορία του κεφαλαίου. Η εργασία παρουσιάζεται ως κοινωνικό μέγεθος, μέσα από την αντιπαράθεση στην κυκλοφορία, όχι των άμεσων λειτουργών της, αλλά των κατόχων των αντικειμενικών της όρων. Όμως το γεγονός αυτό, είναι αξεχώριστο από την προηγούμενη συγκρότηση της εργασίας ως κοινωνικής σχέσης μέσα στην διαδικασία παραγωγής. Ο καθορισμός των σχέσεων κυκλοφορίας περιλαμβάνεται, έτσι μέσα στον χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων.

Από το δεύτερο στοιχείο συνάγεται ότι: 1) το κεφάλαιο εμπεριέχει την τάση της αναπαραγωγής του, αφού μπορεί να παράξει κεφάλαιο μόνο παράγοντας υπεραξία, δηλαδή μόνο λειτουργόντας ως κεφάλαιο, και 2) το κεφάλαιο λειτουργεί ως τέτοιο, μόνο αναπτύσσοντας τις παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας και εμφανίζοντάς τες ως δικές του παραγωγικές δυνάμεις.(βλ. K.Marx/K.III., 1081/887).

Παρατηρούμε, σ'αυτήν την σύνοψη της πεμπτουσίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής την υπογράμμιση: 1) της ειδικής κοινωνικής μορφής της εργασίας, 2) του διπλού καταμερισμού της εργασίας στην κοινωνία και

./.

στην μονάδα παραγωγής, (αφού κοινωνική παραγωγή δεν υφίσταται, παρά μόνο μέσα από την παραγωγή ανεξάρτητων κεφαλαίων), 3) την αλλοτρίωση των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας από το κεφάλαιο, την εμφάνιση του τελευταίου ως αυτονομημένης κοινωνικής μηχανής που παράγει η ίδια όλες τις προϋποθέσεις της ''ανεξάρτητα'' από την ουσιαστική της συνθήκη ύπαρξης: την εργασία.

''Στην υπεραξία έχει αποκαλυφθεί η σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία (υπογρ. Σ.Δ.). Στη σχέση κεφαλαίου και κέρδους, δηλαδή κεφαλαίου και υπεραξίας, όπου η υπεραξία εμφανίζεται, από τη μιά, ως περίσσευμα πάνω από την τιμή κόστους του εμπορεύματος, που πραγματοποιήθηκε στο προτσές της κυκλοφορίας, και από την άλλη, ως ένα περίσσευμα που καθορίζεται ακριβέστερα μέσω της σχέσης του προς το συνολικό κεφάλαιο, το κεφάλαιο εμφανίζεται ως σχέση προς τον εαυτό του (υπογρ. Κ.Μ.) ως μια σχέση στην οποία το κεφάλαιο, ως αρχικό ποσό αξίας, διαφέρει από μια νέα αξία που δημιουργήθηκε από αυτό το ίδιο.''(K.Marx/ K.III., 68/58).
Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Marx στην δεύτερη περίπτωση, ''για να μιλήσουμε χεγκελιανά'', το περίσσευμα ''αυτοαναπαναλάται (sich zurückreflektiert) από το ποσοστό του κέρδους''. Μόνον η κατάδειξη της σχέσης του με την εργασία, αποτρέπει την απολυτοποίηση του κεφαλαίου ως έννοιας. Αυτός είναι ο λόγος που ενώ το ποσοστό κέρδους αποτελεί ''ιστορικά'' την αφετηρία, ο Marx θέτει το ποσοστό υπεραξίας ως το ''αόρατο και το ουσιώδες που πρέπει να διερευνηθεί''.(K.Marx/ K.III., 62/53). Διαφορετικά το κεφάλαιο θα εννοείτο, (και έτσι τείνει να νοηθεί μέσα από την αυθόρμητη κίνηση των κατηγοριών της επιφάνειας), ''ανεξάρτητα από την σχέση του με την εργασία'' (K.Marx/K.III.,64/54), επομένως, ως Απόλυτο, που δεν σχετίζεται παρα μόνο προς εαυτό. Πρόκειται, όπως γράφει για ''παραπέρα εξέλιξη της αναστροφής του υποκειμένου και του αντικειμένου, που συντελείται ήδη στην διάρκεια του προτσές της παραγωγής.''(K.Marx/ K.III., 65/55), (υπογρ. Σ.Δ.).

Η ανάλυση αυτής της αναστροφής, παρέχεται με την παρουσίαση της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο.

./.

α. Οι ειδικά καπιταλιστικές μέθοδοι παραγωγής (*)

Ιστορικά η τυπική υπαγωγή και η στρατηγική της απόλυτης υπεραξίας αναφέρονται στην πρωταρχική συσσώρευση και τα πρώτα στάδια της ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (βλέπε Παράρτημα). Τα κοινωνικά και ιστορικά όρια στην εξαγωγή απόλυτης υπεραξίας αναιτήθηκαν από το κεφάλαιο μέσα από την μεταμόρφωση της στρατηγικής, όσον αφορά στην απόσπαση υπεραξίας. ''Όταν είναι δοσμένη η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, πρέπει η παράταση της υπερεργασίας να προκύψει από την συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας και όχι αντίστροφα η συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας από την παράταση της υπερεργασίας.''(K.Marx/K.I., 327/333). Πρόκειται για μια διαδικασία ανάπτυξης της μεγάλης βιομηχανίας και μια υπαγωγή πραγματική αυτή τη φορά, της εργασίας μέσα από την ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας με ειδικά καπιταλιστικές μεθόδους.
Η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο πραγματοποιείται μόνο στη βάση της επέκτασης της κλίμακας παραγωγής. Μόνο με τη συγκέντρωση κάτω από την εξουσία του ίδιου εργοδότη ενός πλήθους εργατών και ενός όγκου προκαταβλημένων μέσων παραγωγής, που να του εξασφαλίζουν την εξαγωγή αρκετής υπεραξίας, τόσης όσης χρειάζεται για να απαλλαγεί ο ίδιος από την άμεση εργασία και να εμφανίζεται πλέον ''σαν αξιωματούχος επιβλέπων, να εκτελεί σα να λέμε τη με βούληση και συνείδηση προικισμένη λειτουργία του κεφαλαίου''. (K.Marx/ R.,/105).

(*) Ένα μέρος αυτού του τμήματος, αποτελεί επαναδιατύπωση, υπό ελαφρώς τροποποιημένη μορφή προτάσεων που απετέλεσαν μέρος του κειμένου : ''Ο νόμος της πτωτικής τάσης του γενικού ποσοστού κέρδους στον K.Marx.''
(Σάκης Δρόσος / Βαγγέλης Χωραφάς - στο Γ.Σταμάτης (επιμέλεια): Δοκίμια Οικονομικής Θεωρίας και Οικονομικής Πολιτικής.
- εκδ. Παπαζήση, 1986 -

./.

Υπο αυτές τις συνθήκες η παραγωγική δύναμη της εργασίας, κοινωνικοποιείται· μέσα από την συνεργασία. Πρόκειται πλέον για κοινωνικοποιημένη συλλογική εργασία που δεν χειρίζεται απλώς τις μηχανές αλλά τίθεται σε κίνηση από αυτές σαν εξάρτημά τους. ''Η διεύρυνση της κλίμακας αποτελεί άρα τον όρο και τη βάση που πάνω της γεννιέται ο ειδικά καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής''.(ibid).

Αυτός ο ειδικά καπιταλιστικός τρόπος, πραγματοποιεί την πραγματική υπαγωγή της εργασίας γιατί σε αντίθεση με τη στρατηγική της απόλυτης υπεραξίας δεν αφήνει άθικτο τον τρόπο εργασίας μέσα στην εργασιακή διαδικασία υπάγοντάς τον απλώς στις απαιτήσεις της αξιοποίησης αλλά τον επαναστατικοποιεί και αυτόν, μεταμορφώνοντας τους όρους της όλης διαδιδασίας εργασίας. Με αυτό τον τρόπο η αύξηση της υπεραξίας παύει να εξαρτάται αποκλειστικά από το μήκος της εργάσιμης μέρας. Με την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας μειώνεται ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος για την παραγωγή των εμπορευμάτων. Στο βαθμό που τα εμπορεύματα αυτά καταναλώνονται για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, μειώνεται η αξία της τελευταίας στην ίδια αναλογία που αυξάνει η παραγωγικότητα της εργασίας. Αντί να μειωθεί ο μισθός κάτω από την αξία της εργασιακής δύναμης -κάτι που θα εντασσόταν στην στρατηγική της απόλυτης υπεραξίας- πέφτει η ίδια η αξία της εργασιακής δύναμης. Και αυτή η πτώση, δεν προκύπτει από την άμεση επιβολή της εξουσίας του καπιταλιστή, αλλά από την ανάπτυξη του συστήματος των μηχανών στη βάση της αύξησης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Πρόκειται εδώ για έναν μηχανισμό απρόσωπο και ειδικά καπιταλιστικό. Όταν λέμε ανέβασμα της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, εννοούμε εδώ γενικά μια αλλαγή στο προτσές εργασίας, αλλαγή που συντομεύει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος έτσι που μια μικρότερη ποσότητα εργασίας αποκτά τη δύναμη να παράγει μια μεγαλύτερη ποσότητα αξίας χρήσης.
''Ενώ λοιπόν κατά την παραγωγή της υπεραξίας, στη μορφή που την εξετάσαμε ως τώρα, υποθέταμε δοσμένο τον τρόπο της παραγωγής, για την παραγωγή υπεραξίας με την μετατροπή αναγκαίας εργασίας σε υπερεργασία, δεν αρκεί καθόλου να γίνει το κεφάλαιο κύριος του προτσές εργασίας με την ιστορικά κληρονομημένη η υπαρχουσα μορφή του και να παρατείνει απλώς τη διάρκειά του. Πρέπει να ανατρέψει τους τεχνικούς και κοινωνικούς όρους του

./.

προτσές εργασίας δηλαδή τον ίδιο τρόπο παραγωγής για να ανεβάσει την παραγωγική δύναμη της εργασίας, για να κατεβάσει την αξία της εργασιακής δύναμης με το ανέβασμα της παραγωγικής δύναμης της εργασίας και για να συντομεύσει έτσι το μέρος της εργάσιμης ημέρας που είναι αναγκαίο για την αναπαραγωγή αυτής της αξίας΄΄.(K.Marx/ K.I., 328).

Αυτός ακριβώς ο μηχανισμός ονομάσθηκε από τον Marx , εξαγωγή σχετικής υπεραξίας:΄΄Την υπεραξία που παράγεται με την παράταση της εργάσιμης ημέρας την ονομάζω απόλυτη υπεραξία.
Αντίθετα, την υπεραξία που προκύπτει από την συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας και την αντίστοιχη αλλαγή στη σχέση των μεγεθών των δύο συστατικών μερών της εργάσιμης ημέρας την ονομάζω σχετική υπεραξία.΄΄ K.Marx/ K.I., 327/333). Ο μηχανισμός αυτός προϋποθέτει την απόλυτη υπεραξία και συνυπάρχει και αναπτύσσεται μαζί της.

΄΄Επομένως, η παραγωγή της σχετικής υπεραξίας προϋποθέτει έναν ειδικά καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής που γεννιέται και διαμορφώνεται ο ίδιος αυθόρμητα με τις μεθόδους, τα μέσα και τους όρους του μόνο πάνω στη βάση της τυπικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο.΄΄(K.Marx/K.I., 525).

Για τον Marx, η ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας, συμβαδίζει καιμε αύξηση της εντατικότητάς της:(...) ΄΄Η βίαιη συντόμευση της εργάσιμης ημέρας με την τεράστια ώθηση που δίνει στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης και με την οικονομία που κάνει στους όρους παραγωγής, εξαναγκάζει ταυτόχρονα τον εργάτη να δοξεύει περισσότερη εργασία στο ίδιο χρονικό διάστημα, ν'αυξάνει την ένταση της εργασιακής δύναμης, να γεμίζει πιο πυκνά τους πόρους του χρόνου εργασίας, δηλαδή να συμπυκνώνει την εργασία σε βαθμό που μπορεί να επιτευχθεί μέσα στα πλαίσια της συντομευμένης εργάσιμης ημέρας.΄΄(K.Marx/K.I., 423).

Και σε άλλο σημείο ΄΄η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας συνοδεύεται από μια αύξηση της εντατικότητάς της΄΄.(K.Marx/K.I., 576).

Είναισαφές ότι για τον Marx, ο κοινωνικός ανταγωνισμός κατά την διαδικασία παραγωγής, αποτελεί κινητήρια δύναμη της επέκτασης του κεφαλαίου. Συμφωνόντας με τον Ricardo ότι ΄΄συχνά... οι μηχανές δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν προτού ανέβει η εργασία (δηλ.η αξία της εργασιακής δύναμης)΄΄(K.Marx/K.I., 403/407), ο Marx, θέτει την άνοδο της ταξικής πάλης ως προϋπόθεση της ανάπτυξης του συστήματος των μηχανών και

./.

αντίστροφα τη δεύτερη ως όπλο για αντιμετώπιση της πρώτης.
Στο κεφάλαιο του πρώτου τόμου με τίτλο ''οι μηχανές και η μεγάλη βιομηχανία'', ο Marx, συγκρίνει τις συνθήκες εργασίας στις ΗΠΑ και στην Αγγλία και αποδίδει τη μη χρησιμοποίηση ορισμένων εφευρέσεων στη δεύτερη, (ενώ χρησιμοποιούνται στην πρώτη), στο γεγονός ότι οι μισθοί στους αντίστοιχους κλάδους είναι χαμηλότεροι στην Αγγλία. Ανάλογο παράδειγμα αναφέρει για την Γερμανία και την Ολλανδία του 16ου και 17ου αιώνα και τη Γαλλάι και Αγγλία του 18ου αιώνα.

''Σε χώρες με παλιότερη ανάπτυξη η ίδια η μηχανή με τη χρησιμοποίησή της σε μερικούς κλάδους, προκαλεί σε άλλους κλάδους τόση πληθώρα εργασίας (...) που η πτώση του μισθού εργασίας κάτω από την αξία της εργασιακής δύναμης εμποδίζει στους κλάδους αυτούς τη χρήση των μηχανών και την κάνει περιττή και συχνά αδύνατη από την άποψη του κεφαλαίου, που έτσι κι αλλιώς το κέρδος του βγαίνει από τη μείωση όχι της χρησιμοποιούμενης αλλά της πληρωνόμενης εργασίας.''(K.Marx/K.I., 406)

Όμως, πώς εκδηλώνεται υπόαναπτυγμένες καπιταλιστικές συνθήκες η αύξηση της παραγωγικότητας;

Στα Grundrisse ο Marx, αφιερώνει την τελευταία σελίδα του 5ου τετραδίου του και τις πρώτες πέντε του 6ου στο ζήτημα: ''πάγιο κεφάλαιο και ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων''.
Εκεί, δείχνει πως η ανάπτυξη των ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων αναπτύσσεται με το μετασχηματισμό του μέσου εργασίας σε μηχανή. Η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμη της εργασίας, αντικειμενοποιείται σ'αυτές τις μηχανές και εμφανίζεται σαν ιδιότητά τους σαν παραγωγική δύναμη δική τους και όχι της εργασίας. Η ανάπτυξη του συστήματος των μηχανών απομονώνει τους εργάτες και τους απαλλοτριώνει από τις γνώσεις τους. Το μόνο που τους ενώνει υπό την ίδια εργασιακή διαδικασία είναι το ίδιο το σύστημα των μηχανών, που δεν είναι παρά η υλική μορφή ύπαρξης του παγίου κεφαλαίου.

Αφού μόνο το κεφάλαιο μπορεί να ενοποιήσει τις διάσπαρτες και απομονωμένες δραστηριότητες των εργατών, αυτό είναι που μπορεί να εμφανίζεται ως παραγωγική δύναμη. Η παραγωγική δύναμη της κοινωνίας εμφανίζεται αντικειμενοποιημένη στη μορφή του παγίου κεφαλαίου. Υπό αυτή τη μορφή το μέσο εργασίας παρουσιάζεται στον εργάτη ως κεφάλαιο και η γνώση αντικειμενοποιημένη στο σύστημα των μηχανών παρουσιάζεται ως

./.

κάτι ξένο και εξωτερικό προς τον εργάτη. Έτσι η διαδικασία παραγωγής παύει να καθορίζεται από την επιδεξιότητα καιτη γνώση του εργάτη και γίνεται τεχνολογική εφαρμογή της επιστήμης. ''Η παραγωγική δύναμη της κοινωνίας μετριέται σε πάγιο κεφάλαιο'' και το τελευταίο δεν είναι παρά ''εξουσία πάνω στη ζωντανή εργασία''.(K.Marx/G., 187).

Η ανάπτυξη λοιπόν της παραγωγικής δύναμης της εργασίας με ειδικά καπιταλιστικές μεθόδους δεν σημαίνει παρά αύξηση του παγίου κεφαλαίου. Και επειδή, όπως δείξαμε, αυτή η αύξηση καθορίζεται ως κερδοφόρα μόνο σε σχέση με την πληρωμένη εργασία που εξοικονομεί, εκφράζεται ως σχετική αύξηση του σταθερού (αφού μαζί με το πάγιο αυξάνει και το κυκλοφορούν) κεφαλαίου σε σχέση με το μεταβλητό.

Πρέπει να αναφερθούμε και σε μιαν άλλη συνέπεια της ανάπτυξης της παραγωγικότητας: την οικονομία στην χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου. Ο Marx αφιερώνει στο θέμα αυτό το 5ο κεφάλαιο του 3ου τόμου.

Η οικονομία στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου είναι προϊόν του κοινωνικού συνδυασμού της εργασίας, του συνδυασμένου σε μεγάλη κλίμακα συλλογικού εργάτη.(K.Marx/K.III., 107).

Η παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα, η ίδια προϋπόθεση για την εξαγωγή σχετικής υπεραξίας, επιτρέπει και την οικονομία στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου.

Είναι αναγκαίο να κάνουμε διάκριση δύο διαφορετικών εννοιών που χρησιμοποιεί ο Marx: οικονομία <u>στην παραγωγή</u> σταθερού κεφαλαίου και οικονομία <u>στη χρησιμοποίηση</u> σταθερού κεφαλαίου. Και οι δύο έννοιες είναι συνυφασμένες με την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα και με την ανάπτυξη των ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων.

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας υπό αυτές τις συνθήκες επιτρέπει τη μείωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας για την παραγωγή μέσων παραγωγής. Όπως φτηναίνει τα μέσα συντήρησης του εργάτη και έτσι την αξία της εργασιακής του δύναμης, έτσι φτηναίνει και τις μηχανές και τις άλλες ύλες που προκύπτουν από καπιταλιστικές διαδικασίες παραγωγής καιεισέρχονται σε νέες. Από το φτήναιμα αυτό, επωφελούνται όλοι οι κλάδοι που τις χρησιμοποιούν ως εισροές. Η ανάπτυξη της παραγωγικότητας στον κλάδο παραγωγής των μέσων παραγωγής ''εμφανίζεται ως όρος μείωσης της αξίας και επομένως, του κόστους των μέσων παραγωγής σε άλλους κλάδους''(K.Marx/K.III., 109 & Θ.Υ. III., 332).

./.

Αυτό ανεβάζει το ποσοστό κέρδους των τελευταίων.
Το όφελος αυτών των κεφαλαίων δεν οφείλεται στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας που χρησιμοποιούν τα ίδια αλλά στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας που χρησιμοποιούν τα κεφάλαια τα επενδυμένα στον κλάδο παραγωγής των μηχανών. Είναι λοιπόν αυτό το όφελος, προϊόν της συνολικής κοινωνικής εργασίας και της ανάπτυξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Αυτή η κοινωνικοποίηση των οφελών από την αύξηση της παραγωγικότητας σ'ένα κλάδο ή σε μερικούς κλάδους, είναι η οικονομία στην παραγωγή σταθερού κεφαλαίου.

Η οικονομία στην παραγωγή σταθερού κεφαλαίου είναι συνυφασμένη με την αύξηση της σχετικής υπεραξίας. Διότι:

Για να πέσει η αξία της εργασιακής δύναμης, πρέπει το ανέβασμα της παραγωγικής δύναμης της εργασίας ν'αγκαλιάσει κλάδους παραγωγής που τα προϊόντα τους καθορίζουν την αξία της εργασιακής δύναμης και επομένως ανήκουν στον κύκλο των συνηθισμένων μέσων συντήρησης, είτε μπορούν να τα αντικαταστήσουν.
Η αξία όμως, ενός εμπορεύματος, δεν καθορίζεται μόνο από την ποσότητα της εργασίας, που του δίνει την τελική μορφή, μα εξίσου και από την μάζα εργασίας που περιέχεται στα μέσα παραγωγής του. (K.Marx/K.I., 328/334

''(...) Επομένως την αξία της εργασιακής δύναμης την κατεβάζουν επίσης, και το ανέβασμα της παραγωγικής δύναμης και το αντίστοιχο φθήναιμα των εμπορευμάτων στους κλάδους που προσφέρουν τα υλικά στοιχεία του σταθερού κεφαλαίου, τα μέσα εργασίας και το υλικό εργασίας για την παραγωγή των αναγκαίων μέσων συντήρησης.''(K.Marx/K.I., 327/333).

Η σχετική υπεραξία και η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο προϋποθέτει την κυριαρχία των ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων στο σύνολο της κοινωνικής παραγωγής.

Διαφορετική έννοια είναι η οικονομία στη χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου. Με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας και τη συγκέντρωση και συνεργασία των εργατών σε μεγάλη κλίμακα, οι εγκαταστάσεις, τα κτίρια, οι μηχανές, τα στοιχεία δηλαδή που αποτελούν το σταθερό κεφάλαιο, κοστίζουν στον καπιταλιστή σχετικά φτηνότερα απ'ότι

./.

αν τα χρησιμοποιούσε σε μικρή κλίμακα. Πρόκειται για μια οικονομία που προκύπτει από τη χρήση καθεαυτή σε μεγάλη κλίμακα μια οικονομία όχι στην παραγωγή αλλά στη χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου.
Ενώ στην πρώτη περίπτωση, η οικονομία προκύπτει από την ανάπτυξη της κοινωνικής παραγωγικότητας από την ανάπτυξη δηλαδή της παραγωγικότητας, σε άλλους κλάδους, στη δεύτερη περίπτωση η οικονομία προκύπτει από τη ''συνεργασία και από την κοινωνική μορφή της εργασίας μεσα στα πλαίσια του ίδιου καθορισμένου κλάδου παραγωγής.''(K.Marx/K.III., 111/93).
Και οι δύο τύποι οικονομίας είναι προϊόντα της ανάπτυξης της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας.
Όμως, με μια βασική διαφορά: Η οικονομία στην παραγωγή σταθερού κεφαλαίου εκφράζει αυτή την ανάπτυξη σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο ως μέγεθος αξιακό: Η ανάπτυξη της παραγωγικότητας μειώνει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο για την παραγωγή του σταθερού κεφαλαίου δηλαδή την αξία του. Η οικονομία στη χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου εκφράζει αυτή την ανάπτυξη σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο, ως υλικό μέγεθος αξιών χρήσης.

Το ίδιο το γεγονός της κοινής χρησιμοποίησης της μάζας των μέσων παραγωγής από τον συλλογικό εργάτη φτηναίνει το σταθερό κεφάλαιο για τον καπιταλιστή, ανεξάρτητα από το φτήναιμα που οφείλεται στις συνθήκες παραγωγής του. Πρόκειται για τάση συνυφασμένη με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την αύξουσα αποξένωση του συλλογικού εργατη από τη γνώση και τον έλεγχο πάνω σ'αυτές. Η ανάπτυξη αυτή φέρνει και τη μεγαλύτερη ακόμα συγκέντρωση κεφαλαίου και εργασιακής δύναμης υπό τον έλεγχο του ίδιου καπιταλσιτή.

Το κεφάλαιο εχει την τάση να κάνει οικονομία στη χρησιμοποίηση σταθερού κεφαλαίου, όπως ακριβώς κάνει οικονομία και στη χρησιμοποίηση ζωντανής εργασίας.'' Όπως το κεφάλαιο έχει την τάση όταν χρησιμοποιεί άμεσα τη ζωντανή εργασία να την περιορίζει στην αναγκαία εργασία και, εκμεταλλευόμενο τις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, να συντομεύει πάντα την αναγκαία για την παραγωγή ενός προϊόντος εργασία, να κάνει οικονομία, επομένως, όσο είναι δυνατόν στην αμεσα χρησιμοποιούμενη ζωντανή εργασία, έτσι έχει και την τάση αν χρησιμοποιεί αυτή την εργασία, που έχει αναχθεί ως το αναγκαίο της μέρος, κάτω από τους πιο οικονομικούς όρους, δηλαδή να περιορίζει στο δυνατό ελάχιστο

./.

όριο την αξία του χρησιμοποιούμενου σταθερού κεφαλαίου.΄΄
(K.Marx/ K.III., 116/97).

Η αύξηση της σχετικής υπεραξίας και η συναφής με αυτήν, πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, εκφράζει την τάση του κεφαλαίου για κυριαρχία στο σύνολο της κοινωνικής παραγωγής.
Είναι η εγγενής τάση της καπιταλιστικής μορφής της παραγωγής να υποτάσσει στην δική της λογική τις ζωντανές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας.
Είναι με άλλα λόγια, ο προσδιάζων στο κεφάλαιο τρόπος, μέσω του οποίου, αυτό (το κεφάλαιο), καταξιώνεται ως κυρίαρχος κοινωνικός δεσμός, κατορθώνοντας να αναπαράξει τις προϋποθέσεις του εγγενώς: ως στιγμές της δικής του ανάπτυξης.

΄΄Η μετατροπή του προκαταβλημένου χρηματικού ποσού που θα αξιοποιηθεί και που θα μετατραπεί σε κεφάλαιο, στους συντελεστές του προτσές παραγωγής είναι μια πράξη της εμπορευματικής κυκλοφορίας, του προτσές ανταλλαγής και ανάγεται σε μια σειρά από αγορές. Αυτή η πράξη λοιπόν, παραμένει ακόμα έξω από το άμεσο προτσές παραγωγής. Αυτή απλώς το εισάγει, αλλά είναι η απαραίτητη προϋπόθεσή του, και αν, αντί του άμεσου προτσές παραγωγής εξετάσουμε την ολότητα και τη συνέχεια της καπιταλιστικής παραγωγής, αποτελεί η ίδια αυτή μετατροπή του χρήματος σε συντελεστές του προτσές παραγωγής, και ικανότητας εργασίας μια ενυπάρχουσα στιγμή του συνολικού προτσές.΄΄
(K.Marx/R., 45).

Ο Marx, είχε επιμείνει στην ανάλυση της απλής κυκλοφορίας, γιατί την θεωρούσε ως μια πρώτη ολότητα. Μια πρώτη σκιαγράφηση μιας κοινωνίας που έχει για γενικό δεσμό της το χρήμα.
Σ'αυτό το πρώτο επίπεδο, η εργασία προσδιορίζεται ως η ουσία του γενικού κοινωνικού δεσμού, υπό τον διπλό χαρακτήρα της, ως σκόπιμης ωφέλιμης δραστηριότητας παραγωγής αξιών χρήσης και ως αφηρημένης γενικής δραστηριότητας παραγωγής αξιών.
Η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο εμπλουτίζει τους προσδιορισμούς αυτούς ενσωματώνοντάς τους. Η εργασία τώρα είναι αλλότρια, ελεγχόμενη δραστηριότητα· δεν παράγει αξίες χρήσης και αξίες παρά μόνο υπό τον όρο, ότι παράγει υπεραξία. Η σκοποθεσία της αξιοποίησης (Verwertung),κυριαρχεί

./.

πάνω στις δύο άλλες διαστάσεις της: παραγωγή αξιών(Wertbildung) και αξιών χρήσης (Gebrauchswertbildung) . Αυτή η σκοποθεσία (συνώνυμη με την υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο), είναι που της δίνει και τον νέο κοινωνικό προσδιορισμό: ελεγχόμενη από το κεφάλαιο δαπάνη αλλότριων εργασιακών δυνάμεων.
Μετά από την ανάλυση αυτών των προσδιορισμών -που ουσιαστικά επεκτείνουν το πεδίο των κοινωνικών σχέσεων ή διευρύνουν την κοινωνική διάσταση της έννοιας εργασία και στην σφαίρα παραγωγής- ο Marx, επανέρχεται στην κυκλοφορία, για να αποκαταστήσει ξανά την έννοια της κοινωνικής ολότητας σ'ένα πλουσιώτερο σε προσδιορισμούς επίπεδο αφαίρεσης.

Η διαδικασία παραγωγής αναλύεται σε διαδικασία εργασίας και διαδικασία αξιοποίησης, κατ'αντίστοιχο τρόπο με την ανάλυση του εμπορεύματος σε αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία. Από την άποψη της διαδικασίας εργασίας, ο εργάτης, ο υποκειμενικός όρος της εργασίας είναι αυτός που χρησιμοποιεί ως υλικό του, το αντικείμενο της εργασίας με την βοήθεια των μέσων εργασίας. Είναι ο εργάτης που δίνει την σκόπιμη, την οφέλιμη μορφή στην αξία χρήσης του προϊόντος.
Από την σκοπιά της διαδικασίας εργασίας, είναι ο εργάτης που αποτελεί το υποκείμενο της διαδικασίας. Όμως, από την άποψη της διαδικασίας αξιοποίησης, τα πράγματα αντιστρέφονται.
Είναι οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας με την μορφή του κεφαλαίου που χρησιμοποιούν την ζωντανή εργασία κι όχι το αντίστροφο. ''Δεν είναι η ζωντανή εργασία που πραγματοποιείται μέσα στην αντικειμενοποιημένη, ως το αντικειμενικό της όργανο, αλλά είναι η αντικειμενοποιημένη εργασία, που αποκτιέται και αυξάνεται μέσα από την απορρόφηση της ζωντανής, κι έτσι γίνεται αυτο-αξιοποιούμενη αξία, κεφάλαιο, και ως τέτοιο λειτουργεί.

Τα μέσα παραγωγής εμφανίζονται ακόμα μόνον ως απορροφητές μιάς, όσο το δυνατόν μεγαλύτερης ποσότητας ζωντανής εργασίας. Η ζωντανή εργασία εμφανίζεται ακόμα μόνον ως το μέσο για την αξιοποίηση υπαρχουσών αξιών και επόμενα για την κεφαλαιοποίησή τους. Και ξέχωρα απ'αυτά που αναπτύχθηκαν πιο πάνω, τα μέσα παραγωγής παρουσιάζονται ακριβώς γι'αυτό πάλι κατεξοχήν απέναντι στη ζωντανή εργασία ως ύπαρξη του κεφαλαίου, και μάλιστα τώρα ως κυριαρχία της περασμένης, νεκρής εργασίας πάνω στη ζωντανή.'' (K.Marx/R., 58).

./.

Τί σημαίνει αυτή η ''αντιστροφή'' της θέσης της εργασίας μέσα στο προτσές παραγωγής, όταν εξετάζεται από την άποψη της αξιοποίησης; Οι διατυπώσεις του Marx δεν αποτελούν λογοπαίγνια.

Η εργασία υποβιβάζεται πραγματικά σε λειτουργία του κεφαλαίου. Και τούτο, όχι επειδή ο εργάτης ακολουθώντας τους ρυθμούς των μηχανών, μεταβάλεται σε εξάρτημά τους. Όταν το ζήτημα εξετάζεται από την σκοπιά της αξιοποίησης δεν λαβαίνονται υπ'όψιν οι μορφικοί προσδιορισμοί των αξιών χρήσης που αποτελούν το σταθερό κεφάλαιο. Η εργασία χρησιμοποιείται από (και δεν χρησιμοποιεί) το κεφάλαιο με την έννοια ότι η αξία που δημιουργείται από την εργασία (αναπλήρωση της αξίας του κεφαλαίου + υπεραξία) ενσωματώνεται, αντικειμενοποιείται στο κεφάλαιο. Η εργασία η ζωντανή που καταβάλει ο εργάτης, παράγει αξία που δεν του ανήκει, που του αντιπαρατίθεται ενσωματωμένη στην νεκρή ήδη συσσωρευμένη εργασία. Με αυτή την έννοια, η εργασία είναι πλέον παραγωγός όχι απλώς εμπορεύματος, αλλά κεφαλαίου, αξίας που δεν ανήκει στον άμεσο λειτουργό της (της εργασίας). Όπως, οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας, αποτελούν αξία που δεν ανήκει στον εργάτη, το γεγονός ότι η αξία που παράγει η εργασία του, προστίθεται στην αξία αυτή, κάνει την εργασία του να παρουσιάζεται ως λειτουργία του κεφαλαίου και κάνει το τελευταίο να παρουσιάζεται ως αυτοαξιοποιούμενη αξία.

''Ως καταπόνηση, ως δαπάνη ζωτικότητας, η εργασία είναι η προσωπική δραστηριότητα του εργάτη. Αλλά ως αξιοδημιουργός, ενταγμένη μέσα στο προτσές της αντικειμενοποίησής της, η εργασία του εργάτη, μόλις αυτός περάσει στο προτσές παραγωγής, είναι η ίδια ένας τρόπος ύπαρξης του κεφαλαίου, είναι ενσωματωμένη σ'αυτό. Αυτή η δύναμη που διατηρεί την αξία και δημιουργεί νέα αξία είναι γι'αυτό η δύναμη του κεφαλαίου και κάθε προτσές εμφανίζεται σαν το προτσές της δικής τους αυτο-αξιοποίησης και πολύ περισσότερο της απογύμνωσης του εργάτη, για τον οποίο η αξία που ο ίδιος δημιούργησε είναι ταυτόχρονα μιά ξένη γι'αυτόν αξία.'' (K.Marx/R., 58).

Ενώ στα ''Χειρόγραφα''του 1844, δεν είχε ακόμα τεθεί από τον Marx, η διπλή υπόσταση της εργασίας, σε ωφέλιμη και σε αξιοπαραγωγό δραστηριότητα, στο ''ώριμο έργο'', η αλλοτρίωση της εργασίας βλέπουμε να προκύπτει ως συνέπεια της δεύτερής της υπόστασης υπό τον καθορισμό της ως αξιοποιητικής.

./.

Η εγγενής στην καπιταλιστική σχέση μυστικοποίηση (Mystifikation) που παρουσιάζει την αντικειμενοποιημένη εργασία ως χρήστη της ζωντανής, αναφέρεται στο πεδίο της αξίας και της αξιοποίησης. Οφείλεται στο γεγονός ότι η παραγωγή υπό την ηγεσία του κεφαλαίου, είναι επαυξημένη αναπαραγωγή της αρχικής του αξίας. Όπως είδαμε, η διαδικασία παραγωγής είναι συγχρόνως διαδικασία εργασίας και διαδικασία αξιοποίησης. Η μυστικοποίηση για την οποία γίνεται λόγος, αναφέρεται στην καπιταλιστική παραγωγή, μόνο από την άποψή της ως διαδικασία αξιοποίησης. Είναι κατ'αρχήν αδιάφορη για τον χαρακτήρα της ως διαδικασίας εργασίας. Η μυστικοποίηση υφίσταται ακόμα και κατά το αρχικό εκείνο στάδιο, όπου η ίδια η διαδικασία εργασίας καθ'εαυτή, δεν έχει ακόμα αλλάξει περιεχόμενο, αλλά έχει υπαχθεί απλώς στην μορφή (form) του κεφαλαίου (και γι'αυτό ο Marx την ονομάζει τυπική (formel) υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο).

Η υπαγωγή αυτή, δεν σημαίνει, παρά την μετατροπή σε διαδικασία αξιοποίησης ''ενός υπάρχοντος προτσές εργασίας που δημιουργήθηκε πριν απ'αυτήν την δική του υπαγωγή στο κεφάλαιο, που διαμορφώθηκε στη βάση παλιότερων διαφορετικών προτσές παραγωγής και άλλων όρων παραγωγής.''(*) (K.Marx/R., 103), (υπογρ. Σ.Δ.)

(*) Η διάκριση αυτή δεν γινόταν στα νεανικά κείμενα, όπου η έννοια της αλλοτρίωσης, αναφερόταν στην εργασία γενικά. Τώρα αναφέρεται στην διαδικασία αξιοποίησης, αφορά την μορφή της εργασίας (εργασία υπαγμένη στο κεφάλαιο), ανεξάρτητα από το άν αυτή η μορφή επαναστατικοποιεί ή όχι την ίδια την διαδικασία της εργασίας, ως συγκεκριμένου περιεχομένου δραστηριότητα μετασχηματισμού της ύλης. Γι'αυτό, υποστηρίζουμε, ότι η έννοια της αλλοτρίωσης που παραμένει ενεργή (όχι μόνο όσον αφορά την συχνότητα εμφάνισης του όρου, αλλά ενεργή εννοιολογικά) στην ''ώριμη'' κριτική της πολιτικής οικονομίας, αποκτά σ'αυτήν, ένα ανανεωμένο και ακριβέστερο περιεχόμενο στηριγμένο στην θεωρία της αξίας και της υπεραξίας.

Η έννοια της αλλοτρίωσης, παύει έτσι να είναι δάνειος όρος από τον Feuerbach και τον Hegel και τροφοδοτείται από μια θεωρία νέα, την θεωρία του Marx για το κεφάλαιο.

./.

Σύμφωνα με τον Marx, ωστόσο, ο νόμος της αξίας δεν λειτουργεί με επαρκή τρόπο παρά μόνον όταν η υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, είναι πραγματική κι όχι μόνο τυπική.

Σ'αυτό το επίπεδο αφαίρεσης -της πραγματικής υπαγωγής-, ο Marx, επανασυνθέτει μέσα σε μια δεύτερη ολότητα -η πρώτη ήταν η απλή κυκλοφορία- όλα τα στοιχεία που είχε θέσει στην αρχή της παρουσίασης ως προϋποθέσεις του κεφαλαίου: εμπόρευμα, χρήμα, παραγωγική δύναμη εργασίας, δημιουργία και αναπαραγωγή εργασιακής δύναμης δεν νοούνται πλέον ως προϋποθέσεις, αλλά ως παραγόμενα απ'το κεφάλαιο προϊόντα, ως ενυπάρχουσες στιγμές του κεφαλαίου.(*)

(*) Τί σημαίνει η αλλοτρίωση της εργασίας σε ένα τέτοιο επίπεδο αφαίρεσης; Αυτή η προβληματική κατ'αρχήν, θέτει το ζήτημα της εξάρτησης του εργάτη από το κεφάλαιο, συνολικά.
Η προβληματική της πραγματικής υπαγωγής είναι προβληματική της εγγενούς στο κεφάλαιο αναπαραγωγικής τάσης. Η μισθωτή εργασία, δεν ορίζεται πλέον απλά, ως πράξη ανταλλαγής (εργασιακή δύναμη έναντι μισθού), αλλά η πράξη αυτή ορίζεται ως ενυπάρχουσα στιγμή της συνολικής εξάρτηση του εργάτη από το κεφάλαιο τόσο στην σφαίρα της παραγωγής (όπου αντιμετωπίζει τους αντικειμενικούς όρους εργασίας ως προϊόντα του κεφαλαίου), όσο και στην σφαίρα της κυκλοφορίας (όπου αντιμετωπίζει τα μέσα επιβίωσης, ως προϊόντα του κεφαλαίου επίσης).
Θα λέγαμε, ότι απ'αυτή τη σκοπιά, η έννοια της αλλοτρίωσης, υπερβαίνει, ως περιεχόμενο, την άμεση διαδικασία παραγωγής.
Ο εργάτης, δεν αντιμετωπίζει ως εχθρική ξένη δύναμη μόνο το ατομικό κεφάλαιο στο οποίο υποτάσσει την ατομική εργασία του, αλλά και τα προϊόντα που του χρειάζονται για να αναπαραχθεί, που είναι προϊόντα και άλλων ατομικών κεφαλαίων, τελικά, του κεφαλαίου γενικά.
Ο εργάτης βρίσκεται εξαρτημένος ως προς ολόκληρη την διαδικασία εφαρμογής και αναπαραγωγής της εργασιακής του δύναμης. Με αυτή την έννοια είναι εξαρτημένος ως ύπαρξη, ως άνθρωπος, όχι απλά ως εργάτης, εφ'όσον δεν έχει δυνατότητα φυσικής επιβίωσης έξω από την ιδιότητά του να είναι εργάτης. Κάθε δραστηριότητά του, ως ανθρώπινου όντος, βρίσκεται εξαρτημένη από το κεφάλαιο, είτε πρόκειται για δραστηριότητα εντός, είτε πρόκειται για δραστηριότητα εκτός της άμεσης διαδικασίας παραγωγής.

./.

Στην τυπική υπαγωγή της εργασίας, στο κεφάλαιο, η παραγωγική δύναμη της εργασίας, τίθεται ως δεδομένος εξωγενής παράγων. Εξωγενής σε σχέση με το κεφάλαιο. Οι παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας που υπάγει το κεφάλαιο υπό την εξουσία του, δεν αναπτύσσονται από το κεφάλαιο το ίδιο, αλλά κληρονομούνται, όπως έχουν διαμορφωθεί κάτω από προηγούμενες μορφές παραγωγής. Από τεχνική άποψη, ως τρόπος εργασίας, το εργασιακό προτσές, υπάγεται αρχικά στο κεφάλαιο, όπως έχει. Η εργασίας δεν αποκτά νέο υλικό περιεχόμενο, η μόνη αλλαγή αφορά την κοινωνική μορφή της.

Θα λέγαμε ότι υπ'αυτήν την έννοια, ο εργάτης αλλοτριώνοντας την εργασία του, αλλοτριώνεται ως Gattungswesen.

Ο Marx ήδη από την VI θέση για τον Feuerbach, έχει ορίσει την Gattungswesen ως τίποτε άλλοαπό το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων (''Αλλά η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μια αφαίρεση που ενυπάρχει μέσα στο απομονωμένο άτομο. Στην πραγματικότητά της, είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.''(K.Marx-F.Engels/Γ.Ι., 47,534).

Επίσης στην ''Γερμανική Ιδεολογία'': ''Αυτό το σύνολο παραγωγικών δυνάμεων, κεφαλαίων και κοινωνικών μορφών επικοινωνίας, που κάθε άτομο και γενιά το βρίσκει να υπάρχει ως κάτι δεδομένο, είναι η πραγματική βάση αυτού που οι φιλόσοφοι το έχουν νοήσει ως ''υπόσταση'' (Substanz) και ''ουσία του ανθρώπου''(...)'' (wesen des Menschen).'' (ibid/ 88,38).

Και ακριβώς, το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που συνάπτει ο εργάτης μέσα στην ιστορική κοινωνία του καπιταλισμού, είναι που τείνει να υπαχθεί στο κεφάλαιο. Παύουν αν είναι σχέσεις που τις ορίζει ο ίδιος με τη θέλησή του σε συνάρτηση με της θελήσεις των άλλων, και τείνουν να γίνουν σχέσεις ανεξάρτητες από οποιαδήποτε υποκειμενική θέληση και υπαγμένες στην λογική μιάς ''μηχανής''-παραγμένες από την εργασία του αλλά που λειτουργεί με τους δικούς της αντικειμενικούς νόμους- η οποία εντάσει στα γρανάζια της το σύνολο του χρόνου του εργάσιμου ή όχι.

Έπρεπε, λοιπόν, να πραγματοποιηθεί η θεωρητική μετάβαση προστην πραγματική υπαγωγή για να σχηματισθεί το αντίστοιχο της τρίτης διάστασης της αλλοτρίωσης, όπως τέθηκε το 1844 στα ''Χειρόγραφα''.

./.

Η αλλαγή αυτή μορφής, αρκεί για να της προσδόσει κοινωνικό χαρακτήρα ήδη στην σφαίρα της παραγωγής. Αυτή η καπιταλιστική μορφή όμως, καθ' εαυτήν, δεν αλλάζει τίποτα στον σκόπιμο, υλικό χαρακτήρα της εργασίας. Η μορφική αυτή αλλαγή, καθορίζει τον χαρακτήρα της εργασίας, ως ελεγχόμενης εξωτερικά διαδικασίας.

Έλεγχος, που πραγματοποιείται από τον λειτουργό του κεφαλαίου (την προσωποποίηση του κεφαλαίου), με σκοπό την αύξηση της έντασης και της συνέχειας της εργασίας ώστε ο αποκρυσταλλωνόμενος στη μονάδα εμπορεύματος χρόνος της, να είναι ο ελάχιστος δυνατός, και ο χρόνος απλήρωτης εργασίας, ο μέγιστος δυνατός. Αυτός ο ελεγχόμενος χαρακτήρας της, αποτελεί ήδη έναν νέο προσδιορισμό της σε σχέση με την προσωπική ανεξάρτητη εργασία του ανεξάρτητου εμπορευματοπαραγωγού. Όμως, από την σκοπιά της παραγωγής αξιών χρήσης, ο νέος αυτός προσδιορισμός δεν προσθέτει τίποτα. Οι αξίες χρήσεις, μπορούν να έχουν τις ιδιότητες που είχαν και άλλοτε κι επομένως, η συγκεκριμένη εργασιακή διαδικασία που τις παράγει να έχει τις ίδιες απαιτήσεις από την παραγωγική δύναμη της εργασίας. Με άλλα λόγια, ενώ η εργασιακή δύναμη έχει μετατραπεί σε εμπόρευμα, ενώ αντιστοιχεί σ'ένα ποσό αξίας, ως αξία χρήσης η εργασιακή δύναμη εξακολουθεί να διατηρεί τα προηγούμενα χαρακτηριστικά της.

Δεν έχει αποκτήσει η εργασία η ίδια μιά αξία χρήσης (δηλαδή μια παραγωγική δύναμη) ειδικά καπιταλιστική.

β. Η επαρκής λειτουργία του νόμου της αξίας.

Ο Marx, μιλώντας για την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, βλέπει σ'αυτήν την πλήρη απελευθέρωση της παραγωγής από τους φραγμούς των αναγκών. Η πραγματική υπαγωγή είναι η αφηρημένη πλήρης ανάπτυξη της τάσης του κεφαλαίου. Η πλήρης εκδήλωση της καπιταλιστικής σκοπιμότητας της παραγωγής. ''Ο σκοπός της είναι, το καθένα προϊόν κ.λ.π. να περιέχει όσο το δυνατόν περισσότερο απλήρωτη εργασία και αυτό είναι κατορθωτό μόνο μέσα από παραγωγή για χάρη της παραγωγής.'' (K.Marx/R., 127).

./.

Για τον Marx, αυτή η τάση ολοκληρώνεται μόνο μέσα από τον μετασχηματισμό της ίδιας της υλικής εργασιακής διαδικασίας. Μόνο στον βαθμό που ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής φτάνει σε τέτοιο επίπεδο ανάπτυξης ώστε να καθιστά τις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, ενδογενή μεταβλητή, να τις αναπτύσσει δηλαδή ο ίδιος με τρόπους ειδικά δικούς του, μόνο στον βαθμό που ολοκληρώνεται αυτή η τάση, ολοκληρώνεται η χειραφέτηση της παραγωγής από τις ανάγκες, ολοκληρώνεται επομένως η κυριαρχία του νόμου της αξίας. Και πράγματι , αυτό υποστηρίζει καθαρά ο Marx : ''Είναι εδώ που εμφανίζεται με επαρκή τρόπο ο νόμος της αξίας, που δεν αναπτύσσεται ολοκληρωτικά παραπάνω στην βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.''(K.Marx/R., 127) (υπογρ. Σ.Δ.).

Αυτό σημαίνει ότι τα σχετικά με την πραγματική υπαγωγή τμήματα, πρέπει να διαβαστούν ως ανάλυση αυτού που προϋποτίθεται από την αρχή της παρουσίασης. Η παραγωγή για την αξία κι όχι για την χρήση και η κοινωνική αλληλεξάρτηση που προκύπτει, δεν λειτουργούν στην πραγματικότητα παρά μόνο στα πλαίσια της παραγωγής για περισσότερη αξία (δηλαδή της καπιταλιστικής παραγωγής) και της ταξικής κοινωνικής αλληλεξάρτησης που αυτή παράγει.
Δεν υπάρχει για τον Marx μια λειτουργία του νόμου της αξίας σε επίπεδο απλής εμπορευματικής παραγωγής, στην οποία επιπροστίθεται η λειτουργία της σε καπιταλιστικό επίπεδο. Ο νόμος της αξίας είναι καπιταλιστικός νόμος. Η ''επαρκής'' λειτουργία του, προϋποθέτει πλήρη καπιταλιστικοποίηση των σχέσεων παραγωγής. Όταν ο Marx, αναφέρεται απλώς στην πρώτη, για να αναλύσει το χρήμα, ουσιαστικά προϋποθέτει την δεύτερη. Όλοι οι προσδιορισμοί του εμπορεύματος και του χρήματος είναι προσδιορισμοί (μή επαρκείς όμως, ακόμα) του κεφαλαίου, γιατί το προϋποθέτουν. Τώρα αναλύεται το ίδιο το προϋποτιθέμενο. Η ανάλυση αυτή ενσωματώνει όλους τους προηγούμενους απλούστερους προσδιροισμούς, και τους ενοποιεί ως κατηγορίες του κεφαλαίου, εννοιολογικά.

Η ''επαρκής λειτουργία'' του νόμου της αξίας, αναπαράγει όλες τις προϋποθεσεις της απλής εμπορευματικής και της καπιταλιστικής παραγωγής, ως αποτελέσματα, ως προϊόντα του κεφαλαίου.

Το εμπόρευμα, από το οποίο ξεκίνησε η παρουσίαση, τέθηκε ως προϋπόθεση του κεφαλαίου. Τώρα τίθεται ως προϊόν του.

./.

Η γενική εμπροευματοποίηση, στην απόλυτη τάση της, σημαίνει ότι κάθε εμπόρευμα είναι προϊόν μιας διαδικασίας αξιοποίησης. Ακόμα περισσότερο: το εμπόρευμα παρουσιάζεται ως μια μορφή του κεφαλαίου, ως μια στιγμή στην αλυσίδα των μεταμορφώσεών του. Το χρήμα επίσης, παρουσιάζεται ως ενυπάρχουσα στιγμή του κεφαλαίου. Οι λειτουργίες του, ως μέσου κυκλοφορίας, ως μέτρου της αξίας, ως μέσου πληρωμών, καθορίζονται από την λειτουργία του ως κεφαλαίου. Ο τίτλος του "ανέκδοτου κεφαλαίου" είναι ενδεικτικός: ''Τα αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής''.
Εκεί ακριβώς, οι προϋποθέσεις της παραγωγής (της άμεσης διαδικασίας παραγωγ παρουσιάζονται ως αποτελέσματά της. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο στον βαθμό που η ανάλυση του κεφαλαίου φτάνει σε τέτοιο επίπεδο, που να συμπεριλαμβάνε ως συστατικό της μερος (κι όχι ως εξωτερική προϋπόθεση) την διαδικασία κυκλ φορίας. Στο σημείο αυτό, η κυκλοφορία παρουσιάζεται ως κυκλοφορία όχι των εμπορευμάτων (ή του χρήματος), αλλά του κεφαλαίου, εφ'όσον το χρήμα και τα εμπορεύματα είναι δικές του μροφές.

Η έννοια της παραγωγής, προσεγγίζει έτσι ένα σημείο στην θεωρία, όπου το περιεχόμενό της αλλάζει. Θα πρέπει να ορίζεται πλέον ως η ενότητα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας κυκλοφορίας.
Αυτή η έννοια της παραγωγής γενικά, είναι η θεωρητική ανασυγκρότηση της κοινωνικής ολότητας, που είχε συγκροτηθεί εννοιολογικά σ'ένα πρώτο επίπεδο στην βάση της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας. Το κρίσιμο αυτό σημείο ορίζεται από την έννοια της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Στα ''Αποτελέσματα...''(κείμενο που συνοψίζει τις θεωρητικές συνέπειες του πρώτου τόμου και εισάγει στον δεύτερο τόμο του ''Κεφαλαίου'', όπου και εξετά ζεται η κυκλοφορία ως κυκλοφορία του κεφαλαίου), η έννοια της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας κατέχει θεση-κλειδί. Αυτή η ιδιαίτερη θέση της έννοιας αυτής θα πρέπει να στρέψει την προσοχή μας στην εξής υπόθεση: Η παρουσίαση του χρήματος και του εμπορεύματος, ως παραγόμενων από το κεφάλαιο προϋποθέσεων του κεφαλαίου, έχει το θεωρητικό της υποστήριγμα στην παρουσίαση της ίδιας της εργασίας, ως παραγόμενης από το κεφάλαιο προϋπόθεσης.
Η πραγματική υπαγωγή επιφέρει μιαν επαναστατικοποίηση όχι μόνο στην μορφή αλ και στο περιεχόμενο το ίδιο της εργασίας. Επαναστατικοποιεί την αξία χρήσης της εργασιακής δύναμης και μαζί της, επαναστατικοποιεί όλες τις αξίες χρήσης, που παράγονται στο εξής από εντελώς διαφορετικές σε σχέση με πριν εργασιακές διαδικασίες. Αυτός ο μετασχηματισμός του υλικού περιεχομένου

./.

της εργασίας θα ήταν αδιανόητες χωρίς τον μορφικό του καθορισμό: την τυπική υπαγωγή της εργασιακής διαδικασίας στην διαδικασία αξιοποίησης. Με βάση την ανάλυση της τυπικής αυτής υπαγωγής, είδαμε τον Marx να διακρίνει σε δυόεπίπεδα την σχέση της μισθωτής εργασίας: στην σφαίρα της κυκλοφορίας ως ανταλλαγή εργασιακής δύναμης και μισθού και στην σφαίρα της παραγωγής ως υπαγωγή της ζωντανής εργασίας στην σκοποεθσία της αξιοποίησης του κεφαλαίου.
Η επαναστατικοποίηση της έννοιας της εργασίας λειτουργεί και στα δύο αυτά επίπεδα. Στο πρώτο, παρουσιάζεται η οικονομική δυνατότητα μιας σχετικής μείωσης της αξίας της εργασιακής δύναμης μέσα από την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Στο δεύτερο επίπεδο, λαμβάνει χώρα η προϋπόθεση αυτής της δυνατότητας της σχετικής υπεραξίας: η αύξηση τση παραγωγικής δύναμης της εργασίας μέσα από την εφαρμογή, στην παραγωγική σφαίρα, ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων παραγωγής.

Αναφερθήκαμε στα ιστορικά όρια που θέτει ο κοινωνικός ανταγωνισμός στην αύξηση της απόλυτης υπεραξίας.
Η δύναμη του κεφαλαίου να υπερβαίνει εγγενώς τα όρια αυτά, υποτάσσοντας πραγματικά την εργασία είναι ωστόσο απεριόριστη;
Η μείωση της εργασίας σε κατηγορία του κεφαλαίου είναι ολοκληρωτική; Δηλαδή εξαλείφει οριστικά καθε ιδιαιτερότητά της σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες: Τελικά ανατρέπει την εργασιακή ουσία αυτών των κατηγοριών; Ας προσέξουμε πώς αντιμετωπίζει αυτό το πρόβλημα ο Marx.

''Σε κάθε περίπτωση εμφανίζεται τυπικά το τμήμα του κεφαλαίου, το δαπανημένο σε μισθό εργασίας, σαν ένα τμήμα, που ανήκει όχι πια στον καπιταλιστή, αλλά στον εργάτη, εφ'όσον έχει πάρει την πραγματική του μορφή, αυτή των τροφίμων που περνούν στην κατανάλωση του εργάτη. Η μορφή της αξίας χρήσης την οποία έχει λοιπόν ως εμπόρευμα πριν την είσοδό του στο προτσές παραγωγής -ως μέσα συντήρησης- είναι άρα τελείως διαφορετική από την μορφή, που παίρνει μέσα σ'αυτό το προτσές και που είναι εκείνη της ενεργητικά εκφρασμένης δύναμης εργασίας δηλαδή της ίδια της ζωντανής εργασίας.''
(K.Marx/R., 52).
Εδώ, ο Marx, σκοπεύει να επισημάνει τον λόγο που, τα μέσα παραγωγής, έχουν την τάση να εμφανίζονται ως κατεξοχήν μορφή του κεφαλαίου, σε αντίθεση με τα μέσα συντήρησης παρόλο που τα τελευταία, αποτελούν επίσης καπιταλιστικά

./.

εμπορεύματα -προϊόντα διαδικασίας αξιοποίησης- και ως τέτοια αντιπαρατίθενται ως κεφάλαιο στην ζωντανή ικανότητα εργασίας.
Η πρότασή του όμως, παρουσιάζει την δυνατότητα και μιάς άλλης ανάγνωσης. Αυτό που ο καπιταλιστής πληρώνει ως αξία της εργασιακής δύναμης, είναι η αξία των μέσων συντήρησης που αγοράζει ο εργάτης.
Αυτό που ο εργάτης εκποιεί έναντι αυτής της αξίας, είναι κάτι μορφικά διαφορετικό: η εργασιακή του δύναμη δεν είναι τα εμπορεύματα που αγοράζει· είναι μια ικανότητα που συντηρείται και αναπαράγεται μέσα από την κατανάλωση αυτών των εμπορευμάτων αλλά δεν είναι τα ίδια τα εμπορεύματα.
Διαφορετικά, η δαπάνη του καπιταλιστή γι'αυτά τα εμπορεύματα, δεν θα ήταν μια παραγωγική δαπάνη· δεν θα ήταν (μεταβλητό) κεφάλαιο. Η αξία χρήσης του εμπορεύματος που πουλάει ο εργάτης δεν είναι η αξία χρήσης των εμπορευμάτων που αγοράζει με την αξία που εισπράττει. Ανάμεσα στις δυό αξίες χρήσης μεσολαβεί μια διαδικασία μετασχηματισμού της ύλης, (που δεν είναι όμως διαδικασία αξιοποίησης), που είναι η διαδικασία συντήρησης και αναπαραγωγής της ικανότητας εργασίας μέσα από την κατανάλωση της αξιών χρήσης -μέσων συντήρησης.
Αυτή είναι η ιδιορρυθμία χαρακτηριστική του μεταβλητού μέρους του κεφαλαίου. Όλες οι άλλες δαπάνες του καπιταλιστή αφορούν αξίες χρήσης (μηχανές, πρώτες ύλες, κ.τ.λ.) που εισέρχονται στην διαδικασία παραγωγής με την ίδια μορφή με την οποία αγοράζονται. Με το μεταβλητό κεφάλαιο αγοράζονται τελικά μέσα συντήρησης του εργάτη, όμως δεν είναι τα μέσα συντήρησης που λειτουργούν μέσα στο προτσές παραγωγής αλλά η ζωντανή δύναμη εργασίας του εργάτη. Τα μέσα συντήρησης, όπως και τα μεσα παραγωγής έχουν σταθερό μέγεθος αξίας, όμως η ζωντανή εργασιακή δύναμη είναι το στοιχείο που δημιουργεί την αξία. ''Μπορεί να παρασταθεί ως μεταβλητό μέγεθος και γενικά σ'όλες τις καταστάσεις μόνον ως ένα μέγεθος ρευστό σε γίγνεσθαι (...) και ως μέγεθος στο γίγνεσθαι και όχι ως ένα μεγεθος που έχει γίνει, υπεισέρχεται ως συντελεστής στο προτσές παραγωγής.''(K.Marx/R., 51).

Αυτή,η μεταμόρφωση των αξιών χρήσης με τις οποίες εμφανίζεται το μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου, θέτει από μόνη της έναν περιορισμό στον μηχανισμό της σχετικής υπεραξίας: Η ζωντανή εργασιακή δύναμη δεν είναι προϊόν κανενός κλάδου, ούτε και του κλάδου παραγωγής των καταναλωτικών αγαθών που χρειάζεται η αναπαραγωγή της. Επομένως, μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας

./.

σ'αυτούς τους κλάδους δεν μεταφράζεται άμεσα σε πτώση της αξίας της εργασιακής δύναμης. Θα ήταν πιο σωστό να λέγαμε ότι προσφέρει την οικονομική δυνατότητα μιας τέτοιας πτώσης, μέσα από την πτώση της αξίας των καταναλωτικών εμπορευμάτων.

Το φάσμα των καταναλωτικών εμπορευμάτων που είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, δεν είναι καθόλου δεδομένο εξωϊστορικά. Ο Marx υπογραμμίζει σε πολλά σημεία του έργου του το αντίθετο, ότι δηλαδή οι ανάγκες παραγωγής της εργασιακής δύναμης καθορίζονται από ιστορικούς και κοινωνικούς και ηθικούς παράγοντες και από το επίπεδο της ταξικής συγκρότησης των άμεσων παραγωγών. Επομένως, το φτήναιμα αυτών των προϊόντων προσφέρει την δυνατότητα φτηναίματος της εργασιακής δύναμης, στην περίπτωση που αυτή συνεχίζει να αναπαράγεται με βάση τα ίδια όπως και πριν εμπορεύματα. Το φτήναιμα όμως, των μισθιακών εμπορευμάτων, επιτρέπει και την αλλαγή της σύνθεσής τους. Δίνει τη δυνατότητα στους εργάτες να καταναλώσουν και μερικά νέα είδη, στα οποία υπό τις προηγούμενες συνθήκες δεν είχαν πρόσβαση. Η αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας στους κλάδους αυτούς, προσφέρει και τις δύο δυνατότητες.

Τί από τα δύο θα γίνει, θα εξαρτηθεί από τους ευρύτερους κοινωνικούς συσχετισμούς;

Θα μπορούσε αν εξετάσει κανείς πολλούς συνδιασμούς σχετικών περιπτώσεων. Αυτό που προκύπτει κάθε φορά, είναι ότι οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, αυξάνουν τις δυνατότητες κερδοφορίας του κεφαλαίου που παρέχουν ένα νέο όπλο παραγόμενο από το ίδιο το κεφάλαιο για να αυξάνει την υπεραξία. Όμως, μέσα από την ίδια την λογική ανάπτυξη των διατυπώσεων του Marx, προκύπτει ότι πρόκειται μόνο για δυνατότητα.

Η οποία αυξάνει, βέβαια την αδυναμία της εργατικής τάξης, επιπροσθέτει στον φετιχισμό του χρήματος και στον φετιχισμό του κεφαλαίου, έναν ακόμα: τον φετιχισμό ενός αυξανόμενου εισοδήματος από μισθό, φετιχισμός που ενισχύει την απατηλή εικόνα της μισθωτής σχέσης ως απλής ανταλλακτικής σχέσης.

Όμως, όλες αυτές οι ευνοϊκές προοπτικές για το κεφάλαιο δεν είναι εξασφαλισμένες μόνο στην περίπτωση της παραγωγικότητας. Θα ήταν εξασφαλισμένες μόνο στην περίπτωση όπου η εργασιακή δύναμη θα ήταν ταυτόσημη, ως αξία χρήσης, με τα εμπορεύματα που την αναπαράγουν , πράγμα που, όπως είδαμε,

./.

ο Marx τονίζει, ότι είναι έξω από την καπιταλιστική πραγματικότητα. Το αντίθετο, θα σήμαινε ότι η ζωντανή εργασία δεν αποτελεί στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας· ότι στην θέση της, θα είχαμε κάποιο (ρομπότ), βιομηχανικό, καπιταλιστικό εμπόρευμα, το οποίο μπορεί βέβαια να κατείχε ειδική θέση μέσα στο προτσές παραγωγής αλλά, που οπωσδήποτε δεν θα μπορούσε να συμπεριληφθεί στην κτηγορία του μεταβλητού κεφαλαίου. Θα είχαμε, επομένως μαι παραγωγική διαδικασία (και εδώ μιλάμε για τον τρόπο παραγωγής γενικά, όχι για κάποιες μονάδες ή κλάδους παραγωγής), χωρίς μεταβλητό κεφάλαιο, επομένως, μια όχι καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής.

* * *

Διάκριση της μορφής του μεταβλητού κεφαλαίου μέσα και έξω από την διαδικασία παραγωγής είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση της όλης προβληματικής του Marx.

1) Σ'αυτήν την διάκριση στηρίζεται ο διαχωρισμός της διαδικασίας αναπαραγωγής των εργασιακών δυνάμεων από την άμεση διαδικασία εργασίας. Διαχωρισμός τυπικά καπιταλιστικός.
2) Σ'αυτή την διάκριση αρθρώνεται ο κοινωνικός ανταγωνισμός σε επίπεδο παραγωγικής διαδικασίας υπό συνθήκες όχι μόνο τυπικής, αλλά και πραγματικής υπαγωγής.
3) Αυτή η διάκριση τέλος, φέρνει μέσα στο εσωτερικό της παραγωγικής διαδικασίας την δυνατότητα κρίσης, στον βαθμό που η λογική του κεφαλαίου, που εκδηλώνεται μέσα από την συνεχή τάση αύξησης της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, δεν επαρκεί από μόνη της για να εγγυηθεί την μετατροπή των αυξήσεων της παραγωκότητας, σε αυξήσεις του ποσοστού υπεραξίας.

Θα πρέπει, νομίζουμε να αναγνώσει κανείς, όλα τα σχετικά με την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, υπό το πρίσμα των περιορισμών αυτών. Η πραγματική υπαγωγή γίνεται τότε αναγνώσιμη όχι ως ιστορικό, ολοκληρωμένο στάδιο στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αλλά ως τάση του κεφαλαίου, εφ'όσον αυτό υπερβεί κάποια βαθμίδα ανάπτυξης. Η τάση αυτή δεν πραγματοποιείται ιστορικά παρά μόνο μέσα από τα ιστορικά

./.

εμπόδια που του προβάλλονται από αντισταθμιστικές δυνάμεις, των οποίων η αφομοίωση από το κεφάλαιο, δεν είναι προεξοφλημένη.

Μια κατανόηση της πραγματικής υπαγωγής ως απόλυτου νόμου του κεφαλαίου (κι όχι ως παρεμποδιζόμενη τάση) υπονομεύεται από τους ίδιους τους περιορισμούς που διατυπώσαμε πιο πάνω και οι οποίοι πηγάζουν από τον ίδιο τον ορισμό του κεφαλαίου. Εκτός δηλαδή από εξωγενή αντιδρώντα αίτια (όπως π.χ. η τάξική πάλη), περιλαμβάνεται στο ίδιο το κεφάλαιο μια εγγενής αντίταση στην απεριόριστη αύξηση της παραγωγικότητας: η διάκριση της μορφής του μεταβλητού κεφαλαίου μέσα και έξω από την άμεση διαδικασία παραγωγής (και η οποία είναι που το καθιστά μεταβλητό και όχι σταθερό κεφάλαιο) ευνοεί μια δυνητική διακοπή (δίπλα στις άλλες που οφείλονται στην εμπορευματική φύση της παραγωγής) της συνέχειας στην μετάδοση των αποτελεσμάτων της αύξησης, της παραγωγικής δύναμης της εργασίας.
Αυτό αποτελεί μιάν άλλη διατύπωση για το όριο που θέτει στην συνεχή υποκατάσταση του σταθερού κεφαλαίου στο μεταβλητό, ο εγγενής στο κεφάλαιο περιορισμός ότι η ζωντανή εργασία δεν μπορεί να υποκατασταθεί εντελώς, γιατί αυτή αποτελεί την μοναδική πηγή της υπεραξίας.
Η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου δεν είναι απεριόριστη, ακριβώς γιατί δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη και ''προοδευτική'' αλλά είναι λειτουργία του κεφαλαίου του ίδιου, δηλαδή υπάγεται στην απαίτηση της αξιοποίησης και αξιοποίηση δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μεταβλητό κεφάλαιο.

Μένει να εξετάσουμε πώς η ίδια η μορφή οργάνωσης των εργασικών δυνάμεων, από το κεφάλαιο, αναπαράγει (εκτός από το ίδιο) και το εγγενές (και εν δυνάμει) ιστορικό του όριο.

./.

2. Η συνεργασία ως παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου

Ο Marx κάνει μια σημαντική διάκριση ανάμεσα σε κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και εργοστασιακό καταμερισμό της εργασίας. Οι δυό καταμερισμοί δεν διακρίνονται μόνον ως προς το μέγεθος, αλλά και ως προς την ουσία. Δεν πρόκειται για ''υποκειμενική ''διαφορά, όπως στον A. Smith, όπου ο παρατηρητής δεν μπορεί ''να αγκαλιάσει με μια ματιά'' την ολότητα του κοινωνικού καταμερισμού, όπως μπορεί να το κάνει για τον εργοστασιακό. Ο A. Smith, θεωρούσε, ότι στην περίπτωση του συνόλου της κοινωνίας, το πρόβλημα στην κατανόηση του καταμερισμού, προκύπτει από την διασπορά σε μεγάλες επιφάνειες και τον μεγάλο αριθμό απασχολημένων σε κάθε χωριστό κλάδο: αυτά τα δυό στοιχεία ''θολώνουν τον δεσμό''. Στον Marx αντίθετα, πρόκειται για διαφορετικού τύπου δεσμό που συνέχει την κάθε μια από τις δυό μορφές καταμερισμού της εργασίας: ''Τί είναι, όμως, αυτό που δημιουργεί εδώ τον δεσμό ανάμεσα στις ανεξάρτητες εργασίες του κτηνοτρόφου, του βυρσοδέψη και του τσαγκάρη;
Το γεγονός ότι τα αντίστοιχα προϊόντα τους υπάρχουν ως εμπορεύματα. Αντίθετα, τί είναι αυτό που χαρακτηρίζει το μανουφακτουρικό καταμερισμό της εργασίας; Το γεγονός ότι ο μερικός εργάτης δεν παράγει εμπορεύματα. Μόνο το κοινό προϊόν των μερικών εργατών μετατρέπεται σε εμπόρευμα.''
(K.Marx/ K.I.,369/375); (υπογρ. Σ.Δ.,)

Εδώ πρόκειται για το εξής ζήτημα: αυτό που ορίσθηκε σε πρώτη φάση, ως γενικός κοινωνικός δεσμός, το χρήμα και που προϋποθέτει μια κοινωνία με ανεπτυγμένο καταμερισμό εργασίας, όπου συγχρόνως τα προϊόντα της τελευταίας, παίρνουν την μορφή εμπορευμάτων, δεν μπορεί να είναι κοινωνικός δεσμός και στο εσωτερικό της παραγωγικής διαδικασίας, όπου δεν πραγματοποιείται καμμιά ανταλλαγή. Εκεί η συνοχή, η ενότητα δεν εξασφαλίζεται από την τήρηση των όρων της ανταλλαγής ισοδυνάμων αξιών, που πάνω της, στηρίζεται και η τυπική ισότητα των συναλλασσομένων, οι οποίοι διαφοροποιούνται μεταξύ τους μόνο ως προς ποσοτικής τάξης κριτήριο: το μέγεθος αξίας, αποκρυσταλωμένου χρόνου αφηρημένης εργασίας που κατέχει ο καθένας τους. Μέσα στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας, η ενοποιός αρχή δεν μπορεί να είναι η αφηρημένη εργασία -εφ'όσον ανταλλαγή δεν γίνεται- αλλά η συνεύρεση των άμεσων παραγωγών κάτω από την διευθυντική εξουσία του ίδιου καπιταλιστή. Η συνοχή εδώ, δεν πραγματοποιείται στη βάση της ισοτιμίας των μελών του συνόλου, αλλά παίρνει κατ'ανάγκην ιεραρχική μορφή. Η διαφοροποίηση των ατόμων,

./.

είναι εδώ ποιοτικής τάξης: καθορίζεται από την θέση τους εντός ενός καταμερισμού που ιεραρχεί τις επι μέρους εργασίες ως προς την χρήση τους μέσα στο συνολικό παραγωγικό προτσές. ''Ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στην κοινωνία συντελείται με την μεσολάβηση της αγοράς και πώλησης των προϊόντων διαφόρων κλάδων εργασίας, ενώ η σύνδεση των μερικών εργασιών στην μανουφακτούρα συντελείται με την πώληση διαφόρων εργασιακών δυνάμεων στον ίδιο κεφαλαιοκράτη, που της χρησιμοποιεί ως συνδιασμένη εργασιακή δύναμη.'' (*) (K.Marx/ K.I., 369/376).

(*) Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση που κάνει ο Marx, στην ''Αθλιότητα της Φιλοσοφίας'', μεταξύ καταμερισμού της εργασίας στο εργοστάσιο και του καταμερισμού στο σύνολο της κοινωνίας.
Μέσα από αυτή την σύγκριση ο Marx δείχνει τον συνειδητό και προγραμματισμένο χαρακτήρα του εργοστασιακού καταμερισμού σε αντίθεση με τον απρόσωπο χαρακτήρα του κοινωνικού καταμερισμού. Ο Marx συναρτά αυτή την αντίθεση με τον ρόλο του κράτους ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας στα δύο επίπεδα.
Παραθέτουμε ολόκληρο το απόσπασμα, λόγω της σημασίας του.
''Η κοινωνία ως σύνολο, έχει τούτο το κοινό με το εσωτερικό ενός εργοστασίου.
Η κοινωνία έχει κι αυτή το δικό της καταμερισμό της εργασίας. Άν έπαιρνε κανείς για μοντέλο τον καταμερισμό της εργασίας που εφαρμόζεται σ'ένα σύγχρονο εργοστάσιο, για να τον εφαρμόσει σ'ολόκληρη την κοινωνία, η καλύτερα οργανωμένη για την παραγωγή των αγαθών κοινωνία, θά ταν εκείνη που θάχει ένα μονάχα επιχειρηματία επικεφαλής, που αυτός μοιράζει τη δουλειά στα διάφορα μέλη της κοινωνίας, σύμφωνα με έναν απ'τα πρίν συνταγμένο κανονισμό.
Μα δεν γίνεται καθόλου έτσι στην πράξη. Ενώ στο εσωτερικό του σύγχρονου εργοστασίου, ο καταμερισμός της εργασίας είναι ρυθμισμένος ως τις παραμικρότερες λεπτομέρειες από την εξουσία (Autorität) του επιχειρηματία, η σύγχρονη κοινωνία δεν έχει άλλον καταμερισμό, άλλην εξουσία για να πραγματοποιήσει τον καταμερισμό έξω από τον ελεύθερο ανταγωνισμό.
Κάτω από το πατριαρχικό καθεστώς, κάτω απ'το καθεστώς των καστών, κάτω από το φεουδαρχικό και συντεχνιακό καθεστώς, υπήρχε καταμερισμός της εργασίας σ'ολόκληρη την κοινωνία σύμφωνα με ορισμένους κανόνες.

./.

Μη τυχόν οικανόνες αυτοί θεσπίστηκαν από κάποιο νομοθέτη; Όχι! Γεννημένοι αρχικά από τις υλικές συνθήκες παραγωγής, καθιερώθηκαν πολύ αργότερα ως νόμοι.

Γι'αυτό ίσα-ίσα και τούτες οι διάφορες μορφές του καταμερισμού της εργασίας, έγιναν ισάριθμες βάσεις κοινωνικής οργάνωσης. Όσο για τον καταμερισμό της εργασίας μέσα στο εργαστήριο, αυτός είχε αναπτυχθεί σε πολύ μικρότερο βαθμό, σ'όλες τις μορφές της κοινωνίας.

Μπορεί μάλιστα να το ανάγει κανένας σε γενικό κανόνα, πως όσο πιο λίγο πρυτανεύει η εξουσία (Autorität) στον καταμερισμό της εργασίας μέσα στην κοινωνία, τόσο περισσότερο ο καταμερισμός της εργασίας αναπτύσσεται στο εσωτερικό του εργαστηρίου και τόσο πιο πολύ υποτάσσεται στην εξουσία (Autorität) ενός μονάχα προσώπου. Έτσι, σε σχέση με τον καταμερισμό της εργασίας, η εξουσία μέσα στο εργοστάσιο και η εξουσία μέσα στην κοινωνία βρίσκονται σ'αντίστροφο λόγο μεταξύ τους.'' (K.Marx/A.Φ., 134/151).

Εδώ, βλέπουμε τον ρόλο που αποδίδει ο Marx, στον ανταγωνισμό, ως μόνου τρόπου για την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας στην κοινωνία. Η κρατική εξουσία δεν μπορεί να τεθεί πάνω από αυτόν τον ανταγωνισμό, υπόκειται κι η ίδια σ'αυτόν. Αντίθετα, ο ιδιωτικός καπιταλιστής που και αυτός υπόκειται στον ανταγωνισμό στη σφαίρα κυκλοφορίας, μέσα στην σφαίρα παραγωγής ασκεί μια απόλυτη, προγραμματισμένη και συνειδητή εξουσία αναγκαία για τον εσωτερικό καταμερισμό της εργασίας, με σκοπό την αύξηση της παραγωγικότητας και την αντιμετώπιση του ανταγωνισμού των άλλων καπιταλιστών. Αυτή η εσωτερική οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, αυτός ο ιδιωτικός δεσποτισμός είναι ειδικό προϊόν του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Δεν ήταν γνωστός ή ήταν υποτυπώδης σε κοινωνίες που δεν είχε προχωρήσει ο απρόσωπος κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, όπου δηλαδή δεν λειτουργούσε ο ανταγωνισμός με την σημερινή του μορφή και ελευθερία και όπου κατ'ανάγκην ήταν μεγαλύτερη η ''ελευθερία'' του κράτους σε σχέση με την παραγωγή. Όπου με άλλα λόγια, η διαδικασία εκμετάλλευσης δεν αποτελούσε μια ειδικά οικονομική διαδικασία αλλά μια διαδικασία με άμεση διαπλοκή της πολιτικής εξουσίας, η οποία δεν δεσμευόταν, όπως σήμερα, από τον χρηματικό περιορισμό και τον ανταγωνισμό.

./.

Στο πρώτο βήμα της καπιταλιστικής παραγωγής, με την μορφή της μανουφακτούρας, τα μέσα παραγωγής που χρησιμοποιούνται από κοινού μέσα στο ίδιο προτσές εργασίας πολλών ατόμων, μεταβάλλονται σε ''όρους της κοινωνικής εργασίας'' ή ''κοινωνικούς όρους της εργασίας, δηλαδή αποκτούν μια κοινωνική διάσταση, ανεξάρτητα από το αν οι εργαζόμενοι συνεργάζονται ή απλώς εργάζονται στον ίδιο χώρο, δηλαδή ανεξάρτητα από το αν η διαδικασία εργασίας καθ'εαυτή έχει αποκτήσει κοινωνικό χαρακτήρα.

Η πρώτη μορφή καταμερισμού της εργασίας που πραγματοποιεί η μανουφακτούρα (είτε βασίζεται στον συνδιασμό διαφορετικών χειροτεχνιών, είτε στην ανάλυση ομοειδών χειροτεχνιών σε ιδιαίτερες επι μέρους εργασίες στα πλαίσια του ίδιου παραγωγικού προτσές) αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή συνεργασίας, όπως δεν έχει αποδεσμευθεί από τις χειροτεχνικές της καταβολές, παρουσιάζει πλεονεκτήματα που οφείλονται στην γενική ουσία της συνεργασίας κι όχι στην ιδιαίτερη μορφή της.

''Παρ'όλα τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η συνδιασμένη μανουφακτούρα δεν αποχτάει πραγματική τεχνική ενότητα όσο στηρίζεται στη δική της βάση. Η ενότητα αυτή, γεννιέται μόνο με τη μετατροπή της σε εκμηχανισμένη βιομηχανία.''(K.Marx/K.I., 362/368). Αυτό οφείλεται στον δευτερεύοντα ρόλο που παίζει στα πλαίσιά της, η μηχανή. Το κύριο χαρακτηριστικό της οργάνωσης της παραγωγής στην μανουφακτούρα είναι ο καταμερισμός της εργασίας, που πηγάζει από την απλή συνεργασία. κεντρική φιγούρα αυτού της μορφής είναι ο συλλογικός εργάτης.

''Ειδικός μηχανισμός της περιόδου της μανουφακτούρας παραμένει ο συλλογικός εργάτης (Gesamtarbeiter) που σχηματίζεται με το συνδιασμό πολλών μερικών εργατών (Teilarbeiter).''(K.Marx/K.I., 363/369).

Αυτό σημαίνει ότι παρά την μερικότητα των επιμέρους εργασιών και την αποκοπή τους από την γνώση της συνολικής διαδικασίας, ο εργάτης ως μέλος του συλλογικού εργάτη διατηρεί την συνολική εποπτεία, λόγω της χειροτεχνικής αφόμα βάσης της παραγωγικής διαδικασίας.

''Η μονομέρεια, ακόμα και η ατέλεια του μερικού εργάτη μετατρέπονται σε τελειότητά του, όταν γίνει μέλος του συλλογικού εργάτη.''(K.Marx/K.I., 363/369).

Αυτός ο έλεγχος του συλλογικού εργάτη στο υλικό προτσές της εργασίας, συνεπάγεται ότι η υπαγωγή αυτού του τελευταίου στις αναγκαιότητες του προτσές

./.

αξιοποίησης περνάει αναγκαστικά μέσα από την κάμψη της αντίστασής του. Ο συλλογικός εργάτης, ''κατέχει όλες τις παραγωγικές ιδιότητες'', κι έτσι η αξιοποίησή τους σε όφελος του κεφαλαίου, πρέπει να εξασφαλισθεί από μια ειδική μορφή πρακτικής, ετερογενούς ως πρός την ίδια την τεχνική υφή ως προς την ίδια την τεχνική υφή του εργασιακού προτσές. Ο δεσποτισμός του εργοστασίου, ολόκληρο το πλέγμα κανονισμών και μορφών πειθάρχησης, αναπτύσσεται πάνω στην απουσία, στο στάδιο αυτό, μιας μηχανικής βάσης που θα μπορούσε να δώσει μια ειδικά καπιταλιστική τεχνική ενότητα στο προτσές εργασίας, απογυμνώνοντας όχι μόνο τον ατομικό, αλλά και τον συλλογικό εργάτη από την κατοχή των παραγωγικώνιδιοτήτων, τις οποίες πλέον καθιστά ιδιότητες του ίδιου του κεφαλαίου. Στην μανουφακτούρα, η ενότητα της εργασιακής διαδικασίας εξασφαλίζεται από το πρόσταγμα του καπιταλιστή. Η εξουσία του γίνεται τεχνικό συστατικό της διαδικασίας· χωρίς αυτήν, η διαδικασία εργασίας δεν υφίσταται. Στην εκμηχανισμένη βιομηχανία όμως, η εξουσία αυτή, αποκτά άλλο περιεχόμενο εφ'όσον η ενότητα του προτσές διασφαλίζεται από το ίδιο το κεφάλαιο κι έτσι εκτός από την άμεσα κατασταλτική αποκτά και μια θετική-τεχνική διάσταση.

Βέβαια, το στοιχείο της βίας είναι παρόν και μετά. Η σχετική υπεραξία δεν εκτοπίζει την απόλυτη, αλλά κάθε νέα ώθηση της πρώτης περνάει μεσα από την πάλη για την επιβολή της και ο Marx το τονίζει επανειλλημένα. Όμως, όσο δεν έχουν δημιουργηθεί από το κεφάλαιο, οι ειδικά δικές του μέθοδοι παραγωγής υπεραξίας, η άσκηση βίας μέσα στην εργασιακή διαδικασία μένει χωρίς ''τεχνικό'' υποστήριγμα. ''Επειδή η χειροτεχνική επιτηδειότητα εξακολουθεί να παραμένει η βάση της μανουφακτούρας και επειδή ο συνολικός μηχανισμός που λειτουργεί σ'αυτήν δεν διαθέτει έναν ανεξάρτητο από τους ίδιους τους εργάτες αντικειμενικό σκελετό, το κεφάλαιο παλεύει διαρκώς με την υποταγή των εργατών.''(K.Marx/ K.I., 382/389) (υπογρ. Σ.Δ.).

Εδώ φαίνεται καθαρά, η άποψη του Marx για τις ειδικά καπιταλιστικές μεθόδους παραγωγής και την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο: πρόκειται για την ''αυτονόμηση'' του παραγωγικού μηχανισμού από την άμεση εργασία.

Ο σκοπός και ο τρόπος της εργασιακής διαδικασίας από βασικά χαρακτηριστικά της εργασίας, γίνονται στοιχεία του κεφαλαίου. Είναι πλέον το κεφάλαιο και όχι η εργασία που συλλαμβάνει την εργασιακή διαδικασία, ως ολότητα αναγκαίων ενεργειών για την επίτευξη ενός καθορισμένου αποτελέσματος.

./.

Το κεφάλαιο προκαθορίζει το αποτέλεσμα και μέσα απ'αυτόν τον προκαθορισμό, υπαγορεύει τους όρους διεξαγωγής της διαδικασίας εργασίας ως δικές του λειτουργικές αναγκαιότητες. Η εργασία παύει πλέον αν είναι μια ολοκληρούμενη έλλογη δραστηριότητα με καθορισμένο, από τον φυσικό λειτουργό της, σκοπό και γνώση του αντικειμένου. Η σκοποθεσία της εργασιακής δραστηριότητας, όχι μόνο από την άποψη της αξιοποίησης αλλά και από την άποψή της ως υλικής δραστηριότητας τίθεται έξω από την ίδια. Εδώ βρίσκει την ολοκλήρωσή της η διαδικασία απαλλοτρίωσης των άμεσων παραγωγών. Ο αποχωρισμός τους από τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας ολοκληρώνεται με τον αποχωρισμό τους και από μια υποκειμενική συνθήκη της που είναι η σκοποθεσία και η έλλογη παρακολούθησή της. ''Η κεφαλαιοκρατική παραγωγή αναπτύσσει μεν για πρώτη φορά σε μεγάλη κλίμακα - αποσπάει από τονξεχωριστό αυτοτελή εργαίη- τους όρους του προτσές εργασίας, και τους αντικειμενικούς και τους υποκειμενικούς, αλλά τους αναπτύσσει ως δυνάμεις που εξουσιάζουν τον ξεχωριστό εργάτη και ως ξένες προς αυτόν δυνάμεις.''(K.Marx/Θ.Υ.Ι.,439/368).
Εδώ, μετασχηματίζεται όχι μόνο η μορφή, αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο της εργασίας. Αυτός ο μετασχηαμτισμός δεν μπορούσε να επιτελεσθεί μέσα από μόνη την απαλλοτρίωση των αντικειμενικών συνθηκών, όσο δηλαδή εξακολουθούσε να στηρίζεται η παραγωγή στην ειδική χρήση των μέσων παραγωγής από την εργασία, χρήσης της οποίας, οι υποκειμενικοί όροι ετίθεντο από την ίδια. Η χειροτεχνική αυτή δραστηριότητα ήταν η ''κανονιστική αρχή'' (regelnde Prinzip) της εργασίας, από την υλική της άποψη. Η συμμόρφωσή της με τους περιορισμούς της αξιοποίησης ήταν εξωτερική, ως προς την ίδια την εργασία, αναγκαιότητα. Η ανάπτυξη του κεφαλαίου μετατρέπει την μηχανή σε ''κανονιστική αρχή'', ενσωματώνοντας σε αυτήν, την τέχνη και την σκοπιμότητα που μέχρι τότε χαρακτήριζαν την δραστηριότητα του εργαζόμενου υποκειμένου. Αυτή η αφαίρεση από την εργασία, του έλλογου και έντεχνου πυρήνα της, την υποβιβάζει σε εκτελεστική δραστηριότητα, αδιάφορη, και ανούσια : σε πραγματικά υπαγμένη στο κεφάλαιο εργασία.

Από την άλλη, μπορεί και γίνεται λόγος για ''λογική του κεφαλαίου'', ακριβώς επειδή η κοινωνική αυτή σχέση μπορεί να αναπτύσσεται μέχρι του σημείου να ενσωματώνει σε αυτονομημένο από την άμεση εργασία μηχανισμό την ίδια την έλλογη ουσία της εργασιακής δραστηριότητας (Gattungstätigheit).

./.

Η λογική του κεφαλαίου, είναι η κεφαλαιοποίηση της έλλογης ουσίας της εργασίας. Κι επειδή αυτή η έλλογη ουσία είναι το θεμέλιο της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, γι'αυτό ακριβώς, το κεφάλαιο μπορεί να εμφανίζει αυτή την παραγωγική δύναμη σαν δική του.
Αυτή η κεφαλαιοποίηση των ''πνευματικών δυνάμεων'' (geistigen Potenzen) της υλικής παραγωγικής διαδικασίας, όπως τις ονομάζει ο Marx, είναι προϊόν του εργοστασιακού καταμερισμού της εργασίας. Είναι η ανεπτυγμένη μορφή της συνεργασίας υπό το πρόσταγμα του κεφαλαίου. Από τις πρώτες κιόλας μορφές της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, η ενότητα του παραγωγικού προτσές ενσαρκωνόταν στον κεφαλαιοκράτη. Ο συνδυασμός των επιμέρους εργασιών δηλαδή η καθυπόταξή τους στην λογική της αξιοποίησης, που ήταν έργο του καπιταλιστή ως κατόχου εξουσίας, τώρα γίνεται έργο απρόσωπο του ίδιου του κεφαλαίου ως αξίας χρήσης. ''Το γεγονός ότι οι πνευματικές δυνάμεις του υλικού προτσές παραγωγής αντιπαρατίθενται σ'αυτούς ως ξένη ιδιοκτησία και ως δύναμη που τους εξουσιάζει, είναι προϊόν του μανουφακτουρικού καταμερισμού της εργασίας. Το προτσές αυτό του χωρισμού, αρχίζει στην απλή συνεργασία, όπου απέναντι στους ξεχωριστούς εργάτες ο κεφαλαιοκράτης αντιπροσωπεύει την ενότητα και τη θέληση του κοινωνικού σώματος εργασίας.

Αναπτύσσεται παραπέρα στη μανουφακτούρα που ακρωτηριάζει τον εργάτη και τον μετατρέπει σε μερικό εργάτη. Ολοκληρώνεται στη μεγάλη βιομηχανία που την επιστήμη την χωρίζει ως αυτοτελή παραγωγική δύναμη από την εργασία και την θέτει πιεστικά στην υπηρεσία του κεφαλαίου.''(K.Marx/K.I., 375/382) (υπογρ.Σ.Δ.). Η κατάλληλη δηλαδή μορφή της εργασιακής διαδικασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, είναι η Συνεργασία υπό την ενοποιητική αρχή της αξιοποίησης. Η δε ανάπτυξη του κεφαλαίου δεν είναι παρά η ανάπτυξη αυτής της μορφής.
Το βασικό χαρακτηριστικό των ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων παραγωγής, είναι η συλλογικότητα της εργασίας υπό την διεύθυνση του καπιταλιστή. Η εφαρμογή των μεθόδων αυτών προϋποθέτει την παραγωγή σε μαζική κλίμακα, επομένως την μεγάλη βιομηχανία, επομένως έναν καταμερισμό της εργασίας, παραγόμενο από το ίδιο το κεφάλαιο. Η ατομική σχέση του εργάτη με το αντικείμενο, με το μέσο και με το προϊόν της εργασίας χάνεται μέσα στην αναγκαία συλλογικότητα της τελευταίας.
Οι αξίες παύουν να είναι αποτελέσματα ατομικών εργασιών.

./.

Μέσα στον εργοστασιακό καταμερισμό της εργασίας, οι ατομικές εργασίες δεν δημιουργούν παρά αξίες χρήσης για την ίδια την παραγωγική διαδικασία. Το τελικό προϊόν ως ενότητα αξίας και αξίας χρήσης είναι προϊόν της σύνθεσης των ατομικών εργασιών. Αυτή η σύνθεση δεν είναι δυνατή (μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής) παρά μόνο υπό την διεύθυνση του κεφαλαίου. Η έννοια του κεφαλαίου επεκτείνεται σε βαθμό που να περιλαμβάνει πλέον και την έννοια της εργασίας, υπό τον προσδιορισμό της ως Συνεργασίας.

''Η μορφή της εργασίας, όπου πολλά άτομα εργάζονται σχεδιασμένα το ένα δίπλα στο άλλο και το ένα μαζί με το άλλο, στο ίδιο προτσές παραγωγής ή σε διάφορα, συναφή όμως προτσές παραγωγής, ονομάζεται συνεργασία (Kooperation).'' (K.Marx/K.I., 338/344).

Η παραγωγική δύναμη που προκύπτει από τον συνδιασμό αυτό των ατομικών εργασιών δεν είναι το μηχανικό άθροισμα των ατομικών παραγωγικών δυναμέων της εργασίας, αλλά είναι μια κοινωνική δύναμη (gesellschaftliche Kraftpotzenz). Οι ατομικές εργασίες δεν παρατίθενται η μία δίπλα στην άλλη, παρά οργανώνονται, συνδιάζονται με βάση μια οργανωτική αρχή, η οποία δεν είναι άλλη από την λογική της αξιοποίησης. Η τελευταία είναι που καθιστά κοινωνικό, υπερατομικό μέγεθος την παραγωγική δύναμη της εργασίας. ''Δεν πρόκειται εδώ μόνο για το ανέβασμα της ατομικής παραγωγικής δύναμης με την συνεργασία, αλλά για τη δημιουργία μιάς παραγωγικής δύναμης που αυτή καθ'εαυτή πρέπει νάναι μαζική δύναμη.''(K.Marx/K.I., 339/345).

Η νέα αυτή κατηγορία χαρακτηρίζεται από την εξής αντιφατικότητα:

1) Το υλικό περιεχόμενο της εργασίας κι όχι μόνο η αξιοποιητική της ιδιότητα, εμφανίζεται πλέον ως ειδικό χαρακτηριστικό του κεφαλαίου. Η εργασία μόνον ως συνεργασία αποτελεί ενότητα σκόπιμης και αξιοποιητικής δραστηριότητας. Ως συνεργασία, όμως, δεν υφίσταται παρά μόνο υπό την συνθετική και καθοδηγητική λειτουργία του κεφαλαίου. Η εργασία μετατρέπεται σε λειτουργία, σε ιδιότητα του κεφαλαίου. 'Οχι μόνο οι αντικειμενικοί όροι της παραγωγής αλλά και οι υποκειμενικοί όροι της, (η ζωντανή συνεργασία), αντιπαρατίθενται στον μεμονωμένο εργάτη ως αλλότρια δύναμη. Προκύπτει έτσι κι ένας εμπλουτισμός της έννοιας της αλλοτρίωσης: όχι μόνο τα μέσα εργασίας, όχι μόνο το αποτέλεσμα της εργασίας, αλλά η εργασία η ίδια, γίνεται αλλότρια αντικειμενική δύναμη. Η εργασία γίνεται παραγόμενη προϋπόθεση του κεφαλαίου.

2) Η εισαγωγή της έννοιας της Συνεργασίας, έχει και μια άλλη θεωρητική συνέπεια: η παραγωγική διαδικασία δεν παρουσιάζεται πλέον μόνον ως κοινωνική

./.

σχέση που συνδέει τους άμεσους παραγωγούς και τους ιδιοκτήτες των όρων της εργασίας, αλλά και ως κοινωνική σχέση που συνδέει τους άμεσους παραγωγούς μεταξύ τους.

Η διαδικασία εργασίας φέρνει σε άμεση επικοινωνία τους άμεσους λειτουργούς της, και αυτή η επικοινωνία είναι αποτέλεσμα της ίδιας της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής. Αξίζει όμως να παρατηρήσουμε ότι αυτός ο τύπος κοινωνικής σχέσης, ενώ είναι αποτέλεσμα του κεφαλαίου, δεν μεσολαβείται από το χρήμα. Δεν είναι μια τυπική μορφή σχέσης μέσα σε μια κοινωνία όπου το χρήμα ορίσθηκε ως το γενικό μέσο σύνδεσης και διαχωρισμού των ατόμων. Οι εργάτες δεν σχετίζονται μεταξύ τους, μέσα στο παραγωγικό προτσές, ως εμπορευματοκάτοχοι.

Αυτό που τους συνδέει δεν είναι επομένως το ότι ο καθένας τους, ενσωμάτωσε στο προϊόν του ένα τμήμα της κοινωνικής γενικής αφηρημένης εργασίας. Αυτό θα τους συνέδεε και θα τους διαχώριζε συγχρόνως.

Μια τέτοια σχέση θα είχε ως πεδίο της, την αγορά. Ο χώρος σύναψης κοινωνικών σχέσεων, θα ήταν ο χώρος ανταλλαγής (κι όχι παραγωγής) των εμπορευμάτων. Αυτό που συνδέει τους συνεργαζόμενους άμεσους παραγωγούς, δεν είναι η αγορά, αλλά η συνεύρεσή τους στον ίδιο χώρο, και τις ίδιες συνθήκες μέσα στο παραγωγικό προτσές. Σχετίζονται όχι μέσα από την ανταλλαγή αποκρυσταλωμάτων αφηρημένη εργασίας, αλλά μέσα από την από κοινού παραγωγή, από την διαδικασία που καθιστά τις ατομικές, συγκεκριμένες εργασίες τους, συλλογική εργασία. Μέσα στην παραγωγή οι εργάτες δεν είναι πλέον εμπορευματοκάτοχοι, όπως έχει ήδη δειχθεί. Το εμπόρευμά τους έχει ήδη εκποιηθεί κατά την πρώτη φάση της μισθωτής σχέσης (ανταλλαγή εργασιακής δύναμης/μισθού - βλ. πιο πάνω). Σ'εκείνη την πρώτη φάση η σχέση εμταξύ τους ήταν μεσολαβημένη από το χρήμα. Η αγορά εργασίας συσχετίζει τους εργάτες, ως ανταγωνιστές. (Γι'αυτό, παρατηρούμε στα πρώϊμα γραφτά του Engels κυρίως, και σε μικρότερο βαθμό του Marx, όταν ακόμα δεν είχε συγκροτηθεί η μαρξική θεωρία για την υπεραξία, ο ανταγωνισμός οριζόταν ως ο γενικός νόμος της καπιταλιστικής κοινωνίας που χώριζε τους πάντες μεταξύ τους, επομένως και τους εργάτες. Στη βάση όμως της θεωρίας του κεφαλαίου, η μισθωτή σχέση δεν ορίζεται μόνο ως προς την ανταλλακτική της διάσταση.) (βλ. σχετικά, Σ.Δρόσος-Β.Χωραφάς, ''Η έννοια της κρίσης πριν την συγκρότηση της κριτικής της πολιτικής οικονομίας (Marx-Engels 1843 - 1857) Α και Β / Θέσεις 17,21 , 1987.

./.

Όμως, μέσα στην παραγωγική διαδικασία, έχουμε μια άλλου τύπου σχέση. Η σχέση αυτή συνιστά και την πρώτη σχέση μεταξύ των εργατών ως μελών της ίδιας κοινωνικής τάξης.

Ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας εκδηλώνεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής με δύο μορφές: α) ως διαμεσολαβημένα κοινωνικός χαρακτήρας της συνολικής εργασίας της κοινωνίας, β) ως άμεσα κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας (ως Συνεργασίας) που απασχολεί το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο.
Ο κάθε ξεχωριστός κεφαλαιοκράτης απολαμβάνει τα πλεονεκτήματα αυτού του διπλού κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας.
Η ανάπτυξη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, βελτιώνει τους όρους εκμετάλλευσης της εργασίας που είναι άμεσα υπαγμένη από το δικό του κεφάλαιο. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, έχει την μορφή καταμερισμού μεταξύ ατομικών κεφαλαίων. Οι εισροές της μιας ατομικής διαδικασίας αξιοποίησης είναι εκροές μιας άλλης, επωφελείται επομένως -εκτός από την βελτίωση της παραγωγικότητας της ''δικής της'' εργασίας- και από την βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας των κλάδων που παράγουν τις εισροές. Όσον αφορά τα μισθιακά εμπορεύματα, αυτή η διάχυση των οφελών από την ανάπτυξη της παραγωγικότητας, δημιουργεί την δυνατότητα της σχετικής υπεραξίας- την δυνατότητα, μόνο, γιατί δεν είναι τα ίδια τα μισθιακά εμπορεύματα που εισέρχονται ως εισροές στο προτσές παραγωγής, αλλά η εργασία του καταναλωτή τους. Όσον αφορά τα εμπορεύματα που ως αξίες χρήσης, αποτελούν το σταθερό κεφάλαιο, τότε, η ανάπτυξη του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας εκδηλώνεται ως φτήναιμα, ως ''οικονομία'', σε σταθερό κεφάλαιο.

Ο Marx, όπως είδαμε, διακρίνει δύο μορφές τέτοιου φτηναίματος: α) εκείνη που προκύπτει από την ''οικονομία σε εργασία, με την οποία παράγεται το σταθερό κεφάλαιο''(Ökonomie der Arbeit wodurch das konstanten kapital produziert wird). (K.Marx/K.III., 110/92) (υπογρ. Σ.Δ.), β) εκείνη που οφείλεται στην ''οικονομία στην χρησιμοποίηση του ίδιου του σταθερού κεφαλαίου''(Ökonomie in der Anwendung des konstanten kapitals selbst). (βλ. το ομώνυμο 5ο κεφ. του 3ου τόμου).

./.

Οι δυό αυτές μορφές αντιστοιχούν στις δύο μορφές του κοινωνικού χαρακτήρα της εργασίας. Η εκμετάλλευση της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας σ'έναν κλάδο, από έναν άλλο κλάδο, εκμετάλλευσης που διαμεσολαβείται από την ανταλλαγή, αναδεικνύει τον διαμεσολαβημένα κοινωνικό χαρακτήρα των ξεχωριστών, ανεξαρτητων μεταξύ τους εργασιών που εξουσιάζουν τα ανταγωνιζόμενα ατομικά κεφάλαιο. Η εκμετάλλευση έτσι παύει να είναι ατομικό γεγονός και γίνεται κοινωνική σχέση όπου, όχι ένα ατομικό κεφάλαιο, αλλά το συνολικό κεφάλαιο εκμεταλλεύεται την παραγωγική δύναμη της εργασίας, όχι ενός ατόμου, αλλά μιας κοινωνικής τάξης: ''Αυτό που ωφελείται εδώ, ο καπιταλιστής είναι πάλι ένα κέρδος, που είναι προϊόν της κοινωνικής εργασίας, και όχι προϊόν των εργατών που εκμεταλλεύεται άμεσα ο ίδιος. Η ανάπτυξη εκείνη της παραγωγικής δύναμης, οφείλεται πάντα σε τελευταία ανάλυση στον κοινωνικό χαρακτήρα της εν δράσει εργασίας, στον καταμερισμό της εργασίας στα πλαίσια της κοινωνίας, στην ανάπτυξη της πνευματικής εργασίας, ιδίως των φυσικών επιστημών.
Αυτό που επωφελείται εδώ ο καπιταλιστής, είναι τα πλεονεκτήματα όλου του συστήματος του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.'' (K.Marx/ibid).

Όμως, παράλληλα με τον κοινωνικό χαρακτήρα της συνολικής εργασίας, αναπτύσσεται και ο άμεσα κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, την οποία απασχολεί το ατομικό κεφάλαιο. Μαζί με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας αναπτύσσεται και ο εργοστασιακός καταμερισμός της.
Εκτός από την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της ατομικά απασχολούμενης εργασίας που επιφέρει ο τελευταίος, (και η οποία εκδηλώνεται ως αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου), εξασφαλίζει (μέσα από την συλλογική χρησιμοποίησή του από τους εργαζόμενους εργάτες) και την εξοικονόμηση σταθερού κεφαλαίου. Αυτή η εξοικονόμηση προϋποθέτει την συνεργασία, τον άμεσο κοινωνικό χαρακτήρα της ατομικά απασχολούμενης εργασίας. ''Η οικονομία στην χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου από οποιαδήποτε πλευρά κι αν τη δεί κανείς, είναι εν μέρει αποτέλεσμα αποκλειστικά του γεγονότος, ότι τα μέσα παραγωγής λειτουργούν και καταναλώνονται ως κοινά μέσα παραγωγής του συνδιασμέ εργάτη, έτσι που η ίδια αυτή οικονομία εμφανίζεται ως προϊόν του κοινωνικού χαρακτήρα της άμεσα παραγωγικής εργασίας.''(K.Marx/K.III., 113/94)
(υπογρ. Σ.Δ.)

./.

Αυτότο γεγονός συνιστά έναν επιπρόσθετο λόγο για την εντατικοποίηση της πειθαρχίας που επιβάλλει ο κάθε καπιταλιστής στην υπό την εξουσία του, εργασία. Ωστόσο, η οικονομία στην χρήση σταθερού κεφαλαίου είναι πρακτικά αδιαχώριστη από την οικονομία στην παραγωγή σταθερού κεφαλαίου.
΄Ετσι δικαιολογείται και το ΄΄εν μέρει΄΄ της πιο πάνω διατύπωσης. Στην πραγματικότητα έχουμε συνδιασμό και των δυό μορφών ΄΄οικονομίας΄΄, όπως ακριβώς η μια μροφή καταμερισμού της εργασίας είναι εξαρτημένη από την άλλη: ΄΄Εν μέρει όμως, είναι το αποτέλεσμα της ανάπτυξης της παραγωγικότητας της εργασίας στις σφαίρες που προμηθεύουν στο κεφάλαιο τα μέσα παραγωγής του, έτσι, που, άν αντιπαραθέσουμε την συνολική εργασία (Gesamtarbeit) στο συνολικό κεφάλαιο (Gesamtkapital) και όχι μόνο στους εργάτες που χρησιμοποιούνται από τον κεφαλαιοκράτη Χ σ'αυτόν τον ίδιο τον κεφαλαιοκράτη Χ, η οικονομία αυτή σε σταθερό κεφάλαιο παρουσιάζεται πάλι ως προϊόν της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνικής εργασίας και η διαφορά συνίσταται μόνο, στο ότι ο κεφαλαιοκράτης Χ, βγάζει κέρδος όχι μόνο από την παραγωγικότητα της εργασίας, στο δικό του εργοστάσιο, αλλά και στα ξένα εργοστάσια.΄΄(K.Marx/ibid) (υπογρ. Σ.Δ.)

Αυτή η έμμεση κοινωνικοποίηση της παραγωγικότητας της εργασίας, είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένη με την άμεση κοινωνικοποίηση της εργασίας υπό την διεύθυνση του κάθε ξεχωριστού κεφαλαίου.
΄΄΄Ολη αυτή η οικονομία, που προκύπτει από την συγκέντρωση των μέσων παραγωγής και από την μαζική τους χρησιμοποίηση, προϋποθέτει όμως, ως ουσιαστικό όρο τη συγκέντρωση και τη συνεργασία των εργατών, δηλαδή τον κοινωνικό συνδιασμό της εργασίας (gesellschaftliche Kombination der Arbeit). Επομένως προκύπτει από τον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας, ακριβώς όπως και η υπεραξία προκύπτει από την υπερεργασία του κάθε εργάτη ξεχωριστά.΄΄ (K.Marx/K.III., 107/89).

Αυτή η πρώτη συλλογική συνεύρεση των άμεσων παραγωγών είναι ένα από τα ΄΄αποτελέσματα΄΄της πραγματικής υπαγωγής. Παρατηρούμε, λοιπόν ότι μια κοινωνική σχέση που απορρέει από την ίδια την ουσία του κεφαλαίου, ξεφεύγει από την αρχή της εγχρήματης γενικής σύνδεσης και διαχωρισμού των ατόμων - μελών της κοινωνίας. Στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής μορφής μια τέτοιου

./.

τύπου σχέση θα ήταν αδιανόητη: στην καλύτερη περίπτωση να εθεωρείτο ως κατάλοιπο προηγούμενων μορφών από την εμπορευματική.
Εδώ, όμως στο επίπεδο ανάλυσης του κεφαλαίου και μάλιστα της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας σ'αυτό, η σχέση προσδιορίζεται αναγκαία από το ίδιο το νέο περιεχόμενο της έννοιας της εργασίας.
'Οταν φτάσουμε στο επίπεδο αφαίρεσης, όπου το χρήμα γίνεται πλέον ενυπάρχουσα στιγμή του κεφαλαίου, θα πρέπει να επανέλθουμε και στον προσδιορισμό του γενικού κοινωνικού δεσμού. Αυτό το nexus rerum et hominum θα πρέπει πλέον να είναι πιο πλούσιο σε προσδιορισμούς. Θα πρέπει να περιλαμβάνει το χρήμα και υπό την λειτουργία του ως κεφάλαιο· ακόμα περισσότερο: ως αποτέλεσμα και μορφή του κεφαλαίου.

Το χρήμα δεν συνδέει και διαχωρίζει πλέον μόνο ως μέσο ανταλλαγών, αλλά και ως αποκρυστάλλωση κεφαλαιακής αξίας, αυτοαξιοποιούμενης αξίας.
Υπό την πρώτη του ιδιότητα προϋποθέτει την γενική κοινωνική μορφή της αφηρημένης εργασίας. Υπό την δεύτερή του ιδιότητα πραγματοποιεί αυτή την αφαίρεση της εργασίας. Υπό την πρώτη του ιδιότητα, συσχετίζει τα άτομα ως λειτουργούς ατομικών εργασιών(κλασμάτων της κοινωνικής εργασίας). Υπό την δεύτερη αντιπαρατίθεται ως κεφάλαιο σε αλλότρια συλλογική εργασία. Η θεωρία του Marx, για την υπεραξία, έδειξε την εργασιακή ουσία της τελευταίας. 'Ετσι η εργασία που αποτελούσε την ουσία του γενικού κοινωνικού δεσμού, στον πρώτο ορισμό του, ως χρήμα, αποτελεί και πάλι, υπό τους νέους της προσδιορισμούς την ουσία του επαναπροσδιορισμμένου γενικού κοινωνικού δεσμού: του κεφαλαίου. Η λειτουργία του χρήματος ως κεφαλαίου, δεν καταργεί τις άλλες του λειτουργίες (τις απλούστερες σε προσδιορισμούς), αλλά τις αναπαράγει και τις υποτάσσει στην λογική της αξιοποίησης.
Τώρα, έχουμε μια πλουσιότερη εικόνα του κοινωνικού όλου, όπου το χρήμα, ως μέσο ανταλλαγών, διαχωρίζει και συνενώνει τους εμπορευματοκατόχους που είναι οι καπιταλιστές, συσχετίζοντας τα κλάσματα κοινωνικής εργασίας που ενσωματώνουν τα προϊόντά τους· εργασίας που είναι όμως αλλότρια.

* * *

Σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η παραγωγή υπεραξίας. Αυτή δίνει νόημα στο εργασιακό προτσές και το ενοποιεί. Ενώ όμως, αρχικά ενοποιεί και δίνει κοινωνική μροφή σε ξεχωριστές έλλογες καθ'εαυτές

./.

διαδικασίες υλικού μετασχηματισμού, τώρα όχι μόνο ενοποιεί αλλά και εκλογικεύει διαδικασίες που καθ'εαυτές δεν συνίστανται παρά σε δαπάνη ατομικής εργασιακής δύναμης, που αδυνατεί από μόνη της να καταλήξει σε προϊόν:
''Αν ο εργάτης πουλάει αρχικά την εργασιακή του δύναμη στο κεφάλαιο , επειδή του λείπουν τα υλικά μέσα για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, παραλύει τώρα η ατομική εργασιακή δύναμή του και αρνείται τις υπηρεσίες της, αν δεν πουληθεί στο κεφάλαιο.
Είναι σε θέση να λειτουργεί μόνο σε συναρτηση με άλλες εργασιακές δυνάμεις, και η συνάρτηση αυτή υπαρχει μόνο ύστερα από την πώλησή της, μέσα στο εργαστήρι του κεφαλαιοκράτη.''(K.Marx/K.I., 375/382) (υπογρ.Σ.Δ.)

Η συνεργασία τώρα βασίζεται στην αδυναμία του μερικού εργάτη να παράξει προϊόν. Η συνεργασία ήταν αρχικά -η ''απλή συνεργασία''- μέθοδος υποταγής της εργασίας στις ανάγκες της αξιοποίησης. Τώρα, όμως η συνεργασία είναι η εργασία. Δεν υφίσταται πλέον έννοια εργασίας ως έλλογης διαδικασίας μετασχηματισμού της ύλης, ως υλική παραγωγική διαδικασία, έξω από την συνεργασία. Κι επειδή η συνεργασία αυτή προϋποθέτει την εξουσία του κεφαλαίου, δεν υφίσταται πλέον παραγωγική εργασία, παρά ως ιδιότητα, ως εξάρτημα του κεφαλαίου, στο οποίο ενσαρκώνεται πλέον η πνευματική της δύναμη. (*)

(*) ''Ας σημειωθεί εν παρόδω, ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στη γενική εργασία (allgemein Arbeit) και στην συλλογική εργασία (gemeinschaftliche Arbeit).
Και οι δυό παίζουν τον ρόλο τους στο προτσές της παραγωγής, και οι δυό περνούν η μιά στην άλλη, όμως, και οι δύο διαφέρουν επίσης η μιά από την άλλη. Γενική εργασία είναι όλη η επιστημονική εργασία, όλες οι αναναλύψεις, όλες οι εφευρέσεις.
Προϋπόθεσή της αποτελεί, εν μέρει, η συνεργασία με ζώντες, εν μέρει η χρησιμοποίηση των εργασιών των προγόνων. Η συλλογική εργασία προϋποθέτει την άμεση συνεργασία των ατόμων.'' (K.Marx/K.III., 135/114).

./.

Η ανάπτυξη, λοιπόν της συνεργασίας τείνει στην κατάργηση της αυτοτέλειας της ατομικής εργασίας. ''Εχοντας γίνει ανίκανος να φτιάξει κάτι το αυτοτελές, σύμφωνα με τα φυσικά του χαρίσματα ,ο εργάτης της μανουφακτούρας αναπτύσσει παραγωγική δραστηριότητα μόνο πιά ως εξάρτημα του εργαστηρίου του καπιταλιστή.''(K.Marx/ibid).

Αυτή η οικειοποίηση από το κεφάλαιο των πνευματικών δυνάμεων της εργασίας, περιπλέκει ακόμα περισσότερο την καπιταλιστική σχέση.

Το κεφάλαιο γίνεται μια σχέση ''μυστηριώδης''. Ενώ με την ανάλυση της τυπικής υπαγωγής, κατανοήθηκε το κεφάλαιο ως προϊόν της εργασίας, τώρα, με την ανάπτυξη των ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων, φαινομενικά η εργασία παρουσιάζεται ως λειτουργία του κεφαλαίου.

Η κυριαρχία του καπιταλιστή πάνω στον εργάτη, ορίσθηκε ως κυριαρχία του προϊόντος του εργάτη -της υλοποιημένης εργασίας σε μέσα παραγωγής- πάνω στην ζωντανή εργασία. Ο καπιταλιστής δεν εξουσιάζει τον εργάτη, παρά μόνον ως ιδιοκτήτης αυτών των μέσων παραγωγής, που είναι προϊόντα της εργασίας του εργάτη. Τώρα, όμως, δεν είναι μόνο τα υλικά μέσα παραγωγής που αντιπαρατίθενται στον εργάτη, αλλά η εργασία η ίδια:

''(...) όχι μόνο αυτά τα άμεσα υλικά πράγματα -που όλα είναι προϊόντα της εργασίας, ενώ εξεταζόμενα ως αξίες χρήσης αποτελούν τους υλικούς όρους της εργασίας, ενώ εξεταζόμενα ως ανταλλακτικές αξίες είναι υλοποιημένος γενικός χρόνος εργασίας - αλλά επιπλέον οι μορφές της κοινωνικά ανεπτυγμένης εργασίας, η συνεργασία (...) εμφανίζονται σαν μορφές ανάπτυξης του κεφαλαίου, σαν παραγωγικές δυνάμεις του κεφαλαίου, (Θ.Υ.Ι.,437/367). (υπογ. Σ.Δ.). Το ''μυστηριώδες'' έγκειται στο εξής: ότι ενώ όλη η μέχρι τώρα ανάλυση του κεφαλαίου, στηρίχθηκε στην έννοια της εργασίας, ως αξιοπαραγωγού και αξιοποιούσας δραστηριότητας, τώρα το κεφάλαιο φαίνεται να διαθέτει δική του παραγωγική δύναμη, παρουσιάζεται να αποδιαρθρώνει την ατομική εργασία καινα οικειοποιείται την παραγωγική της δύναμη.

Αν αποδείχθηκε ότι τα υλικά μέσα παραγωγής είναι προϊόντα εργασίας, ότι η υπεραξία είναι προϊόν εργασίας, πώς συντηρείται η ισχύ αυτής της απόδειξης, όταν η ίδια η εργασία, καταμερίζεται, από το κεφάλαιο, σε τέτοιο βαθμό που να μην νοείται πιά ως εργασία έξω από αυτό; Όταν όχι τα μέσα παραγωγής αλλά η ίδια η εργασία ανεξαρτητοποιείται και εναντιώνεται στον ατομικό εργάτη;

./.

Μοιάζει να απειλείται όλο το θεωρητικό οικοδόμημα που στηρίχθηκε στην εργασιακή θεωρία της αξίας. Αν η εργασία είναι πλέον λειτουργία του κεφαλαίου, και οι κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις, δυνάμεις του κεφαλαίου, τότε μοιάζει το κεφάλαιο να είναι η πηγή της αξίας και της υπεραξίας, κι όχι η εργασία. Πώς ο εργάτης μπορεί να εμφανισθεί ως παραγωγός όλου του κοινωνικού προϊόντος όταν η δραστηριότητά του, η εργασία παίρνει μορφές ανεξάρτητες από τον ίδιο; ''Οι κοινωνικές μορφές της δικής τους εργασίας, ή οι μορφές της δικής τους κοινωνικής εργασίας είναι σχέσεις που έχουν διαμορφωθεί εντελώς ανεξάρτητα από τους ξεχωριστούς εργάτες. Οι εργάτες υποταγμένοι στο κεφάλαιο, γίνονται στοιχεία αυτών των κοινωνικών μορφωμάτων (Bildungen),αυτά όμως τα κοινωνικά μορφώματα δεν ανήκουν σ'αυτούς.

Γι'αυτό αντιπαρατίθενται στους εργάτες, ως μορφές (Gestalten) του ίδιου του κεφαλαίου, ως συνδιασμοί που περιέχονται στο κεφάλαιο και είναι ενσωματωμένοι σ'αυτό σε διάκριση από την εργασιακή δύναμη του κάθε ξεχωριστού εργάτη.''(Θ.Υ.Ι., 437/367)., (υπογρ. Σ.Δ,).

Το ζήτημα, απασχολεί τον Marx, στις ''Θεωρίες για την Υπεραξία''.
Ολόκληρη η διαμάχη περί την παραγωγική εργασία στην οποία παρεμβαίνει, έχει για τον Marx, νόημα ακριβώς γιατί αφορά το επίμαχο αυτό ζήτημα.
Η δική του απάντηση είναι συνεπής με την όλη θεώρησή του, όπως την ανέπτυξε από την απλή κυκλοφορία μέχρι την πραγματική υπαγωγή. Το κεφάλαιο αποτελεί ενότητα αξίας και αξίας χρήσης. Ως αξία είναι αποκρυστάλλωση κοινωνικής, αφηρημένης εργασίας. Ως αξία χρήσης είναι αρχικά, μόνον οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας. Το γεγονός, ότι μέσα από την ανάπτυξή του οικειοποιείται τις παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας, ότι οικειοποιείται τον ίδιο τον έλλογο χαρακτήρα της ως υλικής διαδικασίας, εμπλουτίζει τους προσδιορισμούς του ως αξίας χρήσης.
Είναι οι υλικές ιδιότητες του κεφαλαίου που αναπτύσσονται. Η αξιακή του υπόσταση δεν θίγεται. Επομένως, ούτε η αξιοπαραγωγός και αξιοποιούσα ουσία της εργασίας. Γιατί ευθύς εξαρχής, ήταν η Αφηρημένη Εργασία που ορίσθηκε ως αξιοπαραγωγός και κατόπιν αξιοποιούσα.
Το υλικό της περιεχόμενο ήταν εντελώς αδιάφορο ως προς την αξία και την υπεραξία. Επομένως, ο ακρωτηριασμός που υφίσταται η εργασία μέσα στον εργοστασιακό καταμερισμό, ο αποχωρισμός της από τις πνευματικές της δυνάμεις καθόλου δεν την θίγει ως πηγή της αξίας και της υπεραξίας: ''Οι κοινωνικές και γενικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας είναι παραγωγικές δυνάμεις του κεφαλαίου. Αυτές οι παραγωγικές δυνάμεις, όμως, αφορούν μονάχα το προτσές

./.

εργασίας ή θίγουν μονάχα την αξία χρήσης.

Παρασταίνονται ως ιδιότητες που προσιδιάζουν στο κεφάλαιο ως πράγμα, ως η αξία χρήσης του. Δεν θίγουν άμεσα την ανταλλακτική αξία.''(Θ.Υ.Ι.,440/(υπογρ. Σ.Δ.). Εδώ βρίσκεται το κλειδί για την κατανόηση της έμφασης που δίνει ο Marx στο ζήτημα της διάκρισης αξίας και αξίας χρήσης, και αντίστοιχα, αφηρημένης και συγκεκριμένης εργασίας. Μόνο η σύγχιση των εννοιών αυτών, που διευκολύνεται από την ίδια την ανεπτυγμένη μορφή του κεφαλαίου θα μπορούσε να οδηγήσει σε αμφισβήτηση της εργασιακής ουσίας της αξίας, της υπεραξίας και του κεφαλαίου. Έτσι, παρά το γεγονός, ότι η εργασία του ξεχωριστού εργάτη έχει χάσει κάθε αυτοτέλεια, είναι η ίδια αυτή εργασία, που είναι παραγωγική για το κεφάλαιο. ''Γι'αυτό, ως παραγωγός αξίας, η εργασία παραμένει πάντα εργασία του ξεχωριστού εργάτη, εκφρασμένη μόνον ως γενική εργασία.(...) αδιάφορο σε ποιούς κοινωνικούς συνδιασμούς μπαίνουν οι εργάτες αυτοί στο προτσές της παραγωγής.''(ibid).

Το γεγονός ότι το προϊόν της εργασίας δεν είναι τέτοιο, παρά μόνον ως προϊόν της συνεργασίας -που είναι η ''ζωντανή μηχανή της παραγωγής''- μόνο ως κοινό προϊόν ''δεν αλλάζει καθόλου το γεγονός ότι η σχέση του καθενός από αυτά τα πρόσωπα ξεχωριστά είναι σχέση μισθωτού εργάτη και κεφαλαίου και ότι μ'αυτή την ειδική έννοια είναι η σχέση του παραγωγικού εργάτη.''(Θ.Υ.Ι., 461/387).

Έτσι, το ζήτημα της Συνεργασίας, τίθεται από τον Marx σε δύο επίπεδα:

α) πρόκειται για μορφή δυνατή μόνο υπό την εξουσία του κεφαλαίου, που αναπτύσσεται από τον απλό συνδιασμό εργασιών υπό το καπιταλιστικό πρόσταγμα, μέχρι που γίνεται υλικός προσδιορισμός της ίδιας της αξίας χρήσης του κεφαλαίου.

β) πρόκειται, επομένως, για ένα πεδίο κοινωνικών σχέσεων -μεταξύ των συνεργαζόμενων- οι οποίες σχέσεις δεν διέπονται από τον νόμο της αξίας.

Ήδη από την ανάλυση της τυπικής υπαγωγής, ήταν φανερό ότι ο χώρος της παραγωγής αποτελούσε την -χαρακτηριστικά καπιταλιστική- ''εξαίρεση'' στην αρχή της διαμεσολαβημένης από το χρήμα κοινωνικότητας, εφ'όσον δεν είναι χώρος ανταλλαγής. Έτσι οι σχέσεις καπιταλιστή, εργάτη μέσα

./.

σ'αυτόν τον χώρο, αποκτούσαν έναν δεσποτικό, εξουσιαστικό χαρακτήρα, εντελώς διαφορετικό από τον ισότιμο και απρόσωπο χαρακτήρα της σχέσης τους μέσα στην κυκλοφορία όπου είναι αντίστοιχα αγοραστής και πωλητής εργασιακής δύναμης. Όμως, στο επίπεδο της πραγματικής υπαγωγής, όπου η υλική, ως φέλιμη εργασία δεν υφίσταται παρά ως συνεργασία, παράγεται όχι απλώς μια συνύπαρξη στον ίδιο χώρο, αλλά μια πραγματική, υλική αλληλεξάρτηση των άμεσων παραγωγών μεταξύ τους: αποτελούν οργανικά μέλη του κοινού σώματος της εργασίας. Η εργασία τους γίνεται άμεσα κοινωνική εργασία.

Η ίδια η ατομικότητα του ξεχωριστού εργάτη, αποκτά μια νέα διάσταση, μέσα από τον συνδιασμό της με τις ατομικές εργασίες των άλλων. ''Στην σχεδιασμένη συνεργασία με άλλους, ο εργάτης αποβάλλει τους ατομικούς περιορισμούς του και αναπτύσσει τις ικανότητές του είδους του (Gattungsvermögen)''.(K.Marx/K.I., 342/349).

Οι συνεργαζόμενοι εργάτες επικοινωνούν μεταξύ τους μέσα από την ζωντανή εργασιακή τους δραστηριότητα. Η συνοχή τους ως κοινωνικό σώμα εργασίας δεν διέπεται από την χρηματική αρχή, αλλά από το πρόσταγμα του κεφαλαίου.

Η συνεργασία αυτή, δεν μπορεί να υπάρξει έξω από την πώληση των ατομικών εργασιακών δυνάμεων στο ίδιο κεφάλαιο. Προϋποθέτει δηλαδή την αγορά, τον κοινωνικό δεσμό του χρήματος. Στην περιοχή αυτή, την εκτός εργοστασίου, η κυριαρχία του καπιταλιστή συνίσταται μόνο στην χρηματική του δύναμη.

Από την άλλη, οι εργάτες, έξω από την παραγωγή δεν έχουν καμιά οικονομική σχέση μεταξύ τους. Αυτό που τους συσχετίζει μεταξύ τους, προϋποθέτει την πώληση της εργασιακής τους δύναμης στον ίδιο καπιταλιστή, και είναι η συνεργασία τους υπό την διεύθυνσή του. Στην περιοχή όμως αυτή, έχουν πάψει να είναι πλέον εμπορευόμενοι. Έχουν πάψει να κατέχουν, να εξουσιάζουν την εργασιακή τους δύναμη, γιατί την έχουν ήδη εκχωρήσει. ''Ως ανεξάρτητα πρόσωπα, οι εργάτες είναι μεμονωμένα άτομα, που έρχονται σε σχέση με το ίδιο το κεφάλαιο, όχι όμως μεταξύ τους. Η συνεργασία τους αρχίζει μόνο μέσα στο προτσές της εργασίας, αλλά μέσα στο προτσές εργασίας έπαψαν πια ν'ανήκουν στον ίδιο τον εαυτό τους.'' (K.Marx/K.I., 346/352) (υπογρ. Σ.Δ.)

./.

Απότην άλλη, καπιταλιστής δεν είναι πλέον απέναντί τους ένας κάτοχος χρήματος, ένας εμπορευόμενος, αλλά ένας χρήστης μιας αξίας χρήσης που πλέον του ανήκει. Διαμορφώνεται εκεί ένας εντελώς διαφορετικός τύπος κοινωνικής σχέσης.

Η κοινωνική αυτή σχέση καθορίζεται μεν από τις απαιτήσεις της αξιοποίησης αλλά και από την απουσία χρηματικής διαμεσολάβησης:
α) ο πρώτος καθορισμός εκδηλώνεται ως αναγκαιότητα συντονισμού και διεύθυνσης των επιμέρους εργασιών. Η συνεργασία είναι έργο του καπιταλιστή και στον βαθμό που αναπτύσσεται η σχέση, του ίδιου του κεφαλαίου, ως αξία χρήσης. Πρόκειται για όρο που τίθεται από τον οικονομικό ανταγωνισμό.
β) ο δεύτερος καθορισμός εκδηλώνεται ως εξής: η συγκέντρωση και συνεργασία των εργατών είναι η βάση για την σύναψη μεταξύ τους, σχέσεων και στον βαθμό που οι σχέσεις αυτές δεν είναι εγχρήματες, δεν είναι σχέσεις εμπορευόμενων, θα μπορούσαν να γίνουν σχέσεις αλληλεγγύης. Οι ενωμένοι υπό το κεφάλαιο συνεργαζόμενοι, τείνουν να αντιπαραθέσουν στο κεφάλαιο, την ενότητά τους αυτή. Από την στιγμή αυτή, η ενότητα του παραγωγικού προτσές εκτός από τεχνική - οικονομική αναγκαιότητα, γίνεται αντικείμενο ταξικής διαμάχης. Η διοικητική εργασία του καπιταλιστή, γίνεται άσκηση εξουσίας. ''Η λειτουργία αυτής της διεύθυνσης, της επίβλεψης και της μεσολάβησης, γίνεται λειτουργία του κεφαλαίου από την στιγμή που γίνεται συνεργατική ή υποταγμένη σ'αυτό εργασία.'' (K.Marx/K.I., 344/350) (υπογρ. Σ.Δ.).

Από την ίδια την ειδική σκοποθεσία του κεφαλαίου, προκύπτει η αναγκαιότητα αυτής της διοικητικής εξουσίας, η οποία ως μορφή κοινωνικής σχέσης είναι διφορετικής ποιότητας από τη μορφή των κοινωνικών σχέσεων, όπως συνάπτονται στο πεδίο των αξιών, που καθορίζει και την σκοποθεσία του εκφαλαίου. Έχουμε εδώ μια διφυή υπόσταση της όλης καπιταλιστικής σχέσης: α) ως ανταλλαγή εργασιακής δύναμης -χρήματος ως μεταβλητού κεφαλαίου είναι μια μορφή αξιακής σχέσης, β) ως υλική υπαγωγή της αγορασμένης αξίας χρήσης της εργασιακής δύναμης είναι μια μορφή δεσποτικής, εξουσιαστικής σχέσης: ''στην μορφή της, η διεύθυνση είναι δεσποτική (despotisch)''(K.Marx/ibid, 345/351).

./.

Η χρήση του όρου δεν είναι τυχαία, ούτε αποσκοπεί στην δραματοποίηση της περιγραφόμενης σχέσης. Αντίθετα, παραπέμπει σε εξωεμπορευματικές μορφές κοινωνικών σχέσεων. Ο χαρακτηρισμός αυτός, αντιπαρατίθεται στον μή δεσποτικό, μη ιεραρχικό χαρακτήρα του καταμερισμού της εργασίας μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία. Η συγκέντρωση και ο συνδιασμός των εργασιακών δυνάμεων, η σύσταση δηλαδή της συνεργασίας είναι αναγκαιότητα της αξιοποίησης, αντλεί το νόημά της από τον χώρο των ανταλλακτικών αξιών. Όμως, η πραγμάτωση αυτής της αναγκαιότητας, φέρνει το κεφάλαιο μπροστά σ'ένα πρόβλημα, εντελώς διαφορετικού τύπου, από τα προβλήματα του πεδίου των αξιών: την δυνάμει αυτονόμηση του συλλογικού εργαζόμενου· την δυνάμει συγκρότηση των συνεργαζομένων στην βάση όχι της νεκρής αντικειμενοποιημένης εργασίας, αλλά της ζωντανής κοινής εργασίας τους.

Κάθε τέτοιου είδους πρακτική των εργατών, που καθίσταται κατ'αρχήν δυνατή, από το ίδιο το γεγονός της αλληλεξάρτησής τους που τους επιβάλει το ίδιο το κεφάλαιο, είναι δυνάμει απειλητική για το κεφάλαιο, το οποίο δεν επιθυμεί την συνεργασία, παρά μόνο στον βαθμό που είναι παραγωγική υπεραξίας, μόνο στον βαθμό που διέπεται από τις αναγκαιότητες, τις απαιτήσεις του πεδίου των αξιών. Έχει λοιπόν κάθε ενδιαφέρον για την αποτροπή αυτών των πρακτικών που τείνουν να επεκτείνουν το περιεχόμενο της συνεργασίας, έξω από τα πλαίσια των επιταγών της ανταλλαγής αξίας. Όμως, ακριβώς επειδή αυτές οι πρακτικές είναι αδιαμεσολάβητες από την ανταλλακτική αξία, η αποτροπή τους διαφεύγει από την εμβέλεια των αντικειμενικών νόμων που διέπουν την αξία και την αξιοποίηση.

Αυτό σημαίνει ότι ο λειτουργός του κεφαλαίου για να διατηρηθεί ως τέτοιος, πρέπει να αναλάβει πρακτικές διαφορετικής ποιότητας από εκείνες που ακολουθεί στην αγορά. Οι πρακτικές του μέσα στον χώρο της παραγωγής απορρέουν από την ιδιότητά του ως κατόχου χρήματος-κεφαλαίου, αλλά δεν είναι ως προς τη μορφή τους πρακτικές εγχρήματες, πρακτικές ανταλλαγής. Είναι πρακτικές άμεσης άσκησης εξουσίας, που παίρνουν κατ'αναγκη μορφή δεσποτική. Αυτή η διφυής υπόσταση του καπιταλιστή, ως εμπορευόμενου και ως διοικητή είναι το ειδικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής μορφής της εκμετάλλευσης της οποίας είναι λειτουργός.

./.

3. Η συνεργασία ως εν δυνάμει όριο του κεφαλαίου

Η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, παράγει δύο νέου τύπου σχέσεις:
(1) Την σχέση άμεσου λειτουργού της εργασίας και ιδιοκτήτη των όρων της εργασίας, δηλαδή του καπιταλιστή. Πρόκειται για σχέση εγχρήματη· ο εργάτης και ο καπιταλιστής σχετίζονται μεταξύ τους με την μεσολάβηση του χρήματος υπό την ιδιότητά του ως κεφαλαίου. Η σχέση αυτή είναι νέα σε σχέση με τους προσδιορισμούς της απλής εμπορευματικής μορφής. Δεν διαχωρίζει (συνδέει) κοινούς εμπροευματοκατόχους, αλλά από την μιά, έναν τύπο εμπορευματοκατόχου που κατέχει ένα ειδικού τύπου εμπόρευμα, την εργασιακή δύναμη, αδιαχώριστο από την φυσική του υπόσταση και από την άλλη έναν κάτοχο αντικειμενικών όρων παραγωγής. Η αξία χρήσης του πρώτου εμπορεύματος δεν υφίσταται, παρά μόνο για έναν τύπο αγοραστή: αυτού που έχει τα χαρακτηριστικά της δεύτερης φιγούρας. Έτσι ο ιδιοκτήτης της εργασιακής δύναμης δεν συσχετίζεται, ως εμπορευματοκάτοχος προς οποιονδήποτε. Το εμπόρευμά του δεν τον συσχετίζει δυνητικά με όλα τα μέλη της κοινωνίας, γιατί μόνο εκείνα το έχουν ανάγκη, όσα κατέχουν μέσα παραγωγής. Μονομερής, λοιπόν εξάρτηση από έναν τύπο αγοραστών και πρωτοβάθμιος ταξικός προσδιορισμός των τελευταίων, (ενώ στην απλή εμπορευματική μορφή είχαμε γενική αλληλεξάρτηση και αδυναμία προσδιορισμού ταξικών μορφωμάτων μέσα στην κοινωνία).
Προς τα υπόλοιπα (πλήν των καπιταλιστών) μέλη της κοινωνίας, οι εργάτες δύνανται να σχετίζονται όχι ως πωλητές, αλλά μόνον ως αγοραστές. Τότε το χρήμα διαμεσολαβεί αυτές τις σχέσεις, ως μέσο ανταλλαγών, ως εισόδημα από μισθό κι όχι ως κεφάλαιο. Ως κεφάλαιο δεν συσχετίζει γενικά.
Το χρήμα ως κεφάλαιο δεν είναι γενικός κοινωνικός δεσμός, αλλά μια μορφή, η κυρίαρχη μορφή του κοινωνικού δεσμού: οι υπόλοιπες λειτουργίες και χρήσεις του χρήματος, όπως ήδη τονίσαμε, δεν καταργούνται, ούτε απλώς επιβιώνουν, αλλά αναπαράγονται σε νέα βάση, όπως ακριβώς η σφαίρα της παραγωγής δεν απορροφά την σφαίρα της κυκλοφορίας, αλλά την αναπαράγει σε μια νέα ενότητα.
(2) Η άλλη σχέση είναι εκείνη, μεταξύ των συνεργαζόμενων μέσα στην παραγωγική διαδικασία άμεσων παραγωγών. Εδώ πρόκειται για ιδιόρρυθμη κοινωνική σχέση που δεν διαμεσολαβείται από το χρήμα.
Την πρόταση του Marx ότι το κεφάλαιο έχει ως μόνο περιορισμό το ίδιο το

./.

κεφάλαιο, θα πρέπει να την αναγνώσει κανείς από αυτή τη σκοπιά:
το κεφάλαιο από την ίδια την λογική του, παράγει μια κοινωνική σχέση, η οποία όμως διαφεύγει από την καπιταλιστική διαμεσολάβηση που καθορίζει κάθε άλλη κοινωνική σχέση. Η σχέση των εργατών μεταξύ τους έχει μια αμεσότητα· δεν λαβαίνει την οικονομική μορφή που λαβαίνουν οι υπόλοιπες σχέσεις, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.
Αποτελεί το σπέρμα μιας δυνητικής εναλλακτικής, μή χρηματικής, συσχέτισης των ατόμων. Αν η πρώτη σχέση (που διαμεσολαβείται από το χρήμα ως κεφάλαιο) εισάγει την ταξική διάκριση μέσα στην κοινωνία των εμπορευματοκατόχων, αυτή η δεύτερη, εισάγει το στοιχείο της διαφορετικού τύπου εσωτερικής συσχέτισης των ατόμων-μελών μιας τάξης. Αν το κεφάλαιο ορίζει ένα πεδίο - που τείνει να καταλάβει το σύνολο της κοινωνίας- οικονομικής ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων, οι άμεσες σχέσεις των άμεσων παραγωγών μέσα στην συνεργασία τους, ''διαφεύγουν''από την ομοιογένεια αυτού του πεδίου, παρ'ότι συνιστούν αναγκαία στιγμή της εν λόγω ρύθμισης.

Εδώ, βρίσκεται η πεμπτουσία της καπιταλιστικής μορφής της εκμετάλλευσης της εργασίας. Είναι φανερό, ότι ο εννοιολογικός προσδιορισμός αυτής της μορφής, δεν μπορεί να προκύψει ως ευθεία ανάπτυξη της ανταλλακτικής αξίας, αφού περιλαμβάνει ένα στοιχείο ετερογενές σε σχέση μ'αυτήν. Από μόνη την αξία, μπορεί να προκύψει ο κοινωνικός δεσμός των ανταγωνιζομένων εμπορευματοκατόχων, αλλά όχι ο δεσποστισμός.
Όμως, το επίκεντρο της μαρξικής παρουσίασης, δεν είναι η ανταλλακτική αξία αλλά ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας. Αυτό είναι το στοιχείο που εγχαράσσει την αντιθετικότητα και την κίνηση στο κύτταρο της κοινωνικής θεωρίας του Marx.
Γράφει στις σημειώσεις για τον Wagner:''Ο κ. Wagner ξεχνάει ότι ούτε ''η αξία'' ούτε ''η ανταλλακτική αξία'' δεν αποτελούν υποκείμενα (subjekte) στην θεωρία μου, αλλά αντίθετα το εμπόρευμα.'' (MEW 19 /358).

Το εμπόρευμα που κατανοήθηκε ως αντιφατική ενότητα αξίας και αξίας χρήσης. Με την ίδια κίνηση, η εργασία κατανοήθηκε, ευθύς εξ'αρχής στην διπλή της υπόσταση ως συγκεκριμένη χρήσιμη Εργασία και ως Αφηρημένη αξιοπαραγωγός εργασία.
Ευθύς εξ'αρχής, λοιπόν, η ανάλυση δεν κινείται αποκλειστικά στο πεδίο των αξιών. Η έννοια του δεσποτισμού προϋποθέτει τον προσδιορισμό της

./.

εργασίας ως παραγωγικής υπεραξίας. Στα πλαίσια της διάκρισης του παραγωγικού προτσές σε διαδικασία εργασίας και διαδικασία αξιοποίησης, διάκριση που είναι η ανεπτυγμένη μορφή της διάκρισης συγκεκριμένης και αφηρημένης εργασίας, ο δεσποτισμός αναφέρεται στην όψη της υλικής διαδικασίας εργασίας.

Η παραγνώριση της κεντρικότητας της έννοιας της εργασίας, ανοίγει τον δρόμο στην οικονομιστική ανάγνωση του Marx. Η θεωρία του κεφαλαίου δεν είναι κάποια διαλεκτική της αυτόματης ανέλιξης της Αξίας. Δεν ορίζεται το εννοιολογικό πεδίο του κεφαλαίου από μόνη της Αξία, αλλά από την αντιφατική ενότητα αξίας και αξίας χρήσης, τελικά από την ανάπτυξη του αντιφατικού χαρακτήρα της εργασίας ως αφηρημένης και συγκεκριμένης. Το κεφάλαιο εκφράζει την κυριαρχία της αφηρημένης πάνω στην συγκεκριμένη διάσταση της εργασίας, κυριαρχία η οποία υλοποιείται μέσα από την δεσποτική διεύθυνση του υλικού προτσές εργασίας που τίθεται ως συνθήκη της αξιοποίησης. Τελικά το κεφάλαιο, συλλαμβάνεται ως σχετική μορφή ακριβώς επειδή νοείται ως ενότητα αντιθέτων. Αν οριζόταν μόνον ως αξία αυτοαξιοποιούμενη, δεν θα μπορούσε να του τεθεί κανένα όριο. Όταν ο Marx, λέει ότι το κεφάλαιο γνωρίζει ένα μόνο όριο: τον ίδιο τον εαυτό του, υπαινίσσεται ακριβώς αυτή την διπλή υπόστασή του, που είναι η ανεπτυγμένη μορφή της διπλής υπόστασης της εργασίας.(*)

(*) Πόσο σημαντική θεωρεί ο ίδιος ο Marx, την διάκριση του διπλού χαρακτήρα της εργασίας για την θεωρία του, μαρτυρούν αυτά που γράφει στον Engels, στις 24 Αυγούστου 1867: ''Το καλύτερο, στο βιβλίο μου, είναι: 1) (και πάνω σ'αυτό στηρίζεται όλη η κατανόηση των γεγονότων) η ανάδειξη από το πρώτο κιόλας κεφάλαιο του διπλού χαρακτήρα της εργασίας, σύμφωνα με τον οποίο, αυτή εκφράζεταισε αξία χρήσης ή ανταλλακτική αξία, 2) η ανάλυση της υπεραξίας ανεξάρτητα από τις ιδιαίτερες μορφές (...) ''(MEW 31/ 326).

./.

Αυτός ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας γίνεται έκδηλος τώρα που ο Marx εξετάζει τις σχέσεις παραγωγής. Ενώ στην σφαίρα των συναλλαγών είναι η αφηρημένη εργασία, που κοινωνικοποιεί τα άτομα, στην σφαίρα της παραγωγής είναι η ζωντανή συνεργασία υπό την δεσποτία του κεφαλαίου. Στην πρώτη περίπτωση, τα μέλη της κοινωνίας είναι ισότιμοι εμπορευματοκατοχοι και ο χώρος των σχέσεών τους είναι η αγορά, ενώ στην δεύτερη, είναι φορείς ιεραρχημένων θέσεων και ο χώρος των σχέσεών τους είναι η παραγωγή. Στην πρώτη περίπτωση, η ατομική τους ζωντανή εργασία υπάγεται στους περιορισμούς της κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης εργασίας, ενώ στην δεύτερη, αυτή η υπαγωγή εκφράζεται μέσα από την υποταγή της ζωντανής συνεργασίας όχι στην αξία αλλά στην αξία χρήσης των μέσων παραγωγής.

Όταν, επομένως, εξετάζουμε το συνολικό προτσές της παραγωγής γενικά θα πρέπει δίπλα στον γενικό κοινωνικό δεσμό της αφηρημένης εργασίας, να ορίσουμε κι ένα δεύτερο κοινωνικό δεσμό, ειδικά καπιταλιστικό εκείνον της ζωντανής συνεργασίας, υπό την δεσποτία του κεφαλαίου.
Οι δυό δεσμοί αντιστοιχούν στα δυό είδη καταμερισμού της εργασίας που διακρίνει ο Marx (ήδη απότο 1847 στην ''Αθλιότητα της Φιλοσοφίας''): τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τον εργοστασιακό καταμερισμό της εργασίας. Ο συνδιασμός αυτών των δύο καταμερισμών είναι ειδικό γνώρισμα της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής που την διακρίνει από κάθε προηγούμενη.

Στην καπιταλιστική μορφή ο κοινωνικός δεσμός έχει τυχαίο, άναρχο χαρακτήρα, όσον αφορά την συνολική οργάνωση της κοινωνικής εργασίας, γιατί αυτή η οργάνωση προκύπτει μέσα από την διαμεσολάβηση της αξίας, της αφηρημένης εργασίας και δεν είναι συνειδητή πράξη ενός οργανωτικού νοός όμως όσον αφορά την οργάνωση των επιμέρους παραγωγικών διαδικασιών, ο κοινωνικός δεσμός έχει άμεσο, σχεδιασμένο, συνειδητό χαρακτήρα γιατί αφορά την υποταγή ζωντανής εργασίας σε αξίες χρήσης, υποταγή όχι μόνο ως προς την μορφή αλλά και ως προς το υλικό περιεχόμενο. Μια τέτοια σχέση, αν και καθορίζεται εξωτερικά από την αξία, δεν διαμεσολαβείται από αυτήν ως προς την εσωτερική της οργάνωση κι έτσι εκδηλώνεται ως άμεσος κοινωνικός ανταγωνισμός, ως σχέση εξουσίας. Αυτή είναι η διπλή υπόσταση του καπιταλιστικού κοινωνικού δεσμού. ''Ο μανουφακτουρικός καταμερισμός της

./.

εργασίας προϋποθέτει την απόλυτη αυθεντία (unbedingte Autorität) του κεφαλαιοκράτη πάνω σε ανθρώπους που είναι απλά μέλη ενός συνολικού μηχανισμού που του ανήκει· ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας αντιπαραθέτει ανεξάρτητους μεταξύ τους εμπορευματοπαραγωγούς, που δεν αναγνωρίζουν καμιά άλλη αυθεντία εκτός από τον ανταγωνισμό, εκτός από τον εξαναγκασμό που ασκεί πάνω τους η πίεση των αμοιβαίων τους συμφερόντων(...)''(*) (K. Marx/ K.I., 370/377), (υπογρ. Σ.Δ.)

Αυτή η δυαδικότητα του καπιταλιστικού κοινωνικού δεσμού, είναι η ίδια η εγγενής αντίφαση του κεφαλαίου. Το γεγονός δηλαδή ότι προϋποθέτει και περικλείει στους κόλπους του έναν τύπο κοινωνικότητας, τον οποίο τείνει να γενικεύσει για όλη την κοινωνία, αναπτύσσοντας τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Ή αλλιώς: το γεγονός ότι με την ανάπτυξη του κεφαλαίου, η κοινωνική εργασία εμφανίζεται ως τέτοια, μόνο μέσα από την επικύρωση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου στην σφαίρα της ανταλλαγής ισοδυνάμων, δηλαδή μόνο διαμεσολαβημένα, το γεγονός αυτό στηρίζεται σ'ένα τέτοιο βαθμό του καταμερισμού της εργασίας μέσα στην παραγωγική μονάδα, ώστε εκεί, ήδη η εργασία λαβαίνει άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα, ως συνεργασία, πρίν ακόμα την αξιακή, μέσα στην αγορά επικύρωσή της ως κοινωνικά αναγκαίας: δηλαδή γίνεται κοινωνική εργασία ως υλική δραστηριότητα, πριν καταστεί κοινωνική ως αξιοποιός εργασία. Το κεφάλαιο είναι υποχρεωμένο να αναπτύσσεται μόνο υποτάσσοντας στις επιταγές του γενικού χρηματικού δεσμού, έναν δυνάμει εναλλακτικό κοινωνικό δεσμό, που αναγκαία αναπτύσσει στους κόλπους του. Αυτή η άμεση κοινωνικότητα της οποίας είναι φορά η συνεργασία, αποτελεί το σπέρμα μιας δυνητικής οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας, αδιαμεολάβητα δηλαδή μιας οργάνωσης υποταγμένης στην αξία χρήσης και όχι στην αξία.
Αυτός είναι ο λόγος της αντιφατικής στάσης της καπιταλιστικής πρακτικής (οικονομικής, ιδεολογικής και κυρίως πολιτικής), απέναντι στο γεγονός της συνεργασίας.

(*) Η διαφορά της Autorität του καπιταλιστή σε σχέση μ'εκείνη του δουλοκτήτη, έγκειται στο ότι ο πρώτος είναι φορέας κύρους, ''μόνο ως προσωποποίηση των όρων εργασίας απέναντι στην εργασία'' , ενώ ο δεύτερος ''ως πολιτικόςή θεοκρατικός άρχων.''(βλ. K.Marx/K.III., 1082/888).

./.

Αφ'ενός την αναπτύσσει στο έπακρο, και αφ'ετέρου της αρνείται κάθε χρησιμότητα έξω από την υπαγωγή της στην αξιακή λογική, προσπαθόντας συνεχώς να την απωθείσει στο εσωτερικό του προτσές αξιοποίησης, αναγνωρίζοντας έτσι ότιη κοινωνική γενίκευση και αυτονόμησή της είναι το στίγμα μιας εν δυνάμει διαδικασίας, που καταργεί την κυριαρχία του κεφαλαίου: ''Γι'αυτό η ίδια αστική συνείδηση που τον μανουφακτουρικό καταμερισμό της εργασάις, την ισόβια προσάρτηση του εργάτη σε μια μερική εργασία και την απόλυτη υποταγή των μερικών εργατών στο κεφάλαιο, τα πανηγυρίζει ως οργάνωση της εργασίας που ανεβάζειτην παραγωγική της δύναμη, καταγγέλει εξίσου φωναχτά κάθε συνειδητό κοινωνικό έλεγχο και ρύθμιση του κοινωνικού προτσές παραγωγής· τα καταγγέλει ως επέμβαση στα απαραβίαστα δικαιώματα της ιδιοκτησίας, στην ελευθερία και στην αυτοκαθοριζόμενη ''ιδιοφυΐα'' του ατομικού κεφαλαιοκράτη.
Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι η χειρότερη κατηγορία, που οι ενθουσιώδεις απολογητές του εργοστασικού συστήματος, βρήκαν ν'απευθύνουν ενάντια σε κάθε γενική οργάνωση της κοινωνικής εργασίας είναι ότι θα μετέτρεπε όλη την κοινωνία σε ένα εργοστάσιο.'' (K.Marx/ibid), (υπογρ. Σ.Δ.)

* * *

Αποτελεί, όμως, αυτή η συνεργασία,όπως εμφανίζεται μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής, έναν νέο επαρκή γενικό κοινωνικό δεσμό;

Εδώ, θα πρέπει να προσέξουμε τα εξής:
Η αξία ως μορφή (Wertform) ,αποτελεί χαρακτηριστικό ενός τρόπου παραγωγής, αλλά ο αξιακός καθορισμός (Wertbestsmmung) είναι αναγκαίος σε κάθε τρόπο παραγωγής.

./.

Γράφει ο Marx στις ''Σημειώσεις για τον Wagner'':
''(...) η ''αξία''του εμπορεύματος εκφράζει μόνο σε μια ιστορικά ανεπτυγμένη μορφή, αυτό που σε όλες τις άλλες ιστορικές μορφές κοινωνίας υπάρχει έστω και με άλλη μορφή, δηλαδή τον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας, στον βαθμό που υπάρχει ως δαπάνη κοινωνικής εργασιακής δύναμης.''
(MEW 19/ 375).

Η μορφή του γενικού δεσμού, δηλαδή η μορφή της κοινωνικής συγκρότησης, καθορίζεται από την μορφή που λαβαίνει ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας Η επάρκεια και καταλληλότητά του όμως, ως κοινωνικού δεσμού, καθορίζεται από την αποτελεσματικότητα του αξιακού καθορισμού, που πραγματοποιείται μέσω αυτού (του δεσμού).
Η υπέρβαση της αξιακής μορφής, δεν σημαίνει και υπέρβαση του αξιακού καθορισμού· αντίθετα:
''(...) ύστερα από την κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής παραμένει κυρίαρχος (vorherrschend) ο αξιακός καθορισμός (Wertbestimmung), με την έννοια, ότι γίνεται ουσιστικότερη από κάθε άλλη φορά η ρύθμιση του χρόνου εργασίας και ο καταμερισμός της κοινωνικής εργασίας ανάμεσα στις διάφορες ομάδες παραγωγής, τέλος η λογιστική για όλα αυτά.''
(K.Marx/K.III., 1046/857).

Στην κοινωνία των ''συνεταιρισμένων άμεσων παραγωγών'', ο κοινωνικός δεσμός δεν μπορεύνα έχει την μορφή της αξίας. Δηλαδή η εργασία είναι κοινωνική άμεσα, ως ζωντανή συνεργασία:
''Μέσα στην κοινωνία της συνεργασίας που στηρίζεται στην κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσουν τα προϊόντα τους· ούτε και η εργασία που δαπανήθηκε για την παραγωγή των προϊόντων εμφανίζεται εδώ ως αξία αυτών των προϊόντων, δηλαδή ως μια υλική ιδιότητα που αυτά κατέχουν, γιατί τώρα, σε αντίθεση με την καπιταλιστική κοινωνία, η ατομική εργασία δεν υφίσταται έμμεσα (auf einem Umweg) αλλά αδιαμεσολάβητα, ως συστατικό στοιχείο της συνολικής εργασίας.'' (K.Marx/Κριτική του προγράμματος Gotha, 23/20), (υπογρ. Σ.Δ.).

Όμως, ο αξιακός καθορισμός, όπως ορίζεται από τον ίδιο τον Marx, αναφέρεται στο σύνολο της κοινωνίας. Για να είναι η κάθε εργασία άμεσα κοινωνική δεν αρκεί η κάθε μονάδα παραγωγής να ανήκει στους άμεσους παραγωγούς - λειτουργούς της, αλλά θα πρέπει, με κάποιο τρόπο να αναφέρεται σε ανάγκες της όλης κοινωνίας, να είναι συγκρίσιμη με και μεταφράσιμη σε όποια άλλη εργασία, όποιας άλλης παραγωγικής μονάδας.

./.

Ποιός θα είναι ο ''τρόπος'' αυτός;
Η αλλιώς πώς ένας κοινωνικός δεσμός - η συνεργασία που γεννιέται μέσα στο εσωτερικό της κάθε μεγάλης βιομηχανικής μονάδας, μπορεί να καταξιωθεί ως γενικός κοινωνικός δεσμός;
Ή αλλιώς πώς θα λειτουργεί ο αξιακός καθορισμός υπό την νέα μορφή του;
Ο Marx δεν δίνει απάντηση: αρκείται στον εντοπισμό της νέας μορφής, όπως αυτή γεννιέται από το ίδιο το κεφάλαιο και αφήνει την λειτουργία του νέου αξιακού καθορισμού στην αρμοδιότητα της ιστορικής διαδικασίας.

Αξίζει ωστόσο να παρατηρηθεί πόσο μακριά από τον Marx βρισκόταν η ιδέα μιάς ρύθμισης κανονιστικής, τελικά: κρατικιστικής, έξω από τις ζωντανές δυνάμεις της εργασίας. Γράφει στην κριτική του προγράμματος Gotha: ''Το δίκαιο ποτέ δεν μπορεί να βρίσκεται σε ανώτερο επίπεδο από την οικονομική δομή της κοινωνίας και το επίπεδο πολιτιστικής ανάπτυξης, καθορίζεται απ'αυτή.

Σε μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, μετά την εξάλειψη της δουλικής υποταγής του ατόμου στον καταμερισμό της εργασίας και ταυτόχρονα της αντίθεσης ανάμεσα στην πνευματική και χειρονακτική εργασία, όταν η εργασία θάχει γίνει όχι μόνο μέσο ζωής αλλά η πρώτη ανάγκη της ζωής, όταν οι παραγωγικές δυνάμεις θάχουν επίσης αναπτυχθεί με την πολύπλευρη ανάπτυξη του ατόμου και όλες οι πηγές του κοινωνικού πλούτου θ'αναβλύζουν μ'αφθονία μόνο τότε θα είναι δυνατό να υπερπηδηθεί - ολοκληρωτικά και ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου και η κοινωνία ν'αναγράψει στη σημαία της: Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του.'' (Κριτική του προγράμματος του Gotha, 27/21), (υπογρ. Σ.Δ.)

Ο Marx θεωρεί ότι η πολιτική εργασία βρίσκεται σε ριζικό διαχωρισμό (όσον αφορά την τελεολογία που την διέπει) προς την παραγωγική εργασία, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Σε μια ''κοινωνία της συνεργασίας των άμεσων παραγωγών'', η αντίθεση αυτή, υπερβαίνεται και μάλιστα, σύμφωνα με τις προαναφερθείσες προτάσεις του Marx , η υπέρβαση αυτή δεν μπορεί να έχει ως υποκείμενό της, άλλο (π.χ. κάποια συγκροτημένη σε -ξανά διαχωρισμένο από την εργασία- πολιτικό

./.

υποκείμενο -''πρωτοπορία'') από τις ίδιες τις ζωντανές δυνάμεις της εργασίας, αναπτυγμένες σε ηγεμονική κοινωνική δύναμη.(*)

(*) Ο Marx προσάπτει στο πρόγραμμα της Gotha, ότι με την λέξη ''Κράτος''νοείται η κυβερνητική μηχανή (die Regierungsmaschine) ή το κράτος στο μέτρο που ο καταμερισμός της εργασίας το κατέστησε έναν ειδικό οργανισμό (eignen Organismus), ιδιαιτεροποιημένο (besonderten) σε σχέση με την κοινωνία)...)''(K.Marx/ibid, 43/29).
Εδώ λανθάνει μια διάκριση μεταξύ του κράτους ως μορφής πολιτικής εξουσίας και του κράτους, ως ιδιαίτερου μηχανισμού (''ειδικός οργανισμός, κυβερνητική μηχανή''). Το κράτος από την δεύτερη άποψη είναι ένα προϊόν της ανάπτυξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας: εκπληρώνει μια σειρά λειτουργιών εργασίας (''Arbeitsfunktionen''), των οποίων, όμως η χρησιμότητα δεν είναι κατανοητή έξω από τον προσδιορισμό του κράτους από την πρώτη άποψη ως πολιτικής εξουσίας.
Η σκοποθεσία δηλαδή των εργασιών που εκπληρώνουν τις κρατικές λειτουργίες καθορίζεται από τις ανάγκες της άσκησης πολιτικής εξουσίας μιας κοινωνικής τάξης πάνω στην κοινωνία, από τις ανάγκες δηλαδή αναπαραγωγής της όλης κοινωνίας, έτσι όπως αυτή οργανώνεται στην βάση ενός τρόπου παραγωγής του οποίου φορέας είναι η εν λόγω κοινωνική τάξη. Έτσι καταλαβαίνουμε την φράση ότι η κυβέρνηση είναι ''το κοινωνικό όργανο για την διατήρηση του κοινωνικού καθεστώτος''(das gesellschaftliche Organ zur Erhaltung der gesellschaftlichen Ordnung) (K.Marx/ibid, 17/16). Πρόκειται εδώ για μια σκοποθεσία εντελώς διαφορετική από εκείνη που διέπει κάθε παραγωγική εργασία μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής: την παραγωγή υπεραξίας.
Στις δε σημειώσεις για τον Wagner, ο Marx επικρίνει την σύγχιση της συγκεκριμένης, ωφέλιμης εργασίας με την αφηρημένη εργασία, την οποία αναπαράγει ο Wagner, γιατί αυτή η σύγχιση καταλήγει στην αντίληψη του κέρδους ως συστατικού της αξίας.
Αν θεωρήσει κανείς την εργασία γενικά, ως παραγωγό της αξίας, τότε θα πρέπει να συμπεριλάβει σ'αυτή την ευρεία έννοια της εργασίας και την πνευματική εργασία του διευθυντή και κάθε δραστηριότητα του λειτουργού του κεφαλαίου κι έτσι να θεωρήσει το κέρδος ως αμοιβή γι' αυτή την εργασία, επομένως σαν συστατικό στοιχείο της αξίας.
(β. MEW 19, 382).

./.

Ο Marx , στηρίζει την ιδέα του ότι η εργατική τάξη, μπορεί όχι μόνο να ανατρέψει τον καπιταλισμό, αλλά και να τον αντικαταστήσει μ'έναν νέο Τρόπο Παραγωγής που της προσιδιάζει, ακριβώς σ'αυτή την εξωχρηματική κοινωνικότητα που γνωρίζουν οι εργάτες στις μεταξύ τους σχέσεις μέσα από την συνεργασία υπό καπιταλιστική διεύθυνση. Το αν ιστορικά θα μπορέσουν να αναπτύξουν αυτή την συνεργασία έξω από τα όρια της καπιταλιστικής διεύθυνση είναι ζήτημα της πολιτικής ταξικής τους συγκρότησης και δεν προκύπτει άμεσα -πουθενά δεν υποστηρίζει κάτι τέτοιο ο Marx- από την θέση τους στο παραγωγικό προτσές. Όμως, είναι ακριβώς η θέση αυτή που αποτελεί την κοινωνική προϋπόθεση, που καθιστά κατ'αρχήν δυνατό ένα τέτοιο πολιτικό-κοινωνικό πρόταγμα. Και αυτή η θέση αναλύεται μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο που ορίζει η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Η τάση του κεφαλαίου στην πιο απόλυτη μορφή της, παράγει αυτή την έννοια της συνεργασίας, ως ενυπάρχουσα στιγμή του. Η δυνατότητα μιάς άλλου τύπου -έξω από την χρηματική διαμεσολάβηση- κοινωνικότητας, παράγεται ως ειδικό κοινωνικό προϊόν του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο γενικεύει ως αποκλειστική μορφή κοινωνικότητας την αποκρυσταλλωμένη σε χρήμα αφηρημένη, αλλοτριωμένη εργασία, όμως το ίδιο το κεφάλαιο (στην πιο απόλυτη μάλιστα μορφή του,ως παραγωγός με ειδικά δικό του τρόπο, των ίδιων των προϋποθέσεών του) παράγει ως εσωτερική του αναγκαιότητα το σπέρμα μιάς άλλου τύπου κοινωνικότητας, βασισμένης αυτή την φορά στην ζωντανή, άμεση, συνεργασία. Η ετερογένεια -έστω και εν δυνάμει- όσον αφορά τις μορφές κοινωνικότητας, είναι εγγενής στο κεφάλαιο.
Αν το κεφάλαιο είναι μια αντιφατική και ιστορικά σχετική μορφή παραγωγής, είναι γι'αυτόν τον λόγο.

Αυτό το νόημα εχει η συμπερίληψη από τον Wagner ''των υπηρεσιών'' στα ''οικονομικά αγαθά''. Αυτό θα σήμαινε ότι κάθε εργασία θα ήταν παραγωγική, εφόσον θα είχε μια συγκεκριμένη ωφελιμότητα. Επομένως,και η πολιτική εργασία. Σύμφωνα με τον Marx, αυτό που κρύβεται πίσω από αυτή την αντίληψη για τις υπηρεσίες είναι η προσπάθεια του Wagner να παρουσιάσει τον εαυτό σαν, σαν ''παραγωγικό εργάτη'', όντας ο ίδιος μυστικοσύμβουλος, πραγματοποιώντας δηλαδή μια εργασία πολιτική, προσπάθεια που κοινωνικά σήμαινε την δικαίωση κάθε πολιτικής εργασίας ως παραγωγικής. (βλ.ibid/356,357).

Στο επίπεδο της πραγματικής υπαγωγής, το κεφάλαιο μέσα από την ενότητα της παραγωγής και της κυκλοφορίας του, συνιστά την αποκλειστική μορφή ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων. (Σ'αυτό το επίπεδο γίνεται αφαίρεση των κληρονομημένων ή ενδιάμεσων μορφών -zwischenformen- η ανάλυση υποθέτει το κεφάλαιο ως αποκλειστική κοινωνική σχέση). Σ'αυτό το πλαίσιο, οι κοινωνικές αντιθέσεις λαβαίνουν οικονομική μορφή και εμπίπτουν στο πεδίο της αξιακής ρύθμισης. Στον βαθμό που συνεκτικός ιστός των κοινωνικών σχέσεων είναι χρηματικός, οι νόμοι της ρύθμισής τους είναι κατ'αρχήν, οι νόμοι της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Στον βαθμό που ένας χώρος σχέσεων άμεσης κοινωνικότητας αναπτύσσεται, όχι ως κληρονομημένη αλλά ως σύγχρονη, αναπαραγόμενη μορφή, η λογική του κεφαλαίου αδυνατεί να παρέμβει ρυθμιστικά γιατί απουσιάζει η κατάλληλη εκείνη μορφή (η αξιακή μορφή), που μπορεί να γίνει δική του (του κεφαλαίου) ενυπάρχουσα στιγμή. Η ρύθμιση και ο έλεγχος ωστόσο αυτού του πεδίου σχέσεων επείγουν στον βαθμό που στους κόλπους του εκκολάπτεται η πιο ριζική απειλή για το κεφάλαιο.

Το κεφάλαιο εφ'όσον δεν μπορεί να το υπάγει άμεσα σε οικονομική ρύθμιση, παρουσιάζει μια εγγενή ανάγκη προσφυγής σε εξωοικονομικές διεργασίες. Οι τύποι αυτοί δράσης, εφ'όσον δεν είναι ειδικά καπιταλιστικοί, εκπορεύονται από τους υποκειμενικούς λειτουργούς του κεφαλαίου κι όχι από την εσωτερική του λογική. Η τελευταία, βαραίνει ως αντικειμενικός νόμος τόσο πάνω στους άμεσους παραγωγούς, όσο και στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου: η συνεργασία των πρώτων είναι αναγκαία συνέπεια της λογικής αυτής, και με αυτή την έννοια είναι επιθυμητή από τους καπιταλιστές, όμως συγχρόνως είναι και ένα απρόσδόκητο και επικίνδυνο παρεπόμενό της, του οποίου την ανάπτυξη είναι υποχρεωμένοι να ρισκάρουν. Η ρυθμιστική παρέμβαση εδώ, δεν χαρακτηρίζεται από κανέναν αυτοματισμό: είναι πράξη του καπιταλιστή, του προσωποποιημένου κεφαλαίου που είναι προικισμένο με βούληση και δύναμη. Ποιές είναι οι πρακτικές αυτής της παρέμβασης; Είναι ασφαλώς όσες πρακτικές συντείνουν την παραγωγή διαχωρισμών μέσα στο σώμα των συνεργαζόμενων άμεσων παραγωγών. Πρακτικές που διαφοροποιούν τις θέσεις των άμεσων παραγωγών μέσα στην διαδικασία εργασίας, που ιεραρχούν αυτές τις θέσεις, που παρεμποδίζουν την αναπαραγωγή των, εσωτερικών στην συνεργασία σχέσεων, ως σχέσεις πραγματικής, αδιαμεσολάβητης ισότητας και αλληλεγγύης.

Στις διαδικασίες αυτές, η τάση του κεφαλαίου, επιβάλεται όχι άμεσα, αλλά μεσολαβημένη από την 'πολιτική βούληση του φορέα του: την εφαρμογή της α ή β τεχνικής μεθόδου παραγωγής την υπαγορεύει η λογική του κεφαλαίου, αλλά την καθορίζει τελικά η κατάσταση της διαμάχης γύρω από την δυνητικά

./.

αυτόνομη συγκρότηση του συλλογικού εργαζόμενου.
Εφ'όσον ορίσαμε αυτή την διαμάχη, ως ειδικό προϊόν του κεφαλαίου στην πιο αφηρημένη του μορφή, θα πρέπει να δεχθούμε ότι η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, ως ολοκληρωτική οικονομική μορφοποίηση των κοινωνικών σχέσεων είναι εγγενώς και εξορισμού αδύνατον να αποτελέσει ιστορικά εκπληρωμένη,πραγματική κατάσταση.
Θα πρέπει, επομένως, να υποθέσουμε ότι η χρήση της έννοιας από τον Marx, δεν περιγράφει κάποιο πραγματικό, ιστορικό σταδιο στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Πρόκειται αντίθετα για μια αναλυτική αφαίρεση που περιγράφει στην πιο καθαρή και απόλυτη μορφή της την τάση του κεφαλαίου. Πρόκειται για αφαίρεση από τα εξωγενή αντιδρώντα αίτια: άλλες μορφές παραγωγικών και γενικά κοινωνικών σχέσεων. Δεν μπορεί όμως, να γίνει αφαίρεση από μια αντίτάση που είναι εγγενής στο κεφάλαιο: την τάση μιας μή εγχρήματης και δυνητικά μή καπιταλιστικής κοινωνικής συγκρότησης με βάση την ζωντανή εργασιακή δραστηριότητα των ανθρώπων κι όχι την νεκρή, αλλοτριωμένη στο χρήμα, αφηρημένη εργασία τους, μια δυνητική, εναλλακτική μορφή οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας. Αυτός είναι ο λόγος που ο Marx επιμένει ότι η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο πάντα συμβαδίζει στην πράξη με διαδικασίες της τυπικής υπαγωγής, διαδικασίες της απόλυτης υπεραξίας. Οι διαδικασίες αυτές, δεν πρέπει να εκληφθούν ως κατάλοιπα, αλλά ως εγγενώς αναπαραγόμενες, αφού το σημείο άρθρωσής τους στις ειδικά καπιταλιστικές μεθόδους, παράγεται αναγκαστικά απ'αυτές τις τελευταίες. Στην βάση αυτών των συλλογισμών θα πρέπει να αποδόσουμε διαφορετικό θεωρητικό status στην έννοια της πραγματικής, σε σχέση μ'εκείνη της τυπικής υπαγωγής. Οι δύο έννοιες δεν σηματοδοτούν δυό διαδοχικά και ξεχωριστά ιστορικά στάδια στην ανάπτυξη του κεφαλαίου. Η πραγματική υπαγωγή είναι μια τάση του κεφαλαίου που παράγεται και αναπαράγεται στην βάση της τυπικής υπαγωγής (την οποία αναπαράγει σε νέα βάση) από την στιγμή που το κεφάλαιο θα φτάσει ένα ''επαρκές'' επίπεδο ανάπτυξης.''Επαρκές'' από την άποψη της συγκρότησης της δικής του εσωτερικής λογικής.
Η πραγματική υπαγωγή σημαίνει την λογική, αυτή, την ειδικά καπιταλιστική, που δεν πραγματώνεται ποτέ στην καθαρή και απόλυτη μορφή της, όχι μόνο επειδή ιστορικά αναμιγνύεται με άλλες μορφές, αλλά κυρίως γιατί η καθαρή και απόλυτη μροφή της αναπαράγει το αντίθετό της. Η ετερογένεια αποτελεί

./.

εγγενές και αναπαραγόμενο στοιχείο του κεφαλαίου, κινητήρια δύναμή του και εν δυνάμει απειλή της κυριαρχίας του, ως οργανωτής της κοινωνικής εργασίας.

* * *

Επί τη βάσει της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, η προσδοκία μιάς άλλης κοινωνίας, χωρίς κοινωνικές τάξεις και χωρίς αλλοτρίωση της κοινωνικής ουσίας του ατόμου, είναι φανερό ότι θα πρέπει να στοιχειοθετείται στην βάση μιας άλλης μορφής κοινωνικότητας από εκείνην του χρήματος - κεφαλαίου.

Όμως, για τον Marx, αυτή η ''άλλη μορφή'' δεν πηγάζει από μια απαίτηση του Πνεύματος, δηλαδή δεν προτείνεται από μια υποστασιοποίηση του Λόγου (π.χ. τον αγαθό Φιλόσοφό ή το όποιο ''χεγκελιανό'' κράτος, το οποίο υπό οποιανδήποτε επωνυμία, -συνήθως ''μαρξιστική'', παρέχει στα άτομα έξωθεν συνείδηση και διοργάνωση της κοινωνικής τους συνύπαρξης).

Αντίθετα, προκύπτει ως δυνατότητα μέσα από την ανάπτυξη των αντιφάσεων της ειδικής μορφής κοινωνικότητας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έτσι όπως αυτές δηλώνονται στην έννοια της συνεργασίας, η οποία δεν αποτελεί πολιτική κατηγορία ή ιδεώδες αλλά, κατηγορία της κριτικής της πολιτικής οικονομίας.

Δεν πρόκειται για ένα ιδεώδες προς το οποίο κινείται ''νομοτελειακά'', τελεολογικά η ιστορία.

Δεν πρόκειται για το ''Τέλος'' της ιστορίας, αλλά για μια πραγματική δυνατότητα που μπορεί να εκπληρωθεί ή να μην εκπληρωθεί ιστορικά.

Χάρη στην ανάδειξη αυτής της δυνατότητας μέσα από την ανάλυση της κατηγορίας της συνεργασίας αποκτά όλη την επιστημονική του αξία ο αφορισμός που διατυπώθηκε στην ''Γερμανική Ιδεολογία'', ο οποίος αλλιώς θα έμενε, ένας θεωρητικά εκκρεμής, επαναστατικός βερμπαλισμός:

''Ο κομμουνισμός δεν είναι για μάς μια κατάσταση πραγμάτων που πρέπει να εγκαθιδρυθεί, ένα ιδεώδες, που σ'αυτό θα πρέπει να προσαρμοστεί η πραγματικότητα.

Ονομάζουμε κομμουνισμό, την πραγματική κίνηση που καταργεί τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων.

Οι όροι αυτής της κίνησης προκύπτουν από τις προϋποθέσεις που τώρα υπάρχουν.''

(K.Marx/ F.Engels/Γ.Ι., 81/35), (υπογρ. Σ.Δ.)

./.

V. ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Προς το τέλος του 3ου τόμου του ''Κεφαλαίου'', στο κεφ.48 (: Ο τριαδικός τύπος - Die trinitarische Formel) ο Marx παραθέτει μια σύνοψη των επικαλυπτόμενων μορφών μυστικοποίησης των οικονομικών κατηγοριών.

Έχοντας πλέον παρουσιάσει την ανάπτυξη των κατηγοριών από τις απλούστερες στις πιο σύνθετες, την κατανοεί τώρα ως παρουσίαση των αντίστοιχων μυστικοποιήσεων,(1) (δείχνοντας έτσι ότι η προβληματική του αυτή δεν αφορά μόνο το 1ο κεφ. του 1ου τόμου, αλλά βρίσκεται σε εξέλιξη σ'ολόκληρο το ''Κεφάλαιο'').

---

(1) Κατά τον Marx (του 3ου τόμου) οι στιγμές ανάπτυξης της μυστικοποίησης είναι οι ακόλουθες:

1. στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας, όπου οι κοινωνικές μορφές παρουσιάζονται σαν ιδιότητες των υλικών πραγμάτων, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση το χρήμα, όπου η υπόστασή του ως τέτοιου, φαίνεται να απορρέει από την υλική του μορφή κι όχι από τον κοινωνικό χρόνο γενικής αφηρημένης εργασίας που εκφράζει.
2. στο επίπεδο της καπιταλιστικής παραγωγής, όπου το κεφάλαιο γίνεται η ''καθορίζουσα σχέση της παραγωγής'', αναπτύσσεται ακόμα πιο πολύ ο ''ο μαγεμένος και στρεβλωμένος αυτός κόσμος''.
3. ακόμα περισσότερο, με την ανάπτυξη της σχετικής υπεραξίας και ειδικά καπιταλιστικών μεθόδων παραγωγής όπου πλέον οι αναπτυσσόμενες κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας ''φαίνονται να έχουν μετατοπισθεί από την εργασία στο κεφάλαιο''.

./.

---

4. στο επίπεδο, κατόπιν, της κυκλοφορίας του κεφαλαίου, όπου δημιουργείται η επίφαση (schein) ότι εφ'ενός μεν στην σφαίρα αυτή όχι μόνο πραγματοποιούνται αλλά δημιουργούνται κιόλας οι αξίες, κι αφ'ετέρου, ότι ο χρόνος κυκλοφορίας από αρνητικό όριο στην παραγωγή της αξίας και της υπεραξίας,που πράγματι είναι, εκλαμβάνεται ως αιτία της αξίας εξίσου θετική όπως και ο χρόνος εργασίας.
   Τείνει έτσι να συσκοτίσει ακόμα περισσότερο την εργασιακή ουσία της αξίας και να την αποδόσει σ'έναν καθορισμό ανεξάρτητο από την εργασία, που πηγάζει από την ''φύση'' του κεφαλαίου.
5. Στο επίπεδο της μετατροπής της υπεραξίας σε κέρδος, όπου πλέον με αυτή την μορφή δεν σχετίζεται μόνο προς το μέρος του κεφαλαίου που δαπανήθηκε για εργασία αλλά προς το συνολικό κεφάλαιο. Το γεγονός ότι η τιμή παραγωγής των εμπορευμάτων διαφέρει από την ποσότητα της υλοποιημένης σε αυτά εργασίας και ότι το ποσοστό κέρδους είναι ανάλογο του συνολικού καταβληθέντος κεφαλαίου (και του σταθερού του μέρους δηλ.), δημιουργεί την επίφαση ότι το κεφάλαιο και όχι η εργασία είναι ο παραγωγός της υπεραξίας.
6. στο επίπεδο της διάσπασης του κέρδους σε επιχειρηματικό και σε τόκο, όπου πλέον το ένα μέρος του κέρδους, ο τόκος φαίνεται εντελώς ανεξάρτητος από κάθε παραγωγική διαδικασία και το άλλο μέρος -το επιχειρηματικό κέρδος- μοιάζει να οφείλεται στην εργασία του καπιταλιστή. Εδώ ολοκληρώνεται η ''ανεξαρτοποίηση της μορφής της υπεραξίας, η αποστέωση της μορφής της,έναντι της ουσίας της φύσης της.'' (K.Marx/K.III, 1018/837).
7. στο επίπεδο της ιδιοποίησης ενός τμήματος της κοινωνικής υπεραξίας από την γαιοκτησία, όπου πλέον φαίνεται να αποκόπτεται ο δεσμός, όχι μόνο με την εργασία αλλά με κάθε κοινωνική σχέση, εφ'όσον ένα φυσικό στοιχείο, η γή, εμφανίζεται σαν αυτόνομη πηγή υπεραξίας.

./.

---

8. τέλος, στο επίπεδο του ανταγωνισμού - ο οποίος δεν εξετάζεται, από τον Marx, όπως μάς το υπενθυμίζει σε κάθε ευκαιρία, σ'αυτό το επίπεδο αφαίρεσης- ο οποίος διαστρεβλώνει και αντιστρέφει την σχέση αιτιότητας των οικονομικών μορφών, όπως εμφανίζονται στην επιφάνεια. Όπου η ίδια η αιτιακή σχέση φαίνεται να αμφισβητείται από την επίφαση της καθημερινής εμπειρίας, όπου το τυχαίο, το μή επιδεχόμενο συστηματική θεωρητικοποίηση, φαίνεται να διέπει τις κοινωνικές σχέσεις.

Αυτή η ''αποφετιχοποίηση'' ανταποκρίνεται στην γενική απαίτηση της επιστημονικότητας να διεισδύει από την μορφή στην ουσία. Ειδική μορφή αυτής της απαίτησης όσον αφορά την ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, είναι η θεωρία του φετιχισμού. (γεγονός που παραπέμπει άλλωστε στην αναγκαία σχέση μεταξύ μεθόδου και αντικειμένου βλ. επόμενη υποσημείωση).
(βλ. Norman Geras / 1971).

Επίσης για τους κινδύνους μιάς ιδεαλιστικής ''υποτροπής'' μέσω της γενίκευσης της μαρξικής διαλεκτικής και εξίσωσή της με την χεγγελιανή βλ. LucioColletti / 1976.
Επίσης Peter Bulthaup / 1975.

./.

Όλες αυτές οι βαθμίδες της μυστικοποίησης, παρατηρούμε συγκαλύπτουν ολόκληρη την ανάπτυξη των κατηγοριών του κεφαλαίου. Αποτελούν την καλύτερη δικαιολόγηση από τον ίδιο τον συγγραφέα, της αναγκαιότητας της παρουσίασης του ''Κεφαλαίου'' με την μορφή που έγινε πράγματι.

Η κριτική του Marx σε όλες αυτές τις βαθμίδες της μυστικοποίησης έχει ως ηθελημένο του αποτέλεσμα την αποκάλυψη της εργασιακής ουσίας των κατηγοριών του κεφαλαίου: την κατάδειξη της εργασίας ως ουσιώδους σχέσης που θεμελιώνει την συγκρότηση της αστικής κοινωνίας καθώς και την αναγκαιότητα των μορφών εμφάνισης αυτής της σχέσης.
Αυτές οι μορφές εμφάνισης είναι οι στιγμές της κοινωνικής συνοχής, όπως γίνονται εμπειρικά αισθητές.

Η λογικότητα αυτών των μορφών εμφάνισης, αναφέρεται στην κοινή τους ουσία: την ιστορικά καθορισμένη μορφή οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας.
Αναφέρεται στην λογική μιάς ιστορικής μορφής κι όχι σε κάποια λογική της ιστορίας.

Εξετάζοντας την διάρθρωση των βαθμίδων της μυστικοποίησης, παρατηρούμε ότι αναφέρονται σε απεικονίσεις της κοινωνικής ολότητας, που τελειοποιούνται βαθμιαία από την γενικότερη, αφηρημένη μορφή στην πιο σύνθετη και εμπλουτισμένη σε προσδιορισμούς. Πρόκειται για την βαθμιαία εννοιλογική συγκρότηση της καπιταλιστικής μορφής κοινωνικότητας.

Θα έλεγε κανείς ότι η ανάπτυξη των κατηγοριών της πολιτικής οικονομίας έχει ως ''τέλος''της την έννοια του κεφαλαίου. Αυτή είναι η έννοια που αποδίδει νόημα στις αναλυόμενες κατηγορίες. Αποτελεί τον ''εμμενή σκοπό'' τους δηλ. δεν υπάρχουν, παρά μέσω της σχέσης τους προς αυτήν. Η παρουσίασή τους είναι η λογική ακολουθία των προσδιορισμών αυτής της σχέσης.

./.

Βρίσκεται σε ανάπτυξη, μέσα στην κριτική αυτή, μια ''τελεολογία'' του κεφαλαίου. Όμως, μόνο από πρώτη άποψη: το κεφάλαιο δεν επέχει την θέση της '' Έννοιας''του Hegel. Δεν είναι απόλυτο, αλλά σχέση. (2) Σχέση που συντίθεται από τις απλούστερες κατηγορίες. Αλλά η κατανόηση του κεφαλαίου ως σχέσης δεν έχει νόημα παρά μόνο ως προς μια τελεολογία που να το υπερβαίνει.
Στον Marx η τελεολογία αυτή είναι μια υποκειμενική σκοποθεσία, ένα εναλλακτικό κοινωνικό πρόταγμα. Το ζητούμενο του επιστημονικού εγχειρήματος του Marx είναι η εννοιολογική σύλληψη της κοινωνικής ολότητας. Ο δε διαλεκτικός χαρακτήρας της θεωρίας του, θα πρέπει να κατανοείται ως διαλεκτική ανάπτυξη κατηγοριών στην κατεύθυνση ενός ''εμμενούς που πηγαίνει πέρα από τον εαυτό του''(H. Reichelt/1982). Ως τέτοια η θεωρία έχει δυό διαστάσεις: αφ'ενός αποτελεί ''θετική επιστήμη'', αφ'ετέρου κριτική των μορφών της γνώσης, που αποκαλύπτουν διαλεκτική κίνηση του αντικειμένου και αρνούνται έτσι την ιστορικότητά του.

---

(2) Η μαρξική διαλεκτική είναι διαλεκτική του κεφαλαίου και μόνο. Δεν είναι ανεξάρτητη ως μέθοδος, από το αντικείμενό της. Ας μήν ξεχνάμε ότι ο Marx ήδη από το 1843 έχει καταγγείλει τον Hegel ότι ξεκινάει ''με αφετηρία την αφηρημένη ιδέα'' με αποτέλεσμα οι προσδιορισμοί να μην συλλαμβάνονται στην ειδική τους μορφή κι έτσι θεωρητικά η θεμελίωση του πολιτεύματος να μην διαφέρει ουσιαστικά από την θεμελίωση του ''ηλιακού συστήματος''. (βλ. K.Marx / Κ.43, σελ. 43-45).
Στις σημειώσεις του για τον Wagner, δεν έλεγε τίποτα περισσότερο, όταν διευκρίνιζε ότιαυτός δεν ξεκινάει την ανάλυση από αφηρημένες ιδέες αλλά από μια ειδική μορφή: το εμπόρευμα.
Επομένως, η διαλεκτική του κεφαλαίου δεν είναι χεγγελιανή, αν και συγκροτείται κατ'αναλογία της, γιατί είναι διαλεκτική του συγκεκριμένου, διαλεκτική μιας καθορισμένης κοινωνικής σχέσης. (βλ. Karel Kosik / 1975)
Η ανάλυση της μορφής της αξίας είναι μια μέθοδος, όπου η μορφή δεν είναι διαχωρίσημη από το περιεχόμενο. (βλ.H.Reichelt / 1982). Η μέθοδος προσιδιάζει στο αντικείμενο και είναι το ίδιο ιστορικά σχετική όπως κι εκείνο, γιατί συγκροτεί τις έννοιές της από την σκοπιά της υπέρβασης.

./.

Από την σκοπιά του μετασχηματισμού της κοινωνίας, εξηγείται η αναγκαιότητα της ανάπτυξης των κατηγοριών του κεφαλαίου, το οποίο πλέον απ'αυτή τη σκοπιά δεν τίθεται ως ''τέλος'', αλλά ως αντικειμενική σχέση. Δεν νοηματοδοτούνται οι μορφές αυτές ως στιγμές ανάπτυξης ενός αϊστορικού απόλυτου (3).

Δεν θα βρούμε στον Marx καμιά τελεολογική αντίληψη της ιστορίας. Αν υπάρχει ''τελεολογία''στην ανάπτυξη των κατηγοριών του, αυτή περιορίζεται στο ομοιογενές εννοιολογικά πεδίο των κατηγοριών του κεφαλαίου.

Η λογική συναγωγή των πιο ανεπτυγμένων κατηγοριών από τις απλούστερες, στηρίζεται στην εννοιολογική τους ομοιογένεια. Έτσι το εμπόρευμα π.χ. απότην σκοπιά του κεφαλαίου αποτελεί την σπερματική μορφή του τελευταίου: αποκτά νόημα μόνον ως προς αυτό.

Αν εξετάσουμε το ζήτημα από την ευρύτερη σκοπία της θεμελίωσης της κοινωνικής συγκρότησης, παρατηρούμε ότιη εννοιλογική ομοιογένεια αφορά ένα τμήμα μόνο των κατηγοριών της: εκείνες που αναφέρονται στην λογική συνοχή του κοινωνικού δεσμού.(4)

---

(3) Ο Lukàcs κριτικάρει την άποψη του Hegel ότι η ιστορία έχει τέλος. Θεωρεί αυτή την υπόθεση -που είναι ασυμβίβαστη με την διαλεκτική μέθοδο- ως συνέπεια της αδυναμίας του Hegel να προσδιορίσει το υποκείμενο του διαλεκτικού γίγνεσθαι μέσα στην ιστορία. (βλ. G.Lukàcs / 1983).

(4) βλ. Gerard Duménil / 1978,(378,385,394).
Το επιχείρημα του Marx για την εκδήλωση της ''εσώτερης τάσης'' ως ''εξωτερικής αναγκαιότητας''αναφέρεται αποκλειστικά στην σχέση μεταξύ των νόμων του κεφαλαίου και της πραγματοποίησής των, μέσω του ανταγωνισμού των ατομικών κεφαλαίων. Αυτό δεν σημαίνει ότι σε κάθε στάδιο της συστηματικής ανάλυσης, η ανάλυση αυτής της ''εσωτερικής φύσης''του κεφαλαίου οδηγεί αναγκαστικά, βάσει κάποιας εσωτερικής δυναμικής, στην ανάπτυξη της ''εξωτερικής αναγκαιότητας''(H. Reichelt / Some Comments on S. von Flatow and F. Huisken's Essay on the problem of the Derivation of the Bourgeois State, in John Holloway - Sol Picciotto / 1980).

./.

Στον βαθμό που συγκεκριμενοποιείται το δίκτυο των κοινωνικών αλληλεξαρτήσεων, το οποίο υφαίνεται βάσει αυτού του δεσμού, χαλαρώνει η ομοιογένεια των κατηγοριών και μαζί της η λογική τους αλληλουχία.

Ο Marx για πρώτη φορά στην πολιτική οικονομία θέτει την αφαίρεση ως γνωσιολογική αρχή και δημιουργεί ένα σύστημα πάνω στην ίδια τη συνείδηση της προοδευτικής επεξεργασίας του θεωρητικού πεδίου, δηλ. πάνω στην συνείδηση των ορίων της εξηγητικής αξίας της θεωρία σε σχέση με το φαινόμενο.
Ο λογισμός μέσω αφαιρέσεων είναι ίδιον της διαλεκτικής μεθόδου του Marx : είναι ο λογισμός μέσω συγκρότησης κατηγοριών.
Όμως είναι, ίδιον αυτής της μεθόδου, ότι οι κατηγορίες της αναδεικνύουν μια ορθολογικότητα πάντοτε μερική ως προς το όλο φαινόμενο. Ο διαλεκτικός χαρακτήρας της μεθόδου έγκειται στην προοδευτική υπέρβαση των ορίων που θέτει το επίπεδο αφαίρεσης. Έτσι πουθενά στον Marx δεν διατυπώνονται κάποιοι θετικοί προσδιορισμοί ενός οποιουδήποτε φαινομένου, που να τα εξαντλούν άπαξ διαπαντός. Οι εκάστοτε προσδιορισμοί του 'αντιφάσκουν'' με τους προηγούμενους και πιο αφηρημένους, και αυτή η ''αντίφαση'' είναι η κίνηση, η διαλεκτική ανάπτυξη των κατηγοριών.
Η διαδικασία αυτής της συγκεκριμενοποίησης, ως διαδικασία εμπλουτισμού των προσδιορισμών, διευρύνει το θεωρητικό πεδίο, από ένα ''εννοιλογικά ομοιογενές'' πεδίο (στο αρχικό επίπεδο αφαίρεσης) προς ένα ''πολυεννοιακό'' το οποίο αναπαράγει την ορθολογικότητα του πρώτου, αλλά υπερβαίνει τα όρια της δικής του εννοιολογικής ομοιογένειας. (π.χ. η ανάπτυξη της μορφής της αξίας σ'επίπεδο αφαίρεσης απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας, πραγματοποιείται μέσα στα πλαίσια ενός ομοιογενούς εννοιολογικού πεδίου, ενώ ζητήματα

./.

Το γεγονός αυτό το παρατηρεί κανείς, στα τμήματα εκείνα του ''Κεφαλαίου'' που ονομάσαμε ''ιστορικές παρεκβάσεις''(5).

Στον Marx λανθάνει ένα συνολικό σχήμα ανάπτυξης του ιστορικού προτσές, χωρίς τέλος, του οποίου το κεφάλαιο αποτελεί μια στιγμή.

Η ανάπτυξη των κατηγοριών του κεφαλαίου είναι ένα μέρος αυτού του σχήματος. Το γεγονός ότι αυτό το μέρος είναι και το μόνο συστηματικά παρουσιασμένο, μπορεί να οδηγήσει σε παραγνώριση του συνολικού προσανατολισμού. Έτσι κατηγορίες της ιστορικής διαδικασίας, όπως το Κράτος, θα μπορούσαν να θεωρηθούν απλώς ως κατηγορίες του κεφαλαίου.

όπως η πραγματοποίηση ή, ο ανταγωνισμός, ορίζουν ένα θεωρητικό πεδίο ευρύτερο, όχι ομοιογενές εννοιολογικά, μια πλουσιότερη ολότητα στα πλαίσια της οποίας, η ορθολογικότητα του πιο αφηρημένου πεδίου λειτουργεί μεν, αλλά ως μερική.
Ακριβώς επειδή στον Marx , εν αντιθέσει προς τον Hegel, το ζητούμενο δεν είναι η κυριαρχία του γενικού πάνω στο επιμέρους, αλλά η συναγωγή του γενικού από το επιμέρους, οι κατηγορίες του δεν αντλούν την καταλληλότητα και ορθολογικότητά τους από την υποτιθέμενη εννοιολογική υπαγωγή τους στο γενικό, αλλά αφ'ενός από την δική τους εσωτερική συνοχή και αφ'ετέρου από την αρθρωσιμότητά τους μέσα σε θεωρητικά πεδία πολυεννοιακά που υπερβαίνουν αυτή την δική τους ''καθαρή'' και αφηρημένη ορθολογικότητα.

(5) Βλ. ''παράρτημα''. Επίσης:
Heide Gerstenberger/Zur Theorie des bürgerlichen Staates. Der gegenwärtige Stand der Debatte, in Handbuch 5, Staat/ 1977.
H. Gerstenberger / Class Conflict, Competition and State Functions in J. Holloway-S.Picciotto/1978.
H. Gerstenberger / Zur materialistischen Analyse der vorgeschichte der Enststenhung sowie der allgemeinen Funktionweise bürgerlicher Staaten. -Εισήγηση στο Συνέδριο της Παντείου Α.Σ.Π.Ε. για το Κράτος, Μάρτιος /1984.-

./.

Το κράτος, όμως, ως ''κατηγορία του κεφαλαίου'', θα προσδιοριζόταν μόνο ως προς το τελευταίο, όπως και οι υπόλοιπες κατηγορίες του. Θα το ενείχε ως εγγενή σκοπό και θα κατέληγε από αυτή την άποψη να μη σημαίνει παρά ένα άθροισμα λειτουργιών των οποίων η αναγκαιότητα τίθεται από το κεφάλαιο το ίδιο (6).
Έτσι, υποβαθμίζεται η ιστορικότητα της μορφής του κράτους και μαζί της η προβληματική που τείνει προς το ιστορικό όριο αυτής της μορφής.

---

(6) Η εργαλειακή αντίληψη του Κράτους, αναγκαίο ''συμπλήρωμα'' μιας οικονομιστικής κατανόησης της μαρξικής κριτικής, αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της θεωρίας του λεγόμενου κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. (Κ.Μ.Κ.)
Αυτή η θεωρία παραγνωρίζει την θεμελίωση της καπιταλιστικής κοινωνικότητας, στην μορφή οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας, δηλ. στην αξιακή μορφή, αναιρόντας έτσι, την πεμπτουσία -κατά την αντίληψή μας- της θεωρίας του Marx για την αστική κοινωνία.
Από τις πολλές κριτικές σε αυτές τις απόψεις, αναφέρουμε:
Bruno Théret - Michel Wieriorka / 1978.
Jaques Valier / 1976.
Margaret Wirth / 1977.
και Γιάννης Μηλιός / 1978.
Όσον αφορά τις επιπτώσεις της θεωρίας του Κ.Μ.Κ. στην θεώρηση του Κράτους, ολόκληρη η συζήτηση περί της ''εννοιολογικής συναγωγής του Κράτους'', που έγινε στην Δ. Γερμανία κατά την δεκαετία του '70 είχε ως κοινό της τόπο, μεταξύ άλλων, την υπέρβαση των απλοποιήσεων και του αναγωγισμού της θεωρίας αυτής. Οι ρίζες αυτής της αντίληψης είναι όμως πολύ βαθύτερες κι έχουν σχέση με την στρεβλή, ''τριτοδιεθνίτικη'' πρόσληψη του ''μαρξισμού'', η οποία σχετίζεται λιγότερο με την θεωρία του ίδιου του Marx, απ'όσο με τις απλοποιήσεις του Engels και του Λένιν.
Βλ. Yves Leclerq: La théorie de l'Etat et la troisième Internationale in ACSES / 1977.

./.

Ο αντίστροφος κίνδυνος είναι επίσης υπαρκτός. Μια κατανόηση που θα έθετε την προτεραιότητα του πολιτικού προτάγματος, της ιστορικής διαδικασίας σε σχέση με την λογική του κεφαλαίου, αλλά που δεν θα εννοούσε την δεύτερη ως στιγμή της πρώτης.
Μια τέτοια προοπτική θα παρουσίαζε τα πλεονεκτήματα μιας συναγωγής του κράτους με βάση τις κατηγορίες της ταξικής πάλης κι όχι εκείνες του κεφαλαίου, όμως με το αντίτιμο μιας υποβάθμισης της κριτικής της πολιτικής οικονομίας σε απλό παράρτημα κι όχι οργανικό μέρος μιας υπό συγκρότηση ολότητας. Η συνέπεια θα ήταν η διάσπαση της ενότητας της θεωρητικής σύλληψης του Marx σε μιά (''σχεδόν ολοκληρωμένη'') ''οικονομική θεωρία''(κείμενα της κριτικής της πολιτικής οικονομίας) και μια (''ημιτελή'') ''πολιτική θεωρία''(ιστορικά κείμενα) (7).

Η πρώτη προσέγγιση αποτελεί παρέκλιση στον βαθμό που δεν κατανοεί τον κριτικό χαρακτήρα της ανάλυσης του Κεφαλαίου. Αφήνει ανάλυπτο το ερώτημα: γιατί κριτική της πολιτικής οικονομίας; παραβλέποντας ότι η έννοια αυτή δεν έχει νόημα παρά μόνο αναφορικά σε κάτι εξωτερικό προς την πολιτική οικονομία.

---

(7) Για μια κριτική στην αντίληψη της ''Ανεπάρκειας της Οικονομίας'' όσον αφορά την δημιουργία και συντήρηση της κοινωνικότητας. Βλ. D. Läpple: Kapitalistische Vergesellschaftungstendenzen und Staatsinterventionismus in Handbuch 5. Staat / 1977 , 220.

Η αντίληψη αυτή οδηγεί σε μια κατανόηση του κράτους ως συμπληρωματικής μορφής κοινωνικοποίησης, ιδιότητα που προϋποθέτει -ρητά ή άρρητα- κάποια ''γενική επάρκεια''(Generalkompetenz) του κράτους όσον αφορά την εκπλήρωση καθηκόντων, που δεν μπορεί να εκπληρώσει το κεφάλαιο.

./.

Η δεύτερη προσέγγιση αποτελεί παρέκλιση στον βαθμό που αφήνει ανάλυπτο το ερώτημα: γιατί κριτική της πολιτικής οικονομίας, με δεδομένο ότι το ζητούμενο του Marx παραμένει, σ'όλο του το έργο, ο πραγματικός μετασχηματισμός της κοινωνίας (8).
Η ανατροπή των δύο αυτών παρεκλίσεων θέτει την αναγκαιότητα της αναζήτησης των στοιχείων εκείνων που μπορούν να αναδείξουν την ενότητα (την εν δυνάμει, όχι αδιαφοροποίητη, όχι ισοβαρή ενότητα) της μαρξικής σύλληψης. Τέτοια στοιχεία μπορούν να είναι εκείνα που διατρέχουν ολόκληρο το έργο του. Το ζητούμενο είναι η ανεύρεση της ενότητας της κριτικής της πολιτικής οικονομίας και του κοινωνικού προτάγματος. Προτείνουμε ότι η ενότητα αυτή συγκροτείται από την έννοια της εργασίας, ως ουσίας της κοινωνικότητας.
Η εργασία είναι έννοια προηγούμενη αναλυτικά αλλά και ιστορικά του κεφαλαίου. Οι μεταμορφώσεις της μέσα από την υπαγωγή της στο κεφάλαιο αναλύονται στην κριτική της πολιτικής οικονομίας και καταλήγουν στην διαμόρφωση της δυνατότητας των μεταπιταλιστικών προσδιορισμών της, των οποίων η αναγκαιότητα μπορεί να τεθεί μόνο έξω από την θεωρία: στην σφαίρα της πολιτικής πρακτικής.

---

(8) ''Το κεφάλαιο, όπως καθετί που υπάρχει, έχει (...) την ιστορική του διάσταση. Αλλά αυτή η ιστορική διάσταση είναι κατηγοριακά διαφορετική από μια οντολογική υπόσταση '' - István Mészaros /1981.

Είναι ανάγκη να κατανοηθεί η οντολογική συνέχεια του κεφαλαίου, στον βαθμό που ακριβώς η ρήξη με αυτήν την οντολογική συνέχεια, τίθεται ως σκοπός της ανθρώπινης πράξης.
Γι'αυτό έπρεπε να γραφεί το ''Κεφάλαιο''.
Διαφορετικά, (χωρίς αυτή την αντικειμενική οντολογική θεμελίωση), η ζητούμενη ρήξη εκφυλίζεται σε υποκειμενικό ηθικό δέον.

./.

Η διάρθρωση των επιπέδων αφαίρεσης της μαρξικής θεώρησης, οδηγεί από το αφηρημένο στο πιό συγκεκριμένο στη σκέψη. (''Η διαδικασία παρουσίασης, στον Marx είναι περισσότερο μια συγκεκριμενοποίηση, συγκρότηση του συγκεκριμένου στην σκέψη, παρά μια αφαίρεση''
- G. Duménil / ibid, 378.
Όσον αφορά το ζήτημα της κοινωνικής συγκρότησης, είδαμε ότι η διατύπωση του αξιακού καθορισμού στο επίπεδο της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας ορίζει για τον Marx μια πρώτη κοινωνική ολότητα (erstes Ganzes) (9). Στο επίπεδο της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο επαναπροσδιορίζεται η κοινωνική ολότητα (zweites Ganzes) ως ενότητα της καπιταλιστικής παραγωγής και κυκλοφορίας (10).

---

(9) Η πρόθεση του Marx να συγκροτήσει εννοιολογικά την κοινωνική ολότητα, από την απλούστερη μορφή της στην πιό σύνθετη, υπαγορεύει την προτίμησή του στον όρο einfach Zirkulation (ακριβώς επειδή η κυκλοφορία, η χρηματική διαμεσολάβηση συνέχει την ολότητα, κι όχι η ''ατομική'' παραγωγή) σε αντίθεση με τον Engels που προτιμά τον όρο einfache Warenproduktion, ανοίγοντας τον δρόμο στην παρανόηση ότι πρόκειται για μια ιστορικά πραγματική κατάσταση κι όχι για μια αφαίρεση της καπιταλιστικής παραγωγής. βλ. H.G. Backhaus / 1974 a.

(10) ''Η ανάλυση της λογικής δομής της μορφής της αξίας δεν πρέπει να διαχωρίζεται από την ανάλυση του κοινωνικού-ιστορικού περιεχομένου της. Όμως, η κλασσική θεωρία της αξίας δεν θέτει το ζήτημα της κοινωνικο-ιστορικής συγκρότησης της εργασίας, η οποία παρουσιάζεται ως ''συγκροτούσα την αξία''. Δεν προβληματίζεται καθόλου πάνω στο ζήτημα του μετασχηματισμού της εργασίας σε μιά μορφή που της είναι ξένη''. βλ. H.G. Backhaus / 1974 b.
Αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά μεταξύ Marx και Κλασσικών, όσον αφορά την έννοια της εργασίας. Η εργασία στον Marx (όπως και στους Κλασσικούς) είναι δημιουργός της αξίας. Όμως, μόνο στον Marx πρόκειται για μια κοινωνικο-ιστορικά καθορισμένη μορφή εργασίας. Η παραγωγής της αξιακής μορφής, προϋποθέτει τον

./.

Το εμπόρευμα, το χρήμα, η εργασιακή διαδικασία η ίδια νοούνται πλέον ως αποτελέσματα του ίδιου του κεφαλαίου (11). Εδώ ολοκληρώνεται η διαδικασία ανάπτυξης του κεφαλαίου ως εγγενούς σκοπού των κατηγοριών αυτών (αντικείμενο του πρώτου τόμου του ''κεφαλαίου''). Ολόκληρο το τμήμα αυτό, περιγράφει τις εγγενείς στο κεφάλαιο τάσεις όχι τις συνθήκες ιστορικής τους πραγμάτωσης. (12).

αποχωρισμό των άμεσων παραγωγών από τους αντικειμενικούς όρους εργασίας τους, οι οποίοι τους αντιπαρατίθενται ως κεφάλαιο.
Η μαρξική έννοια της παραγωγικής εργασίας (σε αντίθεση με τους Κλασσικούς) επιτρέπει την θεωρητικοποίηση μιάς κοινωνικής ολότητας που συμπεριλαμβάνει και αυτή την σχέση.

(11) Η χεγγελιανή λογική επιχειρεί να αναπτύξει το ιδιαίτερο, το καθορισμένο, από την έννοια του γενικού. (Το ίδιο κάνει και ο Engels, ξεκινώντας από την γενική αρχή της ύλης).
Στο ''Κεφάλαιο'', ο Marx κατορθώνει να ανατρέψει το ιδεαλιστικό πρότυπο της καθοριστικής αρχής γιατί δεν προϋποθέτει μια υλική καθοριστικότητα έναντι της ιδεαλιστικής, αλλά την αρνείται δείχνοντας πώς <u>το κεφάλαιο δεν αναπαράγει μόνο τον εαυτό του, αλλά αναπαράγει και τις προϋποθέσεις του</u>. βλ. Peter Bulthaup / ibid, 167, 174.

(12) ''Οι νόμοι της αστικής οικονομίας δεν είναι συναγώγιμοι από την διαδικασία γέννεσης των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων, αλλά αντίθετα, από τις ιστορικά ήδη διαμορφωμένες, έτοιμες σχέσεις''
βλ. D. Läpple / Staat und allgemeine Produktionsbedingungen, VSA Westberlin / 1973.

./.

Γι'αυτό καιη αντίστοιχη ολότητα στην οποία καταλήγει, περιγράφει μιαν αφηρημένη κοινωνία όπου το κεφάλαιο συνοψίζει το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Η κοινωνική αυτή ολότητα, δεν είναι μονοταξική όπως η πρώτη, διαιρείται σε τάξεις ανταγωνιστικές.
Έτσι, οι όποιες δικαιακές μορφές, που μπορούν να συναχθούν σ'αυτό το επίπεδο εμπεριέχουν μέσα στηνκαθολικότητά τους, το στοιχείο της ταξικής κυριαρχίας. Όμως, δενμπορεί ακόμα να εξηγηθεί γιατί φορέας τους είναι η μορφή κράτος κι όχι άλλη μορφή, εφόσον στο επίπεδο αυτό δεν εμφανίζονται παρά ως λειτουργικές αναγκαιότητες του κεφαλαίου (13).

---

(13) Η βασισμένη στην παραγωγή εμπορευμάτων κοινωνία δεν μπορεί να αναπαραχθεί μόνο μέσω των εμπράγματων μορφών της εμπορευματικής κυκλοφορίας. Πρέπει να αναπαραχθεί και ως αλληλεξάρτηση δρώντων υποκειμένων. Έτσι είναι αναγκαίες για την αναπαραγωγή της, όχι μόνο οικονομικές αλλά και εξωοικονομικές μορφές κοινωνικοποίησης. Βλ. Bernhard Blanke / Formen und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft, in Handbuch 5, Staat / 1977.
Όμως, γιατί οι μορφές αυτές συνενβάλουν στην μορφή κράτος, χαρακτηρίζονται δηλ. από δημοσιότητα, καθολικότητα και νομιμότητα; Θεωρούμε, ωστόσο, ότι η απάντησή του, περνάει μέσα από την κατανόηση της ειδικής μορφής της κοινωνικότητας της εργασίας στον Κ.Τ.Π. Η κρατική δραστηριότητα δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά ως μορφή κοινωνικότητας άλλου τύπου, διαχωρισμένη από την μεσολαβημένη κοινωνικότητα της παραγωγικής εργασίας και αναπτύσσεται ως άμεσα κοινωνική ακριβώς λόγω της εμμεσότητας της κοινωνικότητας της παραγωγικής εργασίας. Βλ. επίσης, D.Läpple /ibid, 114. Αναφερόμαστε εδώ στο κλασικό ζήτημα που ήγηρε ο Ε. Πασουκάνις: ''γιατί η ταξική κυριαρχία δεν παραμένει αυτό που είναι, δηλ. η υποταγή ενός μέρους του πληθυσμού στο άλλο και παίρνει αντίθετα, τη μορφή της επίσημης κρατικής κυριαρχίας· ή πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, γιατί ο καταναγκαστικός κρατικός μηχανισμός δεν δημιουργείται σαν ιδιωτικός μηχανισμός της κυρίαρχης τάξης, αλλά ξεχωρίζει από αυτήν και παίρνει τη μορφή ενός δημόσιου απρόσωπου μηχανισμού ξεκομμένου από το σώμα της κοινωνίας;'' Ε. Πασουκάνις / 1977, 144.
Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό. Δεν απαντάται στην παρούσα μελέτη.

./.

Οι λειτουργικές αναγκαιότητες δεν τίθενται σε καθαρή μορφή, αλλά μόνο μέσα σε ιστορικά προσδιορισμένες συγκυρίες που σημαίνει ότι επικαθορίζονται από κοινωνικές αντιθέσεις και συσχετισμούς.
Το στοιχείο του ταξικού ανταγωνισμού είναι εγγεγραμμένο, ως δυνατότητα στις κατηγορίες του κεφαλαίου. Ως αναγκαιότητα μπορεί να καθοριστεί μόνο στην βάση κατηγοριών εξωτερικών προς το κεφάλαιο, η δε μορφοποίηση των αποκρυσταλλώσεών του, δεν είναι της αρμοδιότητας της κατηγοριακής ανάλυσης.

Η μαρξική θεωρία χειρίζεται τις κατηγορίες της ως αντικειμενικές εκφράσεις κοινωνικών σχέσεων· σ'αυτά τα πλαίσια της θεωρίας, τα δρώντα υποκείμενα δεν κατηγοριοποιούνται παρά ως λειτουργοί κοινωνικών σχέσεων αντικειμενικών, χωρίς καμμιά υποκειμενικότητα.
Στο βαθμό που το πράττειν τους καθορίζεται από την όποια υποκειμενικότητα, υπερβαίνουν το αντικείμενο της θεωρίας, όχι με την έννοια ότι αυτό το υποκειμενικό πράττειν είναι αδιάφορο για τις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις, αλλά με την έννοια ότι οι κατηγορίες της συγκεκριμένης θεωρίας δεν είναι σε θέση καθ'εαυτή να θεματοποιήσουν αυτό το πράττειν. Βλ. H.Reichelt / 1982, 168.
Από την ύπαρξη του πράγματος, μπορούμε να καταλήξουμε στις προϋποθέσεις της, αλλά όχι από τις προϋποθέσεις κατ'ανάγκην στην ύπαρξη του πράγματος.
Δεν είναι, λοιπόν, δεσμευτική η κατάληξη από την ''αναγκαιότητα των υλικών συνθηκών''στην ''αναγκαιότητα του καθοριζομένου από αυτές τις συνθήκες''. Βλ. Peter Bulthaup / 1975, 173.
''Η πραγματικότητα είναι συμπτωματική ως πραγματοποιημένη δυνατότητα, αλλά η δυνατότητα η ίδια δεν είναι συμπτωματική'',Manfred Deutschmann/Die Systemtheorische Kritik an der marxistischen Staatstheorie. Eine methdische Antikritik, in Handbuch 5. Staat / 1977.

Έτσι η κατηγοριακή ανάλυση μπορεί να δείξει την αναγκαιότητα ενός μετασχηματισμού που έχει συντελεστεί ήδη με βάση τις αντιθέσεις της προηγούμενης μορφής αλλά δεν μπορεί να προδιαγράψει την έκβαση των αντιθέσεων, ακριβώς επειδή αρνείται την λογικότητα της ιστορικής διαδικασίας, ακριβώς δηλ. επειδή δεν ξεκινάει από ιδεαλιστικές προϋποθέσεις.

./.

Γι'αυτό και οι αναφορές του Marx στις τάξεις και στο κράτος, γίνονται στα πλαίσια ιστορικών περιγραφών που παρεκβαίνουν από το τυπικό επίπεδο ανάλυσης της τάσης του κεφαλαίου (14).
Το επίπεδο αφαίρεσης των παρεκβάσεων καθιστά δυνατή την αναφορά σε κατηγορίες που δεν έχουν συγκροτηθεί ακόμα: τάξεις, ταξική πάλη, κράτος, κατηγορίες που είναι ακόμα Begriffslosen (μη καθορισμένες εννοιολογικά).
Έτσι, ενώ δεν έχουμε θεωρητική παραγωγή των κατηγοριών αυτών, έχουμε μια σειρά ενδείξεων για το πώς αντιλαμβανόταν ο Μάρξ, την κίνησή τους μέσα στην ιστορική διαδικασία.

---

(14) Το κράτος δεν θα πρέπει να θεωρείται απλώς ως ''εξωοικονομική δύναμη''δίπλα ή πάνω από την οικονομία, αλλά θα πρέπει να συνάγεται, τόσο όσον αφορά την μορφή όσο και τον τρόπο λειτουργίας από την ανάλυση της κοινωνικής διαδικασίας αναπαραγωγής και των νόμων που την διέπουν. Βλ. J. Hirsch /Elemente einer materialistischen Staatstheorie, in ". von Blaunmühl, K.Funken, M.Cogoy, J. Hirsch / 1973 , 205.
Μόνο στην βάση της συνολικής κοινωνικής αναπαραγωγής είναι δυνατή η κατανόηση της αντιφατικότητας των κρατικών λειτουργιών και πρακτικών.
Η λειτουργική ενότητα της κρατικής δραστηριότητας ευρίσκεται έξω από την ίδια την πολιτική στην -διαμεσολαβημένη από τον νόμο της αξίας- αναπαραγωγή της όλης καπιταλιστικής κοινωνίας. Βλ. Bernhard Blanke/ Formen und Formwandel des politischen Systems in der bürgerlichen Gesellschaft, in Handbuch 5. Staat / 1977, 147.

./.

1) Κατ'αρχήν στις ''Μορφές...'' έχουμε έναν συσχετισμό της κρατικής μορφής με την μορφή κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, όσον αφορά τους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς, και παράλληλα μιαν εκ του αντιθέτου, υπόδειξη για την σχέση των δύο μορφών στους καπιταλιστικούς σχηματισμούς. Η καπιταλιστική μορφή της εργασίας, η παραγωγική μισθωτή εργασία, επιφέρει έναν ριζικό μορφικό διαχωρισμό ανάμεσα στην εργασία που εξασφαλίζει την φυσική επιβίωση των ατόμων μελών της κοινωνίας και της εργασίας, που ενσαρκώνει την κοινοτική τους υπόσταση. Η τελευταία παίρνει μορφή εργασίας ''ωφέλιμης'' διαχωρισμένης από την αξιοποιούσα εργασία (15).

---

(15) Στην ειδική μορφή κοινωνικότητας της εργασίας στον Κ.Τ.Π. και στο μή σχεδιασμένο, μη συνειδητό πλέγμα αλληλεξαρτήσεων που αυτή συγκροτεί, στηρίζεται η θεμελιώδης διάκριση μεταξύ Οικονομίας και Πολιτικής καθώς και η καθοριστικότητα της πρώτης επί της δεύτερης.
Η ''ιδιαιτερότητα''του οικονομικού αντικειμένου, αυτού του ''αισθητού υπεραισθητού πράγματος'' ορίζεται εννοιολογικά, μόνον εφ'όσον επιτευχθεί η σύλληψη της ''ιδιαίτερης λογικής του''και μέσω αυτής πραγματοποιηθεί η κατηγοριακή διάκρισή του από τα άλλα ''κοινωνικά γεγονότα'', τα κοινωνιολογικά και πολιτειολογικά ''συστήματα πράττειν'' όπως επίσης από την οικογένεια, το κράτος κ.τ.λ. Η κατηγοριακή τους ταυτότητα οδηγεί στην κατασκευή ισοβαρών ''υποσυστημάτων'', ενώ η κατηγοριακή τους διαφοροποίηση στην διχοτόμηση και ιεράρχιση των υποσυστημάτων σε ''βάση''και ''εποικοδόμημα''.
H.G. Backhaus / 1986,.
Για το ζήτημα της αντίθεσης μεταξύ ιδιονομίας (Eigengesetzlichkeit) της οικονομίας και της κρατικής πρακτικής, βλ. Bernhard Blanke/ /ibid.
Είναι θεμελιώδες για την μαρξική αντίληψη ότι το κράτος δεν αίρει την αντιφατικότητα της καπιταλιστικής μορφής της κοινωνικής εργασίας, βλ. D. Läpple / ibid, 112.

./.

2) Στην περιγραφή των διαδικασιών της πρωταρχικής συσσώρευσης, παρακολουθούμε την παραγωγή αυτής της καπιταλιστικής μορφής της εργασίας, της απογυμνωμένης από τις αντικειμενικές της συνθήκες, εργασίας.

Παράλληλα, παρακολουθούμε μετασχηματισμούς της μορφής της κρατικής πρακτικής, από την αρχική αντίθεση στις απαλλοτριώσεις μέχρι την νομική τους κάλυψη και ολοκλήρωση.

Μέσα από το σύνολο των κρατικών λειτουργιών της περιόδου εκείνης, διακρίνουμε δυό κατηγορίες: α)εκείνες που είναι υποκαταστάσιμες από το κεφάλαιο το ίδιο (οι βίαιες απαλλοτριώσεις υποκαθίστανται από την απαλλοτριωτική λειτουργία του ίδιου του κεφαλαίου), β) εκείνες που δεν είναι υποκαταστάσιμες, κι έτσι προσδιορίζονται ως ειδικά κρατικές (η κατοχείρωση του διαχωρισμού της εργασίας από τις αντικειμενικές της συνθήκες, από ενδεχόμενη επανιδιοποίηση, η οποία θα μπορούσε να προέλθει μόνο από εξωτερικές προς το κεφάλαιο δυνάμεις όπως π.χ. η αυστηρή απαγόρευση κάθε μορφής εργατικής ένωσης) (16).

---

(16) Ο Marx θεωρεί ότι οι λειτουργίες που συμπίπτουν στην πρώτη κατηγορία τείνουν να αναλαμβάνονται από το ίδιο το κεφάλαιο στον βαθμό που αυτό αναπτύσσεται και εξαπλώνει την κυριαρχία του. Το κράτος τις αναλαμβάνει όσο το κεφάλαιο δεν είναι σε θέση να το κάνει. Από αυτές τις ''ιστορικές'' κρατικές λειτουργίες δεν μπορούμε να συνάγουμε γενικά χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού κράτους.

Αποτελεί σφάλμα πολλών μαρξιστικών προσεγγίσεων του θέματος ότι ''συγχέουν την δημιουργία των γενικών όρων της παραγωγής του κεφαλαίου'' με την ''δημιουργία και διατήρηση των γενικών εξωτερικών όρων του Κ.Τ.Π., μέσω του κράτους'' D.Läpple/ibid,119. Σ'αυτή την δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι λειτουργίες του Κράτους που ονομάζουμε εμείς ''μη υποκαταστάσιμες'' από το κεφάλαιο.

Στην σύγχρονη φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού, η ανάπτυξη των παρεμβάσεων και λειτουργιών του κράτους θα πρέπει να διαπιστωθεί σε συνάρτηση με τον αυξανόμενο ''βαθμό κοινωνικοποίησης της εργασίας''. Βλ. D. Läpple/Kapitalistische Vergesellschorftungstendenzen und Staatsinterventionismus. 223

./.

3) Στην περιγραφή του αγώνα για την εργάσιμη ημέρα, έχουμε το παράδειγμα αφομοίωσης μιάς ιστορικής διεργασίας από την λογική του κεφαλαίου. Εδώ παρακολουθούμε την παραγωγή μιας νομικής μορφής (νομικός καθορισμός του ανώτατου ορίου της εργάσιμης ημέρας) όχι ως λειτουργική αναγκαιότητα της διαδικασίας αξιοποίησης, αλλά ως ηγεμονική πολιτική αστική πρακτική που εκμαιεύθηκε από τις διεκδικήσεις της εργασίας. (. Για το ζήτημα της τυπικής ισότητας των πολιτών ενώπιον του Δικαίου ως επιβαλόμενης ιστορικά μέσω των ταξικών συγκρούσεων και όχι ως λογικής συνέπειας της καπιταλιστικής οικονομίας, βλ. Heide Gerstenberger / 1984, 13.).
Η ταξική πάλη δεν είναι ''αντίδραση'' στους οικονομικούς νόμους, άλλά αντίθετα είναι ''κινητήρια δύναμη των τάσεων της καπιταλιστικής συσσώρευσης., βλ. Joachim Hirsch/Θεωρητικές παρατηρήσεις πάνω στο αστικό κράτος και στην κρίση του, στο N. Πουλαντζάς (δ') / /1978.
Σ'αυτό το τμήμα, καλύτερα από όποιο άλλο του ''Κεφαλαίου'', καταδεικνύεται το κράτος όχι ως λειτουργικό συμπλήρωμα της διαδικασίας αξιοποίησης, αλλά ως θεσμός ταξικής κυριαρχίας, που διέπεται όχι από την λογική του κεφαλαίου αλλά από την λογική της αναπαραγωγής της κοινωνίας στην βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (17).

---

(17) Η έννοια του κράτους στον Marx δεν ταυτίζεται μ'ένα σύστημα λειτουργιών του κρατικού μηχανισμού αλλά αναφέρεται σε μια βαθμίδα της διαδικασίας παρουσίασης της συγκεκριμένης ολότητας ως ενότητας του πολλαπλού. Και μάλιστα δεν αποτελεί την ύψιστη βαθμίδα αφού σύμφωνα με τον R. Rosdolsky, το σχέδιο του Marx περιελάμβανε τα βιβλία για το Κεφάλαιο, την Γαιοπρόσοδο, την Μισθωτή Εργασία πριν από το βιβλίο του Κράτους αλλά και τα βιβλία για το Διεθνές Εμπόριο και την Παγκόσμια Αγορά μετά από εκείνο. Βλ. Klaus Funken/Überlegungen zu einer marxistischen Staatstheorie in C.von Blaurmühl, K.Funken, M.Cogoy, J.Hirsch /1973.
''Η αναπαραγωγή των τάξεων στην διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου και η αναπαραγωγή της πολιτικής κυριαρχίας δεν ταυτίζονται'' Βλ. Hirsch /ibid,101.
Για τους περισσότερους θεωρητικούς, το κράτος θεωρείται ως ένα ορθολογικά δομημένο οργανωτικό μέσο -που εύκολα μπορεί να μετασχηματισθεί- προς επίτευξη του γενικού συμφέροντος και των

./.

κοινῶν στόχων,

Μια προσπάθεια συναγωγής του κράτους από τις κατηγορίες της ''επιφάνειας'' της αστικής κοινωνίας, διατρέχει τον κίνδυνο να υποβαθμίσει το ζήτημα της μορφής του κράτους συνάγοντάς την από ορισμένες λειτουργίες του.

Ο Hirsch , επισημαίνει αυτό το σφάλμα ορισμένων θεωρήσεων της συναγωγής του κράτους (όπως των Flatow-Huisken/1973, Altvater/1972, Projekt Klassenanalyse/1973). Βλ. Ioachim Hirsch/ The State Apparatus and Social Reproduction: Elements of a Theory of the Bourgeois State, in J.Holloway-S.Piccioto/1978, (σημ. 2, 186).

Οι λειτουργίες του κράτους δεν μπορούν να παρουσιασθούν αναλυτικά αν δεν λυθεί πρώτα το ζήτημα της συγκρότησης της ειδικής αστικής μορφής της πολιτικής κυριαρχίας.

Όμως:

Από την αναπτυγμένη έννοια του κεφαλαίου είναι δυνατή η συναγωγή των λειτουργικών αναγκαιοτήτων της αναπαραγωγής του. Αυτή ησυναγωγή θα θεμελίωνε την αναγκαιότητα του κράτους αλλά όχι το ίδιο το κράτος. Η έννοια του κράτους δεν μπορεί να θεμελιωθεί αδιαμεσολάβητα στις γενικές κατηγορίες του κεφαλαίου.

Η ανάλυση των λειτουργιών του κράτους είναι δυνατή μόνο στην βάση της ιστορικής αναπτυξης της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Αυτό δεν σημαίνει προσφυγή στην εμπειρική και ιστοριογραφική ''συμπλήρωση'' της ανάλυσης των γενικών προσδιορισμών αλλά την συγκρότηση μιάς θεωρίας της συσσώρευσης και της κρίσης. Προκύπτει έτσι η ανάγκη λογικής και συγχρόνως ιστορικής ανάλυσης της κίνησης του κεφαλαίου και της μορφοποίησης της ταξικής πάλης που αυτή η κίνηση επιβάλει, προκειμένου να αναλυθεί η πολιτική διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής, βλ. Hirsch / ibid 58, 63, 66.

./.

Η θεματοποίηση του καπιταλιστικού κράτους, θα πρέπει (ως θεματοποίηση της συγκρότησης της αστικής κοινωνίας, σε πλουσιώτερο σε προσδιορισμούς επίπεδο αφαίρεσης από εκείνο της παρούσας μελέτης) να επιχειρηθεί σε όρους διαπλοκής κοινωνικών πρακτικών άλλου τύπου (δηλ. υπαγμένων σε άλλου είδους σκοποθεσίες από εκείνη της άμεσης κερδοφορίας) μέσα στο πλέγμα των κοινωνικών αλληλεξαρτήσεων μέσω της αγοράς.

Οι πρακτικές εκείνες, (μέσω των οποίων συγκροτούνται τα υποκείμενά τους, από απρόσωποι λειτουργοί οικονομικών κατηγοριών, σε κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις επενεργούν μετριαστικά, επιπροσδιοριστικά επί της γενικής αρχής της κοινωνικοποίησης-δια--της-εργασίας. Η εντεταμένη και επισφαλής ισορροπία ανάμεσα σ' αυτήν την γενική αρχή και τις εν λόγω πρακτικές, δηλαδή το κρίσιμο όριο της μή αναίρεσης της πρώτης από τις δεύτερες, δεν διασφαλίζεται a priori (παρά την αδιάληπτη επανασυγκρότηση δομών διασφάλησής του, βλ. C.Offe, J.Hirsch).

Μια a priori διασφάληση θα σήμαινε την παντογνωσία, παντοδυναμία και την συνεπή ορθολογικότητα της πολιτικής βαθμίδας, ενώ στην πραγματικότητα κάθε πολιτική ''λύση'' δεν πραγματοποιείται παρά μέσω αντιφατικών, προσωρινών, μερικών, εν μέρει μόνον ορθολογικών και εν μέρει ''κατ' εκτίμησιν'' διαχειρήσεων και διαπραγματεύσεων.

Από το πλήθος των περιορισμών που καθορίζουν αυτή την μή ελευθεροβουλία και μη ορθολογικότητα του κράτους, η μελέτη αυτή περιορίστηκε στον γενικότερο και θεμελιωδέστερο: την κατ' αρχήν κοινωνική συγκρότηση -δια -της- εργασίας.

./.

Η κρατική οριοθέτηση της απόλυτης υπεραξίας, εξασφαλίζει τις ελάχιστες προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και παρεμποδίζει έτσι όχι μόνο κατασταλτικά αλλά και κοινωνικά την ανάπτυξη της πολιτικής συγκρότησής της σε τάξη.
Ο κρατικός αυτός περιορισμός του περιεχομένου της ιδιωτικής ιδιοκτησίας προκαλεί την αναγκαιότητα επαναστατικοποίησης του ίδιου του περιεχομένου της εργασίας υπό την εξουσία του κεφαλαίου.

Έχουμε λοιπόν εδώ τις εξής υποδείξεις:

α) Η μορφή της εργασίας καθορίζει τον τύπο των κοινωνικών αντιθέσεων.

β) Η κρατική μορφή τείνει στην συγκράτηση της ταξικής συγκρότησης των εργατών παρεμβαίνοντας στο περιεχόμενο της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, προς το συμφέρον της συνολικής αναπαραγωγής της ταξικής κυριαρχίας.

γ) Το κεφάλαιο έχει την ελαστικότητα να αφομοιώνει αυτές τις κινήσεις στο βαθμό που η πολιτική ταξική του κυριαρχία εξασφαλίζεται, και να μεταβάλει έτσι τον κοινωνικό ανταγωνισμό σε κινητήρια δύναμη ανάπτυξης του περιεχομένου της υπαγμένης σ'αυτό εργασίας (18).

---

(18) Για την αντιφατικότητα της εργασιακής διαδικασίας ως κινητήριας δύναμης των μετασχηματισμών του περιεχομένου της εργασίας και την ανάπτυξη του κεφαλαίου μέσω της αναδιάταξης και επαναυποταγής της εργασιακής διαδικασίας, βλ. Benjamin Coriat/1979, 1985, επίσης Christian Palloix/1981.
Επίσης, για μια παρουσίαση των θεωρήσεων της σχέσης εργασιακής δύναμης και κρατικής διαχείρισης, βλ. Ξ. Πετρινιώτη/1985.

./.

Αυτή η παρενθετική ανάδυση του Marx στις κατηγορίες της επιφάνειας, υποδεικνύει τελικά, την αναγκαιότητα της παρουσίασης της λογικής του κεφαλαίου, υπό την ιστορική προοπτική της υπέρβασής της, όμως, μέσα από την ιστορική εμπειρία της δυνατότητας του κεφαλαίου να αναπτύσσεται από τις αντιθέσεις του. Δυνατότητα η οποία υλοποιείται μόνο μέσα από την διαμεσολάβηση του κράτους, όχι ως λειτουργικού εξαρτήματος ή υποκατάστατου λειτουργιών του κεφαλαίου αλλά ως ηγεμονικού κοινωνικού μορφώματος. Αντίστροφα, υποδεικνύει επίσης, την αναγκαιότητα της πολιτικής συγκρότησης των δυνάμεων της εργασίας ως μόνης δυνητικής εξόδου από την καπιταλιστική ανακύκλωση, εφόσον η συνολική αναπαραγωγή εξασφαλίζεται σε πολιτικό επίπεδο. Προδιαγράφει με αυτή την έννοια ένα δυνητικό εγχείρημα θεωρητικής ένταξης της λογικής του κεφαλαίου μέσα στην ιστορική προοπτική όπως νοηματοδοτείται από τη μαρξική σκοποθεσία (19).

---

(19) Έχει παρατηρηθεί ορθά ότι η σχέση ''ιστορικού'' και ''λογικού'' δεν έχει λυθεί ικανοποιητικά ούτε από τον ίδιο τον Marx (πολύ λιγότερο από τον Engels, ο οποίος είναι και υπεύθυνος για την ''ορθόδοξη'' ενδοχή της λογικής παρουσίασης της ιστορικής ανάπτυξης, ενδοχή, που αναιρεί -κατά την εκτίμησή μας- την βάση του αντιχεγγελιανού εγχειρήματος του Marx. Ωστόσο, η λογική κατηγοριακή ανάλυση αποτελεί προϋπόθεση για την συγκεκριμένη ιστορική ανάπτυξη της καπιταλιστικής συσσώρευσης και την σχετιζόμενη με ανάπτυξη του κράτους και των λειτουργιών του.
Βλ. J.Hirsch/ibid, 208.
Επίσης, για τα όρια της αναλυτικής προσέγγισης και την ανάγκη ιστορικής προσέγγισης, υπό τους περιορισμούς όμως της πρώτης, βλ. B.Blanke, U.Jürgens, H.Kastendiek/On the current marxist discussion on thw analysis of form and function of the bourgeois stat, in J.Holloway-S.Picciotto/1978.
Στο ίδιο, επίσης, βλ. για τον αναλυτικό προσδιορισμό των ''συστεμικών ορίων'' του κράτους και τον ιστορικό καθορισμό των ''ορίων χειρισμών'' από μέρους του.
(κριτικές παρατηρήσεις πάνω στις έννοιες αυτές,
βλ. D. Läpple/ibid.

./.

Η λογική του κεφαλαίου, έτσι, εννοείται όχι στην αυτάρκειά της αλλά μέσα στην ιστορική προοπτική της υπέρβασής της, αλλά και της δυνατότητάς του να ματαιώνει την τελευταία. Η προοπτική αυτή, θεμελιώνει μήπως κάποιον ορθολογισμό του κοινωνικού γίγνεσθαι;

Την λογικότητα της ιστορικής διαδικασίας μπορούμε να την διερευνήσουμε, μόνον εκ των υστέρων. Όμως, αυτό το ''εκ των υστέρων'' δεν είναι ποτέ οριστικό εφ'όσον η ιστορική διαδικασία δεν εξαντλείται ποτέ.

Ο Hegel απεφάνθη υπέρ της ιστορικής λογικότητας, εφόσον αυτή είχε ήδη ''ενσαρκωθεί'' στο αστικό, σύγχρονο κράτος. Η πραγματική ύπαρξη αυτού του κράτους, απετέλεσε την βάση αυτής της απόφανσης. Όμως το κράτος, δεν θεωρήθηκε στην εμπειρική του απλώς ύπαρξη.

Η λογικότητά του αναφέρεται στην ιδανικότητά του, στην συμφωνία του με την Ιδέα.

Ο Marx ανατρέπει ακριβώς αυτή την προβληματική της ιδανικότητας. Όμως, υπάρχει και στον Marx, ένα ''εκ των υστέρων''.
Και ο Marx, έρχεται ''μετά''από κάτι που εμπειρικά υπάρχει.
Όμως αυτό το κάτι που προϋπάρχει εμπειρικά, δεν είναι ενότητα αλλά αντίθεση: είναι ενυπάρχουσα στην ιδιωτική κοινωνία αντίθεση.

Ο Marx αποδεικνύει ακριβώς το ανεδαφικό, το εξωπραγματικό της ιδανικότητας του κράτους, ξεκινώντας από τις προϋποθέσεις (ή τις ''στιγμές'') αυτού του κράτους, στους κόλπους της ιδιωτικής κοινωνίας. Μια τέτοια κοινωνία, βασισμένη στην πολυδιάσπαση, στην εξατομίκευση των μελών της, στην αναγνώριση της ιδιότητας του κάθε μέλους της, είναι αδύνατον να εκπληρώσει τον ''απόλυτο σκοπό'' (κατά τον Hegel) της αντικειμενικής ηθικότητας της πραγματικής καθολικότητας.
Ο Marx δεσμεύεται να αποδείξει τον ιδεαλισμό αυτής της προβληματικής, αναδεικνύοντας αυτή την καθολικότητα, (αυτό το κράτος)

./.

ως καθοριζόμενη και όχι ως καθορίζουσα [20].

---

(20) Ήδη από το 1843, ο Marx κατηγορεί τον Hegel για αντιστροφή της σχέσης υποκειμένου-κατηγορήματος όσον αφορά την ιδιωτική αστική κοινωνία και το κράτος. Ο Hegel θεωρεί την αφηρημένη αρχή του κράτους ως το υποκείμενο, ως την πραγματική κατευθύνουσα δύναμη της οποίας κατηγόρημα είναι η κοινωνία των ιδιωτών. Ο Marx θεωρεί το κράτος ως προϊόν, ως κατηγόρημα των κοινωνικών σχέσεων στην σφαίρα της ιδιωτικής κοινωνίας.
Ακόμα, ο Marx αποκλείει κάθε προσπάθεια θεωρητικής συναγωγής με αφετηρία κάποια αφηρημένη αρχή.
Γι'αυτό και αφετηρία του είναι η ανάλυση της αστικής κοινωνίας: ''Η ειδική οικονομική μορφή, με την οποία αντλείται απλήρωτη εργασία από τους άμεσους παραγωγούς, καθορίζει τη σχέση κυριαρχίας και υποδούλωσης, όπως αναφύεται άμεσα από την ίδια την παραγωγή και που με τη σειρά της αντεπιδρά καθοριστικά πάνω της. Πάνω σ'αυτήν βασίζεται όμως, όλη η διαμόρφωση της οικονομικής κοινότητας (Gemeinwesen), που αναφύεται από τις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής και που ταυτόχρονα αναφέται μαζί της η ειδική πολιτική μροφή της.
Πάντως, στην άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς -μια σχέση, η εκάστοτε μορφή της οποίας ανταποκρίνεται πάντα με φυσικότητα, σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης του είδους και του τρόπου εργασίας επομένως και στην κοινωνική παραγωγική της δύναμη- βρίσκουμε το ενδότατο μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής συγκρότησης, επομένως και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας και εξάρτησης, εν συντομία της εκάστοτε ειδικής κρατικής μορφής.'' Βλ. Marx/K.III, 972,799.(υπογρ. Σ.Δ.).

./.

Το καθορίζον, που θα μπορέσει να το παρουσιάσει συστηματικά, αργότερα, είναι η κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας, και στον καπιταλισμό ειδικά, η ίδια η αντιφατική ενότητα της εργασίας, η εγγενής αντίθεση αφηρημένης και συγκεκριμένης εργασίας.

Η έννοια κράτος, δεν μπορεί να αποτελεί το ''τέλος της διαλεκτικής ανάπτυξης των οικονομικών κατηγοριών.

Σκοπός της παρούσας μελέτης δεν ήταν να υποδείξει έναν τρόπο ''συναγωγής του κράτους'', αλλά να δείξει ότι κάθε εγχείρημα μαρξιστικής θεωρητικοποίησης του καπιταλιστικού κράτους οφείλει να λάβει υπόψη του ότι η ανάπτυξη των κατηγοριών του κεφαλαίου είναι συγχρόνως και βαθμίδες εννοιλογικής συγκρότησης της κοινωνικής ολότητας(21).

---

(21) Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν οι θεμελιώδεις θεωρητικές συμβολές των Backhaus, Reichelt για την ''ανάλυση των μορφών'' των κοινωνικών σχέσεων μέσα από τις κατηγορίες της κριτικής πολιτικής οικονομίας καθώς και το μεταλύτερο μέρος της θεωρητικής συζήτησης για την συναγωγή (Ableitung) του καπιταλιστικού κράτους.

Για μια συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων εκδοχών της συναγωγής του κράτους, βλ. Bob Jessop/1982, επίσης Σ. Καράγιωργα/1979 και Holloway-Picciotto/1978.

Στην αγγλική βιβλιογραφία η διαδικασία εννοιολογικής συναγωγής του κράτους αποδίδεται λανθασμένα με τον όρο capital logic. Όπως έχει παρατηρηθεί ο όρος αυτός θα χαρακτήριζε μάλλον συγγραφείς, όπως οι Baran-Sweezy, Mandel και Mattick που έχουν την τάση να αναγουν όλα τα κοινωνικά φαινόμενα σε εκδηλώσεις θεμελιωδών νόμων, ενώ η ''Ableitung'' δεν είναι διαδικασία αναγωγής αλλά συγκρότησης των πιο σύνθετων κατηγοριών από τις εννοιολογικά απλούστερες. Βλ. Peter Beilharz /1982.

./.

Πάνω σ'αυτό το δίκτυο της πρωτοβάθμιας συγκρότησης -δίκτυο που συνέχεται από την εργασιακή παρουσία-οφείλει να υφανθεί η κρατική διάσταση της κοινωνικής συγκρότησης μέσω της αναγκαίας διεύρυνση του εννοιολογικού επιδίου. Γιατί μπορούμε ήδη βάσει των ανωτέρω εκτεθέντων, να υποστηρίξουμε ότι δεν μπορεί να γίνει συναγωγή της ολοκληρωμένης έννοιας του κράτους από την διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου. Από αυτήν προκύπτουν μόνο λειτουργικές αναγκαιότητες. Οι λειτουργικές αυτές αναγκαιότητες της συσσώρευσης και της αναπαραγωγής της, είναι αδιάφορο άν καλύπτονται από διαδικασίες αξιοποίησης ή από διαδικασίες άλλου τύπου εργασίας.
Για την συναγωγή του κράτους είναι αναγκαίος ο εμπλουτισμός των προσδιορισμών της εργασίας έτσι ώστε να περάσουμε στην ανασυγκρότηση της έννοιας σε ένα νέο επίπεδο αφαίρεσης πιο συγκεκριμένο στη σκέψη. Μπορούμε να συλλάβουμε την έννοια του κράτους μόνο στο επίπεδο της αναπαραγωγής, όχι της διαδικασίας αξιοποίησης, αλλά της κοινωνικής ολότητας (22).

---

(22) Μέσα από την κριτική της πολιτικής οικονομίας, αναλύεται η ειδική μορφή της κοινωνικότητας της εργασίας στον Κ.Τ.Π. Αυτή η ειδική μορφή συνιστά την θεμελιώδη προϋπόθεση για την μορφική ιδιαιτεροποίηση του κράτους στον Κ.Τ.Π. Στο επίπεδο αφαίρεσης της κριτικής της πολιτικής οικονομίας είναι δυνατή αυτή η συναγωγή της ιδιαιτεροποιημένης μορφής του κράτους, από την ειδική μορφή της κοινωνικότητας της εργασίας. Η συναγωγή αυτή όμως δεν επαρκεί για την ανάλυση της ιστορικά συγκεκριμένης συγκρότησης του κράτους και την ιστορικά επίσης εξελισσόμενη ανάμειξή του στην συνολική κοινωνική αναπαραγωγή. Βλ. D.Läpple/ibid, 222 .
Η δημιουργία του θεσμικού μηχανισμού του κράτους προηγείται ιστορικά της ολοκλήρωσης της εγκαθίδρυσης της αστικής κοινωνίας.Βλ. H. Gerstenberger/Class conflict,Competition and State functions in Holloway-Picciotto/1978.
Θα πρέπει επομένως να συνδεθούν οι ιστορικά συγκεκριμένες λειτουργίες του κράτους με τις ανάγκες της αξιοποίησης αλλά και με τις συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες και διεργασίες, στο πλαίσιο των οποίων εμφανίζονται.

./.

Μια τέτοια σκοπιά καθιστά αναγκαία την αναφορά και σε μορφές εργασίας διαφορετικού τύπου από την μισθωτή παραγωγική εργασία ακόμα και από την μη παραγωγική αλλά έμμεσα παραγωγική ή αναπαραγωγική (για την διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου) εργασία (23).

Είναι αναγκαία , επομένως, η αναφορά σε μιάν έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, ευρύτερη από εκείνη της παραγωγικής εργασίας. Έτσι η έννοια εργασία μπορεί να συμπεριλάβει δραστηριότητες έξω από εκείνη της αξιοποίησης και κυρίως την πολιτική δραστηριότητα (24).

Το πρόβλημα, πάντως της σχέσης ''ιστορικού'' και ''λογικού'' παραμένει· καθώς και η ανάγκη υπέρβασης του διαχωρισμού στην θεωρία μεταξύ ''καθορισμών της μορφής'' και ''κρατικών λειτουργιών'' όπου οι πρώτοι συνάγονται από γενικές δομικές κατηγορίες και οι δεύτερες από συγκεκριμένη ιστορική ανάλυση. Βλ. Joachim Hirsch/Kapitalreproduktion, Klassenausseinandersetzungen und Widersprüche im Staatsapparat, in Handbuch 5 Staat. , 161. Επίσης βλ. Heide Gerstenberger/Zur Theorie des bürgerlichen Staates Der gegenwärtige Stand der Debatte, in Handbuch 5, Staat.

(23) Για την εννοιολογική διάκριση των όρων παραγωγική, έμμεσα παραγωγική, αναπαραγωγική εργασία, βλ. Γ. Σταμάτης / 1984.

(24) H. Reichelt / 1970.

./.

Η τελευταία διαχωρίζεται σε ιδιαίτερη μορφή δραστηριότητας, στις κοινωνίες όπου κυριάρχει η καπιταλιστική μορφή οργάνωσης της εργασίας (25).

---

(25) ''Στις πρωτόγονες κοινότητες, όπου επικρατεί πρωτόγονος κομμουνισμός ακόμα και στις αρχαίες κοινότητες των πόλεων, αυτή η ίδια η κοινότητα (das Gemeinwesen) με τους όρους της είναι που παρουσιάζεται ως βάση της παραγωγής, και η αναπαραγωγή της (της κοινότητας: ''seine Rerpoduktion'')ως τελικός της σκοπός (της παραγωγής: ''ihr letzter Zweck'')''Βλ. K.Marx/K.III, 1021, 838. (υπογρ. Σ.Δ.)

Εδώ εντοπίζεται η ουσιώδης διαφορά σε σχέση με την καπιταλιστική κοινωνία. Στην τελευταία, η παραγωγή έχει σε τέτοιο βαθμό εξατομικευθεί κι ετσι αποχωρισθεί από την κοινοτική της βάση, ώστε ''ο τελικός της σκοπός''δεν είναι πλέον η αναπαραγωγή της κοινότητας. Πράγματι, το κίνητρο της καπιταλιστικής παραγωγής είναι μόνο η αξιοποίηση του καταβλημένου κεφαλαίου και όχι η αναπαραγωγή της κοινότητας. Το κεφάλαιο δεν υφίσταται παρά μόνον ως πολλά ιδιωτικά κεφάλαια και το περιεχόμενό του ως συνολικής κοινωνικής σχέσης -ως κοινωνικού κεφαλαίου- δεν συγκροτείται άμεσα αλλά διαμεσολαβημένα. Και η διαμεσολάβηση παρέχεται από την κυκλοφορία του κεφαλαίου, από μια κατηγορία δηλ. του κεφαλαίου πάλι, που αφήνει έξω από την προβληματική της δικής της ανάπτυξης κάθε ενασχόληση με την αναπαραγωγή της κοινότητας.

Αυτή η τελευταία γίνεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, κύριος προορισμός του ενσαρκωτή της κοινότητας, του κράτους που δεν υφίσταται ως τέτοιος παρά με την μορφή μιάς ειδικής βαθμίδας διαχωρισμένης από την παραγωγή (και την κυκλοφορία).Η δε τελευταία, ως παραγωγή του κεφαλαίου δεν μπορεί να ακολουθήσει άλλη σκοποθεσία από εκείνη της αξιοποίησης, η οποία είναι εντελώς αδιάφορη γιατην αναπαραγωγή της ''κοινότητας'', δηλ. την συνολική κοινωνική αναπαραγωγή.

;=;

Η πραγμάτωση της αναπαραγωγής της κοινωνικής ολότητας (κι όχι της ιδέας) είναι που καθορίζει το περιεχόμενο της πολιτικής εργασίας στον Marx. Την δε μορφή της την καθορίζει η κοινωνική μορφή οργάνωσης της παραγωγικής εργασίας (η οποία και μόνον αποτελεί αντικείμενο της μελέτης αυτής).

Όμως, το πρόβλημα της σχέσης λογικού-ιστορικού αντιστέκεται: αν το κράτος δεν αποτελεί τέλος για την διαλεκτική του κεφαλαίου, μήπως αποτελεί αρχή της ανατροπής της;

Βεβαίως, και την μαρξική θεώρηση την ενεργοποιεί μια ουτοπία: η συγκρότηση μιας κοινωνίας, όπου η κοινωνικοποίηση δεν προϋποθέτει τον διαχωρισμό, την εξατομίκευση, όπου ο διαχωρισμός ιδιωτικής κοινωνίας και κράτους υπερβαίνεται και μαζί του ο διαχωρισμός ατόμου και κοινωνίας. Όμως, αυτή η κοινωνία δεν συλλαμβάνεται στον νού του φιλοσόφου. Δεν είναι ο φιλόσοφος που κάνει πράξη την ιδέα του. Κάθε πραγματοποίηση ιδέας, κάθε εφαρμογή σύλληψης είναι πράξη, δυνάμει, πολιτική· το υποκείμενό της είναι πολιτικό: είναι κράτος ή δυνάμει κράτος. Στον Marx, όμως, το κινούν δεν είναι το κράτος, αλλά η ιδιωτική κοινωνία. Είναι μέσα από τις μεταμορφώσεις της κοινωνικής μορφής της εργασίας που έρχεται (άν έρχεται) στη ζωή το μαρξικό πρόταγμα κοινωνίας.

(Η προβληματική που προτείνουμε είναι συμβατή μ'εκείνη του

> Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η αναπαραγωγή της κοινωνίας γίνεται ιδιαίτερης ποιότητας δραστηριότητα διαχωρισμένη από την κυρίαρχη μορφή της υλικής παραγωγής, η οποία είναι χειραφετημένη όχι μόνο από την διασφάλιση της ανάγκης της κοινωνικής αναπαραγωγής αλλά από κάθε ανάγκη, από κάθε αξία χρήσης, όντας παραγωγή ανταλλακτικών αξιών.
>
> Επομένως, και η εργασία που έχει ως οφέλιμο σκοπό της, την κοινωνική αναπαραγωγή, η πολιτική εργασία διαχωρίζεται οριστικά ως προς την μορφή της από την κυρίαρχη μορφή εργασίας, που είναι εργασία αδιάφορη προς κάθε συγκεκριμένο, οφέλιμο περιεχόμενο.

./.

M.Godelier: Η θεωρία της μετάβασης στον Marx (Gutemberg), παρά την διαφοροιημένη (από την μαρξική) χρήση των εννοιών ''τυπική'' και ''πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο Κεφάλαιο''. Διαφοροποίηση, την οποία δεν μπορούμε να ακολουθήσουμε στα πλαίσια αυτής της μελέτης, όχι για λόγους ''ορθόδοξίας '' αλλά επειδή αντικείμενο της μελέτης είναι το κείμενο του ίδιου του Marx κι όχι η σύνθεση νέας θεωρητικής πρότασης.)

Το υποκείμενο είναι η ίδια η εργασία, οι ζωντανές δυνάμεις της εργασίας. Το ''πολιτικό'' δεν τίθεται σε σχέση εξωτερικότητας ως προς την παραγωγική εργασία, έτσι ο λειτουργός του δεν τίθεται σε σχέση εξωτερικότητας προς την μορφή κοινωνικότητας, που σημαίνει: δεν είναι κράτος ούτε δυνάμει κράτος. Η ουτοπία του Marx δεν είναι μια κανονιστική ιδεά, που συλλαμβάνεται έξω και πάνω από την κοινωνία και που απαιτεί την ''εφαρμογή''της. Δεν ''καλείται'' η κοινωνία να πραγματώσει μια ιδέα. Μια τέτοια κλήση μπορεί να έχει ως υποκείμενό της μόνο μια βαθμίδα που βρίσκεται η ίδια ''έξω και πάνω''από την κοινωνία, όπως το κράτος.

Ο Marx όχι απλώς αποφεύγει να ορίσει: αυτό το ''ιδανικό'' αλλά αρνείται ρητά να το κάνει, δεσμευόμενος ακριβώς από την προτεραιότητα των δυνάμεων της κοινωνίας, προτεραιότητα, την οποία η θεωρία του θεμελιώνει εννοιολογικά.
Στον βαθμό που η ''αταξική ουτοπία'' δεν τίθεται ενεργά από τις εγγενείς στην κοινωνία δυνάμεις της εργασίας δεν υπάρχει· δεν μπορεί κανείς άλλος να την θέσει για λογαριασμό τους, εξωτερικά και κανονιστικά.

Στον βαθμό, όμως, που η αντίθεση η εγγενής στην εργασία υπάρχει πράγματικά και αναπτύσσεται, τότε η διαλεκτική της άρνησης της κυρίαρχης πλευράς (της αφηρημένης δηλ. εργασίας) τείνει σ'αυτή την κοινωνική ανασυγκρότηση.
(Αυτή η εγγενής στην κοινωνική μορφή της εργασίας διαλεκτική και καμιά άλλη). Η πορεία προς την αταξική κοινωνία υποτίθεται ως διαδικασία μετασχηματισμών της εργασίας, όχι ως διαδικασία εξωτερικών προς την εργασία πολιτικών ρυθμίσεων.

./.

Η πολιτική πράξη των λειτουργών της εργασίας δεν συναρτάται απλώς με την εργασία αλλά είναι εγγενής σε αυτήν. Δεν είναι πολιτική πράξη με την αστική έννοια. Είναι πράξη που φέρνει την ''πολιτική'' μέσα στην ''οικονομία'': πράξη που αντιτίθεται στην οικονομική λογικότητα που υποτάσσει την ζωντανή εργασία· έμπρακτη άρση της διχοτόμησης μεταξύ της πολιτικής και της παραγωγικής εργάσίας.

Η πραγματοποίηση της εργασίας ως Gattungstätigkeit (26) δεν παραπέμπει σε κάποια επιστροφή στην ''φυσική κατάσταση'' ούτε προβάλει κάποιο κοινωνικό ιδεώδες. Πρόκειται για δυνατότητα που γεννιέται στην βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Δυνατότητα σημαίνει ότι ένα πράγμα μπορεί να συμβαίνει αλλά όχι ότι πρέπει να συμβαίνει'' βλ. Manfred Deutschmann/ ibid, 65.

---

(26) Η επανασυγκρότηση της κοινωνικής μορφής της εργασίας σε νέα βάση, έχει νόημα όχι ως εκπλήρωση κάποιου ''αντικειμενικού'' ταξικού συμφέροντος, αλλά μόνον ως εκδήλωση ''ριζικής'' ανάγκης των ίδιων των άμεσων παραγωγών, ανάγκη δυνητικά εγγενής στην πραγματική της σχέση συνεργασίας και όχι εισαγόμενη έξωθεν ως συνείδηση ταξικού συμφέροντος.
Για τον φετιχιστικό και ισοπεδοτικό χαρακτήρα της έννοιας του ταξικού συμφέροντος, βλ. Agnes Heller/1975.
Ένα τέτοιο αίτημα έχει ιστορική υπόσταση μόνο υπό τον όρο ότι ο ζωντανός φορέας της εργασίας - ο υποκειμενικός της όρος- έχει την δυνατότητα να υπερβεί την άμεση ύπαρξή του, που είναι καθορισμένη απο κεφάλαιο. Αυτός ο όρος δεν μπορεί να αποδειχθεί παρά μόνο μέσα από την ίδια την ιστορική πρακτική. Όμως , η υπέρβαση αυτή θα παρέμενε υπό την κηδεμονία της ηθικής δεοντολογίας, αν οι ίδιες οι αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας υπό την εξουσία του κεφαλαίου, δεν της πρόσφεραν μια δυνητική οντολογική βάση: την συνεργασία.

./.

Η σκοποθεσία του Marx δεν θέτει προς εκπλήρωση ένα προκατασκευασμένο σχέδιο: αναλύει το παρόν με κίνητρο την ανάπτυξη αυτής της δυνατότητας. Η διαλεκτική του δεν είναι η διαλεκτική της ανάπτυξης της ιδέας, και τούτο όχι επειδή θέτει την προτεραιότητα της ύλης, αλλά επειδή θέτει την προτεραιότητα της πράξης (27): το προς συγκρότηση όχι μόνο δεν είναι τελειωμένο ως ιδέα αλλά και δεν υφίσταται υλικά παρά μόνο δυνάμει της πρακτικής ανατροπής των περιορισμών της ανάπτυξής του. Έτσι μπορούμε να αναγνώσουμε και την λογική του κεφαλαίου: ως μια διαλεκτική αρνητική των περιορισμών του δυνάμει.

Θεωρούμε ότι σε μια τέτοια προοπτική ανάγνωσης περιφρουρείται και αναδεικνύεται ο πραξεολογικός και συγχρόνως ο κατηγορηματικά μή κρατιστικός - νορματιβιστικός προσανατολισμός της μαρξικής προβληματικής.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

Η κυριαρχία του ''οικονομικού'' δηλ. της αφηρημένης εργασίας είναι ίδιον του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής κι όχι της μαρξικής θεωρίας. Αντίθετα, ο Marx, καταδεικνύει ότι ακριβώς αυτή η κυριαρχία είναι που υποβιβάζει τον άνθρωπο σε ''οικονομικό άνθρωπο''. Η κοινωνική αναγνώριση μόνης της ιδιοκτησίας εμπορεύματος ως ουσιώδους φύσης του κοινωνικού μέλους, καθορίζει κατ'ανάγκην τον αφηρημένο χαρακτήρα της καθολικότητας. Η κοινωνική καθολικότητα δεν μπορεί παρά να τίθεται ως ''εξωτερική'' πολιτική αναγκαιότητα πάνω στα άτομα, εξωτερική ως προς τις άμεσες σχέσεις που τους κοινωνικοποιούν, στον βαθμό που οι σχέσεις αυτές προϋποθέτουν την προηγούμενή τους απομόνωση στην σφαίρα της εγωϊστικής τους ατομικότητας.

---

(27) Επίκεντρο της προσπάθειας ανασυγκρότησης του διαλεκτικού πυρήνα της μαρξικής θεωρίας, είναι ο καθορισμός της εργασίας, μαζί με τις συναφείς έννοιες της παραγωγής και της κοινωνικής πράξης, ως βάσης και συγχρόνως κινητήριας δύναμης της ανθρώπινης ιστορίας. Βλ. Wolfdietrich Schmied- Kowarzik/1978.

./.

Όσο όλες οι διαστάσεις της ανθρώπινης υπόστασης υποτάσσονται στην ιδιότητα του ατόμου ιδιοκτήτη εμπορεύματος, εφόσον μόνο αυτή η ιδιότητα αναγνωρίζεται ως κοινωνιοποιός, η καθολικότητα, η ενότητά του με τα άλλα άτομα δεν μπορεί παρά να έχει χαρακτήρα εξωτερικής αναγκαιότητας, αδυνατεί να υπερβεί πραγματικά την εξατομίκευση, την συρίκνωση του ανθρώπου στην ατομικότητά του.

Ο ''οικονομικός άνθρωπος'' είναι η καπιταλιστική εικόνα του ανθρώπου. Για τον Marx αυτή η οικονομική μονομέρεια, καταδυναστεύει τον πλούτο της ανθρώπινης υπόστασης· τον ''πλούσιο άνθρωπο''. Αυτός ο ανθρώπινος πλούτος δεν μπορεί να αναδειχθεί και να αναπτυχθεί παρά μόνο αν αποτελέσει αυτός ο ίδιος, κι όχι η οικονομική-ατομική διάσταση, την κοινωνιοποιό ουσία. Αυτή η κοινωνιοποιός ουσία υφίσταται δυνάμει και είναι εγγενής, όχι εξωτερική. Όμως δεν μπροεί να αναπτυχθεί στην βάση της ισχύουσας κοινωνικής μορφής της εργασίας και της συναφούς προς αυτή κοινωνικοποίησης των διαχωρισμένων ατόμων. Αλλά ούτε μια εξωτερική ως προς την άμεση παραγωγική δραστηριότητα των ατόμων, μορφή πρακτικής, είναι σε θέση να εφεύρει και να επιβάλει μια νέα (μή εκμεταλλευτική) μορφή κοινωνικότητας. Μια κοινωνικότητα μέσω της όποιας κρατικής μορφής είναι έξω από την λογική της μαρξικής θεωρίας, γιατί θα σήμαινε αναπαραγωγή του διαχωρισμού της πολιτικής από την παραγωγή και τελικά του διαχωρισμού μεταξύ υποκειμενικών και αντικειμενικών όρων της εργασίας.
Αποκλείεται κάτι τέτοιο θεωρητικά, ως κοινωνικό πρόταγμα, από την ίδια την λογική του Marx· αποκλείσθηκε πλέον και ιστορικά ως δυνατότητα. Γι'αυτό ο μετασχηματισμός της ίδιας της εργασίας τίθεται ως προϋπόθεσή της:

Η κυριαρχία της ζωντανής πραγματοποίησης της κοινωνικής της ουσίας πάνω στην αφηρημένη εργασία, αποτελεί όχι προκατασκευασμένο πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης αλλά συνθήκη ανάδειξης μιάς κοινωνικής οργάνωσης που δεν θα συρρικνώνει την ανθρώπινη υπόσταση σε μια μόνο διάσταση. Η πραγματική ''ουσία'' του ανθρώπου'' δεν μπορεί να ορισθεί

./.

έξω απότην κοινωνική διδικασία (και δεν χρειάζεται να ορισθεί). Αυτό που μπορεί πραγματικά να τεθεί είναι διάψευση της καπιταλιστικής αξίωσης να παρουσιασθεί η ιδιότητα της ιδιοκτησίας εμπροεύματος ως η πραγματική και μοναδική ''ουσία του ανθρώπου'' . Και η διάψευση αυτή ενεργοποιείται από την πραγματική κίνηση των δυνάμεων της ζωντανής εργασίας που αντιτίθενται στην δυναστεία της αφηρημένης εργασίας , και τείνουν να διασπάσουν το κέλυφος της εξατομίκευσης και ποσοτικοποίησης που αυτή τους επιβάλει.

Η επιστήμη δεν δύναται ούτε υποχρεούται να προβλέψει την έκβαση αυτής της ''πραγματικής κίνησης''. Οφείλει μόνο, να την αναγνωρίζει, όταν και άν, εκδηλώνεται, μέσα από το πλήθος των κοινωνικών μορφών, και να υπενθυμίζει -έστω και εις βάρος της δημοτικότητάς της- τον θεμελιώδη όρο για την ανάπτυξη αυτής της ''πραγματικής κίνησης'':
η κοινωνία των συνεταιρισμένων άμεσων παραγωγών,θα είναι έργο δικό τους ή δεν θα υπάρξει καθόλου.

./.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΩΝ ΥΠΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

1. Για τις ιστορικές παρεκβάσεις του ''Κεφαλαίου''.

Σ'όλη την παρούσα μελέτη, υποστηρίξαμε, ότι η τυπική ανάλυση των κατηγοριών του Κεφαλαίου, είναι προσανατολισμένη στην ανάδειξη της ανταγωνιστικής ουσίας της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου, ανάδειξη που μένει όμως, μετέωρη και περιττή αν δεν τεθεί ως υλικό της ιστορικής διεργασίας, στην προοπτική μιας σκοποθεσίας που αρθρώνεται στον εγγενή ανταγωνισμό του κεφαλαίου αλλά δεν συνάγεται από μόνη την δική του λογική.

Στα πλαίσια της προοπτικής αυτής, ο Marx πραγματοποιεί στο ''Κεφάλαιο'' ορισμένες ιστορικές παρεκβάσεις ως προς το τυπικό επίπεδο της όλης παρουσίασης. Αυτές οι παρεκβάσεις αφορούν κυρίως δύο ζητήματα: α) τον προσδιορισμό των ορίων της εργάσιμης ημέρας (κεφ.8 του πρώτου τόμου του ''Κεφαλαίου''), β) την ιστορική συγκρότηση των προϋποθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής (κεφ.24 ''Κεφάλαιο''I και το κεφάλαιο των Grundrisse με τίτλο ''Μορφές που προηγήθηκαν της καπιταλιστικής παραγωγής'').

Οι παρεκβάσεις αυτές αναπτύσσονται σε διαφορετικό επίπεδο αφαίρεσης από το υπόλοιπο υλικό. Αναφέρονται σε ιστορικά καθορισμένες διαδικασίες κι όχι σε τυπικές λογικές συναγωγές. Μέσα στα πλαίσια των περιγραφόμενων διαδικασιών, παρακολουθεί ο συγγραφέας την δράση κοινωνικών δυνάμεων και σχέσεων που δεν έχουν ακόμα παραχθεί εννοιολογικά από την θεωρία του. Οι κοινωνικές τάξεις, το κράτος, οι συμμαχίες των τάξεων, άλλες μορφές παραγωγής, άλλες κοινωνικές σχέσεις πλήν της κεφαλαιακής, είναι έννοιες που χρησιμοποιούνται σ'αυτές τις παρεκβάσεις, με το τρέχον περιεχόμενό τους χωρίς να έχουν συγκροτηθεί σε κατηγορίες της ανάλυσης.
Το αντίθετο συμβαίνει με την έννοια του κεφαλαίου. Για να αντιληφθεί κανείς την σκοπιμότητα και την συμβολή των παρεκβάσεων αυτών θα πρέπει να προσέξει την θέση τους μέσα στην σειρά παρουσίασης. Το κεφάλαιο για την εργάσιμη ημέρα τοποθετείται μετά την παρουσίαση της απόλυτης υπεραξίας και πριν την αντίστοιχη της σχετικής. Το δε κεφάλαιο για την πρωταρχική

./.

συσσώρευση τοποθετείται στο τέλος του πρώτου τόμου, αφού έχει παρουσιασθεί και η σχετική υπεραξία και ο νόμος της καπιταλιστικής συσσώρευσης και πριν απρουσιασθεί (στον 2ο τόμο) η κυκλοφορία και η αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Επίσης, το αντίστοιχο κεφάλαιο των Grundrisse, ''Μορφές....'' τοποθετείται επίσης μετά την σχετική υπεραξία και της συσσώρευσης και πριν την κυκλοφορία του κεφαλαίου. Για να εκτιμήσουμε αυτή τη θέση, πρέπει να την κατανοήσουμε ως αναγκαία στιγμή στην λογική ανάπτυξη της έννοιας του κεφαλαίου, αφού αυτό είναι το αντικείμενο της όλης κριτικής της πολιτικής οικονομίας.

Όλες οι στιγμές της ανάπτυξης της έννοιας του κεφαλαίου (: εμπόρευμα, χρήμα, κεφάλαιο), έχουν ως κοινή τους ουσία την έννοια της εργασίας. Αν δεν υπήρχε μια κοινή ουσία, δεν θα μπορούσαν να αποτελούν στιγμές στην λογική ανάπτυξη της ίδιας έννοιας. Ουσιαστικά η ανάπτυξη της λογικής του κεφαλαίου είναι η ανάπτυξη των προσδιορισμών της εργασίας στην διαδικασία υπαγωγής στης, στο κεφάλαιο.

Σε όλη αυτή την παρουσίαση, η ιστορική πραγματοποίηση της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο προϋποτίθεται, είναι δεδομένη για την ανάλυση. Δεν εξετάζονται οι ιστορικέςσυνθήκες και οι μορφές μέσα από τις οποίες εμφανίζεται στην επιφάνεια των οικονομικών σχέσεων, η ήδη πραγματοποιημένη ιστορικά υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Το εμπόρευμα μπορεί να θεωρηθεί στοιχειώδης μροφή του πλούτου, μόνο υπό την προϋπόθεση μιας ολοκληρωμένης εμπορευματοποίησης των αξιών χρήσης. Η παρουσίαση του εμπορεύματος ως αντιφατικής ενότητας αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας, που είναι το ζητούμενο δεν χρειάζεται την παρουσίαση της ιστορικής διαδικασίας που οδήγησε στην εμπορευματοποίηση. Χρειάζεται μόνο την κατηγορία της αφηρημένης εργασίας. Ο Marx, συγκροτεί την κατηγορία στην βάση της οποίας κατανοεί και το χρήμα, εφιστώντας την προσοχή στο ότι πρόκειται όχι απλά για αναλυτική, αλλά για ιστορική επίσης αφαίρεση. Η αφηρημένη εργασία δεν παράγεται ιστορικά παρά στην βάση της γενικευμένης μισθωτής παραγωγικής εργασίας. Όμως, ο τελευταίος προσδιορισμός της εργασίας είναι πιο σύνθετος αναλυτικά και πρέπει να ακολουθήσει στη σειρά της λογικής ανάπτυξης.

Βλέπουμε ότι η ανάπτυξη αυτή, στηρίζεται στην δεδομένη ιστορική πραγματοποίηση κάποιων προϋποθέσεων. Οι τελευταίες είναι οι προϋποθέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής και συνοψίζονται στις εξής: α)οι αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας έχουν αποχωρισθεί από αυτήν καιτης αντιπαρατίθενται ως κεφάλαιο, β)η εργασιακή δύναμη αποχωρίζεται από κάθε δυνατότητα αναπα-

./.

ραγωγής έξω από την εμπορευματοποίηση και εκποίησή της στο κεφάλαιο.
Η ιστορική παραγωγή των προϋποθέσεων αυτών μένει έξω από την ανάλυση των κατηγοριών του κεφαλαίου, σε πρώτη φάση. Η ανάλυση της σχετικής υπεραξίας, δηλαδή της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο Κεφάλαιο καταδεικνύει τις προϋποθέσεις αυτές, ως παραγόμενες από το ίδιο το κεφάλαιο.

Η ιστορική αναφορά στην πάλη για την εργάσιμη ημέρα, που έχει προηγηθεί χρησιμεύει ως παράδειγμα (κι όχι εννοιολογική ανάπτυξη) της ιστορικής διαδικασίας που (μέσα από την ''ταξική πάλη'': έννοια που δεν έχει ορισθεί, όσο δεν έχει ορισθεί και η έννοια ''τάξη'') αρθρούμενη στην εγγενή αντίφαση της κεφαλαιακής σχέσης, οδηγεί στην ανάπτυξη των λεγόμενων ''ειδικά καπιταλιστικών'' μεθόδων παραγωγής που μετασχηματίζουν την ίδια την διαδικασία εργασίας. Η ιστορική διεργασία εξετάζεται μόνο ως προς την σχέση της με αυτόν τον μετασχηματισμό, αυτό τον επαναπροσδιορισμό της εργασίας που οδηγεί στην πιο σύνθετη κατανόηση του κεφαλαίου (ως ''συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου'' στον 2ο τόμο του ''Κεφαλαίου'').
Δεν έχει ως αντικείμενό της η παρέκβαση αυτή να εξετάζει τις ιστορικές αιτίες που οδήγησαν στην ανάπτυξη του κεφαλαίου, που μετέτρεψαν τελικά την πάλη των εργατών σε δική του παραγωγική δύναμη. Ένα τέτοιο εγχείρημα, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την εννοιολογική συγκρότηση των κατηγοριών-εργαλείων που του είναι αναγκαία: κοινωνική τάξη, πολιτική συγκρότηση, ταξική πάλη, κράτος. Η σκοπιμότητα της παρέκβασης, δεν είναι να αναπαράγει την ιστορική διαδικασία παρά μόνο από την σκοπιά του ιστορικά δεδομένου αποτελέσματός της. Οι δυνατότητες μιας άλλης ιστορικής έκβασης, παραμένουν έξω από την θεματοποίηση αυτή.
Η παρέκβαση είναι λοιπόν, ενταγμένη στις αναγκαιότητες της τυπικής παρουσίασης, είναι υποτελής στην δική της μερική τελεολογία. Είναι, όμως, συγχρόνως και μια υπενθύμιση για τον αναγνώστη: η πραγματική, ιστορική ανάπτυξη των διαδικασιών που αναλύονται στο τυπικό μέρος δεν μπορεί να καταχτηθεί θεωρητικά παρά μέσα από μια διεύρυνση του εννοιολογικού πεδίου αναφοράς· ότι η επανεξέταση όλων των θεμάτων της τυπικής ανάλυσης, είναι αναγκαία, στην βάση νέων κατηγοριών (τάξεις, κράτος κτλ.) εξωτερικών ως προς το δικό της πεδίο.

Ανάλογα ισχύουν και για την παρέκβαση την σχετική με την πρωταρχική συσσώρευση. Εδώ, παρουσιάζονται οι ιστορικές διαδικασίες (όπως έλαβαν χώρα στην Αγγλία) παραγωγής των προϋποθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής,

./.

πριν το κεφάλαιο αποκαταστήσει την δυνατότητά του να τις παράγει το ίδιο. Παρουσιάζεται δηλαδή, η ιστορική παραγωγή τους, που προηγήθηκε του ίδιου του κεφαλαίου. Και εδώ, η ιστορική παρουσίαση επέχει θέση παραδείγματος. (Τέτοια παραδείγματα εξάλλου, υπάρχουν άφθονα σ'όλη την κριτική της πολιτικής οικονομίας, μόνο που δεν είναι συγκροτημένα σε ξεχωριστά κεφάλαια). Είναι προσανατολισμένη στα ιστορικά αποτελέσματα που θεωρήθηκαν ως αφετηρία της τυπικής παρουσίασης. Γι'αυτό θα ήταν λάθος αν διαβαστεί, ως αναπαραγωγή ιστορικών διδικασιών μέσα από τις οποίες θα μπορούσε να προκύψει κάτι άλλο εκτός απότην καπιταλιστική μορφή παραγωγής. Η ιστορική διαδικασία εξετάζεται μόνο ως προς το γνωστόεκ των προτέρων τέρμα της.

Του κεφαλαίου αυτού, έχει προηγηθεί το κεφάλαιο για την συσσώρευση και αμέσως πιο πριν το κεφάλαιο για την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Οι προσδιορισμοί της έννοιας εργασία, έχουν αναπτυχθεί σε βαθμό που η μετάβαση στην επόμενη πιο σύνθετη κατηγορία του κεφαλαίου (:το κοινωνικό κεφάλαιο) έχει καταστεί δυνατή. Αφού έχει ολοκληρωθεί η κλιμάκωση των προσδιορισμών της εργασίας, από την συγκεκριμένη στην αφηρημένη, στην τυπικά υπαγμένη και στην πραγματικά υπαγμένη στο κεφάλαιο, αφού αυτή η αλληλουχία των προσδιορισμών έχει κατανοηθεί ως λογική ανάπτυξη του κεφαλαίου, ο Marx παρουσιάζει αναδρομικά -με δεδομένη πλέον την λογική του κεφαλαίου- την ιστορική διαδικασία που κατέστησε δυνατή αυτή την λογική συναγωγή και που επομένως κείται εκτός της.

Σύμφωνα με τον ίδιο τον Marx , η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια συσσώρευση που ''προηγείται από την εργασία'' και δεν γεννιέται από αυτήν.(K.Marx/Grundriss 145/418).

Εννοεί βέβαια την παραγωγική εργασία, την οποία ήδη παρουσίασε, ως πηγή της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η αναφορά του στις μορφές που προηγήθηκαν αυτής της παραγωγικής εργασίας είναι προσανατολισμένη στην ανάδειξη της σχέσης τους με την συσσώρευση. Δεν τις εξετάζει καθ'εαυτές, αλλά μόνο ως προς την συμβολή τους στην ιστορική συγκρότηση της κεφαλαιακής σχέσης. Το ζητούμενο μέχρι εδώ ήταν η λογική του κεφαλαίου με δεδομένη την ιστορική συγκρότηση της κεφαλαιακής σχέσης. Το ζητούμενο μέχρι εδώ ήταν η λογική του κεφαλαίου με δεδομένη την ιστορική συγκρότηση του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη. Τώρα το ζητούμενο είναι η ίδια η ιστορική συγκρότηση της εργασιακής δύναμης, ως υποκειμενικής και διαχωρισμένης από τις αντίστοιχες αντικειμενικές, συνθήκες της εργασίας.

./.

Η διαφορά αυτής της παρέκβασης από την προηγούμενη, είναι ότι αυτή, αναφέρεται σε μια ιστορική διαδικασία, η οποία δεν ενσωματώνει ακόμα την καπιταλιστική λογική αλλά συγκροτεί τις προϋποθέσεις της.

Ο Marx, αναφέρεται στην κοινωνική ολότητα, όπως αυτή μετασχηματιζόταν στην διαδικασία γέννησης και κυριαρχίας του κεφαλαίου· δεν επανέρχεται ωστόσο στην επανασύνθεση (το κεφάλαιο για την εργάσιμη ημέρα δεν συνιστά τέτοια αποσύνθεση) μιας τέτοιας ολότητας, ανεπτυγμένης πλέον, όπου λειτουργεί και αναπαράγεται η τάση του κεφαλαίου. Αν το είχε κάνει, θα είχε μέσα από το ίδιο εγχείρημα, συγκροτήσει και θεωρία για τις κοινωνικές τάξεις και το κράτος. Η αναφορά του στην πρωταρχική συσσώρευση και στην κοινωνική ολότητα που της αντιστοιχούσε, παραμένει παρενθετική.
Ωστόσο, είναι πλούσια σε έμμεσες υποδείξεις όσον αφορά την θεωρητική αντιμετώπιση κοινωνικών μεγεθών εκτός της καπιταλιστικής τάσης όπως το κράτος, ακριβώς επειδή λόγω του ιστορικού κι όχι τυπικού επιπέδου της παρουσίασης αναγκάζεται να αντιμετωπίσει έστω και εμπειρικά τέτοιου είδους κοινωνικά μεγέθη.

Η χρησιμότητα της παρέκβασης αυτής, ως προς την μελέτη του κράτους, είναι διπλή: α) όσον αφορά την μορφή του κράτους, μέσα σε μια κοινωνία όπου οι άμεσοι παραγωγοί είναι διαχωρισμένοι από τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας τους, όπου δηλ. κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, β) όσον αφορά μια σειρά ιστορικά καθορισμένων λειτουργιών του κράτους σε σχέση με την συσσώρευση του κεφαλαίου, λειτουργίες στις οποίες, σύμφωνα με τον Marx -όπως θα δούμε παρακάτω- το κράτος, τείνει να υποκατασταθεί από το κεφάλαιο το ίδιο, στον βαθμό που αυτό αναπτύσσεται στην δική του βάση.

Βέβαια, για λόγους αναλυτικής τάξης, στους οποίους αναφερθήκαμε ήδη, δεν μπορεί να συναγάγει κανείς μια έννοια όπως το κράτος από την παρενθετική αυτή παρουσίαση. Όμως, η συνάρτηση της μορφής του κράτους με την μορφή της εργασίας, όσον αφορά τις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής σε συνδυασμό με τον προσδιορισμό της καπιταλιστικής μορφής της Εργασίας, μπορεί να δώσει το υλικό για έναν κατ'αρχήν, αρνητικό προσδιορισμό της μορφής του καπιταλιστικού κράτους. Η δυνατότητα μιας τέτοιας πορείας αναδεικνύει και την κεντρικότητα της έννοιας της εργασίας στην σκέψη του Marx. Η εργασία, έννοια κατ'εξοχήν ιστορική, που προηγείται και ιστορικά και εννοιολογικά του κεφαλαίου, που μπορούμε -σύμφωνα με την πρόταση του Marx- να παρακολουθήσουμε το ιστορικό γίγνεσθαι μέσα από τις

./.

μεταμορφώσεις της, που μπορούμε μέσα από την ανάλυση της υπαγωγής της να κατανοήσουμε την λογική του κεφαλαίου· εργασία η οποία, είναι έννοια ευρύτερη του κεφαλαίου, υπάρχει και έξω και μετά από αυτό, όπως υπήρχε και πριν από αυτό κι έτσι μπορεί να αποτελέσει την κοινή ουσία, όχι μόνο των μεταμορφώσεων της αξίας, αλλά και της ενότητας της καπιταλιστικής λογικής με τη συνολική ιστορική ανάπτυξη και το κοινωνικό πρόταγμα της αταξικής κοινωνίας. Τη κεντρικότητα αυτή της εργασίας την αναγνωρίζει κανείς και στην ιστορική αυτή παρέκβαση, όπου η μετάβαση προς τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η κρίσιμη στιγμή της γέννησής του ορίζεται με βάση ακριβώς την αλλαγή στην κοινωνική μορφή της εργασίας, αλλαγή που συνεπιφέρει και αλλαγή της μορφής του κράτους, όπως θα δείξουμε. Αυτός είναι και ο λόγος που θα την θεωρήσουμε πιο πολυσύνθετη ως προς τις προεκτάσεις της, σε σχέση με την άλλη παρέκβαση (για την εργάσιμη ημέρα) και θα την εξετάσουμε ανεξάρτητα από την τάξη παρουσίασης του θέματός μας.

Μια άλλη θεματική σχετική με το κράτος, στην οποία προσφέρεται επίσης υλικό για εκείνη των λειτουργιών του σε σχέση με τη συσσώρευση.
Το αντικείμενο της κριτικής της πολιτικής οικονομίας δεν είναι το κράτος, αλλά το κεφάλαιο -και αυτό ισχύει όπως είπαμε και για τις ιστορικές της παρεκβάσεις- κι έτσι η κρατική πρακτική αναφέρεται μόνο στον βαθμό που το απαιτεί η ανάπτυξη του αντικειμένου. Έτσι, οι ιστορικές πράξεις του κράτους, εκθέτονται ως προς την λειτουργικότητά τους σε σχέση με την συσσώρευση του κεφαλαίου. Αν ξεχάσει κανείς τονθεωρητικό ορίζοντα του όλου έργου, κινδυνεύει να εκλάβει αυτές τις αναφορές ως ενδείξεις κάποιας λειτουργιστικής αντίληψης της σχέσης του κράτους με την συσσώρευση, εντελώς ξένης προς την σκέψη του Marx. Ο περιορισμός ισχύει και για το εν λόγω κεφάλαιο, για έναν επιπλέον λόγο: οι δραστηριότητες του κράτους κατά την πρωταρχική συσσώρευση υποκαθίστανται στην μετάπειτα συσσώρευση από το κεφάλαιο το ίδιο. Αυτό υποδεικνύει την ιστορική σχετικότητα των κρατικών λειτουργιών σε σχέση με την συσσώρευση. Η ανάπτυξη της λογικής του κεφαλαίου ενσωματώνει μέρος των λειτουργιών αυτών: τις παράγει η ίδια.
Η αξία της μελέτης αυτών των λειτουργιών συνίσταται περισσότερο στο ότι μας υποδεικνύει την κατεύθυνση της ανάπτυξης των λειτουργιών του κεφαλαίου (κι όχι του κράτους). Ως προς το κράτος, το ενδιαφέρον του μελετητή, πρέπει να στραφεί κυρίως, στα ζητήματα που σχετίζονται με την μορφή του κράτους,

./.

η οποία, σε αντίθεση με ορισμένες λειτουργίες, ενώ αναπτύσσεται σε συνάρτηση και με την λογική του κεφαλαίου δεν μπορεί να υποκατασταθεί από αυτήν..

Για τις ανάγκες της δικής μας επιχειρηματολογίας, θα αναζητήσουμε, στην μελέτη των αντίστοιχων κειμένων, υλικό για την αντίληψη του Marx, σχετικά με: α) τους περιορισμούς που θέτει η κοινωνική μορφή οργάνωσης της εργασίας, στην συγκρότητη της μορφής του κράτους, β) την σχέση της ''λειτουργικότητας'' ορισμένων κρατικών πρακτικών με τον βαθμό ανάπτυξης της κοινωνι μορφής οργάνωσης της εργασίας, γ) την ιστορική ανάπτυξη κρατικών πρακτικών μη ''λειτουργικών'' ως προς την λογική του κεφαλαίου.

2. Εργασία και κοινότητα στις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής.

Στο κείμενο των Grundrisse που αναφέρεται στις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής, ο Marx, συνοψίζει σε 4 τις ιστορικές προϋποθέσεις για την εμφάνιση του ''ελεύθερου από ιδιοκτησία'' εργαζόμενου, του μισθωτού εργάτη, στον οποίο αντιπαρατίθενται οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας με την μορφή του κεφαλαίου: (α) Διάλυση της σχέσης με τη γή, (β) Διάλυση των σχέσεων όπου ο άνθρωπος εμφανίζεται, ως ιδιοκτήτης εργαλείου, (γ) Αποκλεισμός κάθε άμεσης (έξω από την μεσολάβηση της εκποίησης της εργασιακής του δύναμης) πρόσβασης στα μέσα κατανάλωσης. (δ) Απόσπαση του εργαζόμενου από τις αντικειμενικές συνθήκες παραγωγής. (K.Marx/G., 134/405). Ολόκληρη η αναφορά στις προκαπιταλιστικές μορφές, είναι προσανατολισμένη στην αναζήτηση αυτών των τεσσάρων προϋποθέσεων. Οι κοινωνικές αυτές μορφές, παρουσιάζονται όχι εξαντλητικά, αλλά μόνο από την άποψη της μή εκπλήρωσης αυτών των προϋποθέσεων.
Όλες οι προκαπιταλιστικές μορφές, χαρακτηρίζοτνται είτε α) από στενή σχέση της παραγωγής με την γή, η οποία παραμένει ο βασικός αντικειμενικός όρος της εργασίας, είτε από β) σχέση των άμεσων παραγωγών με τα εργαλεία της εργασίας τους, είτε γ) από άμεση πρόσβαση των άμεσων παραγωγών στα μέσα επιβίωσής τους, είτε δ) από ενότητα του άμεσου παραγωγού με τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας.

Όλες αυτές οι συνθήκες που ισχύουν με την μια ή την άλλη μορφή για όλους τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, συνιστούν προσδιορισμούς της κοινωνικής μορφής της εργασίας. Αυτό που ενδιαφέρει τον Marx, είναι

./.

να δείξει την ενότητα της εργασίας με τους αντικειμενικούς της όρους, ως την πιο χαρακτηριστική διαφορά αυτών των τρόπων σε σχέση με τον καπιταλιστικό και ως το κατ'εξοχήν εμπόδιο για την συγκρότηση του τελευταίου.

Αναγκαία συνθήκη για την συγκρότηση της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής είναι η διάσπαση της φυσικής ενότητας της εργασίας με τα υλικά της προαπαιτούμενα. Στον βαθμό που η ενότητα αυτή συντηρείται, το άτομο που εργάζεται έχει μια ''αντικειμενική υπόσταση ανεξάρτητη από την εργασία'' και συμπεριφέρεται προς τα άλλα άτομα-μέλη της κοινωνίας, όχι ως εργάτης, αλλά ως ιδιοκτήτης, ως συνιδιοκτήτης των αντικειμενικών όρων της εργασίας του. Η ιδιοκτησία αυτή αφορά κυρίως την γή. Και προαπαιτούμενό της είναι η συνύπαρξη των ατόμων μέσα σε μια αυθόρμητη κοινοτική οργάνωση (naturwüchsiges Gemeinwesen).

Η σχέση ιδιοκτησίας που έχει το ατομο με την γή, οφείλεται πρωταρχικά όχι στην προσωπική εργασία του, αλλά στο γεγονός ότι είναι μέλος της κοινοτικής οργάνωσης. Μέσα από την τελευταία, πραγματοποιείται η ιδιοποίηση της γής, που αποτελεί προϋπόθεση, και όχι αποτέλεσμα της ιδιοποίησης μέσα από την εργασία. ''Η πραγματική ιδιοποίηση (Aneignung) διαμέσου της διαδικασίας εργασίας πραγματοποιείται πάνω στη βάση αυτών των προϋποθέσεων, που οι ίδιες δεν είναι το προϊόν της εργασίας, αλλά εμφανίζονται ως οι φυσικές ή θεϊκές προϋποθέσεις της''(K.Marx/G.,94/385).

Αυτό ισχύει γενικά για τις προκαπιταλιστικές μορφές. Παρατηρούμε δηλαδή ότι σε όλες αυτές τις μορφές, η εγκαθίδρυση της σχέσης με τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας, είναι η πράξη της κοινοτικής οργάνωσης κι όχι των μεμονωμένων ατόμων. Το θεμέλιο των αντικειμενικών αυτών όρων, είναι η γή και η γή είναι αντικείμενο κατάκτησης, πράξης δηλαδή συλλογικής, πράξης που προϋποθέτει την κοινοτική οργάνωση.

Η κοινοτική οργάνωση, επομένως, είναι στις κοινωνίες αυτές, όχι ''παράγωγο'' αλλά πρωτογενές και συγκροτησιακό στοιχείο της μορφής της παραγωγής. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου υφίσταται έννοια ατομικής ιδιοκτησίας, όπως στην αρχαία Ελλάδα και την Ρώμη, η κοινοτική οργάνωση προϋποτίθεται εφ'όσον τα άτομα μόνο με την ιδιότητά τους ως μέλη της μπορούν να είναι ιδιοκτήτες. Στις κοινωνίες εκείνες, η ατομική ιδιοκτησία στηρίζεται στην τεχνική δυνατότητα (που αποτελεί πρόοδο σε σχέση με την ανατολική κοινότητα) της αξιοποίησης του εδάφους μέσα από ατομική (κι όχι κατ'αναγκη κοινή) εργασία.

./.

Εδώ, η κοινότητα δημιουργείται ως ιστορικό προϊόν (historisches Produkt) - δεν είναι αυθόρμητη (naturwüchsig) - με την έννοια ότι εδώ, προϋποτίθεται η δυνατότητα ατομικής ιδιοκτησίας.
Αναφέρει ο Marx : ''(...) έχουμε εδώ την προϋπόθεση της ιδιοκτησίας του εδάφους, δηλαδή της σχέσης που υποκειμένου που εργάζεται με τα φυσικά προαπαιτούμενα της εργασίας στο μέτρο που αυτά του ανήκουν -αλλά αυτό το ''του ανήκουν'' περναέι από την διαμεσολάβηση του είναι του, ως μέλους του κράτους (...) (K.Marx/G.,99.388). Εδώ, η προσωπική εργασία των ανθρώπων, δεν εχει σκοπό τον πλουτισμό, αλλά την αναπαραγωγή τους ως μέλη της κοινότητας.
Ο πλεονάζων χρόνος ανήκει στην κοινότητα, με την μορφή της ''εργασίας του πολέμου'', στης στρατιωτικής θητείας, γιατί το μόνο όριο που συναντά μια τεΐοια κοινότητα μπορεί να προέλθει μόνο από μιάν άλλη κοινότητα. Έτσι, η κοινωνία στηρίζεται στις βάσεις πολεμικής οργάνωσης στους κόλπους της πόλης-κράτους. Το κράτος, ως ενσάρκωση της κοινότητας, της ενότητας έχει εξωστρεφή προσανατολισμό. Ο πόλεμος είναι το μεγάλο συλλογικό καθήκον, η ''μεγάλη συλλογική εργασία'' που εξασφαλίζει την ατομική σχέση του κάθε μέλους (ή του μεγαλύτερου μέρους) της κοινωνίας με τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας του. Έτσι φτάνουμε σε μια μορφή συνεργασίας, εντελώς διαφορετική από εκείνη που παράγει η καπιταλιστική μορφή: ''Δεν πρόκειται καθόλου για μια συνεργασία μέσα στα πλαίσια μιας εργασίας πλουτοπαραγωγικής(Wealth producing) δια μέσου της οποίας αναπαράγεται το μέλος της κοινότητας, αλλά για μια συνεργασία μέσα στα πλαίσια μιας εργασίας, για συλλογικά (φανταστικά ή πραγματικά) ενδιαφέροντα, με στόχο την διατήρηση της ενότητας τόσο στο εσωτερικό της, όσο και απέναντι στον έξω κόσμο '' (K.Marx/G., 101/388).
Η προτεραιότητα της εργασίας του πολέμου μέσα από την οποία συγκροτείται το συλλογικό, η κοινοτική διάσταση, ως προϋπόθεση της ατομικής ύπαρξης κι όχι ως παράγωγή της, είναι θεμελιώδης, με την μία ή την άλλη μορφή, για τους τρόπους παραγωγής που προηγήθηκαν του καπιταλιστικού. Ο Marx, αναφέρεται και σε δύο άλλες μορφές πλην εκείνης της κλασικής αρχαιότητας: α) στον ανατολικό δεσποτισμό όπου το υπερπροϊόν προσδιορίζεται νομοθετικά και ανήκει στην ''περιέχουσα ενότητα''(zusammenfassende Einheit) η οποία κατανέμει την υπερεργασία στα αναγκαία για την αναπαραγωγή της έργα.

./.

Η έννοια της ιδιοκτησίας δεν υφίσταται νομικά. Τα άτομα είναι νομείς, και η ενότητα ιδιοκτήτης της γης και β) στην γερμανική μορφή όπου η κοινότητα εμφανίζεται ως συνάθροιση (όχι ως συνένωση) ανεξάρτητων υποκειμένων. Η κοινή γή παρουσιάζεται ως συμπλήρωμα της ατομικής ιδιοκτησίας. Η οικονομική μονάδα εδώ είναι η ''απομονωμένη, αυτόνομη οικογένεια''. Η κοινότητα δεν υπάρχει, παρά ως συνάθροιση ''για κοινούς σκοπούς''.

Ο Marx, συσχετίζει και τις τρείς αυτές βασικές προκαπιταλιστικές μορφές με βάση δύο κοινά στοιχεία που τις διαχωρίζουν ριζικά από την καπιταλιστική μορφή: α) την κοινή και στις τρείς μορφές, άμεση σχέση της κοινωνικής μορφής οργάνωσης της εργασίας με την φύση: ''Η κύρια αντικειμενική συνθήκη της εργασίας δεν εμφανίζεται η ίδια ως προϊόν της εργασίας, αλλά παρουσιάζεται ως φύση.''(K.Marx/G., 110/394). Αυτό σημαίνει ότι η οργάνωση της εργασίας δεν έχει φτάσει σε τέτοιο επίπεδο ανάπτυξης ώστε να αυτονομηθεί η εργασία η ίδια από την φυσική της βάση και να παράγει πλέον η ίδια τις συνθήκες της, τις προϋποθέσεις της.

Μόνο η καπιταλιστική μορφή οργάνωσης της εργασίας φτάνει σε τέτοιο επίπεδο. Η διαφορά της με τις προηγούμενες μορφές, φαίνεται καθαρά με την παρουσίαση της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο.
Το κεφάλαιο μετατρέπει τις προϋποθέσεις της εργασίας σε παραγόμενες από την εργασία προϋποθέσεις, όμως μόνο παρουσιάζοντας την εργασία την ίδια σαν προϊόν του κεφαλαίου, στον βαθμό μόνο κάτω από την δική του οργανωτική καθοδήγηση πραγματοποιείται η συνεργασία των άμεσων παραγωγών.
2) την αναγκαία (με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά) διαμεσολάβηση της κοινότητας στην σχέση του ατόμου με τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας του. Η σχέση αυτή καθορίζεται από την σχέση της κοινότητας με τη γη και τις άλλες κοινότητες. Ουσιαστικά πρόκειται για απουσία του ''εργαζόμενου ατόμου'' όπως το γνωρίζουμε στην καπιταλιστική μορφή:
''Το άτομο δεν μπορεί εδώ να εμφανισθεί με την κυριολεκτική του μορφή, όπως παρουσιάζεται ως απλός ελεύθερος εργάτης''. (K.Marx/G.,111.394).
Αυτός ο διαχωρισμός του εργαζόμενου ατόμου από τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας του είναι, για τον Marx, συγχρόνως, διαχωρισμός του από μια μορφή κοινοτικής οργάνωσης,διότι μόνον ως μέλος της τελευταίας, σχετιζόταν με τις συνθήκες εργασίας ως ιδιοκτήτης τους.

./.

Η κοινότητα αποκτούσε μια άμεση και πραγματική οικονομική οντότητα, μέσα από διάφορες μορφές κοινοτικής ιδιοκτησίας: είτε με την συλλογική ιδιοκτησία της Ρώμης, είτε με την συμπληρωματική γερμανική μορφή, η κοινότητα δεν είναι διαχωρισμένη από την μορφή οργάνωσης της κοινωνικής εργασίας. Το κράτος που ενσαρκώνει την κοινότητα αυτή, όχι μόνο εγγυάται εξωτερικά την ατομική ιδιοποίηση της γής, αλλά είναι αυτό που πραγματοποιεί την ιδιοποίηση αυτή σε πρώτη φάση και την αποδίδει στα άτομα κατόπιν (αν και στον βαθμό που το κάνει αυτό) μόνο εφ'όσον τα τελευταία αποτελούν πλήρη μέλη του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Marx σ'αυτό το κείμενο δεν αναφέρεται στην δουλεία. Η εξήγηση είναι ότι οι δούλοι δεν αποτελούν πλήρη μέλη της κοινότητας. Θεωρούνται ''πράγματα'', instrummentum vocale της παραγωγής. Υφίστανται την κυριαρχία του κράτους αλλά δεν συμμετέχουν σ'αυτήν. Στον βαθμό που δεν είναι πλήρη μέλη δεν συμμετέχουν και στην ιδιοκτησία της κοινότητας. Αποκλείονται και από την πολιτική εξουσία και από την σχέση με τους όρους της εργασίας. Έτσι το κράτος, αποδίδοντας την ιδιότητα του πολίτη-μέλους στο άτομο, του προσδιορίζει συγχρόνως και την σχέση του με την ιδιοκτησία. Αυτό είναι πρακτική έκφραση του γεγονότος ότι η πολιτική εξουσία ενσαρκώνεται και οικονομικά μέσα από κάποια μορφή κοινοτικής ιδιοκτησίας.

Τί εννοεί, όμως ο Marx, με τον όρο ''ιδιοκτησία''; Η έννοια αυτή δεν μπορεί να έχει, όσον φαορά τις προκαπιταλιστικές μορφές, το περιεχόμενο που έχει στον καπιταλισμό, ως απόλυτη, ιδιωτική ιδιοκτησία.
Ο Marx της αποδίδει ένα ευρύτερο περιεχόμενο: εδώ σημαίνει την σχέση των άμεσων παραγωγών με τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας τους.
Στις προκαπιταλιστικές μορφές πρόκειται για σχέση ενότητας, στην καπιταλιστική, για σχέση διαχωρισμού.
Στον βαθμό που ισχύει η πρώτη περίπτωση, οι αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας αποτελούν ''ανόργανη προέκταση του σώματός του'', της υποκειμενικότητάς του, δηλαδή το έδαφος, (η φύση) συναποτελεί μαζί τουμια αντικειμενική ενότητα.
''Λέγοντας ιδιοκτησία εννοούμε: τη στάση του μεμονωμένου ατόμου απέναντι στις φυσικές συνθήκες της εργασίας και της αναπαραγωγής, θεωρημένες ως αντικειμενικές συνθήκες που του προσιδιάζουν, μ'άλλα λόγια το αντικειμενικό σώμα της υποκειμενικότητάς του που το συναπαντάει με τη μορφή της ανόργανης φύσης''.(K.Marx/G., 97/385). Και σε άλλο σημείο:

./.

''Διότι, αφού το εργαζόμενο υποκείμενο είναι ένα φυσικό άτομο, μια φυσική ύπαρξη, η πρώτη αντικειμενική συνθήκη της εργασίας του εμφανίζεται ως φύση, ως γή, ως ανόργανο σώμα. Ο ίδιος (ο άνθρωπος) δεν είναι μονάχα το οργανικό σώμα, αλλά επίσης αυτή η ανόργανη φύση ως υποκείμενο''. (K.Marx/G., 116/397).

Για να αποδώσει ο Marx, την προτεραιότητα αυτή της κοινότητας σε σχέση με το άτομο, όσον αφορά την σχέση του τελευταίου με τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας, κάνει έναν παραλληλισμό μεταξύ ιδιοκτησίας και γλώσσας. Όπως η γλώσσα είναι αδιανόητη έξω από την κοινότητα, το ίδιο και η ιδιοκτησία σ'αυτές τις μορφές παραγωγής: ''Σε σχέση με το μεμονωμένο άτομο είναι φανερό, για παράδειγμα, ότι στέκεται απέναντι στη γλώσσα θεωρώντας τη, ως δική του γλώσσα, μονάχα με την ιδιότητά του ως φυσικού μέλους μιας ανθρώπινης συνομάδωσης. Το να φανταστούμε τη γλώσσα σαν προϊόν ενός μεμονωμένου ατόμου είναι ανοησία.
Αλλά το ίδιο συμβαίνει ακριβώς και για την ιδιοκτησία''.(K.Marx/G., 119/398).

Η ενότητα αυτή του ανθρώπου με το έδαφος ως ανόργανη συνέχεια του σώματός του εχει, όμως και μιαν άλλη συνέπεια η οποία θέτει και το όριο της μορφής παραγωγής που στηρίζεται σε τέτοιου είδους ιδιοκτησιακή σχέση. Ο άνθρωπος, ως ενότητα του οργανικού εαυτού του με την γή, αποτελεί μαζί μ'αυτήν, αντικείμενο κατάκτησης: '''Όταν ο ίδιος ο άνθρωπος ως οργανικό παρακολούθημα του εδάφους, κατοικιέται μαζί του, καταλτιέται ως μια από τις συνθήκες παραγωγής, κι έτσι ακριβώς γεννιούνται η δουλοκτησία και η δουλοπαροικία (...) ''(K.Marx/ G., 121, 399).

Η ενότητα αυτή του ανθρώπου με τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας του, δηλαδή με την φύση, προσδίδει στην ύπαρξή του μια αντικειμενικότητα, την οποία βέβαια χάνει όταν η καπιταλιστική μορφή ολοκληρώσει την διάσπαση αυτής της ενότητας. (Αυτό εννοεί ο Marx, όταν γράφει ότι: ''Στην αστική κοινωνία ο εργαζόμενος υπάρχει μ'έναν τρόπο καθαρά υποκειμενικό, είναι απογυμνωμένος από αντικειμενικότητα (...) (K.Marx/G., 131/404). Αυτή η αφαίρεση αντικειμενικότητας είναι η ιστορική παραγωγή της εξατομίκευσης.

./.

Η ''αντικειμενικότητα ''αυτή του εργαζόμενου ''ατόμου'' είναι συνυφασμένη άμεσα με την κοινωνική του υπόσταση. Υπάρχει, δηλ. μια ενότητα φύσης-ατόμου-κοινότητας/κράτους. Αυτή η ενότητα είναι δείκτης και του περιορισμού των προκαπιταλιστικών κοινωνιών όσον αφορά εδαφικό και τεχνολογικό προσδιορισμό τους. Αυτό που ενδιαφέρει όμως εδώ είναι η αμεσότητα της συνάρτησης της μορφής έκφρασης της κοινότητας-κράτους με την μορφή της ιδιοκτησίας, έτσι όπως την όρισε ο Marx, τελικά με την μορφή της εργασίας έτσι όπως αυτή εκδηλώνεται όταν δεν έχει αποχωρισθεί από τις αντικειμενικές συνθήκες.

''Η κοινότητα -ως κράτος- είναι από τη μια μεριά η σχέση που συνδέει αναμεταξύ τους αυτούς τους ελεύθερους και ίσους ατομικούς ιδιοκτήτες, η ένωσή τους ενάντια στον έξω κόσμο, και είναι ταυτόχρονα η προστασία τους''
(K.Marx/G., 98/387).

Εδώ η κοινωνική συνοχή εξασφαλίζεται από τις αμοιβαίες σχέσεις των ατόμων ως μελών της κοινότητας. Η ατομική ζωή των τελευταίων δεν τους διαχωρίζει αλλά προϋποθέτει την αλληλεγγύη τους. Εδώ βρίσκεται μια θεμελιώδης διαφορά σε σχέση με την καπιταλιστική ιδιοποίηση. ''Η ιδιοποίηση του εδάφους προϋποθέτει λοιπόν εδώ επίσης ότι το ξεχωριστό άτομο είναι μέλος της κοινότητας αλλά, μέσα στην ιδιότητά του του μέλους μέλους της κοινότητας, είναι ατομικός ιδιοκτήτης. Αλλά η σχέση που τον συνδέει με την ατομική του ιδιοκτησία τη γή του είναι ταυτόχρονα μια σχέση με το ίδιο του το είναι ως ένα μέλος της κοινότητας και επιδιώκοντας να συντηρήσει τον εαυτό του ως τέτοιο, συντηρεί και την κοινότητα και αντίστροφα κ.λ.π.''
(K.Marx/G., 98/387).

Εδώ, φανερά, ο Marx συσχετίζει την μορφή ιδιοκτησίας με την μορφή του κράτους. Το κράτος ενσαρκώνει πραγματικά και όχι μόνο φαντασιακά την κοινότητα στον βαθμό που η ατομική ιδιοκτησία των μελών της κοινότητας διαμεσολαβείται από το κράτος: είναι το κράτος που καθιστά τα μέλη της κοινότητας ατομικούς ιδιοκτήτες και αυτά παραμένουν ιδιοκτήτες μόνο στον βαθμό που παραμένουν μέλη της κοινότητα. (Αντίστροφα, διαχωρισμός του ατόμου από την φύση, συνεπάγεται διαχωρισμό από τα άλλα άτομα, συνεπάγεται τέλος, διαχωρισμό της κοινότητας σε ξεχωριστή από τα άτομα-μέλη της οντότητα: διαχωρισμό ιδιωτικής κοινωνίας και κράτους). Η διατύπωση αυτή σχετικά με την μορφή του κράτους, ως ενσάρκωση της κοινότητας δεν σημαίνει βέβαια, απουσία ταξικών διαχωρισμών στα πλαίσια της κοινωνίας ή κάποια ταξική ουδετερότητα του κράτους. Απλώς σημαίνει ότι εφ'όσον το κράτος είναι αδια-

./.

χώριστο από την άμεση οικονομική δραστηριότητα των υπηκόων του: α) Κάθε ταξικός διαχωρισμός μεταξύ τους πηγάζει (και δεν επικυρώνεται μόνο) από την σχέση τους με αυτό και β) Εφ'όσον δεν έχει επέλθει διαχωρισμός των άμεσων παραγωγών με τους όρους της εργασίας, κάθε σχέση εκμετάλλευσής τους δεν μπορεί να έχει οικονομική νομιμοποίηση.

Στην βάση αυτής της μορφής κράτους, βρίσκεται η κοινωνική μορφή της εργασίας. Το κράτος παραμένει ο βασικός παράγων συγκρότησης των σχέσεων ιδιοκτησίας, στον βαθμό που: α) η ιδιοκτησία αυτή αφορά κυρίως τη γη και επομένως προϋποθέτει κάποια μορφή κατάκτησης κεκτημένων της, δηλαδή ιδιοποίησης χωρίς αντάλλαγμα, β) η εργασία δεν έχει αυτονομηθεί σε σχέση με τη γη, γ) η εργασία έχει ως σκοπό την αυτοσυντήρηση και φυσική αναπαραγωγή, την αξία χρήσης κι όχι την ανταλλακτική αξία, δ) ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας δεν έχει φτάσει σε τέτοιο επίπεδο ώστε οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας να ανεξαρτητοποιηθούν σε σχέση με αυτήν και να γίνουν οι ίδιοι αντικείμενο ιδιοποίησης και συσσώρευσης· δηλαδή, ο κοινωνικός πλούτος είναι συνδεδεμένος με αξίες χρήσης και δεν έχει απο κρυσταλωθεί σε ανεξάρτηση, ''κατάλληλη μορφή'' , δηλαδή συσσωρεύσιμη αφηρημένη εργασία.

Αυτή η αλληλουχία προσδιορισμών της εργασίας, εξηγεί κατά τον Marx την απουσία πλήρους εξατομίκευσης,,διαχωρισμού τωνμελών των κοινωνιών αυτών. Το δε γεγονός αυτό, ποη σημαίνει ότι η ιδιότητά τους ως μέλη κοινότητας είναι εγγενής στις ατομικές τους οικονομικές δραστηριότητες εξηγεί με την σειρά του τον μη πλήρη διαχωρισμό του κράτους, σε σχέση με την κοινωνία. Το κράτος ενσαρκώνει όχι μόνο φαντασιακά αλλά και πραγματικά την κοινότητα, εφ'όσον τα άτομα-μέλη της οφείλουν σ'αυτό την σχέση τους με τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας και την αναπαραγωγή της.
Αντίθετα, στην καπιταλιστική μορφή, έχουμε διαχωρισμό του κράτους από την άμεση παραγωγική δραστηριότητα των ατόμων. Στην βάση αυτού του διαχωρισμού βρίσκεται ένας άλλος διαχωρισμός: εκείνος μεταξύ των ατόμων.

Διαχωρισμός των ατόμων, απομόνωσή τους στις ατομικές τους υπάρξεις, σημαίνει ότι: α) οι σχέσεις ιδιοκτησίας που κατέχουν τα άτομα αυτά, δεν έχουν ανάγκη για την συγκρότηση τους καμμιά μορφή κοινοτικής δράσης, που σημαίνει αποδέσμευση των σχέσεων αυτών από την γή, επομένως β) η εργασία έχει αυτονομηθεί σε σχέση με την γή και είναι σε θέση να παράγει τους αντικειμενικούς της όρους, κατά συνέπεια γ) η εργασία έχει χειραφετηθεί από την δέσμευσή της στην συγκεκριμένη, ωφέλιμη μορφή της, έχει γίνει

./.

αφηρημένη δραστηριότητα παραγωγής ανταλλακτικών αξιών, επομένως δ) ο κοινωνικός πλούτος εκφράζεται υπό την κατάλληλη χρηματική μορφή του, ως απαλλοτρίωση των άμεσων λειτουργών της εργασίας από τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας και αντιπαράθεσή τους στους τελευταίους που αποκτούν έτσι την μορφή κεφαλαίου. Αυτοί οι προσδιορισμοί της εργασίας είναι συνώνυμοι με την εξατομίκευση και πολυδιάσπαση της κοινωνικής ολότητας, γεγονός ιστορικά νέο, πρωτοτυπία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο Marx τονίζει συνέχεια, την επανάσταση που φέρνει ο καπιταλισμός στην σχέση του ανθρώπου με την φύση που αποτελούσε μέχρι τότε, και υπό διάφορες μορφές την βάση της κοινωνικής ύπαρξης των ατόμων. Αυτή η προκαπιταλιστική σχέση με την φύση στήριζε την διατήρηση μιας αδιαμεσολάβητης κοινωνικότητας των ατόμων, την οποία διέλυσε ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, ο οποίος ολοκληρώνοντας και απολυτοποιώντας το περιεχόμενο της ιδιοκτησίας, διαχώρισε από αυτήν την μεγάλη μάζα των μελών της κοινωνίας.
Η απόσπαση του ατόμου από τις συνθήκες αυτές, με τις οποίες είναι συνδεδεμένο όχι ως εξατομικευμένη ύπαρξη, αλλά ως κοινωνικό όν, σημαίνει αφ' ενός αλλοτρίωση της δραστηριότητας αυτής, που τον ένωνε με την φύση; αφ' ετέρου, μετατροπή της δραστηριότητας αυτής, που τον ένωνε με την κοινότητα, σε δραστηριότητα που τον διαχωρίζει από αυτήν. Με βάση αυτόν τον ορισμό της ιδιοκτησίας, ο Marx κατανοεί την καπιταλιστική ιδιοποίηση όχι ως γενίκευση της ιδιοκτησίας αλλά ως κατάλυσή της.
''Εκείνο που αξίζει επεξήγηση ή που είναι το αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας, δεν είναι η ενότητα των ζωντανών και ενεργών ανθρώπων με τις φυσικές, ανόργανες συνθήκες του μεταβολισμού τους με τη φύση, αλλά ο διαχωρισμός ανάμεσα σ'αυτές τις ανόργανες συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης και στην ίδια αυτή ενεργό ύπαρξη, διαχωρισμός που εκδηλώνεται ως πλήρης μονάχα στη σχέση της μισθωτής εργασίας και του κεφαλαίου'' (K.Marx/G., 118/397).
Η εξήγηση αυτή της διαδικασίας διαχωρισμού παράγει ως πόρισμά της, την υπόδειξη για τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει η εξήγηση του άλλου σημαντικού διαχωρισμού που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική κοινωνία: εκείνον του κράτους από την κοινωνία των ιδιωτών. Όχι μόνο ο άμεσος παραγωγός βρίσκει αντιμέτωπές του, τις υλικές συνθήκες της εργασίας του αλλά ο ίδιος και μαζί του κάθε μέλος της αστικής κοινωνίας, βρίσκουν απέναντί τους την συλλογική οντότητα ενσαρκωμένη σε κράτος διαχωρισμένο από τις ιδιωτικές τους οικονομικές δραστηριότητες.

./.

Γράφει, ο Marx, αναφερόμενος στο άτομο-μέλος της αστικής κοινωνίας: ''Αλλά εκείνο το πράγμα που ορθώνεται μπροστά του έχει καταστεί τώρα πιά η αληθινή συλλογική οντότητα, που αυτός επιδιώκει να την καταβροχθίσει αλλά τον καταβροχθίζει εκείνη ''(K.Marx/G.,131/404).

Αυτός ο διαχωρισμός προϋποθέτει την ανάπτυξη ενός καταμερισμού της εργασίας μέσα στην κοινωνία. Ιστορικά, αυτός ο καταμερισμός γνωρίζει την μεγαλύτερή του ανάπτυξη μόνο με την επικράτηση του τρόπου παραγωγής που αντιμετωπίζει την ίδια την εργασία ''όχι ως αξία χρήσης προορισμένη για απόλαυση, αλλά ως αξία χρήσης για το χρήμα '' (Gebrauchswert für Geld) (K.Marx/G., 91/383). Αυτή η μορφή που βασίζεται στην συνεχή ανάπτυξη του καταμερισμού της παραγωγικής εργασίας, της εργασίας για αξιοποίηση, (καταμερισμός μέσα στην διαδικασία παραγωγής), πολλαπλασιάζει συγχρόνως τον κόσμο των αξιών χρήσης καταμερίζοντας έτσι τις αντίστοιχες ωφέλιμες εργασίες μέσα στην κοινωνία. Ο πιο χαρακτηριστικός καταμερισμός εργασιών ως προς την χρήση τους, είναι αυτός που αποδίδει στην εργασία της συλλογικής οντότητας, μια μορφή διαχωρισμένη από την κυρίαρχη μορφή της άμεσης, υλικής εργασιακής δραστηριότητας των ατόμων. Ο διαχωρισμός της μορφής-κράτος απότην κοινωνία σημαίνει ότι η πολιτική εργασία μέσα από την οποία ενσαρκώνεται η συλλογική οντότητα, δεν αποτελεί οργανικό συστατικό της εργασίας μέσα από την οποία τα άτομα παράγουν τις υλικές συνθήκες της αναπαραγωγής τους. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, οι αξίες χρήσης που αντιστοιχούν σ'αυτές τις συνθήκες, παράγονται μόνον ως αξίες, και μάλιστα ως αξίες που ενσωματώνουν υπεραξία, δηλαδή μόνο ως προϊόντα διαδικασίας αξιοποίησης.

Η παραγωγική εργασία ορίζεται ως εργασία για αξιοποίηση. Η πολιτική εργασία αντίθετα προσδιορίζεται απότο ειδικό περιεχόμενό της.

Ο καταμερισμός των δύο μορφών εργασίας, σημαίνει ότι η πολιτική εργασία δεν υπάγεται στην διαδικασία αξιοποίησης. Αυτό δεν σημαίνει προγραμματικό αποκλεισμό παρεμβολών της μέσα στην διαδικασία αξιοποίησης.

Σημαίνει ότι η εργασίας, μέσω της οποίας πραγματοποιείται η όποια παρεμβολή τέτοιου είδους, δεν είναι η ίδια, εργασία για αξιοποίηση.

Αυτό είναι εντελώς πρωτότυπο: Στους άλλους τρόπους παραγωγής, όπου η διαδικασία παραγωγής και εκμετάλλευσης δεν ήταν διαδικασία αξιοποίησης, δηλαδή δεν ήταν αδιάφορη για το ειδικό περιεχόμενο της εργασίας, όπου η

./.

''παραγωγική'' εργασία ήταν εργασία συγκεκριμένα οφέλιμης κι όχι αφηρημένης μορφής, η πολιτική εργασία (όντας και αυτή εργασία συγκεκριμένα οφέλιμη) δεν διαφοροποιόταν από την παραγωγική παρά μόνο ως προς το περιεχόμενο κι όχι ως προς την μορφή.

Το όλο ζήτημα κατανοείται στο πλαίσιο της όλης παρουσίασης του καταμερισμού της εργασίας και των μορφών της τόσο στο ''Κεφάλαιο'' όσο και σε παλαιότερα κείμενα, κυρίως την ''Γερμανική Ιδεολογία'' και ακόμα την ''Αθλιότητα της Φιλοσοφίας''. Το κείμενο των Grundrisse για τις ''Μορφές...'' δεν εξαντλεί το θέμα, αλλά θεωρούμε ότι υποδεικνύει έναν αξιοποίήσιμο τρόπο ανάγνώσης αυτών των άλλων κειμένων.
Δεν θα πρέπει να αναζητήσει κανείς περισσότερα από αυτό το κείμενο, όσον αφορά το κράτος Όλη η ιστορική αναδρομή στις προκαπιταλιστικές μορφές αξιοποιείται σ'αυτόν τον αρνητικό προσδιορισμό της μορφής του καπιταλιστικού κράτους ως έκφραση ενός ιστορικά ανεπανάληπτου διαχωρισμού της ενότητας φύσης - εργασία - ατόμου - κοινότητας - κράτους.

Ο διαχωρισμός αυτής της ενότητας που διατηρήθηκε μέσα από τόσες μορφές στην ιστορία της ανθρωπότητας, θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με την μεσολάβηση βίαιων, αλλά και μακροχρόνιων διαδικασιών. Οι διαδικασίες αυτές περιγράφονται στο κεφάλαιο για την πρωταρχική συσσώρευση.

3. Το κράτος κατά την διαδικασία συγκρότησης των προϋποθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Κατ'αρχήν θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η ιστορική αναφορά στις διαδικασίες της πρωταρχικής συσσώρευσης στην Αγγλία, είναι προσανατολισμένη στην εκπλήρωση των τυπικών προϋποθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής.
Το τέρμα της ιστορικής διαδικασίας είναι δεδομένο και αυτό εμπεριέχει τον κίνδυνο να θεωρηθεί και αναπόφευκτο. Ο Marx, αντιμετωπίζει αυτόν τον κίνδυνο παρουσιάζοντας την όλη περίοδο ως μια αντιφατική διαδικασία ταξικών αγώνων με επίδικο αντικείμενο τις σχέσεις ιδιοκτησίας αλλά και την πολιτική εξουσία. Παρακολουθεί τους οικονομικούς μετασχηματισμούς, δίνοντας όμως, αποφασιστική σημασία στο στοιχείο της σύγκρουσης σε ιδιωτικό και κυρίως πολιτικό επίπεδο.

./.

Πιο κοντά στις απόψεις του James Steuart,αποφεύγει το σφάλμα του A. Smith, που αντιλαμβανόταν την previous accumulation ως οικονομικό μόνο προϊόν της ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας και του ανταγωνισμού.

Μέσα από την παρουσίαση του Marx, μπορεί να διακρίνει τα όρια μιας πρόχειρης περιοδολόγησης της στάσης του κράτους απέναντι στις διαδικασίες που απογύμνωσαν την εργασιακή δύναμη από κάθε ''αντικειμενικότητα'' και την μετέτρεψαν σε εμπορεύσιμη ιδιότητα. Μέσα από την περιοδολόγηση αυτή, διαφαίνεται και η μεταβολή της μορφής του κράτους με όριο την αστική επανάσταση του 17ου αιώνα, από απολυταρχικό φεουδαλικό, σε αστικό. Διακρίνουμε, λοιπόν μια πρώτη περίοδο, πριν την αστική επανάσταση, όπου η αντίδραση του κράτους απέναντι στις διαδικασίες απαλλοτρίωσης των άμεσων παραγωγών κλιμακώνεται από αρνητική ως ανεκτική. Και μια δεύτερη περίοδο, όπου το κράτος της αστικής τάξης αναλαμβάνει το ίδιο την πρωτοβουλία των διαδικασιών απαλλοτρίωσης.
Αν ισχύει μια τέτοια περιοδολόγηση, τότε το καθοριστικό στοιχείο της διαδικασίας είναι η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την αστική τάξη.
Θα προσπαθήσουμε να αναγνώσουμε τα ίχνη αυτής της περιοδολόγησης στο κείμενο του Marx (24ο κεφ. του ''Κεφαλαίου'').

Κατ'αρχήν, ο Marx διαλύει την παρεξήγηση ότι η προλεταριοποίηση και η εξαθλίωση, υπήρξαν τα αβίαστα προϊόντα της απελευθέρωσης των άμεσων παραγωγών από την δουλοπαροικία.
Στην Αγγλία, η δουλοπαροικία είχε εξαφανισθεί ήδη στα τέλη του 14ου αιώνα, χωρίς η εξαφάνιση αυτή να μετατρέψει τους γεωργούς αμέσως σε προλετάριους. Η μεγάλη πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού, μετατράπηκε σε ελεύθερους καλλιεργητές. Ακόμα στις περιπτώσεις μισθωτής εργασίας, αυτή δεν απετέλεσε αποκλειστική μορφή εργασίας προλετάριων γιατί είτε εκτελείτο από εργαζόμενους που ήσαν παράλληλα και ελεύθεροι καλλιεργητές, είτε λιγότερο συχνά από καθεαυτό μισθωτούς, οι οποίοι όμως, δεν έχαναν κάθε σχέση με την ιδιωτική ιδιοκτησία, εφ'όσον εκτός από τον μισθό που τους έδιναν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες - εργοδότες τους, τους παραχωρούσαν επίσης μαζί με τα σπίτια, και χωράφια τουλάχιστον 4 άκρ. (K.Marx/K.I., 741/745).

./.

Δεν ''έδοσε'', επομένως, η διάλυση της δουλοπαροικίας, ''ελεύθερους'' προλετάριους. Βέβαια, η παραμή των φέουδων που οδήγησε στην συγκεντροποίηση της εξουσίας, στο κεντρικό Απολυταρχικό Κράτος, οδήγησε στην απόλυση των ακολουθιών των φεουδαρχών, η οποία ερήξε στην ανεργία σημαντικό αριθμό. Όμως, ο κύριος μηχανισμός προλεταριοποίησης, ήταν η απαλλοτρίωση των κοινοτικών γαιών.

Στον βαθμό που οι τελευταίες διατηρούνταν, ο μεγάλος όγκος των άμεσων παραγωγών, διατηρούσε ισοκτησιακή σχέση. Η προλεταριοποίηση δεν υπήρξε οικονομική διαδικασία. Η οικονομική χρεωκοπία των παλιών σχέσεων δεν επαρκούσε.

Σε αντίθεση με την Ιταλία, όπου οι δουλοπάροικοι χειραφετήθηκαν, πριν αποκτήσουν δικαιώματα χρησικτησίας πάνω στη γή, στην Αγγλία, οι αγρότες εκτός από την ιδιωτική τους σχέση με τη γή, χρησιμοποιούσαν και την κοινοτική γή, που τους εξασφαλίζει βοσκή και ξυλεία και συνέβαλε έτσι στην αυτοτελή αναπαραγωγή τους.

Η αποκοπή τους από τις ιδιωτικές ή κοινοτικές υλικές βάσεις της αναπαραγωγής τους, άρχισε μόνο μέσα από βίαιες διεργασίες, από τα τέλη του 15ου αιώνα. Την πρωτοβουλία αυτών των διαδικασιών την είχαν οι νέοι γαιοκτήμονες οι οποίοι είχαν οικονομικό όφελος από την μετατροπή των γαιών σε βοσκότοπους, λόγω της ανατίμησης του μαλλιού που επέφερε η ανάπτυξη της μανιφακτούρας μάλλινων υφασμάτων της Φλάνδρας. (Ενώ για την παλιά φεουδαρχική αριστοκρατία, η εξουσία, εξαρτιόταν από τον αριθμό των υπηκόων της, γι'αυτούς τους νέους φεουδάρχες, το χρήμα ήταν η ''εξουσία όλων των εξουσιών'', (Macht aller Mächte)επισημαίνει ο Marx. Ήδη παρατηρούμε, την γέννηση, (πριν ακόμα γεννηθεί το κεφάλαιο), του νέου γενικού κοινωνικού δεσμού, του χρήματος, που δεν ανέχεται την παράλληλη ύπαρξη κανενός άλλου δεσμού (και ο οποίος όμως δεν ολοκληρώνει την εξουσία του πάνω στην ''κοινωνία'', παρά μόνο με την μετατροπή του σε κεφάλαιο). Οι γαιοκτήμονες, λοιπόν προχωρούν σε βίαιη καταπάτηση των γαιών των αγροτών, τις οποίες μετατρέπουν σε βοσκότοπους. Έχει σημασία να τονισθεί ότι σ' αυτή τη πρώτη φάση, οι απαλλοτριώσεις αυτές, γίνονται έξω από οποιαδήποτε νομική κάλυψη. Είναι καθαρά αυθαίρετος σφετερισμός, αλλότριας ιδιοκτησίας, έξω από καθε, όχι μόνο οικονομική, αλλά και νομική διαδικασία. Ο συσχετισμός δύναμης και μόνο επέβαλε αυτή την απαλλοτρίωση· η βίαιη επιβολή των ισχυρών μεγάλων ιδιοκτητών πάνω στους μικρούς.

./.

Επρόκειτο για την άσκηση μιάς βίας ιδιωτικής και όχι δημόσιας. Στην αρχή μάλιστα το κράτος, όχι μόνο δεν είχε την πρωτοβουλία αυτής της κίνησης, αλλά ούτε την κάλυψε· αντίθετα της αντιτάχθηκε. Αν λοιπόν, η βασικότερη ιστορική προϋπόθεση του κεφαλαίου δεν γεννήθηκε από την ίδια την λογική του κεφαλαίου, δεν προέκυψε ούτε από κάποια λογική της κρατικής εξουσίας, η οποία άλλωστε δεν βρισκόταν ακόμα υπο αστικό έλεγχο.

Κατ'αρχήν, λοιπόν, σε μια πρώτη περίοδο, το κράτος αντιμετωπίζει εχθρικά τις απαλλοτριώσεις: ''Η νομοθεσία τρόμαξε μπρος σ'αυτή την ανατροπή. Δεν βρισκόμαστε ακόμα στο ύψος εκείνο του πολιτισμού, όπου ο πλούτος του Έθνους (Wealth of the Nation), δηλαδή η δημιουργία κεφαλαίου και η ανεξέλεγκτη εκμετάλλευση και εξαθλίωση της λαϊκής μάζας θεωρούνται το Ultima Thule (άκρον άωτον) κάθε κρατικής σοφίας''. (K.Marx/K.I., 742/746). Το Απολυταρχικό Κράτος μεριμνούσε για την αναπαραγωγή μιας κοινωνίας, της οποίας οι συνεκτικοί ιστοί απειλούνταν από τις απαλλοτριώσεις αυτές.

Έτσι, έχουμε ήδη το 1489, νόμο του Ερρίκου Ζ' που απαγορεύει την καταστροφή όλων των αγροτικών σπιτιών, με τουλάχιστον 20 άκρ. γη και ορίζει την επανακατασκευή των κατεστραμμένων από τους σφετεριστές αγροτικών κοινοκτημοσυνών. Επίσης, το 1533, άλλος νόμος διατάζει τον περιορισμό των προβάτων σε 2.000 για κάθε ιδιοκτήτη, τη στιγμή που μερικοί είχαν υπό την ιδιοκτησία τους ακόμα και 24.000 πρόβατα. Η κρατική πολιτική συνεχίσθηκε προς αυτή την κατεύθυνση για 150 χρόνια. Βασική της μέριμνα ήταν να εμποδίσει την ανατροπή της ισορροπίας μεταξύ εδάφους για καλλιέργεια και εδάφους για βασική. Κοινωνικά, αυτή η πολιτική, σήμαινε την <u>υπεράσπιση της δυνατότητας των αγροτών να αναπαράγονται αυτοτελώς</u>, δηλαδή την επιτροπή της απώλειας της σχέσης τους με τη γή. Ο Marx, αναφέρει παραδείγματα όπου το κράτος και εκείνη την εποχή και αργότερα, τον 17ο αιώνα ακόμα και σε μερικές περιπτώσεις τις αρχές του 18ου, υπερασπίζεται την ιδιοκτησία από μέρους του μισθωτού εργάτη, των 4 άκρ. γης γύρω από την κατοικία του. Προσπαθεί δηλαδή το κράτος να αποτρέψει την πλήρη μετατροπή του εργάτη σε προλετάριο, σε άτομο δηλαδή αναπαραγόμενο, με αποκλειστική βάση τον μισθό του.

Η μισθωτή σχέση, είχε, λοιπόν, ήδη εμφανισθεί αλλά για μεγάλο διάστημα δεν αποτελούσε την κυρίαρχη σχέση αναπαραγωγής των άμεσων παραγωγών, και επιπλέον το κράτος καθυστερούσε για 150 χρόνια, αυτή την μετατροπή.

./.

Καθυστερούσε, ουσιαστικά την κυριαρχία του κεφαλαίου γιατί το τελευταίο δεν μπορεί να αναπτυχθεί σε μεγάλη κλίμακα παρά μόνο στη βάση της πλήρους εμπορευματοποίησης της εργασιακής δύναμης.

Στον βαθμό που η αναπαραγωγή του άμεσου παραγωγού δεν διαχωρίζεται ολοκληρωτικά από την διαδικασία της εργασίας, η εργασιακή δύναμη, δεν γίνεται πραγματικό εμπόρευμα. Δεν εισέρχεται ολοκληρωτικά στην κυκλοφορία, όπως κάθε άλλο εμπόρευμα. Έτσι, όλες οι ενέργειες του κράτους, οι ενισχυτικές της αντίστασης των αγροτών, όχι μόνο δεν ήσαν λειτουργικές σε σχέση με το κεφάλαιο, αλλά ήταν αντίθετες στην λογική του.
Ήσαν εμπόδια, αντιστάσεις. ''Αντίθετα, αυτό που απαιτούσε το κεφαλαιοκρατικό σύστημα ήταν να βρίσκονται οι λαϊκές μάζες σε κατάσταση δουλείας (servile Lage), να μετατραπούν σε μισθωτούς εργάτες και τα μέσα της εργασίας τους να μετατραπούν σε κεφάλαιο''.(K.Marx/K.I., 744/748).
Ο Marx θεωρεί ότι αυτή η αντίθεση υπήρξε το ''μυστικό της **απο**τυχίας '', (das Geheimmnis ihrer Erfolglosigheit) αυτών των κρατικών μέτρων.
Η αποτυχία αυτή, είναι και το μέτρο του δυναμισμού των νέων παραγωγικών σχέσεων και της κοινωνικής τάξης-φορέα τους.

Ο υπέρ του κεφαλαίου συσχετισμός δύναμης, χρειάστηκε τουλάχιστον 150 χρόνια για να εκφρασθεί σε κρατικό επίπεδο. Αυτή η διαδικασία δεν επέβαλε απλώς την κατάλληλη μορφή μέτρων υπέρ του κεφαλαίου, αλλά μετασχημάτισε το ίδιο το κράτος. Η καπιταλιστική μορφή κράτους, συγκροτήθηκε μέσα από την διαδικασία ολοκλήρωσης της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Και υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, σήμαινε, εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης, δηλαδή μετατροπή των υλικών όρων εργασίας σε ιδιωτική ιδιοκτησία των καπιταλιστών. Αυτό με την σειρά του, σήμαινε ότι οι υλικοί αυτοί όροι έπρεπε ν'αρπαχθούν με την βία ή να μετατραπούν σε εμπορεύματα, που λόγω του ύψους της αξίας τους, μόνο οι κάτοχοι μεγάλης ποσότητας χρήματος μπορούσαν να αγοράσουν. Έπρεπε να αποκτηθούν τίτλοι ιδιοκτησίας πάνω σ'αυτούς τους υλικούς όρους, και πριν απ'όλα τη γή.
Αυτοί οι τίτλοι είτε αποκτήθηκαν με απροκάλυπτο σφετερισμό, πέρα από καθε νομική κάλυψη, είτε μέσα από την εμπορευματοποίησή τους. Και στις δύο περιπτώσεις, υπήρξε προσφυγή στην βία. Βία ενάντια σε κάθε είδος κοινωνικού δεσμού που στεκόταν εμπόδιο στην ανάπτυξη του χρηματικού δεσμού.
Έτσι και η ίδια η θρησκευτική μεταρρύθμιση είχε ένα πολύ σημαντικό οικο-

./.

νομικόνόημα, εφ'όσον κατέληξε στην αγορά των εκκλησιαστικών κτημάτων από τους κεφαλαιούχους και στην κατάργηση του εγγυημένου από τον νόμο, μέχρι τότε δικαιώματος των αγροτών πάνω σ'ένα μέρος της δεκάτης των μοναστηριών. ''Η εκκλησιαστική ιδιοκτησία αποτελούσε το θρησκευτικό φρούριο των αρχαϊκών σχέσεων γαιοκτησίας. Με την πτώση της, δεν μπορούσαν να κρατηθούν άλλο οι σχέσεις αυτές.''(K.Marx/ K.I.,746 /750). Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τίτλοι απόλυτης ιδιοκτησίας, πέρασαν στα χέρια των αστών. Αυτή η ιδιοποίηση δεν ήταν αποτέλεσμα ανταλλαγής ισοδυνάμων. Ακόμα και τα κτήματα του στέμματος που πωλήθηκαν από το κράτος, πωλήθηκαν σε εξευτελιστικές τιμές και σε ορισμένους εκλεκτούς, το δε μεγαλύτερο μέρος αυτής της κατηγορίας γαιών, παραχωρήθηκε στους καπιταλιστές δωρεάν, έξω από κάθε νομικό τύπο.

Αλλά το σημαντικότερο βήμα προς την προλεταριοποίηση των άμεσων παραγωγών, υπήρξε η διάλυση της κοινοτικής ιδιοκτησίας.

Επρόκειτο για αρχαίο γερμανικό θεσμό, αρχαιότερο της φεουδαρχίας, ο οποίος όμως διατηρήθηκε και υπό την δική της κυριαρχία. Αν οι κοινωνικοί δεσμοί της φεουδαρχίας μπορούσαν να ανεχθούν την παράλληλη ύπαρξη άλλων παλαιοτέρων, οι αντίστοιχοι δεσμοί του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν έχουν αυτή την ανοχή. Η κοινοτική ιδιοκτησία είναι μια σχέση ιδιοκτησίας εντελώς ασυμβίβαστη με την ιδιωτική, αστική απόλυτη ιδιοκτησία.

Αναφερόμενος στην απαλλοτρίωση των κοινοτικών γαιών, ο Marx, εντοπίζει την καμπή στην στάση του κράτους στην ανάλυψη από μέρος του, της σχετικής ευθύνης μετά την αστική επανάσταση. Η απαλλοτρίωση της κοινοτικής γής, γίνεται επίσημη νόμιμή πολιτική πρακτική:

'' (...) Ο βίαιος σφετερισμός της, που συνοδεύεται συνήθως, από την μετατροπή των χωραφιών σε βοσκές, αρχίζει στα τέλη του 15ου αιώνα και συνεχίζεται το 16ο. Τότε όμως, το προτσές αυτό, συντελούνταν σαν ατομική πράξη βίας, που η νομοθεσία μάταια την καταπολεμούσε 150 ολόκληρα χρόνια. Η πρόοδος του 18ου αιώνα φανερώνεται στο γεγονός ότι ο ίδιος ο νόμος, γίνεται το μέσο για την καταλήστευση της λαϊκής γής.''(K.Marx/K.I., 748/752). (υπογρ. Σ.Δ.)

Μετά λοιπόν, μια περίοδο εχθρικής στάσης, απέναντι σε ατομικές πράξεις βίας, ακολούθησε μια δεύτερη περίοδος που χαρακτηρίσθηκε από κρατική ανοχή ή και αύτπη υποστήριξη στις απαλλοτριώσεις, πρακτική, που κορυφώθηκε με την νομική πλέον κάλυψή τους, τον 18ο αιώνα.

./.

Έτσι, η καταλήστευση αυτή, έλαβε κοινοβουλευτική μορφή και είνε από ατομική πράξη βίας, κρατική, έννομη πραιτική με τα περίφημα Bills of Inclosures of Commons.

Μπορούμε να πούμε, ότι οι νόμοι αυτοί, αντιπροσώπευαν την πρώτη ειδικά καπιταλιστική πράξη του κράτους. Το κράτος δεν μετασχηματίσθηκε σε καπιταλιστικό κράτος, παρά μόνο στον βαθμό που συμμετείχε με τα μέσα που του προσιδιάζουν (νομική κάλυψη της ιδιωτικής βίας και άμεσα κρατική πολιτική βία) στον θεμελιώδη για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, διαχωρισμό.

Στον διαχωρισμό της αναπαραγωγής του εργάτη από την διαδικασία εργασίας. Στην συγκρότηση δηλαδή, του ειδικά καπιταλιστικού εμπορεύματος: της εργασιακής δύναμης. Ο σχηματισμός της ''ελεύθερης'' εργασιακής δύναμης, γίνεται συνειδητός στόχος του κράτους με την προϋπόθεση ότι το κράτος το ίδιο, γίνεται η πολιτική μορφή της αστικής εξουσίας.

Όμως, η λειτουργία αυτή του κράτους, υπέρ της συγκρότησης της κεφαλαιακής σχέσης, μπορεί να θεωρηθεί τυπικά κρατική; Τα γραφόμενα του Marx, δείχνουν πως όχι. Το κράτος της αστικής τάξης καθοδηγεί διεργασίες κατά την περίοδο αυτή, οι οποίες αναλαμβάνονται από το ίδιο το κεφάλαιο, σε μεταγενέστερες περιόδους όπου πλέον αυτό μπορεί να ''στηριχθεί στα πόδια του''.

Η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο και η μετατροπή της εργασιακής δύναμης σε μεταβλητό κεφάλαιο είναι τυπικές λειτουργίες του κεφαλαίου και όχι του κράτους. Το χρήμα λειτουργεί και αναπτύσσεται ως σχέση μέσα στα πλαίσια της φεουδαρχικής κοινωνίας, αλλά δεν μπορεί από μόνο του να μετατραπεί σε κεφάλαιο, διαλύει τους αρχαίους δεσμούς, αλλά δεν μπορεί να ολοκληρώσει από μόνοτου αυτή την διάλυση:

''Η περιουσία σε χρήμα, είναι ταυτόχρονα ένας από τους παραγωγούς αυτής της διάλυσης, το ίδιο καθώς αυτή η διάλυση είναι η συνθήκη της μεταμόρφωσής της σε κεφάλαιο. Αλλά η απλή ύπαρξη της περιουσίας σε χρήμα, καθώς και η κατάχτηση εκ μέρους της,μιας υπεροχής, δεν αρκούν καθόλου για να δημιουργηθεί αυτή η διάλυση με κατάληξη το κεφάλαιο''(K.Marx/G.,149/412).

Εφ'όσον η διάλυση αυτή, έχει ολοκληρωθεί, και το κεφάλαιο, έχει αποκατασταθεί στην πλήρη λειτουργία των δικών του νόμων, η μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο παράγεται εγγενώς από το ίδιο.

./.

Εφ'όσον η προλεταροποίηση έχει ολοκληρωθεί ιστορικά, και μαζί της η γενικευμένη εμπορευματοποίηση, αρκεί να κατέχει κανείς την απαιτούμενη αξία σε χρήμα για να μπορεί να αγοράσει και τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας και την υποκειμενική εργασιακή δύναμη κι έτσι, να μετατρέψει την χρηματική του περιουσία σε κεφάλαιο. Η απαλλοτρίωση εδώ, εμφανίζεται ως πράξη ανταλλαγής, ως σχέση οικονομική.

''Αλλά η πρωταρχική του συσσώρευση καταρθώνεται απλώς επειδή η αξία, που υφίσταται με τη μορφή της χρηματικής περιουσίας, αποκτά χάρις στην ιστορική διαδικασία της διάλυσης του αρχαίου τρόπου παραγωγής, την ευχέρεια: από τη μια μεριά ν'αγοράσει τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας, κι από την μεριά ν'αποχτήσει, με ανταλλαγή και έναντι χρήματος, την ίδια τη ζωντανή εργασία εκ μέρους των ελεύθερων εργαζόμενων: Όλα αυτά τα στοιχεία ήδη προϋπάρχουν. Ο διαχωρισμός τους ο ίδιος, είναι μια ιστορική διαδικασία, μια διαδικασία διάλυσης, κι ακριβώς αυτή η διαδικασία καθιστά ικανό το χρήμα να μετατραπεί σε κεφάλαιο''. (K.Marx/G.,150/413).

Η λειτουργία επομένως, αυτή του κράτους, είναι λειτουργία υποκαταστάσιμη από τη λογική του κεφαλαίου. Δεν αναλαμβάνεται εξ αρχής από το κεφάλαιο το ίδιο μόνο και μόλο λόγω της αρχικής αδυναμίας της δικής του βάσης ανάπτυξης.
Η γενίκευση της ανταλλακτικής αξίας, δεν μπορεί να προκύψει από μόνη την ανταλλαγή την ίδια. Όταν είναι όμως δεδομένη, μπορεί να αναπαραχθεί εγγενώς.
Η θεμελιώδης προϋπόθεση για το κεφάλαιο είναι η διάλυση της ενότητας του άμεσου παραγωγού με τις αντικειμενικές συνθήκες εργασίας του.

Το χρήμα, αποτελεί,έναν ''εξαιρετικά ισχυρό παράγοντα'' αυτής της διάλυσης, που δεν επαρκεί όμως για την ολοκλήρωσή της. Το χρήμα, από μόνο του, δεν δημιουργεί τις δυό θεμελιώδεις προϋποθέσεις της καπιταλιστικής μορφής: την απογύμνωση της εργασίας από κάθε αντικειμενικότητα και την συγκέντρωση των αντικειεμνικών όρων της στην μορφή του κεφαλαίου. Τα δύο αυτά στοιχεία προϋπήρχαν -δεν δημιουργήθηκαν- από το χρήμα-κεφάλαιο, αλλά υπήρχαν ως ενότητα. Η καπιταλιστική μορφή είναι ακριβώς η διάλυση της ενότητας αυτής και η αντιπαράθεση των στοιχείων που την συνέθεταν, σε δύο διακριτούς και αντίθετους πόλους. Το χρήμα αποτελεί μόνον έναν συντελεστή που επιταχύνει την διάλυση αυτή: μόνο χάρη στην παρέμβαση

./.

παραγόντων έξω από το χρήμα, μόνο χάρις σ'αυτό που ονομάζει ο Marx, ''ιστορική διαδικασία'' μπορεί η διάλυση αυτή να ολοκληρωθεί. Μόνο η ιστορική διαδικασία αποδίδει στο χρήμα, τους προσδιορισμούς του κεφαλαίου για πρώτη φορά.
Η μετέπειτα εγγενής αναπαραγωγή των προϋποθέσεων του κεφαλαίου, από το κεφάλαιο ο ίδιο δεν σημαίνει ότι είναι αδιανόητη η όποια σχετική παρέμβαση του κράτους. Απλώς σημαίνει, ότι τέτοιου είδους παρεμβάσεις είναι κατ' αρχήν υποκαταστάσιμες από το ίδιο το κεφάλαιο.
Ενώ, πρόκειται για τυπικά καπιταλιστικές λειτουργίες, δεν είναι και τυπικά κρατικές. Το κεφάλαιο, ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξής του, μπορεί να ανατρέψει σε δικές του λειτουργίες πρώην κρατικές. Να τις κάνει δικές του λειτουργίες, σημαίνει, να τις μετατρέψει ως δραστηριότητες σε διαδικασίες αξιοποίησης (δηλαδή σε παραγωγικές δραστηριότητες).

* * *

Όμως, αυτή η ''υποδούλωση του εργάτη''(Knechtschaft das Arbeiters), κατέχει μια κεντρικότητα στην αντίληψη του Marx, όχι μόνο για την πρωταρχική αλλά καιγια την επαναλουθη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Αυτή, είναι η κατά Marx ειδοποιός διαφορά του καπιταλιστικού, από κάθε προηγούμενο τρόπο παραγωγής: αποκλεισμός για τον άμεσο παραγωγό κάθε δυνατότητας αναπαραγωγής, έξω από την υποταγή του στο κεφάλαιο.
Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, δεν βασίζεται -παρά τα φαινόμενα- στην γενίκευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, αλλά στην αποκλειστικότητά της. Εδώ είναι που ο Marx, διαφοροποιείται από ολόκληρη την πολιτική οικονομία. Η καπιταλιστική κοινωνία δεν είναι γι'αυτόν , μια κοινωνία ατόμων που ενώνονται και διαχωρίζονται από το γεγονός ότι καθ'ένας τους, είναι ιδιώτης-ιδιοκτήτης, αλλά μια κοινωνία, όπου τα άτομα, ομαδοποιούνται γύρω από κοινωνικά υποσύνολα που ενώνονται και διαχωρίζονται μεταξύ τους κατ'αρχήν, από το γεγονός ότι άλλες κατέχουν και άλλες δεν κατέχουν ιδιωτική ιδιοκτησία.

./.

Αυτός ο διαχωρισμός, δεν πραγματοποιείται εφ'άπαξ. Η ιστορία του καπιταλισμού είναι η ιστορία της διευρυμένης αναπαραγωγής αυτού του διαχωρισμού. Όχι μόνο κατά το στάδιο της πρωταρχικής συσσώρευσης, αλλά σε κάθε του βήμα, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, αποκλείει συνεχώς τους άμεσους παραγωγούς από την δυνατότητα αυτόνομης -έξω από το κεφάλαιο- αναπαραγωγής τους.

''Η σχέση του κεφαλαίου, προϋποθέτει το χωρισμό των εργατών από την ιδιοκτησία των όρων πραγματοποίησης της εργασίας. Από τη στιγμή που η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στέκει πια στα δικά της πόδια, δε διατηρεί μόνο αυτό το χωρισμό, μα και τον αναπαράγει σε ολοένα αυξανόμενη κλίμακα''. (K.Marx/K.I., 738/742). (υπογρ. Σ.Δ.)

Όλη η τυπική ανάλυση που προηγήθηκε, είχε σκοπό να σκιαγραφήσει στα βασικά της χαρακτηριστικά, την αναπαραγωγή αυτού του χωρισμού, όπως πραγματοποιείται εγγενώς από το κεφάλαιο το ίδιο. Ενώ η παρουσίαση της πρωταρχικής συσσώρευσης, περιγράφει τους τρόπους ολοκλήρωσης αυτού του προτσές, όταν η τάση του κεφαλαίου δεν μπορούσε ακόμα να αναπτυχθεί στην δική της βάση. Κατ'αρχήν θα πρέπει λοιπόν, να συγκρατήσουμε ένα πρώτο βασικό σημείο: ανεξάρτητα από τη ζήτημα της αυτοδυναμίας ή όχι της καπιταλιστικής τάσης, μετά την εγκαθίδρυσή της, ο χωρισμός, η απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών, παραμένει το κύριο χαρακτηριστικό της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο.

Το δεύτερο σημαντικό σημείο που πρέπει να συγκρατήσει κανείς, αφορά ακριβώς το ζήτημα της αυτάρκειας της τάσης του κεφαλαίου, όσον αφορά την αναπαραγωγή του διαχωρισμού. Όχι μόνο στο στάδιο της πρωταρχικής συσσώρευσης, αλλά και 'μετά'' , η προσφυγή σε εξωοικονομικούς καταναγκασμούς είναι αναγκαία, παράλληλα με την λειτουργία της τάσης του κεφαλαίου. Η προσφυγή αυτή, δεν μπορεί να συναχθεί από την λογική του κεφαλαίου, εφ'όσον η τελευταία, δεν αναφέρεται παρά σε ένα τυπικό μόνο επίπεδο ανάλυσης. Λογική, την οποία ο Marx, αντιλαμβάνεται ως τάση. Η τάση, ορίζεται στην γενικότητά της, σ'ένα τυπικό επίπεδο, αλλά δεν πραγματώνεται στην ιστορική πραγματικότητα, παρά μόνο τροποποιημένη από μια σειρά ''εξωτερικούς'' προς την ίδια, παράγοντες.

./.

Η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, κατηγορία της τυπικής ανάλυσης, δεν πραγματοποιείται, παρά μόνο, μέσα από την επιβολή της κυριαρχίας μιάς κοινωνικής τάξης πάνω σε μιάν άλλη. Στην πραγματικότητα, η υπαγωγή αυτή δεν εμφανίζεται, παρά ως υποταγή όχι της εργασίας γενικά, αλλά ενός ιστορικά προσδιορισμένου προλεταριάτου, μόνου λειτουργού της εργασίας αυτής, καιμοιραία φέρει όλα τα ίχνη της πάλης που διεξάγει αυτό το προλεταριάτο, τόσο στο επίπεδο της προάσπισης των προηγούμενων δεσμών του με τις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας του -δηλαδή στο επίπεδο της αποτροπής της προλεταριοποίησής τους- όσο και στο επίπεδο των αξιώσεών του πάνω στις σύγχρονες αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας του, που είναι αξιώσεις πάνω στο προϊόν της δικής του εργασίας.
Το κεφάλαιο, δηλαδή η ιδιοποίηση προϊόντος αλλότριας εργασίας μέσα από ανταλλαγή ισοδυνάμων, μπορεί να αναπαράγει τον διαχωρισμό αυτό, με μέσα οικονομικά. Η λογική του κεφαλαίου καθεαυτή, είναι όμως ανίσχυρη μπροστά στην αξίωση μιάς τάξης, της εργατικής τάξης, να ανακτήσει το προϊόν της εργασίας της.
Η προσφυγή σε εξωοικονομικούς μηχανισμούς διαχωρισμού των άμεσων παραγωγών με τις υλικές συνθήκες της εργασίας τους (που είναι και προϊόν τους άλλωστε), είναι κατ'αναγκη μόνιμο χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής συσσώρευσης, πρωταρχικής ή μή.Αυτή η χρήση εξωοικονομικής βίας, δεν καθίσταται περιττή από την ανάπτυξη της τάσης του κεφαλαίου, αλλά αναπτύσσεται μαζί της σε νέα βάση. Αποτελεί για τον Marx, σημείο συνέχειας μεταξύ της προϊστορίας και της ιστορίας του καπιταλισμού.
Αυτό είναι και το νόημα της επισήμανσης απο μέρους του, κατά την ανάλυση της απόλυτης και της σχετικής υπεραξίας, του γεγονότος ότι η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο δεν αναιρεί την τυπική, αλλά αντίθετα δεν αναπτύσσεται, παρά μέσα από την αναπαραγωγή της τελευταίας.

Επιμένοντας ο Marx στην βία των απαλλοτριώσεων, δείχνει περισσότερο την βιωμένη από το κεφάλαιο και αναπαραγόμενη από το ίδιο, βία (με την μορφή της ''βουβής βίας των οικονομικών νόμων'') παρά την τυπικά κρατική βία του καπιταλιστικού κράτους. Η υπόδειξή του, απευθύνεται στον τρόπο που πρέπει να κατανοούμε το κεφάλαιο περισσότερο, (ως απαλλοτριωτική δύναμη), παρά το κράτος. Το ίδιο ισχύει και για την επόμενη κρατική λειτουργία που εξετάζει: την ένταξη των προλεταριοποιημένων στην παραγωγική διδικασία. Αν η διάλυση της δουλοπαροικίας δεν υπήρξε επαρκής

./.

συνθήκη για την προλεταριοποίηση, η προλεταριοποίηση με τη σειρά της δεν επαρκούσε για την μαζική μετατροπή των προλεταρίων σε μισθωτούς εργάτες.

Όπως η προλεταριοποίησή τους δεν ήταν έργο του κεφαλαίου, έτσι και η υπαγωγή τους στο κεφάλαιο, πραγματοποιήθηκε με την μεσολάβηση εξωτερικών προς το ίδιο το κεφάλαιο δυνάμεων.

Οι μάζες των απαλλοτριωμένων και εξαθλιωμένων αγροτών, που διωγμένοι από την ύπαιθρο συνέρευσαν στις πόλεις, δεν ήταν καθόλου αυτονόητο ότι θα μετατρέπονταν αυτόματα σε μισθωτούς εργάτες, συμμετέχοντας στην πειθαρχιμένη ζωή του εργοστασίου τόσο ξένη με τις συνθήκες της προηγούμενης ζωής τους. Εξ'άλλου, ούτε η βιομηχανία ήταν σε θέση να τους απορροφήσει, αφού για μεγάλο διάστημα αναπτυσσόταν με αργότερους ρυθμούς απ'ότι η δημιουργία του προλεταριάτου. Η φυσική συνέπεια ήταν να στραφεί το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αυτού στην επαιτεία, την ληστεία, την αλητεία.

Οι δραστηριότητες αυτές, απειλητικές λόγω της μαζικής τους κλίμακας για την συνοχή της κοινωνίας, προκάλεσαν την δραστική επέμβαση του κράτους, που επιδόθηκε στην άγρια καταστολή τους, θεσπίζοντάς τους ''αιματηρούς νόμους ενάντια στην αλητεία''.

Οι νόμοι αυτοί, που δεν απετέλεσαν αγγλική αποκλειστικότητα, ίσχυσαν με πλήθος παραλλαγές και αναδιατυπώσεις, μέχρι και τις αρχές του 18ου αιώνα.

Η εφαρμογή αυτών των νόμων, είχε ένα διπλό αποτέλεσμα: αφ'ενός ανάγκασε τους απαλλοτριωμένους, να καταλήξουν στην πώληση της εργασιακής δύναμης, ως μόνου μέσου για την διατήρηση της ζωής τους και της ελευθερίας τους, κυριολεκτικά, γιατί αλλιώς κινδύνευαν ή να γίνουν σκλάβοι, όπως δείχνουν πλήθος ιστορικά παραδείγματα ή να πεθάνουν αν όχι από την πείνα, από τον δήμιο, αφ'ετέρου η καταπίεση των εκτός εργασίας, ανάγκαζε τους μισθωτούς εργάτες να δέχονται τους επιβαλόμενους από τον εργοδότη όρους εργασίας και πληρωμής. Δεν ήταν λοιπόν, απλά η ανάγκη επιβίωσης, η οικονομική φτώχια που τους έσπρωξε στην αγκαλιά του κεφαλαίου, αλλά το ίδιο το κράτος.

./.

Η υπαγωγή στο κεφάλαιο, υπήρξε αποτέλεσμα εξωοικονομικής και μάλιστα κρατικής βίας. Όμως, αν και το κράτος, λειτούργησε αντικειμενικά ως συγκροτησιακή του κεφαλαίου δύναμη, δύσκολα μπορεί να πιστωθεί σε μια στρατηγική αυτής της συγκρότησης.
Όταν, ο ίδιος ο Marx, σε άλλο σημείο, τονίζει, όπως είδαμε ήδη, ότι τουλάχιστον στην πρώτη φάση της πρωταρχικής συσσώρευσης, το κράτος δεν είχε ακόμα αποκτήσει ειδικά καπιταλιστικό χαρακτήρα και γι'αυτό εξάλλου αντιτάχθηκε για 150 χρόνια στις απαλλοτριώσεις, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι, τουλάχιστον κατά την περίοδο εκείνη, το κράτος είχε δομή ή βούληση τέτοια που να λειτουργεί ως συλλογικός εκπρόσωπος του κεφαλαίου. Η καταστολή της αλητείας, απέβει υπέρ του κεφαλαίου, σαν να ήταν δική του επιθετική κίνηση, όμως στο επίπεδο των ιστορικών της ελατηρίων ήταν μάλλον αμυντική κίνηση του κράτους, προ του κινδύνου μιας κοινωνικής αποσύνθεσης.
Το κράτος κινήθηκε αποτρεπτικά προ του κινδύνου αποδιάρθρωσης της κοινωνίας και δεν ήταν ανάγκη να είναι καπιταλιστικό για να κινηθεί έτσι, τουλάχιστον στην αρχή. Τόσο οι απαλλοτριώσεις, όσο και η αλητεία, συνιστούσαν αρνητικότητα, διέλυαν τους παλιούς δεσμούς της κοινωνίας, χωρίς να δημιουργούν νέους. Το κράτος αντιτάχθηκε αρχικά και στις δύο τάσεις. Η στάση του αυτή ήταν αντιφατική. Με το ένα χέρι ανάγκαζε τους προλετάριους με τη βία να υπαχθούν στο κεφάλαιο· με το άλλο, εμπόδιζε την προϋπόθεση αυτής της υπαγωγής, την προλεταριοποίηση.
Αυτή η αντίφαση στην στάση του κράτους, μαρτυρούσε την μεταβατικότητα των κοινωνικών καθορισμών της εργασίας, αλλά και τον μεταβολισμό αυτού του ίδιου του κράτους.
Μέχρι η εργασία να κατοχυρωθεί κοινωνικά, ως παραγωγός αλλότριου πλούτου, μέσα από την υπαγωγή της στο κεφάλαιο, κοινωνία και κράτος βρίσκονται σε μια κατάσταση δυναμικής ανισορροπίας και τούτο όχι από την άποψη ότι η κοινωνία ή το κράτος ή η σχέση τους χαρακτηρίζονται άλλοτε από την ένοια της ισορροπίας, αλλά από την άποψη της μή σταθεροποίησης των νεών συνεκτικών δεσμών της κοινωνίας.

Ωστόσο, αυτή η μεταβατική συμπεριφορά του κράτους, ενώ δεν καταίωσε την πορεία των απαλλοτριώσεων, ήταν αρκετή, από την άλλη μεριά, για να εφοδιάσει το κεφάλαιο με αφθονη και φτηνή εργασιακή δύναμη.

./.

Σ'αυτά τα πρώτα βήματα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, το κράτος λειτούργησε αντικειμενικά προς την ίδια κατεύθυνση που θα λειτουργούσε αργότερα ο εγγενής στο κεφάλιο γενικός νόμος της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ο νόμος αυτός εκδηλώνεται, με την αυξητική τάση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου και τον δηλούμενο έτσι εφεδρικό βιομηχανικό στρατό των ανέργων, που επιδρά μειωτικά πάνω στους μισθούς.
Στην πρώτη όμως περίοδο της καπιταλιστικής εποχής, η εφεδρική αυτή στρατιά δεν ήταν το προϊόν της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, αλλά της απαλλοτρίωσης αφ'ενός και της κρατικής ''εργατικής'' πολιτικής που συνδίαζε καταστολή της αλητείας και κρατική ρύθμιση του ανώτατου ορίου του μισθού. Αυτός ο νομικός περιορισμός ήταν αναγκαίος στον βαθμό που ο εργάτης δεν είχε ολοκληρωτικά αποκοπεί από τις παλιές κοινωνικές σχέσεις. Οι νομικοί αυτοί περιορισμοί χρονολογούνται ήδη από το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, εποχή που ''η θέση του (μισθωτού εργάτη) , προστατευόταν πολύ από το αυτοτελές αγροτικό νοικοκυριό στο χωριό και από την συντεχνιακή οργάνωση της πόλης''.(K.Marx/ K.I., 761/766).

Δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί -αντίθετα, μόλις άρχιζε- ο κοινωνικός διαχωρισμός ιδιοκτητών και μή ιδιοκτητών. Εργοδότης και εργάτης δεν ήσαν τόσο μακριά ο ένας από τον άλλον, από κοινωνική άποψη. Ο μισθωτός δεν ήταν ακόμα προλετάριος, που σημαίνει ότι ο χαμηλός μισθός του δεν ήταν η αποκλειστική οικονομική βάση της φυσικής αναπαραγωγής του, αλλά ένα συμπλήρωμα.
Η αναπαραγωγή του, εξασφαλιζόταν κατά κύριο λόγο, από την σχετική αυτοτέλεια του αγροτικού νοικοκυριού. Η εργασία των ανθρώπων αυτών, ήταν υποταγμένη στο κεφάλιο, όμως στον βαθμό που η υπαγωγή αυτή δεν ήταν η αποκλειστική πηγή της αναπαραγωγής τους δεν εξέφραζε ακόμα την κοινωνικά κυρίαρχη μροφή της εργασίας. Ο Marx ονομάζει την υπαγωγή αυτή, τυπική (formelle) σε αντίθεση με την πραγματική (reelle) όπου η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης είναι εξ ολοκλήρου λειτουργία του ίδιου του κεφαλαίου, μέρος της συνολικής του αναπαραγωγής.
Αυτή η ολοκλήρωση της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, προϋποθέτει την προλεταριοποίηση των μισθωτών εργατών, διαδικασία που τότε βρισκόταν σε εξέλιξη. ''Η υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο, ήταν μονάχα τυπική, δηλαδή ο ίδιος ο τρόπος παραγωγής δεν είχε ακόμα ειδικά καπιταλιστικό χαρακτήρα. Το μεταβλητό στοιχείο του κεφαλαίου, ξεπερνούσε πολύ το

./.

σταθερό μέρος του κεφαλαίου. Γι'αυτό και η ζήτηση μισθωτής εργασίας αύξανε γρήγορα κάθε φορά που αύξανε η συσσώρευση, ενώ η προσφορά μισθωτής εργασίας ακολουθούσε μόνον αργά. Μεγάλο μέρος του εθνικού προϊόντος που αργότερα μετατράπηκε σε κονδύλι συσσώρευσης του κεφαλαίου, πήγαινε ακόμα τότε στο κονδύλι κατανάλωσης του εργάτη΄΄. (K.Marx/K.I.,761/766). Ο νομικός καταναγκασμός ήταν η μόνη δύναμη που μπορούσε, υπ'αυτές τις συνθήκες να συμπιέσει τους μισθούς, δεδομένης της συνεχούς αύξησης της ζήτησης εργασιακής δύναμης. Παράλληλα, με τους νόμους κατά της αλητείας το κράτος και πάλι , αύξανε την προσφορά της. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ενώ ο νόμος όριζε ανώτατο, δεν όριζε κατώτατο όριο του μισθού: παρέδιδε τους εργάτες στο έλεος των καπιταλιστών. Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την συμπεριφορά αυτή του κράτους υπερ των καπιταλιστών, περισσότερο ως συντεχνιακή-συνδικαλιστική, παρά ως τυπικά κρατική.

Δηλαδή, μια τέτοια πρακτική, δεν προϋποθέτει κατ'αναγκη τον διαχωρισμό της πολιτικής δραστηριότητας από την παραγωγική που σημαίνει ότι η τελευταία, δεν έχει ολοκληρώσει την μεταμόρφωσή της σε διαδικασία αξιοποίησης. Τέτοιου είδους μέτρα δεν προϋποθέτουν επομένως, την διαχωρισμένη από την παραγωγική διαδικασία μορφή κράτους, που προσιδιάζει στην καπιταλιστική μορφή παραγωγής. Βλέπουμε, λοιπόν, φανερά τους προκαπιταλιστικούς καθορισμούς σε μια πολιτική ΄΄φιλοκαπιταλιστική΄΄, που όμως δεν προέρχεται από ένα κράτος τυπικά αστικό.

Πολλοί νόμοι της εποχής εκείνης, εξουσιοδοτούσαν τον εργοδότη ΄΄να υποχρεώνει τους εργάτες με φυσικό εξαναγκασμό να δουλεύουν με βάση το επίσημο μισθολόγιο΄΄(K.Marx/ K.I., 762/767) (υπογρ. Σ.Δ.) όπως το Statute of Laboures του 1360. Ένας τέτοιος φυσικός, σωματικός εξαναγκασμός (Körperlicher Zwang) , δεν είναι βέβαια ο τυπικός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ακόμα, αναφέρεται η πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση σύμπτωσης εργοδότη και κρατικού οργάνου στο αυτό πρόσωπο.
΄΄Από μια διαταξη του Καταστατικού 2, κεφ. 6 του Ιακώβου Α΄ , βλέπουμε πως ορισμένοι υφυπουργοί επιχειρηματίες, που ήταν ταυτόχρονα και ειρηνοδίκες, ανέλαβαν να υπαγορεύουν επίσημα το μισθολόγιο στα δικά τους εργαστήρια΄΄. (K.Marx/ K.I., 763/767).
Υπό αυτές τις συνθήκες, ο νομικός περιορισμός του μισθού αποτελούσε μάλλον συντεχνιακό, παρά τυπικά αστικό, κρατικό μέτρο.

./.

Πρόκειται λοιπόν, πάλι για μια υποκαταστάσιμη από το ίδιο το κεφάλαιο κρατική λειτουργία: η συγκράτηση του κόστους της εργασιακής δύναμης, καθίσταται αντικείμενο ταξικής σύγκρουσης, στην οποία το ίδιο το κεφάλαιο προσφέρει ένα πλαίσιο διεξαγωγής με την πλήρη ''απελευθέρωση'' της εργασιακής δύναμης, σύγκρουση την οποία μπορεί κατ'αρχήν να αφομοιώσει στους δικούς του νόμους, όπως δείχνει η ανάπτυξη της σχετικής υπεραξίας.

Το υποκαταστάσιμο των κρατικών αυτών λειτουργιών, αναδεικνύει το στοιχείο της απαλλοτρίωσης ως βασικό της λογικής του κεφαλαίου, ως αναπαραγόμενη από το ίδιο κοινωνική σχέση κάτω από την μορφή της ανταλλαγής ισοδυνάμων. Οι λειτουργίες αυτές συνάγονται από την τυπική υπαγωγή της εργασίας, στο κεφάλαιο. Το γεγονός ότι σύμφωνα με τον Marx, η πραγματική υπαγωγή δεν υποκαθιστά την τυπική, αλλά την αναπαράγει σε άλλο επίπεδο, σημαίνει ότι με την μία ή την άλλη μορφή, εξακολουθούν να αναπαράγονται κρατικές λειτουργίες κατ'αρχήν υποκαταστάσιμες.

Όμως, ο περιορισμός σε μια παρακολούθηση των μεταμορφώσεων αυτών των κρατικών δραστηριοτήτων σε συνάρτηση με το επίπεδο ανάπτυξης του κεφαλαίου, εμπεριέχει τις παγίδες μιας λειτουργιστικής περι κράτους αντίληψης.
Οι μεταμορφώσεις αυτές, παίρνουν την ερμηνευτική διάσταση που τους αντιστοιχεί, μόνο αν τοποθετηθούν στο πλαίσιο κάποιων μεταβολών στην μορφή του ίδιου του κράτους. Οι υποκαταστάσιμες λειτουργίες είναι η σχέση του κράτους με την διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Από μόνη της η σχέση αυτή, τείνει να παρουσιάζει το κράτος σαν παραπλήρωμα του κεφαλαίου. Έχουμε όμως δηλώσει ότι η εργασία του κράτους διαφέρει και μορφικά από την παραγωγική εργασία.
Επομένως, συνάγεται από μια άλληλογική ευρύτερη από αυτή του κεφαλαίου. Αν όλες οι λειτουργίες του κράτους, ήσαν υποκαταστάσιμες, τότε θα ήταν υποκαταστάσιμη όλη η λογική του. Θα φτάναμε σε μια κοινωνία όπου οπουδήποτε εργασία θα ήταν διαδικασία αξιοποίησης. Ξέρουμε βέβαια ότι η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, είναι μια αφαίρεση και ότι στην ιστορία δεν παρουσιάζεται παρά μαζί με μορφές τυπικής υπαγωγής. Αλλά και πάλι αν περιορισθούμε στις υποκαταστάσιμες λειτουργίες αδυνατούμε να διακρίνουμε σε τί διαφέρει το κράτος από το κεφάλαιο.

./.

Θα πρέπει, λοιπόν να στρέψει την προσοχή του κανείς στον εντοπισμό ανάμεσα στις δραστηριότητες του κράτους, εκείνων που δεν είναι κατ' αρχήν υποκαταστάσιμες. Εδώ, θα περιορισθούμε στην διάκριση τέτοιων δραστηριοτήτων, ανάμεσα σε όσες αναφέρει ο Marx για την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης. Το ζητούμενο δηλαδή, είναι οι πρακτικές εκείνες του κράτους, που προϋποθέτουν κατ'ανάγκη την μορφή κράτος, ως υποστασιοποίηση της κοινότητας διαχωρισμένη από την διαδικασία της υλικής παραγωγής και την ιδιωτική ζωή των ατόμων, όπως τέθηκε στην παράγραφο 2 (βλ. πιο πάνω).

4. Σκέψεις σχετικά με την κρατική μορφή, με αφορμή την παρουσίαση της Πρωταρχικής Συσσώρευσης

Ενώ στη βάση των υποθέσεων της απλής εμπορευματικής παραγωγής, το χρήμα ορίσθηκε ως κοινωνικός δεσμός μιας κοινωνίας εμπορευματο-ιδιοκτητών γενικά, στη βάση των υποθέσεων της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής, ορίζεται ως καπιταλιστικός δεσμός: ως γενικός δεσμός μιας κοινωνίας ιδιοκτητών των (κεφαλοποιημένων) αντικειμενικών και ιδιοκτητών των (εμπορευματοποιημένων) υποκειμενικών όρων της εργασίας. Είναι κοινωνικός δεσμός που αναπαράγει μαζί με την ιδιωτική ιδιοκτησία (στο πρόσωπο της πρώτης) και την απαλλοτρίωσή της (στο πρόσωπο της δεύτερης). Επειδή αυτός ο δεσμός μόνο εξωτερικά ως προς την λογική της αξιακής μορφής, μπορεί να αναιρεθεί, τάθηκε -ήδη από την ανάλυση της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας- η αναγκαιότητα της εξωοικονομικής, δικαιακής του θωράκισης.
Οι πρακτικές του κράτους που υλοποιούν αυτή την αναγκαιότητα, είναι ειδικού τύπου λειτουργίες μή υποκαταστάσιμες από τις κατηγορίες της αξιακής μορφής.
Στο επίπεδο της καπιταλιστικής μορφής παραγωγής, οι πρακτικές αυτές, επικυρώνουν και εγγυώνται όχι μόνο τους όρους γενικευμένης ανταλλαγής ισοδυνάμων αξιών -δηλαδή τους όρους σύνδεσης των διαχωρισμένων ατόμων-ιδιοκτητών αλλά και την αναπαραγωγή του διαχωρισμού των άμεσων παραγωγών από τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας τους.

./.

Δεν πρόκειται εδώ για την υποστήριξη της διαδικασίας αξιοποίησης, μέχρι να μπορέσει η ίδια να αναλάβει τις δικές της λειτουργίες. Δεν πρόκειται για την διαδικασία απαλλοτρίωσης που μέχρι να την αναλάβει το ίδιο το κεφάλαιο, και να την μεταμορφώσει σε διαδικασία αξιοποίησής του, του παρέχεται ''εξωτερικά'' από το κράτος. Εδώ πρόκειται για την δικαιακή επικύρωση των κοινωνικών προϋποθέσεων αυτής της απαλλοτρίωσης, που ως τέτοια κείται εκτός του πεδίου αξιοποίησης.

Η πρακτική αυτή, νομοθετεί στην ουσία, την συστηματική αποτροπή της αυτονομίας των άμεσων παραγωγών. Αυτή η δραστηριότητα του κράτους, λαβαίνει διάφορες μορφές, όμως είναι κατ'αρχήν μή υποκαταστάσιμη από το κεφάλαιο λειτουργία, εφ'όσον η εναντίον του απειλή υπερβαίνει τον χώρο δικαιοδοσίας του.
Αυτή η σχέση αναπτύσσεται παρα πέρα στην βάση της έννοιας της συνεργασίας, ως προϊόν της λογικής του κεφαλαίου που εμπεριέχει ως δυνατότητα το σπέρμα της υπέρβασής του.

Όμως, δεν θα πρέπει να μας διαφύγει το γεγονός, ότι η συναγωγή της αναγκαιότητας της δικαιακής μορφής, προϋποθέτει την πλήρη ιστορική εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.
Οι κρατικές πρακτικές ανατροπής δεν μεσολαβούνται εξ'ορισμού από την δικαιακή μορφή. (Εξ'άλλου και στις πιο ανεπτυγμένες τους μορφές, η ουσία τους δεν εξαντλείται στη δικαιακή τους επένδυση, παρά την αναγκαιότητα της τελευταίας).
Κατά την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης, παρατηρούμε ότι ορισμένες από τις πρακτικές αυτές έχουν μορφή αδιαμεσολάβητα και απροκάλυπτα ταξική. Ενώ όταν αποκαθίστανται οι συνθήκες αναπαραγωγής του κεφαλαίου στην δημιουργημένη από το ίδιο βάση, δηλαδή όταν εδραιώνεται οικονομικά-κοινωνικά η κυριαρχία της αστικής τάξης, οι εν λόγω κρατικές πρακτικές επενδύονται μια μορφή ουδετερότητας, γιατί τότε διαχωρίζονται από την διαδικασία αξιοποίησης, ως ιδιαίτερης ποιότητας και μορφής πρακτικές.

Η ιστορική αυτή μεταμόρφωση προϋποτίθεται ως ολοκληρωμένη στα πλαίσια της τυπικής ανάλυσης του κεφαλαίου. Η συναγωγή του κράτους στην βάση αποκλειστικά της τελευταίας, ενέχει τον κίνδυνο να θεωρηθούν οι λειτουργίες αλλά και η μορφή του κράτους, ως λειτουργικές αναγκαιότητες της λογικής του κεφαλαίου.

./.

Από την άλλη, η αδιαμεσολάβητη ταξικότητα των κρατικών πρακτικών, κατά την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης, κινδυνεύει να δόσει βάση σε μια ''εσενσιαλιστική''κατανόηση του κράτους, ως εργαλείου. Μια τέτοια ανάγνωση θα υποτιμούσε την ειδικά αστική ιδιαιτεροποίηση του κράτους, παρασυρόμενη από το γεγονός ότι ορισμένες λειτουργίες του , εμφανίσθηκαν ιστορικά πριν ολοκληρωθεί η ιδιαιτεροποίηση αυτή της μορφής του.

Όμως, η ιστορική ανάλυση σε αντιπαράσταση με την τυπική, παρεμβάλλει εμπόδια σ'ένα τέτοιο ολίσθημα, αναδεικνύοντας τις συνθήκες ιστορικής γένεσης των ειδικά αστικών κρατικών μορφών και τις συνθήκες συμβατότητάς τους με την λογική του κεφαλαίου.

Στο κείμενο για την πρωταρχική συσσώρευση, παρακολουθούμε την ιστορική συγκρότηση ορισμένων κρατικών λειτουργών. Παράλληλα, με την κρατική ανάμειξη στις διαδικασίες των απαλλοτριώσεων, έχουμε και την λήψη μέτρων αποτρεπτικών της αυτόνομης συγκρότησης των άμεσων παραγωγών.

Από τυπική άποψη, σε μια κοινωνία όπου κατοχειρώνεται η ελευθερία των συμβάσεων, θα αποτελούσε ''παραφωνία'' να εξαιρεθούν από αυτό το δικαίωμα οι μεταξύ των άμεσων παραγωγών σχέσεις.
Ωστόσο, μαι ''συνεννόηση'' τέτοιου είδους,διαφέρει από την τυπική σύμβαση γιατί δεν έχει ως αντικείμενο σχέσεις ανταλλαγής αξιών, αδιαμεσολάβητης από αξιακές μορφές, κοινωνικότητας.
Η αναγνώριση και νομική επικύρωση τέτοιου δικαιώματος, συνιστά επομένως νομιμοποίηση ροισμένων συλλογικών πρακτικών των άμεσων παραγωγών.

Απ'αυτή την άποψη, το βασικότερο, κατά την αντίληψή μας, χαρακτηριστικό της περιόδου της πρωταρχικής συσσώρευσης, είναι η απουσία της όποιας τέτοιας αναγνώρισης.
Καμιά μορφή εργατικής σύμπραξης, συνεννόησης, οργάνωσης δεν εθεωρείτο νόμιμη. Στα πλαίσια της διάλυσης των συντεχνιακών δεσμών, κάθε προσπάθεια συνεταιρισμού των εργατών καταδικάστηκε ως αναβίωσή τους.

'''Ολες οι ενώσεις, τα συμβόλαια, οι όρκοι, κ.τ.λ. που συνέδεαν αμοιβαία τους χτίστες και τους μαραγκούς οικοδομών, καιρώνονταν''. (K.Marx/K.I.,762/76

./.

Κάθε τέτοιου είδους ένωση, θα αποτελούσε εμπόδιο στην γενίκευση του νέου κοινωνικού δεσμού, του χρήματος. Αυτές οι ενώσεις αποτελούσαν οι ίδιες μέρος των κοινωνικών δεσμών του φεουδαλικού καθεστώτος.
Στον βαθμό, που οι τεχνίτες έχαναν κάθε συντεχνιακή προστασία τέτοιας μορφής, ασυμβίβαστη εξάλλου με την υπαγωγή της εργασίας τους στο κεφάλαιο, έμεναν μπροστά στο τελευταίο, εξατομικευμένοι, αλλά και μεταξύ τους διαχωρισμένοι. Κάθε προσπάθεια συνεταιρισμού των εργατών, υπό αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί παρά να στρέφεται εναντίον του κεφαλαίου, και τούτο όχι ως αντίθεση που προέρχεται από επιβιώσεις του παλιού καθεστώτος, αλλά ως αντίθεση νέου τύπου, που γεννιέται στην βάση των νεών σχέσεων παραγωγής. Η αρνητική στάση του κράτους απέναντι σ'αυτές τις κινήσεις, δεν χαρακτηρίζεται επομένως, μονοδιάστατα ως πρακτική απαοδιαρθρωτική των παλιών κοινωνικών σχέσεων, αλλά και ως πρακτική αποτρεπτική της αποδιάρθρωσης των νέων κοινωνικών σχέσεων, έστω κι αν χρησιμοποιήθηκε σε πρώτη φάση το αντιφεουδαλικό νομικό οπλοστάσιο. Ακόμα και η Γαλλική Επανάσταση, χαρακτήρισε όλες τις εργατικές ενώσεις, ως ''επιβουλή ενάντια στην ελευθερία και τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου''(...) ''(K.Marx/K.I., 765/769), δείχνοντας έτσι, όχι μόνο τον αρνητικόαντιφεουδαλικό αλλά κυρίως, τον θετικό, αστικό της χαρακτήρα. Σ'ολόκληρη την περίοδο μέχρι να μπορέσει το κεφάλαιο να στηριχθεί στα δικά του πόδια, κάθε προσπάθεια ένωσης των εργατών δεν μπορούσε να αφομοιωθεί από αυτό. Το κράτος, λειτουργόντας σ'αυτή την περίπτωση ως ''Trader's Union '' των καπιταλιστών'', απέτρεψε βίαια κάθε τέτοιο εγχείρημα. ''Από το 14ο αιώνα ως το 1825, το χρόνο που καταργήθηκαν οι νόμοι εναντία στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, ετιμωρείτο ως βαρύ έγκλημα η οργάνωση εργατών''. (K.Marx/K.I., 762/766).

Αυτή η πλευρά της κρατικής πρακτικής κατά την πρωταρχική συσσώρευση, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφερον γιατί αποτελεί τη σπερματική μορφή μιας τυπικά καπιταλιστικής λειτουργίας του κράτους: τη συστηματική παρεμπόδιση της αυτόνομης πολιτικής συγκρότησης του προλεταριάτου. Σ'αυτή την τάση βρίσκουμε δηλαδή, όχι το στοιχείο της εξαίρεσης, της έκτακτης κατάστασης, αλλά ένα στοιχείο συνέχειας που μέσα από μια άπειρη ποικιλία μορφών, ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης του κεφαλαίου, τη συγκρότηση των κοινωνικών συμμαχιών και τους συσχετισμούς δύναμης, χαρακτηρίζει την πολιτική εξουσία, σ'όλες τις εποχές και τους τόπους, όπου κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.

./.

Αυτό που αποτελεί ιδιαιτερότητα της περιόδου της πρωταρχικής συσσώρευσης, είναι το γεγονός ότι αυτή η γενική, τυπική κρατική πρακτική, παίρνει την ιστορικά ειδική μορφή της ρητής απαγόρευσης των ενώσεων των άμεσων παραγωγών. Μέσω αυτής της μορφής, το κράτος δεν εμφανίζεται ως διαχωρισμένη από την ιδιωτική κοινωνία βαθμίδα, αλλά ως ''εργαλείο'', μιας κοινωνικής τάξης.
Ενώ, με την ανάπτυξη του ειδικά καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η ίδια λειτουργία διαμεσολαβείται από την μορφή ενός ιδιαιτεροποιούμενου από την ιδιωτική κοινωνία κράτους.

Αυτή η ''πρωτόγονη'' μορφή εμπεριέχειτο τυπικά καπιταλιστικό στοιχείο, αναμειγμένο με μορφώματα του πρόσφατου φεουδαλικού καθεστώτος.
Η μορφή αυτή είναι μια Zwischenform, μια ''υβριδική'' μορφή, που περιείχε ανάμεσα σε παλιά στοιχεία, και κάποιο νέο, όχι ακόμα κυρίαρχο, αλλά με μια δυναμική κυριαρχίας.

Αυτή η κρατική πρακτική, ήταν επομένως, δυνάμει καπιταλιστική και συγχρόνως μή υποκαταστάσιμη από το ίδιο το κεφάλαιο, παρότι η μορφή της εκφράζει την μη ολοκλήρωση του διαχωρισμού του κράτους από την ιδιωτική κοινωνία. Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, ότι μερικές όψεις αυτών των παρεμβάσεων, των παλαιότερων κυρίως, μαρτυρούν την εμβριακή ακόμα κατάσταση της ίδιας της τυπικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Η νομική κάλυψη π.χ. της χρήσης βίας μέσα στην ίδια την εργασιακή διαδικασία, κινείται στο όριο μεταξύ υπαγωγής της εργασίας στον καπιταλιστή και υπαγωγής της στον δουλοκτήτη. Μορφές δουλικής εργασίας δεν είναι εξάλλου ξένες σ'εκείνη την περίοδο. Ο Marx αναφέρεται στις μορφές αυτές, τις οποίες επέβαλαν πολλές φορές ως ποινές οι ίδιοι οι νόμοι κατά της αλητείας. Αλλά και τα μονιμότερα χαρακτηριστικά της εργατικής νομοθεσίας της περιόδου (απαγόρευση εργατικών ενώσεων και εξωοικονομικός περιορισμός του μισθού) μαρτυρούν την αδυναμία, το εύθραυστο της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Αυτή η αδυναμία εκδηλώνεται ως αντίσταση των παλιών σχέσεων στην εισβολή των εμπρευματικών σχέσεων. Η μή γενίκευση των τελευταίων αντανακλάται χαρακτηριστικά στην ανολοκλήρωτη εμπορευματοποίηση της εργασιακής δύναμης.

* * *

./

Η απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών παράλληλα με το προλεταριάτο, δημιουργεί και αγορά για τα προϊόντα της βιομηχανίας. Όλα τα μεσα εργασίας των άμεσων παραγωγών, τείνουν να γίνουν εμπορεύματα. Η αναπαραγωγή τους τείνει να γίνει όλο και περισσότερο διαδικασία κατανάλωσης εμπορευμάτων. Όμως, στα πρώτα βήματα της διαδικασίας αυτής, η εργασιακή δύναμη, δεν είναι ακόμα απόλυτη ιδιοκτησία του άμεσου παραγωγού, δεν είναι ακόμα πλήρως εμπορευματοποιημένη, κατά συνέπεια ο πωλητής δεν αναγνωρίζεται ακόμη τυπικά ως ισότιμος με τους άλλους, εμπορευματοϊδιοκτήτης. Η τιμή του δικού του εμπορεύματος δεν αφήνεται στην ρύθμιση των οικονομικών νόμων, αλλά περιορίζεται εξωοικονομικά. Με αυτή την έννοια, ο κάτοχος εργασιακής δύναμης δεν αναγνωρίζεται ως εντελώς ελεύθερο νομικά υποκείμενο, ανεξάρτητο και ελεύθερα συναλλασσόμενο. Στο δικαίωμά του να έλθει σε συμφωνία για την πώληση του δικού του εμπροεύματος, τίθεται ένας περιορισμός, που δεν τίθεται σε κανένα άλλο εμπορευματοκάτοχο και που τον απειλεί σε περίπτωση παράβασης με προσαγωγή στα ποινικά δικαστήρια. Αυτό συνιστά μια διάκριση σε βάρος του από τον νόμο. Δεν είναι ακόμα πολίτης με όλα τα σχετικά δικαιώματα για ισότητα ενώπιον του νόμου. (ίσως θα πρέπει να υποθέσουμε ότι, λόγω της ιδιαιτερότητας του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη, ο ιδιοκτήτης του δεν κατακτά τα αστικά (bourgeois) του δικαιώματα, παρά ως δικαιώματα του πολίτη (citoyen)).

Αν υπάρχουν στοιχεία μή τυπικά αστικής μορφής στην νομοθεσία της εποχής, τα στοιχεία αυτά συνοψίζονται σε αυτή την ανισότητα.

Η ανισότητα αυτή εκδηλώνεται στις διατάξεις των καταστατικών εργασίας τις σχετικές με τις καταγγελίες των συμβάσεων, όπου ''επιτρέπουν μόνο μήνυση στα αστικά δικαστήρια (Zivilklage) ενάντια στον παραβάτη του συμβολαίου, όταν ο παραβάτης αυτός είναι αφεντικό ενώ προβλέπουν παραπομπή στα ποινικά δικαστήρια (Kriminalklage), όταν ο παραβάτης είναι εργάτης(...)'' (K.Marx/K.I., 764/768).

Και επισημαίνει ο Marx, ότι πρόκειται για διατάξεις που διατηρήθηκαν και μετά την κατάργηση των περιορισμών στους μισθούς το 1813.

Βέβαια, η εξωοικονομική παρέμβαση στο ζήτημα του καθορισμού του μισθού δεν είναι εξαίρεση,αλλά ο κανόνας στην ιστορία του καπιταλισμού.

./.

Η ίδια η φύση του εμπορεύματος , εργασιακή δύναμη, συνεπάγεται έναν προσδιορισμό της τιμής του, που διαφέρει από εκείνον κάθε άλλου εμπορεύματος (: συνοπτικά θα λέγαμε ότι η διαμόρφωση της τιμής γύρω από την αξία του δεν διαμεσολαβείται από διαδικασίες οικονομικού ανταγωνισμού (εξίσωση ποσοστών κερδους) αλλά από ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες).
Ακόμα και ο νομικός περιορισμός του επιπέδου των μισθών δεν είναι ξένος προς την μετάπειτα ανάπτυξη του καπιταλισμού. Εκείνο, όμως που ενδιαφέρει εδώ είναι να τονισθεί ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο, όχι απλώς το κράτος παρενέβει στον καθορισμό του μισθού, αλλά ότι η παρέμβαση εκείνη αποτελούσε οργανικό στοιχείο μιας συνολικής στάσης του κράτους, απέναντι στην υπο διαμόρφωση εργασιακή δύναμη, στάση που κυρίαρχο, ιστορικό χαρακτηριστικό της ήταν, η άρνηση της απόδοσης στον προλετάριο εργάτη του πλήρους status του συναλλασσόμενου,του ιδιοκτήτη.

Το status αυτό, είναι ασυμβίβαστο με την απαγόρευση των συλλογικών μορφών παρουσίας και δράσης των εργατών. Στο κείμενο διαφαίνεται, ο ρόλος που αποδίδει ο Marx, στους ίδιους τους εργάτες όσον αφορά το ζήτημα.
΄΄Οι απάνθρωποι νόμοι ενάντια στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, έπεσαν το 1825 μπρός στην απειλητική στάση που πήρε το προλεταριάτο ΄΄.
(K.Marx/K.I., 764/768) (υπογρ. Σ.Δ.)
Τοδικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, αν και συνυφασμένο με την προσωπική ανεξαρτησία που λογικά συνεπάγεται το status του εμπορευματοϊδιοκτήτη, χρειάσθηκε να κατακτηθεί με την ΄΄απειλητική στάση που πήρε το προλεταριάτο ΄΄.
Αν η υπόθεση αυτή είναι ορθή, σημαίνει ότι ο Marx, αντιλαμβάνεται την κατηγορία της επιφάνειας ΄΄κοινωνία των ισότιμων εμπορευματοϊδιοκτητών΄΄ όχι μόνον ως αφαίρεση της ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας, αλλά και ως ιστορικό προϊόν, ως ιστορική αναγκαιότητα που τίθεται από την ίδια την στοιχειώδη έστω, συλλογική δράση των εργατών.

Βέβαια, η βάση (μόνον η βάση, όμως) της όποιας αναγνώρισης του μισθωτού εργάτη ως φορέα των τυπικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του εμπορευματοϊδιοκτήτη είναι οικονομική. Η μορφή της μισθωτής εργασίας, γεννήθηκε μέσα στους κόλπους του φεουδαλικού συστήματος. Η πρωταρχική συσσώρευση είναι η διαδικασία αποδιάρθρωσης των δομών που εμποδίζουν την ανάπτυξη αυτής της μορφής (που η γέννησή της έχει προηγηθεί) ή αλλιώς: είναι η διαδικασία της αρχικής εμπορευματοποίησης της εργασιακής δύναμης.

./.

Στον βαθμό που ο μισθωτός εξακολουθεί να έχει πρόσβαση σε αξίες χρήσης, αναγκαίες για την αναπαραγωγή του, που δεν είναι ακόμα εμπορεύματα, στον βαθμό που δεν έχει ολοκληρωθεί ο χωρισμός της βιομηχανίας και της γεωργίας, που δεν έχει απομονωθεί η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης από τις διάφορες μορφές οικοτεχνίας, η εργασιακή δύναμη δεν έχει υπαχθεί πλήρως στην κατηγορία του εμπορεύματος. Όμως, αυτό το γεγονός, δεν επαρκεί για να εξηγήσει την μη αναγνώριση του status του εμπορευματοϊδιοκτήτη, στον εργάτη. Γιατί όχι μόνο κατά την πρωταρχική συσσώρευση, αλλά και μετά, κατά την περίοδο της μανουφακτούρας, η εμπορευματοποίησης της εργασιακής δύναμης δεν έχει ολοκληρωθεί.

Ωστόσο, παρά το γεγονός αυτό, το status του εργάτη, ακολουθεί την δική του εξέλιξη. Χωρίς να έχει εμπορευματοποιηθεί εντελώς η διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, ο εργάτης κατακτά το status του τυπικά ανεξάρτητου αντισυμβαλόμενου. Εξ'άλλου, ποτέ δεν εμπροευματοποιείται πλήρως αυτή η διαδικασία (:η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο είναι μια τάση κι όχι μια ιστορικά εκπληρωμένη κατάσταση).

Εδώ διαφαίνονται τα όρια ενός ενδεχόμενου περιορισμού στην τυπική ανάλυση. Η ανάπτυξη της λογικής του κεφαλαίου δεν επαρκεί από μόνη της για την εξήγηση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που αναγνωρίζονται στον εμπορευόμενο την εργασιακή του δύναμη. Αυτά παρουσιάζονται ως ατομικά δικαιώματα, αλλά είναι ιστορικά αποτελέσματα συλλογικών μορφών δράσης. Τα τυπικά τους, ατομικά δικαιώματα ως εμπορευόμενοι, τα κατοχειρώνουν οι αστοί μέσα από την δικαιακή επικύρωση της ιδιοκτησίας τους. Τα αντίστοιχα τυπικά ατομικά δικαιώματα ως εμπορεύομενοι, τα κατακτούν οι άμεσοι παραγωγοί μέσα από την στοιχειώδη συλλογική τους αντιπαράθεση στην τάξη των καπιταλιστών.

Και οι δυό μορφές δικαιωμάτων όμως, είναι λογικά συμβατές με την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής,που εκδηλώνεται σε κρατικό επίπεδο ως πολιτική κατοχύρωση του δικαιώματος ιδιοκτησίας πάνω στο προϊόν αλλότριας εργασίας, μέσα από ανταλλαγή ισοδυνάμων αξιών.

* * *

./.

Η ''απελευθέρωση'' της εργασίας, έχει λοιπόν δύο όψεις: α) ''απελευθέρωση'' από τις σχέσεις ιδιοκτησίας πάνω στις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας, διαχωρισμό 'κάθε είδους ιδιοκτησίας από κάθε είδους εργασίας ', όπως έγραφε ο Sismondi (αναφ. από K.Marx/K.I., 785/790), β) ελεύθερη ύπαρξη του εργαζόμενου, από κάθε μορφή προσωπικής εξάρτησης.
Η πρώτη αποτελεί την βάση για την δεύτερη, και προχώρησε όπως είδαμε μέσα από διαδικασίες εξωοικονομικές, υποκαταστάσιμες όμως από το κεφάλαιο. Η δεύτερη όψη, δεν συνιστά αυτόματο αποτέλεσμα της πρώτης. Ο Marx παραθέτει ιστορικά παραδείγματα που δείχνουν την τάση υποδούλωσης των απαλλοτριωμένων άμεσων παραγωγών.
Η ιστορική ολοκλήρωση της καπιταλιστικής μορφής του κράτους προϋποθέτει και τις δύο όψεις της ''απελευθέρωσης'' της εργασίας.
Η αποτροπή (εξωοικονομική κατ'ανάγκην όπως είδαμε), της επανιδιοποίησης από πλευράς των απαλλοτριωμένων άμεσων παραγωγών, αποτελεί, την κατ' εξοχήν μή υποκαταστάσιμη από το κεφάλαιο κρατική πρακτική.
'Ομως, η πρακτική αυτή αποκτά τυπικά καπιταλιστική μορφή μόνο στη βάση της διπλής ''απελευθέρωσης'' της εργασίας. Η πρακτική αυτή είναι ιστορική συνάρτηση του status που αναγνωρίζεται στους εργάτες, το οποίο είναι με τη σειρά του συνάρτηση των μορφών συλλογικής δράσης των τελευταίων. Η ''πρώτη'' τέτοια μορφή, αφορά την αναγνώρισή τους, ως αναξάρτητων εμπορεύομενων ατόμων.
Ιστορικά, η εργασιακή δύναμη ποτέ δεν εξομοιώνεται πλήρως με τα υπόλοιπα εμπορεύματα. Ούτε και τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη της εξομοιώνονται ως προς το status τους με τα δικαιώματα των άλλων ιδιοκτητών.
Τα δικαιώματα αυτά, αν και αστικά, ενέχουν το στοιχείο μιάς συλλογικότητας άλλου τύπου: τα ''απελευθερωμένα'' από ιδιοκτησία άτομα μπορούν να ''συνεταιρίζονται'' μεταξύ τους χωρίς την διαμεσολάβηση του γενικού κοινωνικού δεσμού, του χρήματος. (Η δυνατότητα αυτή θεμελιώνεται θεωρητικά, στην έννοια της συνεργασίας αλλά ως ιστορική αναγκαιότητα, μόνο πολιτικά μπορεί να τεθεί). Αυτό το στοιχείο, τους προσίδει έναν διφορούμενο χαρακτήρα που δεν τον έχουν τα δικαιώματα των άλλων ιδιοκτητών:
οι εργάτες ως φορείς των δικαιωμάτων αυτών, αφ'ενός μεν εξαρτούν την επιβίωσή τους από την υπαγωγή της εργασίας τους στο κεφάλαιο, αφ'ετέρου δε

./.

στην βάση της προσωπικής τους ανεξαρτησίας, μπορούν να συγκροτήσουν μεταξύ τους ενώσεις ή άλλες συλλογικές μορφές. Αυτή η δεύτερη όψη των δικαιωμάτων τους δεν είναι τυπικά εμπορευματική. Στον βαθμό που τίθεται ζήτημα περιορισμού αυτής της δυνατότητας, ουσιαστικά περιορίζεται η προσωπική ανεξαρτησία του εργάτη που απορρέει από τα δικαιώματά του, ως εμπροευματοϊδιοκτήτη. Γι'αυτό και απαιτείται ειδική νομοθεσία.

Έτσι, τα δικαιώματα αυτά, δεν έχουν αννέκλητο και απαραβίαστο χαρακτήρα, αλλά υπόκεινται σ'έναν ειδικό πολιτικό προσδιορισμό. Μ'αυτή την έννοια δεν μπορούμε να μιλήσουμε για καθαρή και απαραβίαστη τυπική μορφή των λειτουργιών του καπιταλιστικού κράτους, στον βαθμό που, και οι πιο αφηρημένοι τυπικοί προσδιορισμοί του, διαμεσολαβούνται από τον κοινωνικό ανταγωνισμό, όπως αυτός διεξάγεται στην βάση των ιστορικών προϋποθέσεων της καπιταλιστικής μορφής εργασίας.

Στην διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης, βλέπουμε την εμβριακή μορφή αυτών των κρατικών πρακτικών, όπου η προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας πάνω σε προϊόντα αλλότριας εργασίας, συμβιβάζεται κατ'αρχήν με μορφές προσωπικής εξάρτησης των άμεσων παραγωγών. Αυτό συνεχίζεται, με τον αποκλεισμό κάθε μορφής εργατικής συλλογικής δράσης. Η αναγνώριση της τελευταίας, μετά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, και οι διεργασίες συμβιβασμού αυτής της αναγνώρισης με την διαδικασία συσσώρευσης, μπορεί να εθωρηθεί ως χαρακτηριστική πρακτική ενός κράτους, του οποίου η ειδική μορφή είναι διαχωρισμένη από την διαδικασία αξιοποίησης. (Στις διεργασίες αυτές, αναφέρεται το κεφάλαιο για την εργάσιμη ημέρα και την εργοστασιακή νομοθεσία).
Ο καπιταλιστικός μορφικός προσδιορισμός του κράτους, δεν συνάγεται από μόνη την λογική της αξιοποίησης, έξω από την ιστορική διαδικασία των κοινωνικών συμμαχιών και ανταγωνισμών.

Το πεδίο διεξαγωγής αυτών των διεργασιών, περιγράφεται τυπικά από την ειδική κοινωνική μορφή της εργασίας, μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Όμως, είναι η ιστορική έκβασή τους, που καθορίζει τόσο τις λειτουργίες, όσο και τους όρους αναπαραγωγής της μορφής του κράτους, όπως καθόρισε και την ιστορική τους γέννεση.

./.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Α΄ Πρωτογενής

(Δίπλα από το όνομα του συγγραφέα -μετά την κάθετο- σημειώνεται ο συντομογραφικός τύπος με τον οποίο αναφέρεται το έργο, στις παραπομπές).

ADAM SMITH

A. Smith/WN : An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. - Liberty Classics 1981 -

(Αποδόθηκαν σύμφωνα με την μετάφραση Ρ. Μαλιώρη, όσα αποσπάσματα συμπεριλαμβάνονται στα ΄΄Αποσπάσματα από τον Πλούτο των Εθνών του Adam Smith ΄΄ επιμ. Μ. Αγγελίδης - Δ. Γράβαρης, Χειμ. εξάμηνο 1986/1987).

A.Smith/TMS : The Theory of Moral Sentiments. - Liberty Classics - 1976

(Αποδόθηκαν σύμφωνα με την ματάφραση Δ. Πυλλαρινού, όσα αποσπάσματα συμπεριλαμβάνονται στα ΄΄Αποσπάσματα από την Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων του Α. Smith΄΄επιμ. Μ. Αγγελίδης - Δ. Γράβαρης, Χειμ. εξάμηνο 1986/1987.

./.

G.W.F. HEGEL

Hegel/Ph.R : Grundlinien der Philosophie des Rechts,
G.W.F. Hegel Werke in zwanzig Bänden
Suhrkamp Verlag Frankfurt au Main 1970
- Band 7 -

G.W.F. Hegel: System der Sittlichkeit
Herausgegeben von Georg Lasson -
Verlag von Felix Meiner
- Hamburg 1967 -

KARL MARX

(Η απόδοση των αποσπασμάτων,στηρίχθηκε στις ελληνικές μετα-
φράσεις, όσων έργων έχουν εκδοθεί στα ελληνικά, ή πραγματοποιείται
βάσει της γερμανικής έκδοσης Marx - Engels Werke - Dietz Verlag,
όσον αφορά μη μεταφρασμένα έργα. Επειδή, σε ορισμένες περιπτώσεις
κρίθηκε αναγκαία η τροποποίηση ήδη μεταφρασμένων εκφράσεων ή όρων,
αναφέρεται, σε κάθε παραπομπή, τόσον η σελίδα της ελληνικής έκδοσης
όσο και η αντίστοιχη της γερμανικής. Έτσι, π.Χ. η συντομογραφία
K. Marx/K III, 35/40 σημαίνει:
K. Marx, ΄΄Το Κεφάλαιο΄΄σελ. 35 της ελληνικής έκδοσης ή σελ. 40
της γερμανικής (στην προκειμένη περίπτωση: MEW 25 σελ. 40).

K. Marx/K 43 : Κριτική της Χεγκελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους
και του Δικαίου
-εκδ. Παπαζήσης, 1978, MEW 1

./.

K. Marx/X 44 : Χειρόγραφα 1844
-εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1974, MEW 40

K.Marx/Γ.I : Η Γερμανική Ιδεολογία I,II.
F.Engels -εκδ. Gutemberg, MEW 3

K.Marx/E.Z : Το εβραϊκό ζήτημα - από το ΄΄Κράτος
και θρησκευτική Συνείδηση΄΄
-εκδ. Έρασμος, 1978 MEW 1

K.Marx/Α.Φ : Η αθλιότητα της Φιλοσοφίας
-εκδ. Αναγνωστίδη MEW 4

K.Marx : Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί
-εκδ. Κάλβος, 1983 (Τμήμα από τα Grundrisse) MEW 42

K.Marx/Σ(υμβολή):Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας
-εκδ. Θεμέλιο, 1978 MEW 13

K.Marx/R(esultate): Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής
-εκδ. Α/συνέχεια, 1983

K.Marx/A : Για την Αξία
-εκδ. Κριτική, 1989

K.Marx/K.G. : Κριτική του προγράμματος της Γκότα
-εκδ. Β. Καμπίση, Αθήνα, MEW 19

K.Marx/K I,II,III:΄΄Το Κεφάλαιο΄΄I, II, III
-εκδ. Μόρφωση, 1963, MEW 23, 24, 25

K.Marx/ Θ.Υ,I,II,III: Θεωρίες για την Υπεραξία I, II,III
-εκδ. Σύγχρονη Εποχή - MEW 26.1, 26.2, 26.3

K.Marx/G : Grundrisse MEW 42

./.

K.Marx : Manuscrits de 1857-1858
(´´Grundrisse´´) I,II.
Editions Sociales, 1980

Επίσης χρησιμοποιήθηκαν διάφοροι τόμοι από τα: Marx- Engels Werke - Dietz Verlag DDR τόμοι 1 έως 42.

./.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Β΄ Δευτερογενής

ACSES
(Association pour la Critique des Sciences Economiques et Sociales) /1977: Sur l´Etat
(Colloque de Nice 8-9-10 Sept. 1976 - Contradictions, Bruxelles 1977).

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ / Χειμώνας 1988-1989 :
Προβλήματα πολιτικών ρύθμισης της κοινωνικής εργασίας στον J.S.Mill και στον K.Marx
- Τετράδιο εικοστό πρώτο -

Ν. ΑΛΙΜΠΡΑΝΤΗΣ, Α. ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ν. REICH, Π.ΣΟΥΡΛΑΣ, Κ.Μ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ /1985:
Μελέτες για μια κριτική θεώρηση του Δικαίου
- Σαββούλας -

ELMAR ALTVATER / 1973:
Notes on some problems of State Intervantionism
στο Kapitalistate No. 1-2, 1973.

SHLOMO AVINERI / 1972:
Hegel´s theory of the modern state
- Campridge Un. Press.-

H.G. BACKHAUS / 1974 a:
Materialien zur Rekonstruktion der Marxschen Werttheorie 1,2,3 in H.G.Backhaus u.a.(hrsg) Gesellschaft Nr. 1/1974, 3/1975, 11/1978 Frankfurt/M.

H.G. BACKHAUS / 1974 b:
Dialectique de la form de la valeur
στο C.E.P. 18/1974.

./.

H.G. BACKHAUS / 1986: Das ´´Rätsel´´des Geldes:
ein Scheinproblem der Ökonomie oder aber ein Grundproblem
der Sozialwissenschaft στο
Hafte der Politischen Ökonomie 6/ 1986

FRITZ BEHRENS / 1976:
Grundriss der Geschichte der Politischen ¨Okonomie
- Akademie - Verlag - Berlin

PETER BEILHARZ / 1982:
Introduction to Capital - Analysis Reconstruction
στο Thesis Eleven 4 / 1982

V. BRANDES, J. HOFFMANN, U. JÜRGENS, W.SEMMELR
(hrsg) / 1977: Handbuch 5 Staat
Europaïsche Verleganstalt
Frankfurt/Main - Köln

SUZANNE DE BRUNHOFF / 1973:
Marx as an a-Ricardian: exchange value and money at the
beginning of Capital - στο
Economy and Society V.2, N.4, 1973

S. DE BRUNHOFF,CH. DELEPLACE, J. CARTELIER k.a. / 1977:
Marx de l´économie politique
- P.U.G.- F. Maspero

SUZANNE DE BRUNHOFF/ 1979:
Les rapports d`argent
- P.U.G. - F. Maspero

ΣΟΥΖΑΝ ΝΤΕ ΜΠΡΥΝΟΦ / 1983:
Κράτος και Κεφάλαιο
- εκδ. Θεμέλιο -

./.

C.v.BRAUNMÜHL, K.FUNKEN, M.COGOY, J.HIRSCH / 1973:
Probleme einer materialistischen Staatstheorie
- Suhrkamp Verlag Frankfurt / Main.

PETER BULTHAUP / 1975:
Idealistische und materialistische Dialektik
στο Gesellschaft 3 / 1975

LYSIANE CARTELIER / 1982:
The State and Wage Labour στο
Capital and Class 18 / 1982

UMBERTO CERRONI / 1983:
Ο Μάρξ και το σύγχρονο Δίκαιο
- Παρατηρητής -

BERNARD CHAVANCE / 1981:
L´utopie communiste de Marx
(φωτοτυπημένο κείμενο παραδόσεων
Septembre 1981, Université Paris VII)

HARRY CLEAVER / 1979:
Reading Capital Politically
- The Harvester Press -

LUCIO COLLETTI / 1976:
Le marxisme et Hegel
- E. Champ Libre

BENJAMIN CORIAT / 1979:
L´atelier et le chronomètre
- Christian Bourgois, Paris -

./.

BENJAMIN CORIAT / 1985:
Επιστήμη, Τεχνική και Κεφάλαιο
- εκδ. Α/συνέχεια -

HENRI DENIS / 1966:
Histoire de la Penseé Economique
- P U F. Paris -

HENRI DENIS / 1980:
L´ ´´Economie´´de Marx - Histoire d´un échec
- P.U.F. Paris -

JOSEF DIETZGEN / 1973:
L´essence du travail intellectuel humain
- Ed. Champ Libre, Paris -

HAL DRAPER / 1978:
Karl Marx´s theory of revolution
- Monthly Review Press -

GRAEME DUNCAN / 1973:
Marx and Mill. Two views of social conflict and
social harmony
- Cambridge University Press -

LOUIS DUPRÉ / 1966:
The Philosophical Foundations of Marxism
- New York -

MICHAEL ELDRED - MARNIE HANLON / 1981:
Reconstructing Value - Form Analysis
στο Capital and Class 13 / 1981

GERARD DUMENIL / 1978:
Le concept de loi économique dans ´´Le Capital´´.
- Maspero , Paris -

./.

M. ELDRED, M. HANLON, L. KLEIBER, M. ROTH / 1982:
Reconstructing Value - Form Analysis 1,2
στο Thesis Eleven 4/1982 και 7΄1983
αντίστοιχα

M. EVANS / 1984:
Karl Marx΄s first confrontation with political economy:
the 1844 manuscripts
στο Economy and Society v. 13, N.2 / 1984

RUY FAUSTO / 1978:
Abstraction reélle et contradiction
sur le travail abstrait et la valeur I,II.
στο Critiques de l΄ économie politique n.2
και n.3 / 1978

ELLEN FRANKEL PAUL / 1979
Moral Revolution and Economie Science
- Greenwood Press -

NORMAN GERAS / 1971:
Essence and Appearance: Aspects of Fetishism in Marx΄s Capital
- New Left Review 65 / 1971

MAURICE GODELIER / 1987:
Η θεωρία της μετάβασης στον Μάρξ
- Gutemberg -

HENRYK GROSSMANN / 1967:
Das Akkumulations - und Zusammenbruchsgesetz des
Kapitalistischen Systems
- Frankfurt / 1967 -

./.

HENRYK GROSSMANN / 1969:
Marx, die Klassische Nationalökonomie und das
Problem der Dynamik
- Europäïsche Verlagsanstalt Frankfurt -

W.F. HAUG / 1976:
Εισαγωγικά μαθήματα στο ΄΄Κεφάλαιο΄΄
- Νέα Σύνορα -

ROBERT L. HEILBRONER / 1982:
The socialization of the individual in Adam Smith
στο History of Political Economy vol. 14,no.3/1982

AGNES HELLER / 1975:
Η θεωρία των αναγκών στον Μάρξ
- Εξάντας -

JOHN HOLLOWAY - SOL PICCIOTTO (EDS) / 1978:
State and Capital: A Marxist Debate
- Edward Arnold (Publishers) Ltd. London -

JOHN HOLLOWAY - SOL PICCIOTTO / 1980:
Etat et Capital: le débat allemand sur
la ΄΄dérivation΄΄de l΄ ΄Etat
- Critique de l΄ économie politique (CEP) Nouvelle série 10 /1980 -

JEAN HYPPOLITE / 1983:
Introduction à la philosophie de l΄histoire de Hegel
- Seuil -

HEAN HYPPOLITE / 1978:
Genèse et structure de la
Phénoménologie de l΄esprit de Hegel
- Aubier -

BOB JESSOP / 1982:
The Capitalist State. Marxist Theories and Methods.
- Martin Robertson & Company, Oxford -

./.

Δ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ / 1979 :
Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους
- εκδ. Παπαζήση -

GEOFFREY KAY - JAMES MOTT / 1982:
Political order and the law of labour
- Macmillan Press LTD. -

ΚΑΡΕΛ ΚΟΣΙΚ / 1975:
Η διαλεκτική του συγκεκριμένου
- Οδυσσέας -

ALEXANDRE KOJÈVE / 1985:
Introduction à la lecture de Hegel
- Gallimard -

ΚΑΡΛ ΚΟΡΣ / 1981 :
Μαρξισμός και Φιλοσοφία
- Ύψιλον , Αθήνα -

DIETER LÄPPLE / 1973 :
Staat und allgemeine Produktionsbedingungen
- V.S.A. Westberlin -

BRUNO LAUTIER / 1977 :
Forme de production capitaliste et
´´procès de travail domestique ´´
στο C E Q N.S. 1. 1977

BRUNO LAUTIER - RAMON TORTAJADA / 1978 :
´Ecole, force de travail et salariat
P.U.G. - F. Maspero

./.

DAVID McLELLAN / 1969 :
The young hegelians and Karl Marx
- Macmillan Press LTD. -

KARL LÖWIT / 1985 :
Το νόημα της ιστορίας
- Γνώση -

KARL LÖWIT / 1987 I,II :
Από τον Χέγκελ στον Νίτσε
- Γνώση -

GEORGE LUKÀCS / 1983 :
History and Class Conscionsness
- Merlin Press London -

JOHN MAGUIRE / 1972 :
Marx´s Paris Writings : an Analysis
- Gill and Macmillan -

E. MANDEL / 1971 :
Μαρξιστική πραγματεία της Οικονομίας
- ´´Επιστημονικές Μελέτες ´´-

E. MANDEL / 1978 :
La formation de la pensée économique de Karl Marx
- F. Maspero, Paris -

Κ.ΜΠ. ΜΑΚΦΕΡΣΟΝ / 1986 :
Ατομικισμός και Ιδιοκτησία.
Η πολιτική θεωρία του πρώιμου Φιλελευθερισμού
από τον Hobbes ως τον Locke
- εκδ. Γνώση -

Γ. ΜΗΛΙΟΣ / 1978 :
Ο ιμπεριαλισμός και η Θεωρία του Κρατικομονοπωλιακού
καπιταλισμού στο ´´Αγώνας για την Κομμουνιστική Ανανέωση´´ν.2
./.

X. ΜΑΡΚΟΥΖΕ / 1985 :
Λόγος και Επανάσταση
- Ύψιλον -

Ι. ΜΕΣΑΡΟΣ / 1981 :
Η θεωρία του Μάρξ για την αλλοτρίωση
- Ράππας -

R. MEEK / 1967 :
Economics and Ideology and Other Essays
- Chapman and Hall, London -

MICHEL MIAILLE / 1980 :
L´ Etat du droit
- P.U.G. - F. Maspero

ANTONIO NEGRI / 1979 :
Marx au-delà de Marx
Cahiers de travail sur les ´´Grundrisse´´
- Christian Bourgois, Paris -

MARTIN NICOLAUS / 1968
The Unknown Marx
σιο N.L. R. 48

A. OAKLEY / 1977 :
A bibliographcial analysis of Karl Marx´s
writings in political economy
(Researchreport or occasional paper No. 34 October ´77
Dpt. of Economics Univ. of Newcastle NSK Australia)

./.

ALLEN OAKLEY / 1983 :
The making of Marx´s Critical theory
- Routledge - Kegan Paul -

ALLEN OAKLEY / 1984 :
Marx´s critique of political economy 1,2
- Routledge - Kegan Paul -

CHRISTIAN PALLOIX - PHILIPPE ZARIFIAN / 1981 :
De la Socialisation
- P.U.G. - F. Maspero -

C. PALLOIX / 1981-82 :
Salariat, Socialisation et Tiers Monde
(cours à l´I.E.D.E.S. Université de Paris I)

CHRISTIAN PALLOIX - PHILIPPE ZARIFIAN / 1988 :
La societé post -économique
- Editions L´Harmattan , Paris -

Γ. ΠΑΣΧΟΣ / 1981 :
Πολιτική Δημοκρατία και Κοινωνική Εξουσία
- Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη -

IOACHIM PATSCHULL / 1984 :
Verwertung fremder Arbeit. Zum Verhältnis von
gesamtgesellschafflicher Begründung.
Normativität und Ideologiekritik in der
politökonomischen Theoriebildung
- Göttingen -

RAYMOND PLANT / 1979:
Hegel and Political Economy
in New Left Review, 103, 104

./.

ΕΒΓΚΕΝΙ ΠΑΣΟΥΚΑΝΙΣ / 1977:
Μαρξισμός και Δίκαιο
- Οδυσσέας -

MICHAEL PERELMAN / 1983 :
Classical political economy and primitive accumulation:
a theoretical reappraisal
στο History of Political Economy vol. 15, No.3, 1983

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ (διεύθυνση) / 1978 :
Η Κρίση του Κράτους
- εκδ. Παπαζήση -

Ξ. ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ / 1985 :
Κράτος και Εργασιακές σχέσεις.
Η πολιτική οικονομία των εργασιακών σχέσεων
- εκδ. Παπαζήση -

JACQUES RANCIERE / 1973 :
Le concept de critique et la critique de l´économie
politique des ´´Manuscrits de 1844 ´´ au ´´Capital´´
στο L. Althusser e.a. Lire le Capital
- Maspero -

ALI RATTANSI / 1982 :
Marx and the division of labour
- Macmillan Press LTD. -

HELMUT REICHELT / 1970 :
Zur logischen Struktur des Kapitalbergriffs
bei Karl Marx
- Frankfurt, Wien / 1970 -

./.

HELMUT REICHELT / 1982 :
From the Frankfurt School to value - Form Analysis
στο Thesis Eleven 4 / 1982 -

PIERRE ROSANVALLON / 1979 :
Le capitalisme utopique
Critique de l´ idéologie économique
- Seuil -

ROMAN ROSDOLSKY / 1980 :
The Making of Marx´s ´´Capital ´´
Pluto Press London -

R. ROSDOLSKY / 1983 :
Η σημασία του ´´Κεφαλαίου´´ για την σύγχρονη
μαρξιστική έρευνα
στο Επαναστατική Μαρξιστική Επιθεώρηση
- Γεν-Απρ. 1983 -

I.I. RUBIN / 1973 :
Studien zur Marxschen Werttheorie
- Europäische Verlagsanstalt Frankfurt -

I.I. RUBIN / 1979 :
A History of Economic Thought
- Ink Links Ltd. -

PIERRE SALAMA / 1979 :
´Etat et Capital.
L´ ´Etat capitaliste comme abstraction reélle,
στο CEP No.7-8 / 1979

Γ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ / 1984 α:
Μη αναπαραγωγικές δαπάνες, κρατικές δαπάνες, κοινωνική αναπροσαρμογή και κερδοφορία του κεφαλαίου, Θέσεις 6, / 1984.

Γ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ / 1984 β:
Η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας, ως θεωρία σύστασης
του γνωστικού αντικειμένου της Επιστήμης της Αστικής Κοινωνίας,
Θέσεις 8, / 1984.

./.

W.SCHMIED-KOWARZIK /1978:
Zur rekonstruktion der materialistischen
Dialektik in
G. Backhaus u.a.(hrsg) Gesellschaft
Nr. 11 F/M, 1978

WINFRIED SCHWARZ / 1974 :
Das ´´Kapital im allgemeinen ´´
und die ´´Konkurrenz´´im ökonomischen Werk von Karl Marx
- στο Gesellschaft 1 / 1974

WERNER STARK / 1976 :
The ideal foundations of economic thought
- A.M. Kelley Publishers -

BRUNO THERET - MICHEL WIEVIORKA / 1978 :
Critique de la théorie du Capitalisme monopoliste d´´Etat
- F. Maspero -

PAUL THOMPSON / 1983 :
The nature of Work
- Macmillan Press LTD -

KEITH TRIBE / 1974 :
Remarks on the theoretical significance
of Marx´s Grundrisse
- στο Economy and Society V. 3,N. 2 / 1974

JACQUES VALIER / 1976 :
Le P.C.F. et le capitalisme monopoliste d`´Etat
- F. Maspero -

JEAN - MARIE VINCENT / 1977 :
La domination du travail abstrait
στο CEP N.S. 1 / 1977

ΚΟΣΜΑΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ / 1986-1987 :
Κριτική θεωρία της Πολιτικής (A.Smith)
- (παραδόσεις χειμερινού εξαμήνου 1986 / 1987)

./.

KOSMAS PSYCHOPEDIS / 1984 :
Geschichte und Methode.
Begründungstypen und Interpretationskriterien der Gesellschafts theorie : Kant, Hegel Marx und Weber
-Frankfurt/Main, N. York Campus Verlag -

PAUL WALTON - ANDREW GAMBLE / 1972 :
From Alienation to Surplus Value
- Sheed and Ward Ltd., London -

MARGARET WIRTH / 1977 :
Towards a critique of the theory of state monopoly capitalism
- στο Economy and Society V. 6 N.3 / 1977 -

WITALI SOLOMONOWITSCH WYGODSKI / 197 :
Die Geschichte einer grossen Entdeckung
- Verlag Die Wirtschaft, Berlin DDR -